Stephen Kern

Nedenselliğin Kültürel Tarihi

BİLİM, CİNAYET ROMANLARI VE DÜŞÜNCE SİSTEMLERİ

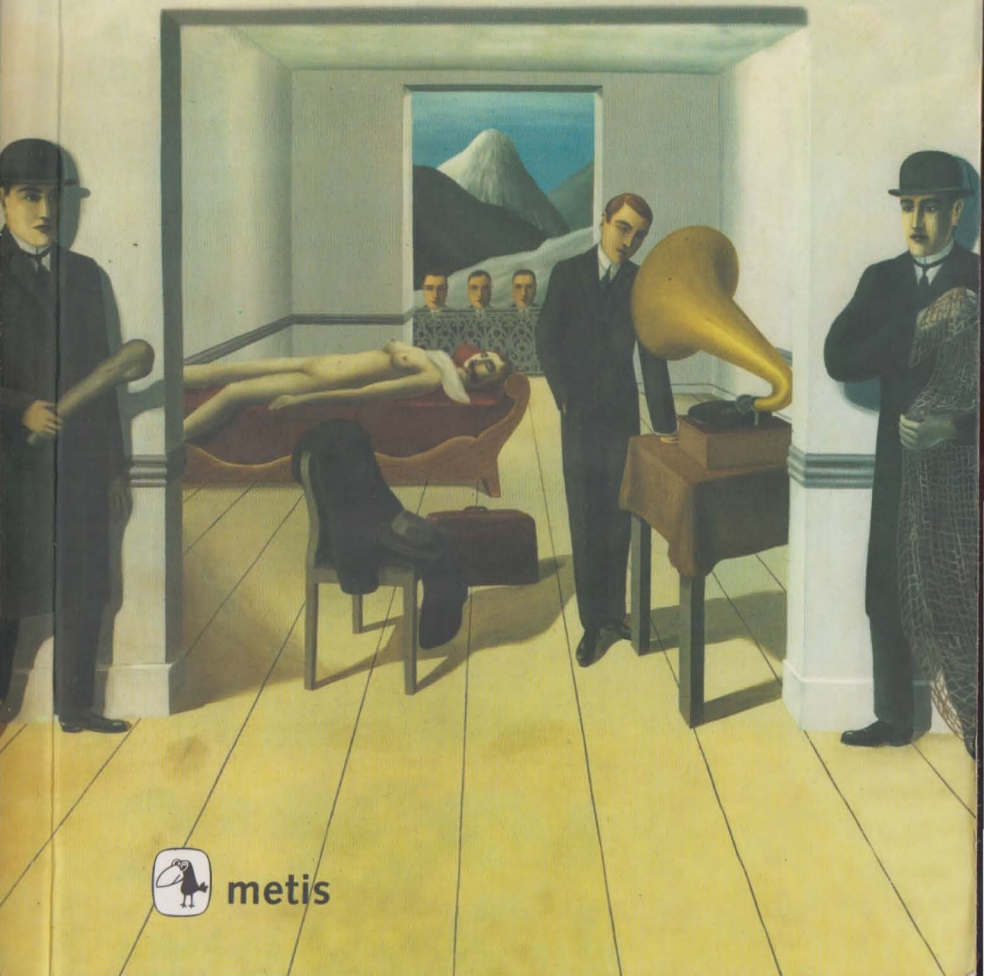

metis

Stephen Kern

Nedenselliğin Kültürel Tarihi

Bilim, Cinayet Romanları ve Düşünce Sistemleri

Uzun yıllar Northern Illinois Üniversitesi'nde hizmet veren, Michigan ve Northwestern üniversitelerinde konuk profesör olarak görev yapan Stephen Kern, 2004 yılından beri Ohio Devlet Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapıyor. Uzmanlık alanı Avrupa'nın kültür ve düşünce tarihi olan Kern, araştırmalarında özellikle psikanaliz, fenomenoloji, beden ve cinsellik, zaman ve mekân, aşk, nedensellik ve cinayet konularına eğiliyor. Başlıca eserleri arasında şunlar sayılabilir: *Anatomy and Destiny: A Cultural History of the Human Body* (1975), *The Culture of Time and Space: 1880-1918* (1983, 2003), *The Culture of Love: Victorians to Moderns* (1992), *Eyes of Love: The Gaze in English and French Paintings and Novels* (1996).

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com

Nedenselliğin Kültürel Tarihi
Bilim, Cinayet Romanları ve Düşünce Sistemleri
Stephen Kern

İngilizce Basımı:
A Cultural History of Causality,
Science, Murder Novels, and Systems of Thought
Princeton University Press, 2004

© Princeton University Press, 2004

Bütün Hakları Saklıdır. Yayımcının yazılı izni olmaksızın, bu kitabın tümü ya da bir bölümü, fotokopi dahil, elektronik ya da mekanik herhangi bir kayıt cihazıyla, ya da veri işleme ya da çoğaltma sistemiyle çoğaltılamaz ve iletilemez.

© Metis Yayınları, 2005
© Türkçe Çeviri: Emine Ayhan, 2007

Birinci Basım: Temmuz 2008

Yayıma Hazırlayan: Özde Duygu Gürkan

Kapak Resmi: René Magritte, 1926
"Tehdit Altındaki Katil"
Kapak Tasarımı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197-203
Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003

ISBN-13: 978-975-342-677-0

Stephen Kern

Nedenselliğin Kültürel Tarihi

BİLİM, CİNAYET ROMANLARI
VE DÜŞÜNCE SİSTEMLERİ

Çeviren:
Emine Ayhan

metis

Mary'ye

İçindekiler

TEŞEKKÜR 9

GİRİŞ 11

1. SOY 49

2. ÇOCUKLUK 101

3. DİL 161

4. CİNSELLİK 213

5. DUYGULAR 269

6. ZİHİN 317

7. TOPLUM 371

8. FİKİRLER 422

SONUÇ 493

KAYNAKÇA 515

DİZİN 523

TEŞEKKÜR

BU KİTAPTAKİ araştırmaların bazıları, 1998-99 yılları arasında aldığım bir Ulusal Beşeri Bilimler Bursu'nun yanı sıra, 2001'de Northern Illinois University'nin sunduğu ücretli izin imkânı ile desteklenmiştir.

Kitabımdaki kendi uzmanlık alanlarına ait münferit bölümleri okuyan Kevin Anderson, Harold Brown, K. Codell Carter, Paul Croce, Otniel Dror, William Everdell, Claudio Fogu, Michael Gelven, Thomas Haskell, Ursula Heise, Linda Henderson, Richard John, David Joravsky, Tomis Kapitan, Gerald Karp, Samuel Kinser, Robert Markley, Richard Metzner, Robert Nye, Laura Otis, Arkady Plotnitsky, Brian Richardson, George Roeder, Ronald Schleifer ve Martin Sklar'a teşekkür ederim. Bu kişiler bana paha biçilmez bir teşvik, yönelim ve bilimsel denetim kaynağı oldu. Sander Gilman ve Anson Rabinbach yayına hazırlanış aşamasında kitabın son okumasını yaptılar. Bu kitabı yazarken, bazen kendimi İkarus gibi hissettim. Robert Brener ise irtifamı kontrol etmek için hep hazır bulundu, hem de bu girişimin gerektirdiği engin alanı sınırlamaksızın. Bu tasarıyı en başından destekleyerek, çapı ve biçimi hakkında bazı kilit önerilerde bulunan editörüm Brigitta van Rheinberg'e de teşekkür borçluyum. Ayrıca, oradaki görev süremin ilk yılı boyunca bana ücretli izin vererek, 2002-03 yıllarında kitabı tamamlamama olanak sağlayan Guggenheim Bursu'nu almama fırsat tanıyan Ohio State University Tarih Bölümü'ne teşekkürlerimi sunuyorum.

Ortaya çıkan bölümlerin hepsini titizlikle okuyan üç kişiye bilhassa minnettarım. Rudolph Binion kitabımı topladığım veriler ve tutarlık açısından eleştirip, Sean Shesgreen edebi sesimin akordunu üstlenirken, eşim Mary Damer metnin bütünlüğünü bozan ya da an-

lam ifade etmeyen kısımları dikkatle ayıkladı. Seneler boyunca kültür tarihi alanının değişen bilimsel ilgi dalgalarıyla ilerlemesiyle beraber, bir okur tayin etmek giderek daha da güç hale gelmişti. Bu haşin dalgalar içinde, kitabımın taslağını eşimle düzenli bir şekilde paylaşmak bana büyük zevk verdi.

Ohio State University
Columbus, Ohio

GİRİŞ

BÜTÜN SORULARIN gerisinde yatan sorudur insan deneyiminin "neden?"i. Yeni doğanın zihni, elini uzatma ile insan dokunuşu, ağlama ile annenin teskin edici sesi, emme ile açlığı giderme arasındaki nedensel bağlara dair ilksel bir fikir edinmeye çabalar el yordamıyla. Çocukları, hayatı anlama çabalarına eşlik eden "neden?" sorularına sevk eden de nedensel soruşturmadır. Bilim insanları kendilerini fenomenlerin nasıllığına dair sorularla sınırlandırsa da, bütün gözlem ve deneylerin altında en nihayet bir "neden?" sorusu yatar. Fizikçilerin atomaltı oluşlara dair incelemelerinin, gökbilimcilerin evrene dair araştırmalarının temelinde hep bir nedensellik fikri vardır. Teologlar nihai ilk ve son neden arayışıyla Tanrı'ya dönerken, inananlar gündelik nedenselliğin gidişini mucizevi şekilde değiştirmesi için Tanrı'ya dua eder. Tarihçilerin savaşların çıkış, uygarlıkların yükseliş ve çöküş nedenlerini soruşturması gibi, psikiyatrlar da hastalarının hangi nedenle hastalandığını bulmaya çalışır. Romancılar romanların öyküsünü, karakterlerin düşünce ve eylemlerinin arkasındaki itici güç olan güdü ekseninde bina eder. Sorgulayan insan zihninin merkezinde yer alan nedensellik işte bu yüzden insan kavrayışında öyle asli, bu kavrayışın açıklama işlevi bakımından öyle evrensel bir role sahiptir ki, adeta her türden tarihsel gelişmeye aşkın gibi görünmektedir. İşte bu kitap da nedensel mahiyetteki böyle bir tarihin soruşturulmasına yönelik bir girişimdir.

Avrupalı ve Amerikalı düşünürler 1830'dan bu yana geçen zaman içinde insan davranışının nedenlerine ilişkin kavrayışı dönüşüme uğratmıştır. Nedensellik kavrayışında gerçekleşen bu değişimler genetik, endokrinoloji, fizyoloji, tıp, psikiyatri, dilbilim, sosyoloji, iktisat, istatistik, kriminoloji, hukuk, felsefe ve fizik alanlarında olduğu gibi, roman türünde de göze çarpmaktadır. Başka araştır-

macılar da nedenselliğe dair değişen fikirleri, saydığımız bu alanlar özelinde incelemiş, gelgelelim bugüne kadar nedensellik kavramının kapsamlı kültürel tarihine ilişkin olarak bu kitaptakine benzer bir incelemeye girişilmemiştir.[1]

Nedenselliğe dair bir tarih çalışması yapma fikri aklımda ilk kez 1970 yılında, felsefi yönelimli psikiyatrlarca tanımlayıcı nedensel kipler bağlamında açıklanan üç tür akıl hastalığı üzerine Henri Ellenberger'ın bir makalesini okuduğumda uyandı.[2] Makaleye göre, her şeyin hiçbir şekilde denetleyemediği koşulların baskısından kaynaklandığını düşünen depresyonlu kişi, belirlenimci bir nedenselliğin etkisi altındaydı. Hiçbir şeyin belirlenimci bir düzen uyarınca gerçekleşmeyip, geleceğin –kestirilemez ve endişe verici– ihtimallerle dolu olduğunu varsayan manik kişi olasılıkçı bir nedensellik anlayışı gütmekteydi. Hiçbir şeyin rastlantı neticesi olmayıp, her şeyin aleyhindeki tehditkâr düşünce ve fiiller sonucunda gerçekleştiğini düşünen paranoyak kişi için ise, bir kasıtlılık nedenselliği söz konusuydu.

Ellenberger'ın akli bir rahatsızlığın nedenselliğin deneyimlenme biçimiyle ilintili olabileceği yollu spekülasyonu, nedensel kavrayışın kuvvetli kurucu gücünü işaret etmekteydi. Kişilerin neden-

1. William A. Wallace, *Causality and Scientific Explanation*, 2 cilt (Ann Arbor, 1972); Mario Bunge, *Causality and Modern Science* (New York, 1959); David Bohm, *Causality and Chance in Modern Physics* (New York, 1957); John Hicks, *Causality in Economics* (Oxford, 1979); Ernest Gellner, *Cause and Meaning in the Social Sciences* (Londra, 1973); Mervyn Susser, *Causal Thinking in the Health Sciences* (Oxford, 1973); Alfred S. Evans, *Causation and Disease: A Chronological Journey* (New York, 1993); H.L.A. Hart ve Tony Honoré, *Causation in the Law* [1959], 2. basım (Oxford, 1985); Sarnoff A. Mednick, Terrie E. Moffitt ve Susan A. Stack, *The Causes of Crime: New Biological Approaches* (Cambridge, 1987); Roy Jay Nelson, *Causality and Narrative in French Fiction from Zola to Robbe-Grillet* (Columbus, Ohio, 1990); Brian Richardson, *Unlikely Stories: Causality and the Nature of Modern Narrative* (Cranbury, N.J., 1997); K. Codell Carter, *The Rise of Causal Concepts of Disease: Case Histories* (Hants, İngiltere, 2003).

2. Henri Ellenberger, "A Clinical Introduction to Psychiatric Phenomenology and Existential Analysis", *Existence: A New Dimension in Psychiatry and Psychology*, haz. Rollo May ve diğ. (New York, 1967), 114 vd. Bu yeni ufuk açıcı yazıda zaman ve uzam kipleri de incelenmektedir; söz konusu inceleme daha önceki *The Culture of Time and Space 1880-1918* (Cambridge, Mass., 1983) adlı kitabıma esin kaynağı olmuştur.

selliği farklı farklı deneyimlemesi ise, tarihsel dönemlerde de nedenselliğin ayrı ayrı şekillerde deneyimlenip anlaşılabileceğini gösteriyordu. Nedenselliğe dair değişen görüşlerin tarihi konulu çalışmamı edebi bir zemine oturtma fikri ise bende, edebiyatta modernizmi en iyi tanımlayan eserlerin yazarlarının –James Joyce, Marcel Proust, Virginia Woolf– olay örgüsüne dayalı romanları reddederek, bunun yerine karakterlerin iç yaşamına odaklanan romanlar yarattığını anlamamla oluştu. Bu yazarların eserlerinde, karakterlerin toplumsal, biyolojik ve psikolojik etkenlerin idaresinde olduğu natüralist Émile Zola ve Thomas Hardy romanlarının çatısını oluşturan türden dışsal baskılar ve belirli güdüler eskisi gibi kuvvetli bir etkiye sahip değildi. Söz konusu edebi dönüşüm bana tarihsel nedensellik çalışmamı kültürel bir eksene oturtma fikrini verdi.

Gelgelelim nedensel etkenlerle güdüler tek bir kitaba odak alınamayacak denli kapsamlı bir konuydu, zira sayısız olası insan eylemi için tayin edilebilecek sayısız nedensel etken ve güdü vardı. Önceki iki kitabım üstünde çalıştığım on beş yılı aşkın süre içinde, tarihsel deneyimin ihtiva ettiği sayısız insan davranışının çok sayıdaki nedensel etmenini çözümlemenin bir yolunu aramıştım. Nihayet fark ettim ki, böyle bir tarih çalışmasında, insan davranışının nedenlerine ilişkin tarihsel olarak farklılık gösteren düşünceleri belgelemek için tek bir eylemi odak almak gerekiyordu. Peki neydi bu eylem?

Çalışmama odak oluşturacak bu eylemi, Roy Jay Nelson'ın, André Gide'in tuhaf bir güdüyle işlenen bir cinayeti konu aldığı *Vatikan'ın Zindanları* (1914) adlı romanından kısaca bahsettiği, Fransız romanında nedensellik konulu çalışmasında buldum.[3] Bu romanı okurken, cinayet eyleminin çözümlemeye yönelik amaçlarıma daha uygun olduğunu fark ettim, zira cinayet diğer eylemlere kıyasla istisnai biçimde canlı ve önemli olmanın yanı sıra, çoğunlukla daha zaman ve mekân odaklıydı. Cinayet, eylem teorisyenlerinin insan davranışını açıklamak için ileri sürdüğü çeşitli özellikleri mükemmelen sergiliyordu, çünkü son derece maksatlı, motivasyonu güçlü, hayli anlamlı olan cinayet, bir arzunun yahut "çaba"nın

3. Nelson, Gide üzerine bir yorumunda bu romandan (Fransızcası *Les caves du Vatican*) kısaca bahseder. Bkz. *Causality and Narrative*, 35.

sonucu olarak kesin bir hedefe yönelmekte, çoğunlukla da "belli bir nedenle" işlenmekteydi.[4] Geçen zaman içinde akıllarda görece değişmeden kalmış bir eylem olan cinayeti odak almak, onun nedensel etmenlerine ilişkin tarihsel olarak değişen fikirlere odaklanmamı olanaklı kılıyordu. Dahası cinayet tarihsel çözümlemeye de imkân sağlayan bir konuydu, zira 1830 sonrası yaşam ve edebiyatta, bazı yeni meslek kollarında cinayetin nedensel koşulları ve güdülerine yönelik ilgi giderek artmaya başlamıştır. Bu meslek kollarında faaliyet gösterenler arasında kriminologlar, sosyologlar, dedektifler, istatistikçiler ve adli psikiyatrlar olduğu gibi, polisiye roman (*whodunit*) ve cinayet romanı (*whydunit*) yazarları da bulunmaktadır. Bu yıllar içinde cinayet nedenselliğine ilişkin fikirlerin tarihi, bir dizi yeni açıklayıcı kavramı da ihtiva etmektedir: saplantı, irade kaybı, azalan mesuliyet, karşı konulmaz dürtü, doğuştan suçlu, sadizm, bilinçdışı belirlenim ve çocukluk dönemi cinsel travması.

Gide'in romanının kahramanı bir güdü, en azından para, intikam gibi alışıldık bir güdü olmaksızın kasten adam öldürmek suretiyle mutat cinayet işleme zincirini kırmaya girişir. Lafcadio trendeki yerinde otururken, kompartımanında gördüğü yabancıyı öldürmek için tek yapması gerekenin, kapının mandalını açıp adamı iterek ölüme atmak olduğunu fark eder. İlhamını "nedensiz bir cinayet" (*crime immotivé*) işleme beklentisinden alan Lafcadio kapı mandalını bir darbeyle açar ve adamı ölüme gönderir. Gide'in kahramanı, karşı konmaz bir kalıtımsal kusurdan ya da ezici biyolojik, psikolojik yahut toplumsal etkilerden dolayı cinayet işleyen Zola katillerinin aksine, yalnız ve yalnız nedensiz öldürme nedeniyle cinayet işler. Gide bununla da yetinmeyip, edebi gayesini Lafcadio'ya açıklarken Gide'in kendi yaklaşımını dillendiren bir diğer karakterle, romancı Julius'la Zola'nın tekniğine meydan okur: "Eskiden karakterlerimde mantık ve tutarlık gözetirdim, ... [ama] bu doğal

4. Bu konular için bkz. Alfred R. Mele, "Giriş" *The Philosophy of Action*, haz. Alfred R. Mele (New York, 1997), 2-16. Gilbert Ryle *The Concept of Mind* (Chicago, 1949) adlı kitabında edimlere yönelik nedensel bir yaklaşımı reddeder, bu yaklaşım Donald Davidson'ın "Actions, Reasons, and Causes" adlı önemli yazısının (*Journal of Philosophy* 60, 685-700) ve Alvin Goldman'ın *A Theory of Human Action* (Englewood Cliffs, N. J., 1970) adlı kitabının yayımlanışına kadar felsefi saygınlığını yitirmiştir.

değildi." Ona göre insanlar ne mantıklı ne de tutarlıdır. Julius cinayet hakkında ise şöyle bir belirlemede bulunur: "Cinayet için bir neden olsun istemiyorum – tek istediğim, katilin bir izahı. Evet! Onu sebepsiz yere suç işlemeye –ortada hiçbir neden olmaksızın suç işlemeyi istemeye– sevk etmek niyetindeyim."[5] Julius burada kafasındaki fikri abartmaktadır, çünkü Lafcadio'nun cinayet fiili de aslında bir nedene dayanmaktadır, gelgelelim bu neden, daha sonra Gide'in de belirttiği gibi, natüralist romanlardaki "sıradan psikolojik açıklamalar"a konu değildir.[6]

Sonraları Gide "nedensiz edim" fikrine dair yanlış anlamaları açıklığa kavuşturarak, bunun bir suça herhangi bir şekilde açıklama getirebileceği görüşünü reddetmiştir. "Hiçbir güdüden kaynaklanmayan, nedensiz bir edimin olduğuna şahsen inanmıyorum. Bu esasen kabul olunmaz bir fikir. Nedensiz sonuçlardan bahsedilemez. 'Nedensiz edim' sözü, alışıldık psikolojik açıklamalardan kaçan fiilleri, basit kişisel çıkarların belirleniminde olmayan davranışları (bu anlamda, böylesi edimlere kelimelerle biraz oynayarak, *amaçsız* edimler diyebilirim) imlemeye elverişli duran *geçici* bir tasniftir."[7] Julius'un aşırıya kaçan açıklaması Gide'in esas gayesini, yani dışsal koşulların ya da içsel güdülerin idaresindeki natüralist roman kahramanlarının davranış biçimine mukabil, insan davranışının kestirilemez doğasını ete kemiğe büründürme hedefini vurgulamaktadır.[8] Bu bakımdan Lafcadio'nun işlediği tuhaf cinayet, sonraki bö-

5. André Gide, *Lafcadio's Adventures*, 194-96; Türkçesi: *Vatikan'ın Zindanları*, çev. Tahsin Yücel, İstanbul: Can, 1989.

6. André Gide, "Faits-divers", *La nouvelle revue française* 30 (1 Haziran 1928): 841. Ayrıca bkz. Y. Davet, "Notice", *Les caves du Vatican*, *Romans d'André Gide* (Paris, 1958), 1571. Robert Musil de Natüralist dönemin psikolojik romanlarında, "fenomenlerin izinin kişisel olarak yararlı bulunduğu için seçilen başka fenomen komplekslerine dek sürülmesi"ne denk düşen "sözde açıklama"ya yönelik benzer bir eleştiride bulunur. Ona göre "buradaki tek zorunluluk, belirli sayıda adımdan sonra açıklamanın çıkmaza girmesidir". Bkz. "Psychology and Literature" (1920), *Precision and Soul: Essays and Addresses* (Chicago, 1990), 66-7.

7. Gide, "Faits-divers", 841.

8. Nelson, *Vatikan'ın Zindanları* adlı eserin "nedensellik ilkesini olmasa da, 'Faits-divers' başlıklı yazısında yazarın da açık ettiği gibi, bariz, mekanikçi nedenler ile sosyal bilimlerden bazılarının ve ahlaki iddialara sahip edebiyatın temelinde yatan naif bir inancı, insan davranışının kestirilebilirliğine duyulan inancı yerdiği"ni öne sürer. *Causality and Narrative*, 21-2.

lümlerde Gide ve diğerlerinin eserleri bağlamında daha kapsamlı incelerken de göreceğimiz gibi, kültür tarihi açısından muazzam öneme sahip bir olaydır.

Edebi gayretiyle natüralist romandaki güçlü belirlenimciliğe saldırmakla kalmayan Gide, yaşamı ve fikirleriyle de Batı medeniyetinin –siyasi, dini, cinsel, ailevi, parasal ve adli– nedensel temellerine meydan okumuştur. Vatansever ve dindar bir ailede doğan Gide, emperyalizme karşı çıkmış ve ateist olmuştur. Eşcinselliğini açık açık ilan eden ilk meşhur Fransız aydını olarak cinsellik konusundaki uzlaşıma karşı gelmiştir. Kuzinlerinden biriyle evlenmiş, fakat onunla hiç cinsel ilişkiye girmemiş, sonraları ise bile isteye evlilik dışı bir çocuk sahibi olmuştur. Gide romanlarında duygusuz ve tehditkâr babaları alaya alarak, ataerkil otoritenin ayrıcalıklarını sorgulamıştır. *Kalpazanlar*'da (1925), karakterlerini "evlenmemiş ve çocuksuz" yetimler olarak görmeyi tercih ettiğini yazarak, geleneksel aile değerlerini alaşağı etmiştir.[9] Bu roman aynı zamanda, roman sanatının kalpazanlığa benzediğini ve sanatın, tıpkı para gibi –hatta altın gibi– gerçek bir karşılığı, güvenceli bir referans çerçevesi olmadığını öne sürerek altın standardının düzmeceliğini açığa vurmuştur.[10] Gide'in suç konulu romanları, Sorbonne'da bir hukuk profesörü olan babasının temsil ettiği Fransız adli sistemine yönelik birer meydan okumadır. Lafcadio'nun cinayetini "basit kişisel çıkarlar"ın belirleniminde olmayan (ya da "amaçsız") bir edim olarak tanımlayan Gide, böylelikle natüralist romanlara özgü anlatı stratejilerini bozup insan eyleminin açık uçlu yapısına vurgu yapmıştır.[11] Fransız üstkültürünün göbeğinde yetişen bir adamın gerçekleştirdiği bu yenilikler, nedenselliğin tarihine yönelik bir çalışma için muazzam bir kaynak arz etmekteydi. Diğer cinayet romancılarının da, Gide'in kendi romanlarında reddettiği nedenselliğe dair verili belirlenimci fikirlere karşı çıkarak, insan eyleminin neden ve amaçlarına dair yeni anlatım biçimleri ortaya koymuş olabileceğini düşündüm. Cinayet romanlarına dair bir inceleme, belki de be-

9. André Gide, *The Counterfeiters; with Journal of "The Counterfeiters"*; Türkçesi: *Kalpazanlar*, çev. Tahsin Yücel, İstanbul: Can, 1989.

10. Söz konusu Gide yorumu Jean-Joseph Goux'nun *The Coiners of Language* (1984; İng. Norman, Okla., 1994) adlı eserine odak oluşturur.

11. Bkz. not 6.

ni cinayet nedenselliğinin tarihindeki bütünleştirici bir mantığa götürebilirdi.

Yüzü aşkın cinayet romanını okurken, on dokuzuncu yüzyıl romancılarının ekseriyetle, bazen bir tek bazen de bir grup olmak üzere kesin ve son derece belirlenimci nedensel etmenler ortaya koyduğunu gördüm. Bu romancıların yarattığı kimi katiller tek bir başat faktör nedeniyle cinayet işler; bu faktör sıklıkla, Fransız psikiyatrı J.-E.-D. Esquirol'un yüzyıl başında teşhis ettiği ve Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza*'sındaki (1866) karakterlerden birinin Raskolnikov'un cinayetinin izahında başvurduğu yeni tanı kategorisi olan monomani veya saplantıyla tanımlanır. Güçlü bir çizgisel belirlenimciliği akla getiren saplantı etiketi, cinayet dürtüsünü izah etmek amacıyla başka romancılar tarafından da kullanılmıştır. Örneğin Melville *Moby Dick*'te (1851) Ahab'ı sıklıkla saplantılı sıfatıyla nitelerken, Ahab'ın kendisi de, "değişmez amacıma giden yol demir raylarla döşeli; ruhum bu raylar üzerinde hızla kayıp gidiyor," der (147). Diğer on dokuzuncu yüzyıl romancıları ise, cinayetleri, Dickens'ın *Oliver Twist*'indeki (1838) gibi yoksulluk ve intikamla yahut Zola'nın *Hayvanlaşan İnsan*'da yaptığı gibi (1890) kalıtım ve cinsel sapma gibi bağdaşık belirleyici nedensel etmenlerin bir sonucu olarak izah eder.

Buna karşılık, modernistler söz konusu nedensel etmenleri çetrefilleştirerek, türlü şekillerde bozuma uğratmıştır. Joseph Conrad *Karanlığın Yüreği*'nde (1899) Kurtz'ün cinayet fiillerinin ve kafa avcılığının gerisindeki niyetleri "esrarlı" ve "akıl sır ermez" diye nitelendirirken, ölüm saçan emperyalist girişimin kendisinden sıklıkla "saçma" olarak söz eder. Robert Musil'in *Niteliksiz Adam* romanındaki (1933) Moosbrugger isimli akli dengesi bozuk katilin güdüleri kendini savunma, kendini tanımlama ve cinsel paniğin karmakarışık bir terkibidir. Jean-Paul Sartre, Hugo'nun "Onu öldürdüm çünkü kapıyı açtım," dedikten sonra "Suçum nerde, hani? Böyle bir şey var mı?" diye sorduğu *Kirli Eller*'de (1948) siyasi bir suikastın altında yatan nedeni sorgulamaktadır.

Modernist polisiye öykücr cinayetin nedenlerinden çok kim tarafından işlendiği sorusuna eğilse de, daha eski polisiye öykülerin (Sherlock Holmes'ün derli toplu sonuçlandırıcı açıklamalarındaki gibi) kaçınılmaz şekilde katile giden açık seçik bir neden-sonuç sil-

silesine dayalı geleneksel olay örgüsünü alaşağı etmekten geri durmamıştır. Thomas Bernhard'ın *Das Kalkwerk* (Kireç Ocağı, 1970) adlı romanında, bütün bir cinayet soruşturması, duyuları kusurlu, beyanları çelişkili olan karakterlerin rivayete dayalı güvenilmez ifadelerine dayandırılarak, bu yolla cinayetin nedenlerine dair kesinlikli kavrayış bulandırılmaktadır. Carlo Emilio Gadda'nın hiç çözülmeyen tüyler ürpertici bir cinayeti konu aldığı *Quer pasticciaccio brutto de via Merulana* (Via Merulana'daki O Korkunç Bela, 1957) adlı romanında, dedektif cinayetlerin hiçbir zaman tek bir güdüyle işlenmeyip, "dünyanın bilincindeki bir girdap gibi, kesişen yığınla nedenin işin içine girdiği siklonik bir depresyon noktası gibi" olduklarına kanaat getirir. Gadda bu soruşturma kuramını, "neden kategorisinin anlamını kendi içimizde yeniden teşkil etmemiz" gerektiği yolunda daha genel bir felsefi iddiaya dönüştürür (5). Friedrich Dürrenmatt'ın *Cinayet Romanına Ağıt* altbaşlıklı *Yemin* (1958) adlı romanı, tam da adına yakışır niteliktedir, zira romanda cinayet romanlarının rasyonel çerçevesi –bütünlüklü olay örgüsü, açık seçik güdüler, dâhi dedektifler, hatta nedensel muhakemenin kendisi– baştan aşağı yıkıcı şekilde alaya alınmakta ve sonunda cinayetler büsbütün şans eseri çözüme kavuşmaktadır.[12]

Bu romanları okumak, romanlarda cinayetin nedenlerine dair kavrayışın on dokuzuncu yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar birbirine bağlı beş şekilde dönüşüme uğradığını görmemi sağladı. Kitabımın savını, yani nedensel kavrayışın artan özgüllük, çeşitlilik, karmaşıklık, olasılık ve belirsizlik doğrultusunda bir seyir izlediği savını da işte bu çok yönlü dönüşüm oluşturmaktadır.

Saydığımız değişimlerin tarihsel önemini anlamak, bunların önceki döneme damga vuran hâkim nedensellik fikri arka planında ele alınmasıyla mümkün olabilir. Ben söz konusu tarihsel çözümle-

12. Okuru "iyi kurulmuş romanın katı belirlenimci olay örgüsü"nden kurtarma amacıyla suçun çözüme kavuşturulmasının reddedildiği postmodern "antipolisiye öykü" için bkz. William V. Spanos, "The Detective and the Boundary: Some Notes on the Postmodern Literary Imagination", *Boundary* 2 (1972): 147-68. David Richter de, benzer şekilde, postmodern polisiye romanlarında "gizleri çözmenin imkânsızlığı, suçu çözme sürecinin ayrılmaz parçası olan epistemolojinin yetersizliği, maksatlarla ipuçları arasındaki iç bulandırıcı zıtlık"tan geçilmediği sonucuna varır. Bkz. "Murder in Jest: Serial Killing in the Post-Modern Detective Story", *Journal of Narrative Technique* 19 (Kış 1989): 108 vd.

meye, August Comte'un Viktorya dönemi düşüncesine yön veren pozitivist epistemoloji ile belirlenimci bilim felsefesinin etkili bir beyanatı olan *Pozitif Felsefe Kursları* adlı eserinin ilk cildini yayımladığı 1830 yılından başladım.[13] Aynı yıl Charles Lyell de, jeoloji fenomenlerinin sürekli yürürlükteki yasalar uyarınca işleyen aşamalı ve düzenli güçlerce ortaya çıkarıldığını koyutladığı *Principles of Geology* (Jeolojinin İlkeleri) adlı eserini yayımlamıştır. Sosyal bilimciler çok geçmeden "ahlaki olguların" fizik yasalarına benzer şekilde davranış yasalarına tabi olduğunu göstermek amacıyla pozitivist yöntemlere başvurmaya yönelmiştir.[14] *Belirlenimcilik* sözcüğü *Oxford İngilizce Sözlüğü*'ne ilk kez 1846'da girilmiştir. Balzac, romanlarının epistemolojik altyapısını oluşturan belirlenimci felsefe üstünde durur: "Bu dünyada, her sonuç bir nedene, her neden bir ilkeye, her ilke ise bir yasaya bağlıdır."[15] Romancı George Eliot 1851'de "fiziksel ve ahlaki dünyadaki değişmez yasa", "düzen şaşmazlığı" ve "sonuçların değiştirilemez yasası" ifadeleriyle doğadaki belirlenimci nedensel düzene duyduğu güveni dile getirir.[16] Bu dönemdeki bilimsel araştırmaların çoğuna da materyalist-belirlenimci bir nedensellik fikri hâkimdir. Bu yönelim Alman fizyologlar Emil du Bois-Reymond ve Ernst Brücke'nin 1842'

13. Comte ünlü bir pozitivizm tanımında, belli türden nedenlerin keşfedilmesinin önemine değinir. "Pozitif durumda insan beyni mutlak fikirlere ulaşmanın imkânsızlığını görerek evrenin kökenine ve amacına, fenomenlerin nihai nedenine dair bilgiyi bir tarafa bırakır; onun yerine fenomenlerin işleyişindeki yasaları, yani fenomenlerdeki değişmez düzenliliği ve benzerliği akıl ve gözlem yoluyla keşfetmeye odaklanır." *Cours de philosophie positive* [1830], 5. basım, Paris, 1892, 1:4. Comte ilk, son ve nihai nedeni dışarıda bıraksa da, pozitivizmi ampirik düzeyde doğrulanabilir olan ve yasalılık sergileyen fenomenlere dair bağıntılara dayalı bir nedensel kavrayış arayışı temeline oturtur.

14. "Olguların kesinlikli gözlemi tam anlamıyla bilgimizin çıkış noktası ve temeli haline gelmiştir. ... Ahlaki olgular da ... maddi dünyada hüküm süren olgular kadar kesin biçimde yasalara ... tabidir." Pierre-Egiste Lisle, *Du suicide: Statistique, médicine, historie et legislation* (Paris, 1856), aktaran Ian Hacking, *The Taming of Chance* (Cambridge, 1990), 78; Türkçesi: *Şansın Terbiye Edilişi*, çev. Mehmet Moralı, İstanbul: Metis, 2005.

15. Honoré de Balzac, *Pensées, sujets, fragmens*, préface et notes de Jacques Crépet (Paris, 1910), 136, aktaran Charles Affron, *Patterns of Failure in La coédie humaine* (New Haven, 1966), 8.

16. Robert Mackay eleştirisi, *The Progress of the Intellect* [1851], *Essays of George Eliot* (Londra, 1963), 31.

de ortaya koyduğu, "organizmada tümüyle fiziksel-kimyasal olanlar dışında hiçbir gücün etkin olmadığı" yollu fikrinde de kendini göstermektedir. Fizik ile kimya bundan beş yıl sonra biyofizikçi Hermann von Helmholtz ile Carl Ludwig tarafından birleştirilip, "kemo-fiziksel temele dayalı bir fizyoloji inşa ederek, onu bilimsel açıdan fizikle aynı düzeye çıkarma" amacı doğrultusunda ortaklaşa tasarlanmıştır.[17]

Bütün fenomenlere dair izahatı, bilhassa insan davranışına dair açıklamaları devinim halindeki cisme indirgeyecek türden böyle bir materyalist belirlenimciliğe karşı kuvvetli bir direnç olsa da, söz konusu yaklaşım yüzyılın geri kalanında da hâkim düşünceye yön vermiştir.[18] Frank Turner İngiltere'de materyalist belirlenimciliğin "on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı boyunca Avrupa'yı etkisi altına alarak Renan, Taine, Bernard, Büchner ve Haeckel isimleriyle özdeşleşen yaygın bilim merakının bir uzantısı" olduğuna dikkat çeker.[19] Darwin'in teorisinin yarattığı büyük etkiyle 1859'dan başlayarak evrimsel bir belirlenimcilik fikri güç kazanmıştır. Materyalist belirlenimciliğin zihinsel yaşamdaki uygulaması, 1874'te "delilerle suçluların buhar makineleri ve matbaa makinesi kadar fabrika mamulü olduğu"nu öne süren Henry Maudsley gibi "zihin fizyologları" ile doruğuna ulaşmıştır.[20] Fransız deneme ve roman yazarı Paul Bourget bu düşünceyi ayrıntılı bir şekilde ele aldığı *Çömez* (1889) adlı romanında kibirli bir karakterin aşırı pozitivizmini alaya alır. Bu karakter, "Var olan dünyayı oluşturan bütün fenomenlerin nispi konumunu hatasız biliyor olsaydık, şu andan itibaren İngiltere'nin Hindistan'dan ne zaman çekileceğini ... yahut henüz doğmamış bir suçlunun babasını ne zaman öldüreceğini tam gün, saat

17. Aktaran Paul F. Cranefiels, "The Organic Physics of 1847 and the Biophysics of Today", *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences* 12 (1957): 408-9.

18. Yüzyıl ortası pozitivizm türleri için bkz. D. G. Charlton, *Positivist Thought in France during the Second Empire, 1852-1870* (Oxford, 1959).

19. Frank Miller Turner, *Between Science and Religion: Their Reaction to Scientific Naturalism in Late Victorian England* (New Haven, 1974), 13. Ayrıca bkz. Frederick Gregory, *Scientific Materialism in Nineteenth Century Germany* (Boston, 1977), 148-59, 164-65.

20. Henry Maudsley, *Responsibility in Mental Disease* (1874; yeniden basım, New York, 1896), 28.

ve dakikasıyla gökbilimcininkine eş kesinlikte hesaplayabilirdik," şeklindeki spekülasyonuyla Pierre Laplace'ın 1814 tarihli ünlü belirlenimci varsayımını güncelleştirmiştir.[21] Klasik mekanik, termodinamik ve elektrodinamiğe dayalı bir fizik gezegen yörüngeleri, gelgitler, yörüngeler, ısı, ışık ve manyetizma gibi fenomenleri izah eden, çoğu durumda da kestirebilen bir açıklama sistemiyle belirlenimci modeli desteklemiştir. Katı belirlenimciler biyolojik, hatta psikolojik ve toplumsal fenomenlerin dahi elektromanyetik, termodinamik ve yerçekimsel kuvvetlerin yanı sıra yasa kabilinden mekanik kuvvetlerce yönetilen hareket halindeki cisme indirgenebileceği kanısını gütmüştür. On dokuzuncu yüzyılın gerek ekonomisi ile toplumunun, gerekse yaşamı ile düşüncesinin olağanüstü başarılı pozitivist-belirlenimci çerçevesinin temelini işte bu felsefi ve bilimsel fikirler oluşturmaktadır.

On dokuzuncu yüzyıl pozitivizmi, indirgemeciliği, belirlenimciliği ve materyalizmine dair ilgi çekici hususların bu kabataslak özetinden hareketle, nedensel anlayışta bu önceki tasarımı tehlikeye sokan artan özgüllük, çeşitlilik, karmaşıklık, olasılık ve belirsizlik konusundaki savımı destekleyen bulguların giriş kabilinden bir örneklemesine yer vereceğim.[22] Bansettiğimiz değişimler bilim tarihi ve düşünce sistemlerinde olduğu gibi, cinayet romanlarında da kendini belli etmektedir.

Artan özgüllük modern romancıların adli bilimci, endokrinolog, sosyolog ve nörobilimciler gibi yeni meslek uzmanlarının açıklayıcı bilgilerine başvurmasını da içine almaktadır. Bu ve diğer alanlarda, artan özgüllük daha kesinlikli ve kimi durumlarda daha fazla

21. Paul Bourget, *The Disciple*, 32. *Essai philosophique sur les probabilités*'de (1814) Laplace şöyle yazar: "Verili bir anda doğaya can veren bütün güçlere, doğayı oluşturan varlıkların kendine özgü konumlarına vâkıf olmakla kalmayıp bu verileri çözümleme kudretine de sahip olan bir akıl, evrendeki en büyük cisimlerin hareketi ile en küçük atomun hareketini tek bir formülle özetleyebilir: Böyle bir akıl için hiçbir şey belirsiz olmayacağı gibi, hem geçmiş hem de gelecek onun gözlerinin önüne serili olacaktır." Aktaran Jonathan Powers, *Philosophy and the New Physics* (Londra, 1982), 138.

22. H. Stuart Hughes'un eserindeki bölüm, "The Decade of the 1890's: The Revolt against Positivism", hâlâ bu gelişmeye dair ikna edici bir inceleme olmayı sürdürmektedir. *Consciousness and Society: The Reorientation of European Social Thought, 1890-1930* (New York, 1958), bölüm 2.

geçerlik taşıyan nedensel açıklamaları ihtiva eder. Nitekim kalıtsal özelliklerin erkek ve dişiye ait cinsel sıvıların karışması yoluyla aktarıldığı yönündeki geçersizleşmiş on dokuzuncu yüzyıl teorisinin aksine modern genetiğin kromozom DNA'sının nedensel faaliyetini daha kesinlikli ve doğru şekilde tayin etmesi de bunun göstergesidir. Özgüllük aynı zamanda akademik disiplin ve işkollarındaki artan işbölümünün bir işlevi olarak karşımıza çıkmaktadır. Cinayetin nedenleriyle ilgili halihazırda bahsettiğimiz bu yeni disiplinlere ek olarak, bir de nedenselliği daha kapsamlı şekilde tahlil eden başka disiplinler ortaya çıkmıştır: moleküler biyoloji, biyokimya, sinir elektrofizyolojisi, bakteriyoloji, epidemoloji, varoluşsal fenomenoloji ve modern olasılık teorisi.[23]

Bu yeni disiplinlerle ortaya çıkan yeni uzmanlar, çalıştıkları bilim dalları ile düşünce sistemlerinden hareketle nedensel etmenlerde artan bir çeşitlilik tayin etmiştir.[24] 1927'de Henry Adams modern bilimle ortaya çıkan yeni bir "çoklu evren"den bahseder: "O halde 1900 yılında doğan çocuk gözlerini birlik yerine çokluk halindeki yeni bir dünyaya açacaktır."[25] Adams insanda işleyiş gösteren yeni keşfedilmiş güçler ile süreçlere atıfta bulunmaktadır, gelgelelim "çoklu bir evren"de yaşama fikri, yeni düşünce kiplerinden hareketle sayısız yeni güç ile nedensel etmenin tayin edilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Sonraki yıllarda dilbilimciler dilin gerek temel kavramları gerekse bireyin davranışını şekillendirmeye yönelik yeni nedensel işlevlerini incelemiştir. Sosyologlar yakın çevreden genel toplumsal güçlere kadar toplumun davranış üzerinde çeşitli etki ediş biçimlerini saptamıştır. Biyoloji bilimlerinde artan çeşitlilik,

23. Postmodern ticaret dünyasında, son derece gelişmiş üretim becerileri yeni uygulamalarla karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulamalar küçük parti üretim, esnek üretim, tam zamanında üretim, danışmanlık, hızlı devir, hızlı veri analizi, altsözleşme, dış kaynak kullanımı ve son derece gelişmiş küçük ölçekli pazar konumu ile gerçekleştirilmektedir. David Harvey, *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change* (Londra, 1989), 155; Türkçesi: *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, İstanbul: Metis, 1999.

24. Thomas Haskell, *The Emergence of Professional Social Science: The American Social Sceince Association and the Nineteenth-Century Crisis of Authority* (1977; yeniden basım Baltimore, 2000), 1.

25. Henry Adams, *The Education of Henry Adams* (1907'de tamamlanmıştır) (1918; yeniden basım, Boston, 1973), 461, 457.

yaklaşık üç bin gen, birkaç yüz hormon ve peptit ile elli nörotransmitter gibi nedensel etkiye sahip faktörlerin teşhisiyle kendini göstermiştir. Adli psikiyatrlar ise, Richard von Krafft-Ebing'den başlayarak, garip seks cinayetlerine yol açan yeni cinsel patoloji çeşitleri tayin etmiştir. Modern suç profilcileri cinayet etiyolojisini polis soruşturmasına yönelik olarak yeniden inşa etmek için giderek artan kesinlik ve muazzamlıktaki veri bankalarından yararlanmaya başlamıştır. Psikanaliz beraberinde kimi romancıların, karakterlerinin davranışını yorumlayış biçimini etkileyen ayrıntılı bir psikoseksüel etiyoloji terminolojisi getirmiştir. Gelgelelim modern bilimle beraber bazı alanlarda nedensel etmenlerin sayısında azalma olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda tıp ve psikiyatri araştırmacılarının çoğu hastalıkların kendine has nedenlerine ilişkin kesin bir kavrayışa sahip olmadığından, hastalıkların nedenlerine dair uzun listeler oluşmuştur. Hastalıkta mikrop teorisiyle beraber hastalıkların nedenleri özgül organizmalara bağlanmıştır, ki bu durum nedensel kavrayıştaki ilerlemenin nedensel etmenlerin çoğalmasından ziyade sayıca azalarak basitleşmesinin bilhassa açık bir örneğini oluşturur. Buna rağmen bilimcilerin özgül mikroplar teşhis ederek, artan sayıdaki özgül hastalık için tayin edilen özgül nedenlerin sayısını büyük ölçüde artırdığını da eklemek gerekir. Dolayısıyla resmin geneline bakıldığında, gerek (genetik ve üreme endokrinolojisi gibi) yeni bilimlerde, gerekse (psikanaliz ve sosyoloji gibi) yeni düşünce sistemlerinde her zamankinden daha kesin olarak teşhis edilen nedensel etmenlerin sayısında çarpıcı bir artış olduğu görülmektedir.

Artan karmaşıklık, nedensel işleyişteki yeni keşfedilen faktörlerle güçleri kapsamlı sistemlere bütünleme çabalarının bir sonucudur. Fransız fizikçi Henry Poincaré 1902'de yeni bilimsel bilginin artan özgüllüğü ile karmaşıklığı hakkında şöyle der: "Hakkında bilgi sahibi olup, basit duyularımızla herhangi bir birliksizlik saptayamadığımız fenomenlere ilişkin mütemadiyen daha da çeşitlenen ayrıntılar fark ediyoruz. Şimdiye kadar basit olduğunu sandıklarımız karmaşık bir hal alırken, bilim, yüzünü çeşitlilikle karmaşıklığa doğru dönmüş görünüyor."[26] Bundan birkaç yıl sonra Henry Adams

26. Henry Poincaré, *Science and Hypothesis* (1902; yeniden basım, New York, 1952), 173.

elektriksel güçlere ilaveten dikkate alınması gereken çok sayıda nedensel güç kaydetmiştir: termal, manyetik, kimyasal, geçişimsel (osmotik), kılcal (kapiler) ve cinsel güçler; yapışma (kohezyon), esneme, titreme (vibrasyon) güçleri. Adams'a bakılırsa bilim, "duyarlı ve saklı, fiziksel ve metafizik, yalın ve karmaşık güçlerin aralıksız hareket etme, kuşatma, titreşme, bir eksen üstünde dönme, itme ve çekme özellikleri taşıdığını" bulgulamıştır. Sonuç olarak Adams "1900'den sonra yaşayan bir tarihçinin geçmişteki insan zihni için tasavvur edilemez karmaşıklıkta düşünme yetisine sahip olacağı" kanısına varır.[27] Daha yakın zamanda ise, bilim tarihçisi Gerald Holton "son üç yüzyıldır süren başarılı bir basitlik ve uyumluluk arayışından sonra bilimin karmaşıklık ve düzensizlikle, tuhaf şekilde bitişmiş parçalar arasındaki incelikli ve hayret verici ilişkilerle daha doğrudan bir yüzleşmenin peşine düştüğü"ne hükmetmiştir.[28]

Yirminci yüzyıl ortalarında araştırmacılar sibernetik başlığı altında karmaşık geribesleme sistemlerini araştırmaya girişmiştir. Modern sistem teorileri ile sonrasında ortaya çıkan kaos teorisi, karmaşık sistemlerdeki etkileşimli nedensel faaliyeti temel almaktadır. Son otuz yıldır ise bilgisayarlar bilimcilere çizgisel olmayan problemleri çözme ve kalp çırpınımı, nüfus ekolojisi, hava durumu örüntüleri gibi fenomenlerin oluşturduğu karmaşık sistemleri daha eksiksiz kavrama olanağı sağlamaktadır. Sonuçta, Alan Beyerchen'in de dikkat çektiği gibi, "bilimde bir karmaşıklık estetiğinin baş göstermesi, basitliğin önceliğine yönelik dikkate şayan bir meydan okuma" olarak karşımıza çıkmaktadır.[29] Kimi araştırmacılar insan bilimlerinde çizgisel olmayan bir nedenselliğe başvurarak kültürün nedensel etkileşime sahip bir geribesleme çevrimleri dizisi halinde

27. *A.g.y.*, 456, 487, 497. Robert Musil de yine aynı hususa dikkat çekmektedir: "Hakikat birinin cebine atıverebileceği bir kristal değil, insanın paldır küldür kapılıverdiği sonsuz bir akımdır. ... Güneş, rüzgâr, yemek onu oraya götürdü; hastalık, açlık, soğuk ya da bir kedi onu öldürdü; ama bunların hiçbiri biyolojik, psikolojik, meteorolojik, fiziksel, kimyasal, sosyolojik ve geri kalan yasaların işleyişi olmaksızın gerçekleşemezdi." *The Man Without Qualities* [1930/31], 1: 582; Türkçesi: *Niteliksiz Adam*, çev. Ahmet Cemal, İstanbul: YKY, 2000.

28. Gerald Holton, *Thematic Origins of Scientific Thought: Kepler to Einstein* (Cambridge, Mass.), 1973, 96.

29. Alan D. Beyerchen, "Nonlinear Science and the Unfolding of a New Intellectual Vision", *Papers in Comparative Studies* 6 (1989): 28.

tezahür ettiğini, fertlerin "doğayı yahut toplumu çarpıcı ve kestirilemez biçimlerde dönüştürmesi"nin bu sayede mümkün olduğunu vurgulamıştır.[30] Yaklaşık 1980 yılı öncesinde karmaşıklık, birbirinden ayrılması güç olan çok sayıda anlam katmanına sahip girift bir şeyi imlerken, sonrasında bütünün parçalarının toplamından daha büyük olduğu uyarlamalı ve kendi kendini örgütleyen sistemleri inceleyen özgül bilim dalına atfen kullanılmaya başlanmıştır. Santa Fe Enstitüsü 1984'te bu türden karmaşık sistemlere yönelik araştırmalar için kurulmuştur.

Modern roman, David Lodge'un da öne sürdüğü gibi, "elindeki malzemeyi düzenli kronolojik sıralamaya tabi tutmaktan kaçınarak, zamansal eylem aralığında bol bol ileriye ve geriye yönelik göndermelere yer verir şekilde daha karmaşık ya da akışkan bir zaman işleyişine meyleder."[31] Virginia Woolf 1925'te çizgisel anlatıdan deneyimin karmaşıklığını hakkıyla yansıtan çizgisel olmayan anlatı tarzına geçme gereksinimi konusunda modernist romancılar arasında klasikleşmiş bir beyanda bulunur: "Şayet yazar bir köle değil de özgür bir insansa, yazmak zorunda olduklarını değil de yazmayı seçtiklerini yazabiliyor, eserlerini geleneğe değil kendi hislerine dayandırabiliyorsa, ortaya kabul gören tarzda bir olay örgüsü, komedya, tragedya, aşk ilişkisi ya da dönüm noktası çıkmayacaktır. ... Hayat simetrik olarak dizilmiş bir fayton feneri silsilesi değil, bilincin gözünün açılmasından kapanmasına değin bizi çepeçevre kuşatan parıltılı bir hale, yarı saydam bir örtüdür. Öyleyse romancının görevi, ne kadar sapma veya karmaşıklık sergilerse sergilesin, bu renk değiştiren, bu meçhul ve sınırsız tini aktarmak değil de nedir?"[32] Joseph Conrad ve Madox Ford da benzer hususlara de-

30. Victor Turner, "Process, System, and Symbol: A New Anthropological Synthesis", *Daedalus* 106 (1977): 61-80. Bu eserle ilgili bkz. Randolph Roth, "Is History a Process? Nonlinearity, Revitalization Theory, and the Central Metaphor of Social Science History", *Social Science History* 16 (Yaz, 1992): 199-200 ve genel.

31. David Lodge, "The Language of Modernist Fiction: Metaphor and Metonymy", haz. Malcolm Bradbury ve James McFarlane, *Modernism: A Guide to European Literature, 1890-1930* (Harmondsworth, İngiltere), 1976, 481.

32. Virginia Woolf, "Modern Fiction", *The Common Reader* (1925; yeniden basım, New York, 1953), 154. Fayton ya da tek atlı arabaların her iki tarafına fay-

ğinirler.[33] Proust ve Joyce'un romanlarında ise, önceki dönem realist yazarları için tasavvur edilemeyecek minvallerde zaman ve uzam içinde ele geçirilmeye girişilir yaşamın haleleri. Yirminci yüzyılın sonraki dönemlerine gelindiğinde Viladimir Nabokov, Jorge Luis Borges ve Thomas Pynchon, sonraları N. Katherine Hayles'ın nitelediği gibi "kozmik bir ağ"a dayanan romanlar yaratmak gayesiyle açıktan açığa nedensel işleyişe yönelik bilimsel alan modellerine başvurmuştur.[34]

Nedensel bilginin artan özgüllük, çeşitlilik ve karmaşıklığı, bilgisayarla beraber daha hesap edilebilir, yirminci yüzyıla geçildiği sıralarda röntgen ışınlarıyla baş gösteren diğer yeni teknolojilerle ise daha görünür kılınmıştır. Sonraları, 1950'lerde elektron mikroskoplarının yaygın kullanımıyla beraber, biyologlar ışık mikroskoplarıyla görülemeyen sayısız hücre altı yapıyı doğrudan doğruya gözlemleyebilir duruma gelmiştir. Biyologlar on yıllık bir zaman dilimi içinde farklı hücre türlerine ait yüksek çözünürlüklü bir dizi fotoğraf elde ederek yeni ve muazzam bir yaşam süreçleri evrenini açığa çıkarmışlardır. O zamandan bu yana araştırmacılar ilk olarak bu elektron mikroskoplarıyla meydana çıkan yapıların (ve nedensel öneme sahip diğer süreçlerin) nedensel işlevlerini anlama uğraşı vermektedir. 1929'da eleştirilen elektroansefalografi (EEG) yöntemi ve 1970'lerdeki bir dizi yeni teknoloji –bilgisayarlı eksenel tomografi (CAT), manyetik rezonans görüntüleme (MRI) ve pozitron emisyon tomografisi (PET)– sayesinde, vücut ile beyinde nedensel işlerlik gösteren daha çok sayıda kendilik ve süreç ortaya çıkarılmıştır. [35] Bu teknolojiler, önceye kıyasla görülmedik bir kesinlikle

ton fenerleri yerleştirildiğinde, bu atlı arabalardan oluşan sıra, geceleyin simetrik düzene sahip bir ışık dizisi gibi görünür.

33. Ford, Conrad'la ortaklaştıkları bir görüşü şöyle dillendirir: "Bizim hayli erken sezdiğimiz şey, romanla –ve özelde İngiliz romanıyla– ilgili meselenin, romanda öykünün çizgisel bir seyir izlemesi olduğuydu, halbuki arkadaşlarınızla tanışıklığınızı yavaş yavaş artırırken işler asla böyle çizgisel bir seyir izlemez. ... Bir karakteri ... sunarken, onun hayatını doğumundan ölümüne dek kronolojik olarak ele almazsınız. Önce onun kuvvetli bir intiba uyandırmasını sağlar, derken onun geçmişini bir ileri bir geri giderek örersiniz." *Joseph Conrad: A Personal Reminiscence* (Boston, 1924), 192-95.

34. N. Katherine Hayles, *The Cosmic Web: Scientific Field Models and Literary Strategies in the Twentieth Century* (Ithaca, N.Y., 1984).

incelenebilen son derece küçük yapı ve işlevlerin daha doğru bilgisini mümkün kılarken, bir yandan da insan davranışıyla düşüncesinin hücresel ve moleküler kaynaklarını oluşturan karmaşık etkileşimlere dair sorular gündeme getirmiştir.

Artan olasılık, romanda şansın yeni yorumlarına, bilimde ise olasılıkçı izahata tekabül etmektedir. On dokuzuncu yüzyıl romanında, şans ya da rastlantı ilahi bir tasarının değilse bile olayları kontrol eden aşkın bir yazgının göstergesidir mutlaka.[36] Modern romanda ise, şans daha ziyade yaşamın temelde rastlantısal doğasının göstergesi ve her şeyi tasarlayan mutlak bir aklın yokluğunun kanıtı olarak karşımıza çıkar.[37] On dokuzuncu yüzyıl bilimleri kendi içlerinde giderek artan bir olasılıkçılık sergilemektedir. Kinetik gaz teorisi, Darwin'in evrim teorisi, Mendel'in kalıtsal intikal deneyleri ve intihar ile suç konusunda "ahlak istatistiği" vasıtasıyla yapılan sosyolojik çalışmaların hepsi birden olasılıkçı hesaplamalara dayanmaktadır. Modern olasılık teorisiyle beraber, böyle olasılıkçı açıklamalarla başa çıkmaya yarayan istatistik teknikleri daha da geliştirilmiştir. Örneğin, on dokuzuncu yüzyılın başlarında frenologlar beyinde büyüme gösteren bir "organ"ın, yönettiği varsayılan yetinin faaliyeti ile etkisinde doğrudan artışa yol açtığı kanısındaydı. Modern nörobilimciler nedensellik bağıntısındaki bu türden hatalı karışıklıkları ortaya çıkararak beyin anatomisi, nöropeptitler, nörotransmitterler ve davranış tayinine etki eden çevresel uyaranların nispi nedensel rollerine dair olasılıkçı nedensel tahliller gerçekleştirmiştir. Bu gibi hesaplamalar bilim tarihçilerinin "olasılıkçı devrim" dediği gelişmeyle olanaklı hale gelmiştir; söz konusu devrim standart sapma, ki-kare, varyans analizi, t testi ve t dağılımını

35. Alman psikiyatr Hans Berger 1924'te *elektroansefalografi* dediği bir işlemle kayıt gerçekleştiren ilk elektroansefalografı yapmıştır. Berger bu aygıt sayesinde beyindeki alfa ve beta dalgalarını dışarıdan ölçüp kaydedebilmiştir. M. E. Raichle, "Positron Emission Tomography", *Annual Review of Neuroscience* 6 (1983): 420-67; CAT, MRI ve PET teknolojileriyle ilgili olarak bkz. *Instruments of Science: An Historical Encyclopedia*, haz. Robert Bud ve Deborah Jean Warner (New York, 1998).

36. Thomas Vargish, *The Providential Aesthetic in Victorian Fiction* (Charlottesville, 1985).

37. Conrad ve Joyce'taki olasılık teması için bkz. Leland Monk, *Standard Deviation: Chance and the Modern British Novel* (Stanford, 1993).

da içeren yeni bir dizi olasılık hesaplama tekniğini ilerletip geliştiren, 1900 civarı kuşağına mensup istatistikçilerin kaydettiği gelişmeler etrafında toplanmaktadır.[38] Bu teknikler sosyal bilimlerde devrim yaratırken, tek tek olaylarda etki eden türlü nedensel etkenin önemini tayin etmeyi mümkün kılmış, böylece söz konusu etkenlerin kendine has nedensel rollerine dair istatistiksel olasılığı belirlemiştir. Cinayet nedenselliğine ilişkin olarak araştırmacılar mahkûmların cinayet işleme nedenini açıklamak üzere, çeşitli nörobiyolojik faktörler ve toplumsal etkenlerle alakalı olarak bu mahkûmlarda rastlanan düşük düzeydeki serotonin nörotransmitterinin nedensel önemine ilişkin istatistiksel analizler yürütmüştür. Bu türden hesaplamalarla beraber, doğa bilimlerinin yanı sıra fen bilimlerindeki nedensel açıklamalar da giderek olasılıkçı bir hal almıştır.

On dokuzuncu yüzyıl fizikçileri olasılığı –en azından teoride– belirlenimci, yasa kabilinden süreçlere indirgenebilir fenomenler varsaydıkları şeylere ilişkin bilgimizdeki sınırlarla baş etmenin bir yolu olarak tasarlamıştır. Yirminci yüzyıla gelindiğinde ise, kuantum fizikçileri kimi fenomenlerin indirgenemez şekilde belirlenemez olduğunu, bu yüzden de dünyanın nihai olarak, en azından atomaltı düzeyde, ancak olasılıkçı bir nedensellikle açıklanabilir olduğunu teorileştirmiştir.

Artan belirsizlik ise artan çeşitlilik, karmaşıklık ve olasılığın bir işlevidir, ki bu husus modern romancılar tarafından anlatılara, bilim insanları tarafından ise araştırmalara konu edilmiştir. Faydacılık ve çoğulculuk, bağlamsalcılık ve tarihsel görecilik yönelimli filozoflar eski mutlakçı "kesinlik arayışı"ndan vazgeçmiştir.[39] Diğer

38. Lorenz Kriger, Lorraine J. Daston ve Michel Heidelberger (haz.), *The Probabilistic Revolution*, 2 cilt (Cambridge, Mass., 1987); Theodore M. Porter, *The Rise of Statistical Thinking, 1820-1900* (Princeton, 1986), 315.

39. John Dewey, *The Quest for Certainty* (1929; yeniden basım, New York, 1960). Paul Jerome Croce on dokuzuncu yüzyılın daha başlarındaki "kesinlik tutulması"nı dönemlere ayırır, buna karşılık felsefi, bilimsel ve dinsel düşüncenin gelişimini incelerken aynı kültürel-tarihsel mantığı izler. Argümanını sıklıkla benim özgüllük-belirsizlik diyalektiği diye tabir ettiğim duruma uygun şekilde ifadelendirir: "İnsanlar din veya bilimle ilgili ne kadar çok bilgi sahibi olursa, paradoksal biçimde, kendilerini bu konularda o kadar az emin hissetmiştir. ... Genişleyen bir bilgi zemini, insanlarda, beraberinde daha net cevaplar getiriyormuş intibası uyandırmış, buna mukabil uzmanların bilgisi arttıkça, sorulacak sorular da

taraftan modern romancılar, Thomas Vargish'in "mukadder estetik" dediği yaklaşımın –yani olan biteni yöneten aşkın bir yazgıya yahut hayatın mutlak anlamına duyulan inancın– etkisindeki Viktorya dönemi romanında rastlanandan daha az tatmin edici şekilde son bulan açık uçlu öyküler kurma konusunda daha büyük bir istek göstermiştir.[40] Modern filozof ve romancılar davranışın nedenlerine ilişkin kavrayışta daha yüksek düzeyde belirsizliği kabul etmeye daha bir gönüllüyken, Nietzsche, Sartre, Gide, Bernhard ve Pynchon gibileriyse bu belirsizliği memnuniyetle karşılamıştır.

Modern olasılık teorisinin öncülerinden Karl Pearson 1911 tarihli bir kitabında şöyle der: "Şimdilerde kimse bilimin herhangi bir şeyi *açıkladığına* inanmıyor; hepimiz ona kestirme bir tanım, bir düşünce ekonomisi gözüyle bakıyoruz."[41] Bundan bir yıl sonra Bertrand Russell, bilhassa nedensel bilgi hususundaki bu şüpheciliğin altını çizer: "'Neden' sözcüğü yanıltıcı çağrışımlara, onu felsefenin sözcük dağarcığından bütünüyle çıkarma isteği yaratacak denli ayrılmaz biçimde bağlıdır. ... Nitekim fiziğin nedenler peşindeki arayışına son vermiş olmasının sebebi, ortada neden diye bir şeyin olmamasıdır. Nedensellik yasası kanımca, filozofların elinden geçip giden pek çoklarına benzer şekilde, yalnızca zararlı olmadığı (hatalı bir biçimde) varsayıldığı için, monarşi gibi idame eden bir geçmiş çağ yadigârıdır."[42] Yirminci yüzyılın daha ileriki dönemlerinde, maddi dünyadaki olaylara ilişkin bilgideki belirsizlik modern bilimin tanımlayıcı özelliklerinden biri haline gelerek tam biçimini Werner Heisenberg'in belirsizlik ilkesinde alır. Belirsizlik ilkesine bakılırsa, elektronların yahut başka atomaltı parçacıkların konumuyla hızını aynı anda mutlak bir kesinlikle bilmek olanaksızdır. Ölçümü yapılan bu iki değerdeki hata yahut belirsiz-

büsbütün çoğalmıştır." *Science and Religion in the Era of William James*, I. Cilt, *Eclipse of Certainty, 1820-1880* (Chapel Hill, 1995), 5.

40. Vargish, *Providential Aesthetic.*

41. Karl Pearson, *The Grammar of Science* (Londra, 1911).

42. Bertrand Russell, "On the Notion of Cause" [1912], *Mysticism and Logic* (New York, tarihsiz), 174. Pearson'ın şüpheciliği, yirminci yüzyılın daha ileriki dönemlerinde reddedilmiştir. Örneğin, Wesley C. Salmon onun bu şüpheciliğini, modern bilimin kendi kavrayış ve açıklama kudretinden daha emin olarak yükseldiği tarihsel bir düşüş noktası olarak niteler. Salmon'ın makalesi için bkz. "Why Ask 'Why'?" *Causality and Explanation* (New York, 1998), 126 v.d.

liğin sonucu, yaklaşık olarak bir sabite eşittir (kuantum fiziği ile maddi dünyadaki işlevlerde çoğu zaman her türden ölçümde aşılmaz bir hata sınırı olarak beliren küçük ama belirgin bir sayıdır bu ve 1900'de Planck tarafından bulunmuştur). Belirlenimci nedensel kavrayışın önüne dikilen bu ek sınır, kimi zaman biraz gevşekçe de olsa, belirsizliğin modern yaşam ile düşüncenin tanımlayıcı bir özelliği olduğu yollu spekülasyonu körüklemiştir.[43]

Kitabımda, nedensel bilginin artan özgüllük, çeşitlilik, karmaşıklık, olasılık ve belirsizliği hakkındaki değişen fikirlerin 170 yıllık tarihinin izini sürmek amacıyla –kuantum teorisi ile genetikten varoluş felsefesi ile cinayet romanlarına kadar– çok çeşitli kaynaklara başvuruyorum. Bu zaman diliminde gerçekleşen söz konusu değişimlerin bir kısmı on dokuzuncu yahut yirminci yüzyılda baş göstermiş, farklı bilim dalları ile düşünce sistemleri üzerindeki etkilerinin erimi ve derinliği farklı olmuştur. Bu değişimler her bir disiplin ve bilim için farklı bir hız ve çapta seyretmiştir; bu durum ise kültürel kayıtların bütününden hareketle bunların genel bir kronolojik sıralamasını yapmayı olanaksızlaştırmaktadır. Fakat bu, on dokuzuncu yüzyıl sonu ile yirminci yüzyıl başı arasındaki yirmi otuz yıllık sürecin birçok yeni fikre kaynaklık ettiği ve genel olarak söz konusu değişimlerin tarihinin ekseni sayıldığı gerçeğini değiştirmez. Burada düşünce tarihindeki belirli bir dönüm noktasını yahut tek bir paradigma değişimini değil, pek çok alanı kapsayan genel bir gelişimin mantığını, aşamalı bir değişimi tanımlıyorum. Bu değişimden kimi yerlerde, hiçbir kısıtlama olmaksızın, Viktorya dönemi biçimlerinden basitçe modern biçimlere doğru seyrediyormuş gibi bahsediyorum. Bu türden yorumlar genellikle aslında daha aşamalı bir değişim özelliği sergileyen gelişmenin kestirme bir formülasyonuna karşılık geliyor – tabii yeni bir fikrin (örneğin Freud'un çocukluk dönemi cinsel travma teorisi) emsalsiz olduğu yahut eski bir fikrin (örneğin kalıtsal özelliklerin kan yoluyla intikal ettiği fik-

43. Belirsizlik kimi zaman süreksizliği de içerir; süreksizlik kavramı aslen fizikte kullanılmış, ama sonraları hayli müphem bir kullanımla insan deneyimi alanına da girmiştir. Modern düşüncedeki yeni süreksizlikler tayfının ikna edici bir savunusunu yapan Willaim R. Everdell, bu duruma istisna oluşturmaktadır. *The First Moderns: Profiles in the Origins of Twentieth-Century Thought* (Chicago, 1997), 346-60 v.d.

ri) düpedüz reddedildiği sık karşılaşılmayan durumlar hariç.

Bu girişimin kapsamı, beni söz konusu beş gelişmeyi okurun tek bir kavramla idrak edip, tek bir benzetmeyle tahayyül edebileceği bir argüman bünyesinde bir araya getirmek zorunda bıraktı. Söz konusu argüman, ne kadar çok şey bilirsek, ne kadar az şey bildiğimizin o kadar farkına vardığımıza ilişkin epistemolojik klişenin değişik bir biçimi, ki bunu bilhassa nedenselliğe uyarladığımız takdirde, ne kadar nedeni kavrarsak, keşfedecek daha ne çok neden olduğunun ve bildiğimizi sandığımız nedenler hakkında aslında ne kadar az şey bildiğimizin o kadar ayırdına vardığımızı söyleyebiliriz. Ben bu argümana *özgüllük-belirsizlik diyalektiği* diyorum. *Özgüllük* ve *belirsizlik* terimlerini kullanmamın nedeni, bunların söz konusu etkileşimin pozitif ve negatif yönlerini ifade etmeye en uygun terimler olmasıdır, gelgelelim her iki terim de bir kavram kümesini arkasına almaktadır. Özgüllük aynı zamanda kesinlik ve geçerliliği belirtebilirken, belirsizlik ise çeşitlilik, karmaşıklık ve olasılığı ifade edebilmektedir.

Özgüllük-belirsizlik diyalektiği, bu iki temel kavramın birbirine bağlılığını içine almaktadır. Nitekim araştırmacılar fizik, biyoloji ve sosyal bilimlerdeki nedensel etmenlere dair kavrayışlarını geliştirdikçe, hakkında bilgi sahibi olmadıkları şeylere ilişkin yeni bilgisizlik alanları, bilgi sahibi oldukları şeyler hakkında ise yeni belirsizlik kaynakları açığa çıkarmış, bu bilgisizlik ve belirsizlik alanları ise daha özgül soruşturmalara kapı açacak yeni tasarılar akla getirmiştir. Bilinmeyenlerin elle tutulur miktarını zihnimizde bilgisizlik alanları ya da evrenleri gibi canlandırabiliriz; bilinen nedensel faillere ve nedensel süreçlere ilişkin daha kesin izahat, bilinmeyenin sınırlarına dair giderek belirginleşen bir resim sunmuştur. Genişleyen bu bilgisizlik evreni, kimi gözlemcilerde nedensel bilginin giderek daha karmaşık ve belirsiz bir hal aldığı intibasını uyandırmıştır. Söz konusu evren ampirik olarak doğrulanabilir ve nedensel işleyiş gösteren biyokimyasal maddeler ile psikososyal etkenler alanına oranla hacmen büyüdüğünden, çoğu gözlemcide nedensel kavrayışın büyüyen belirsizlik yönünde seyrettiği izlenimini bırakmıştır. Daha evvel Oliver Weldell Holmes bilgiyle bilgisizlik arasındaki diyalektik etkileşime dikkat çekerek, bunu tasvir etmek için mekânsal bir metafordan yararlanmıştır: "Bilim bilgi-

sizliğin topografisidir. Birkaç yüksek noktaya çıkıp, bilinmez bitimsiz ayrıntılar içeren geniş alanları üçgenlere bölüyoruz. İskandili atıp, kendi tarak makinelerimizle asla erişemeyeceğimiz muazzam derinliklerden biraz kum çekiyoruz. Bilgimizin en iyi parçası, bilginin bitip cehaletin başladığı yeri bize öğreten parçasıdır."[44] İstendiğinde, modern dönemde de benzer ifadeler bulmak mümkündür. Sözgelimi 2002'de Jochem Marotzke bilgisayarlı modellemenin okyanus araştırmalarında yaptığı etkiye dair şöyle demiştir: "Ne kadar çok şey bilirsek, sistem hakkında gerçekten anladıklarımızın ne denli az olduğu bir o kadar netleşiyor."[45] Arkady Plotnitsky kuantum teorisinde atomaltı olaylara dair kesin şeyler bilmenin imkânsızlığının, "bilinebilir olan üstünde yönlendirici etkileri" olduğunu ileri sürmüş, böylece diyalektik argümanını –bilinemezden bilinebilire doğru– tersi yöne çevirmiştir.[46] Plotnitsky'ye göre matematikte ve genel olarak bilimde, "önem arz eden bütün bilgiyi tanımlayan, ... bilinmezin, hatta bilinemezin eşiği"dir.[47]

Özgüllük-belirsizlik diyalektiğini tam olarak betimleyen bir model, insan genomudur. Genomun çift sarmallar halinde birbirine kenetlenen nükleotid çiftlerinden oluştuğu keşfi, nedensel işleyiş gösteren çok sayıdaki yeni kendiliğin kalıtsal aktarım sürecindeki karmaşık etkileşimine dair bilimsel bilginin özgüllüğünü muazzam şekilde artırmıştır. Söz konusu keşif aynı zamanda, nedensel işleyiş gösteren bu kendiliklerin hepsinin kesin olarak hangi işleve sahip olup, bu işlevi nasıl gerçekleştirdikleri konusunda geniş belirsizlik evrenlerine kapı açmıştır. Modern romancılar genetik biliminin

44. Oliver Wendell Holmes, "Border Lines of Knowledge in Some Provinces of Medical Science" (1861), *Medical Essays, 1842-1882* (Boston, 1899), 211.

45. Aktaran Elizabeth Kolbert, "Ice Memory", *New Yorker* (7 Ocak 2002): 35. Denizbilimci Peter Franks okyanuslardaki ekosistemlere ilişkin bilgiye atfen şöyle der: "Elimizdeki veri çoğaldıkça, daha az bilgi sahibi haline geliyoruz." *Christian Science Monitor* (16 Eylül 1997). *The Economist Times*'ta enformasyondaki aşırı yüklemeyi konu alan bir yazının başlığı, "Ne Kadar Çok Öğrenirsek, O Kadar Az Biliyoruz"dur (16 Kasım 1998). Söz konusu düşüncenin matematikteki yansıması için bkz. Piotr Ejdys ve Grzegorz Ges, "The More We Learn the Less We Know? On Inductive Learning from Examples", *Lecture Notes in Computer Science* 1609 (1999): 262-70.

46. Arkady Plotnitsky, *The Knowable and the Unknowable: Modern Science, Nonclassical Thought, and the "Two Cultures"* (Ann Arbor, 2002), xiii.

47. *A.g.y.*, 21.

karmaşıklığının giderek daha da farkına varmıştır varmasına ama, karakterlerinin cinai edimlerini anlaşılır kılmak için hevesle "kanda" akan "kalıtsal lekeler"e başvuran bazı on dokuzuncu yüzyıl romancılarının aksine, davranışı genetiğe istinaden açıklamaya daha az meyil göstermiştir.

Modern dönemde romancılar davranışı açıklamak üzere hücresel süreçlere pek başvurmazken, moleküler süreçlere ise bundan bile daha ender müracaat ederler. Modern romancılar romandaki bir dedektifin, adli uzmanın ya da bilimcinin güncel bilgiden haberdar olduğu intibasını uyandırmak için ara sıra gen, hormon ve nörotransmitterlerden bahsederler; gelgelelim nedensel işleyiş gösteren biyokimyasal kendilikler, cinayet nedeninin yahut başkaca bir davranışın açıklanmasında öyle can alıcı bir rol oynamaz. Uyuşturucu olarak nam salan nöropeptitler, onlarla aynı fizyolojik tepkiye yol açan eroin gibi uyuşturucuları satın alacak parayı bulmak için cinayet işleyen bağımlılar yoluyla dolaylı olarak sayısız cinayete neden olsa da, hiçbir yerde teknik isimleriyle nöropeptitlere dair herhangi bir göndermeye rastlamadım. Bununla beraber, nedensel işleyiş gösteren bu kendilikleri argümanımın kapsamına aldım, zira: (1) Bunların nedensel işlevlerinin anlaşılması modern dönem açısından ayırt edici nitelikte olduğundan, tarihsel değişime yönelik ikna edici veriler temin ediyorlar; (2) bu özler insan davranışını en temel düzeyde izah edebilme yönleriyle en asal nedensel açıklamayı bünyelerinde barındırıyorlar; (3) bunların nedensel rolüne ilişkin teoriler, *gemula*, tohum plazması, bedensel salgılar, yaşam güçleri ve kurgu ürünü nihai hayat atomları konusundaki daha az kesinlik taşıyan on dokuzuncu yüzyıl teorileriyle açık bir tezatlık oluşturuyor ve (4) muazzam bilinmezlik evrenlerine kapı açan keşfedilme tarihleri, özgüllük-belirsizlik diyalektiği argümanım için güçlü veriler sunuyor.

Ne var ki özgüllük-belirsizlik diyalektiği argümanı veri düzeyinde büyük bir sorun yaratıyor, zira artan özgüllük (ahlaki yahut estetik bir manada değil de, bilimsel araştırma standartlarına göre) ilerleme anlamını içeriyor. Bilim tarihinin, özellikle de tıp tarihinin, görülür fenomenlerin görülmedik nicelik ve kesinlikle ortaya çıkarılan yönlerinin nedenlerine dair kavrayış hususunda ilerleme kat ettiği iddia edilebilir. Newton, Darwin, Mendel, Pasteur, Koch, Einstein, Heisenberg, Crick ve Watson'ın başarıları, fenomenlerin

açıklanmasında artan doğruluk, detaylılık ve doğrulanabilirlik yönünde açık bir ilerlemeye delalet ediyor, kabul. Gelgelelim romanlardaki nedensel kavrayışın herhangi bir ilerleme kat ettiğini –Dreiser yahut Don DeLillo romanlarındaki karakterlere, hatta cinayet edimlerine dair kavrayışın Dickens yahut Zola romanlarındakinden daha geçerli olduğunu veya onlara nazaran ilerleme sergilediğini– savunmak kabil değildir. Böyle bir iddiada bulunmaksızın, bilim tarihi ve edebiyat kaynaklı verileri, özgüllük-belirsizlik diyalektiğine dair bir argümanı destekler şekilde altı mülahaza temelinde bir araya getirmenin olanaklı olduğu kanısındayım.

1. Modern bilim Viktorya dönemi bilimine nazaran daha fazla kesinlik ve geçerlilik taşır.[48] 1870'lerde mikrop teorisinin ortaya çıkışı, hastalıkların teşhisi, önlenmesi ve tedavisi hususunda önceki tıp biliminden açıkça daha etkili olan modern tıbbın alametifarikasıdır.[49] Bugün Viktorya dönemi bilimini uygulayan bir kimse yetersiz sayılırken, Viktorya dönemi tıbbını icra eden kimse hakkında ise herhalde görevi kötüye kullanma davaları açılır. Günümüzde, bir doktor tüberküloz hastasını 1830'lara özgü usulle boğazında bir oluk açarak tedavi etmeye kalkışsa, fiili tecavüzden hüküm giyecektir. On dokuzuncu yüzyıl başı tıp kurumlarından biri, 1810 yılında, İngiltere'de her yasal doktora karşılık dokuz sahte doktor olduğu tahmininde bulunmuştur.[50] 1890 ile 1910 arası yıllarda, Sherlock Holmes'ün dedektifliğinin en son ve en gelişmiş bilime dayandığı düşünülürken, Conan Doyle Holmes için eski araştırma yöntemlerinden daha gelişmiş olan bazı bilimsel teknikler uydurmak-

48. M. Norton Wise'ın yayımlanmış derlemesi *The Values of Precision*'daki yazılarda, on dokuzuncu yüzyıl boyunca ortaya çıkan yeni teknoloji ve tekniklerin, bilimsel kesinliği nasıl artırıp kesinliğin değerini nasıl olumladığı belgelenmektedir.

49. K. Codell Carter, "The Development of Pasteur's Concept of Disease Causation and the Emergence of Specific Causes in Nineteenth-Century Medicine", *Bulletin of the History of Medicine* 65 (1991): 528-48; "Essay Review: Toward a Rational History of Medical Science", *Studies in the History and Philosophy of Medical Science* 26 (1995): 493-502.

50. Londra Yardımsever Tıp Derneği, aktaran K. Codell Carter, "The Concept of Quackery in the Early Nineteenth-Century British Medical Periodicals", *Journal of Medical Humanities* 14 (1993): 89.

tadır. Holmes'ün ağzından dökülen ilk sözler "Buldum!"dur ve bulduğu şey ise bir kan teşhisi testidir. Kan testi yapabilmek cinayet soruşturmaları açısından hayli yararlıdır ve böyle bir teşhisi mümkün kılan her türlü keşif de sonuca giden yolda ilerlendiğinin belirtisidir. Modern farmakologlar asgari yan etkiyle belirli enzimleri hedef alan ilaçlar bulmuştur. Yirminci yüzyıl doktor, psikolog, sosyolog ve kriminologları olasılıkçı nedensel açıklamalarını daha güvenilir kılmak üzere önceden kullanılan veri toplama ve istatistiki analiz yöntemlerini iyileştirmişlerdir. Modernist romancıların bilimden faydalanma becerileri de belirli nedensel süreçlere dair daha kesinlikli bir kavrayışa erişimlerini sağlamakla kalmayıp, eserlerini belirgin biçimde modern sıfatıyla tanımlamalarına katkıda bulunmuştur.

2. Romanların bütünsel değil, bölümsel bir mukayesesini yapıyor, bu doğrultuda yararlandığım bölümlere ise kriminolojik ya da psikiyatrik durum raporlarıymış gibi yaklaşıyorum. Dreiser davranışın nedenleri konusunda genel olarak Zola'dan daha iyi bir kavrayışa sahip değildir, zira romancılar davranışı yaşadıkları günkü bilgi seviyesi ve açıklama kategorileri doğrultusunda izah etmektedir. Bununla beraber, romancıların eserlerinde ete kemiğe bürünen insan nedenselliğinin kendine has yönleri tarihsel damga taşır. Ayrıca –Dreiser'ın erişebilip Zola'nın erişemediği– daha modern açıklamalar, genlerle hormonlar gibi nedensel işleyişe sahip kendilikleri daha kesinlikli şekilde izah etmeye muktedirdir. Dreiser bilhassa o günkü tropizm ve hormon teorilerinden etkilenmiştir. Öte yandan, eserlerinin sanatsal ifade açısından bir ilerleme sergilediği söylenemese de, romanlarının belli bölümlerinde, insan davranışının Viktorya dönemi romancılarının erişemediği daha doğrulanabilir bir bilime dayandırılarak izah edildiği ileri sürülebilir.

3. Modern romancılar öncellerinin romanlarını eleştirel olarak değerlendirebilmek anlamında da, onlardan yararlanmak anlamında da bir şeyleri sonradan kavrama avantajına sahiptir. Gide Zola'nın romanlarındaki psikolojik ve toplumsal belirlenmişliği eleştirirken, Alain Robbe-Grillet eleştirilerini aynı nedenlerle Balzac'a yöneltmiştir. Virginia Woolf, romancı H. G. Wells, Arnold Bennett ve John Galsworthy'nin konu seçimiyle ilgili hayal kırıklığını, "İngiliz romanı bunlara sırtını ne kadar erken dönerse ... o kadar hay-

rına olur," sözleriyle etkili bir şekilde dile getirir.[51] Bu doğrultudaki eleştiriler, roman türünün herhangi bir gelişimi imler şekilde olmasa da, tarihsel ve yönelimsel olarak önceki geleneklerin ötesine geçtiği fikrini uyandırmaktadır. Çoğu modernist romancı kendini, önceden tabulaştırılmış meseleler ile modası geçmiş gelenek ve alışkanlıkları ıslah edecek yeni sanat stratejilerinin yolunu açan avangard sınıfına dahil etmektedir. Tarihçi Christopher Butler sanatta ortaya çıkan yeni paradigmaları, "yenilikçi teknik başarılardan türedikleri ölçüde 'ilerici' olarak tanımlamak gerektiği"ne dikkat çeker, "zira tekniği taklit edilebilmeniz, daha önce yapmamış olduğunuz bir şeyi yapabildiğiniz anlamına gelir." Butler ilerleme sözünü tırnak içine alarak, kendini sanatta ilerleme iddiasının dışında tutmuştur, ama yaptığı çalışma avangard sanatçılar arasında yaygın olan bir hissi, olumlu anlamda bir ilke imza attıkları hissini açığa vurmaktadır. Kimi modernistler, örneğin Alman dışavurumcular, insanları "burjuva" ahlakının ve ezici aile psikodinamiklerinin pençesinden kurtarma görevinin toplumsal ve siyasi yönleri üstünde durmuştur. Bazıları ise kendi katkılarını teknik ve biçimsel olarak değerlendirmiş, ama (en azından biçemsel zaferlerinin zirvesindeyken) öncellerini geride bıraktıkları fikrinde mutabık olmuşlardır.[52] Modernlerin insan davranışını öncellerinden daha iyi anlamalarını yahut izah etmelerini sağlayan şey kuşkusuz tek başına bu sonradan kavrama avantajı olmasa da, bu avantaj, manasını ya da mantığını kesin olarak tanımlamak ne kadar güç olursa olsun, bir tarihsel gelişim intibası yaratmıştır.

4. Modern romancılar ile bilimciler nedenselliği ele alırken bizimkine daha yakın retorik teknikler ve açıklama modelleri kullanmışlar, bu yüzden de, sadece çağa daha uygun retorikleri, konuları, değer yargıları ve yöntemleri nedeniyle bile olsa, günümüzdeki bi-

51. Virginia Woolf, "Modern Fiction", *The Common Reader* (Londra, 1925), 151.

52. Christopher Butler, "Progress and the Avant-Garde", *Early Modernism: Literature, Music, and Painting in Europe, 1900-1916* (Oxford, 1994), 250-61. Öte yandan Butler, "Sanatçılar tarafından gerçekleştirilen yenilikçi değişimlerin tekyönlü bir seyir izleyen tarihsel sürecin bir parçası olarak görülebileceği fikri her yönüyle hatalıdır (sanat dalları bu hususta bilimle büyük ölçüde karşıtlık içindedir)," der (256).

limsel ve toplumsal kaygılarla daha alakalı ve bunlara daha iyi cevap verebilen meselelere yönelmişlerdir. Romancı, eleştirmen ve bilhassa bilimcilerin geçmişle şimdiyi mukayese etmek için kullandıkları dil, bir çeşit ilerleme fikri içerimleyen değer yargılarıyla dolup taşar, zira sonraki eserlerde, öncekilerin aksine, tüketilmiş temalar, vadesi dolmuş malzemeler, modası geçmiş yaklaşımlar, demode biçemler, çürütülmüş teoriler ve geçerliğini yitirmiş araştırma yöntemleri gibi noksanlıklar bertaraf edilmiştir.

5. Evrim ve insanlığın tarihi bir nebze ilerleme, en azından belli doğrultuya sahip bir değişim fikri uyandırmaktadır. Evrim, çağlar boyu daha ileri seviyede düzenleniş ve bilinci getiren tartışmalı ama ikna edici bir ilerleme modeli arz eder biçimde, ilkel sinir ağlarının yerine insan beynine sahip daha kompleks yaşam formları ortaya çıkarmıştır. Darwin *Türlerin Kökeni*'nin ilk basımında, "doğal ayıklanma süreci her varlığa münhasıran ve onun yararına işledikçe, cismani ve zihinsel istidatların tümünün mükemmeliyete varan bir ilerleme içinde olacağı" iddiasında bulunur.[53] Tarihte Yahudi-Hıristiyan geleneği dünyevi mükemmeliyet umudunu, bin yıl kehanetinin gerçekleşeceğini vaat eder. Tarih genel olarak daha girift toplumsal örgütlenmeler ve en azından bir alanda –bizatihi tarihin süresine ilişkin bilgide– tartışılmaz bir ilerlemeyle sonuçlanan hedeflere doğru ilerleyişin hikâyesidir. On dokuzuncu yüzyılın büyük tarihsel anlatılarının ardında da hep bir ilerleme fikri yatmaktadır: Hegel'in özgürlük ideasının kendini gerçekleştirmesi olarak tarih fikri, Comte'un bilgi tarihinde ilerlemeye işaret eden (teolojik, metafizik, pozitivist) üç dönem teorisi, Kierkegaard'ın hakiki Hıristiyanlık inancı yolundaki (estetik, etik, dinsel) üç aşama fikri, Marx'ın komünizme giden diyalektik tarihsel ilerleme teorisi, Darwin'in uyarlanma ve üreme bakımından gittikçe kusursuzlaşan türlere doğru işleyen evrim teorisi, Spencer'ın güçlünün hayatta kalması ve basitten karmaşığa doğru seyreden evrim görüşleri. Nietzsche bile insan hayatının ortak tarihsel ilerlemesini öngören her türden fikri reddetmiş olmasına rağmen, teşvik edici pozitif felsefesinde daha

53. Charles Darwin, *On the Origin of Species* (1859; yeniden basım, Cambridge, Mass., 1964), 489; Türkçesi: *Türlerin Kökeni*, çev. Orhan Tuncay, İstanbul: Gün, 2003.

anlamlı bir varoluşa ulaşmanın olanağı olarak "üstinsan"a ya da yüksek insana giden yolun bir planını çıkarmaktadır. Freud'un psikanaliz tedavisindeki amaç akıl sağlığı yönünde bir ilerleme kaydetmekken, Jung ferdin hayatını artarak ilerleyen bir bireyleşme süreci addetmiştir.

6. İnsan susuzluğu gidermek için su içme, sınavı geçmek için ders çalışma yahut bir müzik enstrümanı çalabilmek için alıştırma yapma gibi pek çok basit eylemde ilerlemeyi tekil olarak deneyimler. Bu nedenle, küçüklü büyüklü meselelere ilişkin olarak tarihi, evrimi ya da insan yaşamını birer ilerleme veya başarı hikâyesi gibi görme eğilimi her zaman için baştan çıkarıcıdır. Bu baştan çıkarıcı eğilim kimi zaman dikkatli muhakemenin yerine geçmiş ve kendinden edepsizce bir hoşnutluk duyan liberalist tarihi doğurmuşsa da, neticede insan deneyiminin ilksel yönelimselliği ve amaçlılığı üstüne kuruludur ve tarihin daha geneline olduğu gibi kendi yaşamımıza bakışımızı da şekillendirir. Anlık arzularımızı doyuran, karşılaştığımız gündelik zorlukları hafifleten ve biteviye tasarladığımız amaçları gerçek kılan her türden şeyi ilerleme yolunda atılan bir adım telakki ederiz. Yaşamdaki böylesi bir düzene duyulan yaygın inanç, insandaki ısrarcı açıklama içgüdüsünü daha açıklıkla göstermektedir.

Sıraladığımız bu altı mülahaza, kimi bakımlardan açık bir ilerleme sergileyen bilim tarihini, bir ilerleme öyküsü şöyle dursun, baskın bir yönelim yahut anlam bile açığa vurmayan edebiyat tarihiyle bütünleştirmek gibi çetin bir meseleye hitap etmektedir. Bu mülahazalarda aynı zamanda başka bir bulgu birikimine de başvurulmaktadır; bu birikim, nedensellik kavrayışına kendine has başka tarihsel katkılarda bulunan psikanaliz, dilbilim, dil felsefesi, sosyoloji, sibernetik, sistemler teorisi ve varoluş felsefesi gibi düşünce sistemleridir. Söz konusu düşünce sistemleri bir taraftan gözleme dayalı bilimlerin sağlamlığına talip olurken, diğer yandan da açıklamalarını daha çok yorum, felsefi argümanlar ve tarihsel anlatılara dayandırmaktadır. Freud, Saussure, Wittgenstein, Derrida, Durkheim, Weber, Nietzsche, Wiener, Bertalanffy ve Sartre sayısız meseleye ilişkin belli bir farkındalık yaratmak, bunlara ilgi çekmek ve ışık tutmak suretiyle çeşitli insan davranış ve deneyimlerine dair nedensel kavrayışın özgüllüğüne katkıda bulunmuştur, bu nedenle

de bu düşünürleri ilerici olarak nitelemek gerekir.

Göz önüne aldığımız bu mülahazalar bilim, felsefe ve edebiyat alanlarından topladığım verileri nedensel bilginin giderek artan özgüllüğüne yönelik argümanımı destekler şekilde bir arada kullanmamı haklı çıkarıyor çıkarmasına, ama kabul etmem gerekir ki, birbiriyle çatışan bu kaynak alanlar yorumsal düzeyde baştan atılamaz bir düzensizlik yarattı. Gelgelelim nedensellik gibi karmaşık bir kavramın neredeyse iki yüzyıllık tarihi hakkında genellemelerde bulunmak, kapsamlı bir veri dayanağından yararlanmayı ve gözüpek yorumlar yapmayı gerektiriyor. Söz konusu tarih, romanlar olmaksızın, kendisini göze çarpan eğilimlerle ete kemiğe büründürecek dramatik aksiyondan ve yaşamdaki fiili karşılığını ifadelendirecek diyalog halindeki geçmiş zaman seslerinden; düşünce sistemleri olmaksızın, bu çalışmaya dahil edilen yıllarda yapılan en derinlikli ve etkili insanlık durumu incelemelerinden edinilen bulgulardan; ve bilim olmaksızın, artan özgüllüğe yönelik bir argümanın içerimlediği, esasen ilerleme barındıran tarihsel değişim fikrini destekleyecek somut verilerden yoksun kalırdı. Mikrop, gen, hormon, peptit ve nörotransmitter keşifleri, bilimcilerin hastalık nedenleri, kalıtımsal aktarım, cinsel arzu, duygu ve sinir iletimi hakkındaki kavrayış biçimini –pek tabii– ileri bir noktaya taşıyan, tarihi saptanabilir, özel hadiselerdir. Çalışmama dahil ettiğim iki dönemin romancıları da, yaşadıkları dönemde kaydedilen bilimsel başarıları güçlü bir kavrayışla gözlemlemiş, gelgelelim ancak modernler saydığımız fenomenleri daha kesinlikli ve tam olarak kavramayı olanaklı kılan modern bilim bulgularına erişebilmiştir.

Argümanımı desteklemek üzere başvurduğum romanlar, kendi dönemlerinin tipik örneklerinden ziyade birer temsilcisidir. Demek istiyorum ki, bu romanların sunduğu cinayet nedenleri tarihsel bir dönemin damgasını taşır ve ortaya koyulan kimi nedensel çözümlemelerin başka tarihsel dönemlerde ortaya çıkması, tasavvur edilemez diyemesek de pek olası değildir.[54] Nitekim Zola'nın *Germinal*'

54. *Modernism* (bkz. giriş bölümü not 31) adlı eserin editörleri Malcolm Bradbury ile James McFarlane, modernist romandaki anlatısal içedönüklüğü, önceki gerçekçi roman geleneğindeki paralel tekniklerle karşıtlığından hareketle tanımlarken benzer bir iddiada bulunmaktadır. "Önceki özbilinçli anlatı teknikleri

inde (1885), Etienne uzak geçmişteki insan atalarından miras aldığı kalıtsal bir leke taşımaktadır ki, bu, ciddi bir modern romanda karşımıza çıkması muhtemel olmayan türden bir açıklamadır. *Compulsion* (Dürtü, 1956) adlı romanında Meyer Levin iki genç adam tarafından işlenen bir cinayeti onların çocukluk travmalarıyla izah etmektedir, ki bu da, saptayabildiğim kadarıyla, Freud'dan önce hiçbir şekilde kültür tarihinde kayda geçmemiş bir açıklamadır.

Söz konusu romanları yazıldıkları yahut tasarlandıkları dönemin birer temsilcisi olarak ele almamın bir diğer nedeni de, pek çoğunun yazarlarının tarihsel gerçeğe yaklaşmak ve katillerini yaşamış insanlara binaen yaratmak için didinmiş olmasıdır – ki bu gelenek Stendhal'in Julien Sorel'i gerçek yaşamdan bir katile istinaden yarattığı, *1830 Vakayinamesi* altbaşlıklı *Kırmızı ve Siyah*'ıyla birlikte başlamıştır. Gerçek modellerden hareketle yaratılan diğer roman ve öykü katilleri arasında *Goriot Baba*'daki Vautrin, *Suç ve Ceza*'daki Raskolnikov, "Kroyçer Sonat"taki Pozdnişev, *An American Tragedy*'deki (Bir Amerikan Trajedisi) Clyde Griffiths, *Niteliksiz Adam*'daki Moosbrugger, *Native Son*'daki (Öz Oğul) Bigger Thomas, *Kuzuların Sessizliği*'ndeki Jame Gumb ve *Vatikan'ın Zindanları*'ndaki Lafcadio'nun yanı sıra, *Eugene Aram*, *Monte Cristo Kontu*, *Thérèse Raquin* ve *Dorian Gray'in Portresi* gibi romanlara isim veren katiller yer almaktadır.[55] Modern dönemde yeni bir tür de ortaya çıkmıştır: Levin'in *Compulsion* yahut Truman Capote' un *Soğukkanlılıkla* romanları gibi, yaşamış katillere sadık kalınarak yazılmış "kurgusal olmayan roman" türü.

Bu romanlar yazıldıkları dönemin davranışa yönelik geçerli bilimsel açıklamaları için bir süzgeç görevi görmeleri bakımından, tarihsel değişimin de kaydını tutmaktadır. İndirgemeci bilimsel açık-

genellikle gülmece etkisi yaratmaya yönelik bir iş görürken, sonraki anlatı teknikleri, genellikle, bir yüzyıl veya daha öncesinde anlaşılmaz olacak şekilde ciddi ve 'edebi'dir" (396).

55. Joel Black cinayet olgusu ile roman arasındaki etkileşimi şöyle belgelemektedir: "De Quincey, Stendhal ve Balzac gibi yazarlar cinayet konulu eserlerini gerçek katillere dayandırırken, Pierre-François Lecenaire ve Jean-Baptiste Troppmann gibi gerçek katiller de okudukları popüler cinayet romanlarından esin almış, bunun neticesinde de romancılara yeni cinayet modelleri sunmuştur." *The Aesthetics of Murder: A Study of Romantic Literature and Contemporary Culture* (Baltimore, 1991), 11.

lamalar romanı yavanlaştırır. Bu nedenle de romancılar bilimsel fikirleri genel okumalardan ve gündelik deneyimlerden edinir, bu fikirlerin popüler kültüre yayılarak insan eylemine dair mutat anlayışı nasıl biçimlendirdiğini kavramaya çalışır, bunları dikkatle inceleyip romanlarını inandırıcı kılacak şekilde uyarlarlar. Sözgelimi Dreiser tropizm ve hormonlarla ilgili yeni teoriler üstünde çalışmış, bu çalışmalarını ise *An American Tragedy*'de bir tarihsel gerçeklik hissi uyandırmak ve geçerli bilimsel kavrayıştan destek almak için Clyde'ın Roberta'yı öldürme hikâyesine yedirmiştir. Alfred Döblin de *Berlin-Aleksander Meydanı: Franz Biberkopf'un Hikâyesi* (1929) adlı romanındaki cinayetlerden birini –ironik bir şekilde– hipofiz, tiroid, böbrek üstü ve prostat bezlerine atfen açıklamaktadır. DeLillo ise *Beyaz Gürültü*'deki bir cinayeti izah edebilmek için nörotransmitterlere başvurur. Bunun yanında, düzinelerce yazar yetişkin kişiliği ve davranışlarının nasıl olup da çocukluk deneyimlerine dayanıp, bilinçdışı ruhsal süreçlerce şekillendirildiğini izah etmek amacıyla Freud'a müracaat ederken, Thomas Pynchon *Gravity's Rainbow* (Yerçekiminin Gökkuşağı, 1973) adlı romanında klasik koşullanmayı hicveder. Philip Kerr *A Philosophical Investigation*'da (Felsefi Bir Soruşturma, 1992) ismi Ludwig Wittgenstein olup, Wittgenstein'ın (gülünç biçimde yanlış anladığı) fikirlerini seri cinayet işleyerek hayata geçirmeye kalkışan asal karakterini yaratırken filozofun dil felsefesini araştırmıştır.

Çalışmamda kullandığım yöntem karşılaştırmalı olup, tarihsel değişime odaklanmak için değişkenlerin denetlenmesini gerektirdiğinden, esasen erkek yazarların erkek katilleri konu alan romanlarına ağırlık verdim. Nitekim kadın yazarlarla kadın katilleri çalışmaya dahil etmek, söz konusu değişkenlerin sayısını artırıp, girişilen tarihsel karşılaştırmanın netliğini azaltacaktı. Dahası, gerçek ve kurmaca katillerin neredeyse hepsi seri cinayetler işlemiş olduğu gibi, çoğu da erkekti. Buna rağmen, romanda işlenen verilerin açık tarihsel mühür taşıdığı durumlarda, birkaç kadın romancı ve katile yer verdim, örneğin *Lady Audley's Secret* (Lady Audley'nin Sırrı, 1862) adlı romanında bir kadının cinayet teşebbüsünü izah etmek üzere Viktorya döneminin kalıtım ve akıl hastalığı teorilerinden yararlanan Mary Braddon ve *The Third Deadly Sin* (Üçüncü Ölümcül Günah, 1981) adlı romanında bir yüzyıl öncesinde yapılması im-

kânsız endokrinolojik ve hematolojik analizlerle saptanan hormonal bozuklukları yüzünden yirmi yedi günlük aralıklarla erkekleri öldürüp cinsel organlarını parçalayan kadın seri katili resmeden Lawrence Sanders.

Senteze yönelik amacımın önüne çıkan çetin engellerden biri de, yazarın karakterleriyle arasındaki mesafeyle gündeme gelen yorum sorunuydu. Tarihsel olarak açıklayıcı mahiyetteki fikirler, bir romanda kimi zaman ("Kroyçer Sonat"taki Pozdnişev gibi) yazarın ağzından konuşan bir karakterin, kimi zaman (*Oliver Twist*'teki Bill Sikes gibi) yazar adına konuşmayan bir karakterin, kimi zaman (*Kalpazanlar*'daki Edouard gibi) yazarın fikirlerini açıktan açığa altüst eden bir karakterin, kimi zaman (*Vatikan'ın Zindanları*'ndaki Julius ve Lafcadio gibi) karşılıklı konuşmalarıyla açıkça yazarın fikirlerini ifade eden iki karakterin, kimi zaman (*Dava*'daki Josef K. gibi) yazarın "asıl" görüşüne olan mesafesi değişen üçüncü ağızdan bir anlatıcının ağzından dökülebildiği gibi, kimi zaman da ("Amerikan Kanı"nda DeLillo'nun yaptığı gibi) bir romanla ilgili bir röportaj sırasında, (Gide'in *Günlükler*'inde yaptığı gibi) bir günlük kaydında yahut (Richard Wright'ın "Bigger Nasıl Doğdu?"da yaptığı gibi) romanını yazarkenki düşüncelerini açıkladığı bir denemede yazar tarafından da dile getirilebiliyordu. Yararlandığım bu muhtelif kaynakların veri düzeyinde farklı öneme sahip olduklarını bilsem de, bunlara dair sistematik bir değerlendirme yapmadım, zira böyle bir değerlendirme senteze yönelik amacımı muazzam ölçüde karmaşıklaştıracak, veri sunumunu da içinden çıkılmaz hale getirecekti.

Bu kitap, Avrupa ve Amerika'da nedensel etmenlere dair değişen fikirlere odaklanan bölümler halinde düzenlenmiştir. Ele alınan fikirlerin tasnif ve sıralamasında üç ilke rehber alınmıştır: etmenlerin nedensel eyleme götürme kronolojisi (çocukluk ve dilden önce soy), zihinsel etmenlerden önce fiziksel etmenler (fikirlerden önce cinsellik ve duygu), ve ortak etmenlerden önce bireysel etmenler (toplumdan önce zihin). Kuşkusuz bu sıralamalar keyfi olup, koyulan ayrımlar ise kati değildir: Dil çocuklukta edinilir, cinsellik ile duygu zihinsel bir yöne sahiptir ve toplum tıpkı toplumsal baskıyı şekillendirdiği gibi zihinsel gelişime de yön verir. Söz konusu düzenleyici ilkeler ile bu ilkelere istinaden belirlenen tasnifler bu yüz-

den kesin biçimde tanımlanmış olmadığı gibi, birbirini karşılıklı olarak dışlamaz da; bunlar daha ziyade tahmini ve birbirine bağlıdır. Nedensel etmenlere dair değişen fikirler, kısaca *Viktorya dönemi* ve *modern* olarak sınıflandırdığım on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl kiplerinde ortaya çıkmaktadır. Viktorya dönemi özel olarak İngiltere'deki gelişmeleri ya da herhangi bir cinsel ahlakı ifade etmemektedir; bu ifadeyi kullanmamın nedeni, kapsadığı 1837-1901 arası dönemin, çalışmama dahil ettiğim iki zaman aralığından ilkine, yani 1830-1900 arası döneme yakın olmasıdır. Diğer taraftan modern ifadesi, kimi eleştirmenlerin postmodern olarak adlandırdığı gelişmeleri de içine alan bütün bir yirminci yüzyılı belirtmektedir.

Her bölümde romanlarda cinayete dair, cinayetin düşünce eksenini oluşturan yeni bilim ve disiplinlerdeki gelişmelerce desteklenen farklı bir nedensel durum veya güdü hakkındaki değişen fikirler ele alınıyor. Söz konusu fikir değişimleri yalnız cinayet nedenselliğiyle sınırlı kalmayıp, genel olarak nedensellik hakkındaki değişimlerdir, dolayısıyla da romanlardan ve düşünce sistemlerinden olduğu gibi, doğa bilimleri ve sosyal bilimlerden de çıkarsanmaktadır. Bu değişimlerin kitabımın bölümlerindeki düzenlenişi şöyle: soy ile genetik, çocukluk ile psikanaliz ve psiko-tarih, dil ile dil felsefesi ve dilbilim, cinsellik ile seksoloji ve endokrinoloji, duygu ile (açgözlülük açısından) iktisat ve (genel anlamda duygu açısından) fizyoloji, zihin ile nörobilim ve psikiyatri, toplum ile sosyoloji, fikirler ile (esasen Nietzsche'nin) varoluş felsefesi.

Nedensellik ya da neden-sonuç (bunları aynı anlamda kullanıyorum), olaylar arasındaki asli neden-sonuç ilişkilerini veya dünyadaki dinamik etkileşim ve süreçleri imleyen metafizik (yahut ontolojik) bir kavram olduğu gibi, aynı zamanda, bu etkileşim ve süreçlere yönelik "neden?" sorusunun cevaplanmasında devreye giren bilgiyi ifade eden epistemolojik bir kavramdır. Bu iki tanım döngüseldir, zira nedensellik insan varoluşunun asal bir yönüdür, yani tüm insanlar sözgelimi bir nesneyi bırakmanın o nesnenin düşmesine yahut bir ağaca çarpmanın acıya neden olacağı kabilinden temel bir nedensel kavrayışa muhakkak sahiptir. Bilimde ve tıpta nedensellik üstüne incelemeler yapan düşünür ve tarihçi K. Codell Carter da, "bir şeyin bir diğerine neden olmasının *kesin olarak* ne anlama geldiğini belirtebileceğimizi düşünmek ne kadar manasız,

umutsuz ve düpedüz ahmakça," diyerek aynı noktayı vurgular.[56] Bu temel nedensellik anlayışı evrensel olsa da, ona dair detaylandırmalar kültürden kültüre değişerek, tarihsel olarak farklı şekillerde ortaya çıkar, ki çalışmamın odağını da bu oluşturmaktadır. *İnsan nedenselliği* insan eyleminin nedenleri ile bunları kavrama biçimlerini imlemektedir. Diğer taraftan, bu çalışmada insan nedenselliğini imleyen başka terimler de kullanılmaktadır. *Güdüler* eyleme yönelik iç dürtülerdir, öte yandan *maksatlar* güdüyü yerine getirmek için gereken amaca yönelik planlardır. Nedensel kavrayış hedefe ulaşmaya yönelik eylemlerin *amacını* da içine alır. *Gerekçeler* davranışa rasyonel zemin oluştururken, nedensel sorulara cevap arz eden *açıklamalar* kısmını teşkil edebilir. Açıklamalar evrensel kapsayıcılıktaki yasalar ve özgül başlangıç koşulları gibi geniş bir etmenler sahasını, bir araba kazasındaki buzlu yol gibi belirleyici tek bir etmeni ya da kalıtım, arzu, inanç, çocukluk deneyimleri ve toplumsal baskı gibi bir etmenler karışımını içine alabilir.

Nedensel bilgi en çok moleküler düzeyde, en az da hücresel düzeyde özgül olup, davranış düzeyinde ise son derece karmaşık ve belirsizdir; bu ise modern dönemde moleküler veya hücresel kendiliklerin birtakım davranışlara neden oluş biçimi konusunda cevap bulamamış pek çok yeni soru gündeme getirmiştir. Daha yüksek karmaşıklık düzeyindeki bu artan belirsizlik, aynı zamanda, yeni ortaya çıkan özellikler fenomeninin bir işlevidir. Bu kavram yüksek karmaşıklık seviyesinde, daha alçak seviyelerden hareketle kestirilemeyen özelliklerin ortaya çıkışını ifade etmektedir. Örneğin, proton, nötron ve elektronların özelliklerine dair kesinlikli bir kavrayışın, bu atomaltı bileşenlerin oksijen ve hidrojen atomlarındaki bileşimlerinin özelliklerini kestirmeyi olanaklı kılmaması gibi, oksijen ve hidrojen atomlarının özelliklerine dair kesinlikli bir kavrayış da, su moleküllerinin yüzey gerilimi ve kaynama noktası gibi özelliklerini kestirmeyi olanaklı kılmaz. Aynı şey, hücreler, birey davranışı ve grup davranışı için de geçerlidir. Kestirilemeyen özellikler fenomeni nedensellik tarihinin merkezindeki bir yöntem so-

56. Tıp alanında nedenselliği tanımlamaya yönelik iki döngüsel girişim üzerine Carter'ın (bu ateşli iddiayı destekler nitelikteki) yorumu için bkz. *The Rise of Causal Concepts,* 199 n. 1.

rununu açığa vurmaktadır: atomaltı, atomik, moleküler, biyolojik, bireysel-psikolojik ve ortak toplumsal nedenselliği hep birden içine alacak tamamen bütünleşmiş bir nedensel çözümleme tarihine ulaşmanın imkânsızlığı.

Söz konusu sorun romancı, filozof, doğabilimci ve sosyal bilimcilerce ele alınan farklı türden fenomenlerle daha da çetrefilleşmektedir. Bu kimselerin hepsi nedensellikle ilgili oldukları halde, nedenselliğe farklı amaçlar ve farklı doğruluk, bulgu ve muhakeme kriterlerinden hareketle, temelden farklı şekillerde yaklaşmaktadır. Bilimsel bulgulardan yararlanan romancılar çıksa da, okun tersi yönde ilerlediği hemen hemen hiç görülmez.[57] Darwin, Spencer, Lamarck, Mendel, Weismann, Nietzsche, Freud, Wittgenstein, Sartre ve Derrida gibi başlıca düşünürler cinayet romanları üstünde doğrudan etki etmiştir, ben de bu türden etkileri dikkate aldım.

Bu çalışma esasen nedensellik (nedensellik epistemolojisi) hakkındaki değişen fikirlerin yorumlayıcı bir tarihi niteliğindedir, gelgelelim böyle bir tarih çalışması, değişen bu fikirlerin insanların fiili nedensellik deneyiminin (nedensellik ontolojisi) değişen biçimlerine istinaden nedensel olarak açıklanmasını gerektirir mutlaka. Çalışmamın esas odağını nedenselliğe ilişkin bu fikirler oluştursa da, her bölümde (çoğunlukla da son bölümde) nedensellik hakkındaki düşünüşün yanı sıra yeni nedensellik deneyimlerinin ortaya çıkmasına katkıda bulunan somut tarihsel gelişmeleri de göz önünde bulunduruyorum. Bu somut tarihsel etkilerden en önemlisi, üniversitelerde yeni akademik disiplinlerin ortaya çıkışının, teşhis ve dava özetleri en nihayet nedensel analize dayanan doktorluk, avukatlık gibi mesleklerdeki artan uzmanlaşmanın yarattığı artan entelektüel işbölümü ve analitik kesinliktir. Bağlantılı olarak ortaya çıkan bir diğer etki de, toplumsal ilişkiler ile kentlerdeki piyasa faaliyetlerindeki artan karmaşıklık ve karşılıklı bağımlılıktır ki, bu gelişmeyle beraber yüksek uzmanlık düzeyindeki çok çeşitli meslek dallarına olan bağımlılık da artmıştır. Kapitalizmin çap ve faaliyet

57. Moleküllerle hücrelere dair kavrayışın insan davranışına ilişkin kavrayışa entegrasyonunun roman türündeki yansımasına ilişkin çalışmaların iyi bir örneği de Laura Otis'in *Membranes: Metaphors of Invasion in Nineteenth-Century Literature, Sceince, and Politics* adlı eseridir (Baltimore, 1999).

alanı bakımından büyümesi, lokal faaliyetlerle bağlantılı daha ücra ve girift üretim ve bölüşüm güçlerini beraberinde getirmiştir. Sanayi üretimi zamansal ve uzamsal açıdan giderek daha dolaylı olan psikolojik, toplumsal, teknolojik ve ekonomik belirleyici etmenlere bağlı olarak gelişmiş, bu da özgül nedensel işleyişleri analiz etmek üzere eğitilmiş yeni uzmanlara potansiyel bir piyasa oluşturmuştur.

Yeni ulaşım ve iletişim teknolojileri de nedensellik deneyimi üstündeki en somut etkiler arasındadır. Çalışmama dahil ettiğim yıllar içinde telgraf, demiryolu, telefon, otomobil, uçak, sinema, radyo, televizyon, bilgisayar ve internet teknolojileri zaman ve uzam içerisinde iletişim ve ulaşıma ivme kazandırmış, ulaşımda ve bilgisayarla işletilen global iletişim ağlarını da içeren bilgi akışında yeni yollar ve değişken hızlar ortaya çıkarmıştır. Bütün bu gelişmeler ise nedensellik deneyimini herkes için yeni bir biçime sokmuştur. Toplumsal ilişkiler ile ekonomik girişimlerdeki nedensel işleyişin uzamsal ve zamansal erimini genişleten bu iletişim ve ulaşım teknolojileri, aynı zamanda, fertlerin cinayet eylemine sevk olma ve onu gerçekleştirme biçimini de dönüşüme uğratmıştır. Kurmaca katillerden, özellikle de seri katillerden bazıları ya kurbanlarını gazete, sinema ve televizyon gibi modern iletişim teknolojileri yoluyla seçmekte ya da bu teknolojiler vasıtasıyla öğrendikleri bir şey konusunda harekete geçmekte, bununla da kalmayıp işledikleri cinayetlere yönelik soruşturmaları takip ederek, akabinde bunların artan şöhretini gözlemek için de kitle iletişim araçlarından yararlanmaktadır. Richard Wright'ın *Native Son* (1940) adlı romanının asal karakteri Bigger Thomas, en sonunda öldüreceği kadını ilk olarak sinemada gösterilen bir aktüalite programını seyrederken arkadaşlarıyla birlikte ona bakıp mastürbasyon yaptığı sırada gözüne kestirir. Derken hâlâ kaçak olduğu sırada gazetelerde kendisine karşı yapılan saldırılara cevaben bu cinayeti örtbas etmek için bir başkasını öldürür.[58] Truman Capote'un *Soğukkanlılıkla* (1965) adlı

58. Wright *Native Son* romanına eklediği "'Bigger' Nasıl Doğdu?" başlıklı bir yazıda, Bigger'ın "ışıltısı ona gazeteler, magazinler, radyo, sinema ve gündelik Amerikan hayatının gösterişli görünüşü ve sesiyle ulaşan egemen uygarlığın çağrısına bir tepki ve yanıt verme çabasında" olduğunu söyler (513).

romanındaki katillerden biri, gezi dergileriyle sekiz kez izlediği *Sierra Madre Hazineleri* gibi filmlerden öğrendiği saklı hazineleri bularak "kolay para" kazanma hayalleri kurar. Kerr'in *A Philosophical Investigation* (1992) adlı romanının seri katili, kendine "Yeterince insan öldürürsen, gazetelerde her zaman kendi hikâyeni okursun," (176) diye hatırlatmada bulunmaktan büyük zevk duyar. DeLillo'nun *Libra*'sında (1988) ise, Lee Harvey Oswald televizyonda izlediği JFK'yi kendine hedef seçip, ardından Jack Ruby tarafından vurulduğu sırada kendini canlı yayında gösterilirken hayal eder. Thomas Harris'in *Kızıl Ejder*'inde (1981) kurbanlarını çalıştığı fotoğraf stüdyosunda işlemden geçirdiği amatör video kayıtlarından seçen katil, sonradan kendisini başka cinayetlere tahrik etmesi için kullandığı bir aile katli filmi yapar.[59]

Medya teknolojisinin nedensel işlevi, gerçek hayatta kopya cinayetler, terörizm ve medya şöhretleri ile siyasi liderlere yönelik suikastlarda kendini göstermektedir, ki bu sonuncusunun en bilinen örnekleri arasında 1980'de Mark David Chapman tarafından gerçekleştirilen John Lennon suikastı ile 1981'de *Taksi Şoförü* filminden ve filmin oyuncusu Jodie Foster'dan marazi şekilde etkilenen John Hinckley tarafından Ronald Regan'a yönelik olarak gerçekleştirilen suikast girişimi yer alır. Arthur Bremer *Otomatik Portakal* filmini izledikten sonra Richard Nixon'dan vazgeçerek, George Wallace'ı suikast hedefi tayin eder. 11 Eylül'ün ardındaki saike, kısmen, televizyon ve sinemayla dünyanın dört bir yanına ulaştırılıp, Dünya Ticaret Merkezi tarafından simgelenen belirgin Amerikan değerleri, ekonomisi, dış politikası ve yaşam tarzının yön vermiş olması muhtemeldir.

Kimi zaman tarihteki en önemli şeyler, en aşikâr olanlardır. Ne kadar çok şey bilinirse o kadar az şey bilindiğinin fark edileceği yolundaki bu aşikâr, hatta klişeleşmiş konuya yönelik argümanım hakkında karmakarışık duygulara sahiptim. Konunun aşikârlığı, kavranmasının kolay olduğu anlamına gelmekle beraber argümanın önemsiz olabileceği ihtimalini de akla getiriyordu. Fakat özgüllük-belirsizlik diyalektiğine yönelik argümanım, gücünü beklen-

59. Teknolojinin cinayetteki nedensel rolü konusunda daha fazla örnek için bkz. 7. bölüm.

medik mahiyetinden değil, geniş kapsamlı uygulanabilirliğinden almaktadır. Bu durum da, pek çok doğa bilimi ve sosyal bilime temel teşkil etmekle kalmayıp son 170 yıldır romancıların, karakterlerinin eylemlerini makul kılma tarzına yön veren nedensellik gibi temel bir kavramın tarihinde birleştirici bir unsur yakalamanın muhtemel olduğunu içerimlemektedir. Sunduğum argümanda, genetik, nörobilim ve psikanalizden sosyoloji, varoluş felsefesi ve cinayet romanlarına değin geniş bir kaynak alanında kendini gösteren artan özgüllük, çeşitlilik, karmaşıklık, olasılık ve belirsizlik hakkındaki çeşitli düşünce kiplerini bir araya getiriyorum. Söz konusu birleştirme aynı zamanda nedensellik ontolojisindeki bir dizi somut gelişmeyi de ihata ediyor, zira bu bir dizi gelişmeye yön veren, araştırmacılar arasındaki artan işbölümü, modern kent ve sanayi kapitalizmiyle gelen daha karmaşık ve karşılıklı bağımlı yaşam, ayrıca yeni iletişim-ulaşım teknolojileridir. Bu argümanı oluşturmak, nedensel açıklamanın –Viktorya döneminden modern döneme– iki yüzyıllık tabiatına ilişkin anlayışın karşılaştırmalı bir kültür tarihini sunmayı gerektiriyordu. Bu girişimin skalası beni cinayet eylemine odaklanmak zorunda bıraktı. Argümanı cinayet eyleminden hareketle oluşturma yaklaşımı nedenselliğin kapsamlı bir kültürel tarihini sunmamı sağlayacak tutarlı bir veri zemini tayin etmemi olanaklı kıldı; diğer taraftan bu tarihe yönelik argüman genel anlamda bir klişe denli basit olduğu halde, argümanın işlenişi kendi içinde son derece zengin ve şaşırtıcı oldu.

1

SOY

YAŞAMIN sanayileşme ve kentleşmenin etkisiyle tanınamayacak ve geleneksel yöntemlerle izah edilemeyecek denli değiştiği on dokuzuncu yüzyıl boyunca insan kökenlerine ve yaşamın anlamına ilişkin nedensel bir kavrayışa ulaşmak amacıyla giderek geçmişe yönelen yeni disiplinler ortaya çıktı. Jeolog ve paleontologlar yerin katmanlarında ve fosil kayıtlarda evrime ilişkin kanıtlara rastlarken, antropolog ve arkeologlar toprak altındaki uygarlıklara ait gömülü bilgileri gün ışığına çıkardılar; filologlar modern dillerin eski dillere dayanan köklerinin haritasını çıkardı; biyologlar embriyo gelişiminde insan anatomisinin kökenlerinin izini sürdü; psikologlar çocuk zihninde erişkin insanın zihinsel yaşamının menşeine ulaşmaya girişti. Yüzyıla damgasını vuran düşünürler bilgiye yönelik tarihsel yaklaşımlar geliştirdi; Hegel, Comte, Marx, Darwin, Spencer ve Freud şeylerin eski hallerinden çıkarak çatışma ve çözümün sonucunda nasıl olup da mevcut hallerine geldiği sorusunu ele aldılar. Bu değişimin boyutu Carl Schorske tarafından etkili bir şekilde dile getirilmiştir: "Avrupa kültür tarihinde Clio hiçbir zaman on dokuzuncu yüzyıl ortasında olduğu kadar üstünlüğe –egemenlikten bahsetmiyorum– sahip olmamıştı. ... Geçmişe ait modeller on dokuzuncu yüzyıl sanatına esin kaynağı olurken, tarih disiplinine özgü düşünce kipi ve zamansal perspektif bilimin her alanına nüfuz etti."[1]

Viktorya dönemi insanının yaşamı, hanedanlık nesebi ve aile şecerelerinin, portre galerileri ve fotoğraf albümlerinin bir silsilesine

1. Carl E. Schorske, *Thinking with History: Explorations in the Passage to Modernism* (Princeton, 1990), 4.

dayanmaktaydı.[2] Uzmanların soy tesiri mekanizmasına dair görüşleri geniş ölçüde farklılık göstermesine karşın, ebeveynlere ait cinsel sıvıların karışımının çocuklara, edinilen karakteristikler gibi kalıtımsal karakteristikler de aktardığına yönelik yanlış inancı merkez alıyordu. Çocukların, fikirleri, malları ve toplumsal konumları beraberinde atalarından hangi doğum kusurlarını, hastalıkları ve ahlaki bozuklukları devralacağına ilişkin abartılı korkusu, kalıtımsal aktarım mekanizması konusundaki bilgisizliğiyle körüklenen Viktorya dönemi insanına göre, soyun nedensel gücü gerçekte olduğundan çok daha korkunçtu. Sayısız Viktorya dönemi roman karakterinden, olay örgüsünü kırılmaya uğratacak denli büyük mirasa konan birkaçı arasında Jane Eyre, Pip, Dorothea Brooke ve Jude Fawley'yi; soysuzluk mirası devralanların arasındaysa Jonas Chuzzlewit, Jean Des Esseintes, Küçük Zaman Baba ve Hanno Buddenbrook'u saymak mümkündür. Thomas Hardy basit bir soykütüğün bir romancıya nasıl böylesi karmaşık hikâyeler yaratma esini verdiğini şöyle izah eder: Soy ağaçları "insanı hop oturtup hop kaldıran bir olaylar dizisine dönüştürülebilir ... ve bu türden soy ağaçları üstünde fikir yürütme deneyimi olan herkes kendini farkında olmaksızın oluşturduğu çerçeveyi itkiler, tutkular ve kişisel niteliklerle doldururken bulur."[3] Daha yakın zamanlarda ise eleştirmen Patricia Tobin "tekil bireyin, aile şeceresinin kurucu ataya, ailenin kökenine ve ilk nedene kadar izinin sürülmesiyle hem kimlik hem de meşruiyet bakımından garanti altına alındığı" Viktorya dönemi romanında "soykütüksel buyruğun" yaygınlığını belgelemiştir.[4]

2. Michael Kammen, 1890'larda soya dayanan pek çok organizasyonun (Amerika Devrimi Kızları ve Mayflower Torunları gibi) kuruluşu da dahil olmak üzere 1870 ile 1915 yılları arasında Amerika'da ortaya çıkan ebeveyn ve ata hürmeti (*filiopiety*) dalgasını belgelemiştir. *Mystic Chords of Memory: The Transformation of Tradition in American Culture* (New York, 1991), 215-23.

3. Thomas Hardy, *A Group of Noble Dames*, (1891), aktaran Sophie Gilmartin, *Ancestry and Narrative in Nineteenth-Century British Literature: Blood Relations from Edgeworth to Hardy* (Cambridge, 1999), 11.

4. Patricia Tobin, *Time and the Novel: The Genealogical Imperative* (Princeton, 1978), 7. Eleştirmen George Levine *köken* kelimesinin "doğrudan Viktorya dönemine özgü dinmeyen bir köken belirleme –dilin, Nil'in, insan türünün, evrenin (ya da *Oliver Twist*'ten *Daniel Deronda*'ya romanların), ebeveynliğin köke ilerini belirleme– dürtüsüne seslendiğini" kaydetmiştir. *Darwin and the Novelists: Patterns of Science in Victorian Fiction* (Chicago, 1988), 95.

Viktorya dönemi romancı ve araştırmacıları cinayetin soya dayanan nedenlerine ilişkin olarak doğuma önsel beş dönem saptamışlardır: hayvan-atalar, uzak insan-atalar, yakın insan-atalar, gebeliğin başlaması ve gebelik.

Hayvan-Atalar

İnsanların hayvan atalarından bazı özellikler kalıt aldığı görüşü yinelemeli oluş kuramı ve Darwin'in evrim teorisince de desteklenmiştir.

Yinelemeli oluş kuramı, bireyin yaşamının (bireyoluş-*ontogeny*) türün tarihine (soyoluş-*phylogeny*) paralel olduğunu kanıtlamak amacıyla, gelişen embriyonun yapılarındaki farklılaşmayı baz alan maksatlı gelişim yasalarını bulgulamaya çalışan "teleo-mekanistler" tarafından on dokuzuncu yüzyıl başında Almanya'da ortaya atılmıştır.[5] Johann Meckel 1821'de kompleks hayvanlarda embriyolojik gelişimin, balıklardan sürüngenlere, sürüngenlerden memelilere evrimin daha alt safhalarındaki hayvanların teşekkül biçimlerinin hiyerarşisini gelişerek yinelediğini savunmuştur. "İnsan organizmasının gelişimi de bütün hayvan formlarının gelişimiyle aynı yasalara tabidir: Yani, evrimin daha yüksek kademesindeki hayvan, esasen, bulunduğu kademenin aşağısında yer alan aynı değişmez organik aşamalardan geçer.[6] Amerikalı biyolog Louis Agassiz 1836'da yinelemeli oluşu, her biri insan yaşamının hayvana dayanan kökenlerini belgeleyen fosil tarihi, embriyolojik gelişim ve sınıflandırmadaki mevki arasında üçlü bir koşutluk kurarak genişletmiştir.[7] Agassiz 1857 yılında, "Bütün hayvanların gelişim safhaları eski je-

5. Timothy Lenoir'nın *The Strategy of Life: Teleology and Mechanics in Nineteenth-Century German Biology* (Chicago, 1982) adlı eserinde "teleo-mekanizma" tanımlanmakta, ayrıca fonksiyonel anatomi, embriyoloji ve hücre teorisi alanlarında –biyolojik fenomenleri ilahi ya da esrarengiz güçlerdense, mekanik ilkelere dayanan teleolojik modellerle açıklamaya çalışan ilk biyologlar Johann Meckel, Karl Ernst von Baer, Johannes Müller ve diğerleri tarafından– ortaya konmuş sıradışı detaylar ve incelikli kuram oluşturma çabaları belgelenmektedir.

6. Johann Meckel, *System der vergleichenden Anatomie* (1821), 1:345, aktaran Ernst Mayr, *The Growth of Biological Thought: Diversity, Evolution, and Inheritance* (Cambridge, MA, 1982), 471.

7. Mayr, *Growth*, 215.

olojik zamanlardaki soyu tükenmiş temsilcilerinin ardıllık sırasına tekabül eder,"[8] sonucuna varır.

Kimi bilimciler yinelemeli oluşu, organik maddeye içkin olan ilahi ereğin ya da yaşam gücünün bir işlevi olarak görmekteydi; diğerleri içinse bu, hep daha kompleks örüntülerle tekrar eden basit kimyasal ya da biyolojik süreçlerin tekrarından kaynaklanmaktaydı. Halbuki yinelemeli oluşu savunanlar bütün tartışmalara rağmen insan içgüdüsü, anatomisi, zekâsı ve belleğinin hayvan atalardan hasıl olduğu, embriyolojik gelişim süresince yinelendiği ve çeşitli değişiklikler beraberinde erişkin insanlardaki halini aldığı konusunda hemfikirdi.

Yinelemeli oluş kuramı on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde ciddi destek gördü. Kuramın en tanınmış Alman destekçisi, *General Morphology* (Genel Morfoloji, 1866) adlı eserinde bireyoluşun soyun erişkin safhalarının sıkıştırılmış bir yinelenmesi olduğunu, dolayısıyla soyoluştan kaynaklandığını öngören biyogenetik bir yasayı temel alan Ernst Haeckel'di.[9] Haeckel'in *Natural History of Man* (İnsanın Doğal Tarihi, 1868) adlı eserinde gövdesinin en altındaki küçük organizmalardan en üst dallarındaki insanlara kadar, insan atalarını temsil eden işaretlerle bezeli bir evrim ağacından söz edilmektedir. İngilizlerse yinelemeli oluşu Henry Maudley'nin *Body and Mind* (Beden ve Zihin, 1870) adlı kitabından öğrenmişti: "Her insan beyni, gelişimi sırasında, bire bir diğer omurgalı hayvanların beyninin geçtiği aşamalardan geçer, [ve] insan beyninin ana rahmindeki gelişimi sayısız devir boyunca doğada geçirilen bir dizi gelişimin özeti ve kısa tarihi olarak değerlendirilebilir."[10]

Hayvan-atalar fikri, 1859'da *Türlerin Kökeni*'nin çıkışından sonra büsbütün tehdit edici hale gelmiştir. İnsan doğasına ilişkin kav-

8. Aktaran Mayr, *Growth*, 474.

9. "Hızlı ve kısa birey oluş (her organizmanın) bütün bir gövdenin uzun ve ağır tarihinin sıkıştırılmış bir özüdür", bu bakımdan "soyoluş bireyoluşun mekanik nedenidir". Ernst Haeckel, *The Evolution of Man* (1874; yeniden basım, Londra, 1905), 415, aktaran David J. Depew ve Bruce H. Weber, *Darwinism Evolving* (Cambridge, Mass., 1955), 179.

10. Henry Maudsley, *Body and Mind: An Inquiry into Their Connection and Mutual Influence* (Londra, 1870), aktaran William Greenslade, *Degeneration, Culture and the Novel, 1880-1940* (Cambridge, 1994), 69.

rayışları baştan aşağı değiştiren bu kitapta, hayret verici şekilde, insana dair ancak bir cümle yer almaktadır: "İnsanın kökenine ve tarihine ışık tutulacaktır."[11] Kitabın geri kalanı esasen hayvanlara ilişkindir, ama insanların kökenine dair içerimleri çoğu Viktorya dönemi insanı tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır.

Kimi tedirgin gözlemciye bakılırsa, Darwin Tanrı'nın yaratıcı elinin yerine bir maymunun tohum plazmasını (*germ plasm*) koymuştur. Darwin, bütün türlerin ilahi yaradılışına duyulan iç rahatlatıcı inancın yerine maymun benzeri bir atadan, hatta daha da geriye gidersek, ilksel balçıkla sürüklenen bir çeşit mikroorganizmadan intikal eden ortak soya dayanan can sıkıcı bir ilk neden önermiştir.[12] Darwin'in varsayımına göre, bütün türler "tek ataya" sahip olabilir ve "eskiden yaşamış fakat görülmemiş tek bir ana/babadan gelmiş" olabilir.[13] Thomas Huxley *Man's Place in Nature* (İnsanın Doğadaki Yeri, 1863) adlı kitabında, "Doğa bize, kemirgenlerinkinden pek üstün olmayan beyinlerden, insanınkinden pek geride olmayan beyinlere kadar adeta tam bir aşamalı değişmeler dizisi vermiştir," (115) diyerek insan beynini filogenetik olarak bir farenin beyniyle bağlantılandırır.

Maymuna benzer bir ata soyundan evrimi doğrulayan sayısız kanıt, insanı bütün yaşamın doruğu olma konumundan bütünüyle alaşağı etmişti. Kimi evrimciler, hayvanla insan arasındaki geçiş dönemi mahlukuna kadar uzanan sırayı tamamlayacak olan, soy zincirindeki "kayıp halka"yı bulmayı aklına takmıştı. Bu amaç doğrultusunda, 1857'de, *Türlerin Kökeni* yayımlanmadan önce, yüksek kaş çıkıntısına sahip Neandertal kafatasının keşfi büyük heyecan yarattı, zira paleontolog Richard Owen bunun gorilin kaş çıkıntısı-

11. Charles Darwin, *On the Origin of Species* (1859; yeniden basım, Cambridge, Mass., 1964), 488; Türkçesi: *Türlerin Kökeni*, çev. Orhan Tuncay, İstanbul: Gün, 2003.

12. Darwin'in kuramı karşılaştırmalı anatomi, embriyoloji ve biyocoğrafya disiplinlerinden esin almıştır. "1859'a kadar esas itibariyle betimleyici olagelen bu biyoloji disiplinleri, günümüzde önceden kafa karıştırıcı addedilen neredeyse her şeye bir açıklama getiren ortak soy ile nedensel bilimler haline gelmiştir." Ernst Mayr, *One Long Argument: Charles Darwin and the Genesis of Modern Evolutionary Thought* (Cambridge, Mass., 1991), 23.

13. Darwin, *Origin*, 412.

na benzediğini, dolayısıyla kayıp halkanın maymun nevinden olduğunu kanıtladığını çıkarsamıştı. Bundan çok daha ilkel olan Java insanı ise 1891'de Eugene Dubois tarafından keşfedildi. Darwin *The Expression of the Emotions in Man and Animals* (İnsanda ve Hayvanda Duyguların İfadesi, 1872) adlı eserinde tüyleri diken diken olmuş korkmuş kedilerin ve diş gösteren köpeklerin görüntülerinden yola çıkarak insanları hayvanlarla ilişkilendirdi. Darwin'in düşündüğüne bakılırsa, insanla hayvan arasında yer alan "yarı-insan atalarımız savaşa hazırlanırken, şiddete eğilimli olduğumuzda bizim de hâlâ yaptığımız gibi köpek dişlerini gösterirdi."[14] Karşılaştırmalı psikolojide ise Darwin'in izinden gidilerek insanın zihinsel faaliyetinin daha alt evrimsel safhadaki hayvanlarınkiyle mukayesesine girişildi.

Viktorya döneminde hayvan kökenleri çoğunlukla öldürme içgüdüsüyle bağdaştırılmıştır. Darwin'in öncesinde, Tennyson'ın *In Memoriam*'ı (A.H.H.'nin Anısına, 1850) "dişleri ve pençeleri kana bulanmış doğa" gibi rahatsız edici bir tasvirle doğanın öldürücü yapısını anıştırmaktaydı. Doğal ayıklanma uygun adaptasyonlara ve hayatta kalma olasılıklarına ilişkin hüsnütabirlerle ifade edilmiş olsa da, evrim âciz, hasta ve kalıtımsal bozukluğu olanın ölmesiyle daha net biçimde tariflenebilirdi. Darwin bu hususta çarpıcı bir örnek verir: "Zor olabilir, ama kraliçe arıyı genç kraliçeler olan kızlarını doğar doğmaz öldürmeye iten vahşi içgüdüsel nefrete saygı duymamız gerekir ... zira bu, kuşkusuz, topluluğun yararı içindir."[15]

Hugo *Sefiller*'de (1862) hırsız Jean Valjean'ın davranışını açıklamak için hayvan atavizmine başvurmuştur: "Hırsızlık yapan insan değil, ayağını alışkanlık ve içgüdünün etkisiyle vahşice paranın üstüne koyan hayvandı" (117). Atavik öldürme itkileri Zola'nın Rougon-Macquart ailesini konu aldığı romanlarında da nesiller boyu zarar ve ziyana yol açmaktadır. Nitekim, bu serideki romanlardan birinin adı olan *Hayvanlaşan İnsan* (1890), insanın hayvani tabiatının yanı sıra insanın içindeki hayvana gönderme yapar. Romanın baş karakteri Jacques cinsel uyarılmayla ateşlenen bir öldürme dür-

14. Charles Darwin, *The Expression of Emotions in Man and Animals* (1872; yeniden basım, Chicago, 1965), 251.

15. Darwin, *Origin*, 202-3.

tüsü kalıt almıştır, oysa bu dürtünün derinlerde yatan kaynağı, Jacques'ın hayvan atalarının zamanında gerçekleşmiş bir olayla husule gelen kalıtımsal bir lekedir: "Kalıtsal şiddete, tarihöncesi ormanlarda bir hayvanı diğerine saldırtan öldürme içgüdüsüne kapılıp gitmişti" (332). Jacques'ın, sonunda öldürdüğü Séverine'le sevişmesi, "hayvanların çiftleşme sırasında birbirlerinin bağırsaklarını çıkarırken aldığı ıstırap verici hazla gelen" öldürme edimindeki cinsel boşalma arayışıydı (235). Zola başka bir yerde de lekenin biraz sonraki bir dönemden, "insanların ormanda hayvanları gırtlakladığı" zamanlardan, "kadın yiyen vahşiler"in "bir mağaranın derinliklerindeki ilk ihanetten beri erkekten erkeğe aktarılan bir çeşit hınç" sergiledikleri zamanlardan gelmiş olabileceğini öne sürer (237, 66, 67).

Uzak Geçmişteki İnsan-Atalar

Lamarck, Darwin, Lombroso ve organik bellek kuramcılarına esin kaynağı olan Viktorya dönemi romanında, uzak geçmişteki insan-ataların nedensel işlevi teması geniş yer tutar.

Lamarck'ın evrimde atalara ait edinilmiş özellik ve tecrübelerin kalıtımsal aktarımına dayanan teorisi Viktorya dönemi değerlerinin bir katalogu gibidir; teoriye göre evrim, en uzak atalardan bugüne intikal etmiş alışkanlık ve geleneklerle gelen aşamalı edinime anlamlı bir yönelim ve kapsayıcı bir amaç kazandırmaya yönelik insani maksatlardan ve iradi çabalardan, faydacı kullanım ve kullanımsızlığın birikmiş tortusundan husule gelmektedir.[16] Edinilmiş özelliklerin aktarımını temel alan bu "ılımlı" kalıtım teorisinin doğruluğu, Darwin'in edinilmiş özelliklerin aktarımına yer bırakmayan rastlantısal ayıklanmayla gerçekleşen doğal ayıklanmaya dayanan "katı" teorisince sorgulanmış olmasına rağmen, Lamarckçılık etkisini yüzyıl boyunca korumuştur. Darwin ana babaya ait tecrübele-

16. Gillian Beer'in de belirttiği gibi, "Lamarck'ın teorisi kendine göre hayli ikna edicidir: Zihne –maksada, alışkanlığa, belleğe, gereksinimin çözümü doğurduğu ve çözümlerin, bilinçten bağımsız olarak açığa çıkan iradi edim vasıtasıyla genetik olarak muhafaza edilebildiği, nesilden nesle aktarılan düşünülmüş bir kalıta– öncelik vermektedir." *Darwin's Plots: Evolutionary Narrative in Darwin, George Eliot and Nineteenth-Century Fiction* (Londra, 1983), 25.

rin nasıl aktarıldığını izah edebilmek için kendi katı formülasyonuna sıklıkla ters düşmüştür.

Yeni yaşam formlarının belleğe sahip olduğunu ve atalarının deneyimlerini sıkıştırılmış bir biçimde yinelediğini öngören organik bellek teorisi Lamarckçı bir kalıtımsal aktarım mekanizmasına ve yinelemeli oluş teorisine dayanmaktaydı.[17] Organik bellek teorisi Almanya'da, Ewald Hering'in, belleği, yaşayan bütün özdeklerin sahip olduğu temel bir üretken kabiliyet olarak tanımladığı 1870 tarihli *On Memory as a General Function of Organized Matter* (Düzenli Özdeğin Genel Bir İşlevi Olarak Bellek Üstüne) konferansıyla tanındı. Teori, belleği kalıtımla ilişkilendirmekte ve soyun bütün tarihinin, ataların yaşam tecrübelerini özlü biçimde muhafaza eden ve yineleyen bireysel bellekte açığa çıktığını savlamaktaydı. İngiliz romancı Samuel Butler 1878'de, dünyaya gelmemizi sağlayan küçük yumurtanın "atalarımızın her birinin başına gelen şeylerin bütününe ilişkin potansiyel bir hatırat barındırdığını"[18] öne sürerek eserlerinde söz konusu teoriye yer verdi. Butler 1880 yılında organik belleğin atalara dayanan kökeninin altını çizmek amacıyla Hering'in yazısından alıntılar yaptı ve sonunda teoriyi kurgusal eserlerine de dahil etti: "Yaşamakta olan her canlının, doğrudan bir soy hattıyla intikal eden ve her bir organizmanın kendi atalarının edinilmiş özelliklerinden bir kısmını kalıt aldığı akıl almaz uzunlukta bir organizmalar dizisinin son halkasını temsil ettiğini aklımızdan çıkarmamalıyız."[19] Teori insan nedenselliğini, zihin ile bedeni, türler, soylar, uluslar ve tür ataları vasıtasıyla gerçekleşen aşamalı bir gelişim çerçevesinde birleştiren cisimleşmiş, dinamik bir bellekte temellendiriyordu.

Darwin'in orijinal doğal ayıklanma formülasyonu küçük ve ardıl değişimlerin aşamalı birikimine dayanan bir atavik etki teorisiydi. Darwin bazı değişimlerin rasgele olduğunu kabul etmesine kar-

17. Laura Otis'in Viktorya dönemi yazınında organik belleğe ve gelişimine dair incelemesi için bkz. *Organic Memory: History and the Body in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries* (Lincoln, Nebr., 1994).

18. Samuel Butler, *Life and Habit* (Londra, 1878), 297.

19. Butler, *Unconscious Memory* (Londra, 1880), 80. Théodule Ribot *L'hérédité: Étude psychologique sur ses phénoménés, ses lois, ses causes, ses conséquences* (Paris, 1873) adlı eseriyle teoriyi Fransa'da tanıtmıştır.

şın, hepsinin atalara özgü yaşantılardan etkilenmeksizin bu minvalde gerçekleştiğini kabul edemezdi. *Türlerin Kökeni*'nin ilk basımında, edinilmiş hiçbir karakteristiğin kalıt alınmadığı savunulmaktaydı, gelgelelim müteakip basımlar ve daha sonraki yayınlarda kitap gittikçe daha Lamarckçı bir çizgi izlemiştir. Darwin öngördüğü bu kalıtım kanalını *pangenesis* teorisiyle izah etmiştir. Buna göre, eşeysel üremede vücuttaki her hücre o hücreye ait olan deneyimleri/bilgileri kaydeden küçük "*gemmule*"ler, yani kalıtsal birimler üreterek, daha sonra kan vasıtasıyla yumurtalıklara gelir, burada geçmiş nesiller de dahil gelişimin bütün dönemlerine ait diğer bütün hücre *gemmule*'lerini içeren tohum hücrelerini oluştururlar. Döllenme sırasında, anne ve babadan gelen bu küçük *gemmule*'ler yavruyu oluşturacak şekilde birleşir. Darwin 1868 yılında şöyle yazmıştır: "Herhangi türden bir değişimin, tohumda yer etmeden anne-babayı etkilemesi olanaksız görünmektedir."[20] Çoğu Viktorya dönemi insanı gibi Darwin de bir hayat boyu süren olağanüstü çabaların kişinin ölümüyle tarihe gömüleceğine inanmakta güçlük çekmiştir.

İngiliz psikiyatrisi, doğrudan Darwin'in etkisiyle, kalıtım ile suç arasındaki görünür bağları kabul etmiştir. Darwin kendi atavizm teorisine dayanarak "bazen ailelerde kendini gösteren ... en habis huyların, yabani duruma dönüşün bir göstergesi olabileceği"[21] uyarısında bulunmuştur. İskoç cezaevi cerrahı J. B. Thomson 1870'te, "suç işlemek için doğmuş yarı-uygar yabanilerden" oluşan ayrı bir suçlu sınıfı olduğunu öne sürmüştür. Bu kalıtımsal suçlular çoğunlukla epilepsi ve akıl hastalığı gibi genellikle tedavi edilemez rahatsızlıklar kalıt almaktadır.[22] Maudsley 1873'te, "Kötücül atavik etkiler sonucunda kişiler tabiatlarında bir kusur ya da çarpıklıkla doğarlar, öyle ki her türden tedbir alınsa bile saldırgan ya da suçlu ol-

20. Charles Darwin, *The Variation of Animals and Plants under Domestication* (1868), 2:35-66, aktaran Otis, *Organic Memory*, 44.

21. Charles Darwin, *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex* (1871; yeniden basım New York, 1897), 137; Türkçesi: *İnsanın Türeyişi*, çev. Sevim Belli, Ankara: Onur, 2002.

22. J. B. Thomson, "The Hereditary Nature of Crime", *Journal of Mental Science* 72 (Ocak 1870): 487-98. Thomson ve diğer araştırmacılar hakkındaki tartışmalar şurada bulunabilir: C. H. S. Jaywardine, "The English Precursors in Lombroso", *British Journal of Crime 4* (1963): 164-70.

maları engellenemez. ... Hiç kimse kendi teşekkülünün tahakkümünden kaçamaz,"[23] görüşünü savunmuştur. W. Bevan Lewis ise 1893 yılında suçluların büyük kısmının "akli bozukluğun daha şiddetli aşamalarıyla intikal eden bir soyun bozuk kalıntıları"[24] olduğunu yazmıştır. Viktorya döneminin son yıllarında yayımlanan akıl hastalığı ve suç konulu dergilerde, kaçınılmaz kalıtımsal sebeplere ilişkin böylesi sert retoriğe çokça rastlanmaktadır.

Suçun kalıtımsal nedenleri üzerinde çalışan, Avrupa'nın en hatırlı teorisyeni Cesare Lombroso İtalya'dan çıkmıştır. Lombroso *L'uomo deliquente* (Suçlu İnsan, 1876) adlı eserinde, "doğuştan suçluların" ortaya çıkmasına yol açanın evrimsel atavizm olduğunu kanıtlamak için muazzam miktarda veri toplamış, bu insanların maymununkine benzer sivri kulaklar ve çıkıntılı çene gibi hayvan-atalardan kalma belirgin "damgalar" taşıdıklarını öne sürmüştür. Viktorya döneminde suçun nedenleri tartışmasını mevcut toplumsal koşullardan uzaklaştırarak, günümüz toplumunun hiçbir şekilde denetleyemediği ve üstünde hiçbir sorumluluğa sahip olmadığı uzak dönem insan ve hatta hayvan-atalara dayandırma hevesi ağır basmaktaydı. Bu türden bir teori, yetkililere doğuştan suçlulara apayrı bir soy muamelesi yapma ve onların günahlarla kirlenmiş kanını uzak geçmişe teslim etme olanağı tanıyordu.

Viktorya dönemi romanları Lamarck, Hering, Darwin ya da Lombroso'nun teorilerince desteklenen, canilere ilişkin uzak atalara dayanan nedensel açıklamalarla doludur. Örneğin Dickens, Jonas Chuzzlewit'in cinai kişiliğini açıklamak için "Soy ne kadar uzak geçmişe dayanıyorsa, şiddetin ölçüsü de o denli büyük olur," demiştir. İngiliz tarihi boyunca "Chuzzlewitler hep faal olarak çeşitli kan dökme fesatlıklarına karışmıştır" ve baş hain Guy Fawkes bizzat "bu kayda değer neslin bir evladıdır" (51-2). Nathaniel Hawthorne *The House of Seven Gables* (1851) adlı romanında, Matthew Maule'un kendisine zulmeden vicdansız Albay Pyncheon'a, Tanrı'nın ona ziyadesiyle kan içirmesi yolunda beddua etmesine daya-

23. Maudsley, *Body and Mind*, aktaran Vieda Skultans, *Madness and Morals: Ideas on Insanity in the Nineteenth Century* (Londra, 1975), 207.

24. W. Bevan Lewis, "The Origins of Crime", *Forthnightly Review* 54 (1893): 329-44.

nan iki yüz yıllık bir lanetten bahsetmektedir. Albay beyin kanaması geçirerek kendi kanında boğulur, tıpkı dedesinin portresi altında otururken ölen habis torunu Jaffrey Pyncheon gibi. Hawthorne bu ölümlerin doğal nedenlerden kaynaklanmış olabileceğini belirtmesine rağmen, aile üyelerinin eski portrelerindeki benzerlik sembolizmiyle ve iki yüz yıllık bir haksızlığın soy lanetiyle alınan intikamıyla uzak atalara kadar giden nedenlerin varlığını ima etmektedir. Zaten önsöz de Hawthorne'un "bir neslin yaptığı yanlışların sonraki nesillerde yaşadığını" göstermeye yönelik ahlaki amacını ortaya koyar niteliktedir.

Paul Bourget'nin *Çömez* (1889) adlı romanının ölüm saçan asal karakteri Robert Breslou "evladı olduğumuz ve yüzyıllar önce başlamış güç savaşlarını bizim vasıtamızla halen sürdüren kişilerin geçmişte güttüğü kini" (181) taşıdığını itiraf eder. Breslou başka bir yerde de kalıtımsal kökenlerden bahseder: "Tarih öncesi atavizm yasalarının hükmü altında olduğuna inanmış biri olarak, içimde atamız olan hayvanın, insanlığın geri kalanı gibi benim de soyundan geldiğim mağara adamının gelişmemiş aklı uyanışa geçti" (245). Zola'nın *Germinal* (1885) romanının baş kişisi de "içindeki kan şehveti uyanmışçasına, irade gücü taşıdığı kalıtımsal lekenin hücumuyla buhar olup uçmuşçasına" öldürür bir rakibini. *Nana*'da (1880) Zola'nın "dört-beş nesildir ayyaş olan bir soydan gelen" kadın kahramanının "kanı, intikal etmiş bir yoksulluk ve içki mirasıyla kirlenmiştir". Nana "Paris'i kar gibi beyaz kalçalarının arasında bilmeksizin baştan çıkarıp altüst eden bir yıkım belasına" (221) dönüşürken, kalıtımı kan dökmeye olmasa da, ölüme götüren aşırı bir cinsel içgüdü halini alır. Frank Norris uzak atalarının etkisiyle cinayete sürüklenen bir adamı konu aldığı *McTeague*'de (1899) Zolavari retoriğe başvurmuştur. McTeague'in içindeki iyiliğin altında "kalıtımsal kötülüğün kirli ırmağı akmaktaydı". "Babasının ve dedesinin ahlaksızlık ve günahları, onu üçüncü, dördüncü ve beş yüzüncü nesle kadar lekelemişti. Bütün soyun kötülüğü damarlarında dolaşıyordu" (19).

Bram Stoker başyapıtı *Dracula*'nın (1897), damarlarında dolaşan dört yüzyıllık ata kanıyla miras aldığı saldırma dürtüsünü özümsemiş kahramanı Kont Dracula'yı yaratırken kadim zamanlardan kanla intikal eden yırtıcı itkiler imgeleminden yararlanmıştır. Dra-

cula'nın öldürücü içgüdülerinin nesebi, kadim insan ile hayvan arasında gidip gelir, vampirken yarasaya dönüşüp kalesinin surlarından kertenkele gibi sürünerek inmesinde olduğu gibi. Kurbanı Lucy çocukların kanını emen bir caniye dönüşür. Dracula kurbanlarının kanını kendi kanına katmaktan ziyade mideye indirmesine rağmen, Stoker bu kanın bir biçimde onun damarlarına girdiğini ima eder. *Dracula*'da masaya yatırılan onca tehlikeye karşın, Stoker farklı bir kan grubunun vücuda naklinin getirdiği tehlikeden habersiz görünmektedir. Kan gruplarının kesinliği ancak romanın basımından sonraki dört yıl içinde Avustralyalı bir araştırmacı tarafından bulunmuştur. Araştırmacı A, B ve O olmak üzere üç ayrı kan grubu saptamış, böylelikle on dokuzuncu yüzyılda kan nakliyle gelen ölümlere neden bu kadar sık rastlandığına da açıklama getirmiştir.[25]

Hardy'nin *Tess* (1891) adlı romanı uzak geçmişteki atalarından dem vuran bir Viktorya dönemi katilini konu alır. Tess'in babası köklü bir aristokrat aileden geldiğini öğrendikten sonra, ana baba baskısı bir felaketler silsilesini başlatır. Tess öncelikle bir "kuzen" ve d'Urbelville pozları takınan Alec tarafından tecavüze uğrar. Hardy, Tess'in sahte bir akrabasının tecavüzüne uğramasına ironik bir açıklama getirir: "Şuna şüphe yok ki, Tess d'Urberville'in bir savaştan sonra neşeyle evinin yolunu tutan zırhlı ataları da, kendi zamanlarının köylü kızlarına aynı şekilde, hatta daha acımasızca davranmıştı" (119). Alec Tess'in öz akrabası olmadığından, bu açıklama on dokuzuncu yüzyıl düşünüş biçimi bakımından bile geçersizdi, yine de Hardy bunu açıklayıcı beyanlarına dahil ediyordu. Tess'in kocası Angel Claire ona on altıncı ya da on yedinci yüzyılda yaşamış bir d'Urberville'in korkunç bir suça bulaştığı efsanesinden bahseder (230). Tess daha sonra bu efsanenin "yüzyıllar önce aileden biri tarafından işlenen bir cinayetle" ilişkili olduğunu öğrenir (437). Angel, düğün gecesi Tess'i, hain bakışlı kısık gözleri ve büyük dişleri olan atalarının portrelerinin bulunduğu aile malikânelerinden birine götürür. Tess'in tecavüze uğradığını öğrenen Angel "Zayıf ailelerin zayıf iradeleri olur," diyerek Tess'i "tükenmiş bir

25. Örneğin bkz. Karl Landsteiner, "Ueber Agglutinationserscheinungen normalen menschlichen Blutes", *Wiener Klinische Wochenschrift* 14 (1901): 1132-34; şu eser kapsamında çevrilmiştir: *Transfusion* 1 (Ocak-Şubat, 1961): 5-8.

ailenin yozlaşmış dölü" olmakla itham eder (302). Angel, Tess'in Alec'i öldürdüğünü haber aldığındaysa, "bu sapkınlığa d'Urberville kanındaki hangi karanlık izin yol açtığını" merak eder (475).

Hardy 1890'da *Tess*'i yazdığı sıralarda August Weismann okuyordu. Orada, yüzyıllar önce işlenen gerçek bir cinayetin sonraki nesillerden birinin cinayete yakın bir suç işlemesine sebep olabileceği yönündeki Lamarckçı görüşü çürüten bilimsel kanıtlara rastlamış olması muhtemeldir. Yine de, romanın gözden geçirilmiş sonraki taslaklarında Tess'i kalıtımsal yozlaşmaya giderek daha fazla maruz bırakmıştır.[26] Kitabın yayımlanmasından dokuz ay sonra Hardy bir röportajda şöyle der: "Tess'in işlediği cinayet ... bir zamanlar soylu olan bir ailenin bu yoksunlaşmış torununda kendini gösteren kalıtımsal bir niteliğin sonucudur."[27] Hardy Angel'ın kişiyi cinayete götüren soy yazgısıyla ilgili spekülasyonlarıyla arasına mesafe koymuşsa da, soy tesirinin bir şekilde kan yoluyla devralındığı ve kaderin seyrini belirlediği yönündeki Viktorya dönemi inancına hâkim olan popüler görüşleri desteklemiştir.

Yakın Geçmişteki İnsan-Atalar

Yakın geçmişteki insan-ataların nedensel rolü, yozlaşma teorisinin yanı sıra uzak geçmişteki insan-atalara dair teorilerden hareketle türetilmişti. Fizik, tıp, evrimsel biyoloji, sosyoloji, psikiyatri ve suç antropolojisi alanlarından yozlaşmayı doğrulayan kanıtlar toplayan tarihçi ve politikacılar mevcut sorunlara ilişkin moral bozucu çözümlemeler yapıyor ve geleceğe dair meşum tahminlerde bulunuyorlardı.

26. Wiesmann'ın Hardy ve İngiliz kültürü üzerindeki etkileri için bkz. Peter Morton, *The Vital Science: Biology and the Literary Imagination, 1860-1900* (Londra, 1984), 196-208. Romanın kalıtımsal etkiye daha fazla yer verdiği sonraki beş taslak için bkz. John Turner Laird, *The Shaping of Tess of the d'Urbervilles* (Oxford, 1975), 31. Tess'in üstündeki "kötü etki"nin toplumsal, cinsel, tarihsel ve kalıtımsal nedenleri için bkz. Jules Law, "A 'Passing of Corporeal Blight': Political Bodies in *Tess of the d'Urbervilles*", *Victorian Studies* 40 (Kış 1997): 260 vd.

27. Raymond Blaythwayt'le yapılan 1892 tarihli röportaj için bkz. F. R. Southerington, *Hardy's Vision of Man* (Londra, 1969), 132.

Fizikçi William Thomson (Lord Kelvin) 1852 tarihli çarpıcı bir makalesinde, termodinamiğin ikinci yasasını "doğada evrensel bir mekanik enerji kaybı eğilimi" olarak tanımlıyor, makalenin sonunda da şu uğursuz iddiada bulunuyordu: "Maddi dünyada halihazırda devam etmekte olan bildik süreçlerin tabi olduğu yasalar altında yerine getirilmesi imkânsız olan birtakım işlemler gelecekte gerçekleştirilmediği takdirde, dünya belirli bir müddet sonra, (bu işlemlerin gerçekleştirilmesinden önceki dönemde olduğu gibi) insanın yaşaması için elverişsiz hale gelecektir."[28] Bu düstur, evrenin düzensizlik ve yozlaşma ölçüsünün artmakta olduğu ve bunun sonucunda sıcak cisimlerin soğuk cisimler karşısında ısı kaybettiği varsayımında temelleniyordu. Sonuçta, güneş soğuyacak ve dünya üstündeki yaşam donarak yok olacaktı. Tıp alanında hastalıkların bulaşmasıyla ilgili 1860'lardan 1880'lere kadar yapılan buluşlar, mikropların nasıl sürekli artan bir yoğunluk ve güçle çoğalarak kalıtsal yozlaşmaya yol açtığını ortaya koyuyordu. Yaygın görüşe göre aşırı çalışan ve aşırı cinsel ilişkiye giren bir nüfusun körüklediği tüberküloz ve frengideki görünür artış, öldürücü mikropların tıka basa dolu kentlerden tekil ferdin kan dolaşımına, kalabalık genelevlerden karı-kocanın yatağına kadar her yere yayılmasını kanıtlar nitelikteydi. Hatırlı Fransız tarihçisi Hippolyte Taine, 1881 tarihinde yazdığı bir mektupta "hastalıklı bir toplumun kanına girerek hararete, hezeyana ve ihtilalci kasılmalara yol açan marazi mikrop"tan bahseder.[29] Bilhassa Darwin'in önceki yaşam formlarına geri dönüş teorisi olmak üzere evrimci teorilerden yozlaşma eğilimlerinin izahında da yararlanılmıştır. Toplum düşünürleri zararlı çevresel etkilerin ve toplumsal baskıların, öyle ya da böyle tohumları (bunlar her ne idiyse artık) etkiler hale gelerek ebeveynden çocuğa intikal eden yozlaşma ölçüsünü daha da artırdığını varsaymıştır. Robert Nye'ın da savunduğu gibi, yozlaşma teorisi, aşağı yukarı 1885'ten I. Dünya Savaşı'na kadar "tekil ferde ve toplumsal patolo-

28. William Thomson, "On a Universal Tendency in Nature to the Dissipation of Mechanical Energy", *Philosophical Magazine*, seri 4, 4 (1852): 304-6, aktaran Stephen Brush, *The Temperature of History: Phases of Science and Culture in the Nineteenth Century* (New York, 1978), 30.

29. Aktaran Daniel Pick, *Faces of Degeneration: A European Disorder, c.1848-c.1918* (Cambridge, 1989), 72.

jilere ilişkin kamusal ve mesleki söylemlerin tümünü yayılımcı bir tesir altına almıştır."[30]

Fransa, Birleşik Devletler, Almanya ve İngiltere'deki psikiyatrlar, yozlaşmanın fiziksel, zihinsel ve ahlaki bakımdan soy hatlarını giderek bozduğunu kabul etmiştir. Fransız psikiyatr B. A. Morel bir soyun dört nesilde nasıl yok olduğunun taslağını çıkardığı 1857 tarihli bir incelemesinde *dégénérescence* terimini ortaya atmıştır. Buna göre yozlaşma, ilk nesilde asabiyet ve ahlak bozukluğuyla baş gösterip, ikinci nesilde nevroz ve alkolizm, üçüncü nesilde zekâ özrü ve akıl hastalıkları, dördüncü nesilde ise kalıtımsal bozukluklar ve kısırlık şeklinde ortaya çıkmaktadır.[31] Morel'e bakılırsa bu, sayısız biyolojik ve toplumsal etkenin işin içine karıştığı bir süreçtir ve etkisini hemen her şekilde gösterebilir – fıtık, alkolizm, iktidarsızlık, intihar, ahlak bozukluğu, akıl hastalığı ve suç. Bu patolojik senaryo karmaşasına son vermek, dönemin bariz sıkıntılarını –aşırı çalışma ve tembellik, abartılı incelik ve iptidailik, aşırı asabiyet ve sinir yorgunluğu, can sıkıntısı ve mani, erken bunama ve gelişmemişlik, İngiltere'deki eşcinsellik ve Fransa'daki kısırlık– toptan açıklayan bir yozlaşma anlayışını merkez alan bir teori yoluyla mümkün oldu. Charles Féré *Dégénérescence et Criminalité* (Yozlaşma ve Suç, 1888) adlı eserinde söz konusu teoriyi suça uygulayarak deliliğin ve suçun kök saldığı "nevropatik soyda" kalıtımsal bir bozukluğa yol açabilecek etkenlerin kabaran listesine kalıtımsal bir lezyonun yanı sıra zehirli bir de çevre ekledi.[32] Tarihçi Daniel Pick'in de belirttiği gibi, *dégénérescence* "patolojinin esas göstergesi haline gelmişti. ... Klinik, roman, gazete ve idari soruşturma arasında gidip gelirken, bir yandan her şey için bir açıklama arz ediyor, diğer yandan ise hiçbir şeyi izah etmiyordu".[33]

30. Robert Nye, "Heredity, Pathology and Psychoneurosis in Durkheim's Early Work", *Knowledge and Society* 4 (1982): 104 vd.

31. B. A. Morel, *Traité des dégénérescence physiques, intellectuelles et morales de l'éspéce humaine* (Paris, 1857).

32. Charles Féré, "La Famille névropathique", *Archives de neurologie* 7 (1884): 1-43, 173-91. Ayrıca bkz. Marandon de Montel, "De la criminalité et de la dégénérescence", *Archives d'anthropologie criminelle* 7 (1892):221-44.

33. Pick, *Faces of Degeneration*, 8.

Yozlaşma etiyolojilerine dönemin kurgusal eserlerinde de sıkça rastlanmaktadır: Huysmans, Laforge, Maeterlinck ve Péladan. Yozlaşmaya dair kaynak malzemesi psikiyatri sicillerinden ve mahkeme kayıtlarından, Baudelaire şiirlerinden ve Goncourtlar'ın günlüklerinden, Bourget'nin denemelerinden ve Zola romanlarından geliyordu.[34] Zola'nın *Thérèse Raquin* (1867) adlı romanının kadın katili, tehlikeli ölçüde ayartıcı olan annesinin "yozlaştırıcı" kanını miras almıştır. Thérèse, kendisini evlat edinerek hasta oğluyla evlenmeye zorlayan teyzesinden intikam alma iştiyakıyla yanıp tutuşur; sonunda yozlaşmış bir soy yazgısını yerine getirerek bu hasta oğulu öldürür.

Amerikan psikiyatrisi de somatik etiyolojiyi kalıtımsal yozlaşma konusuyla birlikte ele almıştır. Amerikalı araştırmacılar kalıtımın görünür lezyonlara olmasa da yapısal bozukluklara yol açtığını, bunların da suç işlemeyi tetikleyebilen fiziksel rahatsızlıklara ve patojenik sosyal baskılara götürdüğünü savlayarak bu yaklaşımları kaynaştırmıştır. 1872 yılında Charles Brace'in suç eğilimi olan dokuz yaşında bir kız çocuğuna ilişkin nedensel açıklaması seç-beğen-al tarzında bir açıklamadır: "Yakın ataların *gemmule*'leri, örtük eğilimleri, güçleri ya da hücreleri, çocuğun beyninde, sinirlerinde ve hislerinde karşı konulmaz etkiler yaparak sisteminde ve kanında dolaşıyordu."[35] Richard Dugdale *"The Jukes": A Study in Crime, Pauperism, Disease and Heredity* ("Jukelar": Suç, Yoksulluk, Hastalık ve Kalıtım Üstüne Bir Çalışma, 1877) adlı eserinde, bir Amerikan ailesini kalıtımsal yozlaşmayla özdeşleştirmiştir. Dugdale, hepsi de "Juke kanından" piç, dilenci, fahişe, frengili, hırsız ve katillerden mürekkep 1200 kişilik bir "suçlu soyunu" meydana getiren Juke ailesinde kalıtımsal intikalin ve atavizmin izini sürer.[36] Sonradan negatif soy arıtımı olarak adlandırılan bir yöntemle toplumdaki kalıtımsal lekeyi gidermek amacıyla suçluların zor yoluyla kısırlaştırılmasını öneren daha sonraki düşünürler de Juke ailesine sıkça atıfta bulunmuşlardır.[37]

34. A. E. Carter, *The idea of Decadence in French Literature, 1830-1900*, Toronto, 1958. Kalıtım vurgusu için bkz. Jennifer Birkett, *The Sins of Fathers: Decadence in France, 1870-1914* (Londra, 1986).

35. Charles Brace, *The Dangerous Classes of New York* (New York, 1872), 44.

36. Nicole Hahn Rafter, *Creating Born Criminals* (Chicago, 1997), 38 vd.

San Quentin Cezaevi'nin papazı August Drähms 1900 yılında "içgüdüsel bir öldürme eğiliminin" ortaya çıkışını, Weismann'ın tohum plazması aktarımına ilişkin teorisinin bir uyarlamasıyla izah etmiştir: "Bu eğilim, hemen her durumda, devraldığı ahlaki ilkeler bakımından zayıf olan ve doğanın her zamanki şaşmaz kesinliğiyle sonraki kuşaklara aktardığı pregenital lekenin kaçınılmaz etkisini halihazırda tabiatında barındıran suç eğilimli bir soyun doğrudan intikalidir." Drähms şu sonuca varmıştır: "Doğuştan suçlu, çağlar önceki atalarının kanındaki aynı hırsızlık ve öldürme tohumlarını barındıran yeni hayatı ihtiva eden ve yayan soya ait tohum plazmasının bugüne aktarılan mirasıdır."[38] Kalıtım için tek cümlede on eşanlamlı sözcüğün kullanıldığı uzayıp giden böylesi spekülasyonlar, karmaşık suç etiyolojisini tek başına kalıtımsal yozlaşma kavramına kanalize etmeye çalışıyor, tek nedene dayanan yinelemeli bir açıklamaya tıbbi ve psikiyatrik itibar sağlıyordu. Suçun nedenlerine ilişkin deneysel ispata dayanan kesin bilgiden yoksun olan Viktorya dönemi insanı bu eksikliği kimi zaman retorik aşırılıkla telafi etmiştir. Örneğin Amerikalı bir diğer psikiyatr, 1897 yılında kalıtımsal etiyolojinin tekilliğini evrenselliği ile bağlantılandırıyordu: "Kalıtım yasaları tıpkı yerçekimi, ısı, ışık yasaları ve bilinen diğer doğa yasaları gibi sabit ve değişmezdir; bu kalıtım yasalarından biri, 'benzer benzeri doğurur'dur."[39]

Almanya'da Max Nordau felaket tellalı edasıyla yazdığı *Degeneration* (Yozlaşma, 1892) başlıklı popüler broşüründe, kültürel ve ahlaki çöküşün emarelerini sıralamıştır. Kalıtımsal yozlaşmanın nedenlerine dair net bir kavrayışın getireceği sınırlamalardan azade olan Nordau, yozlaşmanın nedenlerine ilişkin uzun bir liste çıkara-

37. Negatif soy arıtımı politikası için yapılan ilk kamusal öneri, Cincinnati Sanatoryumu müdürü Orpheus Everts'ten gelmiştir: "Asexualization, as a Penalty for Crime and the Reformation of Criminals", *Cincinnati Lancet-Clinic* 20 (1888): 377-80, aktaran Arthur E. Fink, *Causes of Crime: Biological Theories in the United States, 1800-1915* (Philadelphia, 1938), 188.

38. August Drähms, *The Criminal* (New York, 1900), 141-2. Fink *Causes of Crime* adlı eserinde Amerika menşeli düzinelerce somatik-kalıtım teorisini incelemiştir.

39. S. L. N. Foote, "An Address on Crime and Its Prevention", *Kansas City Medical Index* 18 (Temmuz 1897): 244, aktaran Fink, *Causes of Crime,* 192.

rak bunların nevrasteni, ahlaksızlık, dine saygısızlık ve anarşinin yanı sıra, Nietzsche'nin megalomanisi, Verlaine'in cinsel saplantısı, Huysmans'ın dekadanlığı, Wagner'in yazma saplantısı, Wilde'ın estetizmi ve Maeterlinck'in mistisizmi gibi muhtelif sonuçlar doğurduğunu öne sürmüştür.[40] Alman oyun yazarları Richard Voss ve Wolfgang Kirchback, *Before Sunrise* (Gündoğumundan Önce, 1889) adlı eserinde yakın atalardan gelen soy yozlaşmasının etkilerini oyunlaştıran Hauptmann gibi, soy yozlaşmasının sonuçlarını araştırmışlardır.[41]

İngiltere'de, deneme yazarı George Henry Lewes edinilmiş alışkanlıkların kalıtımsal intikali fikrini temellendirmek amacıyla hayvanlar ve insanlar üzerinde araştırmalar yapmıştır. Lewes, edinilmiş "kötü huyların" atlarda nasıl aktarıldığına ilişkin at yetiştiricilerinden topladığı kanıtlara, "hırsızlık eğiliminin nesiller boyunca babadan oğula geçtiği" ve "yetenek gibi öldürmenin de soyla intikal ettiği" yorumunu eklemiştir.[42] Maudsley akıl hastalığı ve suçla sonuçlanan yozlaşma nedenleri konusunu ele alırken yakın geçmişteki soy üstünde durmuştur: "Küçük çocuklarda görülen farklı akıl hastalığı biçimlerinin izine ... önceki nesilde bulunan sinir hastalıklarında daima rastlanabilir."[43] Maudsley, Lombroso'nun suç antropolojisini, Morel'in *dégénérescence* aşamaları fikrini ve Darwin'in önceki yaşam formlarına geri dönüş teorisini, kent yaşamının giderek daha da artan patojenik etkilerine yönelik esaslı bir eleştiriyle birleştirmiştir.

İngiliz romanı, cinayete ilişkin soy yozlaşmasına dayanan açıklamalarla doludur. Elizabeth Braddon *Lady Audley's Secret*'ta (1862) kadın kahramanının cinai eylemlerine yol açan deliliği açıklamak

40. Max Nordau, *Degeneration* (1893; yeni basım, New York, 1895). Nedenler beslenme bozukluğu, çevresel zehirlenme, aşırı çalışma, aşırı uyarılma, "travmatik histeri", "travmatik nevroz", yükseklik korkusu, histeri, nevrasteni, gerçekçilik, natüralizm, "dekadancılık" ve neomistisizm olarak sıralanmaktadır.

41. William Greenslade, *Degeneration*, 5.

42. George Henry Lewes, "Hereditary Influences, Animal and Human", *The Westminster Review* 66 (1856): 79 vd.

43. Henry Maudsley, *Body and Mind: An Inquiry into Their Connection and Mutual Influence, Specially in Reference to Mental Disorders* (1873; yeniden basım, New York, 1898) 63.

için yozlaşmaya başvurur: "Delirerek ölen annesinden ona kalıtımsal bir hastalık geçmişti." Audley'nin sırrı, kendisini doğurduğu anda annesinde baş göstermiş olan kalıtımsal hastalıktır. Audley kendi çocuğunu doğurduğunda şöyle der: "Annemi öldüren kriz ... kanımdaki kalıtımsal lekeyi ortaya çıkardı." Sonrasında, Audley bundan "annemin sütüyle emdiğim gizli leke" olarak bahseder (348, 393). Audley'nin bu lekeyi ne zaman kalıt aldığına ilişkin karmaşası, bu konuda uzmanların da muğlakta olduğu bir çağa özgüdür. Audley soya ait nedenselliğin marazi döngüsü içinde, kalıtımsal bir leke yüzünden, tam da bu kalıtımsal lekeyi gizli tutmak için cinayet işler.

Kaleminin inceliğiyle tanınan Oscar Wilde bile *Dorian Gray'in Portresi*'nin (1890) katil kahramanı Dorian için soya dayanan bazı sert açıklamalar yapmaktan sakınmaz. Dorian "kanının ölülerin korkunç illetleriyle lekelendiğine" inanmaktadır. Güzel, duygulu kadınlar ile "kanları onun damarlarında akan" habis, netameli adamların portrelerinin yer aldığı bir aile galerisini dolaşır ve kendi atalarını düşünür: "Yabansı, zehirli bir tohum, onunkine ulaşana kadar bedenden bedene mi süzülmüştü ağır ağır?" (157-8). Viktorya dönemi insanına göre bu türden spekülasyonlar mecaziydi, fakat o dönemde spekülasyonlar modern döneme kıyasla daha fazla ciddiye alınıyor ve karmaşık kalıtım teorileriyle destekleniyordu. Wilde, Dorian'ın gerçek yüzü genç ve güzel kalırken onun safahat dolu yaşamının etkilerini yansıtıp bizzat yaşlanan emsalsiz bir portre koyarak, resimlerdeki imgelerin gerçek yüzler tarafından belirlendiği on dokuzuncu yüzyıl portresinin geleneksel nedensel senaryosunu kesintiye uğratmıştır. Seneler sonra Dorian, saklı tuttuğu portreyi gösterdikten sonra portre ressamını öldürür. Ressamın portredeki (artık) bozulmuş yüzün mucizevi biçimde Dorian'ın kendi yüzünün yerine geçtiğini öğrenmesiyle, bu mucizenin bir biçimde sona ermesinden ve gerçek yüzünün, yaptığı kötülüklerle damgalanan hak ettiği soysuz durumuna geri dönmesinden korkar Dorian.

Sherlock Holmes'ün peşine düştüğü katillerden bazıları, yine, yozlaşmış soylarının lekesini taşımaktadır. "The Speckled Band" de (Benekli Kordon, 1892) evlenerek mirasına konmasını istemediği üvey kızını öldüren Dr. Roylott, "müteakip dört mirasçı" ile bir yüzyıl içinde giderek yok olan (Morel'in dört nesilde *dégénérescen-*

ce fikrinden esinlenmiş olması muhtemeldir) köklü bir Sakson ailesinin yaşayan son üyesidir. Öldürülen üvey kızın hayatta olan ikiz kardeşi, Holmes'e "deliliğe varan şiddet eğilimli mizacın ailedeki erkeklerde kalıtımsal olduğunu" anlatır. "Son Vaka"da (1894) Holmes ezeli rakibi Profesör Moriarty'nin "en şeytani türden kalıtımsal eğilimleri" olduğunu söyler. *Baskerville'lerin Köpeği*'nde (1901) bir miras için aile reisini öldüren katil Stapleton'a bunu yaptıran da soydan gelen habisliğe geri dönüştür. Holmes baş-kötü Baskerville Hugo'nun 1647'den kalma bir portresini bulur. "Gözlerinde saklanan şeytanla" Stapleton'ı andıran Hugo'nun portresi ilksel aile şerrine "geri dönüşün ilginç bir örneği"dir (139).[44] "Boş Ev"de (1903), Holmes katil Colonel Moran'ın soy kökenini açıklamak için evrimsel geri dönüş teorisinden yararlanır: "Belli bir yüksekliğe eriştikten sonra aniden çirkin bir garabet sergileyen bazı ağaçlar vardır Watson. Aynı şeyi insanlarda da çok defa görebilirsin. Bireyin kendi gelişimi içerisinde bütün atalarını temsil ettiğini ve iyiye ya da kötüye böylesi ani bir dönüşün onun soyağacı hattında ortaya çıkan güçlü bir etkiden kaynaklandığını öngören bir teorim var."

Conrad'ın *Gizli Ajan*'ı (1907) Viktorya dönemi yozlaşma teorisi ile suç işleme güdüsüne ilişkin daha modern bakışlar arasındaki geçiş dönemine aittir. Zira bu romanda, cinayet Viktorya dönemi kalıtımsalcılığıyla açıklanırken, cinayetin dayandırıldığı yozlaşma teorisi alaya alınmaktadır. Winnie Verloc, zekâ özürlü erkek kardeşi Stevie'yi anarşizan bir eylemde oldukları sırada kazara öldürdüğünü öğrendiği kocasını bıçaklayarak öldürür. Conrad'ın, Winnie'nin işlediği cinayete ilişkin açıklaması, kadının uzak atalarından devraldığı mirasa dayanır. "Bayan Verloc, salladığı her bıçak darbesine çok eski ve karanlık nesebini, mağara çağına özgü halis vahşeti ve meyhane çağının ölçüsüz hiddetini katmıştı" (234). "Mağara çağı" hayvan atavizmine ilişkin Viktorya dönemi teorilerine has bir ifadedir, fakat Conrad aslen Verlock'un bombasının erken patlamasıyla Stevie'nin paramparça olduğunu öğrenen Winnie'nin gösterdiği duygusal tepkiden başlayarak daha yakın zamana dayanan dürtüler

44. *Baskerville'lerin Köpeği*'nde soy teması James Kissane ve John M. Kissane tarafından incelenmiştir: "Sherlock Holmes and The Ritual of Reason", *Nineteenth Century Fiction* 17 (1962-63): 353-62.

üstünde durur. Sonuç olarak Conrad, yozlaşma teorisini, Winnie'nin parasını alıp sonra da onu yüzüstü bırakarak ona ihanet edişine bahane arayan korkak anarşist Ossipon vasıtasıyla sunarak alaya alır: Ossipon "cinayet işleyen cinsten olan, bir soysuzun kardeşi olan bu soysuz kadını bilimsel bir gözle süzdü. Gözünü dikerek ona baktı ve Lombroso'yu andı" (259). Yirminci yüzyılda her cinayeti hayvan-atalara ya da Lombroso'nun kalıtımsal suçlu tipine dayandırma anlayışına kuşkuyla yaklaşılır olmuştu ve katiller genelde bu tipe pek uymuyordu. Viktorya döneminin çizgisel ve pozitivist açıklama modelleri, yerini modern dönemin daha çoklu, karmaşık ve olasılıkçı açıklamalarına bırakmıştı. Artan belirsizlik ise, modern yazarlara tinsel ve sanatsal bir besin kaynağı olmuştu.

Gebe Kalma Ânı

Çoğu Viktorya dönemi düşünürü soy nedenselliğine ilişkin kafa karışıklığını, nedenselliğin kaynağını aile tarihindeki karanlık gerginliklere, uzak geçmişteki çağlara ve hatta mağara adamlarının yaşadığı zamanlara dayandırarak örterken, kimileri de genellikle annenin gebe kalma ânı addedilen cinsel ilişki sırasındaki duruma odaklanıyordu. Tarihçi Charles Rosenberg'in de belirttiği gibi, ABD'de "yüzyıl boyunca yapılan gerek popüler gerek bilimsel incelemeler, gebe kalmanın ancak anne ve babanın rahatlamış, iyi dinlenmiş ve birbirlerine karşı sevgi dolu olması koşulunda gerçekleşmesinin gereği üstünde duruyordu. Cinsel ilişki sırasında gerginlik, husumet, hatta yorgunluk bile bebeğin güçsüz ve sağlıksız olmasıyla sonuçlanabilirdi".[45] Çocuğun iç organlarını ve mizacını anneden, beden yapısı ve zekâsını babadan aldığı düşünülüyordu. Amerikalı deneme yazarı Georgiana Kirby *Transmission; or Variation of Character through the Mother* (İntikal; ya da Anneden Geçen Karakterde Varyasyon, 1877) adlı eserinde, cinsel birleşme esnasında her iki ebeveynin durumunun da önem taşıdığını savunur. Kirby müstak-

45. "İnsan kalıtımı söz konusu olduğunda mesleki elit, daha az eğitimli ve konuşkan meslektaşlarından hayli küçük farklarla ayrılıyordu." Charles Rosenberg, "The Bitter Fruit: Heredity, Disease, and Social Thought", *No Other Gods: On Science and American Social Thought* (Baltimore, 1976), 26.

bel anneleri şöyle uyarır: "Hasta, aşırı yorgun ya da mutsuzken yahut eşiniz hastayken, henüz iyileşmekteyken, yorgun ya da keyifsizken asla gebe kalma riskine girmeyin; zira çocuğun bedensel durumu, gücü ve manyetik özellikleri gebe kalma anındaki koşullardan hayli etkilenir."[46] Popüler ahlakçı J. H. Kellogg 1879 yılında, "üreme ediminin gerçekleştiği anın" suça kaynaklık edebileceğini, zira "kişinin, yeni bir yaşamın ortaya çıktığı bu kritik andaki kederli veya ahlaksızca düşüncelerinin çocuğun henüz şekillenmemiş karakterinde daim olacak kötü bir iz bırakabileceğini" iddia etmiştir.[47] Başka düşünürler ise annenin gebe kalma anında içkili olması durumunda çocuğun alkolik olacağını, fazla uyarılmış olması durumundaysa deli olacağını savunmuşlardır. Stevenson *Dr. Jekyll ve Mr. Hyde*'da (1886) Viktorya dönemi insanının, gebe kalma anında babanın ruh hali hususunda nasıl ciddi kaygılara sahip olduğunu hatırlatmaktadır. Romanda Dr. Jekyll'ın, diğer yüzü olan Mr. Hyde'a "gebe kalma" ânına damgasını vuran sıkıntılı şartlara figan edişi kara mizah tarzında (elbette kasıtsız) bir anlatımla aktarılır: "Deneyi daha cömert ve dindarca duyguların denetiminde yapmış olsaydım her şey başka türlü olacaktı ve bu ölüm kalım mücadelesinden sonra karşıma bir iblistense bir melek çıkacaktı" (45). Dönüşümü ortaya çıkaran karışımın muhtevası hakkında bir fikrimiz olmasa da, Stevenson, Jekyll'ın Hyde'ı var eden karışımı yaptığı andaki ruh halinin farklı olması durumunda, Hyde'ın cömert ve dindar biri olacağını savlayarak üremeye ilişkin Viktorya dönemi kuruntularını bile zorlamaktadır.

Viktorya döneminde, her iki ebeveynin yaşam boyu birikmiş fiziksel ve ruhsal tecrübesinin bir biçimde çocuğa naklolduğu gebe kalma anının önemi üstünde durulmuştur. Söz konusu sürecin işleyişine ilişkin yanılgı kimi zaman abartılı Viktorya dönemi retori-

46. Georgiana Kirby, *Transmission; or, Variation of Character through the Mother* (New York, 1877), 11. Ayrıca bkz. Amerikalı frenolog O. S. Fowler. Fowler "atalardan kalma zihinsel ve fiziksel özelliklerin, manyetizma, salgılar ve bu salgıların beden ve zihinle olan yakın ilişkisi yoluyla eksiksiz biçimde çocuğa aktarıldığını" savunmuştur. *Love and Parentage Applied to the Improvement of Offspring* (New York, 1846), 25.

47. J. H. Kellogg, *Plain Facts for Old and Young* (1879; yeniden basım, Burlington, Iowa, 1881), 109, 112.

ğiyle örtbas edilmiştir. O. S. Fowler'ın kaleme aldığı popüler bir evlilik rehberinde kullanılan dil de bu eğilime örnek teşkil eder: "Vücuda gelecek ürünün münevverliğini ve ahlaklılığını artırarak mükemmelleştirmenin YEGÂNE yolu olmanın yanı sıra, birbirini manevi olarak sevenler için *tarif edilemeyecek* denli yüce ve mutluluk verici olan bu *ikili* ziyafete eşlik eden hazzı ortaya çıkaran şey, *insanlığın* üremede *doğal olarak devreye giren her türlü fiziksel, zihinsel ve ahlaki ilke ve işlevinin heyecan verici, birleşik ve yoğun* olan bu ortaklığıdır – bu ortaklık ki, beslediği aşkla daha da eksiksiz hale gelerek bu kutsal birliğe meleke üstüne meleke ekledikçe ve sonunda aşk ve üremenin mükemmel (ve tabii *birleşik*) işleyişiyle husule gelen kutsanmış hazda insan tabiatının her hayvansı, her entelektüel, her ahlaki organ ve işlevini kucakladıkça katlanarak zenginleşir!"[48] Fowler'ın coşkun yazısı bizatihi cinsel birleşme edimini kopya etmektedir: İtaliklerle dolu olan ve hiç bitmeyecekmişçesine uzadıkça uzayan bu yazı, anne babanın fikirlerini, ahlakını, hislerini ve fiziksel özelliklerini, Tanrı'nın şahadet ve kavliyle bağlanan aşklarının yoğunluğu ve kutsiyeti ölçüsünde bünyesinde barındıran bir çocuk meyvesi veren evliliği tüm biricikliği ve bütünlüğüyle tasvir etme çabasındadır.

Gebelik

Annelik Viktorya dönemi kadınının yaşamında belirleyici bir tecrübe olsa da, gebelik cinsellik konusundaki gizli anlaşmanın etkisiyle bulanık kalmıştır.[49] Ayrıca, gebelik atalardan ya da babadan gelen doğrudan bir etki taşımayan tek dönem olduğundan, bu konuda çoğunlukla erkekler tarafından yürütülen araştırmalar, babanın süreçteki alakasızlığına dair korkuları minimuma indirgeyecek

48. Fowler, *Love*, 74.

49. *The Culture of Love: Victorians to Moderns* (Cambridge, 1992). Bu eserle ilgili olarak okuduğum belli başlı kırk Viktorya dönemi romanının hiçbirinde, gebeliğin cenin üzerindeki etkileri dışında gebelik biyolojisinin herhangi bir özelliğine gönderme yapılmamaktadır. Söz konusu atlama, Viktorya döneminde cinsellik konusundaki gizli anlaşma karşısında kazanılmış bir zafer addettiğim D. H. Lawrence'ın *Gökkuşağı* (1915) adlı romanında Anna Victrix'in gebeliğinin ayrıntılı izahının tarihsel önemini aydınlatmaktadır.

ve annenin sorumluluğuna ilişkin kaygıları maksimuma çıkaracak şekilde çarpıtılmıştır.

Ceninin annenin duygu ve düşüncelerinden etkilendiği fikri, felsefe ve romanda ilk çağlardan beri yer bulmuştur. Üremeye dair net bir kavrayıştan yoksun olan Viktorya dönemi uzmanları, ceninin gebelik süresi boyunca annenin aldığı gıdaların yanı sıra, kanı ve üreme organlarından da nasıl etkilendiği hususunda alabildiğine spekülasyonda bulunmuştur. New Yorklu bir doktor olan William A. Hammond 1868'de, şok etkisi yapan bir şey gördükleri için bebekleri bu şokun izini taşıyan hamile kadınlardan örnek veren bir düzineden fazla yazara atıfta bulunmuştur. Örneğin, hamile bir kadın birinin ayağına yapışmış bir sülük görür ve aynı yerde "sülüğe benzer bir iz" taşıyan bir bebek doğurur. Hammond annenin zihninin cenini doğrudan etkilediğine yönelik genel bir kabul olmadığını teslim etmesine karşın, "en tanınmış fizyologların bu görüşe bağlı olduğunu ve uygar dünyada bu fikrin genellikle ... sorgusuz bir inançla kabul gördüğünü" belirtmiştir. Hammond bu duruma şöyle bir açıklama getirmektedir: "[ceninin] vücudunda dolaşan kan, anneninkinden muazzam incelikte bir zarla ayrılır; böylelikle ... annenin beyni ve sinir sistemine has ... zihinsel özelliklerden etkilenir." Sinir, cinsel arzu ya da kıskançlık doğacak bebek üzerinde olumsuz etki yapacağından, Hammond bunlardan kaçınmaları konusunda hamile kadınları uyarır. Belirttiği üzere, "Rahimde yumurtayla anne arasında yeni bir bağ –kan bağı– kurulur ve izlenimlerin annenin zihninden çocuğa geçişi bu bağ vasıtasıyla gerçekleşir."[50]

E. T. A. Hoffmann'ın "Matmazel Scudéri" (1816) adlı eserinde, bir katilin menşei, hamile bir kadının yaşadığı duygusal şokla açıklanır. René Cardillac yetenekli bir kuyumcudur ve müşterilerini öldürerek, onlara satmış olduğu nadide mücevherlere yeniden sahip olmak için zapt edilemez bir tutku besler. Yakalandığında, annesi-

50. William O. Hammond, "On The Influence of the Maternal Mind over the Offspring during Pregnancy and Lactation", *Quarterly Journal of Psychological Medicine* 2 (1868): 7, 16, 20. J. H. Kellogg ayrıca şu uyarıda da bulunmaktadır: "Gebelik sırasında anne huysuz, şikâyetçi ve sabırsızsa; pohpohlanmayı ve etrafında dört dönülmesini talep ediyorsa ... bu gebeliğin sonucunun huysuz ve asabi bir adama ya da buyurgan, nankör, itaatsiz, inatçı, obur ve ahlaksız bir kadına dönüşecek hırçın ve aksi bir çocuk olacağı şüphesizdir." Kellogg, *Plain Facts*, 67, 112.

nin kendisine hamileyken onu baştan çıkarmaya çalışan, gösterişli mücevherler takan bir İspanyol süvarisinin eline düştüğünü anlatır. Takip eden mücadelede İspanyol süvarisi ölür. Doğmamış çocukta ileride baş gösterecek olan öldürme dürtüsünün nedeni, annesinin bu olaydan sonra yaşadığı travmadır. Oliver Wendell Holmes'ün romanı *Elsie Venner*'da (1859) ise, bir yılandan korkan hamile bir kadın gaddar bir çocuk doğurur; bu olaydan "kadının bünyesine yabancı bir unsur sokan doğum öncesi bir etki" olarak bahsedilmektedir.[51]

Diğer düşünürlere bakılırsa, çocuğun karakterinin, annenin gebelik öncesi yaşantısıyla, bilhassa evvelki bir gebeliğiyle şekillenmesi de muhtemeldir. Bu sözde nedensel etki, 1820'de Lord Morton'ın Britanya Kraliyet Akademisi'ne kestane rengi kısrağının kendisine ya da çiftleştiği siyah Arap atına değil, doğurduğu ilk tayın babası olan *quagga* cinsinden çizgili bir ata benzeyen iki nesil çizgili tay doğurduğunu rapor etmesinin ardından, hayvan yetiştiricilerini ve araştırmacıları etkisi altına almıştır.[52] 1892'de Weismann, uzakta olan döl, ya da daha açık bir ifadeyle, erkek gametlerinin dişinin üreme sisteminde ve neticede ardıl bütün evlatlarında yaptığı doğrudan etki olarak tanımlanan *telegoni* fenomenini ortaya atmıştır.[53] "Telegoni kavramı," der Harriet Ritvo, "on dokuzuncu yüzyıl hayvan yetiştiricileri ve meraklıları arasında adeta evrensel bir kabul görerek zooloji çevrelerinde geniş ölçüde kabul edilmiştir."[54]

Viktorya dönemi araştırmacıları iki telegoni senaryosu ortaya atmıştır: (1) gebeliğin ve hatta salt cinsel ilişkinin, dişinin cinsel organlarında, sonrasında ikinci bir cenini etkileyecek şekilde yaptığı doğrudan etki (*annelik enfeksiyonu*) ve (2) babanın kalıtımsal özelliklerinin önce cenine, ardından anne ile cenin arasındaki kan alış-

51. Bilhassa Romantiklerdeki görünümüyle bu fikrin tarihi için bkz. Marie-Heléne Huet, *Monstrous Imagination* (Cambridge, 1998), 8.

52. Richard W. Burkhardt, Jr., "Closing the Door on Lord Morton's Mare", *Studies in the History of Biology* haz. William Coleman ve Camille Limoges (Baltimore, 1979), 1-21.

53. August Weismann, *The Germ-Plasm* (1892; yeniden basım, Londra, 1898), 383.

54. Harriet Ritvo, *The Platypus and The Mermaid* (Cambridge, Mass., 1997), 108-9.

verişi (*anne aşılaması*) yoluyla anneye geçerek nihayetinde sonraki bir evlada aktarılması olarak özetlenebilecek dolaylı etki.

İlk gebelik "bütün sisteme, özellikle de üreme sistemine tesir eder; ileride gebelik yaşayacak üreme sisteminde yumurtalık büyük ölçüde ilk gebelikle şekillenir; öyle ki, daha sonraki gebelikler bu ilk etkiyi ortadan kaldırmaz," diyen Louis Agassiz annelik enfeksiyonunun ünlü destekçilerindendir.[55] Darwin telegoniyi, evvelki bir gebelikle annenin yumurtalıklarında birikip, sonraki gebeliklerde cenine aktarılan baba *gemmule*'leriyle açıklamaya girişerek, doğal ayıklanma teorisinin altını oymayı göze almıştır. Darwin 1868'de, Lord Morton'ın aygırının, kısrağın sonradan doğurduğu tayların niteliklerine tesir ettiğini savunmuştur. Darwin genel olarak, "[annenin] yumurtalıklarının kimi zaman önceki bir gebeliğin etkisini taşımasının, bu yüzden de, başka bir erkek tarafından daha sonra döllenen yumurtacıkların nitelik bakımından gözle görülür biçimde etkilenmesinin muhakkak olduğu" sonucuna varır.[56]

Zola'nın kalıtımsal katilleri hayvan atalarından değilse bile uzak geçmişteki insan atalarından kalma etkiler taşırken, diğer karakterlerinden kimileri önceki bir gebeliğin tesiriyle lekelenmiştir. Yazar düşünüş bakımından Prosper Lucas'ın kalıtımsalcı teorisinden ve Jules Michelet'nin popüler psikolojisinden etkilenmiştir. İki araştırmacı da ilk gebeliğin kadında yaşamının sonuna kadar taşıyacağı ve başka bir erkekten doğuracağı sonraki çocuklarında ortaya çıkacak izler bıraktığını savunmuştur.

Lucas bu türden örnekleri, tipik addedilmemesi şartıyla kabul eder.[57] Diğer taraftan, Michelet bu örneklerin tipik olduğunu savunur: "Bir kez gebe kaldı mı, kadın kocasını daima bünyesinde taşır.

55. Aktaran Arthur Shipley, "Zebras, Horses, and Hybrids", *Quarterly Review* 190 (1899): 406. Burkhardt aynı pasajı aktararak Agassiz'in metinlerinde söz konusu ifadeye rastlamadığını bildirmiştir. "Closing the Door", 5n. 16.

56. Charles Darwin, *The Variation of Animals and Plants under Domestication* (Londra 1868), 2:388. Darwin telegoni olasılığını kabul etmiş ve Lord Morton'ın kısrağına ilişkin izahı da dahil, bunu destekleyen 10 kaynak belirtmiştir. Ayrıca, bitkilerdeki paralel fenomenler üzerine 20 kaynak daha zikretmiştir. Burkhardt, "Closing the Door", 18n. 14.

57. Prosper Lucas, *Traité philosophique et physiologique de l'hérédité naturelle*, Paris, 1847-50, 1:58 vd.

... İkinci kez evlenen bir kadın, genellikle ilk kocasına benzeyen çocuklar doğurur."[58] Zola ise *Madeleine Férat* (1868) adlı romanında gebelikten değil de, bekâretini daha önce yitirmiş olmasından dolayı fizyolojik bakımdan lekelenen bir kadın kahraman yaratarak zamanda daha da geriye gitmiştir. "Madeleine, Jacques'ın kollarında kendinden geçerken, bakire bedenine bu genç adamın yapısının silinmez damgası vurulmuştu ... [ve] fizyoloji kanunlarının yazgısallığı Madeleine'i ona sıkı sıkıya bağlamış, genç kadının kanını onunkiyle değiştirmişti." Neticede, Madeleine'in ilk çocuğu, biyolojik babası olan ilk kocasına değil, ilk aşkı Jacques'a benzer.[59] Zola'nın daha sonra yazdığı bir romanda, Dr. Pascal'in Rougon-Macquart ailesinin kalıtımına ilişkin analizinde, "Gervaise ile Coupeau'nun kızı Anna [Meyhane'deki Nana] özellikle çocukluğunda, annesinin ilk sevgilisi Lantier'e şaşılacak denli benziyordu; dolayısıyla kendisi, etki yoluyla aktarımın örneklerinden biridir," (108) ifadesi yer almaktadır. *Geschlecht und Charakter* (Cinsellik ve Karakter, 1903) isimli incelemesini yayımladıktan hemen sonra intihar eden Avusturyalı filozof Otto Weininger, annelik enfeksiyonuna yönelik dikkatin bir anda yoğunlaşmasına neden olmuştur. Söz konusu esere göre kadın "sadece genital bölgeyle değil, varlığının her dokusuyla gebe kalır. ... Bütün yaşamı kadında bir etki bırakır ve bu etki çocuğa aktarılır."[60] Anneyle cenin arasındaki alışverişe nelerin girip girmediğine ilişkin böylesi kaygı verici kuramsallaştırmalar, bekâret, tek eşlilik ve aile şeceresi hakkında Viktorya dönemine özgü sayısız kuruntuyu körüklemiştir.

Anne aşılamasına ilişkin ikinci açıklama, babanın kendi özelliklerini bir biçimde cenine naklettiği ve annenin bedeninin gebelik süresince bu özellikleri ceninden emerek, sonraki çocuklara aktar-

58. Jules Michelet, *L'amour* (Paris, 1895), 325-26. Michelet'nin etkisi konusunda, bkz. Marcel Cressot, "Essai sur la genesé de deux romans de jeunesse: 'La Confession du Claude', 'Madeleine Férat'", *Revue d'historie littéraire de la France* 35 (1928): 382-89; ve Hilde Olrik, "La theorié de l'imprégnation", *Nineteenth Century French Studies* (Sonbahar-Kış, 1986-87): 128-40.

59. "La petite Lucie ressemblait à Jacques ... A Coup sûr le sang de Jacques entrait pour beaucoup dans la fécondation de Madeleine." Émile Zola, *Oeuvres complètes* (Paris, 1962), 812-3.

60. Otto Weininger, *Sex and Character* (New York, 1906), 233.

dığı yönündedir. Plasenta zarının anne ile cenin arasındaki kan alışverişini nasıl engellediğini net biçimde kavrayamamış olan teorisyenler, annenin cenine ait kanı bütünüyle olmasa da kısmen aldığını düşünmüştür. Bu nedenle, babanın karakter özelliklerinin ceninin damarlarında olduğu gibi, doğumdan önce ve sonra annenin damarlarında da dolaştığı varsayılmıştır. Dolayısıyla, annenin başka bir adamdan doğuracağı sonraki çocuklarının, ilk çocuğun babasından bir iz taşıması muhtemeldir, zira anne ilk babadan kalan karakter özelliklerini ikinci çocuğunun kanına pompalayacaktır.

William Hammond'a göre "çocuk babadan belli fiziksel ve zihinsel hususiyetler devralır; bunlar kan yoluyla çocuktan anneye intikal eder ve neticede anne bunları rahmine düşecek sonraki bir cenine aktarır". Bu fenomenin ortaya çıkardığı sonuçlar ise kötüye alamettir: "İlk kocasından çocuk sahibi olan dul bir kadının ikinci kocasından doğan çocuklarının zihinsel ve bedensel bakımdan ilk kocaya benzemesi, az rastlanır bir şey değildir."[61] Alexander Harvey, hamile kadınlar için kuşkusuz ürkütücü bir başlık taşıyan tıbbi bir kitapçıkta, anne aşılamasını destekleyen kanıtlar ortaya koymaktadır: *On the Foetus in Utero as Inoculating the Maternal with the Peculiarities of the Paternal Organism* (Rahimdeki Ceninin Baba Organizmanın Özelliklerini Anne Organizmaya Aşılaması Üzerine, 1886). Harvey, "Doğal olarak babasının karakterini ve özelliklerini devralan cenin, bunları annenin kanına ve sisteminin geneline *aşılar*," iddiasını öne sürmektedir.[62]

August Strindberg annelik enfeksiyonu ve anne aşılaması korkusuyla azap çekmiştir. Nitekim, babalığı konusundaki belirsizlikle kendisini çılgına çevirdiğini söylediği karısının sadakatsizliği yüzünden çocuklarının doğrudan ve dolaylı olarak lekelendiğine hükmetmesini sağlayan, bu fenomenlerden başkası değildir. Delilik boyutuna varan kıskançlığı, Strindberg'i şu ıstırap dolu muhakemeye sevk etmiştir: "Kalbimdeki kan, karımın rahmi yoluyla onların

61. Hammond, "Influence of the Maternal Mind", 21-22.

62. Alexander Harvey, *On The Foetus in Utero as Inoculating the Maternal with the Pecularities of the Paternal Organism* (Londra, 1886), 6. Bu görüş standart bir fizyoloji metninde de onaylanmıştır, William B. Carpenter, *Principles of Physiology* (Fizyolojinin Esasları, Londra, 1851), 977, aktaran Bunkhardt, "Closing the Door", 19n. 22.

[kendi çocuklarının] minik bedenindeki damarlara geçti."[63] Elbette, kendi kanı çocuklarının damarına ulaşıp sonrasında karısının damarlarında dolaşabiliyorsa, karısının önceki sevgililerinden herhangi birinin kanı için de aynı şey düşünülebilirdi; nitekim Strindberg bu korkuyu pek çok oyununda işlemiştir. *Baba* (1987) adlı oyununda, kızının kendisine ait olup olmadığını soruşturan Kaptan, doktora şu soruyu yöneltir: "Bir kısrakla bir zebrayı çiftleştirince, çizgili tayların doğduğu doğru mu?" Lord Morton'ın kısrağına benzer bir fenomenden dolayı paniğe kapılan ve şüphesiz bu örnekten haberdar olan Kaptan sorusuna devam eder: "Kısrak daha sonra bir aygırla çiftleştirilecek olursa, taylar yine de çizgili olur mu?" Doktor, önceki babaya bağlı bu türden bir kalıtımsal etkinin mümkün olduğunu onaylar. Strindberg, eski karısının ikinci evliliğine musallat olan ve en nihayet bu evliliği yıkan eski bir kocayı konu aldığı *Alacaklılar* (1888) adlı oyununda da bu endişelere yer vermiştir. İkinci koca ıstırap içindedir, zira "çocuğu üç yaşına geldiğinde, karısının ilk kocasına benzemeye" başlamıştır.

Strindberg ruhsal telegoni fikrini de benimsemişti, tıpkı Henrik Ibsen gibi. Ibsen'in *Denizden Gelen Kadın* (1888) adlı oyununun kadın kahramanı Ellida, çocuğunda öz babasının değil, seneler evvel bir aşk macerası yaşadığı esrarlı denizcinin gözlerini görmektedir. *Hortlaklar*'daki (1881) Bayan Alving ise, oğlunun ağzının öz babasınınkinden çok, evlenmeden önce aklını çelen bir rahibinkine benzediğini düşünür. "Ibsen, Strindberg ve Telegoni" başlıklı bir makaleye göre, İskandinavyalı iki oyun yazarı da, sona ermiş güçlü bir aşkın izlerini taşıyan çocuklara yahut eşin eski bir âşığından kalma izlerin kendi damarlarında dolaştığına inanan yetişkinlere yer verdikleri başlıca bazı oyunlarında, ruhsal ve fizyolojik telegoni fikrinden yararlanmıştır. Strindberg'in *To Damascus* (Şam'a Doğru) isimli oyununda, eski bir koca, yerini alan erkeğe doğrudan meydan okur: "Çocuğun benim olacak ve ben onun ağzıyla konuşmayı sürdüreceğim. ... Senin kanındayım, ciğerlerindeyim, beynindeyim."[64]

63. August Strindberg, *A Madman's Defense* (1895; yeniden basım, New York, 1967), 232; Türkçesi: *Bir Delinin Savunması*, çev. M. Mukadder Yakupoğlu, Ankara: Mor, 1998.

64. Marvin Carlson, "Ibsen, Strindberg, and Telegony", *PMLA* 100 (Ekim, 1985): 777, 781.

Alman düşünür Eduard von Hartmann 1895'te kaleme aldığı bir yazıda, gebelik süresince annenin, "mahiyeti anneden alınan niteliklerle ancak yarı yarıya şekillenen, diğer yarısı ise babadan edinilen özelliklerle şekillenen ikinci bir bedenle kan alışverişi" tecrübe ettiğini yazmıştır. Bu nedenle, "babaya has kimi özellikler pasif halde annede bulunmakta, fakat annenin sonraki bir evliliğinden doğacak çocuklarda çok daha dikkat çekici bir şekilde ortaya çıkabilmektedir. ... Dolayısıyla, dul bir kadınla evlenen erkek temiz bir sayfadansa, önceki kocanın, kendisininkilerle çatışacak olan kalıtımsal eğilimlerinin yazılı olduğu bir sayfayla karşılaşır."[65] İşte böyle bir soyaçekim fikrine sahip olan Viktorya dönemi insanı nazarında, bekâret karakteroloji bakımından olduğu gibi, biyolojik bakımdan da çok büyük öneme sahipti.

Tess'i yazdığı sıralarda Thomas Hardy'nin de telegoniden haberdar olma ve Weismann okuyor olma ihtimali vardır. Romanda, önceki bir gebeliğin kirletici etkileri, cinayetin izahı sırasında su yüzüne çıkar. Zira Tess, uzak atalarının cinai yazgısını ("yüzyıllar önce aileden biri tarafından işlenen bir cinayeti") kalıt almakla kalmamış, muhtemelen, kendisini bebekken ölen çocuğuna hamile bırakan tecavüzcü Alec'in bazı özelliklerini de almıştır. Kocası Angel düğün gecesi Tess'in önceki hamileliğini öğrenince şaşkına döner ve onu düşündüğü kadın olmamakla suçlayarak tiksintiyle reddeder. Angel, Tess'in önceki hamileliğine karakterolojik bir anlam yüklemektedir, ama Tess'in gebelik yoluyla Alec'in özünü içine aldığından ve dolayısıyla sonsuza dek lekelendiğinden kuşkulandığına göre, bu duruma biyolojik bir anlam yüklediği de söylenebilir. Nitekim, Tess'e beraber dünyaya getirecekleri her çocuğun lekeli olacağını söyleyerek ekler: "Eskiden bir kişiydin; şimdiyse aynı zamanda başka birisin." Angel saplantısını şu acı soruyla dile getirir: "O adam [Alec] yaşadığı sürece, biz nasıl bir arada yaşayabiliriz? Senin tabii kocan o, ben değilim." Tess'le evlenecek olursa, çocukları "alaya alınarak büyüyecek, canımızdan kanımızdan zavallılar" olacaktır (313). Angel'ın ürpertici "o adam yaşadığı sürece" ifadesi, Alec'i öldürmek için Tess'e makul bir neden daha vermektedir. Angel'ın kullandığı "alaya alma" (*taunt*) fiili aynı zamanda "leke"

65. Eduard von Hartmann, *The Sexes Compared* (Londra, 1895), 12.

(*taint*) kelimesini de yankılamaktadır. Zira, Angel'a göre Tess'le beraber dünyaya getirecekleri her çocuk, taşıdığı lekeden dolayı alaya alınacaktır. Angel'ın umutsuzluğu, genetikten bihaber Viktorya dönemi insanının başına bela olan kirli kan ve kalıtımsal leke endişesinin tepe noktasıdır.

Genetik ve Tıp

Bu bölümde kilit öneme sahip olan bilim dalı genetiktir. Genetik yirminci yüzyılın başında önem kazanmış ve soyun nedensel rolüne ilişkin düşünüşe esaslı biçimde yön vermiştir.[66] 1865 yılında, Gregor Mendel, farklı özelliklere sahip bezelye bitkilerinin melezleme deneylerinden elde ettiği sonuçları yayımlamıştır. Kabul edilmesiyle Viktorya dönemi kalıtımsalcılığını yerle bir eden bu çalışma, kalıtımsal intikalin dört özelliğini ortaya çıkarmıştır: (1) Ana baba bitkilerin ayırt edici nitelikleri, yaşam boyu çiftler (aleller) halinde var olan münferit kalıtım birimleri (genler) dahilinde aktarılır. Üreme süresince her bir gen çiftinin uzuvları farklı üreme hücrelerine ayrılır. Bu açıklama ile, ana babaya ait özelliklerin, üreme birimleri ya da sıvılarının terkibi yoluyla karıştığı yönündeki Viktorya dönemi görüşü savunulamaz hale gelmiştir. (2) Bir özellik, örneğin kan grubu, hem dişi hem de erkek alellerin etkisiyle ortaya çıkar. Bu alellerden biri çoğunlukla baskın, diğeri çekinik olsa da, bu durum etkideki ortaklığı değiştirmez. Her iki ebeveynin yavrunun oluşumuna eşit ölçüde katkıda bulunduğuna yönelik bu bulgu, belli özelliklerin yalnız anneden veya babadan geldiğini öngören çeşitli Viktorya dönemi teorilerini çürütmüştür. (3) Mendel'in bağımsız ayrışım kanununa göre, bir özellik üzerindeki kalıtım etkisi, başka bir özellikteki kalıtımsal etkiden bağımsızdır. Bağımsız ayrışım kanunu, genetik bakımdan belirlenmiş çok sayıda özelliğe dayandırılan öldürme içgüdüsü gibi kompleks davranışların bütünüyle devralınabileceği fikrinin altını oymuştur. (4) Birinci nesil melez bitkiler kendi polenleri yoluyla döllendiğinde, sonraki nesildeki

66. Biyoloji tarihindeki temel kavramları, Gerald Karp'la yaptığım kişisel görüşmelerden ve Karp'ın kitabından aldım. Gerald Karp, *Cell and Molecular Biology: Concepts and Experiments* (New York, 1999).

hususiyetler, kabaca 3:1 gibi sabit oranlarla ortaya çıkar. Kalıtımsal intikalin bu son özelliği, Darwin'in *pangenesis* teorisi gibi her türden çoklu-parçacık teorisini çürütmüştür.

Yakın dönemde yapılan bilimsel araştırmalar, 1865'te Mendel'in tam olarak anlaşılmadığını, zira aynı kuşağa mensup bilim insanlarının, onun bulgularının önemini kavramayı imkânsızlaştıran bir paradigmaya bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Mendel'in çağdaşları kalıtım mekanizmasını anlamaktan çok melezleme yoluyla yeni türler elde etmekle ilgilendiğinden, bilimsel genetiğin ortaya çıkışı için can alıcı bir ayrım olan evrim-bireysel ontojenik gelişim ayrımını yapamamışlardır. Mendel'in kendisiyse kalıtım etkisini Aristotelesçi zıt tözler fikri bağlamında ele almış ve bu yüzden de kalıtımsal aktarımın belirleyici faili olarak kilit öneme sahip o çiftli maddi parçacıklar anlayışını geliştirememiştir.[67] Mendel'in değerlendirmesi, bu yeni kalıtımsal aktarım yaklaşımının, insan deneyiminin nedenleri hususundaki hâkim anlayışta gerçekleşen esaslı kültürel değişimin bir parçası olduğu yönündeki geniş çaplı savımı desteklemektedir.

Mendelciliğin Mendel'in kendisi tarafından dahi bütünüyle kavranıp kabul edilememesi, karşısına aldığı fikirlerin taşıdığı önemin ve sürekliliğin bir kanıtıdır; Mendel'in elde ettiği sonuçların doğru yorumlanmasıyla beraber, kalıtımsal devamlılığa, cinsel sıvıların karışımına, dişi ya da erkeğin baskınlığına, kompleks davranışların soyaçekimine ve evrim odaklı zihne ilişkin Viktorya dönemi görüşlerinin altı oyulmuştur.

1865 yılı sonrasında bilim insanları hücrenin içindeki üreme birimlerinin yerini ve yapısını bulgulamaya yönelmiştir. Bu doğrultuda araştırma yapmak, daha detaylı gözlemlerin ve kesin açıklamaların yapılmasını mümkün kılan mikrotom, anilin boya ve verniklerin yanı sıra, mikroskopta daldırma merceğinin bulunmasıyla (1870) kolaylaşmıştır. Oscar Hertwig 1875'te, deniz kestanelerinde döllenmenin, kalıtımsal bir karışım oluşturan bir miktar erkek cin-

67. Peter J. Bowler, *The Mendelian Revolution* (Baltimore, 1989), 103 vd. Robert Olby, "Mendel No Mendelian?" *History of Science* 17 (1979): 53-72; Elizabeth Gaskin, "Why Was Mendel's Work Ignored?" *Journal of the History of Ideas* 20 (Haziran 1959): 60:84.

siyet sıvısıyla değil, tek bir sperm hücresiyle gerçekleştiğini gözlemlemiştir. 1879 yılında ise Hermann Fol yumurtaya giren bir sperm ve iki çekirdeğin birleşmesini gözlemlemiştir. Söz konusu bulgular, döllenmenin yumurtayı gelişime sevk eden birtakım mekanik ya da kimyasal kuvvetlerce gerçekleştirildiğini öngören Viktorya dönemi teorilerinin yanı sıra, embriyonun yumurta ya da spermdeki ön oluşumu fikrini de ortadan kaldırmıştır.[68]

1880'lere gelindiğinde, araştırmacılar hücre bölünmesi sırasında üreme işlevi üstlendiği varsayılan ipliksi yapıları meydana getiren, çekirdek içinde bulunan maddenin işleyişine odaklanmıştır. Theodore Boveri, 1888'de bunları *kromozom* olarak adlandırmıştır. Weismann 1885 yılında "tohum plazmasının devamlılığı"nı ve vücut hücrelerinin (soma) etkisinden bağımsızlığını beyan ederek, kalıtımsal aktarımı, edinilen özelliklerin etkisi fikrinden kurtarmıştır.[69] Weismann akıl sahibi vücut hücrelerinin devamlılığındansa, akıl sahibi olmayan tohum plazmasının devamlılığını savunmuştur. Beş yıl sonra George J. Romanes, Weismann'ın teorisini İngiliz okurlar için özetlemiş ve Viktorya devri insanının, güçlükle kazanılan edinilmiş özelliklerin kalıtımsal devamlılığına duyduğu güveni bunca zamandır haklı çıkaran Lamarckçılığa karşı çıkmıştır. Romanes üç hususta kesin konuşmuştur: Edinilmiş tüm varyasyonlar, "tür ölçeğinde geçersizdir", "ilk nesilde durur" ve "soydan tümüyle silinir."[70]

Hugo De Vries, Carl Correns ve Erik von Tschermak 1900 yılında Mendel'i yeniden keşfetmiştir. Sonraki yıl, De Vries varyasyonları izah etmek için *mutasyon* terimini ortaya atmıştır. Ne var ki, mutasyonların genetik düzeyde bir değişimden ziyade, fenotipte ani bir değişime yol açtığını düşünerek hata etmiş ve mutasyonların nasıl meydana geldiğine dair net bir kavrayış geliştirememiştir. *Genetik* terimi ilk kez William Bateson tarafından 1905'te kullanılmıştır. Dört yıl sonra, W. L. Johannsen kalıtımın maddi esasını

68. Ernst Mayr, *The Growth of Biological Thought* (Cambridge, Mass., 1982), 665-6.

69. August Weismann, *Die Continuität des Keimplasmas als Grundlage einer Theorie der Vererbung* (Haziran, 1885)

70. George R. Romanes, "Weismann's Theory of Heredity", *Contemporary Review* 57 (1890): 695.

karşılamak için *gen* terimini kullanır. Aynı yıl, Thomas Hunt Morgan meyve sineklerindeki mutasyonları inceler. Morgan'ın bu araştırması, varyasyon (mutasyon) mekanizmasına açıklık getirmiş ve genlerin kromozomlarda yer aldığını ortaya çıkarmıştır. Bundan iki yıl sonra Morgan, üreme esnasında zincirde meydana gelen bir bozulmadan kaynaklı olarak çocukta ortaya çıkan beklenmedik özellik birleşimleri için *çaprazlama* terimini kullanmıştır. Yeniden birleşimin kapsamı kısmen genleri ayıran mesafenin belirleniminde olduğundan, Morgan yeniden birleşim sıklıklarının, kromozomların üstünde yer alan genlerin haritasını çıkarmaya fırsat verdiği sonucuna varır. Gen haritasını tamamlamanın güçlüğüne ve bizatihi haritalamanın, genetik bilimcilerin anladıklarının yanında anlamadıklarının da olduğu uçsuz bucaksız bir moleküler evreni imlemesine rağmen, müteakip gen haritalama çalışmaları, modernistlerin soya dair nedensel kavrayışındaki giderek artan kesinliği göstermektedir. Morgan'ın çalışması, bir özelliğin birkaç farklı genin etkisinde olabileceğini, tek bir genin birden fazla özelliği etkileyebileceğini ve her genin yapacağı etkinin bitişik genlere göre değişebileceğini ortaya koyarak genetik bilimindeki karmaşıklığı artırmıştır. Genler kalıtım özelliklerini yalnız onları taşıyan kromozomların (ya da başka bir kromozomun) dağılmış segmentleri vasıtasıyla etkilemekle kalmayıp, farklı gelişim evrelerinde de etki göstermektedir. 1910 yılı civarında araştırmacılar DNA moleküllerinin dört nükleotid –Adenin, Timin, Guanin ve Sitozin– içerdiği sonucuna varmıştır. Fakat James Watson ve Francis Crick'in, nükleotidlerin eşeysel üreme ve hücresel farklılaşma için gereken biyolojik bilgiyi temin eden bir ikili sarmalda nasıl birleştiğini bulgulaması için aradan kırk üç yıl geçmesi gerekmiştir.

71. Gregor Mendel, "Versuche über Pflanzen-Hybridden", *Verhandlungen des naturforschenden Vereines in Brûnn* 4 (1865): 3-47; Walter S. Sutton, "The Chromosomes in Heredity", *Biological Bulletin* 4 (1902): 231-51; T.H.Morgan, "Sex Limited Inheritance in Drosophilia", *Science* 32 (1910): 120-22; Alfred H. Sturtevant, "The Linear Arrangement of Six Sex-Linked Factors in Drosophilia as Shown by Their Mode or Association", *Journal of Experimental Zoology* 14 (1913): 43-59; Theophilus Painter, "A New Method for the Study of Chromosome Rearrangements and Plotting Chromosome Maps", *Science* 78 (1933): 585-86; O. T. Avery, C. M. MacLeod ve M. MacCarty, "Studies on the Chemical Na-

Son 135 yıl içinde, gen yapısını araştırma tekniklerinin giderek gelişmesine bağlı olarak, genin yapısına ilişkin anlayışta çarpıcı gelişmeler kaydedilmiştir: Gen, bölünmez teorik bir unsur (Mendel, 1865); kromozoma bağlı bir unsur (Sutton, 1903); değişken bir unsur (Morgan, 1909); haritalanabilen kromozomun belli bir kısmı (Sturtevant, 1911); kromozom üzerindeki görünür bir şerit (Painter, 1930'lar); bir DNA parçası (Avery, 1944) ve amino asit zincirini belirleyen bir kordon sırası (Nirenberg, 1961) olarak tanımlamıştır.[71]

1970'lerden bu yana genetik bilimciler tarafından kaydedilen devrim niteliğindeki gelişmeler, DNA analizi tekniklerindeki kesinliği ve genlerin anatomi, gelişim, patoloji, sağlık ve davranışı nasıl etkilediğine yönelik anlayıştaki netliği artırmıştır. Bu gelişmeler arasında gen haritalaması, rekombinant DNA teknolojisi, DNA sekanslama, DNA klonlama ve genetik mühendisliği sayılabilir, ki bu sonuncusu belli genler bakımından eksik olabildiği gibi, belli mutasyonlar barındıran genlerin fazladan kopyalarını da taşıyabilen, genetiğiyle oynanmış bitki ve hayvanların oluşturulmasını içerir.[72] Genetik izahattaki artan özgüllük, gelişimsel biyoloji, immünoloji, endokrinoloji, nörobiyoloji ve tıp bilimlerinin diğer bütün alanlarındaki nedensel kavrayışı geliştirmiştir. Ne var ki, giderek artan özgüllüğe ulaşan bütün bu bilim dalları, beraberinde daha fazla belirsizlik getirmiştir. Celera Genome firmasının bilim amiri Craig Venter, 2000 yılında verdiği bir röportajda, insan genomu sekanslama üzerinde çalışan bir oda dolusu yeni bilgisayarla ne gibi başarılar kaydedildiğini şöyle açıklamıştır: "Bu odada üç kişi çalışıyor. Bundan bir yıl önce, aynı işi yapmak için bir ila iki bin arasında bilim insanının çalışması gerekirdi. Bu teknoloji sayesinde, biyolojinin karanlık çağlarından tamamen çıkmaktayız. Bir uygarlık ola-

ture of the Substance Inducing Transformation of Pneumococcal Types", *Journal of Experimental Biology* 79 (1944): 137-57; M. W. Nirenberg ve J. H. Matthaei, "The Dependence of Cell-Free Protein Synthesis in *E. Coli* Upon Naturally Occurring or Synthetic Polyribonucleotides", *Proceedings of the National Academy of Science* ABD 47 (1961): 1588-602.

72. Horace Freeland Judson, "A History of the Science and Technology behind Gene Mapping and Sequencing", *The Code of Codes: Scientific and Social Issues in the Human Genome Project*, haz. Daniel J. Kevles ve Leroy Hood (Cambridge, Mass., 1992), 72 vd.

rak, biyoloji, insan fizyolojisi ve tıp hakkında bilinmesi gerekenin yüzde birini bile biliyor sayılmayız. Biyolojiyle ilgili görüşüm, 'bir halt bilmediğimiz'dir."[73]

Genetik kavrayışta giderek yoğunlaşan bir belirsizlik hissiyle birleşen şaşırtıcı kesinlik artışı, tarihsel olarak, neticede kısmen genetiğe dayalı hale gelen hastalık teorilerindeki gelişmelerle ilintilidir. Nedensel hastalık teorisi, ilkin doğrudan kalıtımla ilişkili olmasa da, kalıtım anlayışını etkileyen açıklamaların standardını yükseltmiş ve sonunda genetik nedenli hastalıkları da içine almıştır. K. Codell Carter'ın da belirttiği gibi, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, hastalığı pek çok nedene (pis hava, kirli su, kirli toprak, sağlıksız yaşam, sarhoş uyumak vb.) dayandırarak açıklayan doktorlar, nedensel bir teoriden hiçbir şekilde haberdar değildir.[74] 1835'ten itibaren, araştırmacılar hastalıklara ilkin mantar, parazitler ve çürüyen organik madde olmak üzere, belli mikroorganizmaların yol açtığını bulgulamaya başlamıştır. Neticede bu araştırmalar bakterinin nedensel rolü odaklıdır. Hastalığa yol açan organik yapıları imlemek için kullanılan "mikrop" kelimesi, tıp alanında ilk kez Joseph Lister'in Louis Pasteur'e 1876'da yazdığı ve Pasteur'ün aynı yıl çıkan kitabında alıntıladığı bir mektupta kullanılmıştır.[75] 1880'li yıllarda Pasteur bazı basil mikroplarının nedensel rolünden kaynaklanan şarbon ve kuduz hastalıkları için aşı geliştirmiştir. Robert Koch 1882 yılında tüberküloz basilini bulguladığını bildirerek, hastalığın çürümekte olan maddenin veya durgun suyun yaydığı buharla dolu olan atmosferin patolojik durumundan kaynaklandığını öngören hâkim miyasma (pis hava) teorilerine meydan okumuştur. Miyasma teorilerine karşı çıkan Koch bir yazısında şöyle der: "Tüberkülozu toplumsal sıkıntıların tezahürü addetmek, evvela alışılmış bir durumdu. ... Ama gelecekte, bu korkunç belayla mücadele-

73. Richard Preston, "The Genome Warrior", *New Yorker*, 12 Haziran 2000, 68.

74. Tıp alanında nedenselliğin keşfine ya da "etiyolojik araştırma programına" ilişkin bulunmaz bir bilgi kaynağı için bkz. K. Codell Carter, *The Rise of Causal Concepts of Disease: Case Histories* (Londra, 2003). Bu özgül olgu için bkz. "Causes of Disease in Early Nineteenth-Century Practical Medicine", *a.g.y.*, 10-13. Ayrıca bkz. Bruno Latour, *Pasteurization of France* (Cambridge, Mass., 1988), 20.

75. Carter, *Rise of Causal Concepts*, 63.

de, artık ne olduğu belirsiz bir şey değil, yaşam koşulları esasen bilinen anlaşılır bir parazit odak alınacaktır."[76] Koch, bunun yanı sıra, kesin bir etiyoloji oluşturmak amacıyla Koch'un postülaları olarak bilinen üç kriter geliştirmiştir. Bir mikroorganizmanın bir hastalığa yol açtığının ispatlanması için söz konusu mikroorganizmanın (1) o hastalığın tüm vakalarında saptanması, (2) başka hastalıklarda ortaya çıkmadığının, çıksa bile bu tezahürün patolojik olmadığının ispatlanması ve (3) bir kültür içinde arındırılarak saf halde sağlıklı bir organizmaya verildiğinde aynı hastalığa yol açtığının gösterilmesi gerekmektedir. Carter'ın belirttiği gibi, "1880'li yıllardan itibaren karşımızda, [hastalığın] evrensel ve zorunlu nedenlerinin belirlenmesine odaklanan tecrübeli bir araştırma programı bulmaktayız."[77]

Yirminci yüzyıl boyunca tıbbi tanı, çoğunlukla metabolizmayla ilgili biçimlerde ortaya çıkan enzim eksiklikleri olarak tariflenen genetik ve moleküler bozuklukların yol açtığı hastalıkların belirlenmesi bakımından daha fazla kesinliğe ulaşmıştır. Archibald Garrot 1902'de alkaptonüri hastalığını ilk kez doğuştan bir metabolik anomali olarak tanımlamıştır. Bunu izleyen genetik teşhisler, olasılıklı verilere daha bel bağlar hale gelirken, sayısal olarak artmış, karmaşıklaşmış ve daha fazla kesinliğe ulaşmıştır. 1958'de yapılan Down sendromu genetik teşhisini daha pek çokları izlemiştir: orak hücreli anemi (1978), Duchenne kas distrofisi (1987), Tay-Sachs hastalığı (1987-88), sistik fibroz (1989) ve kalıtsal bir meme kanseri çeşidi (1994). 1995 yılına ait bir tıp metninde, anormal olan tek bir genin yol açtığı beş yüz civarında hastalığın genetiği, biyokimyasal kaynakları ve klinik semptomlarının listesine yer verilmektedir.[78] Araştırmacılar son yıllarda, bir kromozomu oluşturan tek bir lineer DNA molekülündeki genetik anomalinin tam "adresini" saptar hale gelmiştir. Bir hastalığın adresinin yanlışsız saptanması ilk olarak 1983'te, Huntington hastalığının, D4S127 ile 4 nolu kromo-

76. "The Etiology of Tuberculosis" (1882), çev. ve haz. K. Codell Carter, *Essays of Robert Koch* (New York, 1987), 95.

77. Carter, *Rise of Causal Concepts*, 74.

78. C. R. Scrivener, A. L. Beaudet, W. S. Sly ve D. Valle (haz.), *The Metabolic and Molecular Bases of Inherited Disease* (New York, 1995).

zomun kısa kolunun merkezden uzak ucunda yer alan D4S180 genleri arasında saptanmasıyla gerçekleşmiştir.[79]

Giderek artan özgüllüğe ulaşan tüm bu teknikler ve bilgi birikimine karşın muazzam bir belirsizlik açığa çıkmıştır. 1982'de Ernst Mayr'ın belirttiği gibi, "nükleozomların ve ökaryot kromozomlarındaki çeşitli proteinlerin rolü, ancak ana hatlarıyla anlaşılabilmiştir. İntronlar, transpozonlar ve 'suskun' kabul edilen DNA'nın rolü halen bir muammadır. Neredeyse her ay yeni muammalar ortaya çıkaran yeni fenomenler keşfedilmektedir."[80] Gen, kalıtım taşıyan en temel nedensel oluşum addedildiğinden, genin karmaşık yapısına dair, onun nedensel rolünün ne kadarıyla muğlakta kaldığını açığa vuran teoriler üstünde durdum. İleride değineceğim (hormonlar, peptitler ve nörotransmitterler gibi) başka biyolojik nedensel oluşumlarla mukayese edildiğinde, genin çoklu nedensel işlevine ilişkin anlayıştaki artan kesinliğe karşın, genin kendisi giderek daha çoklu ve karmaşık, nedensel faaliyetleri ise daha olasılıklı ve belirsiz bir hal almıştır.[81] Kalıtımsal faktörler, son yıllarda, hastalığın nedenlerine değgin anlayışı daha da karmaşıklaştırmıştır. Hastalığa dair tek bir nedensel açıklamaya dayanan etiyolojik model, çoklu nedensellik, risk faktörleri ve nedensel ağlar gibi yeni açıklamalarla giderek daha fazla olasılık ve belirsizlik unsuru barındırır hale gelmiştir.[82]

79. John C. Avise, *The Genetic Gods: Evolution and Belief in Human Affairs* (Cambridge, Mass., 1998), 56-61.

80. *A.g.y.*, 825.

81. Gen nihai biyolojik nedensel etmeni imler hale gelmiştir. Dorothy Nelkin ve Susan Lindee bu kavramın yirminci yüzyıl sonu filmleri, çizgi filmleri, reklamları, müzikal lirikleri, radyo programları, şakaları, çocuk bakımı kitapları ve biyografilerindeki yaygınlığını incelemiştir. Vardıkları sonuç, genin "insan ilişkilerinde ve aile bağlılığında kilit önemde olduğu" yönündedir. *The DNA Mystique: The Gene as a Cultural Icon*, 198.

82. Stephen J. Kunitz, "Explanation and Ideologies of Mortality Patterns", *Population and Development Review* 13 (1987): 379-408; Mervin Susser, *Causal Thinking in the Health Sciences* (Oxford, 1973), 22-24, aktaran Carter, *Rise of Causal Concepts*, 4.

Modern Döneme Doğru

Kalıtımsal nedenselliğe dair yeni düşünüş biçiminin tarihsel önemi, önceki kısımda ele aldığımız modern genetiğin ortaya çıkış tarihçesiyle karşıtlığı içinde değerlendirilebilir. Modern genetik, ana babanın cinsel birleşme ya da gebe kalma esnasındaki ruhsal ya da bedensel durumunun çocuğun genetik yapılanışı üzerinde hiçbir etkisi olmadığını ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra, gebelik koşulları bebeğin sağlığı ve muhtemel karakteri üzerinde etki etse bile, bu koşulların bebeğin kalıtımsal edintisi ya da annenin sonraki çocukları üzerinde hiçbir etkiye sahip olmadığı görülmüştür. Richard Burkhardt'ın belirttiği gibi, modern genetik bilimciler "anneden gelen etkiler, edinilmiş hususiyetlerin soyaçekimi ve telegoni gibi şüpheli fenomenleri dışarıda bırakmıştır".[83] Buna bağlı olarak, gebe kalma ânı ve gebelik dönemi de kalıtsal etki kaynakları olarak görülmekten çıkmıştır. Buna karşılık, hayvan ve insan atalara ilişkin bilgi daha özgül ama aynı zamanda daha karmaşık ve olasılıklı bir hal almıştır. Bu hususiaki bilgi artışı muazzam bir bilinmezlikler alanını beraberinde getirmiştir. Söz konusu epistemolojik diyalektik, modern araştırmacıların ve romancıların hayvan ve insan atalara bakışını şekillendirmeyi sürdürmüştür.

Yetişkin hayvanların, yeni doğan yavruyu öldürme ve yamyamlık gibi bazı istisnalar dışında kendi türünden olanları öldürmediği düşünülürse, Viktorya dönemi insanının hayvani öldürme içgüdüsünden bu denli tedirgin olması hayli ironiktir. İçgüdüsel saldırganlık konusu Freud'dan sonra bilimsel ilgiye konu olmaya devam etmiş olsa da, hayvani öldürme içgüdüsü yirminci yüzyıla doğru daha da net biçimde anlaşılmıştır. Kalıtım kavrayışı netlik kazandıkça, bir insanın hayvan atalardan cinsel rakibi öldürme dürtüsü denli karmaşık bir özellik kalıt alabileceği fikri, müdafaası imkânsız hale gelmiş ve hayvan davranışına dair böylesi inceliksiz yorumlar ciddi araştırma protokollerinden çıkarılmıştır. Yirminci yüzyılda etologlar bilhassa genom projesiyle ilgili olarak, hayvanla insan arasında, içgüdüsel davranışta saklı olan evrimsel bağları araştır-

83. Burkhardt, "Closing the Door", 16.

mayı sürdürmüştür; ne ki, araştırmalarına kalıtımsal aktarımın karmaşıklığına dair artan farkındalığın yanı sıra, genetik düzeyde söz konusu sürece ilişkin nedensel kavrayıştaki belirsizlik damga vurmuştur.

On dokuzuncu yüzyıl ortalarından itibaren, hayvan-ataların biyolojik kökenlerine ilişkin araştırmalarda, cinsel sıvılardan başlayıp tohum plazmasına, kromozomlara, genlere ve DNA'ya kadar giderek küçülen kalıtım taşıyıcı maddeler üstünde durulmuştur. Günümüz araştırmaları, insan DNA'sının şempanze DNA'sıyla kabaca yüzde 98.5 oranında uyuştuğunu ortaya koymaktadır. Ne var ki bu rakamın kesinliği yanıltıcıdır; zira DNA'nın büyük bölümü maymunla insan arasındaki farklılıkları açıklayacak fonksiyonları yerine getirmezken, bazı küçük parçaları (örneğin zihinsel kapasiteyi belirleyen DNA parçası) muazzam bir önem taşır. Buna rağmen, insanla hayvan arasındaki benzerlikler hususundaki bilimsel bilgi birikimi, giderek artan bir kesinlik kazanmıştır. Tüm bu etkileyici yeni teknoloji ve teorilere karşın, genetik bilimciler hâlâ şempanzeyle insan arasındaki benzerlik ya da farklılıkları hangi hususi genlerin belirlediği konusunda bir fikre sahip değildir. Dolayısıyla denilebilir ki, bu hususlardaki bilgi birikimi aynı zamanda uçsuz bucaksız bir bilinmezlikler alanı açığa çıkarmıştır.[84]

İnsanın maymundan gelmiş olabileceği fikri karşısında Viktorya dönemi insanının duyduğu panik, modern dönemde yerini, bu gibi son derece karmaşık bir evrimsel sürecin nasıl olup da gerçekleştiği sorusuna duyulan meraka bırakmıştır. Modern dönem sanatçı ve aydınları, insan ataların yanı sıra hayvan ataları da kapsayan, onları yozlaşma ve suçun kaynağı addetmekten çok tamamlanmanın bir gereği sayan bir nevi ilkelciliğe kucak açmıştır. Dışavurum-

84. Konrad Lorenz, *On Agression* (1966) ve Robert Ardrey, *The Territorial Imperative* (1966) gibi Etiyoloji çalışmaları saldırganlık ve bölge koruma gibi temel içgüdülerdeki benzerliği kanıtlarla belgelemektedir. 1960'larda yaşanan bu araştırma patlaması spekülatif ve tartışmalı düzeyde kalmış olmasına rağmen, söz konusu yazarlar toplumsal davranışlarımızın çoğunun genetik kökeninin insan olmayan atalarımıza dek sürülebileceğini söyleyerek güçlü bir iddiada bulunmuştur. Bu ve günümüzde yapılan benzer çalışmalar belli genleri konu almamaktadır. Bu bakımdan, söz konusu çalışmaların doğrulanması ya da çürütülmesi güçtür ve genetik düzeyde kesin bir nedensel açıklamaya ulaşmak mevcut kavrayışımızı fazlasıyla aşmaktadır.

cu yazar ve sanatçılar burjuva konformizmini, canlandırıcı bir ilkelcilik yoluyla aşmanın yollarını aramıştır. Jung kendi psikolojisini, ruhun ilkel ve karanlık unsurlarının arketipini barındıran atalardan kalma yaşantıya ait ruhsal tortunun bir farkına varış süreci olan bireyleşmeye dayandırırken, Freud insanın bilinçdışını harekete geçirip ilksel idini tahrik eden "arkaik bir kalıtım" bulgulamıştır. D. H. Lawrence 1923'te, "İlkel kökenlerimizle olan bağımızı kurma yolunda adım atmazsak yozlaşırız," savını ortaya atarak Viktorya döneminin uzak insan-atalara ve hayvan-atalara yönelik nefreti tersyüz etmiştir.[85]

Hayvan kalıtımımıza ilişkin gittikçe olumlu bir hal alan bu düşünceler, cinayet romanı türüne damgasını vurmuştur. Modernistler kanda kaynayan ilkel, cinai bir dürtüden bahsetmiş olsa da, bu dürtüyü hayvan-atalardan kalma özel bir biyolojik taşıyıcı saymaktan ziyade, karanlık bir dürtü ya da kanlı bir geçmiş metaforu olarak kullanmıştır. Okuduğum modernist romanların hiçbirinde cinayeti hayvan soyunun doğrudan etkisi olarak açıklama yönünde ciddi bir çabaya rastlamadım.

Üç Başarısız Teori

Ele alacağımız üç başarısız teorinin akıbetinde, hem hayvan hem de insan ataların değişen rolünün izini sürmek mümkündür: suç antropolojisi, negatif soy arıtımı ve XYY erkek.

Lombroso'nun "doğuştan suçluların" kalıtımsal kökenlerine ilişkin teorisi, çevre nedenselliği destekçilerinin hücumuna uğrayarak yirminci yüzyılda takılıp kalmıştır. Teori, Mendelci genetiğin zaferinden ve ayrışım kanunu ile bağımsız dağılım kanunundan sonra savunulamaz hale gelmiş ve Lombroso'nun kendisi de teorisinin sonraki versiyonlarında başka nedenler dahil etmiştir. Lombroso' nun *L'uomo delinquente* (Mücrim Adam, 1896-97) adlı eserinin üç ciltlik beşinci baskısı 1900 sayfadan fazladır. Eserde kalıtımsal nedenlerin yanı sıra, iklim, yağış miktarı, din, yasalar, cinsiyet, ırk, gıda, hastalıklar, eğitim, para, yaş, meslek, gazeteler ve siyaset gibi

85. Aktaran William Greenslade, *Degeneration, Culture and the Novel, 1880-1940* (Cambridge, 1994), 66.

çevresel nedenlere de yer verilmektedir. Lombroso'nun son büyük kitabı *Le crime; causes et remedes*'nin (Suç: Nedenleri ve Çözümleri, 1911) içindekiler bölümünde "Suç Etiyolojisi" başlığı altında 129 ayrı nedensel etken sıralanmaktadır.

Soyaçekimin fiili işleyişine dair sınırlı bir kavrayışa sahip olan on dokuzuncu yüzyıl teorisyenleri, söz konusu işleyişin, bir topun başka bir topa çarpması nedensel fiili kadar çizgisel olduğunu ve bir aile mirasının birikerek sonraki nesillere aktarılmasında olduğu gibi birikerek çoğaldığını düşünmüştür. Modern dönem araştırmacıları, Viktorya dönemine özgü bu doğrudan ve çizgisel kalıtımsal etiyoloji vurgusunun aksine, insan kalıtımının yanı sıra çevresel etkenlerle etkileşimi de kapsayan daha dolaylı, çoklu ve nedensel açıklamalar üstünde durmaya başlamıştır.

Modern sosyolojinin yükselişi, kalıtımsal etiyolojinin rolünü ve Lombroso'nun suç antropolojisini gözden düşürmüştür. Emile Durkheim 1893'te "önceleri çok yoğun olan kalıtım inancının, bugün yerini hemen hemen aksi bir inanca bıraktığını" beyan etmiştir. Durkheim kendi araştırmalarında (7. Bölüm'de ele alınmaktadır), suçun nedenleri de dahil olmak üzere kalıtımsal nedenlerdense toplumsal nedenlere vurgu yapmaktadır. Durkheim "kötüye olan genel eğilimin çoğunlukla kalıtımsal olduğu" konusunda Lombroso'nun hakkını teslim etmiş olsa da, kalıtımsal bir "suçlu tipinin" varlığını reddeder.[86]

1865 yılında Francis Galton, sonradan *Hereditary Genius* (Kalıtımsal Deha, 1869) adlı kitabında toplanan kalıtım konusundaki bulgularını yayımlamaya başlamıştır. "İnsan doğal kabiliyetlerini kalıtımla devralır," savıyla başlayan kitapta, "birbiri sıra gelen nesiller boyu yapılan sağgörülü evliliklerle son derece yetenekli bir insan ırkı yaratmak gayet uygulanabilirdir," öğüdüne yer verilmektedir.[87] Galton, istatistiksel matematik ve olasılık teorisinin nüfus üzerinde uygulanması ve üstün insanların oranını artırma amaçlı

86. Emile Durkheim, *The Division of Labor in Society* (1893; yeniden basım, New York, 1964), 308, 317; Türkçesi: *Toplumsal İşbölümü*, çev. Özer Ozankaya, İstanbul: Cem, 2006.

87. Francis Galton, *Hereditary Genius: An Inquiry into Its Laws and Consequences* (Cleveland, 1962), 45.

reformlar yoluyla insan ırkının geliştirilmesini öngören yeni bilimi için 1883'te *soy arıtımı* terimini kullanmıştır. 1910-15 yıllarına gelindiğinde, İngiliz ve Amerikalı soy arıtım bilimcileri geri zekâlılık gibi akıl bozuklukları için, giderek artan bir güvenle tek gene dayalı açıklamalara başvurmakta ve bunları ortadan kaldırmanın bir yolunu aramaktaydı.[88] Bazı bulgular suçun istatistiksel olarak belli ailelerle bağlantılı olduğunu, dolayısıyla da kalıtımsal doğasını ispatlar gibi görünüyordu. Galton bitki ve hayvanlar gibi, insanların da daha üstün türlere ulaşmak amacıyla çiftleştirilebileceğini düşünmüştür. Negatif soy arıtımında aşağı fertlerin cinsel imtina ya da kısırlaştırma yoluyla elenmesini, pozitif soy arıtımıysa üstün insanların üremesini teşvik etme gayesini güdüyordu.

Yirminci yüzyılın başında, söz konusu amaçları gerçekleştirmek üzere negatif soy arıtımı politikaları uygulanmaya başlanmıştır. ABD'de, esasen zihinsel engelliler ve cinsel suçlular hedef alınarak otuz üç eyalette kısırlaştırma kanunları uygulanır. Batı Avrupa'daki bazı ülkelerde ise göçü, evliliği ve ırk karışımını sınırlayan kanunlar konmuştur. Yahudi soykırımıyla, başta Yahudilerin "saf" Alman kanını zehirleyerek Almanya'ya felaket getirdiğini öngören Nazi teorisi olmak üzere, kalıtım teorilerine dayanan negatif soy arıtımı uygulamalarının acımasızlığı son noktasına ulaşmıştır.

Yahudi soykırımını izleyen yıllarda adı kötüye çıkan kalıtım teorileri, 1965'te yayımlanan bir yazıyla yeniden ilgi görmeye başlar. Yazıda, Edinburgh'daki bir askeri cezaevindeki anormal XYY cinsiyet kromozomuna sahip adamların oransız sayısına dikkat çekilmekte ve araştırmacılar kromozomun saldırganlık eğilimi yarattığını savlamaktadır.[89] Saldırgan davranışı tek bir anormal kromozoma dayanarak açıklayan bu kalıtım teorisi, Chicago'da sekiz hemşireyi öldüren psikopat Richard Speck'in XYY cinsiyet kromozomuna sahip olduğunu (hatalı olarak) bildiren bir yazıyla 1968'de yeniden popülerlik kazanmıştır. Sonraki yıllarda XYY kromozomlu erkek

88. L. C. Dunn, "Cross Currents in the History of Human Genetics", *American Journal of Human Genetics* 14 (1962):7.

89. P. A. Jacobs ve diğ., "Agressive Behaviour, Mental Subnormality and the XYY Male", *Nature* 208 (1965): 1351-52. XYY kromozomunun ilk olarak 1961' de belirtildiği yer: A. A. Sandberg ve diğ., "The XYY Human Male", *Lancet* 2 (1961): 488-9.

efsanesi, "suç kromozomları" ve "suç genleri" konulu sansasyonel yazıları süslemeye devam etmiştir.[90] Bilim insanları bu nedensel bağlantıyı belgelerle kanıtlamak niyetindeyse de, ciddi çalışmalar bu görüşteki çatlakları açığa vurur. 1974 yılında, malum konu üstüne yazılmış 200'den fazla yazı üzerinde yapılan bir incelemede, XYY kromozomlu erkekleri saldırganlık ve suçla ilişkilendiren araştırmaların metodolojik bakımdan hatalı olduğu belirtilmekte ve "XYY kromozomlu erkekte rastlanan antisosyal davranış sıklığı, büyük olasılıkla, benzer bir geçmişten gelip XYY kromozomu taşımayan kişilerinkinden çok farklı değildir," sonucuna varılmaktadır.[91]

Suç antropolojisinde kalıtıma yapılan güçlü vurgu, negatif soy arıtımı ve XYY kromozomlu erkek, yalnız modern antropologlar, sosyologlar ve genetik bilimciler tarafından değil, roman yazarları tarafından da reddedilmiştir. Modern yazarlar romanlarını, insan yahut hayvan atalardan gelen, kanda dolaşıp öldürmeye yazgılı suçlu tipinde patlak veren atavik unsurların yönlendirdiği karakterlere dair kalıtımsal açıklamalar etrafında şekillendirmekten kaçınmıştır. Bunun yanı sıra, modern genetiğe dayalı dürtülere yer vermekten de kaçınmışlardır. Kromozom DNA'sının kalıtımsal etkisi, karakterin güdülerine yön verecek denli etkili görülmemiştir. Modern yazarlar vurguyu, bilhassa kalıtımsal yazgıya dayanan baskın olay örgülerinden, karakterin iç dünyasına kaydırmışlır. Kimi yazarlar eserlerinde modern genetiğe bir parça yer vermeye çalışsa da, kalıtıma dayalı açıklamalar çoğu tarafından ya alaya alınmış ya da bir kenara itilmiştir.

90. Reed Pyeritz ve diğ., "The XYY Male: The Making of a Myth", Ann Arbor Bilim Serisi'nde derleme olarak yayımlanmıştır. *Biology as a Weapon* (Ann Arbor, 1977): 86-100; Dorothy Nelkin ve Susan Lindee, "Evil in the Genes", *DNA Mystique* (DNA Esrarı), 83-94.

91. D. Borgaonkar ve S. Shah, "The XYY Chromosome, Male-Or Syndrome", *Progress in Medical Genetics* 10 (1974): 135-222, aktaran Pyeritz, "The XYY Male", 89. Suçun doğrudan kalıtımsal olduğu fikri, talk-show programları, bilimsel olmayan yayınlar ve sansasyonel filmler gibi popüler kültür alanlarında varlığını sürdürmüştür. 1993'te *The Donahue Show* programına çıkan bir psikiyatr bir hastasının, sahip olduğu fazladan Y kromozomu yüzünden on bir kadını öldürdüğünü beyan etmiştir. Aynı sene, Raquel Welch'in oynadığı TV için çekilmiş *Tainted Blood* (Kirli Kan) adlı bir filmde, filmin can alıcı mesajı "bazı kızlar doğuştan katildir" sloganıyla verilmiştir. Nelkin ve Lindee, *DNA Mystique*, 84 vd.

Uzmanlar Weismann'ın mesajını özümsemeye ve cinsiyet hücrelerinin bağımsızlığını kabul etmeye başlarken, romancılar cinayeti açıklamak için soydan ya da "kan"la intikal eden kalıtsal özelliklerden yararlanmak konusunda giderek daha büyük bir isteksizlik duymaya başlamıştır. Friedrich Dürrenmatt *Yemin* (1958) adlı romanındaki seri katil için mikroskobik bir biyolojik dürtüyü gerekçe göstermektedir. Romanda bir psikiyatr, dedektife, "Geri zekâlılığın doğuştan gelmesi ya da sonradan baş göstermesi bir önem taşımaz," der; zira bu gibi kimseler dürtülerini hiçbir şekilde denetleyememektedir. Bunların dürtülere karşı direnci hayli azdır ve "böyle birinin canavara dönüşmesi feci şekilde ufak şeylere –değişen metabolizmaya ya da birkaç bozuk hücreye– bağlıdır" (86). Bunun aksine, Viktorya dönemi insanına göre, bir cinayetin gerçekleşmesi "feci şekilde ufak" genetik maddeleri değil, çoğunlukla uzun bir aile şeceresini gerektirir. Dürrenmatt'ın katili, atalardan kalma kötülükler silsilesinden ziyade genetik bir rastlantının ya da metabolik bir sapmanın ürünüdür. *The Bad Seed* (Kötü Tohum, 1954) romanının yazarı, sekiz yaşındaki Rhoda Penmark'ın işlediği bir cinayeti kalıtımsal bir lekenin sonucu olarak izah eder; ancak bu, kirli kanın değil, küçük bir parçacığın, kötü bir tohumun yol açtığı bir cinayettir. Romandaki karakterlerden biri, lekenin beş bin yıl önce ortada hiçbir ahlak anlayışı yokken yaşamış olan uzak atalardan gelmiş olabileceğini iddia eder; ama Viktorya dönemi düşüncesindeki gibi tüm ataların deneyimlerinin kümülatif intikalinden bahsetmez. Ayrıca, Rhoda'nın taşıdığı kalıtsal etki bir nesil sektirmiştir – Rhoda'nın annesi erdemli biridir, büyükannesiyse bir seri katildir. Kitaptaki nedensel mekanizma Viktorya dönemine has düşünüşün izlerini taşır, zira öldürme güdüsü olduğu gibi Rhoda'ya intikal etmiştir. Fakat bunun haricinde anlatı, özellikle de kalıtımsal aktarımın parçalı niteliği, çekinik özelliklerin işlevi, çevresel ve kalıtımsal faktörlerin karmaşıklığına ve olasılıklı karışımına dair farkındalık bakımından modern genetikle uyuşmaktadır.

Vatikan'ın Zindanları (1914) adlı yapıtında Gide, bilhassa, bir karakterin soyunu birkaç yüzyıl öncesine dayandırarak kurma yönündeki on dokuzuncu yüzyıl geleneği ile natüralist geleneğin karakterlerin güdülerine başat kalıtımsal lekelerle yön verme eğilimini küçük düşürmeyi amaçlamıştır. Gide, Lafcadio'nun kökenlerini

"1514'te, Dukalığın Vatikan'a ilhakından birkaç ay sonra ikinci karısı Filippa Viconti'yle evlenen" konuyla ilgisiz bir ataya dayandırarak iki geleneği de hicveder. Gide, Lafcadio'nun bezdirici aile tarihini uzun uzadıya anlatırken kendini eleştirmekten de geri durmaz: "Ailenin 1807'ye kadarki akıbetinin izini sürmek pek celbedici olmasa da, kolay olurdu" (14). Böylece yazar aile tarihinin iki yüzyılını atlar ve anlatımına ailenin bir o kadar bezdirici olan yakın geçmişiyle devam eder. Gide bu gereksiz soy teferruatlarına yaptığı saldırıyı, –bireylerin, atalarının geçmişinin belirleniminde değil, yaşadıkları âna özgü dinamiklerin etkisiyle özgürce hareket ettiğini öngören– *inconséquence* (tutarsızlık) felsefesini roman yazarı Julius karakterinin dilinden anlatarak noktalandırır.

Robert Musil ise soy belirlenimini kökünden söküp atmıştır. *Niteliksiz Adam* (1930) adlı başyapıtının kahramanı Ulrich kendisine tipik bir Avrupalı dedirtecek özelliklerden yoksundur. Ulrich'in bir mesleği, sosyal statüsü, ahlak değerleri, evlilik hevesi ya da kendine has bir şahsiyeti yoktur. Ulrich, "ataları[n]ın taşlaşmış kabuğuna" inat, olduğu gibi, yani "sahte bir benlik, geniş ve rahat bir ruh" olmasını haklı çıkaracak sağlam bir neden bulmaya çalışır (1: 138). Ulrich ailesine yabancı hissederken, kendisi gibi, geleneklerin belirleniminde olmayan ve yoksun olduğu şeylerle tanımlanan tecavüzcü katil Moosbrugger'e tuhaf biçimde yakınlık duymaktadır. Moosbrugger, soyu hakkında ancak tahmin yürütebilecek bir kimsesizdir. Gelgelelim, sıradan gözlemciler olarak resmedilen muhabirler, psikiyatrlar, dedikoducular, avukatlar ve bir hâkim, Moosbrugger'in bir fahişeyi vahşice öldürmesini açıklayarak onu mahkûm etmek için, onun suçlu bir soydan geldiği yalanını uydururlar. Öte yandan, Moosbrugger'in gözüyle, işlediği cinayet çaresiz ve karmaşık bir kendini tanımlama fiilidir. Romanda kalıtım dahil tüm öncel geleneksel nedenlerden yoksun kişiler olarak olumsuz biçimde tanımlanan iki ana karaktere baktığımızda, soy mefhumunun bu ikisinden sökülüp atıldığını görürüz.

William Faulkner, Güneyci geleneğin bireyi yozlaştıran yönlerinden sorumlu tuttuğu efsanevi soy fikrini aşağılamış ve *Absalom, Absalom!* (1936) adlı romanında bu fikrin aşındırıcı etkisini, onu bir cinayet saiki olarak sunmak suretiyle göstermiştir. Thomas Sutpen'in aristokrat bir soya sahip olmayışı ve büyük bir aile hanedan-

lığı kurma yönündeki takıntılı arzusu, oğlu Henry'nin korumaya ant içtiği yoz değerleri yaratır. Söz konusu yozlaşma, Thomas'ın, onu diğerlerinden gerçek bir saygı görmekten mahrum bırakan gaddarca davranışlarıyla anlatılmaktadır. Thomas'ın bir soy çizgisi yaratma özlemi, ironik biçimde, düşüşünün de sorumlusu olur. Zira, liyakatsiz meşru vârisi Henry'yi, Thomas'ın gıpta ettiği (biyolojik şecereyi olmasa da) aristokratik yaşam biçimini temsil eden daha liyakatli gayrimeşru vârisi Charles'ı öldürmeye sevk eden de yine onun bu özlemidir. Charles'ın Judith Sutpen'le yapacağı evlilik, Thomas'ın hanedanlığını tehdit etmektedir: Bu evlilik, Charles zaten evli olduğundan, iki eşliliğe; Judith Charles'ın yarı kardeşi olduğundan, enseste ve Charles'ın annesi sekizde bir oranında zenci olduğundan, ırk karışımına girmektedir. İkisinin nişanlandığını haber alan Thomas, Charles'ı öldürmesi için Henry'yi dolduruşa getirir. Böylece Henry, babasının ailevi saygınlığı korumanın temel gereği addettiği ırksal saflık saplantısını "miras almış" olur, ki onu, aile geleneğini ailenin en gözde üyesini öldürerek korumaya sevk eden tam da bu saplantıdır.

Değişen kalıtım görüşleri bağlamında ele alınırsa, Faulkner'ın romanı meydan okuyucu bir yorumdur; roman 1936'da yayımlanmış olmasına rağmen, 1865'te işlenip 1909'da çeşitli hikâyeciler tarafından ele alınmış olan bir cinayeti tahlil etmektedir. Şahsen bu romanı kalıtıma dair on dokuzuncu yüzyıl görüşlerinin modernist bir eleştirisi sayıyorum. Bu eleştiriye hayat verenler ise, kimlikleri, bir ırkın mahvına dayanan kölelik üzerine kurulu olduğu için ahlaki çöküntüye yazgılanmış bir dünya tarafından biçimlendirilmiş karakterlerdir. Thomas'ın büyük bir hanedanlık kurma hayalini çöküntüye uğratan gerçekten de Charles'ın zenci soyudur; ama Thomas'ın asla anlayamayacağı nedenlerle. Faulkner ırk karışımının kimliği bozmadığını ve eski Güney'de ne türden bir soyluluk olursa olsun, bunun saf kanla ilgili olmadığını savunmaktadır. Faulkner genetikten hiç bahsetmemesine karşın, aristokrat hanedanlara ve saf kan saplantısına dayanan efsanevi eski Güney betimi, 1930'larda kalıtımsal teoriye dair giderek özgülleşen kavrayışı yansıtmaktadır. Irk karışımı ve bozuk kan korkusu şüphesiz yirminci yüzyıla kadar Amerika'nın güneyine damgasını vurmuştur. Ne ki, Güney'den çıkan önemli modern romancılar, cinayet sebebi olarak bu et-

kenleri göstermeyi tercih etmemişlerdir.

Jean-Paul Sartre *Varlık ve Hiçlik*'te (1943) soyun nedensel rolünü, insan varoluşunun oluşsallık dediği temel ama marjinal bir unsuruna havale eder. Oluşsallık boy ve kilo gibi, nedensel bakımdan koşullarca belirlenip değiştirilemez olan ama kişinin ayırt edici özelliklerini belirlemeyen kalıtımsal kabiliyetler gibi tanımlayıcı bir dizi özelliği içerir. Sartre'ın varoluş felsefesinde, bireyin özünde kalıtımsal bir yetenek kabilinden belirlenmiş bir şeyin olmadığı savunulur. Bireyin özünde, bilakis, (kimi zaman nedensel belirlenimler üstüne kurulu ideolojilerle) kaçma çabamıza rağmen yüzleşmeye ve yaşam boyu bir biçimde anlamla doldurmaya mahkûm olduğumuz ağzı açık, boş bir olanaklılık ve özgürlük haznesinin, *somut bir hiçliğin* olduğu kabul edilir.

Sartre 1939'da romancının gerçek amacının ölgünleştirici bir belirlenimden kaçınarak, daha ziyade sürprizlerle dolu bir geleceğe ilişkin sahih bir beklentiler dünyası yaratmak olduğunu belirtmiştir. "Roman kahramanının gelecekteki eylemlerinin kalıtım, toplumsal etki ya da başka bir mekanizmanın belirleniminde olduğunu duyumsayacak olursam," der Sartre, "zamanım kendi içime geri çekilir; işte o zaman, statik bir kitabın karşısına geçip okuyan ve direnen bir benden başka bir şey kalmaz ortada. Karakterlerinizin soluk alıp vermesini istiyor musunuz? Özgür olmalarını sağlayın."[92] Sartre 1943'te Camus'nün geleneksel değer ve duygusal tepkilerden hepten yoksun olan katil Meursault'yu konu aldığı *Yabancı* (1942) adlı romanını baş tacı etmiştir. Sartre, Camus'nün belirlenime direnerek şimdiye özgü canlılığı ve kararsızlığı muhafaza eden kısa, kesik kesik cümleleri üstünde durur. Camus'nün eserinde, "bir açıklama nüvesi taşıyan her tür nedensel ilişkiden kaçınılmıştır. ... Bir on dokuzuncu yüzyıl natüralisti şöyle yazardı: 'Köprü, nehrin üstünde bir yandan bir yana uzanmaktaydı.' Oysa, Bay Camus'de bu insanbiçimcilikten eser yoktur. O şöyle der: 'Nehrin üstünde bir köprü vardı.'" Sartre bu yeni anlatı tekniğini belirlenimciliğin çöküşüyle tanımlar. "Nedenselliğinden soyunmuş ve saçma olarak sunulan bu dünyada, en ufak bir hadise bile değer taşır. Kahramanın

92. Jean-Paul Sartre, "François Muriac and Freedom", *Literary and Philosophical Essays* (New York, 1955), 7.

suç ve cezaya gitmesinde payı olmayan tek bir olay bile yoktur."[93] Sartre başat nedenlerin önemini yadsımış ve kapısı gelecekteki olanaklara açılan ufak olaylar dizisinin altını çizmiştir. Sartre ve Camus'nün saçma olarak tanımladığı durumu ortaya çıkaran, belirlenimci ve duruma özgü nedensel etkenlerin etki oranlarının bu yeniden bölüşümüdür. Fakat belirlenimciliğin reddi bir anlamsızlık hali olmaktan ziyade, insan varoluşunu saçma olarak kavramak açısından kilit önemdedir; varoluşa dair daha eksiksiz bakış, soy dahil her türden indirgemeci açıklamadan kaçınmayı gerektirir.

Katiller Sartre'ı da Camus'yü de cezbetmiştir, zira edimler varoluşçuların kaçındığı belirlenimci nedensel açıklamalara ihtiyaç duymaktadır. Bir katilin neden cinayet işlediği her zaman merak konusudur. *Yabancı*'daki skandal, okurun ilkin Meursault'nun bu soruyu bildik biçimde cevaplamayı reddedeceğini, ardından cevabı kendisinin de bilmediğini ve son olarak bir cevabın, en azından hukuk siteminin belirlenimci parametrelerini karşılayacak bir cevabın olmadığını düşünmesiyle aşama aşama gün ışığına çıkar. Romandaki temel çatışma unsuru Meursault'nun Arap'ı öldürme nedenini savcıya açıklamaya direnmesiyken, Meursault'nun savcıya verdiği üniü "tetiği çekmeme güneş neden oldu" cevabı ise romanın düğüm noktasını arz eder. Bu cevap, modern dönem cinayet romanlarının nedensellik sunumundaki köklü değişimi imlemektedir. Taşıdıkları kalıtımsal lekeden dolayı cinayet işlemeye sürüklenen baştan sona belirlenmiş katillere alışmış olan Viktorya dönemi okuru, böyle bir açıklamanın yeterli nedensel güç taşıdığını asla kabul etmezdi. Tess gibi bir on dokuzuncu yüzyıl katilini, Alec'i güneşten dolayı öldürdüğünü söylerken tahayyül etmek güçtür.

Sartre ve Camus, belirlenimci bir nedenselliğin reddini insan varoluşunun daha eksiksiz bir anlatımına giden yol olarak görmek bakımından Gide'le uyuşmaktadır. Onlara göre, kalıtıma ve hatta toplumsal koşullara dayanan başat nedensel açıklamalar, varoluşun özgür, yaratıcı ve öngörülemez doğasını gözden saklamaktadır. Edebiyat eleştirmenleri bu yorumda mutabıktır. Jacques Guicharnaud'ya bakılırsa, Sartre ve Camus'nün eserlerindeki şiddet içeren edim-

93. Jean-Paul Sartre, "Camus' *The Outsider*", *Literary and Philosophical Essays*, 42, 44.

ler, "dürtülere verilen geleneksel önemi hiçe sayan felsefeleri de göz önünde tutulduğunda, yeni bir değer kazanmaktadır".[94] Onlar için önemli olan, insan eyleminin nedenleri değil, nedenin kendisidir. Anlam nedenlere indirgenemez ve nedenlerin peşine düşmek, eylemin tam anlamının gözden kaçmasına yol açar.[95] Bu varoluşçu düşünürler için kesinlikle kalıtımsal bir etkiye bağlı olarak hareket eden karakterler, noksan karakterlerdir. Bunlar, edimlerindeki sorumluluklarının farkındalığıyla sahih varoluşsal seçimler yapmaktansa, edimlerini, daha önce içinde bulundukları durumlardan çıkarsadıkları nedensel açıklamalara dayanarak gerekçelendirir. Sartre'ın varoluşçuluğun temel öğretisine ilişkin ünlü tanımı –"Varoluş özden önce gelir"– bir dolu gelenek ve değeri beraberinde getiren kalıtsal özün varoluşu öncelediği ve belirlediği Viktorya dünyasının nedensel düzenini tersyüz etmiştir.

Soy nedenselliğinin buraya dek izini sürdüğümüz beş yönüne ilişkin kavrayış, 1830'dan itibaren, yüzünü artan özgüllük, çeşitlilik, karmaşıklık, olasılık ve belirsizliğe dönmüştür. Bilim insanları hayvan atavizmi, organik bellek, yineleme, telegoni, annelik enfeksiyonu, anne aşılaması ve Lamarckçılık gibi Viktorya dönemi düşünüşüne has soy etkilerini reddetmiştir. Daha özelde ise, genetikbilimcilerin soya ait özelliklerin biyolojik taşıyıcısına dair açıklamaları, cinsel sıvılardan ve tohum plazmasındansa, çok daha küçük ve kendine has maddeler olan genler ve DNA üzerinde odaklanmıştır. Genetikbilimcilerin açıklamaları, ayrıca, proteinler, amino asitler ve enzimler gibi artan sayıda faal biyolojik etkenin ve moleküler düzeyde daha kati fenomenlerin işin içine girdiği çok daha karmaşık biyokimyasal süreçleri kuşatır hale gelmiştir. Nedensel kavrayıştaki artan özgüllükle birlikte belirsizlik alanı da genişlemiştir. 1930 yılının başında, Karl Pearson söz konusu tarihsel hareketlen-

94. Jacques Guicharnaud, "Man and His Acts", *Sartre: A Collection of Critical Essays*, haz. Edith Kern (Englewood, N. J., 1962), 62.

95. John E. Atwell, Sartre'ın "insan davranışlarının nedensel belirlenime konu olmadığını, bu yüzden de nedensel olarak, yani öncel olay ya da durumlara dayanılarak açıklanamayacağını" savunan davranış teorisyenlerine yakın durduğunu belirtmiştir. "Sartre and Action Theory", *Jean-Paul Sartre: Contemporary Approaches to His Philosophy*, haz. Hugh J. Silverman ve Frederick A. Elliston (Pittsburgh, 1980), 3.

meyi, "Son 25 yıl içinde kalıtım kanunlarının tam bilgisine henüz pek yaklaşmış sayılmayız; biz ilerleme kaydettikçe sorun daha da karmaşık bir hal alıyor," sözleriyle özetlemiştir.[96]

Bilim insanları belirli nedensel etkenlerden yararlanarak çok daha özgül nedensel açıklamalar yapmaya yönelirken, roman yazarları bu tür açıklamalara ihtiyatla yaklaşmıştır; onlar kromozom DNA'sına değil, eylemler gerçekleştiren bilinçli insana bel bağlama ihtiyacı duymuştur. Yazdıkları cinayet romanları, eylemlerinin sorumluluğunu yaptıklarının yanlış olduğuna dair farkındalıklarıyla üstlenen maksatlı katilleri konu aldığında daha makuldür; aksi takdirde romanlarındaki olay zinciri, derinlik ve akla yatkınlıktan mahrum kalacaktır. Çoğu romancı, yarattığı katillerin davranışlarını bilimsel olarak açıklamak için modern genetik gibi giderek artan kesinliğe ulaşan bilim dallarına başvurmakta diretmiş ve dolayısıyla, gittikçe daha fazla çeşitlilik, karmaşıklık ve modern insan doğası anlayışının belirleyici özelliği olan olasılık içeren davranışın artan belirsizliğini yansıtan eserler vermiştir. Bu artan kesinliğin edebiyattaki izdüşümü, bu bölümdeki tartışmanın, neden modern romanlarda cinayete dair eksik kanıta, yani kalıtımsal açıklama yokluğuna dayandığını da açıklamaktadır. Dürrenmatt ve March dışında yer verdiğim modern yazarlar –Gide, Musil, Faulkner, Sartre ve Camus– bir katilin hareketlerini izah etmek için soy fikrinden faydalanma tutumunu alaya almış, reddetmiş ya da bir kenara bırakmıştır.

Soyun nedensel kavrayıştaki anlam ve önemine ilişkin bu değişen fikirlerin izahında belirleyici bir rol oynayan üç tarihsel gelişme vardır. Bunlardan en önemlisi, bilimde işbölümü ve uzmanlaşmadır. Söz konusu gelişme kalıtımsal aktarıma dair nedensel fenomenleri ele alan birçok yeni uzmanlık alanını beraberinde getirmiştir: evrimsel biyoloji, sitoloji, genetik, nüfus genetiği, biyokimya, biyofizik, mikrobiyoloji, elektron mikroskopi, biyomühendislik ve moleküler biyoloji. İkinci gelişme, daha küçük çaplı biyolojik süreçlerin saptanmasına imkân veren yeni teknolojilerin ortaya çıkmasıdır. Elektron mikroskobu, DNA parmakizi ve jel elektroforez gibi yeni teknikler nedensel kavrayıştaki kesinliği artırırken, buna

96. Karl Pearson, *Life. Letters and Labours of Francis Galton* (Cambridge, 1930), 3: 309, aktaran Dunn, "Cross Currents", 7.

karşılık, yeni sorunlarla beraber yeni belirsizlik alanları yaratmıştır.

Soyun nedensel kavrayıştaki rolüne ilişkin açıklamalara yön veren sonuncu tarihsel gelişme ise, düşüncenin giderek sekülerleşmesidir. Sekülerleşmeyle beraber, Tanrı'nın yaşamın ilk nedeni ve dolayısıyla, ilk ata olma konumu sarsılmıştır. Düşüncedeki bu sekülerleşme, aynı zamanda, araştırmacılara yaradılışın ve evrimin arkasında her şeyi tertipleyen bir aklın olduğu fikrinden sıyrılma fırsatı vermiştir (hatta bazen sıyrılmayı zorunlu kılmıştır). İlahi ve ilksel bir soy fikrinin elden çıkması, bilim insanlarını ve romancıları yaşamda başka anlam kaynakları bulmaya ve insan deneyimini anlamanın farklı yolları üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. Bilim insanları söz konusu gelişmeye daha belirli nedenler bulgulayarak karşılık verirken, romancılar giderek belirsizleşen bir dünyada eyleyen karakterler yaratmıştır. Özgüllük-belirsizlik diyalektiğinin bilimsel ve edebi sonucu olan bu bağlantılı gelişmeler modernliğe biçim vermiştir.

2

ÇOCUKLUK

THOMAS HARRIS *Kızıl Ejder*'de (1981) yirminci yüzyıl edebiyatı ve sinemasının en şöhretli seri katili haline gelen bir karakter yaratmıştır – Hannibal Lecter. Romanın başında, Hannibal aralarında yamyamlığın da olduğu birkaç vahşi cinayetten dolayı hapistedir. Harris'in sonraki romanı *Kuzuların Sessizliği*'nde (1988) Hannibal ortadan kaybolur ve iki polis memurunu yoldan çıkmış bir canavara yakışır şekilde öldürür. Harris, bu iki romanın sonunda, soruşturmanın ana hedefi olan seri katilleri cinayete iten güdüleri açıklarken, Hannibal konusunda sessiz kalır. Harris, ünlü katildeki öldürme güdüsünün korkunç bir çocuklukta temellendiğini ancak *Hannibal*'da (1999) belirtir.

Kuzuların Sessizliği'nin eleştirmenleri, Hannibal'daki güdünün eşcinsel, dinsel ya da psikopatça olduğuna dair fikir yürütmüştür – bu eleştirmenlerden biri, "işte Jeffrey Dahmer gibi bir cinsel sapık daha" demiştir.[1] Delacorte Yayınları, Hannibal'ın bu cinayetleri işleme nedenine dair en ufak bir fikre sahip olmaksızın Harris'e *Hannibal* için milyonlarca dolar ön ödeme yapmıştı. Hannibal'ın cazibesi, Anthony Hopkins'in *Kuzuların Sessizliği* uyarlamasındaki ilgi çekici performansıyla da perçinlenmişti. Ne var ki, Hopkins'in, Hannibal'ın cinayet işlemesinin altında yatan nedene yahut Harris'in bu nedenin ne olacağı hakkındaki düşüncesine dair en ufak fikri yoktu. Okurlar ve izleyiciler, on sekiz yıl boyunca, gaddarca cinayetler işleme nedeni sır olarak kalan bir karakter tarafından ayartılmıştır.

1. Diana Fuss, "Monsters of Perversion: Jeffrey Dahmer and *The Silence of the Lambs*", *Media Spectacles*, haz. Majorie Garber, Jann Matlock ve Rebecca L. Walkowitz (New York, 1993), 195.

Hannibal'daki patolojinin travmatik çocukluğa dayanan kökenlerini açıklamayı bu bölümün daha sonraki bir kısmına kadar erteleyeceğim, zira söz konusu kökenlerin birey psikanalizlerinde açığa çıkarılışındaki gecikmeyi ve cinayet romanlarında ilgiyi canlı tutmak için bu kökenlerin açıklanışını hikâyenin sonuna bırakmaya dayalı anlatı tekniğini uygulamak istiyorum.[2]

Bu bölümün dönüm noktasını, Freud'un yetişkin zihninin çocukluk döneminde belirlendiği yönündeki fikri oluşturmaktadır, zira bu çalışmaya konu olan yıllar boyunca, çocukluk dönemi nedenselliğine ilişkin düşünüşe herkesten çok damgasını vuran isim Freud'dur. Psikanaliz çocuk bakımı, tuvalet eğitimi, mastürbasyon, teşhircilik, röntgencilik, sadizm ve aile psikodinamiği hakkındaki yaygın fikirlerde devrim yapmış; çocukluğun sosyal bilimleri, edebiyat eleştirisi ve sanat tarihindeki önemini fazlasıyla artırmış; biyografiyi geliştirmiş; çocuk ve yetişkin psikiyatrisini dönüşüme uğratmıştır. En bilinen psikiyatr olarak Freud'un teorileri popüler anlayışa sindiğinden, modern cinayet romanlarına damgasını vuran psikiyatr da yine Freud'dur. Ama daha da önemlisi, seri katilleri konu alan romancıların, kitaplarına malzeme temin etmek için Freud'a bilhassa gereksinim duymasıdır, çünkü kişiyi kimi zaman ana katilliği, işkence, parçalama, ölü sevicilik ve yamyamlığa varan vahşi cinayetlere sevk eden saplantı ve muazzam enerjiye en makul açıklamayı ancak –seneler boyu ruhsal yaşantının en derin katmanlarında filizlenen cinsel bir çocukluk travması gibi– yerleşik bir neden getirebilmektedir.[3]

2. Thomas Harris'e yazıp ve Hannibal'ın davranışlarını açıklayan çocukluk travmasına ne zaman karar verdiğini, özellikle de buna 1970'lerde *Kızıl Ejder*'i yazarken mi karar verdiğini (yani 1999'da *Hannibal*'ın yayımlanmasına kadar bunu okurdan bilerek mi gizlediğini) yoksa yazdıktan bir süre sonra mı karar verdiğini sordum. Bana verdiği cevap muammalıydı: "Size bir cevap veremem çünkü kendim de bilmiyorum." Yazarla kurduğum irtibatın tarihi 26 Nisan 2000'di. Harris, *Kızıl Ejder*'in 2000 tarihli yeni basımına eklediği "Forward to a Fatal Interview" başlıklı merak uyandırıcı röportajda şöyle demektedir: "Yazmaya göre bildiklerinizle başlarsınız, sonrasında yazdıklarınıza aklınıza önceden ve sonradan gelenleri eklersiniz" (ix). Ardından Harris büyük ihtimalle okura yönelttiği son bir yorum eklemektedir: "*Hannibal*'da geçen olayları kaydetmeye başladığımda, ne tuhaftır ki, doktor kendine ait bir cana büründü. Benim gibi siz de onu tuhaf biçimde çekici bulmuş gibisiniz" (xiii).

Viktorya Döneminde Çocukluk Nedenselliği

Çocukluğun nedensel rolü, Freud'un etkisiyle iki yorumsal doğrultuda dönüşüme uğramıştır: edilgenlikten etkenliğe ve cinsel saflıktan cinsel güdüye. Freud'un yeni bir çığır açtığı, çocukluğa ilişkin Viktorya dönemi bakışına dair incelememde dört ana kaynağa başvurdum: Hıristiyanlık, Romantizm, Darvincilik ve roman alanındaki kaynaklara model olarak Charles Dickens romanları.

Hıristiyanlık çocuğa ilk günahın edilgen bir alıcısı olarak bakar; İsa'nın çarmıha gerilişi ile bütün insanlığın bağışlandığı bu günah bebeklerde vaftiz yoluyla yıkanır ve katı dini ve ahlaki disiplinle yaşam boyu savuşturulmaya çalışılır. Yetişkinliğe geçiş süreci bu disiplinle şekillenir. İlk günahın pasif aktarımı fikri çocukları, ahlaklı Hıristiyan yetişkinler olma yolunda aktif biçimde çabalamaya mahkûm eder. Böylesi tayin edici bir olaya ilişkin kaygı, çocukluğun sonraki nedensel rolünün tek bir noktaya odaklanmasına yol açar; bu biricik olayı çıkış noktası olarak alır ve hayat boyu, tek ve eşsiz olan Tanrı'nın ahlaki buyruklarına itaati telkin etme doğrultusunda işler.

Romantikler çocuğun masumiyeti ve edilgenliği üstünde durmuştur. Rousseau, çocuğu, masum doğmasına karşın, ergenlik döneminde eğitimini engelleme tehdidi arz eden cinsel arzudan kaynaklı olarak suça yatkın görür. Rousseau'nun eğitim konulu yapıtı *Emile*'de (1762), ideal çocuk Emile'in doğadan öğrendiği ve kendi kendine yeter hale geldiği iddia edilir. Ne ki, aslında Emile, çocukluğundan ergenliğine kadar özel bir eğitmen tarafından kendisine verilen ahlaki ve düşünsel talimatların pasif bir alıcısı olmaktan öteye geçmez. Çocuğun masumiyeti teması, çocukları, tecrübeyle lekelenip karmaşıklaşmamış meleksi ruhlarını yansıtan yüzleriyle adeta minyatür yetişkinler olarak resmeden Romantik sanatta daha

3. "Kompülsif şiddetin nedeninin önünde sonunda çocukluk travmasına dayandığı yönündeki iddia, kriminolojik ve popüler izahatta standart haline gelmiştir. ... Bu türden açıklamalar seri cinayeti konu alan edebi eserlerde de adeta kendiliğinden bir hal almıştır." Mark Seltzer, *Serial Killers: Death and Life in America's Wound Culture* (New York, 1998), 256.

da ön plana çıkar. Romantik şair William Wordsworth, çocuğun dünyasına hâkim olan doğanın yardımseverliğini ve ilahi bir yaratıcı tarafından kutsanan insanın doğuştan iyiliğini savunur: "Geliyoruz görkem bulutlarının peşine takılıp/ Yuvamız olan Tanrı'dan:/ Çocukluğumuzda cennet kuşatıyor çevremizi alabildiğine!"[4] Wordsworth *The Prelude* (Prelüd) adlı yapıtında, "o saf çocukluğumuzu" bilişsel bir kavrayışlılık devri olarak değerlendirir. "Çocuk, insanın babasıdır," der şair, her ne kadar bu tersine çevrilmiş ebeveynlik ancak erişkinler çocukluk deneyimini hatırlayıp yeniden tanımladıktan sonra gerçekleşiyor olsa da.[5] Romantiklere göre dışsal duyumla şekillenen çocukluk edilgendir ve cinsel arzudan yoksunluğu bakımından da masumdur.

Darwin, çocuğu evrimsel tarihöncesinin edilgen bir alıcısı olarak kavramaktadır. Tarihöncesinin rolü, büyümekte olan çocukta daha aşağı türlere ait zihinsel ve fiziksel özelliklerin aşamalı olarak belirmesiyle açığa çıkar. Darwin *İnsanın Türeyişi*'nde (1871), böyle bir yinelemenin zihne nasıl uyarlandığı hususunda teori geliştirir: "Her çocukta bu becerilerin gelişimine günbegün tanık oluruz; evrim skalasının daha alt basamağındaki bir hayvanınkinden bile gerideki bir geri zekâlının aklından, bir Newton'unkine giden mükemmel evrimin izini sürmemiz mümkün."[6] İlk önemli Alman çocuk psikoloğu Wilhelm Preyer, çocuğunu doğduktan sonraki ilk üç yıl boyunca her gün gözlemleyerek, söz edilen evrimsel gelişimi izlemiş ve bu analizini 1881 yılında yayımlamıştır.[7] İngiliz psikolog George Romanes *Mental Evolution in Man* (İnsanda Zihinsel Evrim, 1888) adlı eserinde çocukluk dönemindeki zihinsel yinele-

4. Wordsworth, "Intimations of Immortality from Recollections of Early Childhood".

5. Wordsworth, "Our Simple Childhood", *The Prelude*, 5.508.

6. Charles Darwin, *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex* (1971; yeniden basım, New York, 1897), 127; Türkçesi: *İnsanın Türeyişi ve Evrim Üstüne*, çev. Orhan Tuncay, İstanbul: Gün, 2001.

7. Preyer şöyle der: "Yeni doğanın zihninde ... doğumdan önce halihazırda ... çok önce göçüp gitmiş nesillerin sayısız duyumsal izleri kayıtlıdır." *The Mind of the Child* (1881; yeniden basım, New York, 1892), xiv. Preyer, başkalarına da çocukları gözlemleme ve onlardaki evrimsel gelişimi kaydetme esini vermiştir: Bernard Perez, *L'enfant de trois a sept ans* (Paris, 1886); Adolf Matthias, *Wie erziehen wir unsern Sohn Benjamin?* (Münih, 1904).

meyi incelemiştir. Romanes'in incelemesinde bu yineleme, ilk on beş ay boyunca insanda kaydedilen haftalık zihinsel gelişimin, tek hücreli hayvandan daha üst basamaktaki maymuna kadarki yetişkin organizmaların zihniyle mukayesesini gösteren bir grafikle açıklanmaktadır. 1900 yılında İngiliz psikolog Alexander Chamberlain, acı çeken bir Kafkas çocuğunun yüz ifadesinin "bir maymun ya da zencininkine benzediği, diğer yandan, birkaç konuşma jestine sahip üç yaşında bir çocuk söz konusu olduğunda, karşımıza ilkel bir insanın resmi çıktığı" iddiasıyla grotesk bir ırkçı eğilim barındıran bir evrim tasarısına başvurmuştur.[8]

On dokuzuncu yüzyıl sonu çocuk psikolojisi genel olarak evrim teorisini doğrulama işini üstlenmiştir. Fakat, çocuk zihninin yetişkin zihnine evrilmesine yol açtığı varsayılan şeyi ortaya çıkaran ve ona yön veren uzun evrim süreçleriyle birlikte, çocuk psikolojisi hayvanlar, "vahşiler" ve çocuklar arasında yapılan fazlasıyla spekülatif mukayeselere sürüklenmiş ve belli çocukların özgül deneyimlerinin erişkinlikteki zihinsel yaşamlarını nasıl belirlediğinin incelenmesi üzerinde pek az durmuştur. Gerçek çocukluk deneyiminin eşsizliği, Darwin teorisinin muazzam etkisiyle, türlerin tarihöncesinin basmakalıp bir yinelemesi içinde eriyip gitmeye yüz tutmuştur. Darvinci çocuk psikolojisi, çocukluktan yola çıkıp belli yetişkin özelliklerinin aktif olarak belirlenmesine yönelmek yerine, geriye giderek türlerin tarihöncesine odaklanmış ve bu evrimsel yükü alması bakımından çocuğu pasif saymıştır.

Çocukluk konulu romanın öncüsü Dickens, çocuğu müthiş bir mücadele veren ama başarılı olmak için başkalarının iyiliğine muhtaç olan, toplumsal ihmal ve kişisel istismarın çaresiz kurbanı olarak görmüştür. *Oliver Twist* (1839) bir çocuğun hayatını konu alan ilk İngilizce romandır ve çocuk istismarına ilişkin betimlemeler için model haline gelmiştir. Oliver, onu doğurduktan kısa süre sonra ölen annesi tarafından ihmal edilmiş, ilk yıllarını geçirdiği ıslahevinde açlık çekmiş ve ona yas kıyafetleri giydirip çocuk cenazelerine katılmaya zorlayan bir tabutçunun yanında edindiği ilk işinde istismar edilmiştir. Oliver Londra'ya kaçar ve burada bir çocuk

8. Alexander Chamberlain, *The Child: A Study in the Evolution of Man* (Londra, 1900), 70.

çetesi tarafından zorlandığı hırsızlık olayı esnasında vurulup yüzüstü bırakılır. Ardından, hırsızların reisiyle işbirliği yapan yarı ağabeyi tarafından ele verilir. Oliver bulaştığı bu işlerden müşfik Bay Brownlaw, canayakın Rose ve aziz gibi biri olan Nancy tarafından güç bela kurtarılır. Viktorya dönemi insanına göre Oliver, çocuk istismarının edilgen kurbanına en iyi örnektir.

Çocukların en erken tecrübelerden kaynaklanıp travma ve saplantılarla çapraşıklaşan güçlü ruhsal arzular tarafından yönetildiğini savunan Freud sonrası fikirlerle karşılaştırıldığında, çocukluk nedenselliği, Viktorya dönemi düşünürleri için daha edilgen ve cinsel bakımdan saftır. Daha edilgendir; zira çocuk, Hıristiyan bakışında ilk günahın damgasıyla doğar, Romantiklere göre dışsal duyumlarla şekillenir, Darvinci bakışa göre evrimsel tarihöncesinin bir taşıyıcısıdır, Dickens romanlarında ise her zaman ötekilerin insafındadır. Freud çocuğun aseksüelliğine yönelik hâkim inancın yanı sıra, bunun beraberinde gelen ahlaki-dinsel modele de karşı çıkar, bunun yerine kişilik gelişiminin normal ve evrensel temeli addettiği çocuk cinselliği için tıbbi-psikanalitik bir model önerir.

Freudcu Çocukluk Nedenselliği

Freud'un çocukluk nedenselliği anlayışı, psikoseksüel gelişim teorisinde temellenmektedir. Çocuk cinselliğinin nedensel rolünü keşfedip ardından kabul etmenin Freud'un ne kadar zamanını aldığını gözden geçirmek, teorisinin ne kadar özgün ve tedirgin edici olduğunu anlamaya yardımcı olur.

Freud'un psikiyatri uygulamalarına başladığı 1880'li yılların başında, çoğu uzman akıl hastalıklarının kalıtımdan yahut tren kazası veya başa alınan darbe gibi fiziksel bir şoktan kaynaklandığı kanısındaydı. Jean Charcot'nun etkisinde kalan Freud 1885 yılında, nevroza ilişkin açıklamalarında ruhsal nedenlere ağırlık vermeye başladı, ama ele aldığı nevrozlar halen yetişkin tecrübelerinden kaynaklanan türdendi.[9] Freud ilk olarak 1888'de, genel bir teori başlığı al-

9. E. Fischer-Homburg travmatik nevroz tarihine ilişkin bir çalışmasında, travmanın "psikolojikleştirilme" sürecini, 1880'li yılların ortasından Freud'un

tında olmasa da laf arasında, nevrozun bir nedeni olarak yetişkin cinselliğine atıfta bulunmuştur. 1892 yılına gelindiğindeyse, her türlü nevrozun doğrudan ya da dolaylı olarak "idrak kabiliyetinin tam anlamıyla gelişmediği dönemde" vuku bulan, "cinsellikle ilişkili bir sorundan" kaynaklandığını savunmaya başlamıştır.[10] Sonraki birkaç yıl boyunca, Freud bahsedilen belirleyici cinsel travmanın üst yaş sınırını, ilkin ergenliğe, ardından Oidipus kompleksinin baş gösterdiği döneme (beş-altı yaş) ve nihayet üç yaşına kadar indirmiştir. Daha sonraları Freud, akıl hastalığının nedenlerine ilişkin araştırmasının, onu nasıl "hastanın yaşamının giderek daha erken yıllarına, son olarak da ilk çocukluk yıllarına" götürdüğünden bahsetmiş ve şöyle demiştir: "Söz konusu çocukluk deneyimleri her zaman onlar karşısında açığa çıkan cinsel uyarılma ve tepkiyle ilişkili olduğundan, kendimi *çocuk cinselliği* olgusuyla –insandaki en güçlü önyargılardan birine dair bir yenilik ve çelişkiyle– karşı karşıya buldum. Zira çocukluk hep cinsel arzulardan azade ve 'masum' addedilmiştir."[11] Freud 1896'ya kadar bütün nevrozların çocukluk dönemindeki cinsel travmalardan kaynaklandığına inanmıştır. 1897'de Freud'un düşüncesinde gerçekleşen önemli değişimi –nevroza ilişkin ilk ayartma teorisinden psikanaliz teorisine geçiş– tarihsel olarak anlamanın en iyi yolu, Freud'un normal çocuk cinselliği teorisini incelemektir.

Çocuk ve erişkin cinselliğine ilişkin Viktorya dönemi düşünüşü hayli karmaşıktır. Viktorya dönemi insanı normal çocukların cinsel arzulara sahip olmadığı kanısındaydı. Diğer taraftan, ancak cinsel istismara maruz kalmış çocukların, edilgen biçimde deneyimledikleri ayartmalardan kaynaklanan cinsel arzular besleyebilecekleri düşünülmekteydi. Buna göre, çocukların tabii cinsel arzular beslemesi, tabii olmayan bir deneyime bağlıydı. Erişkinlerdeki cinsellik, Viktorya dönemi boyunca, genital uyarılma olarak anlaşılmıştır. Freud,

1897'den sonraki tam psikolojikleştirmesine kadar izlemiştir. *Die traumatische Neurose: vom somatischen zum sozialen Leiden* (Bern, 1975), 79.

10. Wilhelm Fliess'e gönderilen A Müsveddesi, *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess, 1877-1904* (Cambridge, Mass., 1995), 38.

11. Sigmund Freud, "An Autobiographical Study" [1925], *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Londra 1957), 20:33.

cinselliği, zamansal olarak çocukluğa; anatomik olarak da ağız, anüs ve cinsel organlardaki erojen bölgelerle ilişkilendirilen daha kompleks uyarılmalara kadar genişletmiştir. Bahsi geçen bölgeler muazzam psikosomatik kuvvete sahiptir; zira yoğun hazza yol açan duyarlı dokulardan oluşmanın yanı sıra, kalım ve üreme için gerekli hayati fonksiyonları yerine getiren bedensel bölgelerde bulunmaları bakımından yok sayılamayacak denli önemlidirler. Freud'un çocuk cinselliği, aynı zamanda, erojen bölgelerle bağdaştırılan koku erotizmini, bedenin uyarıcı bölgelerinin görülmesine ya da açıkta bırakılmasına dayanan görsel erotizmi, sadizm ve mazoşizmle ilişkilendirilen acıya dayalı cinselliği ve espriler, efsaneler, yazın, sanat ve dini ihtiva eden kültürel kaynakları içine almaktadır. Erişkin kişiliği, hazzın erojen bölgelerin her birinde yoğunlaştığı çocukluk boyunca aşamalı olarak şekillenir. Çocuk oral dönem boyunca, haz verici emme, bakım, beslenme ve ısırmanın anatomik fonksiyonlarıyla benzeşen kişilik özellikleri geliştirir. Bu kişilik özellikleri, ötekilerle ilişki kurma ve onları sevme becerisi (çocuğun memeyle ve anneyle kurduğu ilksel ilişkinin türevi), güven duyma becerisi (ihtiyaç duyulduğunda ulaşılabilir olan memenin ve annenin güvenilirliğinin türevi), öğrenme becerisi (beslenmenin türevi) ve acı verme becerisini (meme ucunu ısırmanın türevi) kapsar.

Oral dönemde travma geçirmiş bir çocuk bu travmaya saplanır ve oral dönemle ya da bir sonraki dönemle ilişkilendirilen normal kişilik özelliklerini geliştiremez. Oral travma, bakımla ilişkili bir hayal kırıklığı ya da kaygının çocuğa, gelişmemiş beniyle yönlendiremeyeceği uyarımlar yüklemesi sonucu ortaya çıkar. Sevme ve güvenme duygusunu körüklemesi beklenen enerji, seneler boyu zihni travmanın bastırılmış anısından korumakta ya da bilinçdışı düzeyde akıl hastalığına yol açmak üzere işleyen ruhsal mekanizmalar oluşturmakta harcanır. Endişeli ve reddeden yahut fazla korumacı ve boğucu bir anneye bağlı olarak travma geçirmiş bir çocukta ortaya çıkan bozukluk, sevgi ve güven eksikliğine odaklanarak şiddetli kin, saygısızlık, bağımlılık, beslenme bozuklukları ya da oral tutkular ve cinsel fetişler biçiminde su yüzüne çıkabilir. Diş çıkardıktan sonra oral agresif dönemde takılan çocuklar, sözsel ya da fiziksel saldırganlık, oral sadizm ya da yamyamlık gibi son derece patolojik durumlar sergileyebilir.

Anal dönem, çocuğun yerine getirmeyi öğrenmesi gereken hayati psikosomatik işleve –sevilen ya da korkulan annenin istek ve taleplerine uygun ya da karşıt olarak kirli ama değerli dışkının tutulması ya da bırakılması– paralel özellikler geliştirdiği tuvalet eğitimine odaklanır. İnatçılık ya da isteksizlik, pintilik ya da müsriflik, temizlik ya da pasaklılık erişkinlikte baş gösterebilen diğer uç kişilik özellikleri arasındadır. Tipik olarak zorlayıcı ve alıkoyucu olan "anal kişilik", aynı zamanda aşırı ölçüde titiz veya ihmalkâr, dakik veya erteleyici, ketum veya dedikoducu olabilir. Bu özelliklerin hepsi hijyen, mahremiyet ve otoriteyle ilgili toplumsal kabul gören davranışlara uygun biçimde, doğru zaman ve yerde dışkılamayı öğrenmeyi içeren, toplumsal bakımdan hayati ve kompleks işleve has çeşitli özelliklere benzerlik gösterir. Anal saplantı ve travma, seri katillerde rastlanan kıyafet ya da vücut uzuvları toplama yönündeki kompülsif koleksiyonculuğun yanı sıra, yine katillerde görülen teşhirciliğe, röntgenciliğe, sodomiye, koprolagniye, ürolagniye ve kırbaçlamaya yol açabilir.

Oral ve anal döneme bağlı olarak ortaya çıkan bu uç kişilik olasılıkları Freudcu nedensel düşünceye karmaşıklığını artırmıştır. Özellikle rüya formasyonunda kendini belli eden bu türden kutuplaşmalar, uyanıklıkta kimi zaman kendi aralarında değişiklik göstererek, birbirinin yerine geçerek ya da Freud'un deyimiyle *yoğunlaşma*'ya uğrayıp tek bir simgede birleşerek bilinçdışı düzeyde iş görür. Freud'un *reaksiyon formasyonu* dediği süreç sonucu sevgi duygusu nefrete dönüşebilir. Diğer bilinçdışı süreçler arasında, kaynağını kişinin kendisinden alan özelliklerin ötekilere yüklenmesi anlamına gelen *yansıtma* ve bunun tam tersi olan *içe atım* yer almaktadır. *Yer değiştirme* ise, bir kişi ya da nesneyle bağdaşık düşünce ve duyguların bir diğer kişi ya da nesneye atfedilmesidir.

Freud'un tarihsel rolüne dair her değerlendirme, onun özgünlüğünü ve etkisini hesaba katmak durumundadır. Freud'un psiko-tarih ve cinayet romanları üzerindeki etkisini bu bölümün sonunda ele alacağım. Şimdilik, onun oral, anal, fallik ve oidipal cinsellik anlayışının özgünlüğü üstünde duracağım. Bu doğrultuda, Freud'un söz konusu anlayışını, yaklaşık 1880'den sonra, emzirme, tuvalet eğitimi, mastürbasyon ve aile ilişkilerinin kişiliği nasıl şekillendirdiği hususunda kuramlar geliştirmeye başlayan ilk çağdaşlarının

anlayışıyla karşılaştırmakta yarar var.[12] Geç Viktorya dönemi görüşleri, nedensel kavrayışın kesinliğini öncel çalışmalara kıyasla artırmıştı, ama Freud'un görüşleri bunlardan çok daha özgüldü.

Freud, Macar pediatri uzmanı S. Lindner tarafından kaleme alınan 1879 tarihli bir makaleden bahseder. Söz konusu makale, çocuklarda emmenin cinsel olarak değerlendirildiği ve karakterolojik sonuçlarının ele alındığı ilk ciddi çalışmadır. Lindner emme güdüsünün her çocukta doğuştan bulunduğunu ve patolojik "sayıklamalı emmeye" (*Wonnesaugen*) yol açtığını savlamaktadır.[13] Bundan iki yıl sonra, Preyer beslenmeyle ilgili gereksinimler dışındaki her türden emmenin "tehlikeli ve kınanacak bir alışkanlık" olduğu ikazında bulunmuştur.[14] Çoğu uzman, çocuklarda emme alışkanlığına göz yummanın özdenetim eksikliğine ve en nihayet erişkinlikte cinsel sapıklığa yol açtığını ve emzik kullanımının en az çocuklara mastürbasyon yapmak ya da onları sakinleştirmek için uyuşturucu kullanmak kadar tehlikeli olduğunu savunmuştur. Freud'un özgünlüğü, yoğun emme cinselliğini ve bunun yol açtığı karakterolojik sonuçları belgelerle kanıtlamakla kalmayıp, haz verici emmenin yozlaştırıcı sonuçlar doğurmayan, dolayısıyla da kısıtlanmaması gereken tabii bir cinsel güdü olduğunu savunarak Viktorya dönemi ahlaki değerlerine karşı çıkmasında yatmaktadır.

Tuvalet eğitimini konu alan Viktorya dönemi edebiyatında, bu eğitimin karakterolojik sonuçları hususundaki yarım yamalak kavrayışla, yol açabileceği ahlaki tehlikelere duyulan korku da aynı şekilde iç içe geçmiştir. İlk meslek uzmanlarından bazıları, tuvalet eğitiminin temizlik, düzenlilik, dakiklik, disiplin ve irade gibi kişi-

12. Bkz. Stephen Kern, "Freud and the Emergence of Child Psychology: 1880-1910", Felsefe Doktora Savunması (Columbia University, 1970) ve Stephen Kern, "Freud and the Discovery of Child Sexuality", *History of Childhood Quarterly* (Yaz 1973): 117-41.

13. S. Lindner, "Das Saugen an den Fingern, Lippen etc. Bei den Kindern. (Ludeln)", *Jahrbuch für Kinderheilkunde* 14 (1897): 77.

14. Sanford Bell 1904'te emme güdüsünün "çoğu çocukta tamamıyla ortadan kalktığı ... [ama] erişkinlikte bir dizi cinsel ve benzeri sapmalar halinde yeniden belirdiği" sonucuna varır. "An Introductory Study of the Psychology of Foods", *Pedagogical Seminary* 11 (1904): 57. Ebeveynlere, emzirmenin çocuklara düzenlilik, özdenetim ve alkolden kaçınma özellikleri kattığını bildiren Almanca bir el kitabı bundan daha az ahlakçıdır: Matthias, *Wie erziehen wir*, 6.

lik özelliklerini nasıl şekillendirdiğini konu alan çalışmalar gerçekleştirmiştir.[15] Kimi uzmanlar da anal bölgeyle cinsel uyarılma arasında bir ilişki saptamış ve fiziksel cezalandırmanın erişkinlikte cinsel patolojiye yahut eşcinselliğe yol açabileceği hususuna bilhassa dikkat çekmiştir.[16] Buna mukabil, kimi uzmanlar anüsü erojen bölge saysa da, anüsle bağlantılı her tür cinsel uyarılmayı patolojik addetmiştir.[17] Tuvalet eğitimi ve anal uyarılma konulu tartışmalar, çocuktaki anal erotizm ilgisini bastırma eğilimi yaratmıştır. Bunun aksine, Freud çocuğun oral ve anal deneyimlerini, psikoseksüel gelişimin zorunlu aşamalarından ileri gelen cinsel haz kaynakları olarak değerlendirmiş, oral ve anal saplantıları bertaraf etme amaçlı erken, fazla katı ya da kaygılı sütten kesme ve tuvalet eğitimi konusunda uyarıda bulunmuştur.

Freud'un çok biçimli sapıklık fikri, kişilik oluşumunda çocukluğa ait daha fazla belirleyici faktörün rol oynadığı imasını taşır. Freud'un *sapık* tabirini kullanması yanıltıcıdır, zira Freud'un kullandığı şekliyle bu ifade bilinen ahlaki bir yan anlam taşımaz. Freud söz konusu terimi artık tedavülden kalkmış olan yozlaşma teorisinden devşirmiş, ama heteroseksüel ilişki ve orgazm amaçlı olmayan cinsel faaliyeti imlemek için kullanmıştır. Ayrıca, çocuklar normal olarak cinsel ilişki ve orgazm isteği duymadığından, çocuk cinselliği ancak bu anlamda sapık addedileceği gibi, yoz yahut ahlaksız sayılamaz. Freud 1896 tarihli bir mektubunda, "Öyle görünüyor ki, çocukluk döneminde vücudun pek çok uzvuyla cinsel bo-

15. Marius Feyat, *De la constipation et des phénomènes toxiques qu'elle provoque*, Paris, 1890; H. Illoway, *Constipation in Adults and Children* (New York, 1897). Alman pediatri uzmanı Julius Uffelman *Handbuch der privaten und öffentlichen Hygiene des Kindes* adlı kitabında, düzenli tuvalet eğitiminin bir düzenlilik ve temizlik bilinci telkin ettiğini savunmuştur (365). Friedrich Scholz *Die Charakterfehler des Kindes* (Leipzig, 1892) adlı kitabında, düzenlilik, temizlik ve titizlikle ilişkilendirdiği katı tuvalet eğitimini tavsiye eder (112). Matthias ise, erken ve düzenli tuvalet alışkanlıklarının düzenlilik, intizam ve özdenetim telkin ettiğini savlar (197).

16. Charles Féré, *L'instinct sexuel* (Paris, 1899); Hans Rau, *Der Geschlechtstrieb und seine Verirrungen* (Berlin, 1903).

17. Richard von Krafft-Ebing, *Psychopathia Sexualis* (Berlin, 1886); Albert Moll, *Untersuhungen über die Libido Sexualis* (1898); Iwan Bloch, *Beiträge zur Aetiologie der Psychopathia Sexualis* (1902).

şalma sağlanabilmektedir" der.[18] 1905 yılına gelindiğinde Freud artık bu fikri, orgazmla sonuçlanan ergenlik sonrası özel genital uyarılmanın aksine çocukların her an ve tenlerinin her yeriyle, adeta sonsuzca cinsel uyarılma yaşama biçimini imleyen "çok biçimli sapık eğilim" teorisine dönüştürmüşür.[19] Viktorya döneminde normal çocuk cinselliğinin reddiyle kıyaslandığında, çok biçimli sapıklığın genişlemiş anatomik alanı, normal çocuğun bedensel cinsel uyarılma kaynaklarının yanı sıra, bunların nedensel rolündeki çeşitliliği ve karmaşıklığı da artırmıştır.

Fallik dönemdeki kız ve erkek çocuklarında, anal ve oral dönemlere özgü biseksüelliğin dışında başka cinsel özellikler de baş gösterir. Bu konuya geniş yer veren Viktorya dönemi edebiyatı, penis ve vajina yahut sperm ve yumurtayı erişkinlerde cinsel hususiyetlerin biyolojik belirleyicisi saymış, bunları kutupsal zıtlar olarak nitelemiş, ayrıca, mastürbasyonu ve yol açtığı sayısız patolojik sonucu önlemenin yolları üstünde durmuştur. Freud bu üç fikri topyekûn reddetmiştir. O, penis ve klitorisin, çocukluk mastürbasyonundaki bedensel bölgeler olmaları bakımından fallik döneme has karakterolojik sonuçları belirlediğini savunmuştur. Freud ayrıca, erkeklerin sperm hücreleri gibi aktif, kadınlarınsa yumurta hücreleri gibi pasif olduğunu savunan Viktorya dönemi cinsiyet teorisyenlerine karşı çıkmıştır. Zira erkek ve kadınlar, sperm ve yumurta hücrelerini, dışsal üreme organlarının aksine bilinçli olarak deneyimlemezler. Freud cinsel kuramlaştırmasını, bilinç tarafından dolayımlanan cinsel yapılanmadan türetmiştir – bilhassa, penis ve vajinadan. Penis ve vajina, cinsel sistemdeki uzuvların çocukluk mastürbasyonu döneminde ve daha sonra erişkin cinsel ilişki döneminde

18. Wilhelm Fliess'e mektup, 6 Aralık 1896, Masson (haz.), *Complete Letters*, 212. Sonraki yıl Freud "çocuklukta cinsel boşalmanın henüz erişkinlikteki kadar lokalleşmediğini, bu nedenle, sonradan duyarsızlaşan bölgelerin (ve muhtemelen bütün ten yüzeyinin) aynı zamanda erişkinlikteki cinsel boşalmaya benzer bir şeye yol açtığını" ekler. Fliess'e Mektup, 14 Kasım 1897, *a.g.y.*, 279. Freud bu konuda son derece özgün bir anlayış geliştirmiş olsa da, Christian Stratz'ın *Der Körper des Kindes* (Stuttgart, 1903) adlı eserinde de benzer bir noktaya parmak basılmaktadır: "Çocukların hassasiyeti, erişkinlere kıyasla daha yoğun, katışıksız, basit ve hızlıdır" (39).

19. Sigmund Freud, "Three Essays on the Theory of Sexuality", *Standard Edition*, 7: 191; Türkçesi: *Cinsellik Üzerine*, çev. Emre Kapkın, İstanbul: Payel, 2006.

nörobiyolojik ve psikolojik olarak deneyimlenme biçiminin bir sonucu olarak çarpıcı ölçüde farklı cinsel karakter özellikleri belirler. Freud çocukluk mastürbasyonu dönemindeki cinsel farklılaşmayı penis ve klitorisle gerçekleştirilen birbirine zıt mastürbasyon faaliyetlerinin bir sonucu olarak görmesine karşın, her iki cinsiyetteki temel biseksüel eğilim üstünde durmuştur. 1915 yılında yazdığı bir makalede şöyle der: "İnsanlarda ne psikolojik ne de biyolojik anlamda katışıksız bir erkeklikten ya da dişilikten bahsedilemez. Bilakis, her birey hem kendi cinsine hem de karşı cinse ait karakter özelliklerini bir arada barındırır."[20] Neticede, Freud mastürbasyonun sağlıklı olduğunu savunarak, tehlikelerine ilişkin ikazları dikkate almamıştır.

Oidipal dönemdeki kız ve erkek çocukları, her iki ebeveyne karşı, gizillik dönemine geçişte normal olarak kaybolan yoğun bir çiftdeğerlilik tecrübe ederler. Bu çiftdeğerlilik, özellikle erkek çocuklarında adam öldürmeye kadar gidebilir, zira çocuk bu süreçte öldürücü bir hiddetle kendisini babasıyla özdeşleştirmektedir. Freud, bu çiftdeğerlilik dönemine Sofokles'in ünlü oyun karakteri Oidipus'tan esinlenerek oidipal dönem demiştir. Nitekim Oidipus, Freud'un tüm erkek çocuklarını güdülediğine inandığı iki dürtüyü bilmeden fiiliyata geçirir: anneye karşı cinsel arzu ve babaya karşı öldürücü bir öfke. Çoğu erkek çocuğu bu öfkeyi sağlıklı ve yumuşak bir biçimde atlatırken, pek azı bunu eyleme döker.

Viktorya döneminin aile konulu değerlendirmelerinde, aile içi çatışma örtülerek ailedeki uyumun altı çizilmiştir. Bu bakış, 1865'te aile yuvasından "Huzurun yeri; salt incinmeden değil, her tür korku, şüphe ve anlaşmazlıktan uzak bir barınak ... ocak Tanrılarının gözetimindeki bir ocak tapınağı" olarak bahseden John Ruskin'de göze çarpar.[21] Böylesi bir mübalağa, 1880'den sonra Butler, Zola ve Gide romanlarının yanı sıra, Ibsen, Strindberg, Çehov ve Shaw oyunlarında doruğa ulaşan gerilimleri yok saymaktadır. Ailevi duyguların patlamaya hazır yakınlığını ensesinde hisseden bilhassa oğullardır;[22] bu his, ailenin toplumsal hiyerarşide yükselmesini sağ-

20. *A.g.y.*, 220.
21. John Ruskin, "Of Queens' Gardens" (1865), 68.
22. Stephen Kern, "Explosive Intimacy: Psychodynamics of the Victorian

lamak amacıyla çocuğa ders çalışması ya da bir işte çalışması yönünde yapılan artan ebeveyn baskısıyla yahut çocuğun, ebeveyninin kötü huylarını ya da hastalıklarını kalıtım yoluyla devralacağı inancından doğmuştur. Kaynağını çocukluk dönemi cinsel travmalarından alan aile içi çatışma meselesini Freud'dan önce ele alan büyük bir yazar yoktur. Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler* (1880) adlı romanı, bir oğlu cinayete sürükleyen anne oğul ilişkisine dair imalar taşımaktadır. Dimitri, metresi Gruşenka için babası Fyodor'la girdiği cinsel rekabetten dolayı ona öldürücü bir hiddet beslemektedir. Ancak, bu roman söz konusu temayla olsa olsa bağlantılı sayılabilir; zira Gruşenka Dimitri'nin annesi olmadığı gibi, Dimitri babası Fyodor'u öldürmez. Dahası, Dimitri'nin Gruşenka'ya beslediği aşkın çocukluk dönemindeki bir cinsel tecrübeyle ilintisi yoktur.

Viktorya dönemi araştırmacılarının çoğu aile psikodinamiği alanında çalışma yapmış olsa da, bunlardan hiçbiri, Freud'un aksine, yoğun ve cinsel içerimli ailevi duyguların ilk çocukluktan itibaren var olduğunu ve çocuklar için normal sayıldığını savunmamıştır. Viktorya dönemi araştırmalarında, oğulun anneye beslediği cinsel duyguları ya da babaya duyduğu öfkeyi sapıkça addetme eğilimi öne çıkar. Freud bu türden duyguların, aşırıya kaçmadığı müddetçe normal sayılacağını ve Viktorya döneminde bu kadar gayretle bastırılmaya çalışılan ailevi duyguların, düşünülenin aksine, bilinçli bir farkındalık ve dışavurum gerektiren duygular olduğunu savunmuştur. Freud öncesi aile konulu çözümleme ve edebiyat eserlerinde, aile içi cinsel gerilim ve çatışmaya yönelik belli belirsiz bir farkındalık olsa da, bu farkındalık söz konusu duyguların Freud'un Oidipus kompleksi teorisinde kazandığı açıklığı aynı ölçüde yansıtmaz. Sadece çocukluk dönemi cinsel travmalarına ilişkin klinik kavrayış söz konusu olduğunda bile, Viktorya dönemi araştırmacıları bu travmalardan erişkin zihinsel yaşamına giden nedensel etkinin izlediği doğrudan seyrin izini sürememiştir. Freud'un yaptığı tarihsel etkinin ana nedenlerinden biri, onun bu nedensel seyri kar-

Family", *History of Childhood Quarterly* 1 (Yaz 1974): 437-60; Rudolph Binion, "Fiction as Social Fantasy: Europe's Domestic Crisis of 1879-1914", *Journal of Social History* 27 (Yaz 1994): 679-99.

maşık ama bilinçli zihinsel süreçler yoluyla izah etmiş olmasıdır. Freud bu nedensel işleyişe dair en önemli açıklamasını 1897'de yapmıştır.

Psikanalitik Nevroz Teorisi

Freud nevrozun ergenlik öncesi cinsel deneyimlerden kaynaklandığı yollu henüz şekillenmekte olan teorisini ilk olarak 1895 yılında, arkadaşı Wilhelm Fliess'le paylaşmıştır.[23] Freud söz konusu teoriyi, 21 Nisan 1896 tarihinde Viyana Psikiyatri ve Nöroloji Derneği'nde verdiği bir konferansta ilan etmiş ve nöropatolojinin kaynağı olarak tespit ettiği şeyi açıkladığında tüm salonda bir skandal havası yaratmıştır. Yaygın rastlanan bir nedensel etkene ilişkin kuramlaştırmasını, altı erkek ve on iki kadın üzerinde yaptığı analizlere dayandırmıştır. "Bu nedenle, üreme organlarının uyarılması, cinsel ilişkiyi andıran hareketler ve benzeri çocukluk dönemi cinsel tecrübelerini, son tahlilde, ergenlikte karşılaşılan olaylara histerik reaksiyon verilmesine ve histerik semptomların baş göstermesine yol açan travmalar olarak değerlendirmek gerekir." Söz konusu ayartmalar, ebeveynler tarafından değil, kardeşler, yabancı erişkinler ya da bakıcılar tarafından gerçekleştirilmektedir. Ayartmalar çocukluk döneminden ziyade, "ergenlik dönemini takiben bilinçdışı hatıralar biçiminde baş gösterdikten" sonra patojenik bir hal alır. Ayartmanın yol açtığı uyarılma, genellikle, "çocukluk sahnelerinin duyumsal içeriğinin" yeniden canlandırılmasına sebep olan sonraki cinsel istismarla tetiklenir. Yine de, Freud müteakip semptom oluşumu mekanizmasını tam olarak kavrayamadığını teslim eder.[24]

Freud'un nevroza ilişkin ayartma teorisini nasıl zor koşullar altında oluşturduğu, belgelediği ve ilan ettiği düşünüldüğünde, teorinin fevkalade özgünlüğü daha açıklıkla belirir. Freud'un kendisi bu teoriye direnmiş, meslektaşları öfkelenmiş, hastaları ise teori karşısında irkilmiştir. Aslına bakılırsa Freud teoriye gösterilen bütün bu tepkilerin onun inanılırlığını daha da iyi kanıtladığı fikrinde ısrar

23. Masson (haz.), *Complete Letters*, 141.

24. Sigmund Freud, "The Aetology of Hysteria", *Standard Edition*, 3:206-7, 212, 214.

etmiştir. Ayrıca, Freud hiçbir zaman hastanın, başından geçen ayartmaları bilinçli olarak hatırladığı ya da doğrudan kabul ettiği iddiasında bulunmamıştır. Daha ziyade, hastalarının gösterdiği şiddetli dirence rağmen, bu ayartmaları, öteki kişilerin anlatımlarından, hastalarının gördüğü rüyaların yorumuna dayanan dolaylı, parçalı kanıtlardan ve bizatihi nevrotik semptomlardan hareketle terkip etme yoluna gitmiştir. Yine de, semptomların ancak travmatik bir çocukluk ayartmasının bastırılmış hatırasından hareketle anlamlandırılabileceğinden şüphe duymamıştır.

Böyle infial uyandıran bir teori ortaya atmakla itibarını tehlikeye atan Freud, 21 Eylül 1897'de Fliess'e yazdığı bir mektubunda, bu teorinin mutlaka ıskartaya çıkarılacağını söylemiştir. Zira ona göre teori, öncelikle çoğu babayı (ilk formülleştirmede babalardan bahsedilmiyor olsa dahi) cinsel istismarcılıkla ilişkilendirmişti; ikinci olarak da hastaların ayartmaya ilişkin fantazilerini gerçeklikten ayırt etmek güçtü. Freud şöyle der: "Bilinçdışında gerçekliğe dair hiçbir alamet bulunmaz, bu nedenle, libidinal enerjiyle ortaya çıkan kurgu ile gerçeği birbirinden ayırmak hayli güçtür ... [ve] ancak sonraki deneyimler, çocukluğa kadar uzanan fantazileri yeniden canlandırabilir."[25] Sözü edilen bu iki temel nedenin üstüne gitmesi, Freud'u, yetişkin hamilerinin yanı sıra çocuklara, gerçek ayartmalara ek olarak fantazi ürünü olan ayartmalara da nedensel rollerin yüklendiği yeni bir nevroz teorisi oluşturmaya sevk eder. Üstelik, fantaziler nedenleri gizlemek şöyle dursun, Freud ve hastalarının onları açığa çıkarmasına imkân veren malzemeyi tedarik etmektedir.

Bahsi geçen yeni teori, Freud'un 1897 yılı sonlarında ilan ettiği psikanalitik nevroz teorisidir. Fantazi ürünü olan ayartmaların patojenik gücünü doğrulayan, bu fantazileri cinsel arzuyla yüklü sayan, söz konusu cinsel arzunun kinle iç içe geçtiğini savunan ve çocukluk nedenselliğinin metapsikolojik yapısını genel hatlarıyla dönüşüme uğratan bu teori, çocukluk dönemi nedenselliğine ilişkin düşünüşte çığır açmıştır.

Freud fantazinin rolünün çocuğun psikoseksüel gelişiminden kaynaklandığını doğrulayarak, bireysel etkenlerin niceliğini ve

25. Masson (haz.), *Complete Letters*, 264, 265.

nevroza değgin nedensel izahının karmaşık niteliğini büsbütün artırmıştır. Freud'un fantazilerin rolüne dair keşfi, bilinçdışında fantazi ve gerçeklik arasında hiçbir ayrım olmadığına ilişkin buluşuyla örtüşmektedir. Bir ayartma fantazisi, gerçek bir ayartmadan daha fazla olmasa da en az onun kadar patojenik olabilir, çünkü fantazileri yaratan çocuktur.

Freud gerçek ayartmaların sıklığı meselesini sorgulamış olmasına karşın, bunların gerçekleştiğinden hiçbir biçimde şüphe duymamıştır.[26] Kuşkusuz, Freud bazı erişkinlerin çocukları cinsel olarak istismar ettiğini, böylelikle onlarda gelişmekte olan erotizmi harekete geçirdiğini iyi bilmekteydi. Fakat 1897'de, çocuğun edilgenlikten etkinliğe doğru gerçekleşen böylesi uyanışlardaki rolündeki bir değişmeyi belgelemeye girişmiştir; bunu yaparken de, bütün normal çocukların erojen bölgelerle ve erojen görüntü ve kokularla artan ayrışmamış çok biçimli sapıklık dürtüsüyle bağlantılı, olgunlaşmamış ama güçlü cinsel tutkulara sahip olduğunu öngören yeni psikanaliz teorisini esas almıştır. 1898'de yazdığı bir makalede Freud şöyle der: "Çocukların cinsel hayatını hepten göz ardı etmekle hata ediyoruz; tecrübelerime göre çocuklar, pek çok somatik cinsel faaliyet dahil her türlü fiziksel cinsel faaliyette bulunabilir."[27] Bir yandan hastalarının direnci ve kendisine yönelen tepkilerle baş etmek zorunda kalıp, bir yandan da hastalarının aktardığı cinsel ayartmaları ciddiye alarak anlamlandırmaya çalışan ilk büyük düşünür olan Freud'un, bu cinsel ayartmaları hafifsemekle suçlanması ironiktir. Freud'un özgünlüğü, böylesi ayartmaların salt çocuk tarafından cinsel olarak deneyimlenebileceği, çünkü çocuğun olgunlaşmamış cinsel arzuları ve kendine ait cinsel fantazileri muhafaza ettiği yolundaki savından kaynaklanmaktadır. Kimi çocuklar ayart-

26. Freud 1916'da şöyle yazar: "Analizlerde bina edilen ya da hatırlanan çocukluk deneyimleri ... çoğunlukla doğruyu ve yanlışı bir arada barındırmaktadır." Sonraki bir yerde ise şöyle der: "Ayartmaya maruz kalındığına yönelik düşlemler özellikle ilgiye değerdir, çünkü bunlar genellikle düşlem değil, gerçek hatıralardır." *Introductory Lectures on Pyscho-Analysis* (New York, 1966), 457, 460. İleriki araştırmalarda, Freud'un hayali bir ayartmanın gerçek bir ayartmanınkiyle aynı bilinçdışı etkiyi yapacağını düşünmekle hata ettiği sonucuna varılmıştır.

27. Sigmund Freud, "Sexuality in the Aetology of Neurosis", *Standard Edition*, 3:280.

ma deneyimlerinden etkilenmezken, neden özellikle bazılarının travma yaşayarak nevrotik olduğu sorusu cevapsız kalmıştır. Ne ki, psikiyatri çevrelerinde bu sorunun üzerine gidilmesi bile Freud'un psikanaliz teorisinin bir getirisidir.

Psikanaliz teorisinde çocuk, nevrozlar hususunda, ayartma teorisine kıyasla daha sorumlu görülür; zira psikanaliz teorisi, çocuğun normal cinsel arzuları etrafında şekillenen fantazilerin nevrozların oluşumunda etkin role sahip olduğunu öngörür. Cinsel istismar, ne kadar şiddetli olursa olsun, ancak çocuğun cinsel arzu ve emelleriyle psikodinamik bakımdan örtüşmesi nedeniyle çocuk tarafından psikolojik olarak işlenebilir. Freud 1905 yılında, sapıklıkların ardında "*herkeste*" doğuştan var olan bir şeyin –"cinsel içgüdülerin doğuştan gelen yapısal kökenleri"nin– yattığını belirtmiştir. Freud bütün çocuklarda erişkin sapkınlıklarının kökenlerinin bulunduğu sonucuna vararak okurlarını afallatmıştır. "Her türden sapkınlığın nüvesini taşıyan bu varsayımsal yapı, ancak *çocuklar* üzerinde gösterilebilir, her ne kadar bu içgüdüler çocuklarda ancak hafif şiddetlerde ortaya çıksa da."[28]

Çocukluğa ait cinsellik biçimlerini (sütten kesilme döneminde oral, tuvalet eğitimi döneminde anal, mastürbasyondan nesne ilişkilerine geçiş döneminde fallik, hadım edilme korkusuyla ve ensest tabusunun yol açtığı suçlulukla ortaya çıkan kaygıya teslim oluş döneminde oidipal cinsellik biçimleri) normal gelişim çerçevesinde terk ederken cinselliği sansürlenen çocuğun, ayartmanın işlenmesindeki etkin rolü ahlaki olarak kınanmıştır. Bu içgüdüsel terk ediş, ebeveynlerin ya da toplumun yoğun baskısı altında gerçekleşir; bu yüzden çocuktaki cinsel arzu kaynakları, sadece terk edilmeleri gerektiğinden, ahlaki bakımdan şüpheli bir hal alır. Çocuğun, önceden en temel fiziksel hazlarını ve annesine duyduğu kuvvetli hisleri harekete geçiren kendi cinsel tabiatı üzerinde kurulan bu uzlaşmaz baskı, sonraki her cinsel ilişkiyi çevreleyecek kalıcı bir ahlaki kınama ve sansüre temel oluşturur. Böylece Freud kötü niyetli ayartmaları dahi normal çocuğun cinsel eğiliminde temellendirir. Bu türden ayartmalar gerçekten de çocuğa yönelik bir düş-

28. Sigmund Freud, "Three Essays", 7: 171-72. Freud'un ahlaksız bulunan sapkınlık tanımı için bkz. 4. Bölüm.

manlık içerir; fakat bunlar çocuğun ruhuna ancak, çocuğun kendisi de güçlü düşmanca itkilere sahip olduğu için kaydedilebilir. Freud çocukların, istismar ya da ayartma söz konusu olmasa dahi, her iki ebeveyne karşı normal olarak kin beslediğine hükmetmiştir. Ebeveynlere duyulan bu kin, kimi zaman erişkin cinselliğine tanıklıkla tetiklenmenin yanı sıra, her durumda çocuğun kendini adamakıllı özdeşleştirdiği ve ölesiye sevdiği ebeveynlerden ayrılarak bağımsız bir kişi olma gereksiniminden doğar.

Babaya beslenen düşmanlık, özellikle erkek çocuklarında, Freud'un yıllar boyu hastaları ve kendi üstünde sürdürdüğü psikanaliz uygulamalarından sonra keşfettiği oidipal dönemde tehlikeli boyutlara ulaşır. Freud 1897 Mayısında Fliess'e yazdığı bir mektupta şöyle der: "Ebeveynlere beslenen (ölmeleri yönünde bir istek gibi) düşmanca dürtüler de nevrozların tamamlayıcı bir parçasıdır."[29] Aynı yılın ekim ayı yazdığı mektuba bakılırsa Freud bu türden duyguları bütün normal çocuklara genellemiştir; kendi annesine duyduğu aşkı ve babasına olan kıskançlığını fark eden Freud bu duyguları "evrensel bir ilk çocukluk hadisesi" olarak tariflemiş ve "*Kral Oidipus*'un insanı saran gücünü" buna yormuştur. Erkek çocuklarındaki baba katli dürtüsü "varlığını herkesin kendi içinde duyumsadığı, dolayısıyla herkesin tanıdığı bir tutkudan" kaynaklanmaktadır.[30] Freud *Düşlerin Yorumu*'nda (1899) erkek çocuğunun "ebeveyninin ölümüne yönelik normal isteğini" belgelemiş ve anne ya da babanın ölümüne ilişkin rüyaları, Sofokles'in bir oyununun genişletilmiş yorumuyla ayrıntılandırdığı düşmanlığın göstergesi telakki etmiştir. Freud *Oidipus kompleksi* tabirini ilk kez 1910'da kullanmıştır.[31] Bundan on sekiz yıl sonra, *Karamazov Kardeşler*'deki baba katline oidipal bir yorum getirmiştir.

Psikanalitik nevroz teorisi ayrıca, çocukluk nedenselliğinin pasiften aktife, bilinçten bilinçdışına, basitten karmaşığa, dıştan içe, çizgiselden etkileşimliye, tepkiselden etkisele ve cinsel saflıktan

29. Fliess'e 31 Mayıs 1897 tarihinde gönderilen N Müsveddesi, *Complete Letters*, 250, 272.

30. Fliess'e 15 Ekim 1897 tarihinde gönderilen mektupta aynı zamanda şu ifade de yer almaktadır: "Kendi durumumda da, anneme âşık olduğumu ve babamı kıskandığımı bulguladım ve bu olguyu artık ilk çocuklukta karşılaşılan evrensel bir hadise olarak değerlendiriyorum", *Complete Letters*, 272.

cinsel sorumluluğa doğru bir seyir izleyen metapsikolojik yönlerine ilişkin düşünüşü de dönüşüme uğratmıştır. Bu yeni teori, vurguyu, çocuğun bilinç düzeyinde deneyimlenen pasif mağduriyetinden, bilinçdışı düzeyde deneyimlenen aktif iştirakine kaydırarak, ayartmanın vuku buluş biçimine de yeni bir yorum getirmiştir. Psikanalitik nevroz teorisinde kronik istismara ilişkin genelleştirmelere yer verilmektense, belirli bir ya da bir dizi travma ile müteakip patojenik sekeller üstünde durulmuştur. Freud, yeni teorisini uyguladığı ilk eksiksiz vaka raporunda –Dora vakası– belirttiği gibi, "cinselliğin, histeriyi tanımlayan süreçlerin işleyişinin herhangi bir noktasında, gökten düşer gibi bir defalığına devreye girmekten ziyade, her semptom için güdüleyici kuvvet sağladığını arz etmek arzusunda"dır.[32] Nedensel işleyişin temel yapısı, çizgisel bir sıralı olaylar dizisinden, dışsal olaylarla tetiklenmenin yanı sıra çocukta normal olarak gelişen cinsel arzu ve fantazilerle harekete geçen bir etkileşimli oluşumlar alanına kaymıştır. Söz konusu teori, semptomları salt dışsal acıya karşı bir savunma olarak görmektense, psikoseksüel arzuların bastırılmasının ve bu baskıyı aşarak söz konusu arzuları ötekilere nakletme yönünde bir çabanın sonucu saymıştır. Son olarak, yeni teori cinsel bakımdan güdülenen hastaya daha fazla sorumluluk yüklemiştir. Örneğin Dora vakasında Freud, erişkin istismarına maruz kalmasına rağmen Dora'nın kendi nevrozundan kısmen mesul olduğuna ve tedavi ihtimalinin nevrozdaki mesuliyetini kavrayıp kabul etmesine bağlı olduğuna kanaat getirir.[33]

31. Sigmund Freud, "Contributions to the Psychology of Love", *Standard Edition*,11:163-76.

32. Sigmund Freud, "Fragment of an Analysis of a Case of Hysteria", *Standard Edition*, 7:115

33. John Toews Freud'un Dora vakasındaki bu "aktif iştiraka" ilişkin nedensel izahını şöyle özetler: "Freud, Dora'nın kendi dışsal travmalarına ya da uğradığı ihanetlere 'ayartılmasına' dair betimlemelerinin olgusal doğruluğunu reddetmese de, hastalığına koşul hazırlayanın, Dora'nın aktif bilinçdışı arzularıyla husule gelen içsel bir çatışma olduğunda diretir". "Historicizing Psychoanalysis: Freud in His Time and for Our Time", *Journal of Modern History* 63 (Eylül 1991): 513-14. Değerlendirmemde Toews'un Freud'un ayartma teorisini reddine ilişkin çözümlemesinden yararlandım. Ayrıca bkz.: Gerald N. Izenberg, "Seduced and Abandoned: The Rise and Fall of Freud's Seduction Theory", *The Cambridge Companion to Freud*, haz. Jerome Neu (Cambridge, 1991), 25-43.

Sonuç olarak, çocukluğun erişkin zihinsel yaşamının belirlenimindeki rolü, Viktorya döneminden modern döneme kadar, pasiften aktife, basitten karmaşığa, cinsel saflık ve eylemsizlikten psikoseksüel deneyimlenme ve güdülenmeye doğru birtakım aşamalardan geçmiştir. Bu değişimleri psiko-tarihte ve cinayet romanlarında görmek mümkündür.

Psiko-tarih

Psiko-tarihte, birey ya da topluluk davranışlarının izahı için psikolojik teoriden yararlanılır. Bu yönelim doğrultusundaki ilk girişimlerden birine, 1880'lerde, tarihin geçmişteki büyük düşünürlerin fikirlerinde temellenen düşünsel tarihi merkez almasının gereği üzerinde duran Alman filozof Wilhelm Dilthey'da rastlanabilir. Dilthey'ın psikolojik tarih anlayışında, büyük düşünürlerin çocuklukları ve pek tabii cinsellikleri üzerinde durulmaz. Biyografi yazarları, 1930'lu yıllara değin, eserlerinin giriş bölümlerinde çocukluk deneyimlerindense soy kökenlerine yer ayırmışlardır; aynı dönemde, çocuk cinselliğine ilişkin göndermelere rastlamaksa neredeyse imkânsızdır.

Bunun aksine, Freud'un psiko-tarih anlayışında, gerek gerçekten yaşamış gerekse kurgu ürünü olan tanınmış figürlerin çocukluk dönemindeki belirleyici psikoseksüel deneyimleri merkeze alınmaktadır. Freud ilkin Musa'ya, sonrasındaysa İsa'ya yönelik cinayet planlarını, oğulların babalarına karşı giriştiği kolektif isyan olarak yorumlamıştır. Uygarlığın ilksel bir aileyle başladığını savunmuştur; bu ailede oğullar, güç sahibi babanın kadınlar üzerindeki tekeline haset eder, onu öldürmek için komplo kurar, iktidarını sindirmek için onu yer, derken yaptıklarına pişman olur, bunun üzerine bu edimleri temsili olarak ritüel haline getirir ve gerçek ya da fantazi ürünü olan bu cinayetlerin, yamyamlığın ve ensestin bir daha ortaya çıkmasını engellemek için bunlara karşı katı tabular oluşturur, böylece bu tabular uygar ahlakın temeli olur. Freud 1910 yılında, Leonardo da Vinci'nin sanatını, annesiyle pasif eşcinsel ilişki sürdürmeye yönelik çocukluk iştiyakının bir sonucu, ressamın bilimsel araştırmalarınıysa bilgi ve kavrayışa yönelik çocukluk dür-

tülerinin bir yüceltimi olarak yorumlamıştır.[34] Modern psiko-tarih, bu ilk girişimlerden bu yana, Freud veya Freud'un gelişimsel psikolojisinden açıklayıcı kavramlar türeten düşünürler etrafında gelişmiştir: C. G. Jung'un "bireyleşme", Alfred Adler'in "aşağılık kompleksi", Erik H. Erikson'un "kimlik bunalımı", Heinz Kohut'un "narsist aktarım" ve Jacques Lacan'ın "ayna evresi" kavramları gibi.[35]

Psikanaliz, 1950'lerden başlayarak, edebiyat, popüler kültür ve sosyal bilimlerde hatırı sayılır bir akis uyandırmıştır.[36] William Langer 1957'de yaptığı Amerikan Tarih Kurumu başkanlık konuşmasında, tarihçileri insan dürtülerini anlamak ve bu dürtülere ilişkin nedensel izahatı derinleştirmek için psikanalizden yararlanmaya davet eder. Langer "ilk çocukluk deneyimlerinin sonraki gelişim açısından eskiden olduğu denli önemli görülmediğini" kabul etmiş, ancak, psikanalizin belirleyici bir diğer özelliğinin önemi üzerinde durmuştur – yani bilhassa "bastırma, özdeşleştirme, yansıtma, reaksiyon formasyonu, yer değiştirme ve yüceltme" gibi bilinçdışı zihinsel süreçleri açıklama özelliği.[37] Langer'ın beyanında, bu yeni "derinlemesine psikolojinin" insan davranışı çözümlemelerinde ortaya çıkardığı artan karmaşıklık ve derinlik bilhassa vurgulanmaktadır.

Langer'ın mesleki öğütlerle dolu beyanına verilen karşılıklardan biri, o konuşmaktayken yola düzülmüştü bile. Nitekim, sonraki yıl, Erikson'un yankı uyandıran psikobiyografisi *Young Man*

34. *Musa ve Tektanrıcılık* (1939), *Leonardo da Vinci and a Memory of His Childhood* (1910) ve "Dostoyevski ve Baba Katilliği" (1928). Ayrıca, Ernest Jones 1910'da Freud'un Hamlet'in kararsızlığına ilişkin açıklamasını özetler: "The Oedipus Complex as an Explanation of Hamlet's Mystery", *American Journal of Psychology* (Ocak 1910): 72-113.

35. Heinz Kohut, "Thoughts on Narcissism and Narcissistic Rage", *Psychoanalytic Study of the Child* 27 (1972): 360-400.

36. Iago Galdston (haz.), *Freud and Contemporary Culture* (New York, 1957); Harold D. Laswell, "Impact of Psychoanalytic Thinking in the Social Sciences", *The State of the Social Sciences*, haz. Leonard D. White (Chicago, 1956); 84-115; Walter A. Weiskopf, *The Psychology of Economics* (Chicago, 1955); F. J. Hoffmann, *Freudianism and the Literary Mind* (Baton Rouge, 1945); Louis Schneider, *The Psychoanalyst and the Artist* (New York, 1950); Edward N. Saveth, "The Historian and the Freudian Approach to History", *New York Times Book Review*, 1 Ocak 1956.

37. William L. Langer, "The Next Assignment", *American Historical Review* 63 (Ocak 1958): 283-304.

Luther: A Study in Psychoanalysis and History (Genç Adam Luther: Bir Psikanaliz ve Tarih Çalışması) yayımlandı. Erikson son derece teleolojik yönelimli çoğu on dokuzuncu yüzyıl biyografisine karşı çıkması bakımından Freud'a itibar etse de, onu bütün açıklamaları çocukluk dönemindeki hadiselere indirgeyerek zıt bir uca gitmekle eleştiriyordu.[38] Erikson, Freud'a cevaben, Luther'in Katoliklik ve Papalıkla arasının bozulmasının arkasında yatanın bir çocukluk travması değil, Luther'in babasına başkaldırmasından kaynaklanan erişkinlik dönemine has bir kimlik bunalımı olduğunu savunuyordu. Anüsü şeytanın yüzüne benzeten Luther'in bu görüşü konusunda Erikson'un yaptığı yorum, Erikson'un Freud'a olan borcunun bir göstergesidir. Erikson, Freud'un anallık teorisini, bu teoride geçen itaatsizlik ve inatçılık gibi anal özellikleri de dahil ettiği özerklik (otonomi) teorisiyle takviye ettiğini belirtiyordu.

Erikson Avrupa tarihinin önemli bir devresini –Protestan Reformu– bir yanıyla Luther'in erişkin kimlik bunalımının sonucu sayıyordu. Ona göre, "Luther'in şeytana söylediği çoğu şey, kaynağını aslında babasına ve öğretmenlerine söyleyememiş olduklarının getirdiği çokça bastırılmış meydan okumalardan alıyordu; zamanı gelince bunların hepsini büyük bir şiddetle Papa'ya yöneltti."[39] Çocukluk döneminden çok ergenliğe vurgu yapsa da, Erikson'un savının temel yapısı, anal travma ve şiddetli aile dinamiklerinin, bilinçdışı düzeyde işleyen zihinsel süreçler yoluyla ergenliği belirlediğini savunması bakımından Freudcudur.

Erikson, Luther'in anal dönemle ilişkili sorunları ya da ergenlik dönemindeki kimlik bunalımı ile Protestanlığın ortaya çıkışı arasında sathi bağlantılar kurulmamasını tembihler. Yine de, bir çocuğun psikoseksüel durumuyla son derece önemli bir tarihsel olay arasında cüretkâr nedensel bağlar kurmaktan geri durmamıştır. Erikson böyle yaparak geleneksel tarihçilerce hürmet edilen bir ku-

38. "Teleolojik varsayımlardan uzaklaşma çabasıyla," der Erikson, "psikanaliz zıt uca gitmiş ve bir çeşit *kökenbilim* geliştirmiştir ... insani her durumun bir öncekiyle, çoğu zaman da en önceki, en basit ve 'köken' addedilen en çocuksu öncüsüyle benzerlik içinde ele alınarak indirgendiği bir düşünme usulü." Erik Erikson, *Young Man Luther: A Study in Psychoanalysis and History* (New York, 1958), 18.

39. *A.g.y.*, 14, 18, 122.

ralı –büyük olayların büyük nedenleri olduğu kuralını– hiçe saymıştır.

Fizikçiler 1960'lardan başlayarak, bir sistemin girdisindeki ufak değişikliklerin çıktıda muazzam farklar yaratması olarak tariflenen kaos fenomeni üzerinde incelemeler yürütmüştür. Söz konusu süreç "başlangıç koşullarına hassas bağlılık" ya da bir kelebeğin kanat çırpışının dünya çapında bir kasırga yaratmasının tasarımlandığı varsayımsal örnekten sonra kazandığı daha yaygın ifadeyle "kelebek etkisi" olarak bilinmektedir.[40] Yine de, tarihçiler büyük çıktıları ufak girdilerle izah etmek konusunda direnç göstermiştir. Bilhassa Yahudi katliamına ilişkin psiko-tarihsel açıklamalar söz konusu olduğunda, tarihçilerin bu direnci ikiye katlanmıştır. Bu açıklamalardan biri, *Hitler among Germans* (Almanların İçinde Hitler) adlı kitabında, Hitler'in Yahudileri öldürme saplantısını ilk erkeklik yıllarına ait iki travmaya ve bunları da daha önceki bir çocukluk travmasına bağlayan Rudolph Binion'a aittir.[41] Binion'un bu kitabı hayli tartışmalıdır ve yazarın Yahudi katliamını Hitler'in yaşamındaki rastlantılara dayandırarak önemsizleştirdiğini düşünen bazı okurlara düpedüz çıldırtıcı gelmiştir. Kitaptaki savın nasıl kurulduğuna dair ayrıntılı bir açıklama vermeyi uygun görüyorum; zira kitap esasen psikanaliz teorisine dayanan yeni araştırma dalı psikotarihin belli başlı bir örneğini arz etmenin yanı sıra, bir kitle katili olan Hitler'in yaşamından yola çıkarak, çocukluk deneyimlerini bilhassa erişkinlik dönemi yaşantılarıyla ilişkilendirmektedir.

Hitler'in çocukluk dönemi travması, doğum öncesine dayanmaktadır; Hitler'in annesi Klara ona hamile kalmadan kısa süre önce üç çocuğunu difteriden kaybetmiştir. Çocuklarının ölümünden dolayı derin kedere boğulan ve sütünün yetmediğini, hatta zehirli olduğunu düşünerek kendini suçlayan Klara, oral dönem boyunca Hitler'i ölçüsüzce beslemiş ve ona gereğinden fazla korumacı davranmıştır. Ayrıca, kocasını duygusal açıdan terk ederek Adolf'u sevgiye boğmuştur. Binion'un tahminine bakılırsa, Klara sütten kesmeyi o kadar uzun süre ertelemiştir ki, konuşmayı öğrendiği ve annesinin memesini ısırarak ona acı vermek yoluyla haz aldığı diş çıkar-

40. James Gleick, *Chaos: Making a New Science* (New York, 1987), 8, 23.
41. Rudolph Binion, *Hitler among the Germans* (New York, 1976).

ma dönemine kadar Hitler'i emzirmeyi sürdürmüştür. Klara bir yandan ölçüsüzce emzirerek, bir yandan da üç çocuğunun ölümünün ardından çektiği büyük ıstırabı ve suçluluğu ona aktarmak suretiyle Hitler'i oral travmaya sürüklemiştir. Hitler'in oral travması ve bunu izleyen oral saplantısı, kaynağını pozitif bakımdan Klara'nın suçluluk ve yetersizlik duygusuyla lekelenmiş koşulsuz ve bunaltıcı annelik sevgisine olan düşkünlüğünden, negatif bakımdansa kendi hiddetinden almaktadır, zira Klara'nın aşırı korumacılığı, Hitler'i onun bunaltıcı sevgisini aşıp hayatla tek başına mücadele etmeye hazırlamamıştır. Bu sakatlayıcı doymuşluk, suçluluk, kaygı, çaresizlik ve saldırganlık travmasının, büyük ölçüde geriye dönük olsa da, pek çok belirtisi vardır; psiko-tarihsel olarak değerlendirildiğinde, Hitler'in tatlıya olan zaafında, taşkın nutuklarında, Nazi mitinglerindeki abartılı konuşmalarında, diktatör yönetiminde ve daha fazla Alman toprağı fethetme arzusunda hep bu travmanın izlerine rastlanır. Hitler'in "Anavatan çocuklarını yeteri kadar besleyemiyordu," gibi ifadelerinde ve artan Alman nüfusunu beslemek amacıyla yaptığı insafsız fetihleri haklı göstermek için kullandığı "Annesinin memesinden süt emen çocuk ona azap verip vermediğini sormaz," gibi sözlerinde, yine bu travmaya üstü kapalı göndermeler bulunmaktadır (58). Hitler ilk travmasından en önemli nesnenin anne memesi ve en büyük tehlikenin de açlık olduğu dersini almıştır.

Hitler'in ikinci travması, annesinin memelerini gerçek anlamda kesmiş ve onu hayali bir tehlikeyle tanıştırmıştır: Yahudiler. 14 Ocak 1907'de, Hitler on yedi yaşındayken, Yahudi doktor Eduard Bloch, Klara'ya meme kanseri tanısı koyar. Bloch, Klara' nın her iki memesinin kendisiyle beraber Hıristiyan bir cerrahın gireceği ameliyatla alınmasını önerir ve sonrasında Klara'nın iyileştiğini bildirir. Ekim ayında kanser nüksedince, Bloch bu defa hastalığa tedavi edilemez teşhisi koyar. Bloch bunun beyhude, acı verici ve toksik olacağını söylese de, çılgına dönen Hitler onu iyodoform tedavisi için zorlar. İyodoform önceden ıslatılmış tül şeritleri aracılığıyla lokal olarak uygulanan keskin kokulu bir antiseptiktir. Hastada baş ağrısı, ateş, yakıcı susuzluğa yol açan iyodoform, hastanın bir şey içmesini engellediği gibi, o kadar acı vericidir ki, çoğunlukla morfin enjeksiyonlarıyla birlikte uygulanır. Teneffüs edildiğinde, burun delikleri ve gözlerde yanma hissi yaratır. Hitler, yedi hafta bo-

yunca annesinin gece gündüz acı çekişini seyredip, göğüslerinin yerini alan iltihap toplamış ameliyat yaralarına tampon edilen iyodoformun mide bulandırıcı kokusunu soluduğu Linz'deki ufacık hasta odasına taşınır. Bloch kasım ayı başlarından, büyük ihtimalle iyodoform zehirlenmesinden kaynaklanan 21 Aralık'taki ölümüne kadar Klara'ya her gün iyodoform tedavisi uygular. Ücretini ise Noel arifesinde (24 Aralık) Hitler'den alır.

Bu ikinci travma ile Hitler'in sonradan gerçekleştirdiği Yahudi katliamı arasındaki bağlantının bir ispatı şudur ki, Hitler'in Yahudiler için kullandığı küfürler yıllar geçtikçe yerini, onun Bloch'un rolüne dair çarpık yorumlarını yansıtan cinsten üç tabire bırakmıştır: "Yahudi kanseri", "Yahudi zehri", "Yahudi vurguncusu". Hitler kanserin ve iyodoformun Yahudi olmadığının, Bloch'un kanserin nedeni olmadığının ve Bloch'un uygulamayı ilkin reddettiği "zehri" (iyodoform) kullanma fikrinin kendisinden çıktığının pekâlâ ayırdındadır. Bloch'un Noel arifesi "vurgunculuğuna" gelince, bu da bir takvim rastlantısından ibarettir. Yine de bütün bu antisemitist ifadeler Hitler'in Yahudilere olan nefretini annesinin meme kanseri tedavisi ve ölümüyle birleştirmektedir; bu nefret, Hitler'in çocukluğunda tecrübe ettiği oral travmadan ruhsal güç almıştır.

Hitler'in yaşadığı ilk travma, annesinin memelerine yönelik fazla yatırımla (*hypercathexis*) alakalıdır. İkinci travma, yine, korkunç bir hastalığın sardığı, sonrasında ameliyatla alınan ve kanserin tekrar sirayet ettiği bu memelerle ilişkilidir – annesinin ölümüne yol açan umutsuz bir tedaviyle bu memeleri "zehirleyen" Hitler'in kendi mesuliyetinin son noktayı koyduğu travmatik bir olaylar silsilesi.

Hitler'in üçüncü travması, ilk ikisini, dünya tarihine damgasını vuran bir olayı ortaya çıkaracak şekilde devleştirmiştir. 15 Ekim 1918'de, Alman ordusundaki görevi sırasında, İngilizler tarafından atılan zehirli hardal gazı Hitler'e isabet ederek, Hitler'in derisinin yanmasına ve gözlerinin geçici olarak kör olmasına yol açmıştır. Bu olaydan sonra Hitler aynı yılın kasım ayı başına kadar, görüşünün biraz olsun eski haline döndüğü bir hastanede tedavi görür. Burada yatarken ateşkesi haber alması üzerine, Hitler'de psikosomatik (histerik) bir körlük nükseder. Hitler bu rahatsızlığı sırasında nöbetler geçirmekte ve sanrılar görmektedir. Bu sanrılara, olasılıkla

psikiyatrına ait olan ve ona Almanya'yı yenilmekten kurtarmasını söyleyen gaipten bir ses eşlik etmektedir. Neticede Hitler hastaneden çıkarken, Yahudilere duyduğu öfkeyle ve intikam misyonuyla yanıp tutuşmaktadır.

Zehirlenmenin getirdiği sarsıntı ve yenilginin yarattığı travma, Hitler'deki şiddetli antisemitizmi tetiklemiştir; o her iki olayın arkasında da Yahudilerin olduğunu tasavvur etmektedir. Hitler 1907' de annesinin zehirlenmesinin ve iyodoform gazından fiziksel acı çekmesinin ardında bir Yahudinin olduğu vehmine kapılmıştır. 1918' de zehirlendiği hardal gazı, önceki travmalarının somatik kaynağını yeniden harekete geçirmiştir, zira Hitler her iki travmasını da bedeninin, bilhassa burnunun ve gözlerinin yanması olarak deneyimler. Hardal gazı deneyimi, aynı zamanda, Hitler'in önce "Yahudi kanserinden" sonra da "Yahudi zehrinden" ıstırap çeken annesiyle kurduğu özdeşleşmeyi daha ileri bir noktaya taşımasına sebep olur. Diğer Almanların yanı sıra, Hitler de Alman ordusunun aslında mağlup olmadığı, ama başını Yahudilerin çektiği siviller tarafından arkadan vurulduğu vehmiyle askeri yenilginin arkasında Yahudilerin olduğunu tahayyül etmektedir. Hitler seneler boyunca, neticede yeni topraklar fethetmesini, Rusya'yı işgal etmesini, Yahudileri Almanya'dan sürmesini, Almanya'yı hükümlülerden temizlemesini, imha kampları kurmasını ve son olarak Yahudileri zehirli gazla öldürmesini sağlayacak iç ve dış politikalar izleyerek Yahudilerden öç alma planları yapar.

Binion, Hitler'in bu intikam planında Almanları yanına çekebilmesini, yaşadığı üçüncü travmanın zaman ve içerik bakımından müşterek bir Alman travmasıyla çakışmasına bağlamaktadır. Bu iki travmanın aynı zamana rastlamasının nedeni, her ikisinin de Kasım 1918'deki yenilginin şokuyla husule gelmesiyken, içerik bakımından uyuşması, ikisinin de oral anlama sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Hitler'in oral travması yakıcı hardal gazından ileri gelmiştir, zira bu gaz berbat kokulu iyodoform gazını somatik bakımdan yeniden canlandırarak annesinin memelerini kanser sonucu kaybediş travmasını, mastektomiyi, iyodoform zehirlenmesini ve ölümü (aynı memelerden dolayı yaşadığı çocukluk travmasını harekete geçirdiği için iki misli daha travmatik olan bir kayıp) hatırlatmıştır. Diğer taraftan, Almanya'nın yaşadığı kolektif travma, do-

ğuda kazanılan büyük zaferden sonra, batı cephesi hâlâ Fransa'nın elindeyken, batıda Ludendorff'un kazanacağı son zaferi bekleyen kitlelerin ani ve beklenmedik bir yenilgiyle karşılaşmasına bağlanmaktadır. Bu yenilgi travması da aynı şekilde oral anlama sahiptir; zira savaş geriliminden ve İngiliz "açlık kuşatmasının" artan etkisinden kaynaklanan kıtlıktan önce vaki olmuş; derken, Versay Antlaşması'ndan sonra, Almanya sınırlarındaki ve denizaşırı sömürge imparatorluğundaki hayat sahasının kaybıyla şiddetlenmiştir.[42] Hitler Almanların desteğini almayı başarmıştır; çocuklukta baş gösterip seneler sonra aktifleşen ağır bir travmadan kaynaklanan oral saldırganlığıyla öne çıkan retoriği, aylar öncesinde ve Kasım 1918'deki yenilgi sonrasında oral travma yaşamış Almanlar arasında sempatiyle karşılanır. Almanlar bilhassa Hitler'in ateşkes imzalayan "Kasım suçlularına" ve Alman hayat sahasını (*Lebesraum)* Versay Antlaşması'yla teslim edenlere karşı giriştiği saldırgan intikam mücadelesine destek vermiştir.

Binion'un savını desteklemek için sunduğu kanıtlar arasında doğum kayıtları, emzirme alışkanlıklarına dair belgeler, Bloch'un tıbbi kayıtları, Hitler'in psikiyatrınca düzenlenmiş bir dosya, bu dosyayı konu alan bir roman, anılar ve arşiv kayıtları bulunmaktadır. Fakat bu kanıtlar arasında en ikna edici olanları, Hitler'e ait yazı ve konuşmaların, onun çocukluk çağı oral travmasına dayanan son iki travmasının yeniden canlanışı olarak yorumlandığı psikotarihsel değerlendirmelerdir. Örneğin, 1928'de Hitler Almanya için hazırladığı etkili programı, 1907'de iyodoform konusunda Bloch'u ikna etmek için giriştiği hummalı muhakemeyi anımsatan kelimelerle savunmuştur: "Ulusun bedenini derin ve ağır hastalıklardan kurtarmak, tastamam zehirsiz bir reçete bulma meselesi değil, bir zehri diğerine karşı kullanma meselesidir. Ölümcül olduğu fark edilen bir koşulu ortadan kaldırmak, bizatihi tehlike barındıran kesin kararlar alıp bunları uygulama cesaretini gerektirir" (16). Binion bu türden beyanları, Hitler'in travmatik geçmişinin siyasi birer izdüşümü olarak okur: Yahudilerden aldığı intikam, Alman ulusu-

42. Doğu Prusya'yla Almanya'yı ayıran Polonya Koridoru, bir mastektomi diyagramı olarak görünebilir. Binion böyle bir değerlendirmede bulunmaz, ama söz konusu değerlendirme onun savıyla uyuşmaktadır.

nun bedenini Yahudi zehrinin ağır tesirlerinden, Almanya'ya süreç içinde ölümcül tehlikeler getirecek çok daha etkili bir zehir yoluyla kurtarmaya yönelik cesurca bir girişimdir. Binion, Hitler'in sorumlu doktor olarak kendini Bloch'la özdeşleştirdiğine delalet eden 1932 tarihli başka bir beyanının ardında yine 1907 tarihli travmayı görür: "Her marazın bir kökü vardır. Dolayısıyla bana göre bu marazı genel hatlarıyla tedavi etmek ve kanserli bölgeyi budamaya çalışmak yeterli değildir; yapılması gereken, marazın kaynağına inmektir," (117). Hitler burada jeopolitik alanla özdeşleştirdiği annesinin memesindeki kanserli oluşumun köküne inmeye çalışan bir doktor edasındadır. Travmatik geçmişinin bu bilinçdışı işleyişi, Hitler'i, Rusya'daki "Yahudi kanserinin" kaynağına inmek ve onu "Son Çözüm" yoluyla söküp atmak için (gazla zehirleme emrini bir doktorun –yani Bloch'un– vermesini şart koşmuştur) tasarlanmış bir dış politika geliştirmeye sevk etmiştir.

Binion çocukluk travmasındansa bir erişkinlik dönemi travmasının altını çizmesine rağmen, Hitler'e ilişkin izahı klasik bir oral travmayla başlamakta ve Hitler'in annesiyle ilişkisinin "onu her tür normal erotik ilişkiye uygunsuz kılan" bir "meme-ağız ensesti" olduğunu savunması bakımından oidipal motiflere yer vermektedir (56, 22). Hitler yıllarca yatağının başucunda annesinin resmiyle uyumuş ve Anavatanıyla evli olduğundan, evlenemeyeceğini beyan etmiştir. Hitler'deki Oidipus kompleksinin nihai sonucuysa şiddetli ve öldürücü olur; Hitler Führer'likten çekilip evlendikten kısa süre sonra, hep Anavatanım diye andığı yurdu yalımlar içindeyken, karısını zehirlemiş ve kendini vurmuştur.

Binion açıklamasında Freudcu bilinçdışı mekanizmalardan da yararlanmaktadır. Hitler sonraki travma ve davranışlarının çocukluğa dayanan kaynağını *bastırdığı* için, annesinin 1907'de ortaya çıkan kanseri ile bebekliğinde olanları bilinçli şekilde ilişkilendirememiş ve Almanya topraklarını hayat sahası elde etmek üzere genişletirken, aslında annesinin onu emzirirkenki aşırı sevgisini yeniden yakalamaya çabaladığını fark etmemiştir. Hitler'in Almanya'ya duyduğu aşk, annesine duyduğu aşkla *yer değiştirmiş*tir; bu da, annesinin memesine duyduğu yasak çocukluk aşkını, Anavatanına duyduğu toplumsal açıdan kabul edilebilir bir erişkinlik aşkıyla *yüceltmesine* olanak sağlamıştır. Buna ilaveten, yaşadığı felaketlerin

nedenleri "Yahudi kanseri" ve "Yahudi zehri" saplantısıyla yer değiştirmiştir, zira başına gelenlerden Yahudiler sorumlu değildir. Zehirleyeni zehirleme ve 1918 yenilgisini tersine çevirme çabası, bilinçli sözcük ve eylemlerle açığa çıkmış olsa da, *yapıp bozma* mekanizması yoluyla bilinçdışı düzeyde işlemiştir. Hitler'deki şahsi *yadsıma,* Alman ordusunun aslında savaşı kaybetmediği, siviller tarafından "arkadan vurulduğu" yönündeki kolektif ulusal yadsımayla harekete geçmiştir. 1918 travmasının Hitler'deki travmatik yeniden canlanışı, bizatihi, çocukluğundaki üstüne titrenme deneyimine *gerileme* içerir; bu anlar 1918 deneyimini tekrarlama ve gözden geçirip düzeltme amacıyla yeniden yaşama saplantısını daha da ateşlemiştir. Hitler iyodoform tedavisiyle ilgili mesuliyetini reddederek Bloch'a *yansıtmıştır.* Bloch'a ve onun gerisinde Yahudilere karşı tutumu (sevginin nefrete dönmesinde olduğu gibi, bir duygunun tersine dönmesi anlamına gelen) bir *karşıt tepki kurma* durumuna işaret etmektedir; zira Yahudi doktor, Adolf'u iyodoformun tehlikeleri hususunda uyararak aslında annesini korumaya çalışmıştır. Karşıt tepki kurma mefhumu, Hitler'in Almanya'yı (yani annesini) koruma dürtüsünün Almanya'yı harap etme dürtüsüne bilinçdışı dönüşümüne de açıklama getirmektedir. Hitler bu dürtüyü, askeri kaynakların tükenmesine ve ahlakın çöküntüye uğramasına yol açan Yahudi katliamı ve Rusya işgalinin yanı sıra, savaşın son haftalarında Alman vatandaşlarının güvenliğini hiçe sayarak verdiği, Almanya'daki kilit askeri üslerin kaldırılması talimatıyla bilinç düzeyinde hayata geçirmiştir. *İçe alma* mekanizması, gerileme mekanizmasıyla beraber düşünüldüğünde, hardal gazına maruz kalan Hitler'in, "annesinin şehitliğini kendi canında hissetmesini" açıklamaktadır (21). Hitler'in yaşam sahası sağlama amacıyla Almanya sınırlarını genişletmeye yönelik bilinçli politikası, ondaki bilinçdışı bir arzuyu, anne memesine yeniden kavuşma arzusunu *simgeler.*

Binion'un tartışmasını detaylı olarak aktardım, çünkü bu tartışma, benim çocukluk nedenselliğine uyarlanan özgüllük-belirsizlik diyalektiğine değgin daha geniş çaplı savımı bütün yönleriyle yansıtmaktadır. Psikoseksüel gelişim aşamaları, her aşamanın karakter açısından yol açtığı çeşitli sonuçlar, bilinçdışı zihinsel süreçlerin birbirine bağlılığı ve son derece karmaşık ruhsal yollar açarak erişkinlik nevrozuna varabilen sayısız travma ve saplantı durumunun

izini süren bu tartışma, böylelikle, psikanalizin nedensel kavrayışın kesinliği, çeşitliliği ve karmaşıklığını nasıl artırdığını ortaya koymaktadır. Söz konusu tartışma ayrıca psikanalitik değerlendirmenin eksik ve belirsiz yapısını da yansıtmaktadır. Freud, bütün ruhsal hadiselerin bir nedeni olduğunu savunan bir ruhsal belirlenimciydi. Açıklama getirdiği şeyin kendisi belirsiz olmasa da, tanımladığı çok sayıda yeni etmen yeni sorular doğurmuş ve yorumlarına daha yoğun bir belirsizlik havası katmış ya da en azından bu yorumları neticesiz bırakmıştır. Binion da, benzer şekilde, Hitler'in Yahudileri öldürme gayesi için kati belirleyici nedenler sunmuş olmasına rağmen, "Müphem Meseleler" başlıklı son bölümünde "her kavrayışın farazi, kavrayışlar arasında kurulan her bağınsa zayıf olduğunu" içtenlikle kabul eder (129). Son olarak Binion bir çocukluk travmasının, tarihsel açıdan muazzam önem taşıyan cinayet üstüne kurulu olan bir hayatı açıklamada ne türden bir katkı sağladığını göstermiştir, ki benim odaklandığım nokta da budur.

Çocukluk yaşantısının erişkin zihinsel yaşamı üzerindeki etkilerini konu alan edebi eserler edilgenden etkine, basitten karmaşığa, sürekliden aniye ve cinsel masumiyetten cinsel güdülenmeye doğru aşamalı bir seyir izlemiştir.

Yön: Edilgenlikten Etkinliğe

Viktorya dönemi cinayet romanlarında, çocuklar başkalarının eylemlerinden etkilenip, Locke'un *tabula rasa*'sından farksız biçimde, en ufak bir etkide bulunmadıkları pasif istismar ya da ihmal tecrübeleriyle şekillenir. Washington Irving'in "The Story of the Young Italian" (Genç İtalyan'ın Öyküsü, 1824) adlı hikâyesinde, katilin ilk ağızdan anlatımı, ona doğuştan "asabi bir tabiat" verildiğinden ve çocukluğunda başkalarının kötülüğüyle daha da tahrik edildiğinden bahsettiği bölümlerde edilgen çatıdadır. Katil "babası tarafından ilgisizlikle karşılanmış", kötü ruhlar hakkında kasvetli hikâyeler dinlediği ve "kendisine korku ve nefretten başka hiçbir şeyin öğretilmediği" bir manastıra gönderilmiştir. Bütün bunların etkisiyle de, bir kadın konusunda anlaşmazlık yaşadığı birini, çocukluğunda gördüğü zulme dayanan şeytanca bir komployla öldürerek

kendi mağduriyetinin öcünü almaya yazgılanmıştır.[43] Hugo'nun *Notre Dame'ın Kamburu*'ndaki (1831) Claude Frollo'nun çocukluğu, Katoliklik otoritesinin damgasını taşıyan bir eğitimle geçer. Katolikliğin kısıtlayıcı ahlakınca bastırılan cinselliği, çingene dansçı Esmeralda'ya duyduğu tehlikeli kıskançlıkla patlak verir. William Simms'in *Guy Rivers* (1834) adlı romanının katil anlatıcısı, annesinin, çocukluk yıllarındaki mütehakkim etkisinden bahseder: "Kötülük sevgisini bana sütüyle –beşiğimin başında söylediği ninnilerle– öğretti, çocukken oynadığım oyuncaklarla verdi; beni hastalıklı, acımasız bir katil haline getiren, onun verdiği eğitimdi." Katil, annesinin ona kötülük etmeyi açıkça öğretmediğini, ama bizzat kötü örnek olarak ve ahlak eğitimini ihmal ederek onu bu yönde etkilediğini itiraf etmektedir.[44]

Dickens'ın *Martin Chuzzlewit* (1844) adlı romanının ölüm saçan kahramanı Jonas, ahlaksızlık konusunda bizzat babası tarafından terbiye edilmiştir; "gerek birtakım kurallar, gerekse daima önünde olan örnek tarafından biçimlendirilerek onu tiksindirici kılan kötü huylar edinmiş" ve tüm bunlar onun "beşikten beri hilekâr, hain ve açgözlü olan mizacını haklı çıkarmış"tır (39). Jonas'ın bir miras meselesi yüzünden kendisini zehirleme niyetinde olduğunu fark ettiğinde, onun bu hale gelmesindeki mesuliyetini anlayarak Jonas'ı affeden babası şöyle der: "Her şey, ona mirasım konusunda çok hırslı olmayı öğretmemle başladı" (863). Zola'nın *Thérèse Raquin*'indeki katilin öldürücü ihtirası, daha çocukken, sonrasında zorla evlendirilip öldüreceği hasta kuzeni Camille'le aynı yatağı paylaşmak zorunda bırakıldığı pis odanın boğucu atmosferinde filizlenir. Zola "onun hareketsiz bedeninde, henüz harekete geçmemiş saklı enerji ve ihtirastan" bahseder, lakin bu, aleni Freudcu psikoseksüaliteye kıyasla çok daha az belirlilik taşıyan karanlık bir enerji ve ihtirastır. Wilde'ın *Dorian Gray'in Portresi*'nin (1890) kibirli kahramanı, annesinin nadide güzelliğinden dolayı kendini be-

43. David Brion Davis şu sonuca varır: "Irving genç İtalyan'ı, mutluluğa ulaşma çabaları kötü niyetli bir entrikayla engellenen acı çekmiş biri olarak anlatmak için hiçbir fırsatı kaçırmaz." *Homicide in American Fiction, 1798-1860* (Ithaca , N.Y., 1957), 33.

44. William Gilmore Simms, *Guy Rivers: A Tale of Georgia* (1834; yeniden basım, New York 1970), 453.

ğenmişliğe; o doğduktan kısa süre sonra babasını öldürmek için kurulan komplo neticesinde şiddete ve "yaşlı ve sevgisiz bir adamın zorbalığıyla" gelen mağduriyetinden dolayı kötülüğe ve cinayete yazgılıdır (42).

Sözü geçen Viktorya dönemi katilleri, öldürme dürtüsünün tohumlarının pasif alıcılarıdır: Bu tohumları, Frollo Katolik öğretisinden, Rivers annesinin sütü ve ninnilerinden, Chuzzlewit kurallar ve kötü örneklerden, Raquin halasının evindeki boğucu atmosferden ve Gray yaşlı bir zorbadan almıştır. Bu pasif etkilerin cinayetle sonuçlanması için, kuşkusuz, önce içselleştirilmesi, ardından da aktif hale getirilmesi gerekmektedir. Viktorya dönemi romanında, bu süreçler ya yok sayılmış ya da ahlak bozukluğunun, kör talihin veya doğuştan kötülüğün sonucu olarak değerlendirilmiştir. Buna mukabil, modern romanda, çocuklar dış etkilere daha etkin biçimde karşılık vermektedir ve çocukluk travmasından erişkinlikteki cinayete giden dolambaçlı yol, bilinçdışı zihinsel süreçlerin sonucu addedilerek daha belirgin bir izaha kavuşmuştur.

Horace McCoy'un *Kiss Tomorrow Goodbye* (Yarına Veda Et, 1948) adlı romanındaki yetişkin katilin karakterini biçimlendiren deneyimler başkaları tarafından tetiklenmiş olsa da, onda baş gösteren cinsel arzularla dışa vurulmuş ve karmaşıklaşmıştır. Ralph Cotter'ın öldürücü dürtülerinin kökeni Cotter'ın kendi anlatımıyla incelenir; öykünün başında Cotter bunların farkında değildir, sonundaysa kökenin çocukluktaki bir dizi cinsel travmaya dayandığı ortaya çıkar. Cotter bir buçuk yaşındayken, hem kanalizasyon hem de vajina anlamına gelebilen *kloaka* sözcüğüyle andığı dış tuvalete gider. Tuvalete giden yolda, kendisine, annesi sandığı büyükannesi eşlik eder. Çiftleşen atların sesiyle sarsıntıya uğradığında, büyükannesi onu şakacı bir edayla geniş siyah elbisesinin altına alır. Cotter'ın rolünün aktifleşmeye başlamasıysa, büyükbabası onu bulup cezalandırmaya çalışırken, onun bu koruyucu elbisenin hasretini çekmeye başlamasıyla, yani bu masum oyunun ciddileşmesiyle gerçekleşir. Cotter bu durumu şöyle nakleder: "Her an boy atıyor, gelişiyor ve merak ediyordum" (336). Cotter'ın cinsel merakı, büyükbabasını bir koçu hadım ederken görmesiyle travmatik bir hal alır. Cinsel arzuları, altı yaşındayken, korkuyormuş gibi yapıp saklandığı elbisenin altından "nihayet büyükannesinin bacaklarını incele-

meye başlamasıyla" uyanışa geçer. Bunu fark eden büyükanne öfkelenir ve büyükbabasının, koça yaptığının aynısını Cotter'a yapacağını söyleyerek oğlanı korkutur (337). Dehşete kapılan Cotter, büyükannesini susturmak için kafasına bir taşla vurur ve kazara öldürür. Cotter'ın çocukluk travmaları, çocuğun aktif rol oynadığı, nedensel belirleyiciliğe sahip bir dizi psikoseksüel deneyimi ihtiva eder: anallık ile cinsellik arasındaki cinsellik öncesi çağrışım (dış tuvalet/kloaka sahnesi), anne babanın yerini hayvanların aldığı birincil sahneye tanıklık (çiftleşen atlar), hadım edilme korkusu (büyükbabanın koçu hadım edişi ve kendisine yönelen tehdit) ve Oidipus kompleksi (büyükannenin/annenin elbisenin altından görülen bacakları ve büyükbabanın tehdidi).

Meyer Levin'in romanı *Compulsion*'ın (1956) başlığı, Artie Strauss ve Judd Steiner'ı harekete geçiren ve kaynaklarını çocukluk döneminden alan aktif dürtülere bir gönderme taşır. Nathan Leopold (Artie) ve Richard Loeb (Judd) tarafından işlenen gerçek cinayetlere dayanan romanda, bir psikanalist, bu kişilerdeki öldürme dürtüsünün çocukluk dönemi kökenlerini tahlil etmektedir. Artie, erkek kardeşi bebekken kardeş rekabeti yaşamış, bu yüzden de küçük bir erkek çocuğunu kurban seçmiştir. Üniversite yıllarında iktidarsızlık yaşayan Artie, bu yüzden silah olarak, cinsel güvensizliğini telafi etmek için büyük sert bir penisi simgeleyen bant çekilmiş bir keski seçer. Judd'un öldürme dürtüsü de aynı şekilde çocukluğuna dayanmaktadır. Judd'un anne babası bir oğlandansa kız çocuk istemiş, doğumundan sonraysa annesinin sağlığı bozulmaya başlamıştır. Psikanalist, Judd'un durumunu şöyle izah eder: "Bu çocuk, doğumunun annesini öldürdüğünü, ama onu ilk öldürenin babası olduğunu düşünüyor. Bu klasik bir kompleks, Oidipus kompleksi ... çocuk annesine âşıktır, babasındansa nefret eder" (305). Judd kurbanının yüzüne ve cinsel organına asit döküp, ardından onu bir su haznesine tıkmayı seçer. Bu edimler, sembolik olarak, Judd'un kimliğini, cinsiyetini ve doğumunu bozmaya (geçersiz kılmaya) yöneliktir. Kurbanın yüzünü ve cinsel organını yok ettikten sonra vücudunu hazneye tıkan Judd, aslında, kendisini simgeleyen çıplak ve kanlı yeni doğmuş bir kız çocuğunu, suyun yavaşça aktığı bir tüpe geri sokuyordur. "Bu çocuk çıplak şekilde bir rahme yerleştirilmiş, doğum öncesine döndürülmüştü. Ve rahim bir lağımdı – Judd'

ın kadınlar konusundaki düşünüş biçimi hep böyle olmuştu" (407). Levin, izahında, her iki çocuğun gelişmekte olan cinselliğinin aktif rol oynadığı bir grup travmatik çocukluk deneyimine yer vermektedir: Artie'deki kardeş rekabeti, cinsel güvensizlik ve hadım edilme korkusu; Judd'daki doğum travması, sorunlu cinsiyet tanımı ve oidipal suçluluk.

Levin psikanalizin etki bakımından doruğa ulaştığı 1950'lerde eser verir; psikanalizin o dönemki konumu, bazı feminist ve postmodernist çevrelerin saldırısına uğradığı 70'li yıllarda olduğundan epey farklıdır. Fakat Freud'un, bilhassa, çocuklukta baş gösterip yıllar içinde filizlenen güçlü arzularla acımasız, sadistçe cinayetlere sürüklenen seri katiller için şiddetli dürtüler tayin etme gereksinimi duyan romancılar üzerindeki etkisi 70'li yıllardan sonra bile sürmüştür. Modern romanlardaki katillerin çocukken sürüklendiği travmalar yetişkinlerin etkisiyle ortaya çıkmış olsa da, bu çocuk kurbanlar maruz kaldıkları davranışlara, belirmekte olan cinselliklerine karşılık vermeleri bakımından Viktorya dönemi cinayet romanlarındaki pasif öncellerine kıyasla daha aktif role sahiptirler.

Çocuğun travmadaki ortak rolüne yapılan bu modern vurgu, elbette travma hakikatini hafifletmeye yetmez. Shane Stevens'ın *By Reason of Insanity* (Delilik Nedeniyle, 1979) adlı romanında, bir çocuğun gittikçe şiddetlenen duygusal tepkisini ateşleyen, son derece vahşi bir çocuk istismarıdır. Annesinin Thomas Bishop'a hamile kalması, sonrasında mahkûm seri tecavüzcü Caryl Chessman olduğuna hükmettiği bir adamın tecavüzüyle gerçekleşir. Bu olaydan sonra, Thomas'ın annesinde erkeklere ve cinselliğe karşı, ona da yansıttığı delice bir nefret baş gösterir. Annesi Thomas'ı döver, yakar ve uyuması için ona kadın kurbanlarına korkunç şeyler yapan, adı kiminde Chessman olan erkek canavarlar hakkında hikâyeler anlatır. Thomas olgunlaştıkça, annesi hasıl olan erkekliği yüzünden ondan nefret ederek ona hepten eziyet çektirmeye başlar. Ona attığı dayaklar sado-mazoşist âlemler halini alır: "Dehşetle açılmış kocaman gözleri, köpüren ağzıyla bağırırdı ona. ... Üstüne çullanarak onu ezen, eti kemikten koparan kan ifritleri. Eti deşerek parçalayan delice pençeler, yarılarak açılmış bağırsakları, kalbi, ciğeri, böbrekleri yutuveren açılmış koca ağızlar, kayış vurdukça vuruyor, bağırıyor şimdi ikisi de, bağırıyorlar utanç verici bir dehşet

içinde, yavaşça çukuruna gömülen gözleriyle ağır ağır sessiz bir uykuya dalan cinnetle coşmuş, acıdan haz alan bedenlerini görmüyorlar şimdi" (40). Bir gece Thomas aniden annesine hamle edip onu hâlâ bilinçli bir haldeyken odun sobasına koyarak kemiklerine kadar yanışını izler. Romanın öndeyişi, Thomas'ın bu gaddarlığa gösterdiği tepkiyi yansıtır: "Boğazının derinlerinde bir yerden gelen gürül gürül tekdüze bir inilti dışında çıt yoktu, çocuk ateşin kızıl şulesinde manyakça parlayan gözlerle annesinin cesedinin yanışını seyretti." Thomas büyüdüğünde, travmatik geçmişinin eseri bir seri katil olur: Kendisini "babası" Chessman gibi tecavüz ederken, annesi gibi dövüp işkence ederken hayal eder, ama o daha iyisini yapmaktadır; annesini bir kez öldürmekle kalmayıp tekrar tekrar öldürür, kurbanlarını sakat bıraktıktan sonra, boğaziayarak ya da bıçaklayarak onlara tecavüz eder.

Thomas Harris romanlarında, karakterlerin seri katile dönüşmesinin ilk ortaya çıkan ve en derinde yatan nedenleri hep çocukluk dönemindeki cinsel travmalardır. *Kızıl Ejder*'de (1981), yarık damaklı doğan Francis Dolarhyde'ın hayatı bir oral travmayla başlar. Annesi onu gördüğünde çığlık atmış ve hastanede bırakmıştır. Francis'in bu sakatlığı, emmesini ve emzirilmesini olanaksızlaştırır. Sonrasında, diğer çocuklar ona "amcık suratlı" diye hitap eder. Dolarhyde, kendisini yetimhaneden alan büyükannesi tarafından yetiştirilir. Büyükannesi, geceleri altını ıslatmasını engellemek için penisini makasla kıstırır ve yatağını bir daha ıslatacak olursa kesmekle korkutur. Bir keresinde, mahalledeki kızlardan biriyle birbirlerini çıplak görmek için karşılıklı soyunurlar; Francis kızın cinsel organını görmek için çömeldiği sırada, kaçmakta olan başı kesilmiş bir tavuğun kanı kızın bacaklarına sıçrar. Bunu gören büyükannesi, Francis'i odasına yollar ve kendisi makası alıp gelene kadar pantolonunu çıkarıp onu beklemesini söyler. Francis'in bu tedirgin bekleyişi hiç son bulmaz. Bir kez, büyükannesinin sevgisini kazanarak hadım edilme korkusundan kurtulmak için, onu hırsızların elinden kurtardığını hayal eder. Gelgelelim onu gerçek hırsızlardan koruyacak kadar büyük olmadığından, bunun yerine bir tavuğun boğazını sıkar. Annesi yeniden evlendikten sonra, üvey kardeşi, Francis'e çirkin olduğunu söyleyerek sık sık sataşır. Hatta bir keresinde Francis'in yüzünü aynaya çarparak kendi kanı ve sümüğüyle sıvar.

Bu travmaların her biri, Francis'in seri cinayetlerinde kullandığı özel yöntemi etkiler. Bebekken meme emememiştir, bu yüzden, büyükannesinin takma dişlerinin, ameliyatla müdahale edilmiş ağzına uyacak bir kopyasını yapar ve kurbanlarını ısırır. Francis kurbanlarının yaralarını zevk almak veya yemek amacıyla emiyor ya da ısırıyor değildir; onun tek amacı katıksız oral saldırıdır. Yetimhanedeyken diğer çocuklar tarafından anıcık suratlı diye anılan bu çocuk, kadın kurbanlarının yüzüne boşalır. Annesi tarafından terk edildiği için, anneyle ilgili saplantısı yüzünden aileleri katleder. Uyanık büyükannesinin bakışlarına yakalanmış ve yüzü aynayla parçalanmış bir çocuk olarak, öldürdüğü annelerin ağzına, vajinasına ve gözlerine, ailelerinin geri kalanını öldürürken onu "görebilsinler" diye, ayna parçaları yerleştirir. Çocukken altını ıslatmasından ötürü cezalandırıldığı ve yüzü kanla sümüğe bulandığı için, kurbanlarını kan ve meniyle ıslatarak cezalandırır. Hadım edilme korkusunu ve çocukluğuna ait kötü benlik imgesini, cinayet esnasında William Blake'in *Kızıl Ejder* tablosundaki yaratığa, penisi andıran muazzam ve kaslı bir kuyruğa sahip kızıl ejdere dönüştüğünü düşleyerek telafi eder.

On dokuzuncu yüzyıl romanlarındaki katiller bu denli acımasız olmadıkları gibi, böylesi korkunç çocukluklara da sahip değildirler. Dolarhyde'ın doğum sakatlığının nedensel rolüyle, *Frankenstein*'ın, yine korkutucu görünümüyle insanları irkiltiği için cinayete sürüklenen mahluku arasında bir koşutluk kurulabilir. Ne var ki, Mary Shelley'nin mahluku çocukken istismara maruz kalmamıştır ve öldürme ediminin kendisi çocukluk travmalarına mukabil gelişen cinselliğiyle baş gösteren derin, sadistçe bir öldürme saplantısını yerine getirdiği için cinayet işliyor değildir.

Thomas Harris *Kuzuların Sessizliği*'ndeki (1988) seri katilin geçmişine de başka bir çocukluk travması nakşetmiştir. Jame Gumb'ın, kendisini iki yaşındayken yetimhaneye bırakan annesiyle kuvvetli, ama büyük ölçüde hayali bir ilişkisi vardır. Gumb'a annesini hatırlatan tek şey, 1948'de onu kendisine bir aylık hamileyken katıldığı Miss Sacramento güzellik yarışmasında mayoyla yürürken gösteren kısa video kaydıdır. Yetişkin Gumb, derilerini "hasat etmek" için kadınları öldürmeden önce bu video bandını izleyerek tahrik olur. Gumb öldürdüğü kadınların derisini, uzun zaman önce

kaybettiği annesiyle sembolik bir özdeşim kurmak amacıyla giydiği, yeleğe benzer bir kostüm yapmak için kullanmaktadır. Harris, küçük bir kızken üvey babasının atları ve kuzuları kıyım amacıyla beslediğini fark eden polis dedektifi Clarice Starling için de bir çocukluk travması eklemeyi ihmal etmemiştir. Clarice'in masum hayvanların yemek için öldürülmesi karşısında duyduğu dehşet Hannibal'la aralarında bir bağ kurulmasını sağlar; zira Hannibal'ın masumların yemek için öldürülmesine yönelik korkusu da Harris'in en nihayet *Hannibal*'da açıkladığı üzere, yine bir çocukluk travmasına dayanmaktadır.

Hannibal Litvanyalı bir kontun oğludur. Geri çekilen Alman panzerleri konaklarını basıp anne ve babasını öldürdüğünde (1944) sadece altı yaşındadır. Hannibal bu olaydan sonra, açlıktan ölmek üzere olan bir grup Alman firarisinin bir geyiği vurup vahşice parçalamasına şahit olur. Yine kurt gibi aç olan bu adamlar, birkaç gün sonra, bu kez de ağılda toplanan çocuklardan birini almaya gelir. Sıskalığından dolayı Hannibal'ı geçen gözü dönmüşler, onun yerine iki yaşındaki tombul kız kardeşi Mischa'ya saldırır. Hannibal'ın umutsuzca tuttuğu kardeşini, onun kolunu kırarak çekip aldıktan sonra, ağılın kapısını çarparak çıkarlar. Hannibal'ın kardeşini tekrar sağ görme yakarışı, inen baltanın sesiyle yarıda kalır ve birkaç gün sonra Almanların pis kokulu lağım çukurunda kardeşinin dişini görmesiyle birlikte korkunç bir düş kırıklığıyla başa çıkar. Hannibal'ın sonraki cinayetleri ve yamyamlığı işte bu travmaya dayanmaktadır. O, hayvanlara ve çocuklara gaddarca davranan insanları öldürür ve yer. Clarice'i korumasının nedeniyse, onun da masum yaratıkların yemek için katledilişine şahit olmasından kaynaklanan benzer bir travma yaşamış olmasıdır.

Sonuç olarak, Viktorya dönemi ve modern dönem cinayet romanları pasif mağduriyetten, çocukta beliren tutku ve cinsel arzulardan doğan daha aktif ortaklığa doğru geçişi ortaya koymaktadır. Seri cinayeti konu alan modern dönem eserlerinde, çoğunlukla hiddetli cinsel arzularla ortaya çıkan, artan sıklık ve yıkıcı güçle tekrarlanan vahşi edimlere makul bir açıklama getirme ihtiyacı duyulmuştur. Bu gibi edimlere en akla yatkın açıklamayı çocukluk dönemi cinsel travmalarında bulan romancılar Freudcu modele yakınlaşmıştır. Yine de bütün bunlardan, söz konusu değişimin mutlak

olduğu anlamı çıkmaz: Modern yazarlar eserlerinde çocuğa özgü pasiflik unsurlarına yer verirken, Viktorya dönemi yazarları da aktif ortaklığı bazı yönleriyle kabul etmiştir. Modernler Freud'un psikanaliz teorisindense, daha çok önceki ayartma teorisinden yararlanmıştır, çünkü fantazilerden ziyade, çocuklara doğrudan yapılan korkunç şeylerin, sonunda onlara nasıl gerçekten korkunç şeyler yaptırdığı üstünde durmuşlardır. Fakat Viktorya dönemi yazarlarıyla karşılaştırıldığında modernler, maruz kaldığı bu korkunç olaylar karşısında çocuğun geliştirdiği aktif cinsel arzuya daha fazla vurgu yapmıştır. Öte yandan, Viktorya dönemi yazarları çocuğun travmalardaki aktif ortaklığını kabul etmelerine karşın bunu bozuk kalıt, ahlaksızlık ya da kör talihle açıklamayı tercih ederken, modernler travmaların işleyişini artan karmaşıklıktaki bir nedensel etkenler ağıyla daha kesin biçimde açıklamaktan taraf olmuşlardır.

Kapsam: Basitlikten Karmaşıklığa

Basitlikten karmaşıklığa doğru gerçekleşen bu ikinci dönüşümü tahlil ederken iki yanlış anlamadan kaçınmak gerekir. Öncelikle, çocukluğun belirleyiciliğine yönelik Viktorya dönemi izahatı, modernistlerin sunduğundan daha basit olmasına karşın indirgemeci değildir. Flaubert ve Eliot gibi Viktorya dönemi romancıları, insan düşünce ve duygularının ve bunların bellekteki kaynağının inceliği ve karmaşıklığı hususuna büyük hassasiyet göstermiştir. Yine de şunu kabul etmek gerekir ki, çocukluğun erişkin zihinsel yaşantısındaki belirleyiciliğine dair Viktorya dönemi açıklamaları, ardıl yazarlar, özellikle Freud'dan haberdar olanlarca sunulanlar kadar kesin, ayrıntılı ve uzun değildir. Yanlış anlamalara davetiye çıkaran ikinci husus ise, modern döneme özgü karmaşıklıktır. Bu çalışmayı yaptığım yıllar boyunca *karmaşık* tabiri, hep kaotik ve karışık olanı çağrıştırmıştır. Modern dönem yazarlarının çoğu, giderek karmaşıklaşan bir nedensel çözümlemenin unsurlarını daha özgül bir şekilde aydınlatmaya çabalamıştır. Bu aydınlatma girişimlerini dikkate alarak, basit çocukluk nedenselliği izahatından daha karmaşık izahata doğru gerçekleşen aşamalı değişime ilişkin ölçülü bir tartışma ortaya koymak mümkündür.

Önceki kısımda ele alınan, Viktorya dönemi çocuk istismarı bakışına özgü pasiflik fikrine göre, belirleyici deneyim, istismarcının çocuğa yönelik bilinçli maksatlarının ve bariz davranışlarının doğrudan bir sonucu olarak tek bir biçimde işler. Çocuğun karşılık vermemesi durumu, aynı zamanda, nispi bir karmaşıklık yokluğu anlamına gelir. Bunun içindir ki, Frollo'nun çocukluk deneyimi salt dini disiplinden, Rivers'ınki anne baba disiplini eksikliğinden, Chuzzlewit'inki babasının ona kötülük tohumları ekmesinden ve Raquin'inki zalim bir haladan gelir. David Brion Davis, Amerikan romanında cinayet konulu bir çalışmasında, çoğu Viktorya dönemi romanında abartılı karakterlerin şematik çocukluk menşelerinden türetilen basitleştirilmiş "iyi" ve "kötü" itkilere sahip olduğunu kaydeder: "İyi biraderler, kötü biraderlerin babalarının hainliğini açığa çıkarırken, iyi evlatlar gizli annelerini kurtarır ve öldürülmüş iyi babalarının adını temize çıkarır." Davis "dönem edebiyatında, ahlaki değerlerin aile bağlarına ve cinsel çekime yapılan ölçüsüz vurguyla basitleştirilerek açıklandığı" kanaatindedir.[45] Fakat Viktorya dönemi romanında aile bağları ve cinsel çekimin kaynağı, Freud'un her normal çocukta olduğuna inandığı ve modern romancıların katil karakterlere uyarladığı şiddetli saplantılara ya da derin içgüdüsel dürtülere dayanmaz.

Modern romanda, çocuk gelişimi psikoseksüel karmaşıklığa sahip bir ağdır. Dreiser *An American Tragedy* (1925) adlı uzun romanının ilk üç bölümünü katil Clyde Griffiths'in çocukluk ve gençliğine ayırmıştır. Clyde'ın ailesini "yalnız bir psikoloğunkini değil, bir kimyacının ve fizikçinin yeteneğini de zorlayacak türden ruhsal ve toplumsal bir refleks ve güdülenim anormalliği sergileyen ailelerden biri" olarak tarif eden Dreiser, çok katmanlı bir çocukluk nedenselliği sunar (13). Dreiser'ın yaptığı bu uzmanlar listesine dinbilimciyi, iktisatçıyı ve toplum tarihçisini eklemek mümkündür, zira Dreiser Clyde'ı bu *Amerikan* trajedisine iten nedenlerin, en az Amerikan toplumunun kendisi kadar karmaşık bir psikolojik etkenler ağına sahip çocukluğu ve gençliğinden geldiğini belirtir.

Önceden de belirttiğim gibi, *Kiss Tomorrow Goodbye*'daki Ralph Cotter'ın çocukluğunu belirleyen etkenler arasında, çiftleşen atların

45. Davis, *Homicide in American Fiction*, 170.

sesiyle özdeşleşen anüs merkezli anal cinsellik, elbisenin altından büyükannesinin bacaklarıyla oynamasından kaynaklanan dokunsal erotizm ve büyükannesinin hadım etme tehditleriyle büyüyen gerçek bir hadım işlemine tanıklık etmesine dayanan görsel endişe bulunmaktadır. McCoy, etkileşim halindeki bu unsurlara bir de Ralph'e musallat olup içindeki öldürme dürtüsünün çocukluğa dayanan köklerini en nihayet açığa çıkaran bir kokuyu eklemiştir. Ralph'in sevgilisi Margaret Dobson'dan, ona tanıdık gelmesine rağmen tam olarak hatırlayamadığı bir koku yayılmaktadır. Ralph en sonunda bunun *Huele de Noche* adlı parfüm olduğunu anımsayınca, Margaret ısrarla parfüm kullanmadığını söyler. Ralph'in bu kokunun anlamını bulmaya yönelik arayışı, Proust ve Freud'un unutma ve hatırlama teorilerini bir araya getirir. "Hatırlamak istemediğimi hayal meyal bildiğim bir şeyin anısına yaklaşıyordum adım adım, ama ... kafamın içinde şimşek gibi kör edici parlaklıkta bir ışık belirdi ve onun sayesinde çok, çok eskilerden esip gelen soğuk rüzgârı duyumsadım. Bu ışığın geçip giderken geride bıraktığı tek şey, yalnız beyaz, bembeyaz bir yüz ve siyah, simsiyah saçlardı ve işte büyükannem salondaki tabutta öylece uzanmıştı ... evin yakınlarında yetişen büyük *Huele de Noche* çalılıklarının kokusu odanın her yanını sarmıştı." (113). Derken Ralph burnuna kokanın Margaret'in parfümü değil, kendi hayal gücünün ürünü olduğunu fark eder. "Yüzü büyükanneminkiyle aynı beyazlıkta, saçları aynı siyahlıktaydı, ... bu kokuyu duymama neden olan buydu işte." Ralph bu Proustçu gayriiradi hatırlamanın üstüne bir de Freudcu bastırılmış anıyı koyar. Hayalinde canlanan koku, "henüz geride bıraktığı çocukluğunun arsız ve şehvetli fantazi dünyası"dır (115). Ralph Margaret'leyken onda şiddetin eşlik ettiği cinsel dürtüler uyandıran bu kokuyu hayal eder. Can alıcı bir yüzleşme esnasında, Margaret'le sevişirken, bir yandan da içindeki öldürme dürtüsüne karşı koymaya çalışmaktadır, ki bu dürtünün Ralph'ın travmatik geçmişinden geldiği artık aşikârdır. "Seni bir defa öldürdüm," diyerek yalvarır, "bir kere daha öldürmeye mecbur etme beni" (339). Artan giriftlikteki kayıp geçmişin peşindeki Proustçu arayış temasıyla, anal-erotik, dokunsal ve görsel uyarıcıların yanı sıra, bir kokuyla geri dönen bastırılmış bir travmatik anının çocukluğa dayanan köklerini bulma peşindeki Freudcu arayışı birleştiren McCoy, çocukluk kökenlerinin kar-

maşıklığının altını çizer.

Compulsion'da Levin'in çocukluktaki belirleyicilerin karmaşıklığına ilişkin izahının ekseni, hukuki savunmada cinayet için daha fazla hafifletici sebep gösterecek nedensel etkenler saptanması amacıyla oğlanların avukatlarının tuttuğu uzmanların devreye girmesiyle genişler. Nörolog, endokrinolog ve kardiyologlar cinayetlerin işlenme sebebini açıklayabilecek sapmaları tahlil ederler. Güdüleri saptamak içinse kardiyogramlar, röntgenler, Rorschach testleri, tematik algı testleri ve "yeni moda metabolizma testlerinden" yararlanırlar. Başsavcı eksiksiz bir dosya görmekte diretir: "Hastanın bütün geçmişi, geçirdiği hastalık ve kazalar, aldığı eğitim, içinde bulunduğu koşullar, karakteri ve eksiksiz soy geçmişi incelenmelidir" (340). Avukatların taktiği, oğlanların cinayet işleme maksadına dair makul bir şüphe yaratarak ölüm cezasını bertaraf etmek, bunun için de oğlanların gerek soylarının gerekse içinde bulundukları şartların karmaşıklığını ve bunlardan doğan çok çeşitli ve karmaşık güdüleri ortaya koyarak savcının zihnini bulandırmaktır.

Compulsion'da 1924'te Chicago'da ortaya çıkan iki gerçek katilin karmaşık çocukluk kökenleri konu alınırken, Caleb Carr'ın *Ruh Avcısı* (1994) adlı romanında, New York'taki hayali bir seri katilin karmaşık çocukluğunun, Freud'un ayartma teorisini ilan ettiği 1896 yılına kadarki kısmı anlatılır. Romandaki araştırmacılardan biri olan psikiyatr Laszlo Kreizler, nedensel analizinde, Freud'un psikanalitik nevroz teorisinin yanı sıra ayartma teorisini kaynak seçer. Kreizler belirleyici travmaların gerçek ve harici mi, yoksa kısmen seri katilin çocukluk fantazileri mi olduğundan emin olmasa da, çocukluğa dayanan travmalar olduğundan kuşku duymaz. Araştırmayı ortak yürüttüğü gazete muhabirine yaptığı açıklamada şöyle der: "Aradığınız mahluk uzun zaman önce yaratıldı. Belki bebekliğinde – kesinlikle çocukluğunda" (68). Kreizler, katili, çocukluğuna varan psikolojik bir belirlenimin izini sürmek yoluyla bulmayı hedeflediğini açıklayarak analizini tarihsel bir konuma oturtur. Kreizler'ın yeni nedensel analizinde, açıklayıcı eski kavramlara yer yoktur: "Kötülük, barbarlık ve delilik – bu kavramların hiçbiri bizi ona yaklaştıramaz" (160). Cinayetlerdeki planlı sadizm, failin bizzat kendisinin çocukluktaki mağduriyetine delalet etmektedir. İlk üç kurban, gözleri oyulmuş, iç organları bıçak darbeleriyle dışarı fırla-

tılmış ve cinsel organları kesilerek ağızlarına yerleştirilmiş halde bulunan erkek çocuklarıdır. Kreizler'e göre kurbanlar, "katilin, bulanık geçmişinin bir noktasında kendisine yapıldığını düşündüğü şeyin –yalnız ruhsal bakımdan olsa da– bir temsili"dir (193). Kreizler, "Breuer ve Freud'un histeriye ilişkin son bulguları, neredeyse her durumda, *baba* tarafından gerçekleştirilen ergenlik öncesi cinsel istismara işaret ediyor," açıklamasıyla, teorik yaklaşımına daha kesin bir tarih atar. Fakat sonra şöyle bir eklemede bulunur: "Freud cinsel istismarı ilkin her tür histerinin nedeni olarak saptasa da, son dönemlerde bu görüşü değiştirmişe ve gerçek nedenin istismara dair *fantaziler* olduğuna hükmetmişe benziyor" (253). Carr burada tarih sırasını biraz saptırmıştır; zira öykünün başlangıç ve bitişi 1896 yılına denk gelirken, Freud'un ayartma teorisinden psikanaliz teorisine geçişi ancak 1897 yılında gerçekleşmiştir.

Gerçek ebeveyn istismarından başlayıp sonrasında çocuğun fantazileriyle genişleyen soruşturmanın devamında, nedensel analiz Freud'un önceki ve sonraki teorilerini bir araya getirmektedir. Kreizler, katilin ağabeyiyle görüşüp katilin isminin Japeth Dury olduğunu ve annelerinin cinsellikten tiksindiğini öğrendikten sonra Japeth'ın çocukluk fantazileri hakkında fikir yürütmeye başlar. Ağabey, annesinin Japeth'a gebe kaldığı gece onun çığlığını duymuştur ve Japeth annesi için babasının şehvetinin simgesi haline gelir. Bu nedenle, annesi Japeth'ı sütten kesme ve ona tuvalet eğitimi verme işine olabildiğince erken başlamış, yatağını ıslattığı için onu azarlamıştır. Acımasız bakışlarıyla Japeth'ın yüreğini dağlamış ve ona "Kızılderililerin – pis, insan yiyici vahşilerin" çocuğu olduğu yalanını söylemiştir (421). Japeth daha çocukken hayvanları canlı canlı kesmeye başlayarak, bu istismara sadizmle karşılık verir. On bir yaşındayken, George Beecham isimli bir tarım işçisi tarafından cinsel tacize uğrar. Buna mukabil, Japeth erişkinlikte ismini Beecham olarak değiştirir; annesi ve asıl Beecham ona nasıl davrandıysa, ebeveynleri sandığı Kızılderililer kurbanlarına nasıl davranıyorduysa, o da seçtiği küçük erkek çocuklarına öyle davranır. Çocukluk travmalarıyla erişkinlikteki seri katillik bağı, Kreizler'ın Japeth'ın dairesinde kafa derisi yüzülmüş, bağırsakları çıkarılmış, hadım edilmiş ve gözleri oyulmuş bir ölüyü gösteren bir Kızılderili katliamı fotoğrafı bulmasıyla su yüzüne çıkar. Japeth'ın kurbanları,

onun çocukluk travmasını, kurban eden kişi bu sefer kendisi olduğundan tersine çevrilmiş biçimde yeniden sahnelemektedir.

Zamansallık: Süreklilikten Aniliğe

Süreklilik arz eden nedensellikten ani nedenselliğe geçişe dair tartışmalar bir yanıyla eksik veriye dayanıyor, zira belirli bir çocukluk travmasından kaynaklanan bir cinayete yer veren tek bir Viktorya dönemi romanına rastlamış değilim. William Simms'in *Guy Rivers*'ında (1834), Albay Munro, Rivers'taki öldürme eğiliminin nedenleri üzerine düşünür. "Tayin edici etkilerin, hep büyük ve ani bir korku ya da beyni etkileyen bir darbe gibi çocukluk hadiseleri olduğunu düşünme eğilimindeydim." Ancak, David Brion Davis'in de belirttiği gibi, "Albay, Rivers'taki aşırı kötülüğü böyle bir teoriyle açıklayamamıştır."[46] Belli ve belirleyici bir çocukluk travmasına dair bu istisnai Viktorya dönemi teorisinde bile cinselliğe hiçbir şekilde atıfta bulunulmadığı gibi, katilin eylemlerine de ışık tutulmamaktadır.

Travma kavramının kendisi, kökensel bakımdan fizikselden (genellikle tren facialarıı) zihinsele doğru kaymasına bağlı olarak, 1880'li yıllarda psikolojik nedensel izahatın daha elzem bir parçası haline gelmiştir. Çocuklukları üstünde en çok durulan Viktorya dönemi katilleri, "çocuğa karşı süreğen zulüm"le biçimlenmiştir, ki bu zulüm uzun süreli ahlaki ihmal (Guy Rivers, Jonas Chuzzlewit ve Dorian Gray) ya da süreğen saplantılı istek (Claude Frollo, Thérèse Raquin ve McTeague) şeklinde ortaya çıkar. Modern döneme gelince, McCoy, Harris ve Carr'ın halihazırda incelediği akut travmalara ek olarak, William Faulkner, Jim Thompson ve Truman Capote da güçlü dürtüleri açıklamak amacıyla travmalara başvurmuştur.

Faulkner'ın *Absalom Absalom!*'unda cinayetin ana nedenini Thomas Sutpen'in çocukluk travması oluşturur. Thomas daha küçük bir çocukken, babası tarafından beraberinde bir mesajla "büyük eve" gönderilir. Kapıdaki üniformalı zenci, Thomas'a arka tarafa dolanmasını söyler (192). Faulkner bu travmanın küçük Thomas açısından belirleyici olan üç yönünü saptar: "Tecrübe adına sa-

46. *A.g.y.*, 222.

hip olduğu pek az şeyin arasında, bu olayı ölçüp tartmaya yarayacak bir şey arıyor, gelgelelim bulamıyordu" (188); "Hayatının geri kalanında kendisine katlanabilmesi için bu konuda bir şey yapmaya mecbur olduğunu biliyordu" (189); ve "Ona ne yapması gerektiğini söyledikten sonra Thomas bu olayı unuttu ve onu hâlâ içinde taşıdığını fark etmedi" (192). Thomas'ın yaşadığı travma cinsel bir travma olmasa da, Freud'un travma teorisinin diğer üç asal özelliğine uymaktadır: Normal psikolojik yollarla işlenemeyecek denli şiddetlidir, Thomas'ın yeni yeni gelişen kişiliğinde belirleyici bir esas teşkil eder ve bastırılmış olmasına rağmen bir cinayeti tetikleyebilecek denli aktif kalmıştır.

Travma Thomas'ın böyle bir şeyin bir daha olmamasını kesinleştirme planını harekete geçirir: Thomas zengin olup büyük bir eve ve kendi kölelerine sahip olmaya, saygıdeğer bir ailenin damadı ve ayrıcalıklı bir soyun atası olmaya karar verir. İlk karısının kısmen zenci olduğunu öğrenmesiyle, Thomas'ın planı tehlikeye düşer. Thomas kadından boşanır, ama seneler sonra oğulları Charles tesadüfen hayatına girer ve Thomas'ın "saygın" ikinci evliliğinden olma kızı Judith'e kur yaparak onu etkiler. Thomas, Charles'ın kendi melez oğlu olduğunu öğrendiğinde, Charles'ın Judith'le evliliğinin ensest ve ırk karışımına yol açacağını fark eder. Bu toplumsal felaketi önlemek içinse, kendi soy tutkularını oğlu Henry'ye aşılar ve onu Charles'ı öldürmeye sevk eder. Faulkner travmayı Viktorya döneminde konumlandırmıştır, ama konuyu edebi olarak ele alış şekli (doğrudan Freud'dan etkilenmiş olmasa da) şüphe götürmez biçimde moderndir.

Thompson'ın *The Killer Inside Me* (İçimdeki Katil, 1952) adlı romanındaki seri katil Lou Ford'un öldürme dürtüsünün kaynağı, ona ilk cinsel deneyimini yaşatan kâhya kadının bir zamanlar babasının metresi olduğu yönündeki travmatik keşiftir. Ford'un ilk ağızdan anlatımı, babasının kitabı arasında kalmış eski bir fotoğrafı incelerken, fotoğraftaki kişiyi tanımanın getirdiği şoku yeniden kurar: "Bu, bir kadının kesinlikle güzel olmayan, ama nedenini bilmeksizin içinize işleyen türden yüzüydü. ... Şöyle bir bakıldığında, bir ağacın çatalından bakıyormuş gibi görünüyordu. ... Evet, ortada bir çatal olduğu doğruydu. Ama bu onun kendi bedeniydi. Dizlerinin üstünde, onların arasından bakıyordu. Kalçalarındaki dağınık

lekeler yaşından değildi. Bunlar yara iziydi. Kadınsa, uzun zaman önce babamın kâhyalığını yapan Helene'di." Bu acı verici keşif, babası oğlunu ayarttığını öğrendiği Helene'i kovarken Ford'un kulak misafiri olduğu şiddetli yüzleşmenin anlamını açıklamaktadır. Fotoğraf, Ford'un bu rahatsız edici karşılaşmaya dair hatırasını, Freud'un ertelenmiş eylemle (*Nachträglichkeit*) ortaya çıkan travma dediği bir mekanizmayla yıkıcı bir travmaya dönüştürür. Sonrasında Ford iki kadın kurbanının da Helene'e benzediğini fark eder.

Capote'un yaşanmış bir öyküye dayanan cinayet romanı *Soğukkanlılıkla*'da (1965), Perry Smith, Clutter ailesini öldürmeye babalarından başlar. Bu cinayetin kökleri çocukluk travmalarına kadar uzanıyordur. Bu travmalardan ilki, Perry'nin, babasının annesini bir denizciyle yakalamasından sonra dövmesiyle gerçekleşen bir dehşet ve utanç travmasıdır. Perry'nin annesi giderek herkesle yatıp kalkan bir alkolik haline gelmiş ve en sonunda kendi kusmuğunda boğulmuştur. Perry Kaliforniya'daki bir yetimhanede "nefret dolu, nefret edilen melez çocuk" olarak büyür. Yatağını ıslattığı için rahibeler tarafından kırbaçlandığı bu yetimhanede ikinci bir travma yaşar. Gittiği ikinci yetimhanede ise, Perry'nin hatırladığı üzere, yurt sorumlusu "örtüleri fırlatır atardı ve beni geniş bir siyah deri kemerle döverdi hiddetle – saçımdan tutarak beni yataktan çıkarır, banyoya sürükler, bir küvetin içine atar, soğuk suyu açar, kendimi ve çarşafları yıkamamı söylerdi" (309). Yurt sorumlusu, bununla da yetinmeyip Perry'nin penisine yakıcı bir merhem sürer ve diğer çocukları ona hanım evladı diye seslenmeye teşvik eder.

Perry'nin çocukluğu, onda alay edilme endişesine ve sinirini denetleyememesine yol açan travmatik acımasızlık ve ihmalin izini taşır. En ufak bir aşağılama bile Perry'nin gözünü karartmaya yetmektedir; evlerine girdikten sonra Bay Clutter ve ailesini öldürmesinin sebebi yine bu ani hiddettir. Perry'nin Bay Clutter'ın boğazını kesmesiyle sonuçlanan ani atağı, buna temel teşkil eden çocukluk travmalarının apansızlığıyla örtüşmektedir.

Çocukluk travmalarıyla cinayet arasındaki bağlantıya dair daha eksiksiz bir açıklama, Perry'nin akıl sağlığı hakkında bilgi vermesi için tutulan psikiyatrdan gelir. Perry Bay Clutter'ı öldürdüğünde, "derin bir şizofrenik karanlığın içindedir, zira kendisini, öldürürken 'yakalayıverdiği' şey, bütünüyle etten kemikten bir adam olmaktan

ziyade, 'geçmişe ait travmatik bir biçimlenimdeki kilit bir figürdür'" (338-9). Perry çocukken, anne babasının kavga ve ihmalinin yanı sıra, altına kaçırmasından dolayı aldığı ceza ve yediği dayakların etkisiyle travma yaşamıştır. Kırılgan bir bene sahip olmasının, aşağılayıcı bir cinsel yetersizlik hissi beslemesinin ve sinirinin pamuk ipliğine bağlı olmasının arkasında bu etkenler yatar.

Psikiyatr bu analizi desteklemek için, Perry'ninkiler gibi bastırılmış çocukluk travmalarının bilinçdışı düzeyde işlemesiyle ortaya çıkan görünüşte "nedensiz" davranışları daha ayrıntılı açıklayan "Görünür Herhangi Bir Nedene Dayanmayan Cinayet" başlıklı makaleden söz eder. Dört psikiyatr tarafından 1960 yılında kaleme alınan makale, bu türden cinayetlerin çocukluğa dayanan köklerine dair yaygın düşünüşün bir özetidir. "*Aşırı* şiddetle bağlantılı geçmiş, ister fantazilerde yaşanmış, ister gerçekte gözlenmiş, isterse çocuk tarafından gerçekten deneyimlenmiş olsun, çocuğun henüz başa çıkamayacağı fazla güçlü uyarıcılara maruz kalmasının, ben oluşumunda erken kusurlarla, sonrasında ise dürtü denetiminde ağır sıkıntılarla yakından ilişkili olduğunu öne süren psikanalitik hipotezle örtüşmektedir." İncelenen dört katilde, çocuklukta şiddete, ebeveynlerin duygusal ihmaline, fiziksel ya da cinsel noksanlıklara (hepsiyle "hanım evladı" diye alay edilmiş) ve bazı durumlarda oral dönemde yaşanmış ciddi mahrumiyetlere işaret eden belirtilere rastlanmıştır.[47]

"Görünür nedene dayanmayan" cinayetler tanımında tarihsel bir saptama söz konusudur; zira "görünür" neden yokluğu, bilinçli eylemleri hırs ya da intikam gibi kolaylıkla anlaşılır nedenlere dayandırarak açıklamayı uman araştırmacılarca yapılan Freud öncesi cinayet analizlerindeki beklentilere atıfta bulunur. Freudcular tarafından kabul gören düşünce, "görünüşte" maksatlı davranışın ilk anda görünür olmayan etkenlerin –bilinçdışı zihinsel süreçlerle yeniden harekete geçen ve ancak psikanaliz sonrasında açığa çıkan bastırılmış çocukluk travmalarının– etkisiyle ortaya çıktığıdır.

47. Joseph Satten, "Murder Without Apparent Motive – A Study in Personality Disorganization", *American Journal of Psychiatry* 117 (Temmuz 1960): 48-53.

Cisimleşme: Cinsel Masumiyetten Cinsel Güdülenmeye

Ele aldığımız ilk üç değişim –artan aktiflik, karmaşıklık ve zamansal anilik yönünde– çocukluk nedenselliğinin yapısıyla ilintilidir. Son değişimse, erkek katillerle anneleri arasındaki ilişkide de açıkça görüldüğü üzere, modern dönemde çoğunlukla cinsel nitelikli olan çocukluk travmalarının muhtevasını ilgilendirir.

Annelerin bir sevgi, iyilik ve inanç kaynağı olarak resmedildiği Viktorya dönemi romanında, katiller genellikle anne sevgisi ve ilgisinden mahrum büyümüş kişilerdir. Jonas Chuzzlewit, Claude Frollo ve Irving'in İtalyan katili, anne babalarından uzakta yetişmiş kimselerdir. Annelere bir rol veriliyorsa, bu, *Suç ve Ceza*'da (1866) da olduğu gibi, cinsel masumiyet rolüdür. Raskolnikov'un ıstırap verici anne sevgisinin kökleri geçmişe dayanır ve onun cinayet işleme kararında rol oynar, fakat okura onun çocukluğu hakkında herhangi bir detay ya da çocukluğunun cinsel içeriğine ilişkin herhangi bir ipucu verilmez. Raskolnikov'un annesi, Raskolnikov'a maddi yardımda bulunabilmek amacıyla kızını ona layık olmayan yaşlı bir adamla evlenmeye teşvik etmektedir. Raskolnikov öğrendiğinde çileden çıkar. Aslında, Raskolnikov'un para için rehinci kadını öldürme kararı, bir bakıma bu küçük düşmenin ve kız kardeşiyle annesinin özverisi karşısında duyduğu öfkenin neticesidir. Raskolnikov'daki anne sevgisi, öykünün sonunda Hıristiyan inancına dönerek, annesine "bırak da üstünde istavroz çıkarıp, kutsayayım seni!" yakarışında bulunmasıyla su yüzüne çıkar (436). Raskolnikov sonrasında annesinin ayaklarına kapanır ve ikisi gözyaşları içinde kucaklaşır.

Modern cinayet romanlarında, anne-oğul ilişkisinin cinsel içeriği belli başlı üç senaryo etrafında kurulur: Kimi anneler bariz bir cinsellikle oğullarını ayartırken, kimileri sevgiyle saldırganlığı birbirine karıştırmakta, kimileri ise duygusal ihmalden ötürü psikolojik yıkıma yol açmaktadır. Mağdur edilen çocuk büyük ölçüde pasif olsa da, bu senaryoların her birinde, annenin ayartması, saldırganlığı ya da ihmalini travmatik biçimde deneyimlemesini ve işle-

mesini olanaklı kılan psikoseksüel temeli sağlamak bakımından olsa dahi, bazı aktif reaksiyonlara kaynaklık eder. Bu reaksiyonlara kaynaklık eder, çünkü çocuk annesinin ona duyduğu arzunun olgunlaşmamış bir benzerine sahiptir. Sözgelimi, oğluna dokunmanın annesine nasıl haz verdiğini biliyordur, çünkü kendisi de dokunulmaktan hoşlanmaktadır.

Kiss Tomorrow Goodbye'da, Cotter ilk olarak onu elbisesinin altına saklayan büyükannesi tarafından cinsel anlamda uyarılmıştır; bu deneyimle Cotter kendisindeki cinsel isteği büyükannesinin bacaklarına dokunarak keşfetmiştir. Robert Bloch'un *Sapık*'ı (1959), bir seri katilin patolojik tepkisini harekete geçiren cinsel istismarcı bir anneyi konu alan klasikleşmiş bir modern romandır. Okur, öykünün başında, Norman Bates'in annesiyle yaşadığını ve bir motel işlettiğini sanır. Bloch, annenin rolünü, hâlâ hayattaymışçasına Norman'a öğüt verirken, onu âciz olmakla suçlarken, kabahatleri için cezalandırırken ve onun sorunlarını doğrudan alıntılarla tahlil ederken aktarır: "Psikolojiymiş! Psikolojiden de ne anlarsın ya! Benimle bu kadar terbiyesizce konuşmanı asla unutmayacağım, asla. Bir evlat annesinin karşısına çıkıp böyle laflar etsin, olacak şey mi!" (17). İleri kısımlarda okur bu diyaloğun Norman'ın zihninde, annesi Norma'nın kinci personasıyla kendi uysal küçük-çocuk benliği arasında geçtiğinden kuşkulanmaya başlar. Norman moteldeki konuklardan birine babası onu terk ettikten sonra, annesinin onu tek başına yetiştirdiğini ve katı denetim altında tuttuğunu anlatır. Kadın ona annesini bir huzurevine yerleştirmesini söylediğinde, Norman birden öfkelenir ve daha sonra annesi gibi giyinip annesinin çıldırmış kişiliğine bürünerek kadını duşta bıçaklar.

Bir psikiyatr Norman'ın işlediği cinayetlerin çocukluğa dayanan köklerini aydınlatır. Norman'ın aşırı koruyucu annesinin onu normal cinsel arzularını ifade etmekten alıkoyması, Norman'ın bir giysi sapığı (*transvestite*) olmasına yol açmıştır. Annesi başka bir adamla evlendiğinde, aralarındaki yakınlığın bozulmasından korkması, Norman'ı annesiyle kocasını zehirlemeye sevk eder. Norman annesinin sahte intihar mektubunu yazarken onun kişiliğine bürünür. Fakat sonra annesini öyle özler ki, cesedini mezardan çıkararak tahnit yoluyla muhafaza eder. Cinayeti işleyen kişi üç ayrı kişiliğe bölünmüştür: oteli işleten yetişkin Norman, hâlâ annesinin ona-

yına muhtaç olan çocuk Norman ve bir yetişkin olarak kendisini tehdit eden herkesten öcünü alan anne.

Bir katil yetiştiren bir başka ayartıcı anne örneğine de, Don DeLillo'nun Kennedy suikastını konu alan *Libra* (1988) adlı romanında rastlanır. Romanda Lee Harvey Oswald'ı cinayete iten nedenlerin izi, onun normal cinsel gelişimini sekteye uğratan aşırı koruyucu annesiyle geçirdiği travmatik çocukluğuna dek sürülür. Lee on bir yaşına kadar aynı yatakta yattığı annesiyle küçük bir tuvaleti paylaşmıştır. Çocuk cinselliğine yer verilen sahnelerde Lee'nin annesine duyduğu yakınlık, dokunma ve koku alma duyusuna dayanır. "Geçip giderken bıraktığı kokuyu duyuyor, kapının arkasında asılı duran giysilerinin kokusunu alıyordu. ... Pis kokusunun sardığı tuvalete girdi." Lee'nin annesi deodorant kullanmaz ve ikisi arasındaki ilişki öyle ezicidir ki, "onu görünce, içinde bir şey Lee'yi onu öldürmesi için dürter" (38). Lee'nin annesi hemşirelik yaparken, üniforması oğlanda "gökten hızla inen bir dehşet ve anı meleği" fantazilerini tetikler; "Bütün bu sevgi ve ıstırap kafasını karıştırmıştır" (227). Aşırı koruyucu annelere sahip olan diğer katillerde olduğu gibi, Oswald'daki şiddet de, kendisini aşırı korumacı annesiyle olan boğucu yakınlıktan ayrı bir birey olarak tanımlama ihtiyacından ileri gelmektedir.

Belirleyici çocukluk dönemi cinsel travmasına dair ikinci senaryo ise, anne sevgisiyle saldırganlığın bir karışımından ortaya çıkar. Carr'ın *Ruh Avcısı* adlı romanında, Dury'nin annesi, erkek olduğu için ondan nefret eder ve yatağını ıslattığı için onu insafsızca cezalandırır. *By Reason of Insanity*'deki Bishop'un annesiyse, onu tecavüz mahsulü olmakla suçlar ve ikisi birden bitap düşüp uyuyana kadar döver. *Kızıl Ejder*'de bir çocuk olarak Dolarhyde'ı seven tek kişi olan büyükannesi, yatağını ıslattığı için onu penisini kesmekle korkutur.

Robert Bloch'un *The Scarf* (Eşarp, 1947) adlı romanının başlığı, Daniel Morley'nin ona cinselliğiyle kışkırtıcı, konuşmalarıyla saldırgan annesini hatırlatan kadınları boğmak için kullandığı kestane rengi eşarba bir göndermedir. Annesi yatağını ıslattığı için Morley'yle dalga geçmiş, onu kız kardeşini ayartmakla suçlamış ve komşulardan biriyle cinsel bir oyun oynadığı için onunla alay etmiştir. Bununla kalmayıp Morley'ye cinselliğin iğrenç olduğunu

söylemiş ve mastürbasyon yaparak kendisini "kirletmesin" diye ellerini kırmızı kumaş şeritlerle karyola direğine bağlamıştır (23). Bir gece, anne babasının cinsel ilişkiye girdiğini fark eden Morley dehşetle yatağına koşar ve ellerini tekrar kumaştan kelepçelere geçirir. Tuttuğu günlükte, şahit olduğu bu anla cinayetleri arasında bağlantı kurmaktadır: "O anda bunun nefret olduğunu bilmesen de, annenden nefret ettin. ... İyi bir çift değildiniz: ahmak ve kızgın bir oğul ile şuursuzca, sürekli ne olduğunu bilmediği bir şeyin öcünü almaya çalışan aksi bir anne" (24). Okuldaki öğretmeninin kendisine eşarbı verdiği günün gecesi, Morley o eşarpla bağladığı annesine tecavüze yeltenir. Morley sonrasında suçunu gizlemek için kendisini ve annesini öldürmek üzere gazı açsa da, ikisi de hayatta kalır. Boğarak öldürdüğü kurbanları, Morley'nin annesine yönelik intikam arzusunun mağdurlarıyken, kırmızı bantlar ve kestane rengi eşarp, annesinin ona yaşattığı travmayla sonraki cinayetleri birbirine bağlar.

Çocukluk dönemi cinsel travmalarına ilişkin üçüncü senaryo, anneleri tarafından ihmal ya da terk edilen katillerle ilgilidir. *Yabancı*'da Meursault annesinin ölümüne karşı lakayt görünür. Romanın başlangıç cümleleri onun bu kayıtsızlığını yansıtır cinstendir: "Annem öldü bugün. Belki de dün ölmüştür, bilemiyorum." Camus, Meursault'nun işlediği cinayeti çocuklukta annesi tarafından ihmal edilmesine bağlamasa da, romanın girişi bunun sinyallerini vermektedir. Graham Greene'in *This Gun for Hire* (Bu Silah Kiralık, 1936) adlı romanının profesyonel katili, annesinin intiharını saplantı haline getirmiştir. Musil'in *Niteliksiz Adam*'ındaki (1930) katil ise, Dürrenmatt'ın *Yemin*'indeki seri katil gibi yetim bırakılmıştır. Dürrenmatt katilin travmatik bir çocukluk cinselliğine sahip olduğunu ima eder, zira katil kendisinden otuz iki yaş büyük bir kadınla evlenerek ona "anne" der. *Compulsion*'daki her iki katil de annelerinin sevgisi için mücadele vermek zorunda kalmışlardır –birisi cinsiyet sorunu, diğeri kardeş rekabeti yüzünden. Jame Gumb'ın annesi, iki yaşındayken onu bir yetimhaneye bırakır. Lawrence Sanders'ın *The First Deadly Sin* (İlk Ölümcül Günah, 1972) adlı romanındaki seri katilin annesi, onu bir kez olsun dudaklarıyla öpmeyen, sadece yanaklarını hafifçe onun yüzüne değdiren bir ayyaştır. Daniel Blank "sessiz, sevgisiz, soluk" bir evde, "soğuk duygularla"

büyümüştür. Kurbanlarından biri, "hep onun içinde kalıp hiçbir zaman açığa çıkmayan şeyleri kabuğundan çıkarmayı" başarmış ve Blank gaddarca cinayetlerinden bahsederken iktidarsız penisine oral seks yapmak suretiyle onu habis bir güç olarak cinsel bakımdan hayata döndürmüştür (59). Blank cinselliğini ve içindeki kötülük arzusunu özgür bırakan kurbanını buz baltasıyla doğrayarak ödüllendirir.

Freud'un izinden giden modern düşünürler çocukluğun nedensel rolünü aktif, karmaşık, ani ve cinsel addetmiştir. Bu düşünürler nevroz etiyolojisinde çocuktaki çoğu cinsel isteğin aktif nedensel rolünü keşfe çıkmış ve normal çocuklarda bu isteklerin büyük kısmına rastlamışlardır. Ayrıca emzirme, beslenme, sütten kesme, dışkılama, tuvalet eğitimi, skopofili (gözetlemecilik) ve anne babaya karşı zıt duygular taşımayla ilintili değer ve kişilik özelliklerini harekete geçiren karmaşık acı-erotik haz etkileşimleri kaydetmişlerdir. Erişkinlikteki sapıklıklarla normal psikoseksüel gelişim arasındaki bağlantıyı daha kesin biçimde ayırt eden modern düşünürler, erişkinlerde sapıklıkların nasıl ortaya çıktığını ve erişkinlerin hangi nedenle çocukları ayarttığını daha iyi kavramışlardır. Sapıklıkların nihai olarak travmadan ve çocuğun normal cinsel dürtüleri ve fantazileri dışında kalan saplantılardan ileri geldiğini savunan Freud, kendinden sonraki kuşaklarda dahi hayli öfke uyandırmış, ama araştırmacı ve romancılar için yeni nedensel kavrayış biçimlerinin tohumlarını atmıştır. Psikanaliz geniş çapta eleştiriye maruz kalmış olsa da, çocukluk nedenselliğine ilişkin kuramsal çalışmalar için temel analiz koşullarını temin etmiş ve cinayeti yorumlama çabasındaki romancılarca tercih edilen açıklama olmayı sürdürmüştür.

Çocukluk nedenselliği anlayışındaki bu tarihsel değişimler, genel olarak nedensel kavrayışta giderek artan özgüllük, çeşitlilik, karmaşıklık ve belirsizliğe ilişkin daha geniş ölçekli savımla da örtüşmektedir. Modern araştırmacılar, Freud'un gelişmekte olan erojen bölgeler, çok biçimli sapıklık, oidipal psikodinamikler ve lokal olmayan görme ve koklama unsurlarının etkileşimine kadar izini sürdüğü çocuk cinselliğinin çok sayıdaki kaynaklarını ve nedensel sonuçlarını, Viktorya dönemindeki meslektaşlarına kıyasla daha kesin biçimde tanımlamıştır. Psikanalizle beraber, erişkin davranışındaki çocukluktan gelme itkilerin sayısı artmıştır. 1988 yılında

Frank Manuel'in de belirttiği gibi, "Bundan sonra, insan davranışı, on dokuzuncu yüzyıl düşünürlerinin yaptığı gibi, basit faydacı nedenlere dayanılarak açıklanamayacaktır."[48] Psiko-tarihçiler, insan davranışının kökeninde salt "hazzı" yahut "mutluluğu" doruğa taşıma ya da faydacı amaçları gerçekleştirme arzusunun değil, ilk çocukluktan sadır olan pek çok yeni dürtünün bulunduğunu savunur. Walter Benjamin 1936 yılında, tıpkı sinema filmlerinin algısal evreni zenginleştirmesi gibi, psikanalizin de davranışa dair nedensel kavrayıştaki netliği artırdığını savlamıştır. Benjamin, bundan sadece elli yıl önce "bir dil sürçmesi fark edilmeden es geçilebilirdi, ... ama *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi*'nden [1905] beri bu durum değişti," fikrini savunmuştur. Benjamin'e bakılırsa, filmler, psikanalize benzer şekilde, insan davranışına ilişkin anlayış ve tahlilin netliğini artıran ağır çekim ve yakın çekim teknikleri sunmanın yanı sıra çoklu bakış açıları da sunmaktadır.[49]

Modernler, ayrıca, bilinçdışı zihinsel süreçlerdeki karmaşıklığı daha iyi görmüşlerdir. Viktorya döneminde, zihnin yoğunlaşabildiği, değişebildiği, tasarlayabildiği, ilişkilendirerek birleştirebildiği, yücelttiği, sembolleştirdiği, ket vurduğu, yadsıdığı, somatize ettiği ve sansürlediği bilinmektedir. Yine de, Viktorya döneminde bilinçdışında işleyen bu gibi zihinsel süreçlerin çocukluk dürtüleri, istekleri ve anılarını erişkin karakter özelliklerine nasıl dönüştürdüğü sorusuna odaklanan psikanaliz benzeri resmi bir teoriden bahsedilemez. Viktorya dönemi ve modern dönem düşünüşleri arasındaki asal fark, bastırma (*Verdrängung*) teriminde odaklanmaktadır. Terim, Viktorya döneminde de kimi zaman kullanılmış olmasına rağmen, Freud'un acı veren düşüncelerin bilinçli ve kasıtlı olarak içe atılmasına atfen kullandığı içe atma (*Unterdrückung*) anlamında kullanılmıştır. *Bastırma* sözcüğüne rastladığım bütün on dokuzuncu yüzyıl eserlerinde –hayli sıklıkla kullanılıyor– sözcüğe, devamlı olarak bilinçli içe atma anlamıyla yer verilmektedir.

48. Frank E. Manuel, "The Use and Abuse of Psychology in History", *Daedalus* 117 (Yaz 1988): 210.

49. Walter Benjamin, "The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction" [1936], *Illuminations* (New York, 1968), 235 vd.; Türkçesi: *Pasajlar*, çev. Ahmet Cemal, "Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilebildiği Çağda Sanat Yapıtı", İstanbul: Yapı Kredi, 2004.

Nedensel kavrayıştaki artan özgüllük, *üstbelirlenim* kavramından da anlaşıldığı üzere Freud'un açıkça kabul ettiği belirsizlik evrenini de genişletmiştir. Freud'un kullandığı bu terim, basit bir düş imgesinden kompleks nevrotik davranışa kadar her türlü zihinsel olayın pek çok neden tarafından belirlenmesi durumunu imler.[50] Elbette en azından John Stuart Mill'e değin uzanan Viktorya dönemi bilim felsefesi tek bir sonuç ortaya çıkaran çoklu nedensel etkenlerin incelenmesi üzerinde durmuştur, ama Freud'un üstbelirlenim kavramı bundan farklı bir yere sahiptir. Freud belli bir anda tek bir noktayı etkileyen kuvvet vektörleri gibi, tekil bir olayda etkili olan çok sayıdaki nedensel etkenler üstünde durmakla kalmaz; bunun yanı sıra, zihinsel yaşantının çok özel bir yönünden de bahseder. Buna göre, zihindeki muazzam, kimi zaman çelişkili malzemeyi yöneten ve harekete geçiren bilinçdışı süreçlerin birbiriyle kesişen yol ve katmanları uzun vadede tek bir zihinsel imge ya da olay yaratır. Üstbelirlenim, geçmişe dair çok sayıdaki travmatik olay ve durumun tek bir rüya imgesi ortaya çıkarmasıyla gerçekleşir. Uyandıktan sonra anlatılan rüyada ancak kısmen tasvir edilen bu kadar çok sayıda belirleyici unsur söz konusu olduğunda, rüyaya dair her betimleme muhakkak parçalı ve eksik olacaktır. Zira, belirleyici her unsurun açığa vurulup vurulmadığını, hatta tam olarak temsil edilip edilmediğini bilmenin yolu yoktur. Freud'un üstbelirlenim kavramı, insan nedenselliğine ilişkin düşünce tarihi açısından önemli bir hadisedir. Viktorya dönemindeki meslektaşlarıyla karşılaştırıldığında, Freud ardında cevapladığından daha fazla soru bırakmış ve nedensel izahatına, yeni belirsizlik evrenleri yaratan daha fazla karmaşık varsayım ağı eklemiştir.

Cinayet romanları da söz konusu dört değişimi özgüllük-belirsizlik diyalektiğiyle uyuşur biçimde sergilemektedir. Modern romancılar katillerin kişiliklerini oluşturan çocukluk deneyimlerine ilişkin ayrıntılara yer vermiş ve bu ayrıntıları daha aktif, karmaşık, ani ve kaynağını cinsellikten alan deneyimlerle ilişkilendirmiştir.

50. *Histeri Üzerine Çalışmalar* (1893) adlı eserinde Freud şöyle der: "Nevroz etiyolojisindeki temel ilke şudur ki, nevrozun oluşumunda daima üstbelirlenim durumu söz konusudur; sonucu ortaya çıkarmak için mutlaka birkaç faktör bir araya gelir." *Standard Edition*, 2: 263.

Romancıların eserlerinde yer verdiği artan miktarda ayrıntı, bir yandan çocukların nasıl ve neden katil olarak yetiştiğini, diğer yandan da kurban seçimi, cinayet silahı, öldürme biçimi ve cesede muamele şeklini belirleyen çocukluk deneyimlerini izah etmek için daha fazla malzeme sağlamıştır. Modern romanların çoğunda, ya dedektifler araştırmalarına katkı sağlaması için psikiyatrlara başvurmakta ya da kendileri çoğunlukla Freudcu olan psikolojik açıklamalara müracaat etmektedir. Levin'in romanındaki avukat, Freud teorilerinden faydalanan bir psikiyatr tutar; McCoy'un katil anlatıcısı Freudcu "libido" teorisine bağlı kalır; Capote'un açıklaması psikanaliz teorisini temel alır; Carr ise romanını Freud'un ayartma teorisinden psikanaliz teorisine geçtiği tarihsel bağlam üzerine kurar ve katilin davranışlarını bu teoriler ışığında izah eder. Bir katilin çocukluk kökenlerinin psikanalitik izahına dayanan daha çok sayıda roman bulmak mümkündür.[51] Çocukluk dönemine has belirleyici unsurlara dair izahatın artan kesinliğine karşın, modernistler okurları daha büyük çaplı belirsizlikle karşı karşıya bırakmıştır. Sherlock Holmes'ün hoş bir küstahlıkla yaptığı nokta koyucu açıklamalar, "doğal" düzene ilişkin "nesnel" kanıta ve "rasyonel" düşünüşe dayalı "bilimsel" nedensel açıklamalar geliştirme beklentisinde olan ve çıkış noktası aldığı fikirleri sorgulamaya pek meyil göstermeyen kayıp bir çağın yadigârıdır. Modern dönemde Holmes, nedensel açıklamaları hususunda kendinden fazlasıyla emin bir çağın simgesi haline gelmiştir.

Çocukluk nedenselliğine ilişkin fikirlerdeki değişim, tarihsel bakımdan esasen araştırma alanında artan işbölümüyle izah edilebilir. Yirminci yüzyılda çocukluk nedenselliğinin belirli yönlerini inceleyen pek çok yeni alan peyda olmuştur – psikanaliz, psiko-tarih, çocukluk ve aile tarihi, çocuk ve ergen psikolojisi, pediatrik nöroloji, endokrinoloji, sosyal psikoloji ve kültürel antropoloji gibi alanların yanı sıra öğrenme, zekâ, duyum kabiliyeti, hareket performan-

51. John Franklin Bardin, *Devil Take the Blue-Tail Fly* (1948); George Simenon, *Maigret Sets a Trap* (1955); Margaret Millar, *Beyond This Point Are Monsters* (1970); Kathy Reichs, *Déjá Dead* (1997).

sı, duygu ve dil hususlarında çeşitli alt uzmanlık alanları. Bu bölümü, söz konusu alt uzmanlık alanlarının odağındaki iki hususla noktalayacağım: Kişilik bozuklukları ve seri cinayet, zira bu iki konu üstüne yapılan araştırmaların çoğu çocuğa yönelik cinsel istismarın nedensel rolü etrafında dönmektedir.

Viktorya döneminde cinsellik hususundaki genel suskunluk, çocuğa yönelik cinsel istismar konusunun ciddiyetle ele alınmasının önüne set çekmiştir. Louise Jackson *Viktorya Dönemi İngilteresi'nde Çocuğa Yönelik Cinsel İstismar* adlı eserinde, çocuk istismarından bahsetmek için kullanılan Viktorya dönemi dilinin "sarkıntılık", "sıkıştırma", "ahlaki rezalet" ve "kanunsuz cinsel bilgi" gibi kaçamaklı örtmecelere dayandığını belirtir. Yapılan analizler ahlakçı ve dolambaçlı uslamlamayla daha da bulandırılmıştır. Ensest kurbanı olan ya da fuhşa zorlanan kızlar, onları bu duruma düşüren hadisede suçsuz görülmüş ama sonrasında suçlu olduklarına, diğer çocuklar açısından tehlike arz ettiklerine, sapıklık ve ahlaki çöküntüye yazgılı olduklarına hükmedilmiştir.[52]

Modern dönem araştırmacıları, çocuk istismarıyla çoğul kişilik bozuklukları arasında nedensel bir ilişki saptamaya yönelmiştir. Viktorya dönemi araştırmacıları çocuğun maruz kaldığı aile dışı tacizle ilgilenirken, modernler cinsel istismar ve aile içi ensest konularına daha fazla ilgi göstermiştir. Üç yaşındaki çocuklarda meydana gelen şok edici kırıkların röntgenleriyle belgelenen fiziksel istismara dikkat çeken, "dövülen çocuk sendromu" konulu 1962 tarihli makale, modern araştırmada bir dönüm noktası olmuştur.[53] Bu makalenin yayımlanmasından sonra uzmanlar, yaptıkları araştırmaların odağını daha kesin biçimde belirlemeye yönelmiştir. 1970'li yılların başında çocuk istismarı konusu, ataerkillik ve erkek şiddetinin çocuklarda çoğul kişilik gelişimindeki etkisiyle ilgilenen feministleri bir araya getirir. Flora Schreiber'ın 1973'te kaleme aldığı *Sybil*'da, bir hastadaki çoğul kişiliklerin, annesi tarafından gerçekleştiri-

52. Louise A. Jackson, *Child Sexual Abuse in Victorian England* (Londra, 2000), 2-7, 14-16.

53. C. Kempfe, "The Battered-Child Syndrome", *Journal of the American Medical Association* 181, sayı 1 (1962): 17-24. Çoğul kişiliğe ilişkin tartışma için Ian Hacking'e minnettarım, *Rewriting the Soul: Multiple Personality and the Sciences of Memory*, Princeton, 1995, 59-60.

len anal-sadist çocuk istismarına kadar izi sürülmektedir.[54] Radyologlar, ortopedistler, pediatri uzmanları ve sosyal hizmet görevlileri, 1970'li yıllar boyunca, çocuk istismarını araştırmak ve bunun uzun vadedeki sonuçlarını değerlendirmek üzere çocuk psikologları ve psikiyatrlarıyla el ele vermişlerdir.

Kimi araştırmacılar çoğul kişiliğe sahip insanların çocukken travmatik istismarın kurbanı olduğu sonucuna varmıştır. Ezici baskılara maruz kalan bu çocuklar, her bir baskı durumu için alternatif kişilikler geliştirir; neticede erişkinlikteki her öteki ben belli bir travmatik çocukluk kökenine dayanmaktadır. Bu açıklama ilk başta özlü bir nedensel kaynağa dayandırılmıştır – tek bir travma ya da ilintili travmalar örüntüsüne. Travmanın zihinsel yaşamdaki nedensel rolü, genin kalıtımsal aktarımdaki ve mikropların hastalıktaki rolüne koşuttur. Genler ve mikroplar fiziksel anlamda başlangıç noktasıyken, travma psikolojik bakımdan başlangıç arz eder.[55] Genler ve mikroplar gibi travmalar da, seneler sonra karmaşık çevresel etkileşimler yoluyla geniş bir sonuçlar silsilesi yaratmalarına olanak sağlayan özgül yapılara sahip, kesin tanımlı, çekirdek mahiyetinde kendiliklerdir.

Ian Hacking'e göre, "Çocukluk travması ile çoğul kişilik bağlantısı ... 1970'lerde adeta damdan düşer gibi ortaya çıkmıştır" (86). Araştırmacılar bu yeni nedensel anlayışı gösterişli bir tavırla ilan etmiştir. Yeni kurulan Uluslararası Çoğul Kişilik ve Kişilik Bölünmesi Araştırmaları Derneği'nin başkanı, 1989 yılında şu beyanda bulunur: "Psikiyatri tarihinde büyük bir hastalığın kesin etiyolojisi hakkında hiçbir zaman bu denli bilgi sahibi olmamıştık" (81). Söz konusu etiyoloji tekil nedenlere ulaşmaya çalışan araştırmacılar tarafından önerilmiştir (gerçi teorilerinin genellikle doğrulanabilir bilimden çok hüsnükuruntuya dayandığını da eklemek gerekir).[56]

54. Flora Rheta Schreiber, *Sybil*, Chicago, 1973.

55. Hacking, *Rewriting the Soul*, 195. Ayrıca bkz. K. C. Carter, "Germ Theory, Hysteria, and Freud's Early Work in Psychopathology", *Medical History* 20 (1980): 259-74.

56. Hacking'e göre, "Psikiyatride erken ve yinelenen çocuk istismarının çoğul kişiliğe yol açtığı bulgulanmış değildir. Psikiyatri sadece ikisi arasındaki bağı güçlendirmiştir" (85, 94). Hacking söz konusu teorik bağın döngüsel olduğunda ısrar eder. Araştırmacılar çoğul kişilik bozukluğunu (ÇKB) çocukluk travma-

Bu düşünce tarzı, Amerika'da 1985 ile 1994 yılları arasında, çocukları anne babalarının cinsel istismarını "hatırlamaya" zorlayan bazı çocuk terapistleri arasında panik yaratmıştır. Yakın dönemde yapılan çalışmalarda ise, çocukluk travmasıyla çoğul kişilik arasındaki bağlantının çocuk istismarının toplumsal olarak kuruluşundan kaynaklanan karmaşıklığı vurgulanmıştır.[57] Bu görüşü ortaya atan eleştirmenlere göre çocuk istismarı, benimsedikleri teorik önkabuller, ispat kriterleri, açıklama kavramları, dini görüş ve siyasi gündem bakımından farklılık gösteren uzmanların farklı perspektiflerinden mürekkep olup *Rashomon*'vari bir yapı sergiler. Psikiyatrlar, sosyal hizmet görevlileri ve feministler çocuk istismarını farklı terminolojilerle tanımlamakla kalmamış, çocuk istismarı gerçeğini de farklı biçimlerde yorumlamışlardır.

1962 yılında "dövülen çocuk" sendromunun ortaya çıkışı ve buna bağlı olarak ilginin çocuk istismarına yönelmesiyle beraber, uzmanlar katillerin, bilhassa seri katillerin çocukluk menşeine günbegün artan bir ilgiyle yönelmiştir. John M. Macdonald 1963 yılında adam öldürmeden mahkûm edilen yüz insandan hatırı sayılır kısmının ortak çocukluk deneyimlerine sahip olduğunu bulgulamıştır: "muazzam anne baba zulmü, aşırı ölçüde anne ayartması ya da çocuklukta yangın çıkarma, hayvanlara karşı şiddet ve idrar kaçırma üçlemesi."[58] 1970'lerde feministler seri katillerin cinayet işleme nedenlerini incelemiş ve bu nedenler arasında çocuğa yönelik cinsel

larına dayanarak tanımlamış ve bu bozukluğun çocukluk travmalarından kaynaklandığını savunmuştur (82). Çocuklukta maruz kalınan travmatik cinsel istismarın çoğul kişiliğe yol açtığına inanan araştırmacılar teoriyi doğrulayan türden istismar vakaları bularak teoriye bu vakalar yardımıyla dayanak sağlamıştır. Söz konusu etiyolojik teorinin geçerliliğinin tartışmaya açık olmasına karşın, tarihsel kayıtlar çocuğa yönelik cinsel istismarın ÇKB'ye ilişkin izahatın odağında olduğunu göstermesi bakımından müphemlikten uzaktır. Çocukluktaki travmatik cinsel istismarın görünüşte gayet kesin olan nedensel rolü, ilk çocukluk travmalarına dair giderek daha da ayrıntılı hale gelen vaka kayıtlarını inceledikçe engin bilinmezlik alanlarıyla karşılaşan araştırmacıları çekmeye devam etmektedir. Hacking, *Rewriting the Soul*, 81-86, 94.

57. Richard J. Gelles, "The Social Construction of Child Abuse", *American Journal of Orthopsychiatry* 45 (Nisan 1975): 365. Ayrıca bkz. Ian Hacking, "The Making and Molding of Child Abuse", *Critical Inquiry* 17 (Kış 1991): 253-88.

58. John M. Macdonald, "The Threat to Kill", *American Journal of Psychiatry* 120 (1963): 130.

istismara yer vermiştir. Kriminologlar, psikologlar, sosyologlar ve FBI profilcileri 1970'lerin sonunda tehlikeli boyutlara varan seri cinayetlerin nedenleri üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Çocuk istismarının önemli bir nedensel role sahip olduğu fikri, bu uzmanlarca da doğru kabul edilmiştir.

Her seri katilin travmatik bir çocukluğa sahip olduğu yönünde bir genelleme yapılamasa da, bu, tanınan kimi seri katiller için geçerlidir. Annesi müşterileriyle cinsel ilişkiye girdiği sırada bizzat kadın tarafından aynı odada kalmaya zorlanan Henry Lee Lucas seri cinayetlerine yirmi üç yaşındayken, yatağında yatan annesini bıçaklamakla başlamıştır. Edmund Kemper'ın şirret ve aşağılayıcı annesi, 1950'lerin başında onu sekiz ay boyunca bir mahzene kapatmış ve durmadan azarlamıştır. Kemper annesini öldürdükten sonra, gırtlağını keserek çöp öğütme makinesine atar. Boston Canisi Albert DeSalvo, çocukluğunda alkolik babasının annesinin dişlerini döküşüne ve parmaklarını birer birer kırışına şahit olmuştur. DeSalvo karısı tarafından terk edildikten sonra sinirini kadınlardan çıkarır.[59] Bütün bunlara rağmen, çocuğa yönelik cinsel istismarla seri cinayet arasında istatistiksel öneme sahip bir ilinti yoktur. Okurların derli toplu bitiriş açıklamalarına olan talebi, cinayet romancılarını karakterlerinin davranışlarını izah etmek için tüyler ürpertici çocukluk yaşantıları tasavvur etmeye sevk etmiştir. Yine de, araştırmacılar cinsel istismarla seri cinayet arasında önemli bir ilişki saptayamamıştır. Mark Seltzer ve Philip Jenkins, seri katillerin, araştırma uzmanlıklarını ya da mesleki bilgi birikimlerini kanıtlamaya çalışan çeşitli meslek uzmanlarınca daha geniş ölçekte toplumsal olarak nasıl kurulduklarına odaklanmıştır.[60] Bu çalışmada da olduğu gibi, artan kesinlikteki araştırmalar çapı giderek genişleyen araştırma alanları yaratmaya devam etmektedir.

Psikolog, kriminolog ve romancılar, Freud'dan bu yana bilhassa patolojik ya da cinai davranışı kişinin geçmişinin derinliklerinden gelen basit ve tasavvur edilebilir bir nedenle izah etme eğilimine

59. Bkz. Eliot Leyton, *Hunting Humans: The Rise of Multiple Murderer* (Toronto, 1986), 3, 4, 25, 34, 45.

60. Philip Jenkins, *Using Murder: The Social Construction of Serial Homicide* (New York, 1994); Seltzer, *Serial Killers*.

karşı duramamışlardır. Çocukluk nedenselliği üzerinde düşünmenin tarihi, besinini, araştırmacıları sürekli olarak çocukluk travmasına dayalı anlaşılır açıklamaların peşine düştükleri keşfedilmemiş diyarlara sürükleyen bu eğilimden almıştır. Bu teorik yolculuk, araştırmacıları çocukluk nedenselliğini Viktorya dönemindeki selefleri-nin incelemeye cesaret edemediği sayısız cinsel ayrıntıyla beraber benimsemeye sevk etmiştir.

Thomas Harris yazdığı iki roman ve geçen on sekiz senenin ardından, Hannibal Lecter'ın kişiliği için böyle tekil ve tahayyül edilebilir bir neden ileri sürmekten kendini alamamıştır. Nitekim, Lecter'ın kişiliği, kız kardeşi Mischa'nın travmatik ölümü tarafından belirlenmesi bakımından belirgin bir yirminci yüzyıl bakışının izlerini taşır. Evi yakıldıktan sonra altı yaşındaki Hannibal'ın ambarda başına gelenler ve bunların korkunç sonuçları bir Viktorya dönemi romanında tahayyül edilebilir cinsten değildir. Lecter'ın travması cinsel bir travma olmasa da, çocukluk dönemine denk gelmiştir, kız kardeşiyle ilgilidir ve neticede erişkinlikteki aşk ilişkilerine ve öldürme biçimine hükmeder. Harris bu türden bir travmatik çocukluk nedenselliğini, önceki yüzyılda öfkeyle karşılanacak bir öyküye böyle makul biçimde yerleştirmeyi başarmıştır. Zira, erişkin zihinsel yaşamındaki çocukluk belirleyicilerine ilişkin popüler ve bilimsel analizler, erişkin zihninin işleyişine ilişkin yeni yollar açmış ve çocukluk dönemi belirleyicilerinin nedensel gücünü doğrulamıştır.

3

DİL

1830'DAN YİRMİNCİ YÜZYIL başına değin, önemli düşünürlerin çoğu düşüncelerin iletiminde dilin tartışmalı ama elverişli bir araç olduğu fikrinde mutabık kalmıştır.[1] Bu düşünürler, düşüncelerin ifade ediliş biçiminin, kelime dağarcığı ve gramerin belirleniminde olduğunu iyi bilmelerine rağmen, yalnız sahip oldukları düşüncelerin özüyle kalmayıp, anlatmak için dili kullandıkları deneyimin tabiatını şekillendirenin de esasen bu dilsel unsurlar olduğunu ciddi olarak hesaba katmamışlardır. Bu bakımdan, dilin deneyimler ve fikirler ortaya çıkarmaktan ziyade iletme işi gördüğünü varsaymışlardır. Romantikler, Kant'ın aklın gerçekliği oluşturmadaki rolüne ilişkin teorisini izleyerek dilin yaratıcı işlevini (daha modern bir deyişle "edimsel" işlevini) baş tacı etmiştir. Yine de, bu düşünce ilk başlarda filozof ve şairlerle sınırlı kalmış ve realist roman yazarlarında yankı uyandırmamıştır.[2] Gerçekçiler doğru sözcükleri bulmanın

1. Romantik şairler dilin sınırlarının tamamıyla farkındaydı, fakat bu şüphecilik 1830'a gelindiğinde etkisini yitirmişti, özellikle de benim edebi kaynaklarımın büyük bölümünü oluşturan gerçekçiler arasında. Gerçekçiler öykülerini, kendi bakış açısını yer yer sorgularken, dilin bu bakış açısını iletmedeki yeterliliği üzerinde durmayan güvenilir anlatıcıların ağzından aktarırlar.

2. *Edimsel* terimi, kaynağını, J. L. Austin'ın, sözcelerin dünyayı anlatmaktansa edim gerçekleştirdiği yönündeki fikrinden (*How to Do Things with Words*, Oxford, 1962) ve Emile Benveniste'in, gerçekleştirdiği edime isim veren cümlelere ilişkin tespitinden (*Problems in General Linguistics*, Miami, 1971) almaktadır. Modern araştırmacılar Romantiklerin dile ilişkin edimsel bir bakış geliştirip geliştirmediği hususunda tartışmıştır. Brigitte Nerlich ve David D. Clark'a bakılırsa, "romantiklere özgü dil anlayışında eksik olan, dilin edimselliğine dair kavrayıştır", *Language, Action, and Context: The Early History of Pragmatics in Europe and America 1780-1930* (Amsterdam, 1996), 60. Diğer taraftan, Angela Es-

zorluğundan kesinlikle haberdardır. Flaubert, *Madam Bovary*'de bu zorluğu akılda kalıcı bir imgeyle dillendirilir: "İnsan dili, bir yandan yıldızları eritecek bir müzik yapmaya can atarken, ayıların dans etmesi için inceliksiz ritimler çaldığımız çatlak bir tef gibidir" (216). Flaubert kendini ifade etmek için büyük bir savaşım vermiş olsa da, bizatihi dilin yapısının, iletmek için yine dili kullandığı düşüncelerin tesisinde önemli bir rol oynadığını düşünmemiştir.[3]

Dilin dünyayı anlama ve deneyimlemedeki nedensel rolü hususundaki artan farkındalık, filozoflar arasında "dilsel dönüşüm" olarak bilinir hale gelmiştir.[4] Bu düşünce hareketi, felsefeyi doğrudan bir düşünce ve gerçeklik sorgulaması olarak değil, düşünce ve gerçekliğin dil tarafından kurulma biçimlerinin sorgulanması olarak gören Bertrand Russell, G. E. Moore, Rudolf Carnap ve Ludwig Wittgenstein'la başlamıştır. Felsefe tarihçileri, Wittgenstein'ın 1922 tarihli "Bütün felsefe bir 'dil eleştirisidir'" ifadesini, bu dönüşün başlangıç noktası tayin etmiştir.[5] On dokuzuncu yüzyıla kadar en dişli şüphecilerin bile dilin kendi durumlarını anlaşılabilir önermeler halinde ortaya koyma gücü konusunda tereddütsüz olduğunu söyleyen George Steiner, Wittgenstein'ın bu ifadesinin taşıdığı büyük önemi teslim etmiştir. Nedensel kavrayışın epistemolojik konumu hususundaki en büyük şüphecilerden biri olan David Hume "dilin evinde tam anlamıyla kendi evinde gibidir."[6] Hume kuşkula-

terhammer Alman ve İngiliz Romantiklerin dili genellikle "edim, enerji, güç ve yaratıcı güç" olarak anladığını doğrulayan sayısız kanıtla karşılaşmıştır, *The Romantic Performative: Language and Action in British and German Romanticism* (Stanford, 2000), 5.

3. John Fletcher ve Malcolm Bradbury, modern romanda "uzun zamandır romanla ilişkilendirilen gerçekçilikte bir sönme olduğu, dilin görmemizi sağlayan araç olmaktan çıkarak gördüğümüz şey haline geldiği" sonucuna varmaktadır. "The Introverted Novel", *Modernism: A Guide to European Literature, 1890-1930*, haz. Malcolm Bradbury ve James McFarlane (Hammondsworth, İngiltere, 1976), 401.

4. Konuya ilişkin makalelerin yeniden basıldığı yer: *The Linguistic Turn*, haz. Richard Rorty (Chicago, 1967). Rorty bu ifadenin ilk kez Gustave Bergman tarafından *Logic and Reality* adlı kitabında kullanıldığı kanısındadır (Madison, 1964), 177.

5. Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus* (Londra, 1922), 4.0031; Türkçesi: *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev. Oruç Aruoba, İstanbul: Yapı Kredi, 2002.

6. George Steiner, *Real Presences* (Chicago, 1989), 92.

rını açıkça nakledeceğini varsaydığı dil aracılığıyla nedensel bilgiyi eleştiriye tabi tutabileceğinden asla kuşku duymamıştır. Önceki bütün şüpheciler gibi o da dille olan sözleşmeyi kabul etmiştir. Steiner şöyle der: "Bana göre, 1870'lerden 1930'lu yıllara kadar geçen zamanda, bu sözleşme Avrupa, Orta Avrupa ve Rus kültürü ile spekülatif anlayışında ilk kez kesin ve nihai biçimde bozulmuştur. *Batı tarihinde gerçekleşen pek az sahih tinsel devrimden biri olan ve bizatihi modernliği tanımlayan, tam da sözcükle dünya arasındaki bu sözleşmenin bozulmasıdır.*"[7] Bu bölümde işte bu devrim eksen alınmaktadır.

Sözcükle dünya arasında gerçekleşen bu kopuş, ilgiyi dilin nedensel ya da tesis edici rolüne yöneltmiştir. Araştırmacılar, artan bir ilgiyle, dilin temsile ya da taklide dayalı işlevini sorgulamış ve dilin insan deneyimini şekillendirme ve oluşturma biçimi üstünde durmuştur. Dil anlayışındaki bu değişim, eğitimin ve bilhassa ahlak eğitiminin nedensel rolüne yönelen Viktorya dönemi ilgisinden, bizatihi dilin nedensel rolüne yönelen modern ilgiye doğru bir seyir izleyen cinayet romanlarında da kendini göstermiştir.

Viktorya döneminde, suçun başlıca nedenlerinden birinin yetersiz ahlak eğitimi olduğu düşünülüyordu. On dokuzuncu yüzyılda Avrupa ve Amerika'da yapılan suç araştırmaları, yoksulluk, ebeveyn ihmali, cehalet ve düzgün din ve ahlak eğitimi eksikliğinden kaynaklanan ahlak bozukluğuyla ilintili koşulların önemli bir nedensel role sahip olduğu hususunda ortaklaşıyordu. Richard Evans'ın, Almanya'da suç konulu bir çalışmasında belirttiği gibi, "on dokuzuncu yüzyıl başında, polisler, ceza üstüne düşünen filozoflar ve bürokratlar kanun ihlalini, "cani kişinin" ferdi "ahlaksızlığı", evvela ihmal edilmiş eğitim ve çocuğun itaatsizliğiyle başlayan düşük ahlak yaşamının doruk noktası olarak değerlendirmişlerdir."[8] Viktor-

7. *A.g.y.*, 93.

8. Richard Evans, *Tales from the German Underworld: Crime and Punishment in the Nineteenth Century* (New Haven, 1998), 6. Fransa; Amerika ve İngiltere'ye ilişkin benzer tartışmalar için bkz. Louis Chavalier, *Laboring Classes and Dangerous Classes in Paris during the First Half of the Nineteenth Century* (1958; yeniden basım New York, 1973); David Brion Davis, *Homicide in American Fiction, 1798-1860*, Ithaca, New York, 1957; Richard D. Altick, *Victorian Studies in Scarlet: Murders and Manners in the Age of Victoria* (New York, 1970).

ya dönemi cinayet romanı yazarları, Bill Sikes ve Thérèse Raquin gibi karakterlerin ahlak eğitimi eksikliğinden kaynaklanan ahlaksız yaşamlarını konu almıştır.

Yetersiz ahlak eğitiminin dışındaki iki tür bozuk ahlak eğitimine örnek olarak Hugo'nun *Notre Dame'ın Kamburu*'ndaki (1831) Claude Frollo'nun ve Dickens'ın *Our Mutual Friend*'indeki (Ortak Dostumuz, 1864-65) Bradley Headstone'un aldığı duygusal açıdan sakatlayıcı dinsel eğitim ile Jonas Chuzzlewit, Martin Faber ve Paul Clifford gibi karakterlerin aldığı büsbütün ahlaka aykırı eğitim sayılabilir. Dickens'ın anlatısına göre, Jonas'ın öğrendiği ilk sözcük "kazanç"tır. "Her şeyi bir mal mülk meselesi olarak görme alışkanlığının yanı sıra babasından herkesi dolandırması gerektiğini öğrenmiş olan Jonas, zamanla babasına ... bir tabutta muhafaza edilmesi ve bankaya yatırılır gibi mezara yatırılması gereken bir miktar mülk gibi sabırsızlıkla bakmaya başlamıştı" (117). William Simms, Martin Faber karakterini yarattığı romanında, "düzgün ve erken eğitim gereğini" ve "doğal güçlerin en kötü niyetlere saptırılma elverişliliğini" ortaya koymak niyetindedir. Martin'in aldığı ahlaka aykırı eğitiminin kaynağı anne babasıdır. Simms bu duruma ilişkin olarak şöyle der: "Martin'in öyküsünde, hatasının ve işlediği suçun gerekçesi –gerçek nedeni, ana sebebi– yer yer belirmektedir."[9] Edward Lytton 1848'de *Paul Clifford* adlı romanı için yazdığı önsözde şöyle der: "Önlerindeki anne baba örneğiyle daha çocukken kirletilmiş, zekâsı söndürülmüş ya da aleyhine çevrilmiş, vicdanı cehaletle susturulmuş ya da ahlaksızlıklarının bahanesi haline gelmiş, denetleyemedikleri koşulların kurbanı olmuş yığınla hemcinsimizle karşılaşıyoruz." Sayılan bu üç nedensel rol, Viktorya döneminde cinayete dair yetersiz, aşırı ve kasıtlı olarak bozuk ahlak eğitimine istinaden yapılan üç tipik açıklamayla ifade edilebilir.

Viktorya dönemi ve modern dönem, eğitim ve dilin nedensel rolüne ilişkin olarak birbirinden keskin biçimde ayrılmaktadır. Viktorya döneminde cinayet dilin bir ürünü olarak izah edilmezken, modern dönemde cinayeti hatalı ahlak eğitiminin bir sonucu addetmeye yönelik isteksizlik hâkimdir. Bu bölümün başlığına uygun

9. William Gilmore Simms, *Martin Faber: The Story of a Criminal* (1833; yeniden basım Albany, New York, 1990), 4-5.

düşecek biçimde, Viktorya dönemindeki eğitim vurgusundansa, dil çerçevesindeki modern kavramlaştırmaya başvuracağım. Zira modern dönem, ele alacağım tarihsel değişimin seyir yönünü tanımlamaktadır. Bu dönemde yazılan romanların çoğunda, insanlar, kimi bakımdan Viktorya dönemi romanındaki eğitimin nedensel rolü vurgusuna koşut biçimde dil üzerindeki hâkimiyetleriyle ilişkili nedenlerden dolayı cinayet işlemektedir. Yani, cinayet ya da başka suçlar işlemelerinin altında yatan neden, dil kavrayışlarının yetersiz, ölçüsüz ya da (kasten bozulmuş olmaktan ziyade) dinamik biçimde üretken oluşudur. Tarihsel karşıtlıkları daha net serimlemek amacıyla sonraki tartışmaya dilin bu üç işlevi bağlamında yön vereceğim.

Yetersiz Dil

Hukuk diline ilişkin bilgi eksikliğinin suçta nedensel bir rol oynadığı Kafka'nın *Dava* (1925) adlı romanı, klasikleşmiş bir modern romandır. Josef K., aleyhinde yapılan ithamı hiçbir zaman öğrenmese de suçlu muamelesi görür ve sonunda işlediği suçtan dolayı idam cezasına çarptırılır. İdam kararı, K.'nın suçunun cinayet olmasa da ölümcül bir suç olduğunu göstermektedir. Fakat K. aynı zamanda, hukuk ve işlediği suç hakkında en ufak fikre sahip olmamasına karşın otoriteler tarafından adalet adına idam edilmesi dolayısıyla ölümcül bir suçun kurbanıdır. Bununla beraber, insanlardan bir suç işlediğini doğrular biçimde muamele görmekte ve bu düşünce içinde büyüyen suçluluk hissini alevlendirmektedir. K.'nın "suçunun" ve mağduriyetinin nedeni, anlamaya çalıştıkça onu daha da allak bullak eden hukuk dilinde yatmaktadır.

Anlamadığı bu dil K.'yı, yine bu dilin hükmünde olmasına rağmen bu dilden anlamayan şahısların eline düşürür. Onu tutuklayan iki adam, hizmet ettikleri hukuk dilinden bihaberdir ve bu dile şekil veren labirentvari bürokrasideki resmi hiyerarşinin korkusunu taşır. K.'nın yargılanma sürecine dahil olan herkes, körü körüne hizmet ettiği hukuk hakkında ancak bölük pörçük bilgiye sahiptir. Hukuk dilinden anlamayan K.'nın savunması ise, ancak kendini suçlu çıkarmaya yarar. Suç belgeleri eline ulaşmadığından, K. ken-

disine yönelen suçlamalardan haberdar olamaz. Davasıyla alakalı olabilecek durumu tahmin etmek zorunda kaldığı için de, mahkemeye sunduğu hiçbir bilgi hukuki değer taşımaz. K.'nın hukuk dilini anladığı farz edilen avukatı ise bu durumda kifayetsiz kalmaktadır. Mahkeme tutanakları K. ve avukatından saklandığı gibi, mahkeme görevlileri yolsuzluk yapmaktadır. Adli göstergelerin akıl sır ermeyecek denli karmaşık ve değişken sistemi içinde bile bu sistemi bütünüyle anlayan kimse yoktur; yetkililer kaynağını ya da amacını bilmedikleri davalarda görev yapmaktadır. İnsanlar dahil oldukları bu sistem hakkında bilgi sahibi olsalar dahi, sanığa hiçbir şey anlatmamakta; anlattıkları takdirde ise, herkes her şeyi yanlış bildiğinden hatalı bilgi vermektedirler.

K karanlık bir katedrale girerek tek başına yanan mumu gördüğünde, içinde bir umut ışığı belirir: "Ona bakmak güzeldi, ama ışığı, genellikle yanlardaki şapellerin karanlığında asılı duran sanat eserlerini aydınlatmak için büsbütün yetersizdi; gerçekte, karanlığı daha da koyulaştırıyordu" (204). Katedraldeki karanlığın içinden etrafı görme çabası bir aydınlanma arayışıdır, ama bu arayış K.'nın, etrafını kuşatan karanlığı daha iyi fark etmesini sağlar, tıpkı hukuk dilini anlama çabasının bilgisizliğini ve suçluluğunu artırarak onu idama götürmesi gibi. Romandaki bu ışık noktası özgüllük-belirsizlik diyalektiğini simgeler: K.'nın sorgusu daha kesin ayrıntılar açığa çıkarırken, hukuk onun için giderek daha karmaşıklaşmakta ve kendi suçuna ve nedenlerine ilişkin kavrayışı daha belirsiz bir hal almaktadır. K. ne kadar çok şey öğrenirse, bildiğini sandığı şey hakkında ne kadar az şey bildiğinin ve hiçbir zaman anlayamayacağı kadar çok şey bilmesi gerektiğinin bilincine varmaktadır.

Dil üstündeki yetersiz hâkimiyet, Musil'in *Niteliksiz Adam*'ında *Dava*'dakinden farklı ama modern döneme has belirgin bir nedensel rol oynamaktadır. Ulrich "sadece konuşmayı değil, duyum ve hisleri de ele geçiren hazır sunulu dilin", ona reddetme mücadelesi verdiği nitelikleri dayatmasından yakınır (1:135). Buna karşılık, Moosbrugger dille ilgili daha temel sorunlar yaşamaktadır. Moosbrugger de, çoğu Viktorya dönemi katili gibi yoksul, ana babasız ve eğitimsizdir. Buna rağmen, Musil ona ahlaksızlık kusuru yüklememiştir, zira böyle tanı kabilinden kategorileri reddeden bir yazardır. Moosbrugger'in sorunu dilin kendisiyledir. Çoğu zaman kendisini

çağıran sesler duyar ve eğitimli insanların dillerini kesmesi gerektiğini düşünür (1:254). "Dilindeki kelimeler, onlara en çok ihtiyaç duyduğu anda salt onu çileden çıkarmak için sakızına yapışıyordu sanki" (1:257). Alışılmış metaforları yadırgayan Moosbrugger, dili bileşenlerine ayırmakta ya da bunları uygunsuz biçimde bir araya getirmektedir. Musil, Moosbrugger'in bir kıza söylediklerini şöyle aktarır: "'Tatlı gül dudakların,' demişti ki aniden sözcükler bağlantı yerlerinden ayrıldı ve üzücü bir şey oldu: Kızın yüzü sisle kaplı toprak gibi boza döndü. Bu sisi yararak çıkan uzunca dalda bir gül duruyordu ve bir bıçak kapıp gülü kesme ya da bir darbeyle onu çıktığı yere geri sokma arzusu karşı konulmazdı" (1:259). Fahişenin bıçaklandığı geceki yakarış sözleri, Moosbrugger'in kırılgan kişiliğine işler ve Moosbrugger kendini bu sözcüklerden kurtarmayı başaramaz. Umutsuz bir kendini tanımlama çabası içerisinde, kızın yıkıcı sözlerinin kaynağını bıçakla kesip atmak zorunda olduğunu hisseder ve bunu yaparken kızı da kesip biçer. Moosbrugger'in işlediği cinayette, noksan dil birbiriyle ilişkili iki nedensel role sahiptir: Moosbrugger'in cehaleti diğerlerinde tedirginlik ve korku uyandırırken, kendisinde panik ve öfkeye yol açar. John Steinbeck'in *Fareler ve İnsanlar*'ında (1937) benzer bir karakter olan Lenny, bir kadına duyduğu hisleri ifade edememektedir ve kadın onun sevgi gösterileri karşısında korkuya kapıldığında, Lenny paniğe kapılarak onun boynunu kırar.

DeLillo'nun *Libra*'da romanlaştırdığı Lee Harvey Oswald'ı JFK suikastını planlamaya iten de dil üstündeki yetersiz hâkimiyettir. Romanda, Oswald anlayarak okumasını ya da kendini ifade etmesini imkânsızlaştıran bir çeşit öğrenme bozukluğundan (disleksi) mustariptir (166). "Sözcük körü" olan Oswald, buna karşın, bir günce yazma çabasından vazgeçmez. Yine de, "küçük semboller alanında bir düzen bulamıyor [ya da] sözcük denilen resmi göremiyor"dur. Sesli hecelemeyi dener, ama dil, tutarsızlıklarıyla onu hep yanıltır. "Onları düzeltme gücünden yoksun, öylece cümlelerin bozuluşunu izledi." Oswald'ın yazısı için kullanılan "okunaksız, çolpa, kargacık burgacık" tanımı, onun kişiliği için de geçerli sayılabilir (210-11). Oswald öğrenme bozukluğunu, bağdaşık cümleler yazmadaki kabiliyetsizliğini ve hayatını tarihsel bir günce yazarak anlamlı kılmadaki başarısızlığını telafi etmek için, Kennedy'yi vurup

varoluşunun anlamını tarihe koyu harflerle yazar.[10]

Oswald'ın davranışlarına yön veren yazamamasıyken, bir diğer modern karakter de okuyamadığını kabul etmekten utandığı için cinayet işlemektedir. Bernhard Schlink'in *Okuyucu* (1995) adlı romanının kadın kahramanı Hanna Schmitz, kadın esirlerden sorumlu bir SS gardiyanı olur. Bu işi seçmesindeki sebep, bu sayede kimsenin onun okur yazar olmadığını öğrenemeyecek olmasıdır. 1965 yılında, mesuliyetindeki üç yüz esirin bir gece müttefiklere ait bir bombanın isabet etmesiyle yanan bir kilisede kilitli kalması gerekçesiyle savaş suçları mahkemesine çıkarılır. Dört kadın gardiyanla beraber, kadınlar yandığı sırada kapıları açmamakla suçlanmaktadır. Davada analiz için el yazısını ibraz etmektense, ki bu okur yazar olmadığını ortaya çıkaracaktır, yazması imkân dahilinde olmayan olay tutanağıyla ilgili suçu üstüne alır. Hanna okuyamadığının öğrenilmesindense, bir insanlık suçundan mahkûm edilmeyi tercih eder. Okuma yazma bilmezliğinden duyduğu utanç bütün yaşamını tayin eder –sonradan hikâye anlatıcısıyla yaşadığı aşk macerası, onu kendisine hikâye okumaya zorlaması, mahkeme önündeki başarısız savunması ve SS gardiyanı olduğu dönemdeki davranışları. Yangın sırasında onu felce uğratan başka faktörler olsa da, Hanna'nın evvela orada bulunmasına sebep olan ve sonrasında kadınlar yanarken kendi iradesiyle davranmasını engelleyen tam da bu okuma sorunudur.

Romanda, Hanna'nın okuyup yazamadığı dile olan derin hayranlığı, mahkûmiyetinden sonra okumayı er geç öğrendiği edebiyat klasiklerine duyduğu saygı ve üç yüz kişinin ölümündeki sorumluluğu tamamen üstüne alması konu edilmektedir. Dil, Hanna'nın denetleyemediği ve tam da bu nedenle onun hayatına hükmeden etkili bir güçtür. Hanna'daki dilsel yetersizlik, onun "ahlak melekesini" etkilemez. Üstelik işlediği suç, milliyetçi tutkularından ya da mesleki hırsından değil de dilsel yetersizliğinden dolayı katıldığı muazzam yapıdaki işleyişin bir neticesidir. Sonunda Hanna on sekiz senelik mahkûmiyetin ardından, salıverileceği günün sabahı hücre-

10. DeLillo'nun "bütün maddenin merkezi dildir" tespitine nasıl ulaştığını öğrenmek için bkz. David Cowart, *Don DeLillo: The Physics of Language* (Atina, 2002).

sinde kendini asar. Anlam veremediği yazılı sırlarla kaplı dünyaya yabancılaşan bu kadın, cehaletten kaynaklanan suçlarının bedelini ödemiştir artık.

Yetersiz ahlak eğitimi neticesinde ahlaki davranış melekesi gelişmemiş olan katilleri konu alan Viktorya dönemi romanlarının aksine, ele aldığımız modern dönem romanlarında dile, nedensel bakımdan daha karmaşık ve temel işlevler yüklenmiştir. Tek bir ahlaki melekeyle ve belirli bir ahlak yasasıyla sınırlı olmayan dil, tam da bu nedenle, ahlak eğitimine kıyasla daha karmaşık bir nedensel işleve sahiptir. Josef K.'nın işlediği suça ve saiklerine ilişkin arayışı, onu, bir dil oyunları labirentinde giderek arapsaçına dönen türlü türlü insani değer ve amaca dair çok daha karmaşık bir sorguya sevk eder. İşlediği suça ilişkin sır, anlayamadığı hukuk dilinde gizlidir. Ne ki, bu dil anlaşılmaz olduğu denli değişkendir de. Dil nedenselliğinin, ahlak eğitimine ilişkin nedensellikten daha esaslı olma nedenlerinden biri de, dilin, insanların varoluşu anlamak için kullandığı en temel kavramları ihtiva ediyor oluşudur. Dil salt ahlak yasasıyla kalmayıp, bütün yasa ve değerleri tesis etmektedir. Dil, insanın kendini değer ve anlam sahibi bir varlık olarak tanımlamasını sağlayan araçtır. Modern romanlardaki katiller, ahlak yasalarına riayet etmeyi öğrenmediklerinden değil, başlı başına öğrenme, düşünme ya da başta ötekilerle ilişkileri olmak üzere dünyayı anlama kabiliyetsizliğinden dolayı cinayet işlemektedir. Samuel Beckett'ın *Molloy*'undaki (1955) anlatıcı, ormanda karşılaştığı bir kömürcüyü öldürene kadar döver. Üstelik bu davranışını, "ya ben onun dediğinden bir kelime anlamadım ya da o benim dediğimden kelime anlamadı" yorumuyla izah eder (113). Thomas Bernhard'ın *Das Kalkwerk*'inin (Kireç Ocağı) asal kişisi Konrad'ın karısını öldürme nedeni (kesin konuşmak mümkün olmasa da), bir bakıma, kitabını yazamamasıdır.

Ölçüsüz Dil

Viktorya dönemi ahlak eğitiminde, temel ahlaki yargı kategorilerinin iyi ile kötü olduğu öngörülmekteydi. Kimine göre bu temel ayrım, Tanrı vergisi bir ahlak bilgisiydi ve ilk günah bu ayrımdan

kaynaklanmaktaydı. Diğerlerine bakılırsa, söz konusu ayrım bütün ahlak felsefesinin temelindeki esas ayrımdı ve uygar toplumun esasını teşkil ediyordu. Ahlak eğitimine, bilhassa aşırı dinsel eğitime yönelik zorlama, sonu cinai öfkeye varabilen cinsel saplantılara ve denetlenemez bir kıskançlığa sahip Frollo ve Headstone gibi karakterler yaratabilmektedir. James Hogg'un *The Private Memoirs and Confessions of a Justified Sinner* (Temize Çıkmış Bir Günahkârın Yaşam Öyküsü ve İtirafları, 1824) adlı romanının son derece eğitimli kahramanı Robert Wringham, kötülük yaptığını düşündüğü insanları aşırıya kaçan dinsel inançları nedeniyle öldürmektedir.

Modernler, Viktorya döneminde daha yaygın olan ölçüsüz ahlaki ve dini eğitim yerine, dilin deneyimi kurma biçimleri üstünde kafa yormuştur. Kafka'nın, yasa ve düzenin, kanun metnini mahkûmun bedenine hakkeden bir araçla yapılan infazlarla muhafaza edildiği hayal ürünü bir toplumu ele aldığı "Ceza Sömürgesi" (1919) adlı hikâyesinde, dilin kurucu işlevi gerçek anlamda cana kıymaktadır. İdam başladığında, mahkûm cezasından haberdar değildir. Malum araç, kanun emrini, ölmekte olan mahkûm kanun hükmünün ve işlediği suçun gerçek manasına adamakıllı vâkıf olana kadar on iki saat boyunca bedenine hakkederek "öğretmektedir". Bu derinlemesine kavrayış gerçekten de mahkûmun bedeninin derinlerine nakşedilir. Hikâyede cezalandırılan suç, efendisinin kapısını beklerken uyuyakalan bir adama aittir. Adam bu suç karşılığında bedenine "Üstlerine Saygı Göster!" yazdırmak zorundadır. Ona verilen bu ahlak dersini gözleriyle değil yaralarıyla almaktadır. Böylelikle mahkûm, mutlak adalet anında tam bir kavrayışa ulaşmaktadır.[11] Kafka'ya göre dil, şeffaf bir araçtan ziyade, ister Josef K.'nın dünyasındaki gibi çileden çıkartacak denli ele gelmez, ister ceza sömürgesindeki gibi dehşet verici ölçüde zorbaca olsun, denetim ve tahakküme hizmet eden bir araçtır.

Sartre, ötekilerin bakışıyla beraber insan varoluşuna anlam katan dilin kurucu işlevinin altını çizer. Sartre'ın Jean Genet biyogra-

11. İşkenceye dayanan bu ahlak eğitiminin kaynağı Eski Ahit'te bulunabilir. "Yahuda'nın günahı demir kalemle yazıldı; yüreklerinin levhaları, sunaklarının boynuzları üzerine elmas uçlu aletle oyuldu." (Yeremya 17:1). Ayrıca bkz. Yeremya 31:33, "Yasamı içlerine yerleştirecek, yüreklerine yazacağım."

fisindeki tayin edici an, Genet'nin yaşamının anlamının ve sonradan sanata duyduğu ilginin, suçunu imleyen tek bir sözcük tarafından belirlendiği andır. Sartre, Genet'nin yaşamındaki bu tayin edici ânı, on yaşındayken bir mutfak dolabından bir şeyler çalarken yakalanması olarak belirler: "Bu bakışla çocuk kendine gelmişti. Henüz bir kişi olmayan bu çocuk, birdenbire Jean Genet'ye dönüşmüştü. 'Dünyanın derinliklerinden ansızın çıkagelen/ baş döndürücü bir kelime/o latif düzeni yerle yeksan etmişti.' Bir ses alenen söylüyordu işte: 'Sen bir hırsızsın.'"[12]

İşte o an Genet bir hırsız *olduğunu* fark etmiştir. Bu sözü duymadan önce, belki de bir şeyler çalmak amacıyla dolabı karıştırmaktadır, fakat tam o anda kulağına çalınan tek bir sözcük, Genet' yi "bütün yaşamını tayin edecek" biçimde tanımlar (18). Artık yalnız çaldığında değil, her daim –uyuduğunda ya da süt annesini öperken bile– bir hırsız olacaktır. Genet'nin vücut buluşu bir sözcükle gerçekleşir ve o sözcük *kötülük*tür. O kötüdür, çünkü başkaları tarafından yapılan tanımlamaya göre bir hırsızdır. Genet, buna cevaben, başkalarınca tanımlanan şeyi kendi amacı haline getirir, ki bu durum kötülük yapmayı bizzat istemesini gerektirir. Ne ki onun için amaç haline gelen kötülük, yaptıklarında değil, dilindedir; kendisini kötü biri olarak yaftalayan dili, kötülüğün kaynağı olarak dünyanın ta kendisine işaret etmek için kullandığı bir araca çevirir. Bildik ahlaki değerler sistemi bütünüyle iyi-kötü ayrımına dayanmaktadır. Genet bu ayrımı, roman ve otobiyografik eserlerinde kullandığı geleneksel değer ve normları tersyüz eden son derece müstehcen anlatımıyla sabote eder. Anlatımında sapık cinselliğe, sadomazoşizme varan alçakça suçlara, eşcinsel tecavüze ve cinayete yer verir. Genet kullandığı dille karayı aka çevirir. Örneğin, *Deathwatch* (Ölüm Bekleyişi, 1949) adlı oyunundaki vahşi zenciye "Kartopu" der; katile atfettiği zarafetle ahlaki düzeni alaşağı eder. Oyunda, okuma yazma bilmeyen Yeşil Gözlü, kendisine yukarıdan gelen zımni emir doğrultusunda bir kızı öldürdüğü için idamını beklemektedir. Bu arada, kız arkadaşından gelen mektupların ona Lefranc tarafından okunması gerekmektedir. Lefranc güzel cümleler

12. Jean-Paul Sartre, *Saint Genet: Actor and Martry* (1952; yeniden basım, New York, 1971). Şiir Sartre tarafından Genet'den alınmıştır, *Poémes*, 56.

kurar kurmasına, ama cahil katil "Ben *kendim* güzel bir cümleyim," der homurdanarak (123).

Sartre'ın Genet'si, onu iyi ile kötü kavramlarının gülünç bulunduğu bir dünyaya, suç ve seksin yeraltı dünyasına yakıştıranlara kendini yeniden takdim ettiği romanlarda dilin sorumluluğunu bizzat alarak kendi kendisinin nedeni olur. Nesne(l)leştirilmiş bu hırsız, geleneksel anlamları nesnel normlardan çalıp uzaklaştırır, şiirsel amaçları adına sözdizimine tecavüz eder. Genet incelemesinde Sartre, bir suçlunun zihinsel gelişiminde, yetersiz ya da bozuk ahlak eğitiminin yerini alan yaratıcı dilsel kabiliyet kazanımını öne çıkarır.

Dinamik-Üretken Dil

Viktorya dönemi romanlarında, açık açık kötü olması ve suç işlemesi öğretilen Jonas Chuzzlewit, Martin Faber ve Paul Clifford gibi yozlaşmış katillere yer verilir. Modern dönemde ise, tek bir ahlak yasasının geçerliliği sorgulanmış ve bütün değer sistemlerinin dilde kök saldığı anlaşılmıştır. Modern katiller genel bir ahlak yasasını yanlış öğrendikleri için değil, hayatlarına anlam katan dil tarafından yanlış yönlendirildikleri ya da dile aşırı bağlılıklarından ötürü onun kurucu gücünün hükmünde oldukları için cinayet işlerler. Dilin güvenilirliği ve açıklığına ilişkin kanının değer kaybetmesinin önemli bir nedeni, kitlelerin manevi desteğini kazanma ve şiddetli savaşın yarattığı mide bulandırıcı yıkımı kabul edilir kılma amaçlı propagandaların yapıldığı I. Dünya Savaşı'dır. Virginia Woolf *Kendine Ait bir Oda*'da, I. Dünya Savaşı'na yol açan kanlı dürtülerin gerisinde yatanın maşist dil olduğu saptamasında bulunur. Diğer taraftan, feministler otuz yılı aşkın bir süredir romanlarda ve toplumdaki hâkim "ataerkil dilin" dinamik ve bazen öldürücü olan yapısını ortaya koymaktadır.[13] Capote'un *Soğukkanlılıkla*'da yarattığı katillerden biri, "güzel" olduğunu düşündüğü, ama korku ve öfkesini kışkırtan

13. Virginia Woolf, *A Room of One's Own*; Türkçesi: *Kendine Ait bir Oda.* Cinsiyetlerarası mücadelede ataerkil dilin baskınlığına ilişkin bir inceleme için bkz. Sandra M. Gilbert ve Susan Gulcar, *No Man's Land: The Place of the Woman Writer in he Twentieth Century*, c. 1 (New Haven, 1988), 227-71.

Thanatoid (ölümvari), *facinorous* (canavarca habis), *omophagia* (çiğ et yeme), *depredate* (talan) ve *myrtophobia* (karanlık korkusu) gibi kelimelerden mürekkep şahsi bir kelime dağarıyla kendisini eğitir (169). Perry'nin cinayet işlediği karanlık dünya, işte böyle karanlık kelimelerle biçimlenmiştir. Julio Cortazar'ın "Uçuca Parklar" (1963) adlı hikâyesinde, okuduğu romandaki bir karakter tarafından bıçaklanan adam, gerçekten de bir metnin dili tarafından öldürülür.[14] *Otomatik Portakal*'da (1962) Alex'in öncülük ettiği cinai haydutlar, antisosyal görüşlerini, çetenin Rusçadan bozarak devşirdiği *tolçok* (dayak), *pyanitsa* (ayyaş) ve *ubivat* (öldürmek) gibi sözcüklerden oluşan bir dil aracılığıyla tecrübe ederler.

DeLillo *The Names* (Adlar, 1982) isimli romanında, sözcüklerin gücüne tapınan ve bu güce hürmetinden dolayı cinayet işleyen katillerden mürekkep bir mezhep tasarlamıştır. Bu mezhepten olanların Tanrı'ya takdimi dildir ve öldürme edimlerinde dayanak aldıkları mantık, aralarından birinin açıkladığı gibi, "bir kitap"tır (212). Mezhep, kurbanlarını, isimlerinin ilk harfleri yaşadıkları yerin adının ilk harfleriyle örtüşen kişiler arasından seçer. Ardından, eski zamanlardaki yazarların kullanıldığı silahlarla –taş, bıçak, çekiç– kurbanların bedenlerine ölümcül yaralardan oluşan bir metin yazarlar. Mezhepten biri, bu aşkın deneyimi şöyle açıklar: "Bu, oydu, o olmalıydı. ... Doğru olduğunu biliyordum. Olmak zorundaydı. Kafatasını parçala, öldür, beynini ez." Bunun "ellerimizle, doğrudan temasımızla" yapılması gerekiyordu (209). Bu mezhepte, Kafka'nın ceza sömürgesinde metinsel infazlarına şahit olan herkesin işledikleri suçun ne anlama geldiğini bellediği kurbanlardan farklı olarak, cinayetlerin nedeni mensuplar dışındaki herkesten gizlenir. "Mezhebin 'metni' –öldürülen kurban– tecrit edilir, diğerlerinden ayrılır, tam bir denetim altındadır ve bütünüyle özgündür."[15]

14. Julio Cortázar, *Blow-Up and Other Stories* (New York, 1963), 63-65.

15. Tom LeClair, *In The Loop: Don DeLillo and The Systems Novel* (Urbana, 1987), 192.

Dilsel Dönemeç

Dilin nedensel işlevini ciddi şekilde ele alan ilk modern filozof Nietzsche'dir. Nietzsche'nin dil eleştirisi, filoloji ve klasik diller alanında kapsamlı araştırmalara dayanmaktadır. Bu araştırmalar sayesindedir ki, Nietzsche Hint, Yunan ve Alman felsefe gelenekleri arasında ortak bir dile dayanan kökensel akrabalığın izini sürmüş ve bu felsefi geleneklerin "benzer dilsel işlevlerin bilinçdışı hâkimiyeti ve rehberliğinde" olduğunu ortaya koymuştur.[16] Söz konusu rehberlik, çoğu filozofun anladığından daha kökensel ve asal bir işleyişe sahiptir. Bu filozoflar çoğunlukla dilin hakikati kasten tahrif etme ve insanları demagoji yoluyla baskı altına alma doğrultusunda nasıl kullanıldığı üstünde durmuş, ancak kelimelerin icadının ve gramer kurallarının daha temel bir biçimde hakikati tahrif edişi ve "ahlaktan bağımsız (*aussermoralischen*) manada" yalan söyleyişiyle ilgilenmemiştir.

Nietzsche dilin bu yönünü "Ahlaktan Bağımsız Manada Hakikat ve Yalan Üstüne" (1873) başlıklı makalesinde ele alır. Düşünme ve var olma biçimleri yaratan dil, aynı zamanda, deneyim addettiğimiz şeyi daraltmak ve tahrif etmek yoluyla "yalanlar" söylemektedir. Şeyleri, onlarla aramızdaki kısmi ve rastlantısal ilişkileri ifade eden metaforlar doğrultusunda sözcüklerle adlandırırız. Dilin sinirsel uyarımdan imgeye, sese ve sözcüğe doğru ilerleyen yaratımı, asli deneyimin kısmi ve tahrif edilmiş tercümelerinden ibarettir. Nietzsche'nin sözcüklerin "hakikatine" yönelik eleştirisinin yolu, mantıksal olarak bir kavramlar eleştirisine çıkmaktadır. Sözgelimi *kuş* kavramı, tekil bir kuşun tikelliğinin unutulmasıyla ortaya çık-

16. Friedrich Nietzsche, *Beyond Good and Evil* (1886; yeniden basım, New York, 1966), bölüm 20; Türkçesi: *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, çev. Ahmet İnam, İstanbul: Say, 2003. Nietzsche ve dil konusu için bkz. Tracy B. Strong, "Language and Nihilism: Nietzsche's Critique of Epistemology", *Theory and Society* 3 (1976 Yaz): 239-63; Sander L. Gilman, Carole Blair ve David J. Parent, *Friedrich Nietzsche on Rhetoric and Language* (New York, 1989). Alan Megill dilin bu nedensel işlevine *estetizm* der ve onu "insan deneyimi evrenini oluşturan 'sanat', 'dil', 'söylem' ya da 'metni' duyumsama istidadı" olarak tanımlar. *Prophets of Extremism: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida* (Berkeley, 1985), 2.

maktadır; ki bu da, dilin dünyayı (canlı kuş) gerçekte olduğu gibi karşılamaktan uzak olduğuna işaret eder. Sözcüklerin kökeninin keyfi ve metafora dayalı oluşu ve kavramların deneyime dayanan köklerinden koparılması, dilde tam hakikat olanağını ortadan kaldırmaktadır. Hakikat, daha ziyade, "menkul bir metafor, düzdeğişmece ve insanbiçimcilikler çokluğudur: Kısacası, şiirsel ve retorik bakımdan yoğunlaştırılmış, aktarılmış ve süslenmiş, uzun süre kullanıldıktan sonra ise, insanlara sabit, kanonik ve bağlayıcı görünen bir insan ilişkileri toplamıdır. Hakikatler, yanılsama olduğunu unuttuğumuz yanılsamalardır."[17] Bu görüşe bakılırsa, dil dünyayı temsil etmekten ziyade ona ilişkin deneyimlerimizi yaratır.

Nietzsche dilin nedensel rolüne ilişkin özgül çözümlemesinde üç kavramı odağa almaktadır: özne-nesne ayrımı, özgür istenç ve nedensellik. Özne-nesne ayrımı, eyleyenle eylem arasında suni bir ayrım yapılmasına olanak tanıyan temel özne-yüklem-nesne gramatik yapısına sahip Hint-Avrupa dillerinin dilsel bir yaratımıdır. Ne ki, insan varoluşu nesneler dünyasında eyleyen bir ben değil; içten dışa, benden ötekiye, geçmişten şimdiye ve geleceğe doğru bir bütünlük olarak deneyimlediğimiz anlama yönelik bir istençtir. İnsan varoluşu "dürtü, istenç ve eylemdir; onu başka türlü görmek ancak dilin ayartmasıyla mümkün olabilir, zira dil tüm sonuçların bir 'özne'nin neden olmasıyla ortaya çıktığı gibi yanlış bir kavrayış içerisindedir". Eylem ve istencin ötesinde bir varlıktan bahsedilemez. "'Eyleyen' eyleme iliştirilmiş bir kurgudur yalnızca --eylemse her şeydir." "Şimşeğin çaktığını" ya da "kuvvetin neden olduğunu" söyleyen bilimciler eylemi iki misline çıkartmaktadır; yaygın dil kullanımı ise "hâlâ dilin yanıltıcı etkisi altındadır ve 'özne' denen küçük budaladan kurtulabilmiş değildir."[18]

Dilin ikinci kavramsal yaratımı özgür istençtir. Nietzsche'ye bakılırsa, insanlar ancak güçlü ve zayıf istence sahiptir. Belirlenimci-

17. Friedrich Nietzsche, "On Truth and Lies in a Nonmoral Sense", *Philosophy and Truth: Selections from Nietzsche's Notebooks of the Early 1870's* (N.J., 1979), 82-4.

18. Friedrich Nietzsche, *On The Genealogy of Morals* (1887; yeniden basım New York, 1967), 1:13; Türkçesi: *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*, çev. Ahmet İnam, İstanbul: Yorum Sanat Kitabevi, 2001.

lik ve onun zıttı olan özgür istenç, gerçekten var olmayan iki kendilik olarak somutlaştırılmış metafizik bir ikiliktir. Özgür istenç kavramı ataların, toplumun, şansın ve Tanrı'nın nedensel etkisini reddeder ve bütün istenç gücünü kendi kendinin nedeni olarak benlikte konumlandırır. Kendi kendinin nedeni olma, bir iç çatışma arz eder. Gerçekten kendi kendinin nedeni olmak, "kendini Münchaussen'in yürekliliğiyle kendi saçlarından tutup hiçliğin bataklığından varoluşa çekmekten" fazlasını gerektirir.[19] Bu türden kurmacalara bel bağlayan insanlar, yalnız öteki insanların ve dış güçlerin değil, sözcükler ve gramerin de ne denli idaresinde olduklarını görmekten âcizdirler.

Suni dilsel yaratımların üçüncüsü ise, insan deneyimini atomlarına ayırarak yoksullaştıran neden-sonuç kavramıdır. Neden ve sonuç, insanların deneyimi anlaşılabilir kılmak için çıkardığı icatlardır. "'Eyleyenin' 'eylemden', olayın olayı ortaya çıkarandan, sürecin süreç olmayıp daha ziyade kalımlı bir töz, nesne, cisim, ruh vs. olandan ayrılması; olayı, 'varlığın', yani kalıcı olanın bir şekilde hareket etmesi ve yer değiştirmesi olarak kavrama girişimi: Dilsel ve gramatik işlevlerde değişmez bir biçim elde ettikten sonra 'neden ve sonuç' inancını tesis eden, işte bu antik mitolojidir."[20]

Nietzsche, dilsel yapıları esaslı hakikatler olarak sunan filozofların naifliğini ortaya çıkarmak amacıyla dilin nedensel mantığına dikkat çeker. Dil doğal bir yapı olmadığı gibi, gerçek dünyayı da yansıtmaz. Dil, kendilerini var eden deneyimleri ancak kısmen aktaran sözcüklerden mürekkep suni bir yapıdır. Kavramlar ise, göndermede bulundukları deneyimin olsa olsa asgari bir kısmını ileten metaforlardır ve bunlar özne-nesne ya da neden-sonuç gibi kendilikler olarak somutlaştırıldığında varlığın tamlığını tahrif ederler. Nietzsche 1874'te kaleme aldığı bir yazıda, modern atomlaşma ve yabancılaşmadan dilin kendisini sorumlu tutar. "Bölünerek parçalara ayrılmış insanlar adeta mekanik biçimde bir iç ve bir dışa ayrışmış ... ve sözcüklerin illetine yakalanarak sözcüklerle damgalan-

19. *Beyond Good and Evil*, 1:21.

20. Friedrich Nietzsche, *The Will to Power*, çev. Walter Kaufmann (New York, 1967), bölüm 631; Türkçesi: *Güç İstenci*, çev. Sedat Umran, İstanbul: Birey, 2002.

madığı takdirde kendi duygularından bile kuşku duyar hale gelmiştir." İnsanların çoğu "cansız, ama tekinsiz biçimde etkin olan birer kavram-ve-sözcük fabrikasıdır."[21] Nietzsche'ye göre, insanların hepsi sözcüklerce zincirlenmiş, saldırıya uğramış ya da kapana kısılmıştır. Nietzsche 1876 tarihli bir yazısında şöyle der: "Dil, her yerde, insanlığı hayalete benzer kollarıyla kucaklayarak gerçekte gitmek istemediği yerlere sürükleyen başlı başına bir güç haline gelmiştir." İnsanlar "tümel kavramların çılgınlığına kapılmış", karşılıklı anlayış yoksunluğu belasına tutulmuş ve "o zorba sözcük ve kavramların boşluğu" tarafından zapt edilmiştir.[22] Halklar yalnız bilinçli politik demagojiyle değil, kişinin kendisini asli bir özne, karşısındakiniyse gereksiz bir nesne olarak konumlandırmasına olanak sağlayan dilin kendine has özne-nesne yapısının güdümüyle komşularına savaş açmaktadır. Bireysel cinayetlerin de benzer biçimde ortaya çıkabileceğine şüphe yoktur.

Nietzsche rasgele sözcük ve gramerlerce yaratılan kurmacaları ifşa ederken, insan deneyiminin tek ve biricik olan gerçek dünyada ortaya çıktığı ve "hakikate" dayandığı yanılsamasını kırma çabasındadır. Ahlaki yetkinin en nihayet Tanrı'nın kelamına dayandırıldığı bir toplumda, dilin temsil edici işlevinin altüst edilmesi, sonunda nihilizme –her tür değer ve yetkinin kaybına– varmıştır. Antinihilist Nietzsche, insanların Tanrı'nın kelamını düzanlamıyla mutlak hakikat saymakta gittikçe daha çok güçlük çektiğine işaret etmekle kalmayıp, daha da kışkırtıcı bir tutumla, kelamın kendisini dünyadan ayırarak bu yetkiyi altüst etmiştir. Bu iki putkırıcı hamle birbirinden ayrı tutulamaz; zira burada Yuhanna'nın yaradılış hikâyesinde bir araya gelen Hıristiyan kozmolojisi ve inancının iki temel dayanağının tahribi söz konusudur: "Başlangıçta Söz vardı ve Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı." Sözcüklerle şeyler arasındaki ilişkinin zorunluluğunu reddederek bu ilişkinin keyfi oldu-

21. Friedrich Nietzsche, "On the Uses and Disadvantages of History for Life" [1874], *Untimely Meditations*, çev. R.J. Hollingdale (Cambridge, 1983), 119; Türkçesi: *Tarihin Yaşam için Yararı ve Yararsızlığı Üstüne*, çev. Nejat Bozkurt, İstanbul: Say, 2000.

22. Friedrich Nietzsche, "Richard Wagner in Bayreuth", çev. R.J. Hollingdale, *Untimely Meditations*, 215; Türkçesi: *Richard Wagner Bayreuth'da*, çev. Mehmet Osman Toklu, İstanbul: Say, 2003.

ğunu savlayan Nietzsche, zaman, varoluş ve dilin kökenini, Tanrı'yla (şeyleri yaratıp adlandırarak –ve Söz'ün ta kendisi olmak suretiyle– her şeyin zorunlu biçimde var olmasının mutlak nedeni sayılan Tanrı'yla) ilişkilendiren nedensel temellendirmeye dayalı kozmolojiyi yerle yeksan etmiştir. Nitekim, sözcüklerin ortaya çıkışı keyfi ise, başlangıçta Söz olamayacağı gibi, Tanrı Söz'ü yaratmış ve Söz'ün kendisi olmuş olamaz. Bu durumda, hiçbir sözün mukaddes yetkiye sahip olduğu savunulamaz. Nietzsche Söz ile Tanrı'yı birbirinden ayırmaya gösterilen dirence dikkat çekerek bu ikisi arasındaki denkliğin gücüne işaret eder: "Korkarım ki Tanrı'dan kurtulduğumuz yok, zira gramere hâlâ inanıyoruz."[23] Mutlak özne ve yetki olarak Tanrı'nın varlığına duyulan bitmez inancın gerisinde, bütün cümlelerdeki öznenin gramatik temelini muhafaza etme gereksinimi yatmaktadır.

Temsil edici dil teorisi yerine, dili değişken metafor ve kısmi hakikatlerin oluşturduğu yaratıcı bir ağ olarak gören bir dil teorisi öneren Nietzsche, dilin kendine has nedensel işlevini gözler önüne sermiştir. Gelgelelim, teorisinin içerimleri düşünüldüğünde, Nietzsche bir yandan da engin bir belirsizlikler evrenine kapı açmıştır. Nietzsche bu belirsizlikler evrenini, *Şen Bilim*'de Tanrı'nın ölümünü ilan eden "deli"nin sorduğu bir dizi alaylı soruyla tasvir eder. Böyle bir dünyada, "Hâlâ yukarı ve aşağı diye bir şey var mı? Sanki sonsuz bir hiçlikte yolumuzu yitirmiyor muyuz? Boş uzayın soluğunu duymuyor muyuz? Hava giderek soğumuyor mu? Gece giderek daha koyu, daha karanlık çökmüyor mu?"[24] Başlangıçta Söz yoksa, bu durumda kesin bir başlangıçtan bahsetmek mümkün değildir ve her şey bireylerin yarattığı kelimeler tarafından anlamda muhafaza edilmektedir. Nietzsche dilin temsil işlevine ilişkin geleneksel görüşleri yıkıp, bu işlevi Tanrı'nın ölümünün delalet ettiği mutlak değerlerin çöküşüyle ilişkilendirirken, bir yandan da dilin kritik rol oynadığı, yaşamı olumlayan bir felsefe sunmaktadır. Nie-

23. Friedrich Nietzsche, Twilight of İdols [1889], çev. R.J. Hollingdale, Harmondsworth (İngiltere 1968), 38; Türkçesi: *Putların Batışı*, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İthaki, 2005.

24. Friedrich Nietzsche, *The Joyful Wisdom* [1882], çev. Thomas Common (New York, 1960), bölüm 125; Türkçesi: *Şen Bilim*, çev. Ahmet İnam, İstanbul: Say, 2002.

tzsche *Böyle Buyurdu Zerdüşt* adlı yapıtında bu rolü, filozof, sanatçı ve şair olarak tasvir edilen üstinsan figürüyle somutlaştırmıştır; üstinsanın olumlu varoluş felsefesi, kendisini dinleyenlerce reddedilen, alaya alınan, maskara edilen ve yanlış anlaşılan zorlu bir armağan olarak resmedilir. Bütün bunlara rağmen, üstinsan zihni uyuşturan ritüeller ve nihilizme karşı durarak yaşama evet deme mücadelesi verir. Dilin nedensel rolüne ilişkin bu kavrayış, Nietzsche gibi perspektivizmi ve şansı olumlayan bir filozofun, insan varoluşunu şaşırtıcı ölçüde karmaşık, olasılıkçı ve belirsiz addeden felsefesinin geneliyle uyum içindedir.

Modern Dil Bilimleri

On dokuzuncu yüzyılda dilbilim ya da filoloji esas olarak diller tarihiyle, modern dillere kaynaklık eden Proto-Hint-Avrupa gibi dillerin yeniden keşfiyle ve modern dillerin türeyişinde etkili olan değişimlere yön veren kanunlarla ilgilenmiştir. Söz konusu araştırmalara fizikteki mekanik alanına ve evrim teorisine dair bilimsel modeller yön vermiştir. Bu bilimsel modellerden yararlanılan dil çalışmalarında, dillerin halihazırda oldukları şekilde gelişmiş olmasının ve zaman içinde değişime uğramasının nedenleri izah edilmeye çalışılmıştır.

Fizikteki devinim kanunları, filologların ses değişimlerini yöneten kanunlarına model teşkil etmiştir. 1847'de Helmholtz pozitif bilimlerde fenomenlerin, sadece birbirini etkileyen kütlesel noktalar arasındaki mesafeye bağlı şiddetteki çekme-itme kuvvetlerine indirgenmesi gerektiğini savunmuştur. Emil du Bois-Reymond ise 1872'de aynı yaklaşımı dilbilime uygulamış ve geçerli bilginin, karmaşık dilsel fenomenleri, evrensel geçerliliğe sahip kanunlara uygun seyir izleyen temel unsurlardaki basit değişimlere indirgemesi gerektiğini savlamıştır. Bu yaklaşım, morfemleri konu alan altı ciltlik bir çalışma yayımlayan (1878-1910) Hermann Osthoff ile Karl Brugmann tarafından daha ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Söz konusu çalışmada, evrensel yasa fikrine uygun olarak katı bir belirlenimcilik taşıyan metodolojik bir beyana yer verilmektedir: "Sese ait her türden değişim, mekanik olarak gerçekleştiği için, istisnasız

biçimde belli yasaları izler. Örneğin, ses değişimi ... bir dil ailesinin bütün üyelerinde her zaman belirli bir seyir izler ve ses değişimine uğrayan hecenin benzer koşullarda ortaya çıktığı bütün sözcükler bu değişimden kaçınılmaz olarak etkilenecektir."[25] Bu paradigmaya bağlı kalan araştırmacılar, dilsel değişimin belirlenimci nedensel yasalar uyarınca gerçekleştiğini varsaymıştır.

Tarihsel yaklaşıma sahip diğer filologlar, dillerin biyolojik süreçlere benzer fenomenlerce belirlendiğini savlamıştır. Alman filolog Franz Bopp 1827 yılında, "Diller belli yasalara uygun biçimde oluşmuş organik bütünler olarak görülmelidir; yapılarında içsel bir yaşam ilkesi barındıran diller gelişip, aşamalı olarak yok olur," fikrini öne sürmüştür.[26] Kimi filologlar ise, dillerin gelişiminde ilerleme saptamıştır. 1848'de August Schleicher, Hegelci bir tasarı benimseyerek, dillerin daha bükünlü ve esnek hale geldikçe ilerleme kaydettiğini savunmuş, bundan yirmi beş yıl sonra ise evrim teorisinin diller için de geçerli olduğunu öne sürmüştür.[27] Jan Baudouin de Courtenay ise 1893'te, ağzın ve gırtlağın arka kısmında oluşan hayvansı seslerin diş ve dudaklara yakın kısımlarda oluşan insani seslere evrilmesiyle beraber, dillerin giderek daha insanileştiğini ileri sürmüştür.[28]

On dokuzuncu yüzyıl sonunda teorisyenler ses değişimlerini, hâkim evrimsel paradigma doğrultusunda, çeşitli "doğal" ayıklanma süreçlerine başvurarak açıklamıştır. Alt katman teorisi, değişimlerin, fetihçi bir ulusun dilinin yenilgiye uğramış halkınkiyle çatışması sonucu meydana geldiğini öngörmektedir. Grimm dilsel değişimleri farklı ulusların ulusal ruhiyatına başvurarak açıklarken, Osthoff farklı ırkların değişen ses organlarının nedensel rolünü kabul etmiştir. Ayıklayıcı etkenlerden biri de, kendini dağlık bölgelerde yaşayan insanların daha güçlü soluk alışında gösteren coğrafi etki-

25. Hermann Osthoff ve Karl Brugmann, *Morphologische Untersuchungen* (Leipzig, 1878-1910), 1: xiii.

26. Geoffrey Sampson, *Schools of Linguistics* (Stanford, 1980), 17.

27. August Schleicher, *Die Darwinische Theorie und die Sprachwissenschaft* (Weimar, 1873), aktaran Ernst Cassirer, *The Philosophy of Symbolic Forms* (New Haven, 1953), 1:166-67.

28. Jan Baudouin de Courtenay, *Vermenschlichung der Sprache*, aktaran Sampson, *Schools of Linguistics*, 25.

dir.[29] Bu açıklamalar birtakım değişimleri izah etse de, hiçbiri evrensel yasaya göre gerçekleşen dilsel değişime dair bilimsel bir açıklama sunmamaktadır. Geoffrey Sampson'ın belirttiği gibi, "Yüzyıl sonunda, tarihsel dilbilim verileri sebepsiz yere gerçekleşen ve belli yönde bir eğilim göstermeyen ses değişimlerinin bir toplamı gibi görünmeye başlamıştır."[30] Ses değişimlerine ilişkin makul tarihsel açıklamalar bulmakta zorlanan dilbilim, en nihayet tarihten yüz çevirmiştir.

Dilbilimin tarih araştırmasından kopmasıyla gerçekleşen bu dilsel dönüşüme yön veren düşünürlerin başında, modern dilbilimin kurucularından biri olan Ferdinand de Saussure gelmektedir. Saussure ilk dönem araştırmalarını tarihsel dilbilim alanında gerçekleştirdiğinden, dilin tarihselliğine ilişkin ciddi bir bilince sahiptir ve bir bilim olarak dilbilim söz konusu olduğunda, dilin tarihsel yönünün (artzamanlı) tarihsel olmayan yönünden (eşzamanlı) ayrılması gerektiği kanısındadır. Ona göre dilbilim dilin dışında kalan tarihsel, toplumsal yahut coğrafi etmenleri değil, eşzamanlı ve bütünüyle dilsel fenomenleri merkeze almalıdır. Saussure *Genel Dilbilim Dersleri*'nde (1915), dil araştırmalarını organik metaforlara dayandıran ve bitkilerin organik gelişim aşamalarından geçişine benzer şekilde dilsel aşamalardan geçtiğini iddia ettikleri dilleri "farklı bitkilerin gelişimini gözleyen bir doğabilimci edasıyla" mukayese eden karşılaştırmalı dilbilimcilerin "absürd muhakemesini" eleştirir.[31]

Saussure aynı zamanda, dili bir adlandırma süreci olarak ele alan anlayışları da reddetmektedir. Ona göre dil, kavramları bire bir ve çizgisel biçimde temsil eden bir sözcükler terminolojisi olmaktan ziyade, birbirine bağlı göstergelerden oluşan bir sistemdir. Saussure göstergeyi bir gösteren (sözlü ya da yazılı sözcük, örn. *ağaç*) ve bir gösterilenin (gösterenin işaret ettiği kavram, örn. "ağaç" kavramı) birleşimi olarak tanımlar. Bu birleşim "nedensizdir", yani gösterenin "gösterilenle doğal bir ilişkisi yoktur" (69). Ağaç kavra-

29. Sampson, *Schools of Linguistics*, 29-31.

30. *A.g.y.*, 33.

31. Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics* [1915], çev. Wade Baskin (New York, 1966), 4; Türkçesi: *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 1998.

mının İngilizcedeki *tree* sözcüğüyle değil de, Türkçedeki *ağaç* sözcüğüyle gösterilmesini gerektiren doğal bir neden bulunmamaktadır. Kimi göstergeler ise kısmen doğaldır. Yansıma gösterilenle gösteren arasında yarı-doğal ilişkiler kursa da, bu ilişkilerin evrensel olduğu söylenemez. Çinliler köpeğin havlaması için *hav-hav*'ı kullanmaz. Semboller (adaleti simgeleyen terazi) ve ünlemler (acı için kullanılan *ah* sözcüğü) gösterilenle gösteren arasında doğal bir ilişki belirtir, ama aslında bu ilişkiler kültürlere göre değişiklik gösterir ve bu bakımdan en nihayet keyfi geleneklere bağlıdır.

Göstergenin keyfiliğinin birincil anlamı açıktır ve çoğu başka düşünür tarafından da dikkate alınmıştır. Fakat Saussure, bunun yanı sıra, gösterilenin kendisinin olumsallığını savunarak daha özgün bir argüman ortaya koymuştur, zira diller *kavramları* keyfi olarak yapılandırır, ya da en azından herhangi bir "doğal" yahut evrensel yasaya göre düzenlemez. "Bize bu denli aşina olan zaman ayrımları, bazı dillere yabancıdır." Ayrıca, *güneş* için her dilde ayrı bir terim kullanılmaz ve "bazı dillerde '*güneşte* kalmak' demek olanaksızdır" (116). "Dil olmaksızın, düşünce bulanık ve meçhul bir toz yığınıdır. Dili önceleyen düşüncelerden bahsedilemez; dilin ortaya çıkışından önce hiçbir şey belirgin değildir" (112).

Göstergenin keyfiliği, sözcüklerin, anlam ve değerini dilden önce var olan esaslı bir gerçekliğe göndermede bulunmak yoluyla elde eden basit pozitif terimler olmadığı anlamına gelmektedir. Sözcükler, daha ziyade, bir göstergeler sistemine dahil olarak anlam ve değer kazanmaktadır. Başka anlam ve değer sistemlerinde sabit göndergelerden bahsedilebilirken, dil için aynı şey geçerli değildir. Örneğin, iktisatta toprağın değeri (yahut anlamı) onun verimliliğine dayanır, fakat dil, sözcükler arası ilişkiler sistemi dışında herhangi bir değer ya da anlam barındırmaz. Saussure'e bakılırsa, değerlerin birbirine bu kadar kökten bağlı olduğu bir sistem daha yoktur. Dil sistemi bütünüyle unsurları arasındaki karşıtlığa dayanır. Yani, farklı bir ses ya da kavrama karşıt olmaksızın herhangi bir anlam taşıyan bir ses ya da kavramdan bahsedilemez. Örneğin, Türkçe *kırmızı* sözcüğü, kırmızı kavramıyla keyfi biçimde ilintilidir ve ancak ayrı renklere karşılık gelen ayrı sözcüklerden farklı olduğu bir sistem dahilinde anlamlıdır. Yani, sözcük kendi başına bir anlam taşımaz. Kırmızının ne anlama geldiğini bilmeyen birine

yüzlerce kırmızı nesne gösterilebilir. Yine de, kendisine gösterilen kırmızı nesneleri farklı renklerdeki nesnelerle karşılaştırmadıkça, kişi *kırmızıyı* kavrayamayacaktır. Dil, bütün anlam sistemlerinde anlama temel teşkil etmesi bakımından, tüm bu sistemlerden farklıdır. Fakat dilin öğeleri, göstergeler sistemi dışında kalan doğal ya da pozitif hiçbir göndergeye sahip değildir. "Kavramlar tamamen ayrımsaldır ve pozitif içeriğine göre değil, sisteme ait olan başka terimlerle olan ilişkilerine göre negatif olarak tanımlanır. Bir kavramın en kesin özelliği, başka bir kavramın olmadığı şey olmasıdır" (117).

Neticede Saussure dilin, türlerin evriminde rol oynayan rastlantısal çevresel baskılara benzer işleyiş gösteren toplumsal baskılara tabi olduğunu ileri sürer. Dilin evrimsel değişimine yön veren hiçbir yasa değişmez olmadığı gibi, hiçbir örüntü de sabit değildir. Ses değişimleri, sonrasında aklın üstün bir mantığa uydurmaya çalıştığı "rastlantısal evrimin" sonucudur. Tüm örüntüler olumsal olarak ortaya çıkar ve süreklilik "salt şansın" eseridir (229-31).

Saussure, dili asli gerçekliğin doğrudan bir temsili olmaktan kurtarmak amacıyla dört temel sav ortaya koyar: Gösterilenle gösteren arasındaki ilişki keyfidir; gösterilenler sisteminin kendisi keyfidir; göstergeler sistemi, sistemden bağımsız bir pozitif içeriğe sahip olmayan unsurlardan oluşur; ve dillerin değişkenlik gösteren yapısı toplumsal-tarihsel baskıların rastlantısal ürünüdür. Böylece dili mevcut haline yön veren bir nedenden yoksun bırakan Saussure, ironik bir şekilde dile, insan düşünce ve deneyiminin oluşumunda emsalsiz bir nedensel rol atfeder.

Saussure, dilin nedensel işlevine yönelik anlayışı, çoğu yönden özgüllük-belirsizlik diyalektiği istikametine taşımıştır. Karşılaştırmalı dilbilimcilerin kesinlik taşımayan organik kuramlaştırmalarını reddeden Saussure, yalnız dilsel faktörlere odaklanan bir dilbilimin temelini atmıştır.[32] Saussure dilbilimi göstergeler sistemine dayandırarak, fonemlerden morfemlere, sözcüklerden tümceciklere, birbirine bağlı dilsel birimlerin karmaşıklığına vurgu yapar. Neden-

32. Aslında, Saussure dilbilimi dört önemli ayrımı temel alarak şekillendirmiştir: *Dil/söz*, gösteren/gösterilen, artzamanlı/eşzamanlı, sentagmatik/paradigmatik.

sel işleyişe sahip bir kuvvetler alanı olarak dil, anlam üretici bir birimler sistemi işi görerek, bu kuvvetlerin birbirine bağlı farklılık ve karşıtlıklarından hareketle anlam üretir.[33] Pozitif bir göndergenin olmayışı, göstergenin keyfiliği, gösterilenin keyfiliği ve bir etkileşimler sisteminin dayanak alınıyor oluşu, dilin nedensel rolüne ilişkin bilginin olasılıkçı ve kararsız olacağı anlamına gelmektedir.

Saussure'ün bütün değer ve anlam sistemlerinin temelinde yatan sistemin –dil sistemi– yine bu sisteme temel teşkil eden kavramların rasgele ayrımlanmasına dayandığını göstermesi, tabii ve evrensel addedilen kritik önemdeki çoğu göstergenin keyfi ve geleneğe bağlı olabileceğini akla getirmiştir. Söz konusu savın en sarsıcı tarafı ise, en birincil gösterge sayılan Tanrı göstergesinin de aynı şekilde keyfi olduğu içerimini taşımasıdır. İşte bu olasılık, "başlangıçta" ilksel dilsel göstergenin –Tanrı'nın Sözü– var olduğu yönündeki Hıristiyan düşüncesinin altını oymuştur. Zira Saussure'e göre dil, başlangıçta olduğu gibi daha sonraki zamanlarda da daima bir göstergeler sistemi olagelmiştir ve göstergeler sisteminin bütününe yayılan etkileşim olmaksızın, dünyayı yaratmak şöyle dursun, herhangi bir anlam belirtecek tek bir sözcükten bahsedilemez. "Dilde dilsel sistemi önceleyen hiçbir düşünce bulunmadığı gibi, hiçbir ses de yoktur" (120). Bu bakımdan, başlangıçta bir tek kelimenin, değil Tanrı kelamı, kendi başına bir sözcük olması ihtimali bile yoktur. Gösterenle gösterilen arasında nedensel bir bağın olmayışı, sözcükle dünyayı birbirinden ayırmış, böylelikle diğer bütün sistemlere temel teşkil eden sistemi, olduğu gibi olmasını sağlayan tabii bir nedenden yoksun bırakmıştır. Bu hayret verici ayrılma, her türden tarihsel anlatı, ahlak felsefesi, toplumsal norm, dinsel inanç, estetik gelenek, hatta kavramsal kategorinin tabii ya da evrensel bir temele dayandığı yönündeki anlayıştan kopuşa işaret etmektedir. Bahsi geçen bu fikirler kendi iç öncüllerine dayanılarak savunulabilse dahi, bunların tabii ve evrensel olduğu savlanamaz. Göstergenin keyfiliği, aynı zamanda, dilsel göstergede temellenen her türden anlam sistemi gibi, dilsel nedensellik anlayışının da bağlamsal

33. Saussure'ün "dile dair alan incelemesi" ile fizikteki ve matematikteki "alan modelleri" arasındaki ilişki için bkz. N. Katherine Hayles, *The Cosmic Web: Field models and Literary Strategies in the Twentieth Century* (Ithaca, 1984), 22.

olduğuna delalet eder. Ses ve anlam değişmeleri açık seçik nedenlere dayansa bile, bunlar belli bireylerin ya da toplulukların denetimi dışındaki göstergeler sistemi dahilinde işleyiş gösteren evrimsel baskıların bir ürünüdür ve "salt şansa" bağlı olarak süreklilik gösterir. Bu yüzden, söz konusu nedenlerin işleyişine ilişkin bilgi en iyi ihtimalle olasılıkçı olmak durumundadır.

Saussure göstergebilim adını verdiği bir göstergeler biliminin, dil dışındaki gösterge sistemlerini anlama yolunda kullanılabileceğini öne sürer. 1940'lı yıllarda, Claude Lévi-Strauss göstergebilimi akrabalık ritüelleriyle mitlerinin toplumsal yapısını açıklamaya yönelik bir gayeyle kullanmaya girişmiştir. "Mitin Yapısal İncelemesi" (1955) başlıklı çalışmasında, Oidipus mitinin, tek bir versiyondan çıkarılamayacağını ve tarihsel olarak açıklanamayacağını varsaydığı esas anlamını farklı bazı versiyonları inceleyerek ortaya çıkarmak amacıyla bir çeşit yapısal göstergebilime başvurmuştur. Saussure'e göre mitin anlamının açıklık kazanması ancak, birkaç versiyonun temel yinelemeli birimlerine (mitem) ayrıştırılması, yapısal örüntüler halinde düzenlenmesi ve göstergebilimsel olarak yorumlanmasıyla gerçekleşebilirdi.[34]

Göstergebilim modern dönemde iyi-kötü, masum-suçlu gibi ayrımlara dayanan başka gösterge sistemlerinin incelenmesinde de kullanılmıştır. Bu sistemler en nihayet dile dayandığından, Saussurecü dilbilim bu sistemlere yönelik araştırmalar açısından öncü bir role sahiptir. Saussure'ün bakış açısına göre, her türden gösterge sistemi, sözgelimi cinayet içeren bir gösterge sistemi, her analiz unsurunun kendi zıddı (ben-öteki, özne-nesne, normal-anormal, masum-suçlu, mesul-mesuliyetsiz) ile etkileşiminin yanı sıra, dahili birimlerinin (katil, kurban, tanık, dedektif, yargıç, ceza mercii) karşılıklı ilişkisi yoluyla tanım kazanır. Sartre'ın, Genet'nin eserlerinde iyi ile kötünün birbirine bağlı anlamı üzerine yorumu, Saussure'ün birbirine bağlı göstergeler sistemi olarak dile bakışının bir uygulaması olarak okunabilir. Sartre bir hırsızın, kendini, her şeyden bağımsız olarak bir hırsız addedemeyeceğini savunmaktadır. Hırsız kavramı "toplumsal kökenli olup, evvela toplumun, mülkiyet siste-

34. Claude Lévi-Strauss, "The Structural Study of Myth" *Journal of American Folklore* 78 (Ekim-Aralık 1955): 428-44.

minin, hukuki kanunların, bir yargı merciinin ve insanlar arası ahlaki ilişkiler sisteminin önsel bir tanımını örtük olarak barındırır."[35] Karşılıklı bağımlılık içeren böyle bir çözümleme, her şeyden bağımsız olarak cinayete yatkın kimseler saydığı fertleri adeta ayrı bir ırkmışçasına tahayyül eden Viktorya döneminin pozitivist kriminolojisine taban tabana zıttır.[36] Keyfi *olmayan* göstergelere ilişkin Viktorya dönemi kanısının belli başlı bir örneği de, Lombroso'nun doğuştan suçlu teorisidir; buna göre sivri uçlu kulaklar, geniş çene gibi "tabii" ve görünür suç göstergeleriyle damgalanmış olan doğuştan suçlu, tabii gösterilenin en iyi örneğidir.

Nietzsche ve Saussure'ün yanı sıra, diğer modern düşünürler de dilin nedensel rolü üstünde durmuştur. Avusturyalı dilbilimci Fritz Mauthner 1901'de, girişinde amacının "dünyayı dilin tahakkümünden kurtarmak" olduğunu söylediği 2200 sayfalık bir dil eleştirisi yayımlamıştır.[37] Güç, enerji, Tanrı, doğa yasası ve nedensellik gibi soyut kavramları şeyleştiren ve her türden görüşü şekillendiren dil, bu yolla düşünceye hükmetmektedir. Mauthner'in dilin düşünce üstündeki tahakkümüne yaptığı vurgu, ortaya koydukları yeni anlatı teknikleri ve dilsel işlevlerle bu tahakküme meydan okuyan Samu-

35. Sartre, *Saint Genet: Actor and Martyr*, 39.

36. Marie-Christine Leps, on dokuzuncu yüzyıl kriminolojisi, popüler yayınları ve romanlarında suçluların dilsel "ortaya çıkışı" konulu bir çalışmasında, bu türden açıklamaların dayandırıldığı pozitivist epistemolojiyi özetler: "Pozitivist düşüncede ... hakikatin, öznenin nesnel gerçekliği dilde yeterli biçimde ifade etmesiyle ortaya çıktığı düşünülür. Başka bir deyişle, pozitivizm gerçekliğin verili, hakikatin mutlak ve birikimsel, dilin ise anlaşılır olduğu yönündeki epistemolojik önkabule yaslanır." *Apprehending the Criminal: The Production of Deviance in Nineteenth-Century Discourse* (Durham, N.C., 1992), 154.

37. Firtz Mauthner, *Beiträge zu einer Kritik der Sprache*, aktaran Linda Ben-Zvi, "Samuel Beckett, Fritz Mauthner, and the Limits of Language", *PMLA* 95 (Mart 1980): 186.

38. *Beiträge*, 1:176; Aktaran Ben-Zvi, "Samuel Beckett", 188 vd. Joyce'un İrlanda'dan kendini sürgün edişi, onu ana dilinden de uzaklaştırmıştır. Kafka gibi Mauthner de, Çekçe konuşulan bir toplumda Almanca konuşarak büyür. İki yazar da Yahudi olmaları ve hiç de memnun olmadıkları bir eğitim sisteminde İbranice öğrenmek zorunda kalmaları bakımından marjinelleşmişlerdir. Dilin keyfiliği ve tesis edici rolü konusunda çalışan diğer analistler de yine marjinalleşmiş Yahudilerdir – Roman Jacobson, Lévi-Strauss, Emmanuel Levinas, Derrida ve Wittgenstein (köken olarak).

el Beckett ve James Joyce'u doğrudan etkisi altına almıştır.[38] 1930' larda, Rus eleştirmen Mihail Bahtin insanlar için deneyimi olanaklı kılan dilin esas itibariyle diyaloğa dayalı olduğunu ileri sürmüştür. Romanda ise anlam yazarın sahip olduğu ve okura naklettiği bir şey olmaktan ziyade, karakterler arasında, yazarla karakterleri arasında yahut karakterlerle okur arasında diyaloğa bağlı olarak kurulur.[39]

1930'lu yılların sonunda, Amerikalı dilbilimci Benjamin Lee Whorf dilin düşünce ve gerçekliği nasıl şekillendirdiğini incelemiştir.[40] Saussure gibi Whorf da, yaptığı araştırmayı, Hint-Avrupa dillerini ilerlemenin vardığı son nokta addeden evrimsel modelin zaaflarının üstesinden gelecek yeni bir dil bilimine katkı sayar. Whorf evrimsel teorinin "modern insanın başına boca edildiğini" savunur ve dil ile düşünce arasındaki ilişkiye dair anlayışın yüzlerce dilden olsa olsa birkaçına dayandığını savlar. Whorf "ilkel" dillerle "aşağı toplumlara" özgü zihinsel işleyiş arasında ortaklık olduğu fikrini bir kenara bırakır.[41] Çalışmasında, "gerek gramere, gerekse mantığın gramerle ilintili alanlarına ve düşünce-psikolojisine ilişkin oturduğumuz yerden yaptığımız genellemeler" bakımından Linnaen öncesi botanikle aynı durumda olduğumuzu, bu nedenle dilbilime dair halihazırdaki dargörüşlü önyargılarımızın "gösterişli bir palavra" ortaya çıkarmış olduğunu söyler (84). Nitekim, Whorf'un bizzat yaptığı araştırmalar, nadiren bilinen dillerin daha özgül dilsel yeterliklerini ayırt etmek bakımından daha başarılıdır.[42] Whorf düşüncenin dilin en temel yapılarınca --çoğulluk ve zaman türetme yolları ya da dilin konuşma parçalarına bölünmesi– nasıl şekillendirildiğini araştırmıştır. Örneğin, Hopi dilinde "sanal çoğullar" yoktur. Bu dilde "on adam" demek mümkündür, zira adamlar algılana-

39. Mihail M. Bahtin, *The Dialogic Imagination*, çev. Caryl Emerson ve Michael Holquist (Austin, Texas, 1981).

40. Benjamin Lee Whorf, *Language, Thought and Reality* (Cambridge, 1956). Makalelerin büyük kısmı 1936 ve 1941 yılları arasında kaleme alınmıştır.

41. Whorf, Freud ve Jung'un "ilkel" zihin ile çocuk zihnini eşitlemesinden bahsederken, Lucien Lévy-Bruhl'un *Les funtions mentales dans les sociétés inférieures* (1912) adlı eserini bilhassa zikreder.

42. Whorf'a göre Kızılderili ve Afrika dillerinin çoğu, "nedensellik, eylem, sonuç, dinamik ya da enerjik niteliğe ilişkin iyi işlenmiş, mantıklı ayrımlarla doludur" ve "bu bakımdan bu diller Avrupa dillerine göre epey mesafe kat etmiş durumdadır". "Thinking in Primitive Communities", Whorf, *Language*, 78-85.

bilen şeylerdir. Buna karşılık, günler algılanamaz olduğundan, aynı dilde "on gün" demek mümkün değildir ve bu yüzden, "on gün kaldılar" ifadesi, Hopi dilinde ancak "on birinci güne kadar kaldılar" şeklinde ifade edilebilir (140).

Batı bilimi, on yedinci yüzyıldan bu yana tüm dünyada geçerli bilimin modeli olagelmiş, ayrıca zaman, kuvvet ve nedensellik gibi tümel kavramlara güçlü ispatlar getirmiştir. Batılı bilimciler, her dilde farklı sözcüklerle karşılanıyor olsalar da bu temel kavramların, bunları ifade etmek için kullanılan sözcüklerden daha evrensel olduğunu savunmuştur. Bu görüşü desteklemelerinin en önemli gerekçesi ise, bu evrensel kavramların çoğunun dil olmaksızın, matematiksel olarak ifade edilebilmesidir. Halbuki Whorf bu temel kavramları ve bunların temelde farklı yollarla ifade ettiği insan deneyimlerini tesis edenin dahi dil olduğunu göz önüne serme çabasındadır.

Diller arasındaki farklılık, kendini bilhassa zaman ve nedensellik anlayışında göstermektedir. Hopi dilinde soyut zamana gönderme yapmak için kullanılan en kesin ifade, bizim dilimizde olsa olsa "daha sonra" ifadesine denk düşer. Hopi dilinde "bizim 'zaman' dediğimiz şeye; geçmiş, şimdi ve geleceğe; devam etmeye ya da sürmeye doğrudan atıfta bulunan hiçbir sözcük, gramatik kalıp, yapı ya da ifade bulunmaz" (57). Bu dilde insanların ve şeylerin tabiatında olan dinamik süreçlerin dışında, çizgisel bir zamanda, boş uzamda var olan süreğen harekete ilişkin bir sözcük, dolayısıyla bir anlayış yoktur. Hopi dilinde, soyut zaman yerine, kabaca *nesnel* ve *öznel* denebilecek iki temel kategori bulunur. Nesnel zaman kategorisi İngilizcedeki geniş ve geçmiş zamana denk düşerken, öznel kategori İngilizcedeki gelecek zamanın yanı sıra, insanların, hatta hayvan, bitki ve şeylerin aklından ve gönlünden geçene karşılık gelmektedir.

Hopi dilinde soyut nedenselliği karşılayacak bir sözcük de bulunmamaktadır. Buna yakın sayılabilecek bir karşılık, Hopi diline özgü öznel alan kavramıdır; öznel alan "yaşam, güç ve kuvvetle titreşen"dir (60). Hopiler *nedenselliği*, geleceğin yanı sıra, bir "ümit, arzu ve amaç, hayat verici enerji, etkin neden" alanını da içine alan öznel fiil kalıbıyla karşılar (60). *Nedenselliğin* Hopilerdeki karşılığı, iki fiil kalıbıyla ifade edilen öznel ve nesnel eylem alanları ara-

sında bölüştürülmüştür. *Beklenti belirten* fiil kalıbı öznelden nesnele doğru yönelimi çerçeveleyerek, belirmeye başlayan şeye gönderme yapar, ki buna istek, niyet anlamı da dahildir. *Başlama belirten* fiil kalıbı ise, nesnelliğin ucunda iş görür ve ters yönde nedenselliğin sonuna işaret eder. Hopi dilinde, *nedenselliğe* yakın yegâne sözcük *tunátya*' dır. *Tunátya* arzu, düşünce ve umudun yanı sıra, bütün bir öznel alan ile "Evrenin örtük, hayati ve nedensel veçhesi" anlamına gelir (61).

Whorf'un dilbilimi özgüllük-belirsizlik diyalektiğini yansıtmaktadır. Çok sayıda dil ve bu dillere ait yapıların düşünce ve davranışa yön verme biçimi üstünde çalışan Whorf, dillerin nedensel rolüne ilişkin anlayışı arılaştıran yeni bir dilbilimin temelini atmıştır. Diğer taraftan, bu yeni bilim dilin üretici rolünü anlamak bakımından muazzam bir belirsizlik sergilemektedir. Bu belirsizlik, Whorf'un İngilizce "yemek yeniyor" cümlesini Hopi diline çevirme çabasında da görülür. Söz konusu cümle Hopi dilinde "arkasında ne türden bir nedensellik olursa olsun, eylemin sona ermiş olduğunu belirtir; neden bildiren sonekle belirtilen nedensellik, bu sebepten, bizim geçmiş zaman dediğimiz zamanla benzeşir. Fiil, işte bu zamanı ve başlama belirten zaman ile sonuç belirten son durum (kısmi ya da tam yenmişlik) zamanını tek bir ifadede içerir. Neticede, cümlenin karşılığı 'yemeğin yenmesi sona erdi' şeklindedir" (61). Whorf düşüncelerini çoğunlukla açık şekilde belirtmektedir, fakat *başlama belirten*, *sonuç belirten* ve *yenmişlik* belirsizlik taşıyan ifadelerdir. Bu yaklaşık çevirideki belirsizlik, İngilizce konuşan bir kimsenin, kullanılan sözcüklerin Hopi dilinde ne anlama geldiğini tam olarak kavramaya çalışırken çekeceği güçlüğü gözler önüne sermektedir. Ne ki, zaman belirtme biçimlerindeki bu farklılıkların dilin yanlış tercüme edilmesinden ya da yanlış yorumlanmasından kaynaklandığını ve tam anlamıyla ampirik olmadığını savunan araştırmacılar Whorf'a veya bilinen adıyla "Sapir-Whorf hipotezi"ne kuşkuyla yaklaşmıştır.

Yine de Whorf'un makaleleri geçmiş, şimdi ve gelecek gibi, deneyimin görünüşte evrensel esaslarının kültürel ve tarihsel bakımdan farklılık gösterebileceğine işaret etmiştir. Whorf araştırmalarıyla, fikirleri bir dilden başka bir dile aktarmanın güçlüğü üstünde durmakla kalmamış, dilin insan deneyimine taban teşkil eden za-

man, uzam, kuvvet ve nedensellik gibi en temel metafizik kavramları tesis etmedeki nedensel işlevinden kaynaklanan daha derin bir belirsizlik bulunduğunun da altını çizmiştir.

Öldüren Harf

Dilin nedensel rolünün felsefe ile bilim alanındaki kabulü, bazı romancıların cinayet nedenselliğini sunma biçimiyle koşutluk göstermektedir. Hatta bu kabulün bazı yönlerden romancıların doğrudan etkisiyle gerçekleştiği söylenebilir. Romancılarla filozof ve bilimciler arasında dilin nedensel rolü hususundaki çeşitli bağlantıları, Ludwig Wittgenstein ile Philip Kerr, Niels Bohr ile Alain Robbe-Grillet ve Jacques Derrida ile Umberto Eco eşlemelerinde görmek mümkündür. Bu bilimci, filozof ve yazarların hepsi, dilin kurucu işlevinin modern kabulünün kültürel bakımdan nasıl geniş çaplı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu önemli şahsiyetler, Bohr'un "dilde asılı duruyoruz" ifadesiyle belirttiği modern görüşü açıkça paylaşmaktadır.

Wittgenstein *Tractatus Logico-Philosophicus*'ta (1921) dilin düşünce ve dünyanın sınırlarını nasıl belirlediğini inceler. Wittgenstein'ın savı, "*Dilimin sınırları* dünyamın sınırlarıdır" (56) önermesiyle özetlenebilir. Düşüncenin ve dünyanın dildeki sınırları sabit olmaktan ziyade, öte yanında anlamsızlığın bulunduğu bir değişen sınırlar labirenti gibidir. Wittgenstein bu sınırı anlamlı önermelerle anlamsızları birbirinden ayırmak ve geleneksel felsefi soruşturmanın anlaşılabilirliğine meydan okumak amacıyla kullanmıştır: "Felsefi yapıtlardaki önermelerle soruların çoğu, yanlış olmasa da mantıksızdır" ve "dilimizdeki mantığı anlamadaki âcizliğimizden doğar" (19). Dildeki mantık, dünya olarak düşünülüp deneyimlenen şeyi şekillendirirken temelde nedenseldir.

Wittgenstein "etik önermelerin varlığından bahsedilemeyeceğini" (1) savlayarak, okurunu mevcut düşünce kalıplarını sorgulamaya davet eder. Etik önermeler, analitik olmamaları ve ampirik olarak doğrulanabilir bilgi aktarmamaları nedeniyle anlamlı sayılamaz. Wittgenstein'ın ünlü bitiriş cümlesi –"Üzerine konuşulamayan konusunda susmalı"– sağlam felsefenin etik önermeleri bir kenara bırakması gerektiği, zira bunların anlamlı bir şekilde dile getirilebi-

lir olanın sınırlarını aştığı iddiasını taşır. Ne var ki Wittgenstein 1919 tarihli bir mektubunda, *Tractatus*'un, kitabın önsözünde yazmaktan vazgeçtiği amacını açıklar: "Eserimin iki kısımdan oluştuğunu yazmak niyetindeydim: ilki burada yazılı olanlar, ikincisiyse *yazmamış* olduğum [diğer] her şey. Evet, önemli olan kesinlikle bu ikinci kısım. Zira Etik olan, tabiri caizse, kitabım tarafından dahili olarak sınırlanmıştır ve kesin konuşmak gerekirse, ANCAK bu minvalde sınırlanabileceği hususunda kuşkum yok. Kitabımda, günümüzde çoğu kimsenin hakkında gevezelik ettiği şeyi suskun kalarak tanımladım."[43] Wittgenstein'ın sözünü ettiği gevezelik, savaş dönemine has ahlak dersi verme alışkanlığına ve büyük olasılıkla Bertrand Russell'ın didaktik telkinlerine bir göndermedir. Wittgenstein dilin sınırını, ötesinde kalanın ancak susarak bilinebileceği noktayla çizerek kitabının en önemli kısmını yazmamıştır. Wittgenstein'ın ahlak konusundaki suskunluğu, yirminci yüzyıl felsefesinin belki de en duyulabilir ahlaki seslerinden biridir; zira Wittgenstein bu suskunluğuyla, yaşadığı döneme has acımasızlık ve ahmaklığın, dilin kötüye kullanılmasından kaynaklandığı görüşünü ima etmektedir.

Wittgenstein'a göre dilin nedensel rolü, hakikat ile gerçekliği kurmasından ileri gelir. Wittgenstein geleneksel felsefi önermeleri anlamsız olanın alanına sürmüş; etik önermeleri önermesel ikna gücünden yoksun ifadeler olarak damgalamış ve ahlakın ne anlama gelebileceğini belagatli bir şekilde suskun kalarak açıklamıştır. Neticede, okurlarına kendi önermelerini tırmanılacak bir merdiven gibi görmeleri önerisinde bulunur ve şöyle der: "Beni anlayan, önermelerimi –basamaklar gibi– onlara tırmanarak onları aşmak amacıyla kullandığında, sonunda önermelerimin saçma olduğunu görecektir. (Bu durumda yapması gereken, merdivene tırmandıktan sonra onu devirip yıkmaktır)." Marjorie Perloff'un Wittgenstein'ın şiir ve roman türündeki etkisini konu alan *Wittgenstein'ın Merdiveni* başlıklı eserine adını veren de, düşünürün kullandığı bu son imgedir. Perloff'a bakılırsa merdiven, gündelik dilin düşünceyi, başlangıç noktası "en az varış yeri kadar muğlak" olan bir hareketle

43. Aktaran Marjorie Perloff, *Wittgenstein's Ladder: Poetic Language and the Strangeness of the Ordinary* (Chicago, 1996), 32.

yükseltmesini sağlayan sıradan, gündelik bir aracı simgeler. Merdiven imgesi, aynı zamanda, Wittgenstein'ın sonsuz bir farklılık ve yaratıcılık sergileyen önermeler yoluyla, yinelenen bir başlangıçtan erişilmez bir hedefe yönelen numaralandırılmış, gidimli önermesel dilini akla getirmektedir.[44]

Wittgenstein *Tractatus*'ta bütün dillerin tek biçimli bir mantıksal yapıya sahip olduğunu iddia etse de, *Felsefi Soruşturmalar*'ında (1953) dilin deneyimi, kuralları olan ve gündelik dilin simgeleriyle dönen dil oyunlarıyla şekillendirdiğini öne sürer. Philip Kerr'in *A Philosophical Investigation* (1992) romanındaki seri katili etkisi altına alan dil felsefesi, bazı yönlerden Wittgenstein'ın fikirlerini yansıtmaktadır. Romanda örneğin dilin düşünceyi, onun sınırını çizerek belirlediğinden, söylediğimiz çoğu şeyin anlamsız olabileceğinden, anlamlı olan herhangi bir şey söyledikten sonra suskun kalmamız gerektiğinden, etik önermelerin dile getirilebilir olanın sınırlarını aştığından, felsefi düşüncenin kullandıktan sonra fırlatıp atılması gereken bir merdiven olduğundan ve dilin bir oyuna benzediğinden bahsedilmektedir.

Kerr'in romanındaki öykü, bir İngiliz istihbarat biriminin potansiyel suçluları belirlemekte olduğu 2013 yılında geçer. Birimin kısa adı olan LOMBROSO'nun açılımı, Localization of Medullar Brain Resonations Obliging Social Orthopraxy'dir (Toplumsal Düzeltme Gerektiren Medüller Beyin Rezonanslarının Yer Tespiti). Bu yer tespitleri, saldırganlığı denetleyen ventro-medial nükleusa (VMN) sahip olmayan, bu yüzden de saldırganlaşması muhtemel olan kişileri saptamakta kullanılan PET tarayıcılarıyla yapılmaktadır. Toplumsal düzeltme mekanizması ise, insanların, öldürmekten alıkoyulması amacıyla izlenmesine dayanmaktadır. İzlenen bu kişilerden Ludwig Wittgenstein kod adlı olanı, değerlendiriliş ve adlandırılış biçimi yüzünden, Sartre'ın Genet'nin hırsız yaftası yedikten sonra yaşadığını varsaydığına benzer bir travma yaşamaktadır. "Adlar noktalar, önermelerse oklar gibi – anlamları var" (49). Bir akşam kendini ansızın potansiyel bir caniye dönüştürülmüş bulan roman kahramanının adlandırılış biçimi, onu toplumdan dışlanmış birine, bir paryaya çevirir, zira bu adlandırma ona "Kabil'in damga-

44. *A.g.y.*, xiv-xv.

sını" basmıştır (50). Kahramanın dilin nedensel işlevine ilişkin değerlendirmesi, adlandırmada odaklanmaktadır. Adlar "mistik anlamlarla doludur". Adlar güç sahibidir ve kahraman bu yüzden kendisinin de "bir ada dönüştüğünü" söyler (105).

Romanın kahramanı, LOMBROSO'nun mantığını içselleştirerek, VMN'sizlerin kimliğine ulaşmak için bilgi bankasına zorla girer. Böylelikle onları bulup öldürerek kendi toplumsal düzeltme operasyonunu gerçekleştirebilecektir. Ondaki öldürme mantığının kaynağı, kod adını aldığı düşünürün felsefesidir. Davasına bakan Jake takma adlı kadın dedektif, dilin rolünü anlamak amacıyla Wittgenstein üzerinde çalışırken, söz konusu bağlantıyı fark eder. "Dil insanın içsel yaşamının esasını teşkil ediyor olsa dahi, insanların, bilhassa polislerin, doğal karşılama meylinde olduğu bir şeydi. Wittgenstein'ın dilin yapabildiklerini açıklama girişiminden çok daha önemli olanıysa –en azından Jake'e göre– dilin yapamadıklarını açıklama çabasıydı" (118). Katilin bilinmesi yahut dile getirilmesi mümkün olan ile olmayan arasında gidip gelen eylemleri, bilinenin sınırlarında dolaşan dedektifin hareketleriyle benzerlik göstermektedir. Katil, dedektifle arasındaki iletişimi, işlediği her cinayetle birlikte yeni sınırlara ve kurallara kavuşan bir dil oyunu gibi görmeye başlamıştır. "Evet," diye düşünür, "bir kadın polisle oyun oynamak iyi bir fikir" (132).

Kerr'in roman kahramanı, adaşı olan düşünüre benzer şekilde iki defter tutmaktadır; Kahverengi defteri, yaşamına ilişkin bir günlük niteliğindeyken, Mavi defterine işlediği cinayetlere dair ayrıntıları kaydeder (121). Oynadığı ölüm kalım oyunu, Wittgenstein'ın dil felsefesini hayata geçirme amacına hizmet eder. Nitekim, katil bunu şöyle açıklamaktadır: "Vaktimin büyük kısmını düşünülemez olanı düşünmeye" ve "konuşulamaz olanı konuşmaya çabalamakla geçirdim." Katil, yapmaması gereken şeyi yaparak –insan öldürerek– bahsettiği bu düşünce ve dil sınırlarını zorlar. Wittgenstein'ın dilin sınırlarına ilişkin felsefesine uygun olarak, "üzerine konuşulamaz" cinayet eylemleri aracılığıyla dilin ve düşüncenin sınırlarında yaşar.

Düşünür Wittgenstein "etik önermelerin varlığından bahsetmenin olanaksızlığını" savunmuştur. Seri katil Wittgenstein ise, işlediği cinayetlerin yargılanamayacağı, çünkü "bütün önermelerin eşit değerde olduğu ve etik önerme diye bir şey olmadığı" iddiasında-

dır. Bu düşüncelerinin onu vardırdığı sonuçsa, "öldürüyorum çünkü bunu yapmamam için mantıklı bir neden yok" ifadesiyle özetlenebilir (134). Katil, Jake'e yazdığı mektupta şöyle der: "Dil ve sınırları, beni daha fazlasını söylemekten alıkoyuyor... Unutma ki, nihayet gerçek anlamda iletişime geçtiğimizde, sen ve ben Felsefe yapıyor olacağız." Mektubu sonlandırırken ise, düşünür Wittgenstein'ın yakın arkadaşlarıyla yazışmalarında kullandığı "Tüm kanımla," ifadesini kullanır (151). Katil, önceki yazılarından duyduğu hoşnutsuzlukla da yine düşünür Wittgenstein'ı anıştırır: "'Cinayet' sözcüğünün kullanımı hususundaki güç beğenirliğim, şimdilerde bana hatalı geliyor." Katil "önceki çalışmalarının yine de kalmasına" karar verir, zira bunlar diğer notlarının yanında, "dilin müphemliklerini" gösteren "bir çeşit diyalektiğin ortaya konmasına hizmet edecektir" (232).

Her yanı polisle çevrilen Wittgenstein intihara teşebbüs eder. Cinayete ilişkin belirlemesi ise, *Tractatus*'un son satırlarını anıştırmaktadır: "Bu hikâyeleri anlayan herkes, onları, yine onları aşmak için tırmanılacak basamaklar olarak kullandığında, ne kadar anlamsız olduklarının ayırdına varacaktır. Tıpkı birkaç dakika içinde, yukarı tırmanıp kafamı ilmiğe geçirmek için birkaç basamağı kullanacağım gibi. Sizler de benim gibi, tırmandıktan sonra merdiveni devirip yıkmalısınız. Bu hikâyeyi salt bir önermeymişçesine aşmanız gerekir ki, dünyayı doğru düzgün görebilesiniz. Üzerine konuşulamayan hakkında susmamız gerekse bile, koşulların beni daha fazlasını söylemekten alıkoymasına üzülüyorum" (312). Katil Wittgenstein'ın işlediği cinayetlerin hikâyesi bir anlatı merdivenidir; Jake tekrar tekrar (işlenen her cinayetle) bu merdivene tırmanır ve sonunda bir yere çıkmadığını, merdivenin anlamsız olduğunu ve bir kenara atılması gerektiğini görür. Bu bakımdan, felsefe yapma, öldürme ve katili yakalama edimlerinin hepsi, dilin sınırlarının bilinmesine bağlı bir hakikat arayışıdır. Bu "felsefi soruşturmalar", nasıl cinayetin mutlak bir nedeni yoksa, yaşama dair mutlak bir hakikatin de olmadığı kabulüyle yapılmalıdır.

Wittgenstein'ın odasına hızla dalan Jake, onu boynundaki ilmikten kurtarmak için, tekme attığı merdivene tırmanmak zorunda kalır. Wittgenstein işlediği cinayetleri Jake'e açıklayacak kadar hayatta kalır. Geçmiş yıllarda, işledikleri acımasız cinayetleri, bunu

onlara Tanrı'nın yaptırdığını söyleyerek açıklayan katiller olmuştur. Ne ki böylesi açıklamalar günümüzde delilik göstergesi sayılmaktadır. Wittgenstein ise, işlediği cinayetlere "daha çok modern zamanlara yakışır" bir açıklama getirir. Ona cinayet işleten, Tanrı'nın sesi değil, "Mantığın sesi ... Aklın elçileri"dir. Seri katil Wittgenstein mantık, akıl ve dil anlamına gelen *logos*'un sesinin telkin ettiği bir şey –herhangi bir şey– yapma gerekçesine sahip olmak amacıyla cinayet işlemiştir.

Robbe-Grillet'nin romanları, kuantum teorisinden, bilhassa da gerçekliğe ilişkin farklı deneysel düzenlemelere dayanan kıyaslanamaz görüşlerin ancak bu deneyleri tanımlayan tamamlayıcı dillerde ve bunlardan anlam çıkaran matematikte anlaşılabileceğini öngören tamamlayıcılık teorisinden etkilenmiştir.[45] Gerçekliğe ilişkin bu farklı görüşler, olaylara dair klasik mekanik dahilinde uzlaştırılabilecek farklı bakış açıları olmaktan ziyade, ışığın dalga-parçacık ikiliğini tanımlamakta kullanılanlara benzeyen, esas itibariyle farklı kavramlardır.

Tamamlayıcılık ilkin Niels Bohr tarafından geliştirilmiştir. Bohr'un dil felsefesi, kuantum teorisyeni meslektaşı Aage Petersen tarafından kaydedilmiştir. Petersen'in ifadesiyle, Bohr'a göre felsefe sorunları "varoluş ya da gerçeklik üstüne olmadığı gibi, insan aklının yapısı ya da sınırlılığı üstüne de değildir. Bunlar, daha ziyade, iletişim sorunlarıdır." Dilin tek bir gerçekliğin tasarısından ibaret olduğu görüşüyle kendisine meydan okunduğunda, Bohr, "Dilde öyle bir şekilde asılı duruyoruz ki, neyin aşağı neyin yukarı olduğunu bile söyleyemez hale geldik," demiştir.[46] Ana yönler bile birbirine karıştırılmaktadır, zira nesnel ölçümlerin olanaksız olduğu,

45. Kuantum teorisi ve Robbe-Grillet için bkz. Raylene L. Ramsay, *Robbe-Grillet and Modernity: Science, Sexuality, and Subversion* (Gainesville, Florida, 1992); tamamlayıcılık teorisinin "Robbe-Grillet'nin eserlerindeki izdüşümü" için bkz. s. 4, 12, 21. Ayrıca bkz. Ramsay'in 1972 tarihli "La complémentarité multiple: Une étude de l'oeuvre d'Alain Robbe-Grillet" başlıklı incelemesi.

46. Bohr'un yazılarında söz konusu ifadeye harfiyen rastlanmasa da, Aage Petersen bu ifadenin, geleneksel felsefenin gerçekliği asal, diliyse ikincil bir yere koyduğu iddiasıyla köşeye sıkıştırılmak istendiğinde Bohr'un verdiği tipik bir karşılık olduğunu ima eder. "The Philosophy of Niels Bohr", *Bulletin of the Atomic Scientist* 19 (Eylül 1963); 10-11. Bohr dil hususundaki görüşleri için bkz. Hayles, *Cosmic Web*, 52-54.

herhangi bir sistemin ilksel koşullarının kesin olarak belirlenemediği (kesin öndeyilerde bulunmanın olanaksız olduğu), temel varlıkların görünüşte çelişik özelliklere sahip olduğu (ışığın dalga-parçacık ikiliği) ve fenomenlerin mekanik nedensellikle açıklanamadığı atomik düzeyde kuantum evrenini karşılamayan klasik mekaniğin diline sıkışmış durumdayızdır.

Robbe-Grillet, Balzaccı tasarımsal romana mekân olan klasik fizik evrenini reddetmiştir; söz konusu roman tipinde yazar öykünün geçtiği ortamın koşullarını, karakterlerinin eylemlerine yön veren nedenleri ve bütün bir olay örgüsünü, yazmaya geçmeden evvel tasarlar ve bu "nesnel" hakikati, karakterlerin neden aktarıldığı biçimde hareket ettiğini ancak romanın sonunda öğrenen okura nakleder. Grillet bunun yanı sıra, her şeyin "sıradan bir neden-sonuç, maksat-rastlantı yumağında eritildiği" geleneksel polisiye romanı da reddeder.[47]

Bohr'un dilde asılı olduğumuz yönündeki görüşü, Robbe-Grillet'nin tamamlayıcılık teorisini insan deneyiminin makro dünyasına taşıyan romanlarının bir şiarı gibidir. Robbe-Grillet cinayet konulu romanlarında tamamlayıcı dilden yararlanarak, yazdığı metnin dilinde içerilen edimler için "metinsel üreteçler" yoluyla üretici kaynaklar tayin eder.[48] Bu edebi tasarı, bir karakterle ilintili ruhsal duygusal etkenlerin, yerini olay örgüsüne has metinsel üreteçlere bıraktığı *Silgiler* (1953) adlı dedektiflik hikâyesinde kendini açıkça göstermektedir. Robbe-Grillet okurun cinayete ilişkin birtakım psikolojik dürtülere ya da Balzac romanına özgü nihai kadere dayalı mantıklı açıklamalara yönelik beklentisini altüst eder. Karakterlerinin psikolojik itkiler veya toplumsal etkilerle oradan oraya sürüklenmesi, Robbe-Grillet'ye ters düşmektedir. Onun eserlerine yön veren yegâne nedensel etki metin kaynaklıdır ve bu da hayli tedirgin edici bir durumdur. Zira *Silgiler*'de Wallas'ın Dupont'u öldürmesi için herhangi bir neden yoktur; o bu cinayeti, kendisinin suçlu olduğundan kuşkulanmaya başlayan metindeki karakterler

47. Alain Robbe-Grillet, "A Future for the Novel", *For a New Novel* (1956; yeniden basım Evanston, 1965), 22-23.

48. Bruce Morrissette, "Post-Modern Generative Fiction: Novel and Film", *Critical Inquiry* 2 (1975): 253-62.

yüzünden işler: Cinayetten önce Dupont'un evinin önünde, üzerinde Wallas'ınkine benzer bir yağmurluk olan birini gören pansiyoncu kadın, yağmurluklu adamın Wallas olduğunu zanneden bir kafeterya sahibi ve silahı cinayet silahına benzediği için Wallas'tan şüphelenen bir dedektif. Bu karakterler "yanlışlıkla" Wallas'tan şüphelendikleri için, onun cinayet işlemesinde büyük rol oynarlar. Metinde, *yanlışlıkla* sözcüğü tırnak içine alınmıştır çünkü bu, hakikatin zıddı anlamına gelir; halbuki Robbe-Grillet'nin eserlerinde metinden öte bir hakikat yoktur.

Bahsi geçen hikâyedeki oidipal tema, metinsel anlamda cinayetin ortaya çıkışına katkıda bulunur. Wallas ve Dupont, Oidipus'la babasının modern uyarlamasıdır; Yunan tragedyasına özgü kaçınılmaz alınyazısı, *Silgiler*'deki nedensel işlevini, gerçek bir doğaüstü mukadderat olarak değil de, yüzyıllar boyu ağızdan ağza aktarılarak, yeniden basılarak ve değişiklerden geçerek ortaya çıkan Oidipus mitinin metinsel bir etkisi olarak gösterir. Buna ilaveten, Wallas ile Oidipus arasındaki koşutlukların çokluğu, Wallas'ın, en azından edebi geleneğe gömülmüş ve kadere ilişkin geleneksel beklentilere sahip okurun nazarında katil olmasını belirleyen unsurlardan birinin de Sofokles olduğunu ima eder.[49]

Robbe-Grillet'nin sonraki romanlarında dil; imgeler, sözcükler, hatta tek bir harf gibi metinsel üreteçler yoluyla cinayette daha doğrudan rol oynar. Yazarlar metinsel biçim ile içeriği oluşturmak için, antik çağlardan bu yana kafiye, vezin ve anagram gibi edebi teknikler kullanagelmiştir. Oysa Robbe-Grillet ve diğer modern romancılara göre, metinsel üreteçlerin karakter ve öyküyü belirlemedeki nedensel işlevi, önceki yazarlarca kullanılan bu gibi stratejilerin nedensel etkisinin çok ötesine geçmektedir.[50] *Topologie d'une cité fantôme* (Bir Hayalet Şehrin Topolojisi, 1976) romanında anlatılan cinayet öyküsü kısmen, hikâyenin değişik versiyonlarında, farklı sonuçlar ortaya çıkaracak şekilde farklı anlam, yer ve zamanlarda yeniden beliren bir fahişenin cesedi imgesiyle özdeşleşen *v*

49. Bruce Morrissette, "Oedipus or the Closed Circle: *The Erasers*", *The Novels of Robbe-Grillet* (1963; yeniden basım, New York, 1971), 38-74.

50. Robbe-Grillet ve romancı Jean Ricardou, Raymond Queneau ve Raymond Roussel tarafından kullanılan anlatı stratejileri için bkz. Morrissette, "Post-Modern Generative Fiction".

harfi ile oluşturulmuştur. Fahişe bu versiyonlardan birinde tanrıça Vanadé olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca metnin büyük kısmı, karmaşık bir metinsel üreteçler dizisine uygun biçimde onun isminin ilk harfiyle oluşturulur.

Antik bir şehir olan Vanadium MÖ 39 yılında bir volkan patlaması sonucu yerle yeksan olmuştur; patlayan volkanın püskürttüğü taş ise tanrıça Vanadé'yi, vücudunda V şekilli bir iz bırakacak biçimde yaralamıştır. Üzerinde, her nasılsa, *v* harfinin merkezinde toplanan "müteakip sözcük dizilerini ortaya çıkaran (neden olan)" (*donne la série suivante*) kırmızı bir G harfinin olduğu bir flama taşıyan bir gemi belirir:

vanadis-vigil-vessel (vanadis-nöbet-gemi)
danger-water's edge-diviner (tehlike-su kenarı-kâhin)
plunge-in vain-carnage (suya atlama-beyhude-katliam)
divan-virgin-vagina (divan-bakire-vajina)
gravid-engenders-david (hamile-doğurur-david) (37)

Bir dizi cinayete yer veren öyküyü, içinde *v* harfinin bulunduğu sözcüklerden mürekkep bu fonolojik matris oluşturmaktadır. Öykü, bir limanda nöbet tutan bir bakirenin bir gemi görerek, geminin suyun kenarına yaklaşmasıyla tehlike sezinlediği Vanadium şehrinde cereyan eder. Bir kâhin, kadınlara denizcilerden korunmak için suya atlamalarını söyler, fakat onları gemiyle gelen tehlikeye karşı uyaran bu kadın dışındaki herkes katledilir ve deniz akan kanla kırmızıya bürünür. Bakire, bir divanın üstünde tecavüze uğrar ve V biçimindeki kasık bölgesi kana bulanır. Öteki kurbanların kanına bulanmış halde suya atlayan bakire, sudan çıktığında hamiledir ve sonunda David'i doğurur. *V* harfi, tek başına hayatta kalan bu kadına birçok kadının katliamına yer veren bu öyküyü işte böyle oluşturmaktadır. Bakirenin kana bulanmış imgesi, onu öyküde daha önce bahsi geçen cinayet kurbanıyla bağlantılandırır, fakat bu versiyonda kadın hayatta kalarak David'i doğurur. Aynı zamanda katil de olan David, kendi oyunu *The Birth of David*'i (David'in Doğumu) yaratmakla kalmayıp, bir hermafrodit olması itibariyle, metne benzer şekilde kendi kendini üretme kapasitesine sahiptir.

Robbe-Grillet Vanadé ismiyle oynamaya, ona Vanessa, Veronica gibi başka *V*'li isimler takıp, Muzaffer (*Victorious*) Vanadé, Vampir

Vanadé ve Mağlup (*Vanguished*) Vanadé gibi aynı sesin tekrar edildiği unvanlar vermeye devam ederken, *v* harfi de hikâyeyi örmeye devam eder. *V* harfinden türetilen görsel yaratılar arasında, aynı zamanda kişileri ve nesneleri yaratan üçgenler bulunmaktadır. Vanadé'nin kardeşi David'in isminin Yunanca karşılığının ilk harfi, bir üçgen olan deltadır. Ayrıca, David'in isminin kendisi, iki deltayla kuşatılmış bir *v* harfidir. Vanadium şehri ise, üçgenlerle doludur: tapınak kapısının üstündeki üçgen biçimli alınlık, istilacı askerlerin çaprazlama kesişen kılıçları, şemsiyeler, volkanlar ve kadınların üçgen biçimindeki kasıkları.[51]

Olay örgüsünün kaynağı, *v* harfiyle türetilen sözcük matrisidir. Edebiyat eleştirmeni Ursula Heise'ın da belirttiği gibi, "metin, bir yineleme örüntüsünü sözde-nedensel bir zincire çevirir; bu zincir ise sözcüklerin metin-üstü göndergelere atıfta bulunmaktan ziyade metin-içi ilkeye göre oluşturulduklarını vurgular". Öykü, yazar tarafından yaratılmış gibi değil de, "dilsel bir tasarıdan, bir göstergeler düzeninden" hasıl olmuş gibi görünmektedir.[52] Robbe-Grillet romanın sonraki bir kısmında, cinayetlerin işlendiği yeri belirleyen (en azından belirler görünen – emin olmak olanaksız) geometrik bir şemaya dayanan bir dizi cinayete başka bir metinsel üreteç tatbik eder. Romanın "Çoktandır İzimi Süren Suçlu" başlıklı son bölümünde, anlatıcı dedektif ellerini kan içinde buluverir, üstelik bir suikastçı tarafından da izlenmektedir. Bir polis ise, "metinden toplanan bazı ipuçları" ele geçirmiştir (132). Bu durumda katilin dedektif, anlatıcı ya da metnin kendisi olması muhtemeldir.

Robbe-Grillet dile eşi bulunmaz bir nedensel güç yüklemiştir, zira dilin, fikirleri muhtevasını etkilemeksizin nakletme işi gören şeffaf bir vasıta olarak görülüp, burjuva sınıfına özgü karakter, öykü ve dinsel-ahlaki değerleri anlatmakta kullanıldığı Balzacçı romana meydan okuma amacı güder.[53] "Yeni Roman, Yeni İnsan"da (1961) Tanrı-vari, her şeyi bilen bir anlatıcıya ve insan-odaklı bir

51. Françoise Meltzer, "Preliminary Excavations of Robbe-Grillet's Phantom City", *Chicago Review* 28 (Yaz 1976): 44-46.

52. Ursula K. Heise, *Chronoschisms: Time, Narrative, and Postmodernism*, Cambridge, 1997, 119.

53. Robbe-Grillet, "A Future for the Novel", 15.

dünyaya yer veren Balzacçı romanın eski güvenilirliğini yitirdiğini, kendi *nouveau roman*'ının da (yeni roman) değişen koşulları yansıtmak durumunda olduğunu belirtir. İnsan yaşamı, çağdaş insanların bir yaratımıdır ve hiçbir anlatıcı ayrıcalıklı bir gerçeklik bakışına sahip olamaz.

Hitler, Stalin, Hiroşima ve dünya savaşlarından sonra, neden-sonuç odaklı eski açıklamalar ile tarihsel anlatılar savunulamaz hale gelmiştir. "Bizi çevreleyen dünyaya ilişkin anlamlar artık kısmi, geçici, hatta çelişik ve daima sorgulanabilirdir." Bu bağlamda, modern roman "ilerledikçe bizatihi kendi anlamını yaratan" bir keşif yolculuğu olmalıdır.[54]

Dilin nedensel işlevinin sınırlarını zorlayan Robbe-Grillet, bununla beraber, okuru kavrayış sınırlarının ötesine taşımıştır. Romanındaki atlamalar, çelişkiler ve keskin virajlar çıldırtıcıdır. Yine de roman, dilin üstlendiği yeni nedensel işlevlere dikkat çekerek, okuru, kullanılan dili anlaşılır kılma ve hatta anlatıyı oluşturma konusunda ağır bir sorumluluk yüklenmeye teşvik etmiştir.

Jacques Derrida 1967'de yayımlanışıyla büyük yankı uyandıran üç kitabında, mevcudiyet metafiziğini hedef alan yapıbozum felsefesi doğrultusunda dilin nedensel rolünü kabul etmiştir. Derrida'ya göre Batı metafizik tarihi, Platon'dan bu yana, Derrida'nın aşkın gösterilen adını verdiği mutlak bir gerçeklik temeli arayışıdır. Batı metafiziğinin peşine düştüğü bu aşkın gösterilen, yüzer gezer görünüşler oyununu aşarak, varoluşu esaslı biçimde anlamlandırma amacı doğrultusunda türetilmiş bir kavramdır. Böylesi mutlak bir anlam kaynağı temin etme amacı güden metafizikçiler, bu doğrultuda, Tanrı, akıl, varlık, töz, hakikat ve öz gibi kavramlar koyutlamıştır. Derrida gerçekliğin mutlak merkezi ya da değişmez kökenine yönelik bu bitmez tükenmez arayışı eleştirmektedir. Merkezli bir yapı anlayışı, "esaslı bir değişmezlik ve güven verici bir kesinlik" sergiler.[55] Bu anlayışı köken addetmek de mümkündür. Aşkın gösterilenler, varoluşu somut bir töz, tinsel bir öz, uzamsal bir merkez, zamansal bir köken yahut mutlak erek olarak farklı şekillerde te-

54. Robbe-Grillet, "New Novel, New Man" [1961], *For a New Novel*, 141.

55. Jacques Derrida, "Structure, Sign and Play in the Discourses of the Human Sciences", *Writing and Difference* (Chicago, 1978), 178, 179.

mellendirse de, bunların hepsi neyin gerçek ve doğru olduğunun belirlenimi açısından nedensel işleve sahiptir.

Derrida dilde böyle bir merkezin bulunduğu yönlü kabule "sözmerkezcilik" adını verir. Bu felsefe, Yunanca *logos* sözcüğünün muhtelif anlamlarını temel alır. *Logos* varoluş ile yaşamın ilk nefesi, bizzat Tanrı olmasa da Tanrı'nın kelamı anlamına geldiği gibi, akıl, mantık, doğrulama veya dil, sözcük anlamlarını da taşıyan bir sözcüktür. Sözmerkezcilik, tarihsel bakımdan, sözün yazıya üstünlüğünü savunan bir teori olan sesmerkezciliğin bir uzantısıdır. Dilin bu iki temel formu arasındaki ilişki, yapıbozum yönteminin hiyerarşik addettiği pek çok ikili karşıtlıktan bir tanesidir. Bu nedenle, aşkın gösterilen adaylarından her biri, uygun bir kavramsal ikilikte yer alan ilk ve ayrıcalıklı terimdir: Tanrı-insan; akıl-akılsızlık; varlık-yokluk; öz-tesadüf; töz-boşluk ve doğruluk-yanlışlık. İlk terim ayrıcalıklıdır çünkü daha gerçektir, dolayısıyla da aşkın bir gösterilen olmaya daha yakın durmaktadır. Ayrıca, nedensel etkinlik bakımından daha üstündür. Derrida'nın yapıbozumu, bu ikiliklerin çeşitli metinlerde saptanıp hiyerarşik sıradüzenlerinin tersine çevrilerek, aralarındaki etkileşimden doğan daha derin anlam doğrultusunda hiyerarşik olmayan biçimde yeniden düzenlenmesine dayanır.

Derrida'nın gramatoloji olarak adlandırdığı yeni dil biliminin öncelikli görevi, söz-yazı hiyerarşisinin yapıbozuma uğratılmasıdır. Sesmerkezcilik yazıya nazaran daha şimdiye ait saydığı sözü ayrı bir yere koyar, çünkü söz mutlak bir varoluş temeli olarak doğrudan tinden doğup duyusal olanın ötesine geçerken, ertelemeli bir ifade şekli olan yazı düşüncenin salt bir kopyası olduğundan değerden kaybeder. Yazı, aynı zamanda, mevcut olmayan bir yazar tarafından üretilir. Dolayısıyla yazının yeniden üretimi mümkündür ve yazı bu bakımdan birliğini ve mevcudiyetini zedeleyecek olan muhtelif yorumlamalara açıktır.

Derrida söz-yazı hiyerarşisini, onu tersine çevirip anlamın bu iki terim arasındaki benzerlik ve farklılıklardan nasıl doğduğunu göstermek yoluyla yapıbozuma uğratır. Yine de, tersine çevirme ancak anlık ve kısmidir. Ayrıca her zaman değişkendir, zira iyi kötüyü, doğruluk yanlışlığı nasıl her zaman bozarsa, yazı ile söz de bıraktıkları izlerle birbirini öyle bozmaktadır. İkili karşıtlıklardaki

terimler, yoruma başka terimler de sokulana dek, birbiri arasındaki farklılıklarla ve anlamlarındaki ertelemelerle anlam kazanırlar. Derrida *différance* (ayıranı) terimiyle, sözcükler arasındaki (zamansal) ertelemeler ile (uzamsal) farklılıklardan doğan anlamın bu ikili üretimine atıfta bulunur.[56] *Différance* sözmerkezciliğe temel teşkil eden iki kilit ikilik olan söz-yazı ve mevcudiyet-namevcudiyet karşıtlıklarını tersine çevirir. Derrida'nın ürettiği bu kavram, tek bir anlama, yorumsal destek noktasına, mantıksal odağa ya da tek bir kökensel noktaya sahip olmayan yorumlayıcı stratejilerin kaymasına ve hareketine gönderme yapar.

Derrida, Platon'un yazının bir eleştirisi ve Batı sözmerkezciliğinin klasik kaynağı sayılan *Phaedrus* diyaloğu üzerine yazdığı "Platon'un Eczanesi" başlıklı makalesinde, sonsuz bir sözcük oyunu olarak yazının üretici işlevini ele alır.[57] *Phaedrus*'ta Sokrates, Pharmacia adında bir bakireyle oynarken dipsiz bir uçuruma düşüp ölen genç bir bakirenin efsanesini anlatarak diyaloğa başlar. Pharmacia'nın ismi pek çok anlam yankılamaktadır. Efsanede, oyuncu bir ayartmayı ve ölümcül eğlenceyi anıştırır. "Oynadığı oyunlarla Pharmacia, bakireye özgü bir saflığı ve nüfuz edilmemiş bir bedeni ölüme sürükledi" (70). *Pharmacia* aynı zamanda birine "*pharmakon* –ilaç ve/ya zehir– verilmesi" anlamına da gelebilir. *Pharmakon* iyileştirme özelliğine sahip olabileceği gibi, "bir suç unsuru, zehirlenmiş bir şimdi" de olabilir (77). *Pharmakeus* ise, bir büyücü veya sihirbaz olabileceği gibi, şifalı ot satan yahut zehirle öldüren bir kimse de olabilir (117). *Pharmacia* aynı zamanda yazı anlamına gelirken, *pharmakos* günah keçisi demektir, zira yazı "bir kimsenin genel, tabii, alışıldık yol ve kanunlardan sapmasına" da yol açabilir (70). Buna göre yazı, anlamlarla oynama, masumları yoldan çıkarma, ayartma, büyüyle etkileme, hastaları iyileştirme ya da ölümcül bir

56. Fransızcada "farklı olmak" ve "ertelemek" sözcükleri için tek bir sözcük, yani *différer* kullanılır. Fakat Derrida her iki anlamı içine alacak şekilde *différance* sözcüğünü önerir ve böylelikle yazıya ayrıcalık katar, zira Fransızca kullanımda iki sözcük arasındaki ayrım belirsizleşmektedir. Ana metin: "Différance" [1972], *Margins of Philosophy* (Chicago, 1982), 1-28.

57. Jacques Derrida, "Plato's Pharmacy" [1968], *Dissemination* (Chicago, 1981), 61-171; Türkçesi: "*Platon'un Eczanesi*", çev. Melih Başaran, *Toplumbilim*, sayı 10: Derrida Özel Sayısı, İstanbul: Bağlam, 1999.

zehre dönüşmeye muktedirdir. Sokrates'in kendisi yazılı sözcüğü eleştirerek yalnız sözlü felsefe yapmıştır, ama her şeye rağmen günah keçisi ilan edilerek zehirle infaz edilmekten kurtulamamıştır.

Derrida yazının söz üstündeki yaşam-olumlayıcı işlevlerini göklere çıkarsa da, yazıya yönelik önyargıları ve yazının zehrine ilişkin korkuları da incelemiştir. Derrida'nın çağdaşı olan göstergebilimci Umberto Eco, tarihsel romanı *Gülün Adı*'nda (1980), cinayet nedeni olarak tam da böyle bir korkuyu işler. Romanda kullanılan tek cinayet aracı, bir on dördüncü yüzyıl İtalyan manastırının eczanesinden alınan zehirdir.[58] Zehirleme vakalarının ardında, kütüphanede Aristoteles'in güldürü konulu gizli bir kitabına rastlayıp kitabın okunmasını engellemek amacıyla cinayet işleyen kütüphane sorumlusu rahip Burgos'lu Jorge vardır.

Jorge, cinayetleri soruşturan Baskerville'li William isimli rahibe İsa'nın Tanrı'nın biricik ve mutlak hakikatini ortaya koymak için dili kullandığını ve gülmek şüphe doğurduğundan katiyen komik biçimde konuşmadığını söyler (130). Jorge kütüphanecilerin şüphe götürmez ilahi Söz'ü savunarak, onun güldürü yoluyla bozulmasının önüne geçmeleri gerektiği kanısındadır. Görevleri, "eksiksiz olan, en başında Söz'ün mükemmeliyetiyle tanımlanmış olan" Tanrı'nın bilgisini muhafaza etmektir. İsa doğru yolun ve hakikatin ta kendisi olduğunu söylemiştir; bilgi işte bu ilahi bilgeliğin ilham dolu tefsirinden başka bir şey değildir. Jorge cinayet işlemesini, İncil'in son satırlarıyla gerekçelendirir: "Bir insan bu peygamberlik kitabının sözlerinden bir şey çıkarırsa, Tanrı bu kitapta yazılı olan hayat ağacından ve mukaddes şehirden onun hissesini çıkaracaktır." Jorge, İncil'in hakikatini dalgaya almak için Aristoteles'i kullanmak niyetinde olan herkesi öldürerek Tanrı'ya hizmet ettiğine inanmaktadır. William, çömezi Adso ile konuşurken, dilin değişmez gerçekliğin bir temsili olmaktan ziyade, deneyimlerin karşılıklı etkileşimiyle ortaya çıkan bir keyfi göstergeler sistemi olduğunu savunarak Jorge'nin görüşlerine meydan okur. Ona göre bilgelik, en eksiksiz biçimde, komedi ile metaforun etkileşimi yoluyla gerçekleşir, ayrıca şüphe götürmez ve yanılmaz biçimde Tanrı tarafından ilk ve son

58. Umberto Eco, *The Name of the Rose* (New York, 1984); Türkçesi: *Gülün Adı*, çev. Şadan Karadeniz, İstanbul: Can, 1999.

olarak bahşedilmiş değildir. William'a bakılırsa, "kitaplar inanılmak için değil, soruşturulmak için ortaya konmuştur". Dil hakikatin tam bir temsili olmaktan çok, bir göstergeler ağıdır. William, mümkün olduğu takdirde, göstergelerden hareketle gerçekliğe vasıl olmak ister, tıpkı ipuçlarından hareketle katile ulaşmak istediği gibi, ama bu gibi soruşturmalar "başka göstergelerin yardımını" gerektirmektedir (317). Dil, birbirine bağlı değişken göstergelerin oluşturduğu bir ağdır; cinayetlerin kaynağının ise, münferit failler arasında rastlanan bir nedenler ve rastlantılar ağı olduğu ortaya çıkar. Bunların saptanması, eylemi apaçık bir tek nedene dayanan tek bir suçluya değil, birçok nedensel etkene ve birbirine benzeyen birtakım katillere işaret eden ipuçları ve izlerden ibaret bir ağ sayesinde gerçekleşir.

Bu polisiye hikâyenin anlatıcısı Adso, işaretlerin/göstergelerin birbirleriyle ilişki içinde olduğu bu ağda, göstergenin atıfta bulunduğu nihai bir gerçeğin, bir ilk nedenin olup olmadığını merak etmektedir. Adso aşkın bir gösterilen bulma umuduyla William'a müracaat eder: "Nihai, hakiki olan bir şey – böyle bir şey var mı?" William'ın cevabı –"Belki"– modern dönemde hakikat ile nedensel kavrayışa özgü temel olumsallığın altını çizmektedir (317). Hakikat, asal olanın ardındaki rastlantısalın, merkezi olanın ötesindeki marjinalin su yüzüne çıkmasında ve dinsel tartışmalarda yükselen sayısız seste kendini gösterir. Düşünce işlerken, iyi ile kötünün izleri birbirine karışır. Manastırın şifalı ot yetiştiricisi Severinus'un da William'a (kuşkusuz, Derrida'nın "Platon'un Eczanesi" makalesini anıştırır biçimde) anlattığı gibi, "zehirle ilaç arasındaki sınır çok incedir; Yunanlılar '*pharmakon*' sözcüğünü her ikisini imler şekilde kullanmıştır" (108). William'ın cinayetlerin arkasında tek bir suçlu bulamaması gibi, Adso da katillere ilişkin anlatısını denetleyecek nihai bir otorite bulamamaktan yakınır: "Doğru yorum ancak ataların otoritesi üstüne inşa edilebilir, ama bana azap çektiren bu durumda, itaatkâr zihnimin başvurabileceği hiçbir otorite yok; şüphe içimi kavuruyor" (248).

William'la aralarındaki son tartışmada Jorge, Aristoteles'in güldürü konulu kitabına ilişkin korkusunu açık eder. Aristoteles'in kitaplarından her biri Hıristiyan öğretisinin bir kısmını tahrip etmiştir. "Atalar, Söz'ün kudretine ilişkin söylenmesi gereken her şeyi

söylemişti, ama Boethius Filozof'a [Aristoteles] el atınca Söz'ün ilahi esrarı, insani bir tasım ve kategori parodisine çevrildi" (473). Aristoteles'in güldürü üstüne yazdığı yeni keşfedilmiş kitabı, Tanrı imgesinin kendisini, insanları şeytanın gücünden duyulan sağlıklı korkudan azat eden güldürüyle tersyüz etme tehdidi arz etmektedir. Jorge'ye göre, günahkâr mahluklar ebedi cehennem mahkûmiyeti korkusu biçimindeki ilahi ihsana ihtiyaç duyarlar. Gülme ise, Tanrı merkezli yaradılış düşüncesini büsbütün tehdit etmektedir: "Filozof'un sözünün baştan çıkarıcı hayal gücünün marjinal tuhaflıklarını mazur gösterdiği ya da marjinal olanın merkeze atladığı gün, merkezin bütün izleri kaybolacak. O gün, Tanrı'nın kulları bilinmeyen âlemin dipsiz uçurumlarından çıkagelmiş canavarlara dönüşecek, işte o an bilinen dünyanın sınırı Hıristiyan hükümdarlığının kalbi haline gelecek" (475). Anlaşılan o ki Jorge, Derrida'nın mevcudiyet metafiziği adı verdiği şeyin, vadettiği köken ve merkezle birlikte yitirilmesinden, iyi, doğru, kutsal olan her şeye yaptığı nihai göndermelerle beraber kaybolmasından korku duymaktadır.

Romanda, Aziz Pavlus'un "Harf öldürür" düsturu birkaç şekilde hayata geçirilmektedir. Dil, insanlara yalan itiraflar yaptırmak için işkence eden, bu itirafları doğru kabul edip sonra da onları kendi sözcüklerine dayanarak, kutsal kitap adına infaz eden Engizisyon mahkemesi zemininde öldürmektedir. Dil insanların ölümüne sebep olmaktadır, çünkü gülmenin dinsel metinlerin tefsiri açısından anlamının kimse tarafından öğrenilmesini istemeyen Jorge, Aristoteles'in güldürü konulu kitabının sayfalarına zehir sürmüştür. Zehir, kuşkusuz Platon'un "Eczanesi"ni anıştırır şekilde, manastırın eczanesinde yapılmaktadır. Burada büyük ihtimalle, Derrida'nın bu konuda yazdığı ve semantik düzeyde yazı ile zehirlemeyi ilişkilendirdiği makalesine de atıfta bulunulmaktadır. Jorge işlediği cinayetleri, Tanrı'nın, sözleriyle oynayan herkesi öldürmekle korkuttuğu İncil'in son satırlarından alıntı yaparak haklı çıkarmaktadır. Dil, işlenen bazı cinayetlerden dolaylı olarak sorumludur; zira cinayetlerin bir kısmı, tek bir katilin Kıyamette üflenecek yedi borazanının sırasına göre (dolu ve ateş, kan deryası, akrep sokması, vb. yollarla) cinayet işlediğini düşünme hatasına düşen William'ın ipuçlarını yanlış okumasından kaynaklanmaktadır. Jorge, William'ın kutsal kitap dilinin yanlış bir okumasına dayandırdığı hatalı teorisini öğrenir ve

bu bilgiyi kullanarak sonraki bazı cinayetleri teoride güdülen mantığa uygun biçimde işler. Kendi elleriyle öldürücü hale getirdiği sözleri yiyen Jorge'yi öldüren de yine söz olur; Jorge intihar ederken, zehirli sayfaları yer. Neticede, bütün kütüphane yanar ve dumanı tüterken hâlâ tehlike arz eden el yazmalarının arasında değerli kalıntılar arayan çapulcuların yanı sıra birkaç rahibin ölmesine sebep olur. Harf gerçekten de öldürmektedir, ama Derridacı bir metinsel oyunla cinayetlerden ve yanmış metinlerden mecazi bir hayat ve anlam da yaratmaktadır, zira bunlarla örülen hikâye sayesinde okurlar kendilerini on dördüncü yüzyılda yaşarken bulurlar.

Modern romancılar, Viktorya döneminde noksan, aşırıya kaçan ya da bozuk ahlak eğitiminin nedensel rolüne yapılan vurguyu bir kenara bırakıp, kimi zaman filozof, bilimci ya da edebiyat eleştirmenlerinin doğrudan etkisinde kalarak, cinayete alışılmadık şekillerde neden olan dilin kendisine daha önce görülmedik bir ilgiyle eğilmişlerdir. Kimi modern roman karakterlerinin, kullandıkları dilin noksanlığından dolayı cinayet işlediği görülmektedir. Örneğin, Josef K. hukuk dilini bilmemektedir ve sonunda K.'nın infaz edilmesine neden olan bu dilin kendisi gizemli ve karmaşık bir dildir. Moosbrugger dilsel anlamda cehalet içindedir, Oswald disleksiden mustariptir ve Schmitz okur yazar değildir. Kimi karakterler ise, ötekiler tarafından dayatılan dil aşırılığından dolayı cinayet işlemektedir. Kafka'nın sadist ceza sömürgesindeki otoriteler, kurbanları, gerçek anlamda kanun metniyle infaz eder. Genet, bir hırsız olarak adlandırılmanın baskısından bir kaçış gibi görür eserlerinde yer verdiği cinayetleri. Sartre, Genet'yi olduğu kişi yapanın dilin hükmü olduğunu göstermek amacıyla Genet'nin söz dağarını ayrıntısıyla inceler: Genet dil tarafından yakalanmış, tanımlanmış, anlamlandırılmış, ezilmiş, bastırılmış, taciz edilmiş, kıstırılmış, kılıfa sokulmuş, felce uğratılmış, lanetlenmiş ve cezalandırılmıştır.

Kimi modern roman karakterleri ise dili kaynak alarak yaptıkları dinamik üretimler neticesinde cinayet işler: Konrad'ın boşa çıkan edebi ihtirasları, Perry'nin hastalıklı sözlüğü ve Alex'in bozuk Rusçası. *The Names*'teki (Adlar) katiller mezhebi dili adeta bir saplantı haline getirmiştir; seri katil Wittgenstein, lakabını aldığı filozofun dil felsefesinden ilham alır; Wallas'ın işlediği cinayetler, yer aldığı roman metninin bir üretimidir. Robbe-Grillet'nin bir diğer ro-

manında ise bakirelerin katledilmesinin metinsel üreteci *v* harfidir. Son olarak Jorge, okuma usulü üstüne tehlikeli bir kitap saydığı kitabın okunmasını önleme arzusundan ötürü cinayet işler ve kendisi de aynı metnin zehirli sayfalarıyla intihar eder.

Değişen nedensellik anlayışlarını ortaya çıkaran tarihsel gelişmelerden ikisi, dilin nedensel rolü üstünde önemli rol oynar: düşünce alanında uzmanlaşma ve yeni teknolojiler. Bu bölümde, bu iki tarihsel gelişmeden ilki üstünde durdum. Bu doğrultuda, Saussure ve Whorf'un yeni dil bilimlerine yaptığı katkının yanı sıra, Nietzsche, Wittgenstein ve Derrida'nın dil felsefelerinden hareketle düşünce alanındaki artan işbölümünü ele aldım. Bahsi geçen düşünürlerin dilin nedensel rolüne ilişkin kavrayışa yaptığı katkılar, özgüllük-belirsizlik diyalektiğini yansıtır niteliktedir. Bu yeni alan araştırmalarının artan kesinliği, olasılıkçı ve belirsiz bilgi evrenlerine kapı açmıştır. Whorf'un farklı diller arasında yapılan çevirilerin yapısına ilişkin bulguları, Saussure'ün gösterilenin keyfiliği teorisi ve Derrida'nın metinleri sonsuzca yapıbozuma uğratma yöntemi için hep aynı şey geçerlidir. Etkinliğinin artmasıyla beraber terk edilmesi gereken bir felsefe vasıtasıyla daha yüksek bilgiye erişimi simgeleyen Wittgenstein'ın merdiveni, dile tatbik edildiği haliyle, savımın güçlü imgelerinden birini teşkil etmektedir. İnsan, izah edici önermeler sayesinde üst seviyelere çıktıkça bu önermelere daha bağımlı hale gelir ve bu yüzden söz konusu önermelerin bir kenara atılması daha da gerekli bir hal alır. Benzer biçimde, insan dilin nedensel işlevini kavradıkça, dil hakkında ne kadar az şey bildiğini daha iyi görür. Modern dönemde Wittgenstein'ın, hakkında konuşamayacağımız, dolayısıyla da susmamız gereken şeye ilişkin görüşü, diğer düşünür ve yazarlara da giderek genişleyen bir evrenin kapılarını aralamıştır.

İletişimin gücü, kapasitesi ve çeşitliliğinde çığır açan yeni iletişim teknolojisi, dilin nedensel rolünün giderek daha da fark edilmesine ikinci bir açıklama getirmektedir. Telgraf, telefon, telsiz, sinema, radyo, televizyon ve internet, dilin nakledilebileceği yer sayısını olduğu gibi, göndericilerin sesiyle görüntüsünün işin içine girmesiyle beraber daha da zenginleşen bu iletişim yollarının ulaş-

tığı mesafe ve hızı da artırmıştır. Sinema, radyo ve televizyonla birlikte bu yolla gönderilen mesajlara ulaşanlar katbekat artar, çeşitlenir ve coğrafi olarak birbirinden uzaklaşırken, elektronik ortamda kaydedilip aktarılan haberleşmeyle beraber mesajların kendisi daha da kesinlik kazanmıştır. Öte yandan mesajlar aynı zamanda (bunları gönderen ve alanın kimliği açısından) daha olasılıkçı ve belirsiz bir niteliğe kavuşmuştur. Zira mesajlar, eski yüz yüze iletişim biçimlerinden ve sonrasında gelen çizgisel, noktadan noktaya telgraf mesajlarından, radyo ve televizyon yayınlarının bölgesel ağlarla dağıtımına ve son olarak da internete doğru bir gelişim izlemiştir. Modern katillerden bazıları, gazetede okudukları, internette gördükleri, televizyonda veya sinemada izleyip duydukları bir şeyin etkisiyle cinayet işlemektedirler. *Kızıl Ejder*'de Dolarhyde'a cinayet işleme fikrini veren, bir fotoğraf laboratuvarında yaptığı amatör filmlerdir; *The First Deadly Sin*'de Daniel Blank kendisini bilgisayarı gibi görmektedir; diğer taraftan Hannibal Lecter, kendisi ve kurbanları hakkında bilgi almak için FBI'ın internet sayfasını kontrol eder. DeLillo'nun Lee Harvey Oswald'ı ise televizyonda görüp işittikleri neticesinde cinayet işleyerek sonunda kendisini televizyonda canlı yayında öldürülürken hayal eder.

Bir diğer nedensel etki, Amerika'da 1943 ve 1954 yılları arasında yapılan bir dizi konferans çerçevesinde birtakım bilimcilerin uzmanlıklarını birleştirmesi sonucu geliştirilen yeni araştırma yöntemleri ile yeni iletişim teknolojilerinden doğmuştur. Claude Shannon, dilin temel iletişimsel fonksiyonunu her türlü içerikten azade ve dolayısıyla da geniş bir bağlam sahasına genelleştirilebilen bir olasılık fonksiyonu olarak kodlayan bir bilgi teorisi geliştirmiştir. Warren McCullough nöronları bilgi işleyen sistemler olarak görmüş, John von Neumann ikilik sayı sistemini biyolojik sistemlere yönelik bilgi işlem doğrultusunda uyarlamış ve Norbert Wiener bu teorileri, sibernetik adını verdiği bir teori doğrultusunda, iletişim ve denetim hizmetlerine yönelik şekilde geliştirerek genelleştirmiştir.[59]

59. Bahsi geçen düşünürlerin Macy Sibernetik Konferansları olarak anılan bu konferanslara sunduğu katkılar için bkz. N. Katherine Hayles, *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics* (Chicago, 1999), 7 vd.

Wiener 1942'de elektronik geribildirim araştırmasına başlamış, 1947'de *sibernetik* terimini icat etmiş ve 1948'de yayımladığı bir kitapla, sibernetiği, makine ve canlılarda bütünüyle yeni bir denetim ve iletişim alanına uygulayarak yaygınlaştırmıştır.[60] Wiener bu kitapta, savaş döneminde yaptığı araştırmaların, onu nasıl çığır açan bir araştırmaya sevk ettiğini anlatır. Bu araştırma ilk termostatlardan başlayıp, hareket eden bir uçaktan radar verileri alarak uçağın yörüngesini anında hesaplayan, bir roket ona ulaştığında uçağın o yörüngenin neresinde olacağını öngören ve silahın nişan almasını sağlayarak onu hedefine isabet edecek biçimde doğru anda ateşleyen uçaksavar silahlarına kadar uzanan her türlü otomatik ayarlı makineyi kapsamaktadır.

Savaş sonrası dönemde sibernetik ve robotbilimin gelişmesi, sayısız sensörden anında muazzam miktarda bilgi alarak bu bilgiyi ikilik bir dijital sisteme çevirebilen, bu bilgi üstünde hesaplamalar yapabilen ve elektronik olarak denetlenen çok sayıda dengeleyiciye elektronik talimatlar gönderebilen yeni nesil bilgisayarlarla mümkün olmuştur. Wiener 1948'de anlık bir geribildirim mekanizmasına dayanan bazı otomatik makineleri listesine zaten almıştı: fotoseller, basınç ölçekleri, termostatlar, radar sistemleri, kendinden itimli füzeler ve uçaksavar silahları. Sonraki daha karmaşık makinelere model oluşturan bu ilkörnekler, neredeyse anlık bir bilgi işlem kapasitesine sahipti. Modern sibernetik, geribildirim çemberinin bir bilgi akışı olarak yeni baştan tasarlanmasıyla gelişmiştir. Bunların sonucunda dil nedenselliği modern dönemde, on dokuzuncu yüzyıla özgü çizgisel işleyişten çıkarak bir ağ dahilinde birbirine bağlı olan bir mesajlar alanında çizgisel olmayan dönüşlülüğe doğru bir seyir izlemiştir. Netice itibariyle yirminci yüzyıl sonunda bilgi olarak dil, DNA'daki eşeysel süreçlerden ve insan beyninin işleyişinden başlayıp, ATM'ler ile World Wide Web'in işleyişine kadar, dijitalleştirilmiş bir fonksiyonlar tayfındaki üretici bir birim olarak görülmeye başlanmıştır. Donna Haraway'in izinden giden N. Katherine Hayles, bu gelişmeleri, "sayısız modern bilgi teknolojisinin yanı sıra, bunların gelişimini başlatan ve karmaşıklaştıran biyolojik, toplumsal, dilsel ve kültürel değişimlere" atıfta bulunan *bilişim* terimiyle tanımla-

60. Norbert Weiner, *Cybernetics* (New York, 1948).

mıştır. Hayles bu yeni araştırma alanlarıyla ve yeni iletişim teknolojileriyle beraber artan belirsizliğin altını çizer: "Lacancı yüzer gezer gösterenlere has düzensizlikleri bir adım öteye taşıyan bilgi teknolojileri, beklenmedik dönüşümlere, düşüşlere ve dağılmalara meyleden *titreşimli gösterenler* adı verdiğim şeyleri ortaya çıkarmıştır."[61]

Bu yeni teknolojinin ve beraberinde ortaya çıkan felsefenin etkisi, temel savını *Grammatical Man* (Dilbilgisel İnsan) adlı eserinin başlığında açık eden Jeremy Campbell tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir.[62] On dokuzuncu yüzyılın hâkim entropi teorisi, insan yaşamı gibi evrenin de, enerji yoğunlaşmasının düzenden düzensizliğe, organizasyon sistemlerininse tutarlılıktan kaosa doğru bir seyir izlemesine yol açan bir eğilim gösterdiğini öngörmektedir. Nasıl ki ısı sistemlerindeki entropi (dağılma) süreci, ısının sistemin her yanına eşit dağılımına meylediyorsa, dildeki entropi de rasgele sözcüklere ve anlam yahut gürültü dağılmasına doğru bir eğilim sergilemektedir. Entropi ilkesinin karşıt argümanıysa, yaşamın ve dilin tabiatında olan bilgi ilkesinden gelmektedir. Yaşam, düzenleniş açısından geliştikçe entropiden nasıl uzaklaşıyorsa, bir cümle de bir çizgi doğrultusunda ilerlediği müddetçe anlam üretmektedir. Bilgi teorisinde, düzenin doğal olduğu ve "dilbilgisel insanın yine dilbilgisel bir evrende ikamet ettiği" savunulmaktadır (12). Bilgi insan tarihindeki yaratıcı güçtür: Hücrelere bölünmelerini, türlere üremelerini emreder; terbiye, eğitim ve teşvik yoluyla inceliksiz insan davranışına biçim verir.

Herhangi bir cümlede dil tarafından üretilen anlam, özgüllük-belirsizlik diyalektiğine örnek teşkil eder. Cümle ilerlerken bir yandan, ilettiği fikirlerin sayısını ve karmaşıklığını artıran belli bir anlam yaratır, bir yandan da üretebilip de üretmediği, ifade edilmemiş koca bir sözcükler ve anlamlar evreni ortaya koyar. Cümle bir olasılık, belirsizlik ve gürültü deryasının ortasındaki bir tutarlılık adası gibidir. Bilgi teorisi ve sibernetiğin kültür tarihi açısından önemi,

61. Hayles, *How We Became Posthuman*, 29, 30. Donna Haraway, "A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology, and Socialist Feminism in the 1980s", *Socialist Review* 80 (1985): 65-108.

62. Jeremy Campbell, *Grammatical Man: Information, Entropy, Language, and Life* (New York, 1982).

dilin insanları oldukları gibi yapan, tarihsel bakımdan emsalsiz bir nedensel role sahip olduğunu ortaya koymasından ileri gelir.

Sosyal bilimciler, bilgi ve enformasyonun, dolayısıyla dilin üretici gücüne asli bir rol biçmiştir. İlk zamanlarda, sosyolog Daniel Bell "sanayi sonrası toplumda" dilin akla olan üstünlüğünü modern yabancılaşma ve belirsizliğin bir kaynağı addederek eleştirmiştir.[63] George Lakoff ve Mark Johnson, 1980'de, metaforların "algılama, düşünme ve davranış şeklimizi" nasıl belirlediğini daha kesin biçimde ortaya koymuşlardır.[64] Yakın zamanlarda ise, toplum tarihçisi Perry Anderson postmodern toplumun bir "dilsel iletişim ağı" olduğunu savlar; bu ağda toplumsal bağ kıyaslanamaz kurallara ve çekişmeli ilişkilere dayalı olan ve hepsi de gücünü "tepeden tırnağa ideolojiden ibaret söylemler ileten makinelerden" alan pek çok farklı oyunla kurulur.[65] Yeni bilgi teknolojileri üretici güçlere yön vermekte, kişisel beğenilerle estetik duyarlıkları şekillendirmekte, ahlak normları tayin etmekte, kitleleri eğlendirmekte, siyaseti etkilemekte, hatta dinsel ülküleri belirlemektedir. İnsan bilinci, kendi kendini örgütleyen ve üreten bir geribildirim çevrimi sağlayacak şekilde anketlerle izlenen hükümet propagandaları ve reklam ajansları tarafından günbegün daha çok belirlenir hale gelmiştir. Coğrafyacı David Harvey, Lyotard'ın postmodern dünyada üretimin temel itici gücünün bilgi olduğu yönlü görüşünü ele alır.[66] Michel Foucault'nun ve etkisindeki sayısız araştırmacının yazılarında, "söylem" olarak dil, insan varoluşunun tanımlayıcı işlevi ve, birbirini izleyen epistemeler biçimine sokulduğunda, tarihin itici gücü olarak konumlandırılmıştır.

Cinayet romanlarının yanı sıra, popüler edebi türlerden biri olan bilimkurguda da elektronik, kimyasal, biyolojik yahut başka düşsel

63. "Dil, bilgiye ulaşma vasıtamız olarak aklın yerini alırsa, dile özgü düzensizlik, epistemolojik bilme teorilerimize daha geniş çaplı bir belirsizlik getirecektir." Bell "anlamanın çerçevesi olarak dilin merkeziliği"ni benimseyen yazarlardaki "her şey mubah" tutumunu kınamaktadır. Daniel Bell, "Sonsöz: 1996", *The Cultural Contradictions of Capitalism* (1976; yeniden basım, New York 1996), 297.

64. George Lakoff ve Mark Johnson, *Metaphors We Live By* (Chicago, 1980), 4.

65. Perry Anderson, *The Origin of Postmodernity* (Londra, 1998), 25, 89; Türkçesi: *Postmodernliğin Kökenleri*, çev. Elçin Gen, İstanbul: İletişim, 2002.

66. David Harvey, *The Condition of Postmodernity* (Londra, 1989), 46 vd.; Türkçesi: *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, İstanbul: Metis, 1999.

yollarla işleyiş gösteren bilgi teknolojilerini kullanarak, türlü nedenlerle adam öldüren uzaylı yaratıkların ve yarı insan sibernetik organizmaların işlediği sayısız cinayette, dilin etkin nedensel rolüne ilişkin pek çok veri sunulmaktadır. Bunlardan belki de en bilineni, James Cameron'ın *Terminatör* (1984) filmindeki öldürmeye programlı yarı insan organizmadır. Terminatör'ün, sanki gözleriyle görüyormuşçasına ekranında beliren dijital talimatlar, hedeflerine geleceğin sibernetik teknolojisi yoluyla ulaşmasını sağlar. John Badham'ın 1983 yapımı filmi *Savaş Oyunları*, kendi ölümcül dil oyunlarını oynayarak, süreç içinde nükleer bir savaş başlatmanın eşiğine gelen kaçak bir bilgisayarla heyecanın doruklarına ulaşır. Modern dönemde yeni iletişim teknolojileri, dilin potansiyel yok etme kapasitesini tahayyül ederek dillerin nedensel gücünü dramatize etmiştir. Uzaylı yaratıklarla yarı insan sibernetik canlıları korkutucu kılan, yalnız ellerindeki gelişmiş silahlar değil, bildikleridir de. Filmde, dilin gücüne ilişkin muazzam belirsizlik alanları açan çok daha kesinlikli araştırmalara dair son bir imge ise, hayal edilebilecek en ulaşılmaz dünyada, uzayın sonsuzluğunda yaşayan diğer varlıklarla temas kurma umuduyla dijitalleştirilmiş diller keşfetmek için inanılmaz hızla çalışan dünya çapındaki binlerce bilgisayardan birine aittir.

4

CİNSELLİK

CİNSEL ARZU, nedensel etkinliğin derindeki biyolojik altyapısını oluşturmanın yanı sıra, basit bağlılıktan karmaşık aşka kadar bir dizi davranışın temelinde yatan etkili bir güçtür. Cinsel arzunun doğrudan ereği, cinsel gerilimin boşaltılması ve cinsel hazzın artırılmasıdır, ki bu sürece bir partner dahil olabilir. Cinsel arzunun uzun vadedeki hedefi ise çocuk sahibi olmaktır, ki bu bir partner gerektirir ve genelde çocuk doğmadan çok önce başlayıp doğduktan sonra da devam eden ilişkiler içerir. Böylesi uzun erimli toplumsal ilişkiler, rekabete, dolayısıyla saldırganlığa yol açabilmektedir. Bu arzu ve saldırganlık karışımı bazı kimselerde, çoğunlukla da erkeklerde kıskançlık ya da duygusal çöküntüyle sonuçlanabildiği gibi, tecavüz, işkence, yaralama, ölüsevicilik ya da yamyamlık içeren cinayetlere neden olabilir.

Viktorya döneminden bu yana, bu türden cinayetler, romanlarda giderek daha ayrıntılı ve açık biçimde yer bulur olmuştur. Romanlara konu olan cinayetler, seksoloji, cinsellik bilimi, adli psikiyatri ve psikanaliz gibi yeni disiplinlerce yüzyıl sonuna doğru ortaya konulan bulgulara dayandırılmaktadır.[1] Yeni bir bilim olan üreme endokrinolojisi, cinsiyet hormonlarını teşhis ederek cinsel arzunun nedensel işleyişini daha açıklıkla ortaya koymuştur. Genlerin bulunmasında olduğu gibi, cinsiyet hormonlarının bulunarak psi-

1. *Seksoloji* terimi ilk olarak 1867'de Elizabeth Willard tarafından kullanılmıştır. Freud *psikanaliz* terimini ilkin 1896'da kullanır. İlk kez 1906'da kullanılan *sexualwissenschaft* teriminin isim babası ise Iwan Bloch'tur. Bkz. Harry Osterhuis, *Stepchildren of Nature: Krafft-Ebing, Psychiatry, and the Making of Sexual Identity* (Chicago, 2000), 58.

ko-farmakoloji ve nöro-endokrinoloji gibi başka uzmanlık alanlarına uygulanması da cinsel arzunun nedensel rolüne ilişkin kavrayışı geliştirmiş, ama bunun yanı sıra genler, peptitler, hormonlar, sinir taşıyıcıları ve beyin arasındaki karmaşık nedensel etkileşimler konusundaki belirsizliği de artırmıştır.

Araştırmama dahil ettiğim yıllar içinde, arzunun aşk romanlarında ele alınan bedensel kaynaklarıyla nedensel işleyişine dair beyanlar, Viktorya dönemine özgü temkinlilikten modern döneme has doğrudanlık yönünde bir seyir izlemiştir. Viktorya dönemi romancıları arzuyu ruh, huy yahut kalp gibi kesinlik taşımayan kaynaklardan hareketle incelerken, modernler ağız, meme ucu, cinsel organlar, anüs ve bütün ten yüzeyinin yanı sıra, dürtülerden, fantazilerden ve düşten kaynaklanan uyarıcılardan hareketle arzunun belirli bedensel kaynaklarının izini sürmüştür. Örneğin, D. H. Lawrence ve James Joyce'ta, George Eliot ve Henry James gibi önceki romancıların cinselliğe ilişkin ketumluğuna rastlamak imkânsızdır.

On dokuzuncu yüzyıl ve öncesinde pornografiyle sınırlanarak rasgele partner ya da fahişelerle kurulan çoğunluk yüzeysel ilişkilerle tarif edilen cinsel arzuya ilişkin açık temsiller, modern dönemde, ciddi edebiyatta ilk kez yetişkin âşıklar arasındaki daha karmaşık ve kalıcı ilişkileri ortaya koyar biçimde sahneye çıkmıştır. Modernler, ayrıca, bir âşığın bedeninin derinliklerinde yatan arzunun daha açık kökenleri üstünde durmuştur. Örneğin Hardy'nin *Tess*'inde, Angel'ın arzusu geleneksel bir Viktorya dönemi metaforuyla betimlenir; "bedenini saran bir hâle, sinirlerine yayılan bir esinti" salan Tess'in dudaklarının imgesi olarak resmedilir (127). Lawrence'ın *Âşık Kadınlar*'ında, kollarını Rupert'in beline dolayan Ursula, parmak uçlarını "sırtında ve belinin alt kısmında ... hoş, taze bir akım yaratırcasına" Rupert'in kalçalarında gezdirir. Ursula'nın Rupert'i tahrik etmesiyle ortaya çıkan arzu karşılıklıdır, zira Ursula'nın "sırtından ve dizlerinden aşağı inerek" kendi bedenine de yayılan bir akım yaratır. Daha sonra Ursula, bir Viktorya dönemi kadın kahramanı için hayal edilemez bir açıklıkla, parmağını bu arzunun genital-anal kaynağına götürerek onu yoklar; "fallik pınardan daha derin ve gizemli olan olağanüstü kalçalarından anlatılamaz karanlık ve zenginlikte seller geliyordu" (306). Joyce *Ulysses*'te Molly'nin Boylan'la ilgili cinsel fantazilerinin şiddetini ve üstündeki etki-

sini yeniden canlandırır: "2. seferin tamamında arkadan parmağını sokarak beni gıdıklarken bacaklarımı ona dolamış halde 5 dakika kadar geldikten sonra onu kucakladım aman Tanrım içimden bağıra bağıra sik ya da bok gibi bir sürü şey haykırmak geliyordu" (754). Henry Miller *Yengeç Dönencesi*'nde (1934) cinsel arzuyu, yazma, sevişme ve evrenin vahşi gerçekçilikten neşeli sürrealizme geçen tarihi üzerine on iki sayfalık uzun bir söylevde ele alır; bu söylevde yalnız Batı kültüründeki yaradılış ve tutku imgelerini değil arzunun ilksel kaynağından çıkan ne varsa hepsini yoklar. Hatırı sayılır modern romancılar, cinsel arzunun bedensel kaynaklarını ve bu kaynakların etkilerini, giderek artan karmaşık cinsel olanak ağları dahilinde incelemiştir.

Batı dünyasının en etkileyici aşk hikâyelerinin Viktorya dönemi romancılarının kaleminden çıktığı doğrudur, ama bu etki kısmen roman karakterlerinin aşmak zorunda kaldığı büyük engellerin bir sonucudur. Bu roman karakterleri, cinsel arzuyu hem kişiye dışarıdan dayatılan sınırlayıcı *baskı,* hem de kişinin kendini bir şey düşünmekten ya da yapmaktan alıkoyma çabasıyla sonuçlanan içsel, bilinçli bir zihinsel süreç olan *bastırma* yoluyla zapteden gerçek Viktorya dönemi kişilerinin birer modelidir. Viktorya dönemi romancıları, giderek karmaşıklaşan ve güçlenen çok sayıda tetikleyici cinsel arzunun nedensel rolüne yer vermenin yanı sıra, seks katillerinin korkunç dünyasındaki nedensel süreçlere ilişkin belirsizliği ortaya koyan modern meslektaşlarının aksine, cinsel arzunun cinayete sevk etme biçimlerine ilişkin ayrıntıları da bastırmıştır. Bu iki döneme ait romanların mukayesesine geçmeden evvel, cinsel araştırmalarda elde edilen ve her iki dönem romanlarına bağlam oluşturan kimi önemli bulguları ele almakta fayda var.

Seksoloji ve Cinayet

Cinsel arzunun cinayetteki nedensel rolüne ilişkin ciddi düşüncelerin başlangıç noktası Darwin'dir. Darwin *İnsanın Türeyişi*'nde (1871) ortaya koyduğu cinsel ayıklanma teorisinde, erkekler arasında kadınlara yönelik rekabetin itici gücünü, cinsel arzunun bir uzantısı olan kalıtsal ve saldırgan bir içgüdü olarak koyutlar. Erkeğin bir rakibini öldürmesinin yahut en azından korkutarak kaçırmasının do-

ğal mükâfatı, neticede neslini sürdürecek daha fazla çocuğa sahip olmasını sağlayan hazdır. Geç Viktorya dönemi romanında, başta Bourget, Zola, Stoker, Norris ve London romanları olmak üzere, bu türden hayvani öldürme içgüdülerine sahip karakterler bolca yer bulmaktadır. Fakat daha sonraki romanlarla karşılaştırıldığında, bu romanlarda cinsel arzuya dayandırılan nedensel izahatta teferruata neredeyse hiç yer verilmemektedir. Örneğin Zola *Thérèse Raquin*'de, "Thérèse ve Laurent insan hayvanlardır, başka bir şey değil," der. Onlar "bedensel tabiatlarının karşı konmaz yasaları" yüzünden cinayet işlemektedir ve "[onları intihara sürükleyen] pişmanlıkları, basit bir organik bozukluktan, kırılma noktasına kadar zorlanan sinir sisteminin isyanından ibarettir" (22).

Viktorya döneminde, cinsel arzu ile vahşi cinayetler arasındaki en genel bağı fahişelerin oluşturduğu fikri hâkimdir. Viktorya dönemi insanı kalıtımsal yozlaşma ile kadın mastürbasyonu, nemfomani, fuhuş, alkolizm, cinayet ve intihar arasında doğrudan bir nedensel bağ kurar. Fahişeler ister suç işlesin, ister suçun kurbanı olsun, isterse erkeklerin cinayet işlemesine sebep olsun, hep derinde yatan neden olarak görülmüştür. Her düğümü çözen bu "doğuştan suçlu kadın" senaryosunun klasik bilimsel temellendirmesi ise, Cesare Lombroso tarafından *La donna delinquente, la prostituta e la donna normale* (Mücrim Kadınlar, Fahişeler ve Normal Kadınlar, 1893) adlı kitabında yapılmıştır.

1870'li ve 80'li yıllarda araştırmacılar cinselliğin farklı terkiplerle ortaya çıkan çeşitli kaynak ve tezahürlerini daha açıklıkla tayin etmeye başlamıştır. Cinsel yaratıcılığa (ya da bakış açısına bağlı olarak sapıklığa) ilişkin geniş bir terminoloji oluşturan bu araştırmacılar, aynı zamanda nedensel kavrayışın belirsizliği ve karmaşıklığını da ortaya koymuştur. *Eşcinsellik* 1869'da Karl Maria Kertbeny tarafından, *teşhircilik* 1877'de Ernest-Charles Lasègue tarafından, *cinsel sapıklık* 1885'te Valentin Magnan tarafından, *fetişizm* ise 1887'de Alfred Binet tarafından bulunan terimlerdir.[2] Aynı dö-

2. Bu kavramın ve başka yeni kavramların adlandırılması için bkz. Oosterhuis, *Stepchildren of Nature*, 44-46. Jacques Donzelot on dokuzuncu yüzyılda cinselliğe ilişkin tıp alanındaki buluşları üç aşamada inceler: mastürbasyon konusuyla sınırlı ilk makaleler, yüzyıl ortasında doğum kontrolüne yapılan katkılar ve Viktorya dönemi sonunda zührevi hastalıkların, alkolizmin ve tüberkülozun ön-

nemde seksolojiye yapılan ikinci önemli katkı ise, ilk olarak 1886' da yayımlanan ve pek çok kez yeniden gözden geçirildikten sonra son olarak 1902'de on ikinci basımı yapılan *Psychopathia Sexualis*' in (Cinselliğin Psikopatisi) yazarı Richardvon Krafft-Ebing'den gelmiştir. "Antipatik Cinsel İçgüdü Bağlamında Yapılan Tıbbi-Adli Bir Çalışma" altbaşlığı, kitabın cinsel patoloji, hastalık ve suç arasında kuracağı bağlantıları işaret etmektedir; kitabı adli psikiyatride bir dönüm noktası yapan da kurduğu bu bağlantılardır. Krafft-Ebing, hedefinin "insanın cinsel yaşamındaki muhtelif psikopatolojik tezahürleri saptayarak bunları meşru ölçülere indirmek" olduğunu belirtir (xiii). Krafft-Ebing ikna edici bir yasa formüle etmeyip, nedensel açıklamalarını kalıtımsal yozlaşmayla sınırlı tutmuş olsa da, yeni cinsel patoloji kategorileri teşhis ederek ve bunların suç etiyolojisindeki rolünü ortaya koyarak cinsel arzuyla cinayet arasındaki nedensel bağa ilişkin kavrayışın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Krafft-Ebing'in saptadığı cinsel patolojiler arasında, 1890' da adını koyduğu mazoşizmin yanı sıra, yaygınlaştırdığı sadizm, röntgencilik, fetişizm, tecavüz, oğlancılık ve şehvet cinayeti bulunmaktadır. Söz konusu patolojiler, ilk basımda elli bir şahsi dosyayı kapsayacak şekilde, yani o dönem için ayrıntılı sayılabilecek şekilde belgelenmiş, ikinci basımda ise Krafft-Ebing'in kendi hastalarından, sanıklardan, önceki dönem edebiyatlarından ve kendi vaka kayıtlarını yayımlamaya çekinen meslektaşlarından aldığı üç yüzden fazla şahsi dosyayla genişletilmiştir.[3]

Krafft-Ebing cinsel patolojinin kalıtsal kökenleri üstünde bilhassa dururken, nedensel işleyiş gösteren yegâne sapıklık olarak tanımladığı sadizmin ruhsal kökenlerine değinir, zira sadizm "cinsel birleşme olsun olmasın, bir kişinin diğeri üstünde yapabileceği en şiddetli etkiyi temsil eder" (141-2). Krafft-Ebing'in fetişlere ilişkin incelemesi, seksüel patoloji tetikleyebilen şeylerin sayısını daha da artırmıştır; sayılan fetişler arasında saç, eller, ayaklar, göğüsler, iç çamaşır, mendiller, kürkler, kadife, ipek, hayvanlar ve kokular bu-

lunmasına yönelik "cinselliğin hijyenikleşmesi" çalışmalarının başlaması. *The Policing of Families* (New York, 1979), 173.

3. Richard von Krafft-Ebing, *Psychopathia Sexualis* [1886], 12. basının İngilizce çevirisinden yararlanılmıştır (1902; New York, 1965).

lunmaktadır ki, bunların hepsi, yamyamlığı kışkırtan pürüzsüz beyaz ten fetişizmi örneğinde olduğu gibi seks cinayetlerine yol açabilmektedir (156).

Krafft-Ebing bununla kalmayıp, kadın yüzü, göğüsleri ve cinsel organının parçalanmasına kadar gidebilen şehvet cinayeti patolojisini de ele almıştır. Bu türden bir vaka örneğinde, katil kadın kurbanının karnını yarara': yumurtalığını çıkarmış, bağırsaklarını parçalamış ve cesedinin etrafına parçalanmış başka uzuvlarını koymuştur. Lombroso'yu bir otorite sayan Krafft-Ebing'in bu gibi cinayetlere getirdiği tek açıklama yozlaşmadır. Kuşkusuz, sonraki seksologlar şahsi vaka kayıtlarının daha teferruatlı incelemesine dayanan daha özgül açıklamalar yapmıştır. Yine de bu konuda bir ilk olan Krafft-Ebing'in çalışması cinsel arzu yaratan çok çeşitli etkinliklere dair farkındalığı bir hayli artarak, çeşitli cinsel arzu biçimlerinin cinayete nasıl yol açtığına ve cinayet eyleminin bu arzuları gerçekleştirilmesinde nasıl bir rol oynadığına ilişkin yeni sorular gündeme getirmiştir.

1888'de Londra'nın Whitechapel bölgesinde beş fahişeyi vahşice öldürdükten sonra yakalanamayan ve Karındeşen Jack olarak nam salan ilk cinsel seri katil örneği Batı kültüründen çıkmıştır. Yaşanan bu olaylar medya malzemesi olurken, işlenen cinayetlerle ilgili korkunç ayrıntılara yer veren gazeteler, Karındeşen olduğunu iddia eden binlerce kişi tarafından mektup bombardımanına uğramıştır. Son dönemde kadına yönelik cinsel şiddet konusuna eğilen feminist araştırmacılar, bu gibi eylemlerin, kadın bedeninin nasıl parçalandığına, hangi organların kesildiğine ve nereye konduğuna yer veren görüntü kayıtları yoluyla popüler bilince sızmasının başlangıç noktası olarak saptadıkları Karındeşen cinayetleri üstünde durmuştur.[4] *Lancet* dergisinin Karındeşen cinayetlerinin dördüncüsü ile beşincisi arasına tekabül eden Ekim 1888 sayısında, gazetelerde daha önce eşi görülmemiş türden betimleyici detaylara yer verildiği kaydedilmektedir: "Bugün medya son cinayetlerin gere-

4. Judith R. Walkowitz, *City of Dreadful Delight: Narratives of Sexual Danger in Late-Victorian London* (Chicago, 1992), 191-228; Deborah Cameron ve Elizabeth Frazer, *The Lust to Kill: A Feminist Investigation of Sexual Murder* (New York, 1987), 122-38; Maria Tatar, *Lustmord: Sexual Murder in Weimar Germany* (Princeton, 1995).

ğinden çok uzun, inceden inceye ayrıntılandırılmış bir betimini, ... kurban cesetlerinin ürkütücü tasvirlerini sunmaya ihtimam gösteriyor [ve] cinayetlerin işleniş biçimiyle nedenlerine ilişkin teferruatlı tahminlere yer veriyor."[5] Karındeşen'e ilişkin, tarihi kaydedilmiş çok çeşitli tahminler, onun evrimsel bir soyaçekim vakası, doğuştan bir suçlu, alt sınıflardan intikam alan üst sınıf mensubu bir kaçık, bir Zola okuru, yobaz bir dindar, deli bir cerrah yahut jinekolog, Fransız psikiyatrlarının üstünde çalıştığı türden bir çoğul kişilik, bir anarşist, ritüel amacıyla öldüren bir Yahudi, satacak organ arayan bir teşrihçi ya da Stevenson'ın Dr. Hyde'ının bir taklitçisi olduğu doğrultusundaydı.[6]

En yaygın kanı ise cinayetlerin nedeninin cinsellik olduğu yönündeydi, zira Karındeşen'in kurbanlarının hepsi cinsel uzuvları kesilmiş fahişelerdi. Colin Wilson'ın da belirttiği gibi, Karındeşen vakası "seks suçu dönemini başlatmıştı".[7] Cinselliğe dayandırılan kimi açıklamalarda, Karındeşen'in öldürme nedeni, sapıkça bir çıkış yeri arayan saldırgan, aktif erkek cinsel arzusu olarak tarif edilirken, diğer açıklamalar cinayet nedenini toplumsal sınıflara dayandırarak, üst sınıf kültüründe *femme fatale* (öldürücü kadın), orta sınıf kültüründe cinsel arzusu yüksek olan "Yeni Kadın" ve alt sınıfta sokak kadını figürüyle simgelenen kadın cinselliği tehdidi karşısında erkek savunmacılığı olarak saptıyordu.

Judith Walkowitz'in de öne sürdüğü gibi, bu dönemde ekseriyetle erkeklerin dile kazandırdığı atfedilen cinsel güdüler, aydınlatıcı ve açıklayıcı olduğu denli üstü kapalı ve aldatıcıdır.[8] Geç Viktorya döneminin "cinsel tehlikeye ilişkin anlatıları", davranışı makul nedenlerle izah ettiği kadar, erkeklerin endişelerini akla uyduran ve hınçlarına ifade kazandıran sözde nedensel açıklamalarla

5. Aktaran Tatar, *Lustmord*, 23.

6. Bu görüşler için bkz. Christopher Frayling, "The House Jack Built: Some Stereotypes of the Rapist in the History of Popular Culture", *Rape*, haz. Sylvania Tomaselli ve Roy Ported (Londra, 1986), 174-215; Walkowitz, *City of Dreadful Delight*, 192-228.

7. Söz konusu kayıt Colin Wilson'ın Donald Rumbelow'un eserine yazdığı önsözden alınmıştır; *The Complete Jack the Ripper* (Boston, 1975), vii. Jane Caputi'nin *The Age of Sex Crime* eseri de adını aynı yerden almıştır (Bowling Green, Ohio, 1987).

8. Walkowitz, *City of Dreadful Delight*, 197.

doludur. Yine de bu türden eylemler hakkındaki söylemler, cinayetin cinsel nedeni olarak gösterilebilecek fikirlerin, fantazilerin ve eylemlerin kapsamını hayli genişletmiştir.

Yirminci yüzyılda cinselliğe bakışı "modernleştiren" ilk önemli kişi, Paul Robinson'ın da belirttiği gibi Havelock Ellis'tir. Ellis'i, Alfred Kinsey, William Masters ve Virginia Johnson gibi araştırmacılar takip etmiştir. Bu modernleştirici araştırmacılar, çoğu cinsel arzu ve faaliyetin sağlıksız, ahlaksız, günahkâr ya da yasadışı olduğu yönlü Viktorya dönemi görüşlerine karşı çıkarak, cinselliğin, aşırı ahlaki ve yasal sınırlamadan muaf tutulması gereken sağlıklı ve ahlaklı bir etkinlik olduğunu savunmuş ve cinsellik alanını genişletmiştir. Cinselliğe bakışı modernleştiren bu kişiler, "meşru cinsel davranışın kapsamını" Viktorya dönemi insanının "yetişkin, genital, heteroseksüel ilişkiye olan aşırı bağlılığının" ötesine taşıyarak genişletme amacı gütmüştür.[9] Ellis'in 1897 ve 1910 yılları arasında yayımlanan altı ciltlik dev eseri *Studies in the Psychology of Sex* (Cinsel Psikoloji Araştırmaları), "normal" cinsel arzu ile bu arzunun kur yapma, evlilik, heteroseksüel ilişki ve üremeye yönelik geleneksel erekleri hakkında düşünme eğilimini yaygınlaştırmış ve geliştirmiştir.[10] Yüz kızarması, gülme, dans etme, düş kurma, bakım, giyim, din değiştirme ve gece yarısı şenlik ateşleri gibi çeşitli etkinliklerin arkasındaki cinsel nedenleri saptayan Ellis, böylece okurlarının cinsel muhayyilesini de genişletmiştir.

1900 yılında Ellis, ahlakçılar tarafından *kendini istismar etme* ya da *tek kişilik günah*, din adamları tarafından da *istimna* olarak damgalanan çok çeşitli uygulamalar için değer yargısından bağımsız bir terim olan *otoerotizm*'i kullanmıştır. Ellis cinsel hoşgörü felsefesi sayesinde özgürleşmiş bir devrimci coşkusuyla, adeta her yerde, bilhassa da kadınlarda otoerotizm emareleri saptamaya girişmiştir. Ellis'in bulguları kadınlarda kendini istismar etmeye ilişkin çılgınca Viktorya dönemi ikazlarının altını oyduğundan, apayrı

9. Paul Robinson, *The Modernization of Sex* (1976; gözden geçirilmiş basım, Ithaca, 1989), 2-3.

10. Ellis'in *Das konträre Geschlechtsgefühl* adlı eseri 1896'da yayımlanmış ve Hans Kurella tarafından Almancaya aktarılmıştır. İngilizce basımı 1897'de *Sexual Inversion* olarak yapılan eser, 1910 yılında tamamlanan altı ciltlik *The Studies in the Psychology of Sex*'in ilk cildidir.

bir tarihsel öneme sahiptir. Ellis bu savını, dünyanın her yerinden bulduğu kanıtlarla desteklemiştir. Topladığı kanıtlar arasında kilden, camdan, deriden, fildişinden veya sert kırmızı kauçuktan yapılmış, hatta orgazm anında ılık bir sıvı salgılayan yapay penisler de bulunmaktadır. Yaygın kadın mastürbasyonunu ve yapılma şeklindeki çeşitliliği destekleyen başka kanıtlar ise, Ellis'in cerrahların kadın vajinasından çıkardığını bildirdiği nesnelerdir: salatalık, kalem, çatal, mum, şişe mantarı, pergel, kroşe, diş fırçası ve kürdan. Kadınlar aynı zamanda, dizleri arasında kahve ezerek, sallanan oyuncak ata ya da bisiklete binerek, hareket halindeki trene bağdaş kurup oturarak, hatta dikiş makinesinin pedalına yavaşça basarak mastürbasyon yapabilmektedir (166-82). Ellis "marazi" aşırılıkları kabullenmese de, mastürbasyon ve bu nevi cinsel etkinlikleri çoğunlukla sağlıklı saymaktadır. Ellis'in yorumunun en önemli yönü, cinsel doyumsuzluk (satiriasis ve nemfomani) sorunlarına yönelik Viktorya dönemine özgü ilgiden, cinsel yetersizlik (iktidarsızlık ve soğukluk) sorunlarına duyulan modern ilgiye geçişi yansıtmasıdır.

Ellis'in cinsel arzunun cinayetteki rolüne ilişkin anlayışa dolaylı üç katkısı olmuştur. Ellis'in bütün cinsel ifade biçimlerine dönük hoşgörülü ve heyecanlı bakışı, Viktorya insanının toplumsal ahlaksızlığa ve vahşice cinayetlere yol açabilecek tek kişilik günahın asıl nedeninin kalıtımsal yozlaşma olduğunu savunurken varsaydığı nedensel bağları koparmıştır. Ellis bunun yanı sıra bütün insanların esasen biseksüel olduğunu, doğal bir fenomen olan eşcinselliğin ahlaksızlık sayılamayacağını ve gerçekleştirilmesi için birçok dışsal engelin aşılmasını gerektirdiğinden, çoğu kişiye sanatsal ilham verip, ahlaki değer kazandırdığını savunarak, eşcinsellikle seks suçları arasında bağ kuran nedensel senaryoları reddetmiştir. Üçüncü bir husus da, Ellis'in sadizm araştırmasında, acı verme arzusunun derinde yatan cinsel kökenlerinin kimi dengesiz kişileri cinayete sevk ettiği yollu belirlemesidir. Ellis, kitabının "Aşk ve Acı" başlıklı yüz sayfalık bölümünde, güç ve av gösterileri ile acıya yol açabildiği gibi, gerçek kavgayla, hatta ölümle sonuçlanabilen göstermelik kavgaları kapsayan hayvanlara özgü kur yapma biçimlerinden hareketle acı verme arzusunun evrimini inceler. Ellis doğal ayıklanmanın, erkekliği avlanma ya da dövüşteki başarıyla ölçen "vahşiler" yarattığı kanısındadır. Ellis bu vahşilere örnek olarak, "kafa av-

cılığının esas amacının kadınları memnun etmek olduğu" Afrika kültürlerini ve "bir erkeğin, mızrağına kan bulaşana kadar evlenemeyeceğine" inanan Masai halkını göstermektedir (57). Kimi ilkel topluluklardaki kız kaçırma âdeti, ileri uygarlıklarda kadınların incitilerek tahrik edildiği ya da her iki cinsiyetin aşk ısırıkları, kırbaçlama, sadizm ve mazoşizm yoluyla uyarıldığı türden ilişkilere evrilen hayvanlara özgü kur yapma biçimlerine benzemektedir. Ellis cinsel şiddeti desteklemese de, evrensel ve normal cinsel dürtülerin yoldan çıkmış bir sonucu sayar.

Ellis erkek sadizmi ile kadın mazoşizmi arasında keskin bir ayrıma gitmez, çünkü cinsel arzunun cinsiyetler arasındaki dağılımı çok daha karmaşıktır. Bu nedenle, ilk kez 1899'da Schrenck-Notzing tarafından kullanılıp, sadist erkek-mazoşist kadın ayrımını ortadan kaldırarak daha ziyade incinmekten ya da incitmekten hoşlanan kadın ve erkeklerdeki biseksüel *acı aşkı*'nı imleyen *algolagni* terimini tercih eder.[11] Ellis'e bakılırsa, erkekler gibi kadınlar da cinsel arzu nesnelerini boğazlamaktan ve onlar tarafından boğazlanmaktan hoşlanmaktadır; gelgelelim Ellis'in verdiği örneklerde bu anomaliler genelde cinsiyetlere göre sınıflanır: cinsel birleşme sırasında kadını boğazlayan sadist erkek ve "göz yuvarları şişene kadar âşığı tarafından boğazlanmak için çıldıran" mazoşist kadın (152). Ellis cinsel hazzı acıyla özdeşleştirme eğiliminin, en çok da tahrik olmak için fazladan uyarılması gereken, "sinirsel teşekkülü zayıf" kişiler için geçerli olduğunu savunur. "Aşırı cinsel içgüdü, duygusal sistemine anormal uyarıcılar tatbik ederek, elde ettiği gücü emer ve tüketir" (176).

Cinsel addedilebilecek türlü yeni etkinlik tayin etmekle kalmayıp, bu etkinliklerin insan fizyolojisine dayanan kökenleri ile insanlık tarihindeki evrimini daha kesin bir şekilde açıklayan Ellis, cinsel arzunun nedensel rolüne ilişkin anlayışı ileri bir noktaya taşımıştır. Ellis bu etkinliklerin sayısını artırarak, yüzlerce vaka kaydının da yardımıyla bunların tecavüz, sadizm, yamyamlık ve cinsel parçalama gibi daha kompleks etkinliklerle arasındaki nedensel ba-

11. Albert von Schrenck-Notzing, "Literaturzummenstellung über die Psychologie und Psychopathologie der vita sexualis", *Zeitschrift für Hypnotismus* 8 (1899): 40-53, 275-91, aktaran Havelock Ellis, "Love and Pain", *The Studies in the Psychology of Sex* (New York, 1942), 1:120.

ğı incelemiştir. Normal ile patolojik arasında bir süreklilik olduğunu savunan Ellis, cinsel yaratıcılık ve cinsel patoloji olanaklarına ilişkin anlam belirsizliğini daha da artırmıştır.

Cinselliği genital uyarılmaya indirgeyip, cinsel sapmaları yozlaşma teorisiyle üstünkörü açıklayan Viktorya dönemi psikiyatrisinin solo kompozisyonlarıyla karşılaştırıldığında, modern seksolojinin bir cinsel duyumlar senfonisi sunduğu söylenebilir. İşte bu karmaşık senfoninin ilk büyük kompozitörü Freud'dur. Freud'un yüzlerce sayfalık vaka kayıtları, teferruatlı ve derinlemesine çözümlenmiş olması bakımından, Krafft-Ebing ve Ellis'in birkaç paragrafı nadiren aşan vaka kayıtlarının çok ilerisindedir. Freud'un uzun yıllar alan klinik terapileri, en az beş bağlantılı sıralama doğrultusunda işleyen yeni, karmaşık cinsel etiyoloji biçimlerinin anlaşılmasını olanaklı kılmıştır: hastanın yaşamındaki olayların kronolojik sıralaması, bu olayların kronik ve patojenik hale geliş sırası, hastanın bunları psikanaliste nakletme sırası, hastanın bunları tedavi süresince ilişkilendirme sırası ve Freud'un bu olayları geçmişe ait vaka kayıtlarını kullanarak yeniden bina ediş sırası. Freud'un çocukluğa dayanan şiddetli bilinçdışı itkilere ilişkin teorisi, modern seksolojinin kompozisyonlarına daha derin bir perküsyon kazandırırken, cinsel sapkınlık teorisi yeni uyumsuzluklar getirmiştir.

Freud'un önemli gelişimsel bir psikoloji formülasyonunun başında uzun bir bölüm ayırdığı cinsel sapkınlık teorisini izahı, cinsel sapkınlığın doğasına ilişkin anlayışı dönüşüme uğratmıştır. Bu bölüme "Cinsel Sapmalar" (*Die sexuellen Abirrungen)* başlığını atan Freud, ahlakçı bir terim olan ve yaşadığı dönemde hayli yaygın olumsuz ahlaki yargılardan bahsetmek için başka bir yerde kullandığı *Sapıklık* teriminden kaçınmıştır. "Sapma" terimi, bir patoloji ya da bozukluktan ziyade, tuhaflığa ya da istatistiki anomaliye gönderme yapmaktadır. Freud sapıklıkları ise, "ya (a) anatomik manada, cinsel birleşme işi gören beden bölgelerinin dışına çıkılması ya da (b) cinsel nesneyle kurulan, normalde nihai cinsel ereğe giden yolda hızla geçilecek ara ilişkileri uzatma" olarak tanımlar.[12] Fakat

12. Sigmund Freud, "Three Essays on The Theory of Sexual Theory", *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Londra, 1953), 7:150. Sonraki bütün göndermelerde aynı kaynağa atıfta bulunulmaktadır.

anal erotizm (anatomik sınırın aşılması) ve saç fetişizmi (zamansal uzatma/oyalanma) gibi aktivitelerin bu şekilde tanımlanması, hangi anatomik aşımların normal olduğu ve zamansal uzatmanın ne kadar sürdüğü gibi yeni sorular gündeme getirmiştir. Üstelik Freud'a göre, "normal insanların" da sık sık bu aktivitelerde bulunması, "kınayıcı bir terim olan sapık sözcüğünün kullanılmasının ne kadar uygunsuz olduğunu göstermektedir" (160).

Freud cinselliğin kapsamını genişletmiş ve Viktorya dönemi kuramcılarınca birleştirilen cinsellik öğelerini kaynak, nesne ve hedeflerine ayırmak yoluyla çözümleyerek bu öğelerin analizini geliştirmiştir. Freud cinsel kaynakları, erojen bölgeleri (oral, anal, fallik) kapsayacak şekilde cinsel organların ötesine taşıyıp, cinsel ereği (bakma, dokunma, ilişki) cinsel nesneden (kadın ya da erkek) ayırma yoluna gitmiştir. Freud'un yaptığı bu ayrımlar, cinselliğe ilişkin daha kesin bir tanım ile "normalliğe" dair daha esnek yargılar gerektirmiştir. Zira, örneğin kimi erkek eşcinseller normal bir erotojen kaynak (penis) yoluyla içgüdüsel olarak uyarılabilmekte ve bedendeki bir deliğe giriş yoluyla normal cinsel birleşme isteği duyabilmekte, ama bunu anormal bir cinsel nesneyle (hemcinsleriyle) ya da anormal bir delik yoluyla (anüs) deneyimlemek isteyebilmektedir.

Freud eşcinsel için yaygın "sapkın" terimini kullanmaya devam etse de, bu terimin belirsizliğini ortaya koymuştur. Önceki düşünürler cinsel dönüşüm geçirenlerin tüm varlıklarıyla –yani hem cinsel olarak hem de bütün karakter özellikleri, düşünsel yetileri ve toplumsal rolleri bakımından– tümden saptığını, tersine döndüğünü savunmuştur. Dolayısıyla, Viktorya dönemi teorisyenleri, erkek "sapkın"ların erkek partnerler arzulamakla kalmayıp, ince bir sese, efemine davranışlara sahip olduğunu ve kedileri sevdiğini; kadın "sapkın"ların ise, pantolon giydiğini, sigara içtiğini, dikişten hoşlanmadığını ve erkekçe bir özellik olan ıslık çalmada başarılı olduğunu düşünmüşlerdir. Michel Foucault'ya göre, eşcinsellik Viktorya dönemi insanı nazarında "erkeğin her yanında mevcuttu: Bütün davranışlarının kökenindeydi, zira bu onun varlığının sinsi ve her daim aktif ilkesiydi; yüzünde ve bedeninde yazılıydı, zira bu kendini mutlaka ele veren bir sırdı".[13] George Chauncey "cinsel sap-

13. Bu varoluşsal homojenleşmenin taslağını çıkaran Foucault belli eşcinsel

madan eşcinselliğe" geçişe dair analizini Foucault'ya dayandırır ve Freud'un cinsel sapmanın tanısal değerini reddederek eşcinselliğe daha açık bir tanım kazandırdığını belirtmektedir. Chauncey'ye göre, on dokuzuncu yüzyıl teorisyenleri, "cinsel sapma" terimiyle "çok çeşitli çarpık cinsiyet davranışlarına atıfta bulunmaktadır", dolayısıyla "Viktorya dönemi sisteminde ... bir kadının lezbiyen olabilmesi için cinsel karakterinin bütünüyle sapması (ya da tersine dönmesi) gerektiği" düşünülmektedir. Chauncey, 1900 yılına gelindiğinde "tıbbın cinsel olanın tanımını özgülleştirmeye ve cinsel sapmaları birbirinden ayırarak çok çeşitli kategoriler altında sınıflandırmaya başlamasıyla beraber, kavramsallaştırmada da köklü bir değişimin baş gösterdiğini" belirtir. Eşcinsel arzunun çoğunlukla sapma adı altında birleştirilen bir yığın davranıştan daha kesin biçimde ayrılması, "insan cinselliğinin doğasına dair yepyeni bir kavramsallaştırmaya denk düşmektedir."[14] Freud'un cinsel sapıklığı daha açık şekilde tanımlayarak cinsel erekler, nesneler ve kaynaklar arasında ayrıma gitmesi, söz konusu düşünsel dönüşüm bakımından kilit öneme sahiptir.

Freud cinsel arzunun cinayetteki rolü üstünde durmamış olsa da, "en yaygın ve önemli sapıklık türünü –cinsel nesneye acı verme arzusu ya da tersi [mazoşizm]–" göz önünde tutmuştur (157). Freud geleneksel yargılara bağlı kalmaksızın, "sadizmin serbest kalarak aşırıya kaçan ve yer değiştirme yoluyla başlıca konuma gelen cinsel içgüdünün saldırgan bir bileşenine denk düştüğünü" savunur (158). Freud daha da ileriye giderek, sadizmin, normal cinselliğin psikoseksüel gelişim boyunca normal olarak bir arada olan bileşen-

türlerini birbirinden ayırmak için kullanılan çok çirkin yakıştırmaların bir listesini verir: "Krafft-Ebing zoofil ve zoorast (hayvan sevicisi), Rohleder otomonoseksüel (yalnızca mastürbasyon yapan) tabirlerini kullanmış, sonrasında ise, miksoskopofil (röntgenci), jinekomast (memeleri fazla büyümüş erkek), presbifil (yaşlılarla cinsel ilişkide bulunmaktan hoşlanan), seksoestetik (estetikten cinsel haz alan) ve disparönist (cinsel ilişki sırasında acı ya da zorluk çeken kadın) gibi sözcükler kullanılmıştır." Michel Foucault, *The History of Sexuality: I. Cilt: An Introduction* (1976; yeniden basım, New York, 1978), 43; Türkçesi: *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı, 2003.

14. George Chauncey, Jr., "From Sexual Inversion to Homosexuality: The Changing Medical Conceptualization of Female Deviance", Kathy Peiss, *Passion and Power* (Philadelphia, 1989), özellikle 89, 92, 88.

lerinin çözülmesinin bir sonucu olabileceği yönünde akıl yürütür; bu bileşenler arasında kalıtsal içgüdüsel saldırganlık, doğuştan "şiddet dürtüsü", diş çıkarma sürecindeki oral saldırganlık, normal olarak dışkılamayla özdeşleştirilerek travmatik tuvalet eğitimiyle aşırı boyutlara varan saldırganlık, bilinçdışı reaksiyon oluşumu yoluyla ortaya çıkan sevgiden nefrete dönüşümler ve çocuk cinsel travmasına yönelik şiddetli tepkiler sayılabilir.

Freud'un sapıklıkların temel teşkil edici karakterolojik rolüne ilişkin kışkırtıcı teorisinin çıkış noktası, hiç kimsenin bu denli doğrudan yöneltmediği ve bir kere soruldu mu bertaraf edilemeyecek olan basit bir klinik sorudur: Hastaların rüyalarında, fantazilerinde ve nevrozlarında bulgulanan erişkin sapıklıkları kaynağını nereden almaktadır? Freud'un bu soruya verdiği cevap, meslek hayatında yaptığı en sarsıcı açıklamadır belki de: "Her türden sapıklığın nüvesini taşıyan bu varsayımsal yapı ancak *çocuklar* üzerinde gösterilebilir, her ne kadar bu içgüdüler çocuklarda ancak hafif şiddetlerde bulunsa da" (172). Bu son "hafif şiddetlerde" niteleyicisi, beyanın karşılaştığı eleştiri dalgasına karşı pek az savunma sağlamıştır. Freud bütün çocukların sapık olduğunu öne sürmüş değildir, ama buna rağmen, çoğu eleştirmene göre beyanının başka bir içerimi yoktur. Freud ise daha ziyade, yetişkinlerde görülen sadizm gibi cinsel sapıklıkların, çocuklarda normal bir gelişim içerisinde küçük bir dozda bulunduğunu ortaya koyma niyetindedir. Ne var ki, psikoseksüel gelişim süresince çocuklarda normal olarak acı verme ve incitilme dürtüsü bulunduğunu iddia eden Freud, birdenbire menfur suçluları insanileştirip, çocukların üstündeki cinsel masumiyet halesini kaldırmakla itham edilir hale gelmiştir. "Cinsel devrim" olarak nitelenen gelişmenin odağında, popüler düşünceye yapılan bu çifte saldırı yer almaktadır. Yetişkinlere has en korkunç cinsel sapıklıkları ve vahşice cinayetleri, çocuklardaki normal psikoseksüel gelişimden hareketle inceleyen Freud, yirminci yüzyılda psikiyatride, popüler kültürde, edebiyatta ve seks cinayeti konulu romanlarda dikkate şayan bir tutarlıkla ele alınmaya başlanan bu tür yetişkin davranışlarına yönelik ilgiyi tetiklemiştir.

Hormonların Keşfi

Cinsiyet hormonlarının keşfi, özgüllük-belirsizlik diyalektiğinin bir diğer örneğini arz eder.[15] Tıp araştırmacıları, Hipokrat zamanından, yani MÖ beşinci yüzyıldan Luigi Galvani'nin biyoelektriği bulduğu 1972 yılına değin, dört temel bedensel salgının (kan, sarı safra, siyah safra, balgam) dört ana karakter özelliğini (coşkulu, asabi, melankolik, ağırkanlı) belirlediğini düşünmüştür. Kimi tıp araştırmacıları ise, bu dört salgıyı dört mevsimle, günün dört bölümüyle, dört ana coğrafi yönle ve belirli hastalıklarla ilişkilendirme çabasına girmiştir. Viktorya dönemi ortalarında, çeşitli homeopatik ilaçların ortaya çıkışıyla beraber dört salgı inancı yeniden gündeme gelmiştir. Dört salgı inancı, ancak hücre teorisi ve hormon teorisinden gelen daha kesin açıklamalarla ortadan kalkmıştır. Yine de, Balzac, karakter tasnifi ile izahında dört salgı öğretisinden faydalanır. Örneğin, *Goriot Baba*'da şöyle denmektedir: "Melankolik insanlar flörtte reddedilmenin getirdiği tahrike gereksinim duyabilse de, ağırkanlı ya da sinirli olanlar, karşı tarafın direnci uzun sürdüğünde bozguna uğramış hissedebilir. Başka bir deyişle, keder, yakarma ve ağıt ağırkanlı mizaç için ne kadar elzemse, zafer şarkıları da asabi mizaç için o kadar elzemdir" (160). Katil Vautrin coşkulu-asabi cinstendir.[16] Ayrıca uzmanlar bin yıllar boyunca dişiliğin odağına rahmi alırken, on dokuzuncu yüzyıl ortalarında, belli hücrelere dayanarak çok sayıda hastalığın teşhisini gerçekleştiren Rudolf Virchow da dahil olmak üzere kimi araştırmacılar dişiliğin odağını yumurtalıklar olarak tayin etmiştir. Ne var ki, Virchow yumurtalıkların iç salgılar olmaktan ziyade, sinir sistemine dahil olduğu kanısındadır.[17] Dişil karakteristikleri belirleyenin sinirsel dürtüler değil de yumurtalıklardan gelen kimyasal salgılar olduğunun

15. Söz konusu tarihe ilişkin yorumum büyük ölçüde şu kaynağa dayanıyor: Nelly Oudshoorn, *Beyond the Natural Body: An Archeology of Sex Hormones* (Londra, 1994).

16. Balzac eserlerinde dört sıvı öğretisiyle ilgili unsurlar için bkz. Moïse Le Yaouanc, *Nosographie de l'humanité balzacienne* (Paris, 1960).

17. Virchow Fransız fizyolog Achille Chèreau'dan alıntı yapmıştır. Bkz. Victor Cornelius Medvei, *A History of Endocrinology* (Lahey, 1983), 215.

anlaşılması ancak, Viyanalı iki jinekolog olan Emil Knauer ve Josef Halvan'ın 1896 ve 1900 yıllarında bu kimyasal salgıları tayin etmesiyle gerçekleşmiştir.

Erkekliği belirleyenin testisler olduğu fikri ise, Fransız fizyolog Charles-Edouard Brown-Séquard'ın, 1889'da kendisine hintdomuzu ve köpek testislerinden elde ettiği salgıları şırınga ettikten sonra cinsel gücünün arttığını bildirmesine kadar, tıbbi söylenti olarak es geçilmiştir. Charles-Edouard Brown-Séquard, belirleyici erkeklik salgılarının menide bulunduğunu varsayma yanılgısına düşmüş olsa da, araştırmaları "iç salgılara" dair başka çalışmaların ve hayvan organlarından alınan parçalar üstünde yapılan yeni "organoterapi" deneylerinin önünü açmıştır.

Viktorya dönemi araştırmacıları cinsel karakteristiklerin kaynağını eşeysel organlardan hareketle incelerken, modern araştırmacılar yirminci yüzyılın ilk yarısında kimyasal maddelere ve cinsiyet hormonlarına inerek daha kesin araştırmalara imza atmıştır. İngiliz fizyolog Ernest Starling 1905 yılında *hormon* kelimesini gündeme getirerek, bu "kimyasal taşıyıcıların, üretildikleri organdan etkiledikleri organa kan yoluyla nasıl nakledildiği" konusunda tahminlerde bulunmuştur.[18] Yeni bir bilim olan üreme endokrinolojisi, kadın ve erkek cinsiyet hormonlarının tespitiyle, bedenin nedensel işleyiş mekanizmasına ilişkin izahın, sinir sisteminden kanla taşınan kimyasal taşıyıcılara kaymasını sağlamıştır. 1910'lu yıllarda genetikçiler ve cinsel endokrinologlar, sırasıyla, doğumda cinsel farklılığa yol açan genlere ve gelişim süresince cinsel farklılaşmaya yol açan hormonlara ilişkin teorileriyle beraber, çalışma alanlarını da birbirinden ayırmışlardır. 1920'li yıllarda ise biyokimyacılar, daha açık bir tabirle steroit olarak adlandırdıkları cinsiyet hormonlarının kimyasal bileşimi üstünde çalışmalar yürütmüştür.

Hormonların tarihçesi yalnızca nedensel anlayıştaki giderek artan kesinliğin değil, artan karmaşıklık ve belirsizliğin de öyküsünü sunar. Zira araştırmacılar erkek ve kadınlar için birden fazla cinsiyet hormonu bulgulayıp, bunların başka hormonlarla, proteinlerle,

18. Ernest H. Starling, "The Croonian Lectures on the Chemical Correlation of the Functions of the Body", *Lancet* 2 (1905): 339-41, aktaran Oudshoorn, *Beyond the Natural Body*, 16.

nörotransmitterlerle ve beyinle olan etkileşimini kavramaya girişmiştir. 1905'ten yaklaşık 1920'ye kadar geçen zamanda, bilimciler hormonların köken ve işlev bakımından, cinsiyet başına bir hormon düşecek şekilde ikiye ayrıldığını düşünmüşlerdir, ki bu düşünce, iki cinsiyetin biyolojik, duygusal ve zihinsel bakımdan birbirinin zıttı olduğu yönlü görüşe de uymaktadır. Erkeklerin hormonlar nedeniyle çokeşli, güçlü ve mantıklı olup, hayati etkinliklerde kısa sürede büyük oranda enerji sarf ettiği düşünülürken, kadınların aynı nedenle tekeşli, zayıf ve sezgisel olduğuna ve yuva kurup ailelerini beslemelerine olanak verir şekilde uzun vadede yetecek düşük enerjiye sahip olduğuna inanılmıştır. John Ruskin'in elli sayfalık "Kraliçelerin Bahçeleri Üzerine" adlı yazısı, bu hayal ürünü çift kutupluluğu yansıtan bir Viktorya dönemi klasiği sayılır. Aynı anlayış, erkeklere ve kadınlara has cinsiyet hormonlarının keşfinin cinsiyetler arası bir çift kutupluluğa bilimsel zemin oluşturmaya devam ettiği yirminci yüzyıl başlarında da varlığını sürdürmüştür.

Erkek ve kadındaki cinsiyet hormonlarının erkek ve kadın karakteristiklerini temin etmekle kalmayıp, karşı cinse ait karakteristikleri bastırdığı yönlü görüşle beraber, bu çift kutupluluk tam bir karşıtlılığa dönüşmüştür. 1926'da Viyanalı jinekolog Eugen Steinach "cinsiyet hormonlarının homolog cinsel karakteristikleri etkinleştirirken heterolog cinsel karakteristikleri azalttığını" öne sürmüştür.[19] Bu nedenle, erkek cinsiyet hormonundaki bir azalma, yalnız erkeklik gücünün zayıflaması değil, kadına has bedensel hususiyetler ile karakter özelliklerinin de yoğunlaşması anlamına gelir, ki bu durumda erkek libidosu azalır ve ses de incelir.

Hormonal çift kutupluluk ve karşıtlık fikri, ilk darbesini Viyanalı jinekolog Otfried Fellner'in 1921'de yayımladığı bir makaleyle almıştır. Fellner'in makalesinde, tavşan testislerinden alınan salgıların yumurtalık salgılarına benzer şekilde rahimde büyümeye yol açtığını gösteren, dolayısıyla testislerin de kadın cinsiyet hormonu içerdiğini öngören deneylere yer verilmektedir.[20] Hollandalı araştırmacılar 1930'da, yumurtalıklardaki foliküler sıvıda bulunan, est-

19. Aktaran Oudshoorn, 23-24.

20. O. Fellner, *Pflüger's Archiv* (1921), 189, aktaran Oudshoorn, *Beyond the Natural Body*, 24.

rojen adını verdikleri bir kadın cinsiyet hormonu bulmuşlardır. Aynı araştırmacılar 1934'de ise, yumurtalıkların başka bir bölümünden aldıkları ikinci bir kadın cinsiyet hormonu bulgularlar; 1935 yılında yapılan İkinci Cinsiyet Hormonları Standardizasyonu Konferansı'nda bu hormonun progesteron adıyla anılması kararlaştırılmıştır. Alman jinekolog Bernhard Zondek'in 1934'te at testislerinde bol miktarda kadın cinsiyet hormonu bulgulamasından sonra, başka araştırmacılar da dişi organizmalarda erkek cinsiyet hormonlarına rastlamışlardır.

1935'ten sonra, hormonlar cinsiyete özgü addedilmekten çıkarak, kadın ve erkekte çok çeşitli sinerjik etkilere yol açan heteroseksüel kimyasallar olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Heteroseksüel hormonlara ilişkin ilk teşhis 1937'de, her iki cinsiyetteki adrenalin bezlerinin erkeklik ve kadınlık hormonları salgıladığının bulgulanmasıyla gerçekleşmiştir. Cinsel açıdan belirleyiciliğe sahip maddelerin bedensel kaynaklarının çoğalması, erkeklikle kadınlığın taban tabana zıt olduğu ya da biyokimyasal bakımdan yalnızca eşeysel bezlerin belirleniminde olduğu yönündeki görüşü çürütmüştür. Bunun yanı sıra araştırmacılar 1930'lu yıllarda, eşeysel bezlerdeki cinsiyet hormonları ile hipofiz bezince salgılanan eşeysel hormonlar arasında bir endokrin geribildirim sistemi bulgulamıştır. Bu sistemde bu iki tür hormon, erkeklerde prostat bezi ve meni kesecikleri, kadınlarda ise rahim ve vajina ağzı oluşumunu sağlamak üzere bir arada çalışmaktadır. 1930'lu yılların sonuna gelindiğinde, biyologlar ayırt edici erkeklik ve kadınlık özelliklerinin cinsiyetlere has ve birbirine zıt olmaktan ziyade, hem eşeysel organlarda hem de kadın ve erkek bedeninin farklı kısımlarında, farklı zaman, oran ve miktarda üretilen aynı hormonlar tarafından belirlendiğini savunmaktadır.

1905'ten yaklaşık 1940'a kadar geçen zamanda, hormonal araştırmada kaydedilen gelişmeler, cinsiyet özelliklerinin biyolojik kökenine ilişkin bakışı dönüşüme uğratmıştır. Ayırt edici cinsiyet özelliklerinin belirlenimi fikri, bedenin bütününden belli organlara, sonrasında cinsiyet hormonlarına ve en nihayet kadınla erkekteki eşeysel bezlerin yanı sıra diğer bezlerce salgılanan, nedensel işleyişe sahip kimyasallara doğru bir seyir izlemiştir. Söz konusu gelişmeler, tek bir organ, hatta tek bir hormon tarafından belirlenen cin-

siyet ikiciliğine dayanan eski görüşleri ortadan kaldırdığı gibi, cinsiyetler arasındaki farklılıkların değişkenliğini ve karmaşıklığını da artırmıştır. Ayrıca, cinsel arzuyu belirleyenin cinsiyet hormonları olduğu yönlü görüşe bağlı olarak, kadın ve erkekteki cinsel arzuya ilişkin fikirler giderek daha karmaşık ve belirsiz bir hal almıştır.

Hormon teorisinde gerçekleşen bu gelişmeler, cinsellik ile cinsiyet hususundaki değişen pek çok fikrin bilimsel odağını oluşturmuştur. Thomas Laqueur'un da ortaya koyduğu gibi, söz konusu fikirler aynı zamanda toplumsal ve biyolojik cinsiyet ayrımını belirleyen değişken epistemolojik, toplumsal ve siyasi fikirlerin de ayrılmaz bir parçasıdır.[21] On dokuzuncu yüzyıl başında embriyolojide kat edilen yol, her iki cinsiyetteki ortak kökenlerin belgelenmesini sağlasa da, böylesi bir görüş sonraki iki-cinsiyet teorileri denli "kültürle ilintili" olmadığından, bunlar kadar geniş çaplı etki uyandırmamıştır. Kadınların "daha pasif, muhafazakâr, hareketsiz ve istikrarlı", erkeklerinse "daha aktif, enerjik, istekli, tutkulu ve değişken" olmasını sağlayan cinsiyet farklılıklarının biyolojide temellendiğini savunan İskoç biyolog Patrick Geddes'in teorisi, bahsi geçen iki-cinsiyet teorileri arasında sayılabilir.[22] Seksoloji çalışmalarının her iki cinsiyetin üreme sistemlerine ilişkin bakışı geliştirip, toplumsal ve siyasi gelişmelerin kadına erkeğe tanınan hak, ayrıcalık ve yasalara karşı çıkma zemini yaratmasıyla beraber, Viktorya dönemi teorisyenlerinin savunduğu katı cinsiyet ayrımı, yerini yumurtalık, testis ve hormonların cinsiyet farklılıkları ile cinsel arzudaki nedensel rolüne dair artan kesinlikteki izahata bırakmıştır. Bütün bu katkılara bağlı olarak, biyolojik cinsiyet - toplumsal cinsiyet ayrımı, kültürel bakımdan daha esnek, teorik bakımdansa daha karmaşık bir konuma kavuşmuştur.[23]

21. Thomas Laqueur, *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud* (Cambridge, Mass., 1990).

22. Patrick Geddes ve J. Arthur Thompson, *The Evolution of Sex* (Londra, 1889), 266.

23. Bunlardan en açık sözlü olanları Gayle Rubin, Sherry Ortner, Harriet Whitehead, Julia Kristeva, Joan Scott ve Catherine MacKinnon'dır; bkz. Laquer, *Making Sex*, 12-13.

Hormonlar ve Cinayet

Modernist romancılar cinayeti açıklamak üzere genlerden ya da DNA'dan olduğu kadar hormonlardan faydalanmak konusunda da isteksizlik göstermiştir, zira bu gibi biyokimyasal maddeler nedensel açıklamaları basitleştirerek, etkili edebi karakter gelişimi için son derece önemli olan ilginç olaylar dizisini kısa devreye uğratmaktadır. Bununla beraber, nedensel anlayışın hormonal işleyişe yapılan atıflarla zenginleştirildiği bazı romanlar da yok değildir.

Dreiser *An American Tragedy*'yi yazabilmek için yirmi yılını gazetelerden Clyde'ın işlediğine benzer cinayet haberlerini toplamakla geçirmiştir. Dreiser bu yirmi yıl içinde biyokimyasal nedensel birimlerle ilgilenen üç yeni disipline –Freud'un "kimyevi etkilere" yönelik psikanalitik çalışması, Jacques Loeb'ün tropizm fizyokimyası ve Max Schlapp'ın hormon nöropatolojisi– ilişkin araştırmalar da yapmıştır.

Dreiser romanda, Clyde'ın cinayet işleme nedeni ile kız kardeşinin kendine zarar veren cinsel arzularını, kısmen, tropizmleri ve hormonları içeren bileşik bir nedensel unsura, kendi tabiriyle "kimyevi etkilere" dayanarak izah eder. Dreiser *kimyevi etki* terimini Freud'un, yakın arkadaşı A. A. Brill tarafından İngilizceye aktarılan *Cinsellik Teorisi Üstüne Üç Deneme*'den alır. Kitabın 1905 tarihli ilk basımında, Freud Almanca *chemismus* sözcüğünü kullanırken, sözcük Brill tarafından İngilizceye *chemism* (kimyevi etki) olarak aktarılmıştır. Bu terim, erotojen bölgelerin uyarılmasıyla harekete geçen ve cinsel etkinlik sağlayan eşeysel bezlerde üretilen biyolojik maddeyi tanımlamak için kullanılır. Kitabın 1920 tarihli basımında Freud, Eugen Steinach'ın cinsel arzuyu harekete geçiren eşeysel bezler ile tiroidde bulunan çatlaksı dokulardaki hormonal salgılar üstüne yaptığı son deneylere yer verir.[24] Dreiser ise, aynı terimi Clyde'ın kız kardeşi Esta'nın "rüyaların kimyevi etkileri" ve

24. Freud, "Three Essays on The Theory of Sexual Theory", *Standard Edition*, 7:215-16. James Strachey *Chemismus* terimini *chemistry* (kimya) olarak İngilizceye aktarır. Brill'in yorumu ve Freud'un kavramı kullanımı için bkz. Ellen Moers, "Chemism and Freudianism", *Two Dreisers* (New York, 1969), 256-70.

"dünyanın bütün ahlak ve ahlaksızlığının üstüne inşa edildiği, her şeyi yeniden düzenleyen bu kimyevi etkiler" tarafından nasıl yıkıma sürüklendiğini açıklamak için kullanır (20). Dreiser, Clyde'ın Roberta'ya olan arzusunu da "kimyevi ya da doğuştan bir itki", "cinselliğin kimyasıyla ateşlenen" bir tutku olarak izah eder (254, 239).[25]

Tropizm, bitkilerin yer çekimi, ışık ya da kimyasallar gibi uyaranlara mukabil yönlü gelişimini imleyen bir terimdir. Fransız biyolog Jacques Loeb bu terimi, Dreiser'ın 1900 yılı civarında okuduğu bir dizi yayınında insan davranışını açıklamak üzere kullanana değin, tropizm fenomeni yalnızca bitkiler için geçerli görülmüştür.[26] Romanda Dreiser Roberta'nın Clyde üzerindeki cezbedici etkisini, Roberta'nın, biyokimyasal değişim gerçekleştiren tropistik ışık gücü anlamına gelen "aktinik ışınlarının" güçlü tesiriyle açıklar (315). Dreiser, Loeb'ün, psiko-kimyasal davranış yasalarına tabi olan ve direnç gösteremedikleri dış ya da iç kuvvetlerce birtakım hedeflere yöneltilen canlı organizmalara ilişkin mekanik modelini de benimsemiştir.

Dreiser'ın kimyevi etkilerle tropizmlere olan ilgisi, arkadaşı Edward Smith'den hakkında bilgi aldığı hormonlara duyduğu özel merakı tetiklemiştir. Smith 1919'da akıl hastalıkları, anormal davranış ve suçun hormonal kaynakları konusunda çalışan New York Üniversitesi profesörü Max Schlapp'la tanışır. Schlapp ve Smith, *The New Criminology: A Consideration of the Chemical Causation*

25. 1935'te bazı gazeteler Dreiser'dan *American Tragedy*'dekine benzer bir cinayetle suçlanan bir insan örneği vermesini ister. Dreiser'ın bu tecrübeye ilişkin denemesinde, gelecekte bu türden katillerin "kimya laboratuvarlarında" açıklanacağı yönünde bir ifade yer almaktadır. "Belki de ileride aşk ve cinsel arzu hissinin, insan vücudunun kimyasal veya pasif bir unsuru olduğu, bu unsurun karşı cinsten birinin vücudundaki bir şeyle temas sonucu harekete geçerek şiddetli bir güce dönüştüğü kanıtlanır." Theodore Dreiser, "I Find the Real American Tragedy" [1935], *Resources for American Literary Study* 2 (İlkbahar 1972): 73.

26. Jacques Loeb, *The Heliotropism of Animals and Its Identity with the Heliotropism of Plants* (1905); Jacques Loeb, *Forced Movements, Tropisms, and Animal Conduct* (1918). Bu kaynaklarla ve Loeb'ün Dreiser üstündeki etkisiyle ilgili olarak bkz. Moers, *Two Dreisers*, 240-2; Louis J. Zanine, *Mechanism and Mysticism: The Influence of Science on the Thought and Work of Theodore Dreiser* (Philadelphia, 1993), 81 vd.

of Abnormal Behaviour (Yeni Kriminoloji: Anormal Davranıştaki Kimyasal Nedensellik Üstüne Bir Değerlendirme, 1928) adlı kitap üzerinde ortak bir çalışma yürütürler ve Dreiser romanını yazdığı sırada bu kitaptan haberdar olur.[27] Schlapp ve Smith, ellerinde yeterli miktarda veri olmaksızın, "bir suç dürtüsünün" tamamen "fizyo-kimyasal yasalardan hareketle izah edilebileceğini" savunurlar.[28] Buna göre, eşeysel bezler sperm ve yumurta hücrelerinin yanı sıra, cinsiyet hormonları salgılayan dokulararası hücreler içermektedir. "Aşırı miktarda dokulararası hormona sahip insan tipi aşırı saldırgan, gözüpek, merhametsiz, sert ve kavgacı" olduğu gibi, bir suçlu adayı da sayılır (99). Schlapp ve Smith'in anormal hormonlarının hükmünde olan katile ilişkin tahmini tarifleri, Clyde'ın cinayetini kısaca özetlemektedir: "Yolunu tıkayan birine kin besler. ... Bu düşmanını öldürme fikri aklına gelir. ... Normal bir insan böyle bir fikri peyda olduğu anda aklından savuşturur. ... Oysa cinayete meyilli birinin, bezlerinde, hücrelerinde ve sinir merkezlerinde bozukluk vardır. ... Elbette bu fikirle savaşır; bir taraftan kurbanına doğru sürüklenir, bir taraftan hislerinin çatışması ve beyninin yasak koyuculuğu neticesinde bu kanlı işten uzaklaşır. ... [Fakat] daha fazla karşı koyamayacağı o an gelir. Bu fikir onu büsbütün ele geçirir. Her zamanki gibi duygusal bir gerginlik içerisinde planlarını yapar, pusuya yatar, hamlesini yapar ve şüpheyi kendinden uzaklaştırmaya çalışır" (202-3). Schlapp ve Smith, kitaplarını, "Aşırı oranda dokulararası ve böbreküstü hormonlar salgılayan ki-

27. 1921 tarihli şu alıntı, bu etkiye ilişkin güçlü bir kanıt içermektedir: "Yaradılışımızda, teşekkülümüzde ve ölümümüzde etkili olan kimyasal, biyolojik ve toplumsal karmaşıklıklar hakkında ne kadar kesin bilgi sahibi olursak o kadar iyi. İnsan kendini savunma ya da ekonomi konularında hiçbir zaman salt kör talih ya da yanılsama yoluyla ekonomi ilerlemiş değildir. İnsanın ihtiyacı olan tek şey kesin bilgidir." Theodore Dreiser, "A Word concerning Birth Control", *Birth Control Review* 5 (Nisan 1921): 5, aktaran Zanine, *Mechanism and Mysticism*, 112.

28. Max Schlapp ve Edward Smith, *The New Criminology* (New York, 1928), 28. George B. Vold ve Thomas J. Bernard, Schlapp ve Smith'in bu eseriyle ilgili olarak "oturduğu yerden yapılan fikir yürütmelerin ötesine geçmeyen bir kitap" yorumunda bulunmuşlardır. *Theoretical Criminology* (New York, 1986), 96. Bu esere burada yer vermemin nedeni, Dreiser üzerinde etki uyandırmış olması ve endokrinoloji biliminin ilk yıllarında ortaya konan popüler hormonal teorilerin bir örneğini teşkil etmesidir.

şilerin, şiddetli suçlu tipine dahil olması muhtemeldir," gibi temelsiz ama kulağa bilimsel gelen bir savla sonlandırırlar (204).

Alfred Döblin *Berlin-Aleksander Meydanı*: *Franz Biberkopf'un Hikâyesi* adlı romanında, vahşice işlenen bir cinayeti izah etmek için cinsel arzunun, hormonal etkinlik dahil, fizyolojik nedenleri üstünde durur: "Cinsel potansiyel (1) iç salgı sisteminin, (2) sinir sisteminin ve (3) cinsel sistemin bir arada işleyişine bağlıdır. Bu potansiyelin oluşumuna katılan bezler, hipofiz bezi, böbreküstü bezi, prostat bezi, meni keseciği ve epididimdir. Bu sistemde sperm bezi baskın çıkar" (32).[29] Döblin "açıklamasında" fizyolojiye indirgemeci bir tutum sergilemez, zira sunduğu açıklama düpedüz ironiktir. Yine de bu açıklama Döblin'in, kendi döneminde geçerli görülen bilimden yararlandığını ve Reinhold'un Franz'ın sevgilisini bir cinsel hüsran ve galeyan nöbeti sonucu öldürmesi gibi cinsel vahşet davranışlarını daha anlaşılabilir kılabilmek için yine bilime başvurduğunu ortaya koymaktadır (370).

Aldous Huxley'nin *Cesur Yeni Dünya*'sında (1932) hormonların üreme ile yaşamı düzenlemedeki etkinliğine duyulan yaygın inancı ortaya koyan daha fazla veri yer almaktadır. Huxley narkotik hücrelerin ortadan kaldıramadığı saldırganlığı gidermek için hormonların cinayet simülasyonunda kullanıldığı bir dünya tasarlamıştır. Bu dünyada, farklı biyolojik türlerin yaratılması için çiftliklerde hormondan yararlanılmakta, dişi embriyolara "cinsi yapısı bozuk dişi buzağılar gibi" olmaları için "erkek cinsiyet hormonları" verilmekte, yetişkin kadınların eşeysel dürtüleri meme bezi özüyle ve plasenta enjeksiyonlarıyla bastırılmakta ve yetişkinler kendilerini "cinsiyet hormonu cikletiyle" rahatlatmaktadır. Saldırganca dürtüler hormonal tedaviyle harekete geçirilmekte ya da boşaltılmaktadır. Kontrolör şöyle der: "Ayda bir kere bütün sistemi adrenaline boğarız. Bu uygulama sayesinde, korku ve öfkenin tam fizyolojik dengi elde edilir. Böylece, Desdemona'nın öldürülmesinin ve Ot-

29. Döblin'in cinsel bilime yaptığı göndermeler bu kadarla kalmaz: "Testifortan, patent No. 365695, cinsel tedavi edici amil, Berlin'deki Cinsel Bilim Enstitüsü Sağlık Kurulu üyeleri Dr. Magnus, Dr. Hirschfeld ve Dr. Bernard Shapiro tarafından onaylanmıştır. İktidarsızlığın ana nedenleri: (a) iç salgı bezlerindeki işlevsel bir düzensizliğe bağlı yetersiz dolum, (b) aşırı çekingenliğe bağlı şiddetli direnç" (*Berlin Alexanderplatz*, 34).

hello'nun cinayet işlemesinin bütün uyarıcı etkileri, hiçbir güçlük çıkmadan elde edilmiş olur."[30]

Bu gibi şaka yollu kuramsallaştırmalar, 1970'lerden itibaren hormonların, bilhassa testosteronun şiddet suçlarındaki nedensel rolünü kesin biçimde belirleme ve hatta ölçme çabalarına girişen daha ciddi araştırmalar tarafından düzeltilmiştir. Söz konusu araştırmalar sonucunda, testosteron düzeyiyle, yapılan testler sonucu saldırganlık düzeyi yüksek çıkan şiddet suçundan mahkûm kişiler arasında hiçbir bağlantı saptanamazken, tecavüz ve cinayet suçlarını işleyenlerde testosteron düzeyinin biraz daha yüksek çıkması önemli bulunmuştur. Örneğin, ağır suç kaydı olan ve olmayan yetişkin mahkûmlar üzerinde yapılan 1972 tarihli bir araştırma, "toplumsal etkenlere bağlı olarak anti-sosyal davranış geliştirmeye meyilli hale gelen bir toplulukta, testosteron düzeyi, yetişkin bireylerin daha saldırganca suçlar işleme riski altında olmasına etki eden önemli unsurlardan biri sayılabilir," ifadesiyle sonlanmaktadır.[31] Sonraki araştırmalarda ise tecavüz ve cinayete meyilli kişilerdeki testosteron düzeyinin diğerlerinden çok az daha yüksek olduğu ve aslında normal sınırlar içinde kaldığı" öne sürülmektedir.[32] Bütün bu araştırmalar sonucunda, hormona bağlı şiddet eylemlerinin nedensel rolünü nicelleştirmenin güçlüğü görülmüştür. L. Ellis 1980' li yılların sonunda yapılan bir edebiyat anketine dayanarak, en az on iki insan ve hayvan davranışına erkeklik hormonlarının yön verdiği sonucuna varır: ısrarcı erotik cinsel davranış, statüye bağlı saldırgan davranış, uzamsal muhakeme, bölgesel savunma, acıya dayanıklı-

30. Aldous Huxley, *Brave New World* (New York, 1969), 8, 25, 104, 163; Türkçesi: *Cesur Yeni Dünya*, çev. Ümit Tosun, İstanbul: İthaki, 1999. *Kuzuların Sessizliği*'ndeki seri katil Jame Gumb ise, kadına dönüşmek için premarin ve dietilstilbestrol (DES) hormonları alır.

31. Leo E. Kreuz ve Robert M. Rose, "Assessment of Aggressive Behaviour and Plasma Testosterone in a Young Criminal Population", *Psychosomatic Medicine* 34 (1972): 321 vd.

32. Söz konusu çalışmaların yer aldığı kaynak, Robert T. Rubin, "The Neuroendocrinology and Neurochemistry of Antisocial Behaviour", *The Causes of Crime: New Biological Approaches*, haz. Sarnoff A. Mednick (Cambridge, 1987), 246-47. Ayrıca bkz. Saleem A. Shah ve Loren Roth, "Biological and Psychophysiological Factors in Criminality", *Handbook of Criminology*, haz. Daniel Glaser (Chicago, 1974), 101-73.

lık, geç oluşan caydırıcı koşullanma, tehditlere yönelik kaygılı duygusal tepki yokluğu, kontrol yönelimli görev azmi, geçici bağ kurma eğilimi, çevreselleştirme, heyecan arayışı ve yıkıcı davranış.[33]

Araştırmaların artan analitik detaylılığı ve metodolojik sağlamlığı, hormonların rolüne ilişkin nedensel kavrayıştaki kesinliği artırmış olmasına karşın, testosteronun kendine has nedensel işlevi doğru ölçümden yoksun ve belirsiz kalmıştır. Testosteronun şiddet eylemlerindeki rolüne eğilen araştırmacılar, bazı ön kabul ve yöntemler üzerinde tartışmışlardır. Bu araştırmacıların sorduğu sorular arasında şunlar vardır: Testosteron düzeyi ne zaman ve nasıl ölçülmelidir? Testosteronda bulunan hangi belirli elementler saldırganlıkta nedensel role sahiptir? Testosteron merkezi sinir sisteminin gelişiminde ya da şiddet eylemlerinde daha büyük bir role mi sahiptir? Testosteronun işleyişi aşamalı mıdır, yoksa bir açma/kapama düğmesine benzer şekilde eşik düzeyde midir? Farklı testosteron reseptör hassasiyetlerinin farklı hususlardaki rolü nedir? Ne tür şiddet eylemleri üzerinde araştırma yapmak gerekir? İhbarlı saldırganlık envanterleri güvenilir midir? Bu envanterler kalıt alınmış sürekli saldırganlığı mı, yoksa edinilmiş durumsal saldırganlığı mı ölçmektedir? Testosteron düzeyleriyle 1980 ortalarına dek gerçekleştirilen şiddet eylemleri arasındaki bağlantı konusunda yapılan bir ankette, "merak uyandırıcı birkaç çalışmada bilhassa saldırgan kişilerden mürekkep gruplarda testosteron düzeyinin yüksek olduğu sonucu çıkmışsa da, çoğu araştırmada dolaşımdaki testosteronla davranışsal ölçümler arasında hiçbir ilişki saptanmadığı" belirtilmektedir.[34] Gerek saldırganlık konusunda yapılan anketlerdeki, gerekse testosteron toplama ve ölçme yöntemlerindeki giderek artan kesinlik, verilen cevaplardan çok daha fazla sayıda soru gündeme getirmiştir. Üstelik, bu anket ve yöntemlerin sunduğu cevaplar salt marjinal düzeyde önem arz eden istatistiksel verilere dayanmaktadır.

33. L. Ellis, "Evidence of Neuroendrogenic Etiology of Sex Roles from a Combined Analysis of Human, Nonhuman, Primate, and Nonprimate Mammalian Studies", *Personality and Individual Differences* (1987); özetlenerek alındığı yer Hans J. Eysenck ve Gisli H. Gudjohnsson, *The Causes and Cures of Criminality* (New York, 1989), 130-31.

34. Rubin, "Neuroendocrinology", 257.

Araştırmacılar doğum sonrası psikozu ya da âdet öncesi gerilimi yaşayan kadınlardaki salgısal düzensizlikler ile suç eylemleri arasında daha önemli sayılabilecek bağlantılar saptamıştır.[35] Danimarkalı romancı Renate Dorrestein, yaşadığı doğum sonrası psikozunun ortaya çıkardığı "hormonal kargaşa" sonucunda üç çocuğunu öldüren bir kadını konu aldığı *Een hart van steen* (Taştan Bir Kalp, 1998) romanında, endokrinolojik davranış açıklamalarının son dönem tarihini gözden geçirir (177). Aktarılan açıklama, kadının hayatta kalarak tıp eğitimi alan kızı tarafından yapılmaktadır. Kızın anlatımından, annesine yanlışlıkla histeri ya da hipokondri teşhisi koyarak doğru hormonal teşhisi ıskalayan doktorlara yönelik kızgınlığı sezilmektedir. Romanın ortaya çıkışına yönelik bir ifadesinde Dorrenstein, hormonal düzensizliklerle 1970'lerin başında işlenen cinayetler arasında bağlantı olduğunu ilk olarak Hollanda'da gazetecilik yaptığı sıralarda "doğum sonrası depresyonun birdenbire 'keşfedilmesiyle'" öğrendiğini aktarmaktadır.[36]

Nadir görülen bir hormon bozukluğu olan Addison hastalığı (John F. Kennedy'nin hastalığı), Lawrence Sanders'ın *The Third Deadly Sin* (1981) adlı romanının kadın seri katilinin nedensel geçmişinin ayrılmaz bir parçasıdır.[37] Öykü şişkinlik, baş dönmesi, bel ağrısı ve ağır sancılarla ortaya çıkan âdet öncesi sendromu yaşayan otuz altı yaşındaki Zoe Kohler'ın betimiyle başlar. Kohler, New York'taki bir otelin güvenlik ünitesinde çalışmakta ve erkek meslektaşları tarafından, tıpkı boşandığı kocası tarafından olduğu gibi, kaale alınmamaktadır. Bir tartışma sırasında meslektaşlarından biri ona, "Ne olduğun belli değil! Basbayağı *yoksun* işte!" diye bağırır. O anda şehrin kendisi, Kohler için, varlığını inkâr ederek onu sıfıra indirgeyen yek vücut bir eril düşmana dönüşür. Kohler bundan seneler evvel, ilk âdet sancılarını yaşadığı on üçüncü doğum günü-

35. K. Dalton, "Menstruation and Crime", *British Medical Journal* 2 (1961): 1752-3.

36. "A Conversation with Renate Dorrestein", aktaran Renate Dorrestein, *A Penguin Reader Guide to a Heart of Stone* (Harmonsworth, İngiltere, 2000), 7.

37. Bu hastalığa, bir makalesinde hastalığın semptomlarını tanımlayan İngiliz hekim Thomas Addison'ın ismi verilmiştir, "Of the Constitutional and Local Effects of Disease of the Suprarenal Capsules" (Londra, 1855).

ne davetli konukların onu adeta hiçe sayarak gelmemeleri üzerine bir travma yaşamıştır.

Kohler'ın cinsel arzuları erkeklere yönelik bir nefrete dönüşmüştür. Kohler, onu çoğunlukla boşlayarak, istediği zaman "havada titreyen o kırmızımsı, morumsu pütürlü şeyle" kovaladığı için kocasından tiksinmektedir (17). Erkeklerin hepsinden nefret eder, çünkü onlar çile çektiren aybaşı akıntısını, karanlığı ve yapışkan lekeyi deneyimlemedikleri gibi, aptal fallik "sopalarıyla" onun için potansiyel bir tehdit oluşturmaktadır. Kohler'ın nazarında cinayet işlemesinin asıl nedeni, erkeklerdeki dinmek bilmez şehvettir. Kohler bir fahişe gibi giyinerek kurbanlarını bir otel odasına götürür ve onları tahrik ettikten sonra boğazlarını keser. Kurbanları öleyazıp çaresiz duruma geldiğinde ise, cinsel organlarını tekrar tekrar bıçaklayarak onlardan intikam alır. Kohler yaşadığı bu maceralardan kesinlikle cinsel haz almaz, ama hıncını aldığını ve "hayvansı, coşkulu bir kanla" dolu olduğunu hisseder (233). Kohler ayda bir kez kan akıtmak için cinselliğini kullanarak, cinselliğine ve aylık kanamalarına yönelik tiksintisini azaltmak amacıyla cinayet işler.

Yirmi yedi gün arayla işlediği yarım düzine cinayetin zamanlaması da hormon bozukluğunun ipuçlarını vermektedir. Bu hormon bozukluğu, Kohler'da cinsel organ bölgesinde tüy kaybı, mide bulantısı, âdet öncesi sendromu (PMS), eklem yerleriyle avuçlarda renk kaybı, strese tahammülsüzlük gibi belirtilerin yanı sıra, öldürücü bir öfke ortaya çıkarmaktadır. Kohler bir gün kurbanlarından biriyle mücadele ettiği sırada kesik alarak cinayet mahallinde kan bırakır. Bıraktığı kanın ulusal tanı merkezinde yapılan tahlili sonucunda katilin Addison hastası olduğu anlaşılır.

Bir hematolog yetkili polis memuruna kan örneğinin neden Addison hastalığına işaret ettiğine ve bu teşhisin ne anlama geldiğine ilişkin bilgi verir. Katilin kanında yüksek oranda adrenokortikotrop hormonu (ACTH) ile melanosit stimüle edici hormon (MSH) bulunmaktadır. ACTH ve MSH üreten hipofiz bezi, aynı zamanda, ACTH ve MSH'nin normal düzeylerde tutulmasını sağlayan kortizolu üreten adrenal medullayı harekete geçirmektedir. Adrenal medulla zarar gördüğünde ise bu hormonlar kanda birikmektedir. MSH melanin seviyesini ve derideki renk pigmentlerini kontrol ettiğinden, MSH oranındaki bir artış melanin birikmesiyle ve Addison hastalı-

ğının belirtisi sayılan deride renk kaybıyla sonuçlanır. Hematolog, katilin tedavi gördüğü, ama cinayet işlemenin yarattığı stres sonucu tedavinin işe yaramadığı kestiriminde bulunur (353). En nihayet, bu hormonal bozukluğun katilde öldürme arzusunu kamçıladığı ve işlediği cinayetler neticesinde katilin hormonal bozukluğunun azdığı sonucuna varılır.

Kadın bir seri katile ilişkin böylesi bir nedensel açıklama, bir Viktorya romanı için tahayyül edilemezdir. Bunun nedeni, Viktorya döneminde ne hematolojik, endokrinolojik ve jinekolojik bilginin, ne de laboratuvar tekniklerinin bu türden bir teşhis ya da açıklamaya imkân verecek denli gelişmiş olmasıdır. Ayrıca söz konusu açıklama Viktorya dönemi insanının kadındaki cinsel arzuyla açığa çıkabilecek güç ve şiddete ilişkin kabullerinin çok ötesine geçmektedir. Zola'nın kahramanı Thérèse Raquin'de öldürme dürtüsünün altında yatan da aynı şekilde cinsel arzudur, öte taraftan Thérèse kendi başına cinayet işlemekten hoşlanmadığından, öldürme işini âşığı yapar ve ikisi de kurbanlarını parçalamazlar. Ayrıca, Thérèse'in işlediği cinayetlerde hormonların en ufak hissesi olmadığı gibi, Thérèse de cinayet işlemiş olmaktan dolayı derin vicdan azabı çeker. Zola, Thérèse'in "basit bir organik bozukluktan, sinir sisteminin isyanından" kaynaklanan ayartılmış bir cinsel arzuyu taşıyan "sinirlerinin ve kanının" hükmünde olduğunu söylemekten öteye gitmez. Buna karşılık modern romancılarda, bir cinayet nedeni saydıkları cinsel arzuyu olabildiğince ayrıntılı şekilde inceleyerek eserlerinde işlemeye yönelik bir istek vardır. Romantik dönemden bu yana Havva, Kirke, Medusa, Judith ve Salomé gibi öldürücü kadınların hep son derece acımasız olduğu ve erkekleri ölüme sürüklediği düşünülmüştür. Fakat bu kadınlar erkeklerin cinsel organlarını tekrar tekrar bıçaklamak şöyle dursun, yabancı erkekleri öldürmüş bile değildir. Dahası, bu öldürücü kadınların davranışları, şişkinlik, âdet sancıları, genital bölgede tüy kaybı ya da yapışkan vajinal kanama gibi nahoş belirtilere yol açan hormonal düzensizliklerle açıklanmamıştır.

Philadelphia'daki Jefferson Tıp Okulu'nda doğum profesörü olan Charles D. Meigs'in 1848'de yayımladığı 670 sayfalık ders kitabında hormonu çağrıştıran herhangi bir şeye rastlamak mümkün değildir. Kadının "erotik durumu" konulu kısa bir bölümde, Meigs

"kadının tüm sisteminin daha narin, zayıf ve kolay etkilenir doğasından" bahseder.[38] Meigs kadınlardaki psikoseksüel patolojiyi (elbette böyle bir terim kullanmaksızın), daha önce inanılanın aksine yalnız rahmin değil, bütün kadın cinsel organlarının yol açtığı ve bir "*aura*" yoluyla zihne yayılan histerinin bir sonucu addetmektedir. Kadınlardaki "afrodizyak güç", Meigs'e göre, "kadın bilincinden kadın saflığının son zerresini ve yanaklarından utanç kızarıklığını tamamen uzaklaştıran erotomaniye kadar varabilmektedir". Meigs bu durumun ortaya çıkardığı sonuçları kaçamaklı bir cümleyle özetler: "Messalina'nın kırdığı fındıklar, kimi zaman tıbbi müdahale gerektiren bu gücün tezahürlerinin yanında hiç kalır" (466-7). Meigs'in bu kitabının yayımlanışından on yıl sonra, bir İngiliz cerrah epilepsi ve mastürbasyon, nemfomani gibi sözde kadına has cinsel bozuklukları tedavi etmek amacıyla kadın sünneti yöntemini geliştirmiştir. Kadın cinsel arzusunun neden ve sonuçları hususunda Viktorya dönemindeki bilimsel cehalete, bu arzunun "anormal" yoğun olması durumuna ilişkin bilimsel bir tahammülsüzlük eşlik etmiştir. 1920'li yıllarda klitorisin herhangi bir nedenle kesilmesi uygulaması bütün Batı dünyasında son bulurken, mastürbasyon ve nemfomani hastalık addedilmez hale gelmiştir.

Cinsel Nedenlerle Cinayet İşleyen Katiller

Gerçek hayattaki ve romanlardaki Viktorya dönemi katilleri arzuyla yanıp tutuşma kapasitesine sahip kişilerdi ve bu yoğunluktaki arzuları yüzünden çoğunlukla şeytan, canavar ya da hayvan gibi mecazi tasvirlerle genelleştirilmekteydiler. Viktorya dönemi psikiyatrları bu aşırı cinsel arzuyu, kişiliğin bütününe sinen genel bir içgüdü olarak tariflemiştir. 1810 yılı civarında, Esquirol bu arzunun ortaya çıkardığı durumu *saplantı* olarak adlandırmış, 1820'li yıllara gelindiğinde ise terim yaygın olarak dolaşıma girmiştir. Viktorya dönemi romancıları modern meslektaşlarına kıyasla cinsel kaynak, erek ve nesnelere dair çok daha az ayrıntıya yer vermektedir. Karen Halttunen, Amerikan gotik imgeleminde cinayet tarihi konulu bir incelemede, söz konusu eserlerde yer verilen cinayetlerin, Karındeşen

38. Charles D. Meigs, *Females and Their Diseases* (Philedelphia, 1848), 50-1.

Jack vakasından sonra gazete yazılarına ve romanlara konu olan cinsten "seks cinayetleri" olmaktan çok cinayete yer veren cinsel hikâyeler sayılabileceğini öne sürmektedir. Söz konusu hikâyeler "'öldürme tutkusuna' yönelik derinlikli bir kavrayış" ortaya koymamaktadır. Halttunen bu hikâyelerde yer alan tipik temaları şöyle sıralar: Tecavüzcüler kurbanlarını, reddedilen âşıklar kendilerini hor gören sevgilileri, ayartıcılar hamile bırakıp bir kenara attıkları kadınları, müşteriler fahişeleri, kıskanç kocalar sadakatsiz karılarını, aldatan kocalarsa başka kadınlara âşık olma özgürlüklerini kazanabilmek için sadık karılarını öldürür.[39] Bu türden cinayetlerin altında yatan neden yine cinsellik olsa da, yazarlar cinsellikten yüceltme ya da yer değiştirme yoluyla ancak dolaylı olarak bahsederler.

Hugo *Notre Dame'ın Kamburu*'nda Frollo'nun Esmeralda'ya olan saplantılı arzusuna dikkat çekmesine karşın, bu arzunun cinsel kökenlerine ilişkin bütün göndermeleri metafor ve kinaye yoluyla gizler. Esmeralda'yı dans ederken gören Frollo, içinde "yakıcı bir canlılık" hisseder; ona olan tutkusuysa "fokurdayan, köpüren bir lav" gibidir (83, 275). Frollo katedral kulesindeki yerinden, hareketsiz kaşları ve donmuş gülümseyişiyle sabit bakışlarını Esmeralda'ya diker (258). Hugo fizyolojik ayrıntılara yer verse de, bunlar Frollo'nun atardamarının atışı ya da şakaklarındaki zonklama gibi, cinsel kaynaklarından uzaklaştırılmış ayrıntılardır (298). Cinsel gönderme sayılabilecek tek bölümse, Esmeralda'yı işkence görürken izleyen Frollo'nun kendini hançerlemesidir. Frollo'nun yasaklı cinsel arzuları, *kader*'in neticesidir; bu sözcüğün Yunancasını Hugo Notre-Dame'daki bir duvarda görmüştür ve Esmeralda'nın öldürülmesine dair nihai açıklaması da budur. Hugo eserine yazdığı önsözü kendinden emin bir ifadeyle sonlandırır: "Bu kitap, işte bu sözcük üstüne yazılmıştır." Burada kader, doğrudan cinsel uyarımı değil, aşkın bir tinsel nedeni imlemektedir.

Viktorya dönemi romancıları, cinsel olarak uyarılmış karakterlere değil de başka karakterlere cinayet işleterek, cinsellikle cinayet

39. "On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllardaki cinayet söylemlerinde, bu bağlamda 'cinsel suç' addedilebilecek bir suç tayin edilmiş değildir" (175). Karen Halttunen, *Murder Most Foul: The Killer and the American Gothic Imagination* (Cambridge, Mass., 1998), 176, 173.

arasındaki bağlantıyı sıklıkla koparmışlardır. Frollo Esmeralda'yı cellatlara öldürtürken, Thérèse kocası Camille'i âşığı Laurent'e boğdurur. David Brion Davis, Amerikan romanında cinayet konulu bir incelemesinde, kadın doğasının esasen cinsellik içerdiği, cinsel yozlaşmanın esas kötülük olduğu ve çoğu cinayetin kadınlar tarafından kışkırtılıp erkekler tarafından ifa edildiği yönündeki Viktorya dönemi kanılarını belgelemiştir.[40] Hawthorne'un *The Marble Faun* (Mermer Keçi-Tanrı, 1860) adlı romanında, Miriam'ın kendisine eziyet eden kardeşi Antonio'yu Donatello'ya öldürtmesi, yine bu türden bir dolaylama örneğidir. Cinayetin nedeni, dolaylı da olsa, Miriam'ın Donatello'ya olan arzusudur; Miriam kritik bir anda gözlerini, Antonio'yu uçurumdan atmasını ima eder biçimde Donatello'ya yöneltir. Hemen sonrasında Miriam'ın "gözleri, Donatello'ya aniden ilham veren ateşli enerjiyle parıldar" (172). Romanda cinsel arzu, cinayetten önce çiftin sanat aşkı olarak yüceltilmekte, ardından cinayetin hemen öncesinde atılan bir bakışla dolaylı olarak iletilmekte ve en nihayet cinayet sonrasında yalnız mecazi bir ifadeyle nakledilmektedir: "Onu, kalplerini birleştiren sımsıkı bir kucaklamayla göğsüne bastırdı, ta ki korku ve ıstırapları tek bir duyguda, esrimede birleşene dek" (173-4).

Modern romancılar, cinsel arzunun fetişizm, tecavüz, sadizm, mazoşizm, röntgencilik, oğlancılık, ölüsevicilik ve yamyamlık dahil birbirini etkileyen çok sayıda cinsel kaynak, erek ve nesneye ilişkin daha açık ayrıntılara yer vermektedir. Modern yazarlar, bu cinsel unsurların cinayetlerdeki tezahürünü daha yakından incelemiş olsalar da, bunlar arasındaki nedensel bağlantıların nasıl işlediğine ilişkin daha kesinliksiz açıklamalar sunmuşlardır. Modern seks katilleri cinsel saplantılı kişiler olsalar dahi, modern romancılar bu kişileri saplantı, yozlaşma gibi tanı kategorileri ya da "canavar", "manyak" gibi yakıştırmalar altında genelleştirmekten kaçınmıştır. Modern romancılar daha ziyade, sapık cinsel arzuların zihni büsbütün etkilemektense zihnin karanlık köşelerinde patlak verebileceğini ve cinayette iktidarsızlığın dahi etkin bir nedensel rol oynayabileceğini düşünmüştür. Seks cinayetlerine ilişkin modern açıklama-

40. David Brion Davis, *Homicide in American Fiction, 1798-1860* (Ithaca, 1957), 169, 205 vd.

lar sonuç itibariyle çok daha kesinliksiz, hatta *Gravity's Rainbow*'da (Yerçekiminin Gökkuşağı) olduğu gibi olasılıkçıdır.

Hayvanlaşan İnsan'da Zola, geç Viktorya döneminde cinsel güdülerle işlenen cinayeti dönemin ortalarında ürün veren meslektaşlarına kıyasla çok daha açıklıkla romanlaştırmıştır. Fakat Zola bile seks katilinin ya da seçtiği kurbanın genital uyarımına özel olarak atıfta bulunmaktan kaçınır. Jacques'taki öldürücü hiddet, kesinlikle cinsel organ görmesiyle değil, çıplak göğüsler görmesiyle ortaya çıkar. Örneğin, Flore'la sevişirken Jacques'ta "onu gül uçlu ak göğüslerinin ortasından" bıçaklama dürtüsü hasıl olur (64). Jacques ilkin, bir cinayet işlediğini öğrendiği Severine'i kendine yakın hisseder, ama Severine işlediği cinayetten bahsettikçe Jacques büsbütün tahrik olup cinayet işleme arzusuna kapılır. Severine kocası Roubaud'yu tren raylarında boğazını keserek öldürdüğünü ve şüpheli duruma düşmemek için bu işi çıplak yaptığını anlattığında ise, Jacques hepten kontrolünü yitirir. Sonrasında Severine "boynu ve göğüsleri ortada, büsbütün çıplak biçimde" kendisine yaklaştığında, Jacques daha fazla direnemeyip onun boğazını keser. Öte yandan, Jacques'taki patoloji ne kadar ağır olursa olsun, herhangi bir kadını vajinasından yaralaması söz konusu olamaz. Zola, Jacques'ta cinsel olarak harekete geçen dürtülerin ağırlığını ve kronikliğini vermeye çabalamış, ama bu dürtülerin özel cinsel kaynakları ya da ereklerine ilişkin herhangi bir detay vermekten kaçınmıştır. Dolayısıyla Jacques'taki bu dürtüler, çıplak göğüslü bir kadın gördüğünde ya da cinsel olarak tahrik olduğunda ortaya çıkan delice bir öldürme arzusundan öteye gitmez.

Hayvanlaşan İnsan'da trenlerin erotojen rolü, J. G. Ballard'ın *Çarpışma* (1973) romanında otomobillerin erotojen rolüne karşılık gelmektedir. Zola'nın "insan hayvanı", Jacques'taki öldürme içgüdüsünün yanı sıra, makinistliğini yaptığı trene bir göndermedir. Trenin roman boyunca aralıksız hareket etmesi, karşı konulmaz öldürme dürtüsüyle ilişkilendirilen bastırılamaz cinsel arzuyu simgeler: Severine ve kocası Roubaud, çocukken Severine'e tecavüz eden adamı trende öldürür; Severine ve Jacques, Roubaud'yu tren raylarına atarak öldürmeyi planlar; Flore, Jacques ve Severine'e duyduğu kıskançlığın öcünü, içinde bulundukları treni raydan çıkararak alır; Jacques'ın öldürücü dürtüleri, Severine'le sevişiği sırada

bir tren sesi duymasıyla artar; ve Jacques ile kazancısı Pecqueux bir kadın için kavga ettikleri sırada kendi trenlerinin tekerlekleri altında ezilirler. Zola'nın hız yapan trenle tahrik olan bir katili konu aldığı bu roman, cinsel kaynaklar, erekler ve nesneler bakımından, Ballard'ın öldürücü araba kazalarıyla uyarılan bir katili konu ettiği romanından çok daha az detay içerir.

Çarpışma romanının anlatıcısı, James Ballard isimli bir karakterdir. Ballard, en sonunda eşcinsel âşığı olacak evli bir adam olan Robert Vaughan'ın telkiniyle, tehlikeli araba kazalarının sapıkça cinselliğini saplantı haline getirir. Vaughan "yaraların erotizmini: kanla yıkanan gösterge panellerinin, dışkıya bulanmış emniyet kemerlerinin ve beyin parçalarıyla kirlenen güneşliklerin sapıkça mantığını" gözler önüne seren kafa kafaya çarpışmaların getirdiği esrimeye kapılan eski bir bilgisayar uzmanıdır.[41] Vaughan, kostümlü performans şoförleriyle, Albert Camus, James Dean, Jayne Mansfield ve John F. Kennedy gibi ünlülerin ölümlerini yeniden canlandırır. Ayrıca, bütün dünyanın "milyonlarca aracın, kemikten ayrılmış etlerle motor soğutucuların birbirine karıştığı ölümcül bir kazada birbiri üstüne savrulduğu" eşzamanlı bir araba kazasında öldüğünü düşler (16). Yaptığı kazalar sonucunda, Vaughan'ın penisi vites düzeneğince ezilmiştir ve yüzü, araç kadranından fırlayarak etine incelikli bir "acı ve heyecan, erotizm ve tutku dili" hakkeden parçacıkların bıraktığı izlerle doludur (90).

Vaughan'ın sevgilisi Gabrielle, spor bir arabayla kaza yaptıktan sonra "özgür ve sapık bir cinselliğe sahip birine" dönmüştür. Ballard, Gabrielle'i paylaşarak ve onun deforme olmuş bedeniyle sevişerek, Vaughan'ın sevgilisi olur. Ballard olayı şöyle aktarır: "Göğüslerinin altındaki yarıkların, boynundaki ve omuzlarındaki yaraların, yüksek hızda vücudu parça parça kesen ön cam kafesinin ve gösterge paneli kadranlarının oluşturduğu bu cinsel deliklerin arasında defalarca orgazm oldum" (179). Ballard, Vaughan'ın ona gösterdiği gibi, "hayal edilmemiş teknolojilerin sunduğu olanakları kutlayan sıradışı cinsel eylemleri" gözünde canlandırmayı öğrenir (179). Cinsel arzu ile, yaralardan yeni cinsel delikler oluşturan ve cinsel sıvılarla oto-

41. J. G. Ballard, *Crash* (New York, 1973), 10, 12; Türkçesi: *Çarpışma*, çev. Nirgül Deveci, İstanbul: Ayrıntı, 1997.

mobil sıvılarını karıştıran çarpışmalar arasında sayısız nedensel bağ keşfeder. Ballard'ın düşündüğü gibi, "cinsel organlarla araba ve panel parçalarının meydana getirdiği bu birleşmeler, yeni bir acı ve arzu dolaşımında yepyeni teşekküller" oluşturmaktadır (134).

Vaughan'ın cinsel arzusu, onu, kendi sürdüğü arabayla Elizabeth Taylor'ı kafa kafaya bir çarpışmada öldüreceği son bir cinayet planı yapmaya sevk eder. Vaughan planladığı bu kazayı ağır çekimde canlandırırken, her ikisinin alacağı yaraları tasarlar; "Taylor'ın rahmi araba markası kabartmasının burnuyla parçalanıyor, kendi menisi de parıldayan kadranların üstüne fışkırıyor" (8). Ballard bu gülünç seks cinayetinin hazırlık aşamasına yardımcı olarak, "Taylor'ın bindiği arabalar her türlü pornografik ve erotik olanağın, her türlü seks ölümünün ve parçalanmanın vasıtası olacak," öngörüsünde bulunur (136). Başlıca Viktorya dönemi romancılarına yasak olan psikoseksüel alanlara girme cesaretini gösteren romancı Ballard bıkıp usanmadan, erotikleştirilmiş teknoloji, fiziksel parçalanma, cinsel uyarılma ve ahlaki suçun yeni terkiplerini ortaya koyar.

Tarihsel kayıtlar, modern yazarların cinsel kaynak, erek ve nesnelerin nedensel işlevini Viktorya dönemi yazarlarına kıyasla çok daha özgül biçimde ortaya koyduğunu gösteren kanıtlarla doludur. Modern yazarlar aynı zamanda Viktorya dönemi cinayetlerini güdüleyen belirlenimci nedenselliğin çöküşünü onaylamıştır. Tartışmamın bu kısmını, cinsel yetersizlik ya da iktidarsızlığın nedensel rol oynadığı ve yazarların bu türden bozuklukların neden ve nasıl cinayete götürdüğünü kesin olarak bilmenin imkânsızlığını kabul ettiği romanlarla belgeleyeceğim.

İktidarsızlık ve Cinayet

Viktorya dönemi yazarları iktidarsızlıktan söz etme konusunda isteksizdir, fakat 1890'larda bu konu üstüne bazı yayınlar yapılmaya başlanmıştır. Bu yayınlarda yer alan açıklamalar yozlaşma teorisinin çok amaçlı nedenselliğinde temellenmektedir. Krafft-Ebing, "genellikle bel kemiği zayıflığına" bağladığı iktidarsızlığı, "gençlikteki aşırılıkların" bir sonucu addetmiştir.[42] Krafft-Ebing, iktidar-

42. Krafft-Ebing, *Psychopathia Sexualis*, 57.

sızlığı şehvet cinayeti tartışmasından hemen önce yer verdiği sadizm bölümünde ele alıyor olmasına karşın, cinayetle ilişkilendirmez. Viktorya döneminde, iktidarsızlığın düşen doğum oranı, mutsuz evlilik ve kültürel tükenmişlik gibi pek çok soruna yol açtığı düşünülse de, seks cinayeti bu sorunlardan biri olarak görülmemiştir. Türlü sorunlara yol açan böylesi bir durum, Viktorya dönemi insanının nazarında nedensel bir role sahip addedilmez, çünkü bu dönemde cinsel başarısızlık, güvensizlik ya da iktidarsızlık gibi negatif bir etkenin seks cinayeti gibi pozitif bir edime götürmesi tahayyül edilir değildir. Karındeşen Jack'le ilgili sayısız açıklama arasında, onun iktidarsız olduğu yönünde bir tahmine rastlanmaz. Viktorya döneminde seks katillerinin cinayet işleme nedeni, denetimsiz hayvanlık ve vahşilikle ya da cinsel doyumsuzlukla açıklanmıştır. Cinsellikte Ellis'le beraber gerçekleşen modernleşme, Robinson'ın da öne sürdüğü gibi, cinsel doyumsuzluktan iktidarsızlığa kadar türlü "cinsel soruna" dair açıklamaları değiştirmiş, dolayısıyla modern romanlarda iktidarsızlık nedeniyle cinayet işleyen katillere yer verilmeye başlanmıştır. Viktorya dönemi romanlarıyla kıyaslandığında, bu romanlarda güçlü cinsel arzunun nedensel rolü daha az belirleyici hale gelirken, ona ilişkin bilgi daha da belirsizleşmiştir.

İktidarsızlıkla saldırganlık arasındaki pozitif bağ, ilk olarak Freud'un 1912'de kaleme aldığı "Erotik Yaşamdaki En Yaygın Aşağılanma Biçimi" başlıklı etkili yazısında ele alınmıştır. Bu yazıda Freud, kimi erkeklerin, onlara annelerini hatırlatan yumuşak huylu orta sınıf kadınlarına karşı iktidarsızlık yaşadığını ve bu nedenle yasak ensest fantazilere yönelerek cinselliklerini felç ettiğini öne sürmektedir. Freud'a göre bu erkekler, cinsel nesnelerini aşağılayarak ve "ahlaki bakımdan bayağı" sayılan alt sınıf mensubu kadınlar seçip, onlarla ters ya da kimi zaman saldırgan bir cinsellik yaşama yoluna giderek, söz konusu fantazilerinin üstesinden gelmeye ve cinsel güç elde etmeye çabalamaktadır. Freud, modern uygarlıkta çoğu erkeğin, tam da erotik yaşamın saldırgan ve nazik unsurlarını birleştiremediği için cinsel güç sahibi olmadığını da ekler.

İktidarsızlık, çoğu erkekte cinsel başarısızlıktan cinsel saldırganlığa doğru bir seyir izlerken, az sayıda erkekte ise cinayete varabilmektedir. Francis Iles'in *Malice Aforethought: The Story of a Commonplace Murder* (Tasarlanmış Kötülük: Sıradan Bir Cinaye-

tin Öyküsü, 1931) adlı kitabında, sıradan biri olan Dr. Bickleigh karısı tarafından reddedilerek cinsel açıdan güvensizleşir. Bickleigh'ın başkasıyla cinsel haz yakalama umuduyla karısını öldürmeyi planlamasının altında yatan nedense, cinsel durgunluktan doğan iktidarsızlık korkusudur. Bickleigh, cinayetin doğrudan aşağılık kompleksiyle bağlantılı olduğu ilk durumun kendisininki olup olmadığını dahi sorgular. Kendisine böyle tarihsel bir rol biçmeyi reddetmesine karşın, "aşağılık bir solucan" olduğunu kabul eder (134). *Yemin* romanındaki psikiyatr, küçük kızları tecavüz ederek öldüren türden erkeklerin çoğunlukla "iktidarsız olduğu ve kadınlar karşısında aşağılık duygusuna kapıldığı" kestiriminde bulunmaktadır (86). *Compulsion*'daki iki çocuk katili de cinsel bakımdan yetersizdir. "Ta ilk çocukluğundan bu yana, Judd bütün kadın mekanizmasının mide bulandırıcı olduğu hissine sahiptir" (97). Artie ise, yakın arkadaşları onu seyredip gülerken bir fahişeyle cinsel ilişkiye girmekte başarısız olmuştur. Bir psikiyatr, Artie'nin cinayet silahı olarak bantlı bir keski seçmesini, bunun büyük, sert bir penisin yerini tutmasına bağlar. Faulkner'ın *Kutsal Sığınak* (1931) romanındaki iktidarsız içki kaçakçısı Popeye, zekâ özürlü uşağı Tommy araya girdiği sırada, Temple Drake'e tecavüz etmeye çalışmaktadır. Popeye bir mısır koçanıyla Temple'a tecavüz etmeden önce Tommy'yi silahla öldürür. Ardından, Temple'ı bir geneleve yerleştirir ve bir gangster tutup, kendisi iktidarsız bir şehvetle "kişneyerek" yatağın ucundan onları seyrederken kadına tecavüz etmesini sağlar. Temple'ın gangstere ilgi duyduğunu gördüğünde ise Popeye, bir eleştirmenin "kırılgan bir oral-oküler ıstırap ve iktidarsız bir umutsuzluk" dediği bir halde rakibini oracıkta öldürür.[43] Graham Greene'in *Brighton Rock* (Brighton Kalesi, 1938) romanında ise, yine aşağı tabakadan bir katil olan Pinkey Brown'ın, cinsel yetersizliğini telafi etmek için işlediği iki cinayet konu alınır. Lakabı "oğlan" olan bu bakir serseri, cinsellik fikrinden tiksinmektedir. Tiksintisinin kaynağı, çocukken "anne babasının ürkütücü haftalık idmanını" yatağından izlemek zorunda kalmasına dayanmaktadır. On yedi yaşına geldiğinde ise, bütün kadınların fahişe olduğunu düşünüyor ve insanların erkekliği "bir

43. Greg Forter, *Murdering Masculunities: Fantasies of Gender and Violence in the American Crime Novel* (New York, 2000), 118.

adam öldürme yürekliliğiyle değil" de cinsel güçle ölçmesine sinirleniyordur (90). Erkeklik ölçüsünün kurban listesi değil, cinsel başarı listesi olduğu bir dünyaya tıkılmış Pinkey merak eder: "Hiç kimse için –herhangi bir yere– kaçış yok muydu? O kaçış uğruna, bütün bir dünyayı öldürmeye değerdi" (92). Ruth Rendell *A Demon in My View* (Nazarımda Bir Şeytan, 1976) adlı romanında, çocukken korkak davrandığı için azarlanmış ve "kadınlarla nasıl konuşulacağını hiç öğrenememiş" bir seri katil yaratmıştır (2). Bu katil cinsellikteki yetersizliğini gidermek için, "sabırlı beyaz sevgilim" diye andığı insan ebatlarındaki plastik bebeğini karanlık bodrum katında düzenlediği düzmece avlarla öldürür. Bu oyun onu tatmin etmemeye başladığında ise gerçek kadınlara yönelir.

Modern romanda yer alan en vahşi seri katillerden bazılarının cinayet işleme nedeni cinsel yetersizlik ve iktidarsızlık korkusudur. *Kızıl Ejder*'deki Dolarhyde yarık dudağının görünmesinden ve cinsel yetersizliğinin (nedeni, onu penisini makasla kesmekle tehdit eden büyükannesidir) ortaya çıkmasından o denli korkar ki, cinayet mahallindeki aynaları parçalar ve ancak cinayet sırasında ya da hemen sonrasında cinselliğini onarmasının ardından kadın kurbanlarının gözüne bu ayna kırıklarını yerleştirir. Dolarhyde normal cinsel ilişki kuramadığından, ölü bedenleri üzerinde cinsel gücüne kavuşmak amacıyla kadınları öldürür. İş arkadaşı Reba McClane'le "normal" cinsel ilişki yaşayabilmesinin nedeni ise onun kör oluşudur. Reba kendisine sokulurken, Dolarhyde'ın, çalıştığı fotoğraf stüdyosundan çaldığı, sonraki kurbanı Bayan Sherman'a ait sessiz amatör filmi izlemesi, modern romandaki cinsel rehabilitasyon çabalarının belki de en sapıkça olanıdır. Dolarhyde filmi izlerken, Reba onun fermuarını açıp penisini okşar. Ardından, Harris şöyle aktarır: "İçine bir korku saplandı; daha önce hiç canlı bir kadının yanında ereksiyon olmamıştı. [Gelgelelim] o Ejder'di ve korkmasına gerek yoktu" (261). William Blake'in penise benzer kaslı bir kuyruğa sahip olan ejder çizimiyle simgelenen Ejder, Dolarhyde'ın güçlü öteki benliğidir ve Dolarhyde sırtında bu ejderin dövmesini taşır. Reba dövmesine dokunduğunda ve penisini okşarken, Dolarhyde onun boynundansa koltuğun kenarını sıkar ve daha da tahrik olduğunda ise, zihninde yanındaki kör Reba'yla karışan ölü Bayan Sherman'ın hareketli görüntüsüne hitap eder: "Şimdi beni görüyor-

sun, evet. Beni gördüğünde hissettiğin şey işte bu, evet" (261). Hazzın doruklarına ulaştığında Dolarhyde hâlâ Reba'yla cinsel birleşme yaşayacak denli güçlüdür. Dolarhyde, Reba'yla büyükannesinin üst kattaki yatağında sevişir; yatağın yanındaki masada ise, üstünde Dolarhyde'ın –kurbanlarını ısırmak için kullandığı– büyükannesine ait takma dişlerin bulunduğu bir bardak vardır. Dolarhyde kurbanlarını Ejder olarak katlettiği her sefer, onun cinsel gücüne daha da bağımlı hale gelir, ta ki Ejder onu kişiliğini tamamen ele geçirmekle tehdit edene kadar.

Modern dönem romanlarının cinsel yetersizlikten mustarip seri katillerinden diğer dördü ise, boş bir adam, eksik bir adam, yoksun bir adam ve mahrum bir adamdır. *The First Deadly Sin*'de katil Daniel Blank'in "boş" anlamına gelen soyadı, cinayet işlemesine neden olan cinsel iktidarsızlığını anıştırmaktadır. Blank, ona öldürme ilhamı vererek sapıklığını körükleyen Celia Montfort'la (güçlü dağ) cinsel ilişki yaşamaya başlar. Blank bir baltayla işlediği rasgele bir cinayetten sonra Celia'yla cinsel ilişkiye girmeye çalışır ama başaramaz. Neticede Blank cinayet işlediği esnadaki duygularından bahsederken, Celia da onun penisine dokunur. Blank cinayet esnasında ya da sonrasında tahrik olmadığını, ama kurbanını seçerken kendisinde tanrısal bir güç hissettiğini söyler. Celia'yla tekrar ilişkiye girmeye çalışıp yine başaramayan Blank, bu defa, kurbanının kafasına baltayı sapladığı anda ona karşı nasıl yoğun bir aşk ve yakınlık hissettiğini anlatırken, Celia da onun sertleşmemiş penisini ağzına alır. Celia'yla birkaç cinayet-sonrası seks seansından sonra Blank'in libidosu yerine gelir. Ne var ki, şehvetle ve ilk günah olan kibirle dolup taşan bu libido, bu kez, Blank'i daha önceki cinsel başarısızlıklarının tanığı olması bakımından kendisi için tehdit arz eden Celia'yı öldürmeye sevk eder.

Blank cinsel güvensizlik nedeniyle cinayet işlerken, Lew Mc Creary'nin *The Minus Man* (Eksi[k] Adam, 1991) romanının kahramanı Vann Siegert cinsel arzu yokluğundan dolayı öldürmektedir. Hiç arkadaşı, ahlakı, ilgisi, yönelimi ya da libidosu olmayan bu adam her anlamda eksi(k) bir adamdır. Romandaki geri dönüşler sayesinde kahramanın, aşırı koruyucu annesinden ve karakterini oluşturmaktansa adeta kurutan zayıf babasından kaynaklanan karmakarışık çocukluk travmalarına sahip olduğu ortaya çıkar. Roma-

nın başında, onun şiddetli arzudan değil, kendi deyimiyle, "kurbanların buna hazır olmasından" dolayı şimdiden on üç kişi öldürdüğünü öğreniriz. O hiçbir açık nedeni olmaksızın cinayet işleyen fırsatçı bir katildir. Bir çeşit öldürme dürtüsü deneyimlediği doğrudur, ama bu dürtü tam olarak tanımlanmış değildir. Bu dürtüyü ilk kez hissettiğinde, otostop çekerken onu arabasına alan bir adamı öldürür. Ardından adamın parasını alır, çünkü bu, onun kendisini "daha çok bir hırsız gibi, birisinin anlayacağı bir sebebi varmış gibi hissetmesine" neden olur (203). Öldürmek için bir nedeni olmasa da, bir nedeni olsun diye öldürür. Benliği, özünde tamamen boş olan Sartrecı mutlak hiçliğin bir karikatürüdür. Bu eksi(k) adam, bilhassa, bir zamanlar annesinin "tonik" içmek için kullandığı cep şişesinde zehirli likör sunduğu yabancıları öldürür. Cinayet işlediğinde kendisini daha iyi hisseder, ama cinsel olarak uyarılmaz. Bir keresinde, zehir etkisini göstermeye başladığında kurbanına bakarak şöyle der: "Güç usulca ondan bana doğru akıyor. ... İşte şimdi salt enerjiyim. Gözlerimden ışınlar saçılabilir" (80). Ne var ki, bu enerji sonrasında dağılır ve yerini boşluk alır. Katil, davasını çözüme kavuşturacak dedektiflerin yaşayacağı hüsranı tahayyül eder, çünkü o "katil olarak tam bir hayal kırıklığıdır" (83). Yakalandığı zaman onlara çocukluk travmalarından bahsedecektir, ama bunlar işlediği cinayetleri açıklamaya yetmeyecektir. Psikiyatrlar nedensel bağlar bulmaya çabalayacaktır, lakin onun hikâyesi olsa olsa nedensel boşluklar sunmaktadır.

Harris'in *Kuzuların Sessizliği* romanının seri katili Jame Gumb, bir tanıdığı tarafından, "doldurmak istediği mutlak bir yoksunluk dışında bir hiç olan" biri olarak tarif edilir. Tarif şöyle devam eder: "O içeri girdiğinde, odanın hep biraz boşaldığını hissedersiniz" (172). Derek Van Arman'ın *Just Killing Time* (Tam Öldürme Vakti, 1992) adlı romanında, Jack Scott Vahşi Suçlu Tutuklama Takımı'nın direktörü ve *The Devoid, Psychopathology of Recreational Killers* (Mahrumlar: Zevk İçin Öldüren Katillerde Psikopatoloji) başlıklı bir çalışmanın yazarıdır. Jack Scott, zevk için öldüren Zak Dorani'yi bulması için seçtiği dedektif Frank Rivers'a, böyle bir adamın cinsel ilişkiye giremediğini, bu yüzden başka yollara yöneldiğini söyler. "Ruhunda en ufak bir duygu parıltısı yok. ... Bizim mahrum olarak nitelediğimiz türden biri." Bu gibiler "doğuştan za-

yıf bir duygusal temele sahiptir", sonrasında ise o temeli de ortadan kaldıracak birtakım travmalar yaşarlar. Duygusal yaşamları yavandır, üstelik varoluşlarına ıstırap verici bir yeknesaklık hâkimdir. Duygularını harekete geçirmek için akla bel bağlar ve duyguları taklit etmeyi öğrenirler. "Onlarda arta kalan son duygu kırıntısı ise, öldürme gibi en aşırı insan davranışlarını deneyimledikleri zaman ateşlenir" ve bu durum kan basıncında, kanın kimyasında, solunumda, mide ve bağırsak etkinliğinde, tüylerde ve gözbebeği büyüklüğünde değişime yol açar (239). Söz konusu kimseler, işte bu duygusal esrimenin müptelası haline gelirler.

Zak'ın çocukluk travması, annesinin onu farklı duyguları taklit etmeye zorlamasından kaynaklanmaktadır. Annesi, Zak'ı saatlerce tuvalet aynasının karşısına oturtup, ona hangi duyguların nasıl taklit edilmesi gerektiğini öğretir ve her hatasında onu tokatlar: "'Öyle değil bebeğim,' derdi. 'Şimdi anneye bir gülücük ver!'" (279). Zak'ın çocukluğu, "onu kurutup bir oduna çevirmişti" (292). En sonunda Zak "yüzü sadece bilinçli çabalarla oynayan, yüz kasları yabancı bir maskeye dönen bir kukla" haline gelir (292). Kurbanlarını, duygusal boşluktan kurtuluş anlarını uzatmak ve yoğunlaştırmak için yavaş yavaş ve zulüm ederek öldürür.

Bu modern cinsel kaygı ve başarısızlıklar, Viktorya dönemi katillerini cinayete sürükleyen, kimi zaman örtbas edilse de şiddetli olan cinsel aşırılıklarla tam bir zıtlık içindedir. Hugo ve Dickens aşırıya kaçan dinsel eğitimin ve cinselliği olumsuzlayan içselleştirilmiş ahlaki kısıtlamaların hikmetini sorgulasalar da, Frollo ve Headstone gibi katillerin dünyasına ait bu özelliklerin, işledikleri cinayetlere yeterli bir açıklama getirdiğinden emindirler. Zola, Jacques ve Thérèse'in cinayetlerinin, kalıtsal lekeler ve birikmiş cinsel arzuların sonucu olduğu kanısındadır. Modern romancılar cinsel nedenlerle işlenen cinayetlerin belirli kaynak, erek, nesne ve korkunç sonuçlarını çok daha ayrıntılı biçimde inceleseler de, bu durum söz konusu cinayetleri ortaya çıkaran karmaşık toplumsal ve psikolojik dinamiklere ilişkin yeni belirsizliklere kapı açmıştır.

Çoklu nedenlerin karmaşıklığına ve cinsel nedenlerle işlenen cinayetleri anlamanın güçlüğüne ilişkin eski bir öykü de, Alfred Döblin'in *Die beiden Freundinnen und ihr Giftmord* (İki Kız Arkadaş ve Zehirle İşledikleri Cinayetler, 1924) adlı romanında anlatı-

lır.[44] Roman 1922'de yaşanmış bir öyküye dayanmaktadır; iki lezbiyen kadından biri kocasını arsenikle zehirler, diğeri ise kocasını aynı şekilde öldürmeye çalışır ve bu olay bilirkişi raporlarında ve gazetelerde geniş yer tutar. Döblin bu öyküyü, kadınların sorunlarının ihmal edilmiş eğitim, ekonomik bağımlılık ve cinsel kısıtlanma gibi genel nedenlerinin yanı sıra kalıtsal huyları, çocukluk travmaları ve kocalarından gördükleri şiddet gibi özel nedenlere ilişkin kanıtlar toplayan psikiyatri, tıp ve hukuk uzmanlarının farklı yorumları aracılığıyla anlatır. Bir doktor, suçlunun kadınların yumurtalıkları olduğu kanısındadır. Ünlü eşcinsellik uzmanı Magnus Hirschfeld (romandaki Dr. H.), bu kadınlardaki gelişimsel geriliği ve gerek bastırılmış lezbiyen dürtülerden, gerekse toplumun boşanmayı zorlaştırıcı rolünden kaynaklanan erkek nefretine ilişkin kanıtlar gösterir.

Döblin söz konusu davanın karmaşıklığından dolayı kullandığı çok perspektifli anlatımla, bu gibi durumlarda belli başlı bir neden, hatta yol gösterici bir bakış açısı bulmanın zorluğunu vurgulamaktadır. Döblin şöyle der: "Eldeki tek şey, kumaş ya da ipek artıkları, metal parçaları ve kil kırıntılarından yapılmış bir dokuma. Bu dokuma hasır, tel ve iplikle işlenmiş. Bazı yerlerde parçalar birleşmemiş. ... Yine de, her şey eksiksiz ve doğruluk damgası taşıyor. Olayın düşünce ve duygu biçimlerimize işlemiş hali bu. Olay böyle gerçekleşti; failler bile buna inanıyor. Ama aynı zamanda böyle gerçekleşmedi de." Döblin bu durum raporuna ilişkin sonsözünde şöyle der: "Ruhsal süreklilik, nedensellik, ruh ve ruhun unsurlarının temerküzü hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Bu vakaya ilişkin doğruları, sözleri ve edimleri kabul etmemiz ve yöntem olarak bunları açıklamayı reddetmemiz gerekmektedir."[45] Döblin ruhsal süreklilik ve nedenselliğe dair kati bir şey bilmenin mümkün olduğu yanılsamasını ortadan kaldırmak niyetindedir. Tek bir travmatik

44. Alfred Döblin, *Die beiden Freundinnen und ihr Giftmord. Aussenseiter der Gesellschaft*, haz. Rudolf Leonhard (Berlin, 1924), I. Cilt. Bu romana ilişkin yorumumu borçlu olduğum kaynak: Todd Herzog, "Crime Stories: Criminal Society, and Modernist Case History", *Representations* 80 (Sonbahar 2002): 34-61. Ayrıca bkz. Todd Herzog, "Criminalistic Fantasy: Imagining Crime in Weimar Germany" (Doktora tezi, University of Chicago, 2000).

45. Aktaran Herzog, "Crime Stories", 53, 51.

nedensel dürtü bulgulama çabasında olan önceki psikiyatri raporlarının ve psikolojik romanların aksine, Döblin, ben ile ötekiler, ben ile toplum arasındaki etkileşimler ağından doğan nedenselliğe dair bir ara durum (*Grenzfall*) sunmaktadır. Bu romanda çizgisel nedensel modelden, suç-yasallık ayrımına dair yeni sorular gündeme getiren bir karmaşık nedensel etkileşimler ve epistemolojik belirsizlikler modeline geçiş konu edilir. Söz konusu durum raporu, *Aussenseiter der Gesellschaft: Die Verbrechen der Gegen Wart* (Toplumdan Dışlananlar: Günümüzde İşlenen Suçlar, 1924-25) adıyla yayımlanan sansasyonel suç vakalarına ilişkin kitap uzunluğunda bir incelemeler dizisinde yer almaktadır. Todd Herzog bu çalışmalara ilişkin bir incelemesinde, Döblin'in yaptığı katkının "*Aussenseiter* dizisindeki diğer çalışmalar gibi, uzun zamandır gelişmekte olan, ama bilhassa yirminci yüzyıl başında yoğunlaşan suçla yüzleşmenin getirdiği bir dizi krize dayandığı" yorumunda bulunur. Herzog'un sözünü ettiği bir dizi kriz arasında, "suçlu ile masumu birbirinden ayıran açık tanımlara duyulan inancın çöküşü, anlatısal tutarlılık olanağına inancın kalmaması, çeşitli nedensel açıklamaların mutlak uzlaşmazlığı ve iç ile dış arasındaki belirsiz sınırlar" bulunmaktadır.[46]

Olasılıksal cinsel arzu ve bu arzunun nedensel rolünün anlaşılmasındaki belirsizliği ele alan modern romanlardan biri de, Pynchon'ın *Gravity's Rainbow* (1973) adlı eseridir. Romanda cinayetler roketlerle işlenmektedir. Bunlardan ilki, II. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru kullanılan V-2 füzeleri, ikincisi ise, romanın başında gökyüzünden sesi duyulan ve roman sonunda 1972'de Los Angeles dolaylarındaki dolu bir sinema salonuna düştüğü söylenen, 1945'te fırlatılmış hayali bir rokettir. Romanda cinselliğin nedensel rolü, V-2 füzelerinin hedeflerini araştıran Amerikalı Çavuş Tyrone Slotrop üzerine odaklanır. İngiliz istihbarat görevlileri, roketlerin isabet ettiği yerleri gösteren haritalar ile Slotrop'un Londra'daki cinsel fetihlerinin dağılımını gösteren haritalar arasında kesin bir bağlantı olduğunu bulgular ve dolayısıyla, Slotrop'un ereksiyonlarının roketlerin düşüş yerini bir biçimde belirlediği sonucuna varır. Bu olanaksız cinsel nedensellik, Pynchon'ın, bilimsel kibri, davranışsal

46. *A.g.y.*, 56.

uyaran-tepki koşullanmasını ve neden-sonuç nedenselliğini yermek için kullandığı bir muammadır.

Slotrop'un sahip olduğu güçler, büyük ihtimalle, bir çocukken üstünde yapılan Pavlovcu koşullanma deneyinin ürünüdür. Bu deneyde koşulsuz uyaran, pamuklu bir çubukla Slotrop'un penisinin okşanmasıyken, koşulsuz tepki ereksiyondur; koşullu uyaran *x* iken, koşullu tepki *x*'in verili olduğu her ortamda ereksiyonun gerçekleşmesidir. Deneyin amacı, pamuklu çubuktan ziyade, *x* uyaranının etkisiyle gerçekleşen bir ereksiyon ortaya çıkarmaktır. Deneyin bitiminde, deneycilerin ereksiyon refleksini durdurmuş olmaları gerekmektedir; fakat araştırmayı yürütenler, refleksin durdurulması işleminin "Sıfırın Altı"na (romanın ilk bölümünün başlığı) düşerek, Slotrop'ta çevresini şekillendirmesini sağlayacak ters bir cinsel güç yaratmış olduğu tahmininde bulunur. Slotrop'un ereksiyonunun roketlerin yörüngesini nasıl belirlediği ise ancak uzmanların tahminlerine kalmış bir sorudur.

Romanın adı hayli ironiktir, çünkü roketin çizdiği yörünge, yerçekimi ve devinim yasalarınca belirlenen gerçek bir gökkuşağı ya da parabol olamaz; zira roketin yörüngesi atmosfer değişimleri, yakıt kaybı ve değişen yerçekimi kuvveti gibi düzensizliklere bağlı olarak değişmektedir. Bazı roketler fırlatma aşamasında patlarken, bazıları da kendi "çılgınlıklarına" bağlı olarak dönüp yere çakılmaktadır. Roketlerin rasgele insan ölümlerine sebep olmasının arkasında, birbirini etkileyen ya da çatışan amaçlara sahip türlü kişi ve kuruluşlar vardır: Hitler, Werner von Braun, roket mühendisleri, patlayıcı imalatçıları, istihbarat görevlileri, istatistikçiler, davranış bilimciler ve bürokratlar. Bu dünyada "kararlar hiçbir zaman gerçekten *verilmez* --en iyi ihtimalle bir huzursuzluk, kapris, halüsinasyon ve pislik yığınından bir şekilde çıkmayı başarır" (676).

Roket patlamaları, klasik neden-sonuç anlayışlarını çeşitli şekillerde bozmaktadır. Kurbanlar neden-sonucun tam tersi gibi görünen bir şey deneyimlemektedir, çünkü roketler sesten hızlı ilerlemekte, dolayısıyla sesleri duyulmadan önce düşmektedir. Slotrop'un refleks arkı açıklaması, ereksiyonuna yüksek seslerin yol açtığı yönündedir; fakat füze isabeti teorisi de, ereksiyonunun füzenin düşmesine ve bu düşüşe eşlik eden sese neden olduğu açıklamasını sunar. En önemlisi de, Pavlovcu davranışbilimci Edward Points-

man ve istatistikçi Roger Mexico'nun, rasgele bir dağılımla gerçekleşen füze düşme vakalarının izahını yaparken modern dünyada neden-sonuç mantığının belirsizliği konusunda tartışmalarıdır.

Sıfırlar ve birler evreninde, Pointsman ya sıfırı ya da biri gerçek kabul edebilir. Pointsman beyni, arasında hiçbir şeyin bulunmadığı bir açma/kapama unsurları yığını olarak tahayyül eder. Buna karşılık Mexico, aradaki olasılıklar alanı üstünde durur, ki bu ara alan olayların yalnız neden-sonuç mantığıyla değil, rastlantısal olayların istatistiki dağılımıyla açıklanmasını sağlar. İç monoloğundan da anlaşıldığı üzere, bu olasılıkçı ara alan Pointsman'ın kafasını karıştırmaktadır: "Mexico bu tesadüf ve korku sembolleri üstünde nasıl olup da böyle teklifsizce oynayabiliyor? O bizatihi neden-sonuç fikrini tehdit ediyor. Ya Mexico'nun ait olduğu kuşağın tamamı böyle düşünüyorsa? Savaş sonrası dönem bağlantısızca peş peşe sıralanan, yoktan çıkan 'olaylardan' başka bir şey olmayacak mı? Ya bağlantılar? Yoksa tarihin sonu mu bu?" (56). Mexico, Slotrop'un ereksiyonlarının özgül nedensel uyaranları ya da roketler üstündeki etkileri üzerine fikir yürütmek istemezken, Pointsman ereksiyonları ve roket patlamalarını belirleyen bir nedenin bulunacağını ümit eder. Böyle bir neden bulunduğunda, "her şeydeki, her esastaki katı belirlenmişliği bir kez daha göstermiş olacağız"(86).

Pointsman ile Mexico'nun son konuşması, modern dünyada nedenselliğe ilişkin tarihsel bir değişime delalet etmektedir. Pointsman mekanik nedensellik idealine başvurur. "Pavlov bilimde hepimizin vasıl olmaya çabaladığı idealin ve ereğin doğru mekanik açıklama olduğu kanısındaydı. ... Bu inancı, mutlak olarak, ruhsal yaşamın katışıksız fizyolojik temeline dayanıyordu. Burada nedensiz bir sonuca yer yok, ancak açık bir bağlantılar dizisinden söz edilebilir." Pointsman'a verdiği cevaptan da anlaşıldığı üzere, Mexico bu idealin sonunu tasarlamaktadır: "Neden-sonuç mantığının gidebileceği yere kadar gitmiş olduğu yönünde güçlü bir his var. Bilimin ayakta kalabilmesi için daha az sınırlı, daha az ... kısır bir kabuller dizisinin peşine düşmek gerekir. Bilimde yeni bir çığır açılması ancak neden-sonuç mantığını bütünüyle ıskartaya çıkarma cesareti bularak başka bir bakış açısı yakaladığımız zaman gerçekleşebilir" (89).

Pynchon bu bakış açısına ilişkin görüşünü, Alman bir film yapımcısı olan kocasını bir "neden-sonuç adamı" olmakla suçlayan

Leni Pökler vasıtasıyla aktarır. Kocası, Leni'nin yıldızların dünyada değişimler meydana getirdiği yönündeki fikriyle dalga geçtiğinde Leni şöyle der: "Meydana getirmek değil ... neden olmak değil. Hepsi birlikte dönüşüyor. Paralellikten bahsediyorum, sıralı dizilerden değil. Metaforlar. Sembol ve emareler" (159). Pynchon'ın romanı da Leni'nin düşünüş biçimine benzer şekilde işler. Romanda savaş sonrası dünyanın akıl dışılığı nedensel olarak açıklanmaz, paralel olay dizileriyle, savruk metaforlarla ve göz alıcı bir semboller ve emareler dizisiyle anıştırılır. Romanda zaman sıralamasının tersine çevrilmesi, olanaksız uzamsal sıçramalar ve kimlik değişimleri, neden-sonuç zincirlerinin altüst edilmesine hizmet eder. Postmodern romanların çoğu gibi, bu roman da bir son anlayışına direnmekle kalmaz, sonu kasten karışık hale sokar. Romanın ilk sayfasında da söylendiği gibi, "bu bir çözme işinden ziyade aşamalı bir düğüm atmadır" (3). Pynchon muammaları çözüme ulaştırmaktan ziyade kaotik bir dünya yaratır; bu dünyada, ölüm kalım meselelerini belirleme gücü, roman boyunca ismi birkaç kez değişen ve romanın sonundan önce ortadan kaybolan bir karakterin penisine bağlıdır. *Gravity's Rainbow*'da cinsel arzunun nedensel rolü, hiçbir şekilde farkında olmadığı muhtemel bir nedensel etkinliğin yol açtığı binlerce ölümden sorumlu olan imkânsız bir cinsel güce sahip bir karakterde vücut bulur. Uzmanlar söz konusu nedensel etkinliği anlamaya çalıştıkça, ellerindeki veriler daha olasılıkçı ve belirsiz bir hal alır.

Cinsel arzunun nedensel rolüne ilişkin değişen fikirlerin en önemli tarihsel nedenleri, cinsel ilişkilerdeki giderek artan karmaşıklık ve karşılıklı bağımlılık, yeni ulaşım, iletişim ve cinsel mühendislik teknolojileri ve son olarak, cinsellikle ilgilenen araştırma ve uzmanlık alanlarındaki artan işbölümü ve uzmanlaşmadır.

Cinsel ilişkiler niteliği gereği birbirine bağlı bir yapı sergilese de, 1900 sonrası kuşakta kadınların rollerinde ve cinsel ifade olanaklarında gerçekleşen büyük çaplı değişimle beraber daha çeşitli ve karmaşık bir hal almıştır. Kadınlar oy kullanma hakkı için mücadele etmiş, yüksek eğitim kurumlarına kabul edilmiş, yeni meslek alanlarına girmiş, para ve mal üstünde daha çok söz sahibi ol-

muş, cinsiyet konusundaki çifte standarda başkaldırmış, boşanma yasalarını daha eşitlikçi hale getirmiş, kendi cinsellikleri hakkında daha fazla bilgilenmiş ve cinsel yaşamlarında tatmin olma konusunda daha girişimci davranmaya başlamışlardır. Kadınların I. Dünya Savaşı'yla beraber giderek daha fazla iş alanına girmesi, kadınlarla erkeklerin temasa geçme sıklığını artırmıştır. Posta memuru, savaş levazımcısı, ambulans şoförü, demiryolu muhafızı ve cephe hemşiresi olarak çalışan kadınlar, erkeklere ulaşmakta ve kendi cinselliklerini keşfetmekte daha bağımsızlaşmıştır. Bu yıllarda kadınlar tarihsel olarak daha dinamik olan cinsiyetken, erkekler onlara karşılık vermeye odaklanmıştır.

Kentlerdeki nüfus artışıyla beraber, kadın ve erkek yeni dinlence yerleri, buz pateni alanları, dans salonları, tiyatrolar, parklar, müzeler ve kabareler gibi pek çok farklı tanışma mekânında bir araya gelmeye başlamışlardır. Bu yeni koşullar, kimi erkeklerin saldırganca karşıladığı yeni cinsel dinamikler de yaratmıştır. Fuhuş, erkeklerin karşılaştığı cinsel engeller için bir çıkış noktası oluştururken, cinsel şiddetin sokaklara taşmasına neden olmuştur. Böylelikle kent, erkeklerin, kadınların yeni erotizmine ve kendi cinsel yetersizliklerine yönelik korkularından dolayı, sapıkça arzularını kadına yönelik şiddet eylemleriyle gerçekleştirdikleri seks cinayetlerine sahne olmaya başlamıştır. Esasen şehre ait bir fenomen olan seri cinayet, kalabalıklaşan Londra'da, kurbanlarını sokak kadınlarından seçen Karındeşen Jack'le gündeme gelmiştir. Jack'in hikâyesi, Walkowitz'in geç Viktorya dönemi Londrası'nda "cinsel tehlike" konulu incelemesinin de odak noktasını oluşturmaktadır. (Kent yaşamının nedensel rolü için bakınız 7. Bölüm.)

Önce bisiklet, derken otomobille ortaya çıkan yeni ulaşım teknolojileri, hem cinsel arzunun eyleme dökülebileceği yerleri hem de bu eylemlerin sıklığını ve biçimlerini değiştirmiştir. 1920'ler Amerikası'nın süratli otomobillere ve canlı libidolara sahip erkeklerine "hızlılar" denmekteydi. Aynı yüzyılda ortaya çıkan "jet meraklıları", yine yeni bir seyahat, yaşam ve sevişme biçiminin ifadesidir. Toplumsal cinsiyet rollerini dönüşüme uğratan ve karşılıklı cinsel bağ kurmayı ivmelendiren tarihsel unsurlardan biri de, yeni iletişim teknolojileridir. Joshua Meyrowitz'e göre yirminci yüzyılda elektronik araçların yaşama dahil olmasıyla beraber, kadın ev yaşamının

getirdiği bilgisel sınırlamadan kurtulmuş, erkek ise eve yönelerek "durumsal bir çift cinsiyetlilik" geliştirmiştir; netice itibariyle kadın ve erkeğin yaşam alanları iç içe geçmiştir. Meyrowitz'e göre bu durum, erkeğin evde bilgi "avına" çıkmasına ve alışveriş yapmasına, kadınınsa bir yandan iş telefonunda konuşurken, bir yandan da göğüslerindeki sütü pompalayıp dondurmasına olanak sağlamıştır.[47]

I. Dünya Savaşı, yeni ulaşım, iletişim ve savaş teknolojileri için olduğu kadar "Yeni Kadına" yönelik davranış biçimleri için de bir uygulama alanı yaratmıştır. Bazı erkekler evdeki cinsel sorunlarından kaçmak için savaşa gönüllü katılmıştır. Savaş siperlerinde askerlerin cinsel hayatı, görülmedik yoğunluktaki şiddetle, devlet onaylı cinayetlerle, sivillere yönelik yoğun bir içerlemeyle ve bedenlerinin kir, acı ve yaralanmaya karşı savunmasızlığıyla birbirine karışmıştır. Savaş sırasında fuhuş, pornografi ve zührevi hastalıklar hayli yaygınken, mahremiyet ve nezaket az bulunur şeylerdi. Askerler önce genelevlerde, sonra da evlerinde erken boşalma ve iktidarsızlık gibi cinsel sorunlar yaşıyordu.[48]

Bu dönemde kadın cinselliği de dönüşüme uğramıştı. Askeri hastanelerdeki hemşireler savaşın getirdiği tahribata şahit oluyor ve erkeklerin vücudunu sıradan Viktorya dönemi kadını için düşünülemeyecek denli fazla görüyordu. Diğer taraftan evdeki kadınlar, cinsel açıdan daha girişken davranmak, daha fazla makyaj yapmak ve davetkâr kıyafetler giymek suretiyle arta kalan az sayıdaki erkek için rekabet etmek mecburiyetinde kalmıştı. Etek boyları kısalmış ve geleneksel beyaz iç çamaşırlarının yerini renklileri almıştı. Erkeklerin üniformalarından tahrik olan bir kadın tipi bile peyda olmuştu; bu da Almanya'da psikiyatri ders kitaplarına giren yeni cinsel tanı kategorisi *üniforma-fetişizmini* yaratmıştı. Kimi kadınlar kocalarının üniformalarındaki kordonlardan ya da bedenlerindeki yaralardan tahrik olurken, kimisi de geçit resmi yapan asker alaylarının sesi eşliğinde mastürbasyon yapıyordu. Bu istisnai durumlar,

47. Joshua Meyrowitz, *No Sense of Place: The Impact of Electronic Media on Social Behaviour* (New York, 1985), 224.

48. I. Dünya Savaşı'nda cinsellik konusu için bkz. Stephen Kern, "Eros in Barbed Wire", *Anatomy and Destiny: A Cultural History of Human Body* (New York, 1975), 191-206.

savaş sonrasında kadın cinselliğinin karşılaşacağı yeni baskıları yansıtmaktadır.

Savaşla beraber yeni cinsel şiddet biçimleri de ortaya çıkmıştır. Gazeteler, kocası ya da sevgilisi savaştayken hamile kalıp, sonra da o dönmeden bu durumdan kurtulmak için kürtaj yaptıran ya da bebeklerini öldüren kadınların sayısındaki artışı nakletmektedir. Bu dönemde ölü aşkerleri hadım eden kadınlar bile çıkmıştır.[49] Evlerine döndüklerinde sadakatsiz karılarını ya da sevgililerini öldüren askerlerin çoğu, haklı adam öldürmeden beraat etmiştir. Müttefiklerin denetiminde olan savaş propagandalarında, Belçikalı kadınların göğüslerini kesen Alman askerlerin öyküleri de yer almaktadır. Muhariplerin hepsi, fazlasıyla abartılmış olsa da, bağırsak deşme ve tecavüz vakalarından bahsetmiştir. Eski savaşlarda da bu türden gaddarlıkların yaşanmış olması muhtemeldir, ama 1880'li yılların sonunda yarımton yönteminin ve 1890'larda telsiz telgraf ve sinemanın bulunması, bunları takip eden sayısız yeni yayınla beraber, haber alma hızını, izler kitlenin genişliğini ve betimin canlılığını artırmıştır.

Savaş yıllarında görülen ve kent yaşamıyla yoğunlaşan bir diğer cinsel arzu yozlaşması ise, bilhassa savaş sonrası Alman sanatı, edebiyatı ve sinemasında göze çarpan seks cinayetidir. George Grosz *Acker Sokağı'nda Seks Cinayeti* (1916-17) adlı tablosunda, yanında küçük bir baltanın durduğu bir yatakta kanlar içinde uzanan başsız bir kadını resmeder, bu sırada katil kendi eyleminden korkmuşçasına ona bakarken lavaboda ellerini yıkamaktadır.[50] Grosz'un *İş Bittiğinde İskambil Oynadılar* (1917) adlı tablosunda ise, yerde parçalanmış halde uzanan kadını lime lime ettikten sonra gerçekten de kâğıt oynayan tiksindirici üç katil resmedilir. Katillerden biri, içinden parçalanmış bacağın fırladığı bir kutunun üstünde oturmaktadır. Grosz vahşi cinayetleri anlattığı başka tasvirlerinde de, bu vakaları savaş sonrası Almanyası'nın kent yaşamıyla özdeş-

49. Erich Wulffen, *Woman as a Sexual Criminal* (New York, 1934), 186.

50. George Grosz'da ofset litografi, *Ecce Home* (Malik Verlag, 1923), resim 32. Beth Irwin Lewis şehir yaşamının, yeni kadın tipinin ve savaşın getirdiği dehşetin altını çizer: "*Lustmord:* Inside the Windows of the Metropolis", *Berlin: Culture and Metropolis*, haz. Charles W. Haxthausen ve Heidrun Suhr (Minneapolis, 1990), 111-40.

leştirir. İçinde bir tecavüz olayının ya da seks cinayetinin yaşandığı görülebilen odaların pencereleri fahişeler, pezevenkler, frengililer, hırsızlar, ayyaşlar ve savaş gazileriyle kaynayan sokaklara bakar.

Ressam Otto Dix daha da açık seks cinayeti resimleri yapmış, hatta bunlardan birinde kendini katil olarak resmetmiştir. *Seks Katili: Otoportre* adlı resimde, Dix bir elinde kanlı bir kasap bıçağı, diğerinde parçalanmış bir bacak tutan gösterişli bir kadın düşkünü olarak karşımıza çıkar. Resimde, parçalanmış kollardan kanlar fışkırmakta, kurbanın bir gözü, koparılmış kafasından dehşetle sarkmakta, göğüslerden biri yerde durmakta ve sanatçı/katilin kanlı el izleri çılgınca bir hazla fırlatılmışçasına havada uçuşan diğer vücut uzuvlarının üzerinde göze çarpmaktadır. Dix kendisini kontrolden çıkmış bir katil olarak resmetmekle, hepimizin böyle cinnet geçirme ihtimali olduğunu anlatmak ister. Dix'in 1900 yılında öldürülmüş Hamburglu bir fahişenin polisteki fotoğraflarına dayanarak yaptığı *Seks Cinayeti* (1922) adlı resmi de, yine savaş sonrası şiddet ve cinsel endişenin bir ürünüdür.[51] Bacakları genişçe ayrılmış kurbanın kafası, içi boşaltılmış karnının görünebileceği şekilde, yatağın kenarından sarkmaktadır. Resimden anlaşılan o ki, kurban, umutsuzca onun ayartıcı cinselliğinin kaynağına ulaşmaya çalışan gözü dönmüş biri tarafından parçalanmıştır. Ressam tarafından yine benzer sorular sormaya sevk ediliriz: Biri bunu neden yapsın? Bunu yapan kişi ne bulmayı ya da ne hissetmeyi beklemiştir? Kurban son dehşet anlarında ne yaşamıştır? Cézanne'ın kadınları boğazlayan erkekleri resmettiği ilk tabloları türünden on dokuzuncu yüzyıl cinayet resimleri ise aksine duygusal bakımdan şematiktir. Bu resimler, Dix'in, fahişe cinayetinin sıradan ve sıradışı yönlerine dair apaçık tasvirinin tersine, patolojik cinsel arzuya yönelik sınayıcı sorular akla getirmez. Oysa Dix'in, topukları çorabından dışarı fırlamış, kalan tek dişi kana bulanmış, boğazı üç yerden kesilmiş ve

51. Yağlı boya tablo, 165x135 cm, bulunduğu yer bilinmiyor. Resmin fotoğraflarının bulunduğu kaynak: Erich Wufflen, *Der Sexualverbrecher: ein Hanbuch für Juristen, Verwaltungsbeamte und Aertze* (Berlin, 1910), aktaran Tatar, *Lustmord*, 187 n. 22. Tatar *Lustmord*'da I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Alman sanatı, sineması ve edebiyatında yer verilen imgelerin, savaş öncesinde filizlenen kadın hareketine ve savaş sırasında normal kadın-erkek ilişkilerindeki bozulmalara bir tepki olarak izah eder.

gövdesi paramparça edilmiş fahişe tasvirini gören hiç kimse böyle sorular sormaktan kendini alamaz. Gördüğümüz cinayet efektleri arttıkça, işin içine giren dürtülerin ne kadar çoğunun bizim için karanlıkta kaldığını fark ederiz.

Yirminci yüzyıl, savaş zamanının cinsel açıdan yoldan saptırıcı koşullarına ve kent yaşamına ek olarak, bir o kadar saptırıcı olan cinsel kontrol ve mühendislik teknolojilerinin gelişimine sahne olmuştur. Herkesçe erişilebilen ilk doğum kontrol hapı olan Envoid' in 1960'ta piyasaya çıkmasıyla yaygınlaşan yeni doğum kontrol yöntemleri, cinsel arzu, cinsel ilişki ve gebeliğe ilişkin olağan neden-sonuç senaryosunu yerle bir etmiştir. Diğer cinsel teknolojiler –tüp bebek, taşıyıcı annelik, sperm depolama, doğum öncesi gen tedavisi, cinsiyet değiştirme ameliyatları ve klonlama– eşeysel üreme ve cinsel kimlik nedenselliğinde yeni bir çığır açmıştır. Annenin, babanın, erkeğin, kadının ya da çocuğun kim olduğu sorusuna yepyeni cevaplar getiren bu teknolojiler, biyolojik cinsiyet - toplumsal cinsiyet ayrımı, cinsel arzu ve ebeveynlik hususunda yeni sorular gündeme getirmiştir. Bu gelişmelerin bir özetini veren John Money, cinsel arzunun oluşumu ve şekillenmesinde rol oynayan on cinsel gelişim aşaması daha tayin etmiştir: kromozomal cinsiyet, eşeysel bez cinsiyeti, fetal hormonal cinsiyet, hipotalamik cinsiyet, yetiştirilmede tayin edilen cinsiyet, dahili morfolojik cinsiyet, ergenlik hormonlarına dayanan cinsiyet, toplumsal cinsel kimlik ve rol, eşeysel cinsel eksiklikler.[52] Bu aşamaların cinsel teşekkülün karmaşıklığı ortaya koymasıyla beraber, cinsel işlev bozukluğu ile cinsel patoloji birbirinden ayrılmış ve bunların nedenlerine dair yeni belirsizlik alanları ortaya çıkmıştır.

Cinsel nedensellik anlayışının değişmesinde tarihsel öneme sahip bir diğer etken de, cinsellik araştırmalarındaki artan işbölümüdür. 1900'lü yıllarda ortaya çıkan seksoloji, psikanaliz ve endokrinoloji disiplinleri, 1970 sonrasında, cinsel arzunun nedensel rolüne dair anlayışın gelişmesine büyük katkıda bulunan, farklı belirleyici siyasi gündemlere ve ilgi alanlarına sahip araştırmacıların oluşturduğu üç grup tarafından ele alınmıştır. Kriminologlar yeni profil çı-

52. John Money, *Sex Errors of the Body: Dilemmas, Education. Counseling* (Baltimore, 1968), 11, aktaran Robert Nye, *Sexuality* (Oxford, 1999), 232.

karma yöntemleriyle analizleri geliştirirken, feministler ve gey-lezbiyen kuramcılar suçluların cinsel deneyimlerinin tarihinin izini sürmüş ve biyolojik cinsiyet-toplumsal cinsiyet ayrımını belirginleştirmişlerdir.

Viktorya döneminde, seks katilinin kişiliğinin temelde bir bütün olduğu, baştan aşağı yozlaşmış benliğine tümden nüfuz ederek onu zihinsel ve bedensel açıdan herkesten ayırdığı kanısı hâkimdi. Buna karşılık, modern kriminologlar seks cinayeti eğiliminin belirli kökenlerini ve nedensel ortaya çıkışını daha kesin biçimde tayin etmiş ve seks cinayeti güdülerinin bütün kişiliği ele geçirdiği fikrinden yüz çevirmişlerdir. Seri katillerde düzensiz biçimde su yüzüne çıkan saplantıların haricinde, seks katilleri "normal" toplumsal ilişkiler kurabilmekte ve çevrelerine dahil olabilmektedir. Cinayet romanı yazarı Joel Norris'in de belirttiği gibi, "John Wayne Gacey ve Ted Bundy gibi seri katillerin çoğu, işe ya da okula giden, düzenli bir ev yaşamı sürdüren ve çevrelerine dahil olan normal kişiler gibi görünür."[53] Viktorya dönemine has biyolojik ve psikolojik belirlenimcilik Lombroso'nun doğuştan suçlusuyla doruğa ulaşmıştır: doğuştan sahip olduğu suçlu mizacına uygun hareket eden ve beyin yapısından kulak şekline kadar her yerinde şaşmaz bedensel emareler taşıyan suçlu tipi. Modern görüş ise bu biyolojik ve psikolojik belirlenimcilikten bir kopuşa delalet etmektedir.

Kriminologlar suçlu tipine özgü davranış biçimlerinin karmaşıklığı ve istikrarsızlığına ilişkin modern görüşlerden hareketle, seri katillerin davranış biçimlerini karakter profili çıkarma yoluyla teşhis etmek, belirlemek ve öngörebilmek için istatistiksel verilerden yararlanmaya başlamıştır. Alfred Kinsey ve meslektaşlarının *Sexual Behaviour in the Human Male* (Erkekte Cinsel Davranış Biçimi, 1948) adlı inceleme için gerçekleştirdikleri 18.000 görüşme, cinsel davranış biçimi hususundaki ilk istatistiksel analiz örneklerinden biridir. Bu çalışmanın veri tabanı ve istatiksel çözümlemeleri sağlıklı olmasa da, Kinsey bu tür istatistiklerin cinsel yaşantıya

53. Joel Norris, *Serial Killers: The Growing Menace* (New York, 1988), 21. Auschwitz'de komutanlık yapmış olan Rudolf Höss her gün düzenli olarak yüzlerce Yahudiyi gazla zehirlemekte ve iş dışında sıradan evcil bir yaşam sürmekteydi. Rudolf Höss, *Commandant of Auschwitz: The Autobiography of Rudolf Hoess* (New York, 1959).

dair olasılıkçı bir kavrayışa sağlam bir temel teşkil ettiği fikrini yaygınlaştırmıştır.

1970'lerin başında, FBI'ın Davranış Bilimi Birimi (BSU) ajanları cinsel suçluların profilini çıkarabilmek amacıyla suç mahallinden edinilen bilgiler ışığında istatistiksel analizler yapmaya başlamıştır. Saptadıkları temel kategoriler, gerçekleştireceği edimi planlayarak denetleyen ve kurbanını çoğunlukla ortadan kaldıran *organize* suçlu ile, cinayet fiilini planlayıp denetlemede daha başarısız olan ve kurbanın cesediyle suç mahallini olduğu gibi bırakan *organize olmayan* suçlu tipleridir. Bu ilk analizlerden yola çıkan bir BSU araştırma takımı, seks cinayetinin nedenlerine ilişkin daha detaylı ve karmaşık bir model oluşturmak amacıyla, 1979 ve 1983 yılları arasında otuz altı cinsel suç mahkûmu üzerinde araştırma yürütmüştür. Bu araştırma kapsamında nöroloji, genetik, psikoloji, sosyoloji ve kriminoloji alanlarındaki güncel araştırmalar takip edilmekle kalmamış, suç mahallinde (adam kaçırma noktası, bulunulan yerler, cinayet mahalli ve cesedin bulunduğu yer) incelemeler yapılmıştır. BSU araştırmacılarının oluşturduğu son "Seks Cinayetinin Güdülenim Modeli" kapsamında, tipik patojenik çocukluk yaşantılarının ayrıntılı bir envanteri çıkarılmıştır – sosyal çevre eksikliği, ebeveynler tarafından terk edilme ya da korunmama, cinsel ve fiziksel istismar, olumsuz toplumsal ilişkiler, çarpık ebeveyn modelleri, yalnızlık, fetişler, asilik, yalan ve lakap takma. Bütün bu etkenler zayıf fantazi ve kâbuslara; mutlaklar ve genellemelerle iştigal etmeye; hâkimiyet, intikam, tecavüz, ölüm, işkence ve parçalama etrafında dönen şiddetli iç diyaloglara götürmektedir. Bu etkenlerin rol oynadığı bir çocukluk dönemi geçiren kimseler, yüksek uyarılma düzeyleri gerektiren şiddet deneyimleriyle tahrik olmaya yatkınlık göstermektedir. Bunlar genelde çocukluk döneminde hayvanlara ve başka çocuklara karşı acımasız olup, yangın çıkarma, hırsızlık ve vandalizmden zevk alan kişilerdir. Söz konusu kişiler ergenlik döneminde ise saldırı, kaçakçılık, kundaklama, adam kaçırma, tecavüz ve cinayete, kimi zaman da tecavüz, işkence, parçalama ya da ölüsevicilik içeren seks cinayetlerine yönelir.[54]

54. Robert K. Ressler, Ann W. Burgess ve John E. Douglas, *Sexual Homicide: Patterns and Motives* (New York, 1988), 69-97.

1984 yılında ABD'de NCAVC (Ulusal Ağır Suçlar Analizi Merkezi) adlı teşkilat kurulmuştur. NCAVC'de ağır cinsel suçluların teşhisi, yerlerinin belirlenmesi ve anlaşılmasında kullanılacak modeller oluşturmak ve bu doğrultudaki yasal uygulamaları desteklemek üzere çözüme ulaşmamış suçlara ait istatistiksel verilerin bilgisayarda analizine başvurulmuştur. Medya haberlerinden, suç mahalli analizlerinden, başka suç kayıtlarından ve suç modeli teorisinden bu suçlara ilişkin olarak toplanan bilgiler, geçmişte profili çıkarılmış olaylarla eşleştirilmek ve kimliği saptanmış ya da saptanmamış suçluları –kurban seçimi, öldürme yöntemi, suç öncesi ve sonrası davranış gibi– geçmişteki cinayet işleme yöntemleri doğrultusunda teşhis etmek üzere işlenmiştir.[55]

Araştırmacılar seks katillerinin profilini çıkarma hususunda yeni gelişmelere imza atmayı sürdürmüştür. 1988'de Joel Norris, bir düzineden fazla seri katilin yanı sıra, çok sayıda nörolog, endokrinolog, cerrah, psikiyatr, sosyal hizmet görevlisi ve kimyacıyla yaptığı kapsamlı görüşmelere dayanarak, bu araştırmacıların bulgularını bir araya getirmiştir.[56] Norris'in yaklaşımı, Viktorya dönemi frenologlarının ve suç antropologlarının bakışından hayli farklıdır, çünkü amacı "suçlu tipleri" saptamak değil, gerçek suçluları gerçekleştirdikleri fiillere sevk eden nedenlere ilişkin ampirik bulgulara dayanan, taslak niteliğinde genellemelere ulaşmaktır. Norris saldırgan davranışın –genetik bozukluklar, nörolojik sorunlar, biyokimyasal semptomlar, bellek düzensizlikleri, kompulsiflik (zorlantı), çarpık cinsel davranış ve hiperseksüellik dahil– on iki belirtisini analiz etmiştir. Norris ayrıca bu suçlularda gözlenen aklı başında görünme becerisi, törensel davranış, intihar eğilimi, alkol ve uyuşturucu kullanımı, hayvanlara yönelik şiddet, kundakçılık eğilimi ve yetersizlik hissi gibi fenomenleri tayin etmiştir. Kendi "Seri Katil Profili"nin bir taslak niteliğinde olduğunun farkında olan Norris, bu profilin –suç itiraf edildikten sonra bile– böyle bir seri katilin teşhisi ve belirlenmesinde ya da fiillerinin izahında kullanılmasının güçlüğünü kabul etmiştir. BSU'daki uzman takımı, hikâyenin so-

55. Roger L. Depue, "The National Center for the Analysis of Violent Crime", *a.g.y.*, 99-120.

56. Norris, *Serial Killers*, 210-42.

nunda suçları tek başına çözüme ulaştırarak bütün ayrıntısıyla açıklayan klasik dâhi dedektif modelinin tersine, oluşturdukları güdülenim modelinin taslak niteliğindeki yapısının, en obsesif-kompulsif seri katillerin dahi öngörülemezliğinin ve onlar hakkındaki her tür izahın belirsizliğini teslim etmiştir.

Feminist araştırmaların yanı sıra, erkek ve kadın eşcinsellere ilişkin araştırmalardaki artan uzmanlık, modern dünyada cinsellik anlayışını dönüşüme uğratmıştır. Sayısız yayınla gündeme gelen bu araştırmalara kitapçı raflarında yeni bölümler ayrılırken, üniversitelerde bu araştırmalar için yeni fakülte kadroları, hatta kimi yerlerde ayrı bölümler açılmıştır. Feminist araştırmacılar kadın sezgisi, histeri, fuhuş, âdet, mastürbasyon, cinsel isteksizlik, orgazm, gebelik, annelik, evlilik ve çifte standart gibi Viktorya dönemi görüşlerini yıkmıştır. Söz konusu araştırmalar cinsel arzuya ilişkin bilginin kapsam ve doğruluğunu büyük ölçüde artırdığı gibi, bu hususta verimli tartışmaların başlamasını sağlamıştır.

Kimi feministler, gündeme getirdikleri merak uyandırıcı çelişkiler ve cevapsız sorular nedeniyle, cinsel seri katillere bilhassa ilgi göstermiştir. Bu seri katiller son derece girift cinsel patolojilere sahiptir; gerçekleştirdikleri edimlerin anlamı da yoruma açık ve muammalıdır. Bunlar kurbanlarını katı ölçütlere göre seçmelerine karşın, bu ölçütlere uyanlar arasından özellikle kimleri seçecekleri belirsizdir. Cinsel seri katiller ne yaptıklarının kesinlikle farkındaymışçasına, değişmez ve önceden belirlenmiş senaryolar doğrultusunda cinayet işlemektedir. Yine de eylemleri, kendileri için bile bir giz olarak kalan kökensel öldürme dürtüsüne dayanmaktadır. Bu katillerdeki cinsel arzunun nedensel rolü karşı konulmazdır, ama onlardaki bu arzuyu anlama süreci, kendilerini aldatmalarından ve yalan söylemelerinden kaynaklanan engellerle doludur. Bu katiller hususunda en muammalı olanı da, sevgiye ya da en azından insan ilişkilerine yönelik temel bir dürtüyle baş gösteren bir dürtünün nasıl olup da işkence ve öldürmeye varabildiğidir. Bu soruya gelindiğinde en incelikli araştırmalar dahi çözümsüz kalmaktadır. Feminist araştırmacılar nedensel senaryolara ne kadar yakından bakmışlarsa, bu senaryolar o denli karmaşıklaşmış ve araştırmacıların bunlara ilişkin bilgisi de o denli belirsiz bir hal almıştır. Feminist araştırmacılar Deborah Cameron ve Elizabeth Frazer "öldürme tutkusu-

"nu "modern erkek egemen toplum"un bir sonucu olarak izah etmişler, ama sundukları açıklamayı kısır döngüye sıkışmaktan kurtaramamışlardır, zira erkekler erkek egemen bir toplumda yaşadıkları için kadınlara tecavüz eder ve onları öldürür; öte yandan bu toplumun erkek egemen olmasının bir nedeni de erkeklerin kadınlara tecavüz etmesi ve onları öldürmesidir.[57] Aslına bakılırsa, çoğu erkek kadınları sevmekte, onlara saygı duymakta ve tecavüz ya da seks cinayeti fikrinden dehşete düşmektedir. Üstelik toplumun yapılanmasına katkıda bulunan erkekler tecavüzcüler ve seri katiller değil, bu barışçıl çoğunluktur. Yine de kabul etmek gerekir ki, feminist araştırmacılar cinsel arzunun gerek cinayette, gerek normal aşk ilişkilerindeki nedensel rolünün incelenmesinde yol göstericilik etmiştir.

Cinsel arzuya ilişkin nedensel anlayışın giderek olasılıkçı ve belirsiz, özgül ve karmaşık bir hal alması, bilhassa eşcinselliğe yönelik anlayışa yansımıştır. Eşcinselliğin günah, suç ya da hastalık sayıldığı Viktorya döneminin analitik incelikten yoksun önyargıları, analizleri öyle karışık bir hale sokmuştur ki, uzmanlar bir kişinin eşcinsel olarak doğabileceğini, bu doğrultuda ayartılabileceğini, hatta bir hastalık gibi eşcinsellik kapabileceğini düşünmüştür.[58] Seksolojinin öncüsü Krafft-Ebing eşcinselliği, anlamadığı ve açıklayamadığı nedensel bir senaryo doğrultusunda, kişiyi cinsel suçlara sevk edebilecek bir kalıtsal yozlaşma belirtisi saymıştır. Ellis cinsiyet değişimine daha yenilikçi bir zihniyetle yaklaşmış, ama ülkesinin en önemli oyun yazarı Oscar Wilde eşcinselliğinden dolayı teşhir edilmiştir. Bir İngiliz mahkemesi Wilde'ı suçlu bularak iki yıl hapse mahkûm etmiş ve bu olay, Wilde'ın önce edebi kariyerinin, sonra da hayatının sonu olmuştur. Yirminci yüzyılda akıl hastalıklarının tıbbileştirilmesine katkıda bulunan Freud, eşcinselliği günah ya da suçtan ziyade hastalık olarak nitelendirmiştir. Freud'un öncülük ettiği bu değişim daha özgül araştırmalara kapı açmış olsa da, eşcinselliğe dair anlayışın üstüne düşen karmaşa ve önyargı gölgesini ortadan kaldıramamıştır.

Erkek eşcinseller son yıllarda çocuk tecavüzcüsü ve cinsel suçlu muamelesine maruz kalmış, derken ölümcül küresel bir salgın-

57. Cameron ve Frazer, *The Lust to Kill*, 34 vd.
58. Jeffrey Weeks, *Sexuality and Its Discontents* (New York, 1985), 45 vd.

dan sorumlu tutulmuştur. *New York Times* 3 Temmuz 1981'de, daha sonra AIDS adını alacak olan hastalığa ilişkin bir haber yayımlayarak, bu hastalığı eşcinsellikle ilişkilendirmiştir. Söz konusu haber, "41 Eşcinselde Rastlanan Nadir Kanser" manşetiyle yayımlanır. Hastalığa verilen ilk ad, "eşcinselliğe bağlı bağışıklık yetersizliği" (GRID) iken, 1982 yılında hastalık daha kesin bir tanım kazanarak, edinilmiş bağışıklık yetersizliği sendromu (AIDS) adını almıştır. Eşcinseller arasında yaygın olan rasgele cinsel ilişki bu hastalığın yayılmasına zemin hazırlasa da, hastalığın kökensel olarak eşcinsellikle hiçbir ilgisi yoktur. 80'li yılların başından bu yana dünyanın dört yanından bir ordu dolusu araştırmacı, AIDS'e çözüm getirecek bir aşı, tedavi ya da ilaç bulma amacı doğrultusunda, hastalığa yol açan bağışıklık yetersizliği virüsüne (HIV) ve bu virüsün çeşitli ve karmaşık mutasyonlarına ilişkin kavrayışı büyük ölçüde geliştirmiştir. Bu araştırmacılar bilhassa virüsün nedensel rolü üstünde dururken, virüsün bulaşmasına neden olan rasgele cinsel ilişkiyi ortaya çıkaran cinsel arzu konusuna da eğilmişlerdir.

Cinsellik araştırmalarındaki işbölümü özellikle gey ve lezbiyen araştırmacıların çabalarına yön vermiştir. Cinsel arzunun kökeni, anlamı ve olanaklarını anlamak için büyük çaba harcayan bu araştırmacıların çalışmaları, feminist araştırmacılarca ortaya konan muazzam çalışmalara ve suç profili araştırmacılarının daha özel odaklı çalışmalarına eklenmiştir. Gey ve lezbiyen araştırmacılar cinsel arzunun nedensel rolünü daha büyük bir özgüllükle incelemekle kalmayıp, cinsel arzunun esnekliğini ve karmaşıklığını gözler önüne sermişlerdir. Cinsel muarızlar halen küçük düşürülmeye ve yanlış anlaşılmaya devam etse de, cinsel deneyime daha ılımlı yaklaşan modern araştırmacılar ellerindeki bulguların sınırlarının ve henüz bilgi sahibi olmadıkları alanların genişliğinin farkındadır. Modern bilgi birikimindeki artan nedensel doğruluk ve iddiasızlık, Viktorya döneminin her sorunun kökenini histerik kadınlar, nemfomanlar ve cinsel sapıklardaki cinsel yozlaşmaya dayandıran çok amaçlı nedensellik teorileriyle tam bir zıtlık içindedir.

5

DUYGULAR

NIETZSCHE *Tragedyanın Doğuşu*'nda, en etkili sanatsal ifadesini Yunan tragedyasındaki sentezinde bulan iki temel insan tinini inceler. Tanrı Apollon'un temsil ettiği akıl tini, Sokrates felsefesinde vücut bulmuş ve buradan Batı kültürüne intikal etmiştir. Tanrı Dionysos'un temsil ettiği duygu tini ise festival ve dansta vücut bulmuş, o zamanlardan bu yana da şüpheli görülmüştür. Yunanlılar Dionysos'u bir satir olarak tasvir etmiştir – yarı tanrı yarı keçi. Nietzsche bu tutku yüceltmesinin ardındaki cesur öğeyi en azından kısmen tanrısal olarak tasarlamış ve onu yeniden ele geçirmeyi ummuştur. Nietzsche felsefesi, Dionysosçu ruhun antikiteden bu yana aklı iğdiş etmekte olan yaygın duyguculuk karşıtlığından kurtarılarak diriltilmesi çağrısıdır. Nietzsche, Batı tarihi boyunca düşünürlerin duyguyu bir noksanlık, us dışılık, ayartma ve günah olarak gördüğünü savlar. Platon akli yaşamı göklere çıkarken, değişime konu olan her şeyi, bilhassa da duygulara dayalı yaşamı noksan sayarak yermiştir. Ardılı Aristoteles insan varlığının özünün akıl öğesi olduğunu savunarak bütün zihinsel işlevler arasında akla ayrıcalıklı bir yer vermiştir. Hıristiyanlık ise duygusallığı bütün günahların kaynağı sayarak kınamıştır.

Nietzsche Dionysosçu ruhun odağında, insanların kendilerini anlık bir coşku içinde kaybederek müzik, dans ve tutkuyla sarhoş olmasını sağlayan duyguyu bulur. İnsan varlığının temelinde, eyleme yönelik şiddetli bir güç ve aklın en eksiksiz halini alması için gerekli bir harç olan duygu vardır. Nietzsche yaşamın, sayısız belirsizlikleriyle beraber şimdi ve buradanın coşkulu bir olumlaması olarak deneyimlenmesinden, geçmiş olaylar için pişmanlık ve gelecekteki kurtuluş için umut beslemeden deneyimlenmesinden ya-

nadır. Duyguyu göklere çıkaran Nietzsche, böylelikle felsefi soruşturmanın kapsamını genişletmiştir.

Varoluşsal felsefenin duyguyu hareket noktası alan iki büyük filozofu Nietzsche'den esin alır. Heidegger *Varlık ve Zaman*'a insanı kuşatan ve insan varoluşunu hiçbir rasyonel kavramın ya da formel teorinin yapamadığı denli ortaya koyan sıkıntı ve korku gibi ruh hallerinin bir incelemesiyle başlar. Ruh halleri varoluşun özüne nüfuz ettiği gibi, onun dış alanlarına da yayılır. Bu ruh hallerinin anlamını tam olarak kavramak söz konusu olamaz, dolayısıyla varoluş, belirgin olduğu denli ele gelmez olan ruh halleri etrafında şekil alır. Sartre'ın *Varlık ve Hiçlik*'i ise, insan varoluşunun temelindeki özgürlüğü açık eden kaygı ve utanç gibi duyguların bir değerlendirmesiyle başlar. Heidegger ve Sartre'a göre, ruh halleri ya da duygular özgül bir hisle birlikte eşsiz bir tekinsizlik ve belirsizlik hissi de yaratır.

On dokuzuncu yüzyıl psikologları, filozofların yolundan giderek zihni üç ana öğeye ayırmıştır: akıl, irade ve duygu. Bu ayrımdan hareket eden araştırmaların yapıldığı süreç içinde, akıl hastalığının irade ve duygu noksanlıklarını da kapsar biçimde salt akıl noksanlığının ötesine geçmesiyle beraber, duygu önem kazanmıştır. Psikiyatr ve avukatlar, suçtaki sorumluluk payını inceledikleri duyguların nedensel işlevine yönelik analizlerini ileri bir noktaya taşımışlardır.

Duygular, (haz ve acı gibi) duyuma bağlı temel duygulardan, (korku ve öfke gibi) basit nesne yönelimli duygular ile (kıskançlık, intikam ve hırs gibi) daha karmaşık nesne yönelimli duygulara kadar geniş bir insan deneyimleri yelpazesi ihtiva eder. 1830'dan bu yana yazılan romanlarda, cinayete sevk eden duygular arasında en çok da bu sonuncu türden duygulara yer verilir. Kıskançlık, intikam ve hırsın hepsi de, katilin başkalarıyla ilişkilendirdiği bir kayıp, zarar görme ya da yoksunluk konusunda duyduğu öfkede birleşir. Kıskançlık sevginin rakip görülen birine kaptırılarak kaybedilmesinden, intikam kişinin bir düşmanı tarafından zarar görmesinden, hırs ise genellikle kişinin kendisini daha fazlasına sahip olanlarla karşılaştırmasıyla fark ettiği maddi yoksunluktan doğar. Bu duygular hakkındaki düşüncelerin tarihine baktığımızda, bunlara ilişkin kavrayışın giderek geliştiğini görürüz; zira zamanla kayıplar, zarar-

lar ve yoksunlukların aldatıcı olduğu ve bütünüyle başkalarından değil, kişinin kendi benliğindeki eksikliklerden kaynaklandığı anlaşılmıştır. Söz konusu duyguların izdüşümsel doğasına ilişkin bu bakışla beraber, düşüncenin odağı, bunların doğuştan bir kusur ya da günahtan kaynaklandığını öne süren çizgisel nedensel modelden, bunların kişinin kendisini ve başkalarını içine alan karmaşık geribildirim ağları dahilinde ortaya çıktığını savunan modellere doğru kaymıştır. Aynı bakış, kıskançlık ve intikam duygularının aşkın bir kader tarafından yönetildiği ya da Tanrı aracılığıyla gerekçelendirildiği yönündeki geleneksel görüşleri de yerle bir etmiştir.

Kıskançlık

Viktorya dönemi ahlakçılarının ve psikologlarının kıskançlık üstüne söyleyecek pek bir şeyi olmaması hayret vericidir. Peter Stearns' ün rehber kitaplar, psikolojik araştırmalar ve hukuki dosyalara dayanarak yazdığı Amerika'da kıskançlığın tarihi konulu kitabında da belirttiği gibi, "on dokuzuncu yüzyıldaki romantik kıskançlık arşivinin en şaşırtıcı yönü de, bu konuda yoruma çok sık rastlanmamasıdır."[1] Tutku yoksunu kadınların kıskançlık duymaması gerekiyordu ve şayet duyacak olurlarsa, adabı muaşerete göre bundan yakınmamalıydılar. Kıskançlık erkekler için de bir utanç kaynağıydı, zira tutkusuz kadınların onların kıskançlık duymasına sebebiyet vermesi söz konusu olamazdı. Darwin *The Expression of Emotions in Man and Animals* (1872) adlı eserinde kıskançlığın atavik doğasını kabul ederken, Théodule Ribot'nun *La psychologie des sentiments* (Duygu Psikolojisi, 1896) ve Alexander Bain'in *The Emotions and the Will* (Duygular ve İrade, 1899) eserleri gibi klasik duygu psikolojisi kaynaklarında kıskançlık konusuna nadiren rastlanmaktadır. Bu kaynaklarda kıskançlığa ilişkin herhangi bir yorum yapılsa dahi, kıskançlık kökensel olarak insanın sorumluluğundan hayli uzak olan hayvanca çiftleşme rekabetinin bir kalıntısı olarak evrim teorisi bağlamında ele alınmıştır.

1. Peter N. Stearns, *Jealousy: The Evolution of an Emotion in American History* (New York, 1989), 44.

Kıskançlığı dış kaynaklarını ön plana çıkaran bir imgelem yoluyla ele alan rehber kitaplar, Viktorya dönemi insanını bu duygunun sorumluluğunu üstlenmekten muaf kılmıştır. Evlilik üstüne 1847 tarihli bir yazıda, kıskançlık "ifritine" tutulmaktan kaçınmak gerektiği yönünde bir uyarıya yer verilirken, ev kadınları için hazırlanmış 1858 tarihli bir el kitabında bu duygu mutlu evliliğe gölge düşüren bir "kara bulut" olarak tanımlanmaktadır.[2] Viktorya insanı kıskançlığı dışarıdan saldıran bir hastalık, başka yerden gelme bir bela saydığından, onun kendi yanlış seçim ya da korkularından kaynaklandığını kabul etmekten kaçınmıştır. Aynı dönemde bazı kimseler kıskançlığı sendeleyen bir aşkın tuzu biberi görmüş, ama kıskançlığı aşkı körüklemek için kullanma yönündeki bu strateji basit bir hile olmaktan öteye geçmemiştir.

Viktorya dönemi erkeğinin kıskançlık hususunda kişisel sorumluluk yüklenmekten kaçındığının canlı ispatı, kendi eksikliklerıyle yüzleşmekten kaçınarak diğer erkeklerle düello yapmaya büyük değer yüklemesidir. Bu dönemde erkekler kendi kıskançlıklarıyla yüz yüze gelmektense, yirmi adımda tabancanın namlusuyla burun buruna gelmeyi tercih etmektedir. Erkekler sevgi konusundaki kusurlarını üstlenmeyi öğrendikçe, rakip gördükleri bir erkeği öldürmekten daha az "tatmin" sağlar olmuştur. Düellolardaki azalma, kıskançlık ve yıkıcı sonuçlarındaki sorumluluğun samimiyetle üstlenilmesine rastlamaktadır. Düello İngiltere'de 1844'te yasaklanırken, Amerika'da 1865 İç Savaşı sonrasında yasaklanmıştır. Yirminci yüzyıl başında, Rusya, İtalya, İspanya ve Avusturya-Macaristan uluslararası Düello Karşıtı İttifak'a destek vermiştir. Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nde 1880'li yıllarda azalmaya başlayan düello, ciddi bir kavgadan ziyade gösteriş vasıtası haline gelmiştir. Almanya'da feodal geleneğin dayandığı şeref kültü olan düello, Hohenzollern monarşisiyle beraber kaldırıldığı 1918 yılına değin ölümcül bir gövde gösterisi olmayı sürdürmüştür.[3] Suçlu bulunan birini öldürmekten sağlanan "tatmin", görünüşte kişinin onuruna, bilhassa da karısı ya da sevgilisine yapılan hakareti telafi etmeye yönelik olsa da, daha

2. *A.g.y.*, 47, 23.

3. Kevin McAleer, *Dueling: The Cult of Honor in Fin-de-Siècle Germany* (Princeton, 1994), 3-9.

temelde, duygusal ya da evlilikle ilgili herhangi bir kusurunu üstlenmek yerine kendisini tehdit eden kişilere yansıtan erkekleri tatmin etmeye hizmet etmiştir.

On dokuzuncu yüzyıl sonlarında romancılar düellonun beyhudeliğini açığa vurmaya başlamıştır. Theodor Fontane *Effi Briest* (1894) adlı eserinde, düelloyu anlamsız ve tedavülden kalkmış bir kalıt telakki eder. Sevgiden yoksun evliliğindeki sorumluluğunu kabul etmeyen Innstetten, altı sene önce karısıyla beraber olarak onu boynuzlayan bir adamı öldürür; Innstetten bir arkadaşına bu olaydan bahsetmiş, böylece kendisini arkadaşının önünde onurunu korumak için cinayet işlemek zorunda bırakmıştır. Mann 1924'te kaleme aldığı *Büyülü Dağ*'da ölmek üzere olan iki veremlinin I. Dünya Savaşı arifesinde yaptığı gülünç bir düelloya yer vererek bu geleneği alaya almıştır. Mantıklı, iyimser Settembrini tabancasını havaya ateşlerken, gizemli ve bedbin Naptha tabancasıyla kendini öldürür. İkisi de düello "onuruna" uygun davranmamıştır.

Bazı erkeklerse düello yapmayı beklemeden, bir kıskançlık nöbetine girerek rakiplerini buldukları bir köşede öldürmüşlerdir. Örneğin, 1859 yılında Amerikalı bir avukat, cinayet işleyen kıskanç bir kocayı savunmak için ilk kez "teamül hukuku"ndan faydalanmıştır. Avukat, "kıskançlık nöbetine tutulmamış olsaydı" kocanın "insan içgüdüsüne aykırı davranmış olacağını" savunmuş, jüri de avukatın bu savunmasını haklı bulmuştur.[4] On dokuzuncu yüzyıl sonunda Amerikan mahkemelerinde buna benzer otuzdan az dava görülmüş, fakat adli yargı, cinai kıskançlığın, araya giren habis kişiyi evliliği korumak amacıyla aradan çıkartmanın kabul edilebilir bir yolu olduğu görüşünü pekiştirmiştir. Stearns, "kıskançlık standartlarının yeniden değerlendirilmesiyle beraber, 1900'den sonra, (delice olsa da) haklı görülebilir olan kıskançlık argümanlarının etkisini yitirdiğini" öne sürer.[5] 1920'li yıllara gelindiğinde bu yeniden değerlendirme, çocuklarda görülen kardeş kıskançlığının evrenselliğine ilişkin artan bir farkındalık, bu duygunun saklı nedenleri ve yıkıcı etkilerine ilişkin daha ayrıntılı bir inceleme ve kadının

4. Aktaran Peter N. Stearns, *American Cool: Constructing a Twentieth-Century Emotional Style* (New York, 1994), 34.

5. Stearns, *Jealousy*, 28-30.

erkeğin malı olarak görüldüğü bir toplumda bu duygunun değerine yönelik eleştiriler çerçevesinde temellendirilmiş durumdadır. Modern dönemde kıskanç kişinin bu duygudaki sorumluluğunun teslim edilmesiyle, kıskançlık cinayetlerinin hukuki olarak haklı çıkarılması uygulaması geri alınmıştır.

Kıskançlık ve Cinayet Romanları

Saplantılı kıskançlıktan dolayı öldürücü öfkeye tutulan Viktorya dönemi roman karakterlerinin başlıca örneklerinden biri, *Our Mutual Friend* romanının "başını kararlı bir tavırla öne eğmiş, sabit bir fikir doğrultusunda burnunun dikine giden" karakteri Bradley Headstone'dur (341). Headstone'un Lizzie'ye duyduğu kıskanç aşk, büyük ölçüde Lizzie'nin cazibesiyle ve kendisini "tuhaf, saplantılı bir tip" olarak nitelendiren Eugene Wrayburn'le arasındaki rekabetle körüklenmektedir (294). Lizzie'ye olan ümitsiz aşkını "Beni mahvettin!" nidasıyla ilan edişinden de anlaşıldığı üzere, Headstone duyduğu kıskançlıktan kendine pay biçmemektedir. Lizzie evlilik teklifini reddettiğinde yumruğunu taşa vurup zıvanadan çıkan Headstone, Wrayburn'ü öldürme teşebbüsünden sonra bile kıskançlığının esiri olarak kalır. Hardy'nin *Çılgın Kalabalıktan Uzak* (1874) adlı romanında çiftçi Boldwood, Bathsheba'ya olan aşkından dolayı rakibini takıntı haline getirir. Sonunda bir kıskançlık nöbeti geçirerek, gözünde çılgın bir bakış ve yüzünde korkunç bir umutsuzlukla rakibini öldürür (439). Boldwood'un saplantılı kıskançlığı, onu, bu duygunun aşırı ilgiyle yetiştirilmesinden, kadınlar konusundaki tecrübesizliğinden ve Bathsheba'ya duyduğu narsisist aşktan kaynaklandığı gerçeğine kör eder.

Tolstoy'un "Kroyçer Sonat"ında (1889), karısına ve onun müzik öğretmenine duyduğu kıskançlık, Pozdnişev'i "vahşi bir hayvana" çevirir. Özellikle de ikisi birlikte Beethoven'ın *Kroyçer Sonat*'ını çaldıklarında kıskançlıktan çılgına dönmektedir. Pozdnişev onu karısını bıçaklayarak öldürmeye sevk eden bir dizi neden sayar; davranışının sorumluluğunu başkalarına yansıtan bu nedenler arasında on altı yaşındaki cinsel uyanışı da vardır. Pozdnişev kıskançlık nedenini evlilik hayatının geneline, kadınların kışkırtıcı kıyafetlerine, karısının piyano çalmasına, müzik öğretmenine, hatta Beethoven'ın

müziğine yansıtır. Bazı nedenler kendi içinden gelmektedir – ahlaksızca zina yapması ve kendi tabiriyle "en iğrenç fikirleri icat edip zorla kafama sokan bir şeytan". Fakat bu nedenler yalnız ona özgü ya da onu mesul gösteren emareler olmaktan ziyade bütün erkeklerde ortaktır. Üstelik Pozdnişev'e göre bunu ona şeytan yaptırmıştır.

Zola'nın *Hayvanlaşan İnsan* romanı, Roubaud'nun karısının on altı yaşındayken vaftiz babası tarafından iğfal edildiğini öğrendiği ümitsiz bir kıskançlık sahnesiyle açılır. Kendi hayvanlığını anlamak şöyle dursun, karısının savunmasızlığını bile anlamayan Roubaud, duyduğu öfkeyi karısından çıkararak vaftiz babayı öldürmeden önce bir ısınma turu atar. Karısının kafasını masaya çarpar ve "vahşi ve umursamaz bir hiddetle, sımsıkı kenetlenmiş dişleri arasından soluk alarak" onu saçından sürükler (36). Roubaud'nun Severine'in vaftiz babasını öldürmesinden sonra, romandaki başka karakterler de öldürücü kıskançlığın pençesine düşer. Jacques'ın âşığı Flore, Jacques'ı ve âşığı Severine'i öldürmeye çalışır. Jacques ve rakibi Pecqueux, başka bir kadın için yaptıkları kavgada birbirlerini öldürürler. Roman karakterlerinin hiçbiri çektiği ıstırabın nedenini kendinde aramaz; daha ziyade, rakiplerini ya da sadakatsiz âşıklarını tek neden olarak görüp çözümü onları öldürmekte bulurlar.

Roman karakterlerinin düşünce ve eylemlerinden hareketle, kıskançlığın neden ve sonuçları (ya da başka bir nedensel etken) hakkındaki artan farkındalığa dair bir tartışma ortaya koymak, yazarın karakterleriyle arasındaki mesafeye dair metodolojik sorunlar gündeme getirmektedir. Zola'nın karakterleri kendi kıskançlıklarının neden ve sonuçları konusunda kör olabilir, ama Zola, kuşkusuz, tamamıyla kör değildir; aynı şey Dickens, Hugo, Hardy ve Tolstoy için de geçerlidir. Yarattıkları kıskanç karakterlerin edebi açıdan etkili olması, yazarların, bu karakterlerin kıskançlık hususundaki cehaletinin ve bundan kendilerine pay çıkarmamalarının doğurabileceği yıkıcı sonuçları anlama ve yeniden bina etme yeteneğine bağlıdır. Bu durumda modern romancıların Viktorya dönemi romancılarından daha özgül ve doğru bir kıskançlık anlayışına sahip oldukları savı neye dayandırılabilir?

Bu savı destekleyecek üç dayanağım var. İlk olarak, bu sav rehber niteliğindeki elkitapları, psikolojik çalışmalar ve hukuki davalar (örneğin Stearns'ün evlilik ve kardeş kıskançlığı konusunda ya-

pılan daha dikkatli uzman gözlemlerine bağlı olarak 1890 ve 1920 yılları arasında Amerika'da kıskançlığın nasıl "ön plana çıkıp odak haline geldiği" savını desteklemek için kullandığı davalar) dahil başka pek çok kaynak tarafından da desteklenmektedir.[6] Daha önceki bir çalışmamda, Avrupa ve Amerika'da Viktorya döneminden modern döneme kadar kıskançlığın edebiyat ve sanattaki temsillerini inceledim ve benzer sonuçlara vardım.[7] İkinci olarak, Viktorya dönemi ve modern dönem, romancılar ile yarattıkları karakterler arasındaki yazım mesafesinin kendisi açısından da farklılık göstermektedir. Viktorya dönemi romancıları, karakterlerini mahvedenin içgörü eksikliği olduğunu bilseler de, düşünme biçimleri karakterlerinin kendi tasarılarıyla daha paraleldir ve onları modern romancılara nazaran daha fazla mazur göstermişlerdir. Zola Jacques'ın kıskançlığının kalıtsal bir lekenin ürünü olduğuna inanırken, Dickens Sikes'ın kıskançlığını aldığı kötü terbiyeye ve içinde bulunduğu sefil ortama bağlar. Hardy Boldwood'un saplantılı kıskançlığının kaderin bir sonucu olduğunu düşünürken, Tolstoy Pozdnişev'in kıskançlığının mevcut evlilik âdetlerince belirlendiğini açıkça ortaya koyar. Üçüncü olarak, Viktorya dönemi romancıları, modern dönemde ortaya çıkan varoluşçuluk ve psikanaliz gibi düşünce yapılarındaki teorik davranış çözümlemelerine başvurma fırsatından yoksundur.

Viktorya dönemi romancıları kıskançlığın ruhsal nedenlerini görememenin getirdiği yıkıcı sonuçları konu alırken, modern varo-

6. Bkz. 3. Bölüm, "Jealousy Moves Front and Center: 1890-1920", Stearns, *Jealousy*, 66-87.

7. Stephen Kern, *The Culture of Love: Victorians to Moderns* (Cambridge, Mass., 1992), 264-80. Sadakatsiz sevgililerini ya da rakiplerini öldürmek yerine kıskançlık deneyimiyle olgunlaşan karakterler yaratan modern romancılar arasında Henry James, E. M. Forster, Thomas Mann, Marcel Proust ve James Joyce sayılabilir. Kıskançlık konulu bölümü şöyle bitiriyorum: "Kıskançlık duygusundaki sorumluluğunu önemsizleştiren yahut yansıtan, kıskançlık deneyimine çamur atan ve bu duygunun iç yüzünü çözmeyi başaramayan Viktorya dönemi insanı, kıskançlığın herkes için aynı olduğunu düşünmüş, içini kaygı ve kendine acımayla kemiriyor olsa dahi onu kendinden her daim uzak kalan bir 'dış ziyaret' olarak genellemiştir. Diğer taraftan, kıskançlıktaki sorumluluğunu teslim eden, kıskançlığı -hoşnutluk verici olmasa da- yapıcı sayan ve onu daha güçlü bir özfarkındalıkla çözüme ulaştıran modern insan, bu duyguyu kendi sevme biçimlerindeki eksiklik ve olanakların mânâlı bir dışavurumu addeder" (280).

luşçuların yaptığı gibi kişinin gerçekten ne dereceye kadar kıskanç *olabileceğini* hiçbir şekilde sorgulamamıştır. Sikes, Nancy'yi öldürdüğünde, yalnız ihanet ve kıskançlık duygularıyla dolup taşmaktadır. Modern varoluşçular, böylesi varoluşsal bir doluluğun olanaklılığını sorgulamaya girişmiştir. Sartre'a göre kıskançlık aşkın kaçınılmaz bir yönüdür, ama kişinin hiçbir zaman tam olarak deneyimleyemeyeceği bir duygudur. Kıskanırız çünkü anlamımızın başkası tarafından mutlak olarak olumlanmasını isteriz, fakat dışarıdan beklenen bu şahitlik mutlaka başka kimse ve şeyler tarafından kesintiye uğratılır. Sartre *Kirli Eller* (1948) adlı oyununda katilliğini haklı çıkarmak amacıyla kıskanç bir koca rolüne bürünen bir karakter yaratır. Hugo Marine, II. Dünya Savaşı sırasında Komünist Parti'ye olan bağlılığını ispatlamak için, faşistlerle işbirliği yapma isteğinden dolayı hain sayılan parti üyesi Hoederer'i öldürmeyi kabul eder. Fakat Hoederer'in sekreterliğini yaptığı sırada, tıpkı karısı Jessica gibi ona hayranlık duymaya başlar. Hugo ile Jessica'nın evliliğindeki sorunlar, çiftin samimiyet kurma zorluğundan kaynaklanmaktadır. Hugo, karısını ev kadını rolü yapmakla suçlarken, karısı da onu devrimci rolü yapmakla itham eder. Jessica ona neden tanımadığı birini öldürmek istediğini sorduğundaysa, Hugo, "böylelikle karım beni ciddiye alacak" cevabını verir. Hugo'nun, karısı tarafından ciddiye alınma isteğinin altında, daha temel bir istek olan kendini ciddiye alma isteği yatmaktadır aslında.

Cinayet, Hugo'nun oynadığı oyunun doruk noktasıdır ve cinayet işleme isteği, duyduğu kıskançlıktan kaynaklanmaktadır. Ama acaba gerçekten böyle midir? Jessica, ona gerçek görünen tek kişi olan Hoederer'in büyüsüne kapılır. Jessica'nın ona olan aşkını sezen Hugo, kıskançlık duymaya başlar. Jessica, Hoederer'e aşkını itiraf eder ve kocasının onu öldürme planlarından bahseder. Jessica'nın, kocasıyla gülmeden öpüşemediğini söylemesi üzerine Hoederer onu öptüğünde, Jessica artık gülmüyordur. Tam o sırada çıkagelen Hugo, karısıyla Hoederer'in sevgili olduğunu anlar ve rakibini oracıkta vurur. Hoederer ölmekte olduğu esnada, korumalarına, "Kıskandı da o yüzden vurdu beni. Karısıyla yatıyordum," diyerek Hugo'yu bir anlamda korur (239). Son nefesini vermekte olan Hoederer, onun yarı samimi kıskançlığının meşru görünmesini sağlayacak şekilde Hugo'nun ihanetini örter.

İki yıl sonra salıverilen Hugo, ona Hoederer'i neden öldürdüğünü soran başka bir parti üyesi Olga'yı ziyaret eder. Cinayetten bu yana bu soru ona acı vermektedir. Hugo "Onu... onu öldürdüm çünkü kapıyı açtım. Tek bildiğim bu işte," diyerek cevap vermeye çalışır. Kadın nedenin kıskançlık mı olduğunu sorduğunda ise, Hugo söyleyecek söz arar: "Kıskançlık mı? Belki... Bu cinayeti işledim mi ki?.. Suçum nerde, hani? Öyle bir şey var mı?.. Hoederer'i dünyada kimseyi sevmediğim kadar severdim... Bunu neden yaptım, bilmiyorum" (241-2). Kıskançlık bir bahanedir, ama Sartre bütün eylemlerin arkasındaki nedenlerin –acımasız ebeveynler ve kapitalist baskıdan, kapıyı açmak gibi rastlantısal olaylara dek tüm nedenlerin– bahaneler ve kısmi açıklamalar olduğunu ima eder. Sartre'a bakılırsa kıskançlık Dickens'ın Sikes ve Headstone'a, Zola'nın Roubaud ve Flore'a yüklediği türden bir duygusal doluluk ve tekil nedensel güç yaratmaz.[8] Kıskançlıkta başkasına yönelik bir saplantı söz konusudur, ama ironiktir ki, kıskançlık büyük ölçüde kişinin kendi eksikliklerinden kaynaklanır. Üstelik kıskançlığın cinayetteki rolü, şiddetli olduğu denli kusurlu olan bu içsel kaynaklardan ileri gelir.

Lolita'da (1955) Nabokov'un kıskançlık nedenli cinayeti açıklamakta kullandığı en önemli teori psikanalizdir. 1917'de Freud "mutlu bir evliliği" olan bir kadına ait vaka kaydından hareketle kıskançlığı tayin eden bilinçdışı öğeleri açıklamıştır.[9] Kadın kıskançlıktan deliye dönerek, kim tarafından yazıldığı belli olmayan, düzmece olduğunu bildiği bir mektuptan dolayı kocasını suçlamaktadır. Freud kadının kıskançlığını, üvey oğluna duyduğu yasak aşkın bir sonucu sayar. Kadının aşkı, kocasının sadakatsizliği olarak bilinç düzeyine çıkmıştır. Bu dönüşüm birtakım bilinçdışı mekaniz-

8. Varoluşsal açıdan yorumlanan bir diğer kıskançlık vakası için bkz. Simone de Beauvoir, *L'Invitée* (1943); Türkçesi: *Konuk Kız*, çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel, 1971. Romanda Françoise kendine rakip gördüğü Xavière'i, bir erkek davası yüzünden değil, Xavière Françoise'nın kendisini kıskandığını fark ettiği için öldürür. Françoise kendisini böyle küçük düşürücü ve tanımlayıcı bir hisle damgalayan Öteki'nin gücünü yok etmek amacıyla cinayet işler.

9. Sigmund Freud, *Introductory Lessons on Psycho-Analysis* (New York, 1966), ders 16; Türkçesi: *Psikanalize Yeni Giriş Dersleri*, çev. Selçuk Budak, Ankara: Öteki, 1999.

maları tetikler. Kadın üvey oğluna olan hislerinin cinsel muhtevasını *yadsır*, duygularının libidinal enerjisini *bastırır* ve bunları masum bir sevgi olarak *gizler*. Bastırılmış yasak dürtüler kadının üvey oğlundan kocasına yönelerek *yer değiştirir* ve bir kıskançlık saplantısına *dönüştürülür*. Freud buradan hareketle, kadının her kıskançlık deneyimini üvey oğluna duyduğu bastırılmış cinsel arzunun bilinçdışı bir ifadesi sayar. Freud'un kıskançlık tahlilinde, kıskançlığın bilinçdışı nedenleri üstünde durulur.

Nabokov, Humbert'ın Lolita'yı baştan çıkararak elinden alan rakibi Claire Quilty'ye olan kıskançlığını izah etmek için bilinçdışına başvurmaz. Yine de Nabokov cinayeti açıklamak için dolaylı, hatta kimi zaman şaka yollu olarak psikanalize yaslanır. Humbert'ın çekici genç kızlara meylinin kökeninde, on üç yaşındayken ilk sevgilisi Anabelle'i tifüsten kaybetmesiyle yaşadığı travma yatmaktadır. Humbert cinayet silahı olan tabancayı "dünya yüzündeki ilk babamızın belden aşağısının ortasına düşen organın Freudcu simgesi" olarak tarifler (219). Humbert kendi şiir ve rüyalarının yanı sıra Quilty'nin takma adlarını ve cinsel eğilimlerini de psikanalitik olarak yorumlamasına karşın, "psikanalistlerin [onu] sahte libidoların sahte özgürlüğüne dair vaatlerle kazanmaya çalışma" tarzını küçümser (18). Dahası, Nabokov akıl hastanesinde yatarken Humbert'ın "psikiyatrlarla kafa bulmayı nasıl sonsuz bir eğlence kaynağı saydığını" aktarırken de psikanalizi alaya alır. Humbert psikiyatrları muzipçe kandırır; işin bütün iç yüzünü bildiğini onlara asla belli etmez; onlara anlatacak süslü rüyalar uydurur, sahte "asal sahneler"le onları alaya alır ve bunları yaparken gerçek cinsel çıkmazına dair en ufak bir ipucu vermez (34). Nabokov Freud'la dalga geçse de, Humbert'ın Lolita'ya olan tutkusunu ve Quilty'ye olan öfkesini psikanalitik soruşturmanın araştırmacı ruhu ve uzlaşmaz dürüstlüğüyle ele almıştır.

Humbert, onu elinden alan kişinin kimliğini öğrenip Lolita'nın evinden, rakibini öldürmeye kararlı şekilde ayrıldığı zaman, en az Sikes kadar bu düşünceye sabitlenmiştir ve kafasındaki cinsel kıskançlık hayalleriyle ondan daha da fazla acı çekmektedir. Yine de Sikes'la kıyaslandığında Humbert kıskançlığının kökenlerine dair –tutkusundaki saçmalık ve çaresizliğe dair– daha fazla farkındalığa sahiptir ve bu duygudaki sorumluluğunu üstlenme konusunda daha

isteklidir. "Aşağılık ve hayvani" mizacı, bu mizacın onu nasıl sefilleştirdiği ve "çocuksu gülümsemesinin ardındaki iğrenç canavarlar lağımından" çıkarak Lolita'yı nasıl yozlaştırdığı konusunda daha açık yüreklidir (284, 44). Humbert'ın kendine dair samimi tahlilinde, "kendi halinde, yetersiz, pasif [ve] ürkek" olması gibi sıradan özelliklerine de yer vardır (88). Hatta Humbert, ateş etmeye başlamadan önce Quilty'yle ettikleri kısa kavga esnasında yerde debelenirken sergiledikleri zamparaca benzerliği düşünerek, onunla kendisi arasında bir özdeşim bile kurar. Humbert'ın Quilty'yi öldürmesi, kıskanç Viktorya dönemi karakterlerinin cinayet işleme konusundaki şaşmaz kararlılığına tezat oluşturan bir güldürü gibidir. Bu güldürü, afallamış Quilty'nin can sıkıcı bir misafir gibi Humbert'ten kurtulmaya çalışmasıyla başlar, birkaç el silah atışından sonra yaralanmış olan Quilty'nin çılgınca piyano çaldığı tuhaf perde arasıyla devam eder ve nihayet Quilty'nin çaresiz yakarışları ve hayatını bağışlamasına karşılık Humbert'e vadettiği acayip cinsel sunularla (üç memeli bir kadın gibi) sonlanır.

Humbert, Quilty'nin neden öldürülmekte olduğunu anlaması gerektiğinde kararlıdır ve bu yüzden öldürme gerekçelerini aydınlatmak için ona yazdığı bir şiiri okutur. Neden bildiren "ötürü" kelimesinin sıkça geçtiği şiir buna rağmen Humbert'ın çektiği acıdan kimin sorumlu olduğunu kesin olarak açıklamakta yetersiz kalmakta ve konuyu dağıtmaktadır. Mesela, şiirin son dizelerinde şöyle denmektedir: "bütün yaptıklarından ötürü/ bütün yapmadıklarımdan ötürü/ ölmelisin" (300). Bu mübadele süresince Quilty giderek öldürmeye değmez bir rakip halini alır, çünkü Lolita'yı hatırlamakta bile güçlük çekiyordur ve Humbert'a iktidarsızlığı yüzünden onunla beraber olamadığını, cazibesinden tat almadığını söyler. Humbert dibini deştikçe, kıskançlığı o denli odaksız ve gerekçesiz bir hal alır. Quilty öldükten sonra ise Humbert onu cinayete götüren nedenin müphemliğini ve intikamının boşunalığını görür. "Herhangi bir rahatlama duymak şöyle dursun, kurtulmayı umut ettiğimden çok daha ağır bir yük var üzerimde" (304).

DeLillo'nun modern kültür ve duyguların süpermarketlerin, alışveriş merkezlerinin ve bilhassa televizyonun kesilmeyen beyaz gürültüsünden dolayı nasıl yok olmaya yüz tuttuğunu ele aldığı romanı *Beyaz Gürültü*'de (1985) kıskançlık, teknolojik dalga ve ışın-

larla bozulup yayılmaktadır. İlk bölümün başlığı olan "Dalgalar ve Radyasyon", televizyonun bizi düşünerek seçim yapma gücünden mahrum bırakan kesintisiz reklamlarına, acıya duyarsız kılan yıkımlarına ve insan olanaklarına körleştiren kestirilebilir kurgularına bir göndermedir. Romanın anlatıcısı, oğlu tarafından televizyon ışınlarının bebeğe zarar vererek beyin hücrelerini öldürdüğü hususunda uyarılan Jack Gladney'dir. Gladney'nin komşuları, kasabalarına tehlike saçan zehirli demiryolu döküntülerinin gerçekliğini tecrübe edemezler çünkü olay canlı yayından aktarılmamıştır. Karısının, TV kültürünün "parazit" bir yaratısı olan Bay Gray'le yaşadığı ilişkiyi öğrenen Gladney kıskançlık duyar. Bay Gray TV kumandasının farmakolojik muadili olan ve nörotransmitterler yoluyla beyinde etki edip ölüm korkusunu azaltan Dylar ilacı karşılığında Jack'in karısıyla birlikte olmaktadır.

"Bir otel odasında dalgalar halinde ilerleyen puslu gri bir ayartıcı" gibi görünen Gray'i ilk kez gördüğünde, kötü bir TV alıcısı görüntüyü nasıl altüst ederse Jack'in kıskançlığı da onu öyle altüst eder. Jack'in yaptığı cinayet planı ise, yine kötü bir televizyon filminden devşirilmiş bir plan gibidir: "Birkaç kez arabayla sahnenin önünden geç, arabayı sahneye belli bir uzaklıkta park et, yürüyerek dön, gerçek ya da takma adıyla Gray'in yerini bul ve olabildiğince çok acı çekmesi için onu bağrından üç kez vur" (304). Jack, giderek amaçsızlaşan davranışlarını onaylayıp sağlamlaştırmak için, gittikçe arapsaçına dönen planını tekrar eder. Gerçek adı Mink olan Gray'in yerini saptar; Gray süpermarketlerdeki güvenlik kameralarına benzer şekilde yükseğe monte edilmiş bir televizyonun olduğu pejmürde bir motel odasındadır. Jack'in, fıstık ezmesi rengindeki çökmüş yüzü ve teniyle, plastik terlikleri, Budweiser şortu ve Hawai gömleğiyle sandalyede sere serpe uzanır bulduğu Mink tehdit edici olmaktan öte, acınası bir haldedir. Boş fıstık ezmesi ambalajları ve bira kutularıyla bulduğu Mink, ucuz ticaret ve televizyon reklamlarının yaratımı olan çökmüş bir adamdır. Mink'i öldürme teşebbüsü sırasında Jack'in kıskançlığı, son umudunun "adam bile denemeyecek bu tükenmiş tip" olduğunu fark ettiği karısına yönelik acımaya dönüşür (307).

Dylar (ve kanal çevirme) Mink'in televizyonla gerçekliği ayırt etme kabiliyetini silip süpürmüştür. Mink, hayatına televizyon cın-

gıllarından duyduğu talimatlarla yön vermektedir. Korkmaya başladığında, bir yandan televizyondaki titreşimli görüntüyü izlerken ağzına Dylar hapları atar ve görüntü dalgalanmaya başladıkça hapları televizyona doğru fırlatır. Dylar'ın kelimelerle eylemleri birbirine karıştırdığını bilen Jack "Mermi yağmuru!" diye bağırınca, Mink yere devrilerek tuvalet çukurunun arkasında kıvranmaya başlar. Jack o sırada Mink'e iki el ateş eder. Ardından olaya intihar süsü vermek için silahı Mink'in eline verir ama Mink bu arada onu bileğinden vurur. Jack sersemlemiş vaziyette kolunu sarar ve Mink'i kendi arabasına sürükler; hastaneye giderken ona suni teneffüs yapmak için durur. Sonunda Jack kendini Mink'le özdeşleştirir: "Onu fiziksel olarak kurtarıp kaderlerimizi birleştirerek, ikimizi, hepimizi şereflendirdim" (315). Jack'in kıskançlığı kurduğu bu özdeşimle iyice dağılıp gider. John N. Duvall'ın da belirttiği gibi, "Erkekçe öfkesinin kaynağıyla yüzleşme umuduyla motel odasına gelen Jack'in tek karşılaştığı, iktidar ve otoritenin her an kırılmaya müsait incecik kabuğudur. Bir hapçı enkazına dönmüş olan Mink intikam için tatmin edici bir hedef değildir, çünkü kişiliğinin bir esası ya da odağı yoktur."[10] Jack'in kıskançlığı ayrıca kitle kültürü içinde dağılmıştır. DeLillo kıskançlık nedenli cinayete dair tekil bir açıklama sunmaz ve Amerikan kültürünün dayandığı tek bir kaynak göstermez. Daha ziyade, herkesin kaderini televizyon ve alışveriş merkezleri tarafından özünden edilmiş bir sistemde birbirine karışmış olarak görür; duygular ise herkesi bireysel ifadelere sağırlaştıran ve özgün düşüncelerden mahrum bırakan programlanmış bir beyaz gürültü denizinde boğulmuştur.

Hugo, Humbert ve Jack kıskançlıkları üstüne düşündükçe, bu duygu cinayet nedeni olarak güvenilmez ve yetersiz hale gelir. Tetiği çektikleri anda, kararlılıkları yok olurken, amaçları da karmaşık bir hal alır. Sartre, Nabokov ve DeLillo romanları, kıskançlığa yakından bir bakışın onun nedensel rolünü nasıl ortadan kaldırdığını konu alması bakımından modern döneme özgü felsefelerin etkisini taşımaktadır. Sartre kıskançlığı kendi varoluş felsefesi ışığında

10. John N. Duvall, "The (Super) Marketplace of Images: Television as Unmediated Mediation in DeLillo's *White Noise*", *Arizona Quarterly* 50 (Sonbahar 1994): 145.

tahlil ederken, Nabokov psikanalizden hareket eder, DeLillo ise modern sistem teorilerini bir araya getirir. *Beyaz Gürültü* tüketicilerin, kafa karışıklığından en nihayet kurtulacağı yönünde acı ve ironik bir umutla biter. "Sonunda ne gördüklerinin ya da ne gördüklerini düşündüklerinin bir önemi kalmayacak. Mağazalar her ürünün ikili esrarının şifresini hatasız çözen holograf tarayıcılarla donatılacak." Tarayıcılar tüketicileri bireysel seçimleriyle hataya düşmekten kurtaracaktır. Seçtikleri herhangi bir şey konusunda kuşkuya düştüklerinde, geribildirim teknolojileri zihinlerini okuyacak ve uygun makbuzları ellerine tutuşturacaktır.

Tom LeClair'e göre, "DeLillo'nun hem romana hem de dünyaya yaklaşımı 'sistem teorisi' fikirlerinin etkisinde kalmıştır ve bunlarla koşutluk gösterir; bu teori, (insan dahil) ekolojik sistemlerin karşılıklı iletişimlerine odaklanan çağdaş bir bilimsel paradigmadır".[11] Sistem teorisi kıskançlığın nedensel işleyişini pek çok başka kaynak arasında bölüştürmek ve kişisellikten çıkarmak için bir yapı sunarak psikolojik belirlenimciliğin çizgisel nedenselliğine meydan okur. DeLillo karakterleri birbirleri ya da dünya üzerinde etki eder ve kimsenin mesuliyetinde olmayan birbirine bağlı nedensel etkenlerin yer aldığı sistemler dahilinde bunların etkilerine maruz kalırlar. Burada, kıskançlığın genel nedensel işleyiş sistemleri içinde dağıldığı bir dünya söz konusudur. DeLillo bu işleyişi Jack'in kendi düşüncesini "etkileşim halindeki güçler ağı" olarak betimlediği kısımda ortaya koyar: "Attığım her adımda, her biri başka şeylerle ilişkili olan süreçlerin, bileşenlerin ve şeylerin ayırdına varıyorum" (304). Televizyon *Beyaz Gürültü*'deki iletişim halkalarının önde gelen aracı olsa da, DeLillo'nun eserinde başka pek çok geribildirim sistemi de incelenmektedir: ekolojik, fizyolojik, psikolojik, toplumsal, ekonomik ve dilsel sistemler. Söz konusu geribildirim sistemleri ekonomideki piyasa dalgalanmalarını, sosyolojinin kendi kendini gerçekleştiren kehanetlerini, biyolojideki dengeyi, mantıktaki kısır döngüleri ve sibernetikteki çeşitli mekanik, elektriksel ve insani iletişim ağlarını kapsamaktadır. Yirminci yüzyıldaki nedensel kavrayışın ayırt edici bir özelliğini temsil eden bu sistemler, öz-

11. Tom LeClair, *In the Loop: Don DeLillo and the Systems Novel* (Urbana, III. 1987), xi-xii.

güllük-belirsizlik diyalektiği tartışmamın odağında bulunan ve gittikçe daha karmaşık ve olasılıkçı bir hale gelen alan-merkezli nedenselliğe dair sayısız veri sunmaktadır.

İntikam

İntikam, Yunan tragedyasından modern döneme kadar hep bir cinayet nedeni olagelmiştir. Bir edebiyat eserinin olay örgüsünü, erdemli bir karaktere yapılan korkunç bir kötülükten daha fazla canlandıran bir şey daha yoktur. Modern popüler kültürde bu türden hikâyelerden geçilmezken, ciddi edebiyatta, önceki dönem romanlarında intikamı haklı çıkaran türden saplantılı bir kararlılığa ve –ilahi olmasa da– aşkın bir onaya yer verme konusunda artan bir isteksizlik gözlenir. Söz konusu kültürel dönüşüm, melodramatik tarzın edebiyat üzerindeki etkisindeki ve dinsel inançtaki azalmanın sonucudur.

Viktorya dönemi melodramlarında duygular abartılarak yüze nakşedilir ve iyi kahramanlarla kötü hainler arasındaki açık davranış ayrımıyla ifade edilirdi. Winifred Hughes'un belirttiği gibi, "On dokuzuncu yüzyıl ortası oyunculuk tekniği mimik ve görüntüye yaptığı aşırı vurguyla, tıpkı senaryonun kendisi gibi, taşkınlık ölçüsünde şişkin ve abartılı kalmıştır. ... İyi ile kötü, kahramanlar ile hainler, hepsi, yeterince düşünülmemiş ve izah edilmemiş olduğu gibi, eylemlerinin neden ya da kökenlerinden ziyade sonuçlarından hareketle sahneye aktarılmıştır."[12] 1860'ların İngiliz duygusal roman yazarları (örn. Wilkie Collins, Charles Reade ve Mary Braddon) yarattıkları hain karakterlere bir ölçüde vicdan ve derinlik katmıştır. Öte yandan Viktorya dönemi romancıları, baştan aşağı kötü olan düşmanlarına karşı savaşan özünde erdemli kahramanları resmetmeye çoğunlukla devam etmiştir. Viktorya dönemi romanında, intikam edimleri bu duygunun kişinin kendi içindeki kaynağına yönelik asgari sorgulamayla gerçekleştirilir ve daha ziyade hainlerin kötülükleri üzerinde yoğunlaşılır. Viktorya dönemi romanlarının intikamcı karakterleri çoğunlukla yazgısal ya da tanrısal bir amaç

12. Winifred Hughes, *The Maniac in the Cellar: Sensation Novels of the 1860s* (Princeton, 1980), 11, 12.

doğrultusunda cinayet işledikleri kanısına sahiptir. Melodram yazarları kaynağını Tanrı'dan alan ahlaki kesinliklere dayanan bir dünya kurgulamıştır. Modernist romancılar ise aksine iyinin kötüye karşı melodramatik zaferine karşı çıkmış ve intikamın ilahi haklı çıkarımını sorgulamıştır.

David Brion Davis öldürücü intikamın on dokuzuncu yüzyıl romanındaki popülerliğini, iyiyle kötünün birbirinden kesin çizgilerle ayrıldığı düello, linç ve idam cezası gibi diğer kamusal intikam biçimleriyle ilişkilendirir. William Gilmore Simms'in *The Partisan* (Partizan, 1835) adlı romanında, hamile karısını vahşice işkence ederek öldüren Tory partizanlarından intikam almak için Tory partisi askerlerini öldüren bir adam konu alınır. Robert Montgomery'nin *Nick of the Woods* (Orman Adamı Nick, 1837) adlı romanı ise, karısı, annesi ve beş çocuğu bıçağını ve silahını bir dostluk göstergesi olarak verdiği Kızılderililerce katledilen Pensilvanyalı bir çiftçiyi konu alır. Ailesinin intikamını almayı ilahi bir görev sayan çiftçi, insandan saymadığı bu "pis Kızılderilileri" öldürerek kafa derilerini yüzer. Davis'e göre, "Bu gözü dönmüş çiftçinin nazarında intikam kutsal, bir Kızılderili'nin bağrına bıçak saplamak ise ilahi bir coşkunluktur". Öldürme, esaretten muzaffer bir kurtuluşa, benliği tehdit eden her tür şeyin doğrudan yok edilmesine denk gelmektedir. Romanlara konu olan tipik intikam olaylarında, "'normal' intikamla saplantı arasındaki fark ancak bir derece farkıdır" ve başka nedenlerle işlenen cinayetler cinayet güdüsünün ve eyleminin şiddeti açısından bunlara kıyasla daha sönük kalır.[13]

Zola'nın *Germinal*'inde (1885) açlık çeken maden işçisi ailelerin kızlarıyla yiyecek karşılığında cinsel ilişkiye giren nefret uyandırıcı dükkân sahibi Maigrat'dan alınan intikam, vahşice ve son derece tatmin edicidir. Bir grev esnasında kadınların ayaklanmasıyla Maigrat dükkânın çatısına çıkmak zorunda kalır ve oradan düşerek ölür. Derken kadınlardan biri Maigrat'nın pantolonunu çıkarırken, bir diğeri bacaklarını ayırır ve üçüncü bir kadın çıplak elleriyle onun cinsel organlarını keser. Kadın elindeki kanlı kütleyi "bir zafer hırıltısıyla" havaya kaldırır ve grev nedeniyle virana dönmüş

13. David Brion Davis, *Homicide in American Fiction, 1798-1860* (Ithaca, New York, 1975), 105, 106, 211.

kasabada gösteri yaparak kinini haykıran kadınların oluşturduğu hattın önünde bayrak gibi salladığı bir sopaya takar (351). Bu kadınlar kocalarını, oğullarını ve kızlarını risk altına sokan bir sistemin omuzlarına bindirdiği baskıyla baş etme konusunda çaresizdirler, ama nedenlerini ya da değerini ikinci kez düşünmeksizin gerçekleştirdikleri bu intikam edimi onlara anlık bir tatmin sağlar. Öfkeli kadınlar bir anlığına da olsa tamamen içine çekildikleri bu eylemden büsbütün memnuniyet duymaktadır.

Moby Dick'te (1851) Melville'in sıkça saplantılı biri olarak bahsettiği Ahab adeta bir konsantrasyon ve takıntı timsalidir. Ahab, Moby Dick adlı dev balinayı avlamaya çalıştığı sırada bir bacağını kaybettikten sonra kendini onu bulup öldürmeye nezretmiştir. Ahab *Pequod* adlı balina gemisinin direğine, balinayı ilk yaralayan adam tarafından alınacak olan bir altın para çakarak öfkesini oraya nakşeder. Yumruklarını sıkarak uyuyan Ahab her uyandığında ayalarını kan içinde bulur. Ahab'daki intikam azmi, "kendini adadığı amaca diktiği korkusuz ve donuk bakışlarındaki katı ve sonsuz dayanıklılığı, amansız inatçılığı" açığa vuran görünüşüne de yansımaktadır (111). Hiçbir şey onu yolundan döndüremez. Kendisinin de söylediği gibi, "değişmez amacıma giden yol demir raylarla döşeli; ruhum bu raylar üzerinde kayıp gidiyor" (147).

Ahab'ın intikam saplantısı dahil tüm esrarların arkasında, yol gösterici bir kadere ya da Tanrı'nın iradesine yönelik bir beklenti vardır. Ahab, bilinçsiz bir içgüdüyle onu yaralayan "akılsız bir hayvandan intikam almanın" hikmetini sorgulayan Starbuck'a, her olayda "muhakemeden yoksunluk maskesinin altında, bilinmeyen ama kesinlikle muhakeme eden bir şeyin yüz hatları seçilir," cevabını verir (144). Ahab'ın kendi intikamının ardında ilahi bir onayın olduğu yönündeki inancını besleyen, balinanın içgüdüsünün ardında aşkın bir amacın olduğuna duyduğu inançtır. Moby Dick "bazı derin insanların içlerini kemirdiğini hissettiği o habis faillerin hepsinin vücuda gelmiş" halidir (160). Ahab nefretini balinaya yansıttığının farkında olmasa da, "Ahab'ın Âdem'den bu yana insanlığın biriktirdiği bütün kin ve öfkeyi balinanın beyaz bedenine yüklediğini" söyleyen Melville için aynı şey söylenemez (160). Kuşkusuz, Melville Ahab'ın nesiller ötesinden gelen bu öfkeyi nasıl kalıt aldığını kesin olarak belirtmekte yetersiz kalmıştır. Melville açıklama-

sını en nihayet akıl ermez bir ilahi nedenselliğe dayandırır: "Bu büyük insani ıstırapların kökenlerinin izini sürme işi bizi en sonunda tanrıların herhangi bir kaynağı olmayan ekber evlatlarına götürür" (386). Viktorya dönemine ait bu belirsizlik itirafı, modern dönemde nihai kavranılmazlığın teslimine denk düşen belirsizlik kabulünden farklı olarak, ilahi bir açıklamanın getirdiği rahatlamayla kuşatılmıştır. Ahab'ın intikamı, Tanrı tarafından olmasa da kader tanrıçaları tarafından döşenmiş demir raylarda kayıp gitmeye odaklanmış bir duygu yoğunluğudur.

Sherlock Holmes'ün *Kızıl Dosya*'da (1887) çözdüğü cinayetin nedeni de, Tanrı tarafından tasdik edilen ve ancak onun aracılığıyla mümkün kılınan saplantılı intikama dayanmaktadır. Salt Lake City'de yaşayan Jefferson Hope, Lucy Ferrier'in aşkını kazanır, ama aşkları iki eşli Mormonlar tarafından engellenir: (Lucy'nin babasını öldüren) Joseph Strangerson ile (Lucy'yi kendisiyle evlenmeye zorlayan) Enoch Drebber. Kısa süre sonra Lucy ölür. Onun cesedini bulan Hope, nikâh yüzüğünü alır ve hayatını bu iki adamı bulup öldürmeye adar; öldükleri esnada onlara nikâh yüzüğünü gösterecektir. Hope, biri zehirli olan iki hap ikram ettiği Drebber'a yüzleşme anında şöyle der: "Yüce Tanrı bize hakemlik etsin. Seç ve yut... Görelim bakalım yeryüzünde adalet var mıymış, yoksa talihin hükmünde miymişiz!" Tanrısal güçle seçtiği zehirli hap etkisini göstermeye başladığı esnada Drebber'ın yüzünde beliren korkuyu gören Hope senelerdir içinde biriktirdiği intikam duygusunu bir kahkahayla koyuverir. Bu iki hapı Strangerson'a sunduğundaysa bir kavga kopar. Hope, Strangerson'ı bıçaklamak zorunda kalır, ama "İlahi takdirin onun günahkâr elleriyle zehirli haptan başkasını seçmesine zaten izin vermeyeceğini" söyleyerek rahatlatır içini (115, 116). Drebber'ın dairesine giren Holmes, duvarda kanla yazılmış *Rache* sözcüğünü görür ve bu Almanca kelimenin intikam anlamına geldiği tahmininde bulunur. Drebber, gerek "dar alnı, küt burnu, sivri çenesi ... [ve] maymun benzeri görünüşüyle", gerekse bakışındaki donmuş dehşet ifadesiyle –ki günahlarıyla kritik yüzleşmesinin ve kendisini bekleyen ilahi cezanın cehennemî sonsuzluğunun kalıcı bir kaydıdır bu– benliğinin Lombrosocu habis tarafını yansıtmaktadır (27). Viktorya dönemi psikiyatri dilinde Hope saplantılı biridir. "Baskın intikam fikri [yüreğini] öylesine ele ge-

çirmiştir ki, orada başka hiçbir duyguya yer kalmamıştır" (103).

Ahab ve Hope'taki tereddütsüz intikam dürtüsü ve ilahi yol göstericiliğe duyulan inanç, modern dönemde bu iki özelliği de taşımayan Camus'nün *Yabancı*'sıyla tezat oluşturmaktadır. *Yabancı*'daki cinayet tatsız bir intikam planıyla başlayıp tanrısız bir evrende acınacak bir lakaytlıkla gerçekleştirilmektedir. Meursault kendisini Arap'ı öldürme pozisyonunda buluverir, çünkü bir pezevenk olan arkadaşı Raymond'ın, bir fahişe olan ve –Raymond'a göre ona ihanet eden– eski sevgilisiyle ödeşmesine yardım edeceğine söz vermiştir. Raymond eski sevgilisine bir özür mektubu yazmaya ve kadın döndüğünde yüzüne tükürerek onu sokağa atmaya karar verir. Meursault'nun bu alçakça planda Raymond'a yardım etme sözü vermesine ilişkin açıklaması, eyleminin belirgin bir nedenden ne kadar uzak olduğunu göstermektedir: "Kadının adını söylediğinde, onun bir Mağribi olduğunu anladım. Mektubu yazdım." Camus kadının Mağribi olmasının ne gibi bir nedensel öneme sahip olduğunu izah etmezken, Meursault'nun açıklaması ise minimal düzeyde açıklayıcıdır: "Mektubu içimden geldiği gibi yazdım, fakat Raymond'ı memnun etmek için elimden geleni yaptım, çünkü onu memnun etmemek için hiçbir nedenim yoktu" (32). Görünen o ki, birinin intikam almasına yardım etmek söz konusu olduğunda, ne kadar alçakça olursa olsun bütün nedenler eşit değerdedir, hiçbir neden olmaması da dahil. Cinayete iten nedenlerin eşdeğerliliği teması, masum karakterlere yapılan kötülüklerle tetiklenen ve yüce gönüllüleri Tanrı'nın onayladığı varsayılan ahlaki ilkeler adına saplantıyla hareket etmeye sevk eden Viktorya dönemi intikam temalarıyla tam bir zıtlık içindedir.

Alexander Dumas'nın *Monte Cristo Kontu* (1845) ile Friedrich Dürrenmatt'ın *Der Besuch der alten Dame* (Yaşlı Kadının Ziyareti, 1956) adlı oyunu arasında yapılacak bir mukayese, intikamın azalan değerini ve tanrısallığını daha açıkça ortaya koyacaktır. İki öyküde de gençliğinde birtakım komplocular tarafından zarar görerek haksız yere mahkûm edilen ve seneler boyu uzak kaldığı yere intikam almak amacıyla son derece zengin dönen biri konu alınmaktadır. Dumas' nın romanında intikam üç hainin ilahi adalet adına cezalandırılmasına neden olurken, Dürrenmatt'ın oyununda tanrısız bir dünyada herkesin yozlaşmasına neden olur.

Edmond Dantès, Abbé Faria'nın servetini bulmak için Chateau d'If cezaevinden kaçtığında, ilahi adaletin erdemli ve inanılmaz ölçüde zengin bir ilahi adalet vasıtasına dönüşür. Dantès, İsavari Monte Cristo kontu olarak döndüğünde, "hiçbir günahı cezasız bırakmayan Tanrı, günahkârları cezalandırmam için bana destur versin," diyerek ant içer (260). Onu ele veren Danglars, Mondego ve Villefort'un kendilerine has ahlaksızlıklarından istifade etme konusunda saplantılı bir kararlılık sergiler.

Danglars açgözlülüğü ve hırsı yüzünden Dantés'ye komplo düzenlemiştir, bu nedenle Monte Cristo, Danglars'ın açgözlülüğünden istifade ederek onu iflasa sürükler. Dantès'ye nişanlısı Mercedes'e olan tutkusu yüzünden ihanet eden Mondego, Dantès'nin yokluğunda onunla evlenmiştir. Bunun karşılığında Monte Cristo onu utanç verici duruma düşürür, evliliğini bozar ve intihara sürükler. Sırası geldiğinde, Mondego'ya şöyle der: "İşte şimdi sana intikam coşkusuyla yeniden hayat bulmuş bir yüz gösterebilirim" (877). Villefort'un Dantès'ye ihanet etme nedeni ise kendi kariyerini korumaktır; bu nedenle Monte Cristo onun sarayda gözden düşmesini sağlayarak aklını kaçırmasına ve karısının intiharına neden olur. Monte Cristo, bütün bu yaşadıklarından, "Beni buraya getiren ve buradan muzaffer ayrılmama neden olan, Tanrı'nın ruhudur," sonucunu çıkarır (1029). Kafasında intikamına dair kuşkularla Chateau d'If hapishanesine döndüğünde, Abbé Faria'nın İtalyan monarşisi konulu yazmasının epigrafının, kendi intikam edimlerini haklı çıkardığını görür: "Ejderhanın dişlerini çekecek, aslanları ayağının altında çiğneyeceksin, dedi Tanrı" (1038).

Monte Cristo'nun Tanrı onaylı intikamının getirdiği coşku ve zafer ile Dürrenmatt'ın oyununun şüpheli intikam hazzı arasında tarihsel bir uçurum vardır. Güllen kasabasında seneler önce, Claire Zachanassian sevgilisi Alfred'den hamile kalmıştır. Alfred babalığı reddetmiş ve Claire'le yattıklarını söylemeleri için iki adama rüşvet vermiştir. Küçük düşürülerek kasabadan ayrılmaya zorlanan Claire fahişelik yapmaya başlamış, sonrasında zengin bir adamla evlenmiş ve inanılmaz ölçüde büyük bir mirasa konmuştur.

Oyun Claire'in Güllen'e beklenen dönüşüyle başlar. Herkes Alfred'in, Claire'i kasabayı aslında kendi yarattığı ekonomik bunalımdan kurtarması için yardım etmeye ikna edebileceğini düşünmekte-

dir. Claire yardım edeceğini söyler, bunun karşılığında talep ettiği tek şey ise adalettir –Alfred'in öldürülmesi koşuluyla kasabaya bir milyon paund bağışlayacaktır. Güllenliler ilkin Claire'in bu teklifini içerleyerek geri çevirir; gelgelelim açgözlülük bu kararı ağır ağır devre dışı bırakır. Claire onları borç almaya ayartarak sonunda Alfred'in öldürülmesini zorunlu kılar.

Dumas ve Dürrenmatt tarihsel olarak birbirinden hayli farklı intikam yorumları sunmuşlardır. Bu fark intikamı mümkün kılan servetlerin sahipleriyle başlar. Abbé Faria erdemli ve bilgedir, Claire'e ise Londra'da bir genelevde tanıştığı bir petrol zenginin miras kalır. Monte Cristo Adası adını İsa'dan alırken, Almanca *Gülle* sözcüğü sıvı gübre anlamına gelmektedir. Dantès bir kont kılığında dönerken, Claire protez bir bacak ve kolu olan yaşlı ve yıpranmış bir kadın olarak döner. Mercedes, Dantès'nin sağ olduğuna inandığı müddetçe ona sadık kalmıştır, diğer yandan Alfred, Claire'e kendi çocuğunu taşıdığı sırada ihanet eder. Monte Cristo'nun düşmanları korkuyla yaltaklanarak teslim olurken, Claire'in büyük düşmanı Alfred, ironik biçimde Güllen'de ona yapılan kötü muamelenin mesuliyetini alan tek kişi olarak asilce ölür. Alfred sonunda şu itirafta bulunur: "Onu bu hale ben getirdim, kendimi bu duruma sokan da benim" (76). Dumas kötülüğü üç komplocuyla resmederken, Dürrenmatt tam da bu iyi-kötü ayrımının kendisini masaya yatırır. Monte Cristo Tanrı'nın meramını yerine getirdiğine inanırken, Claire ölüm cezasını ilan etmesi için Güllen'in eski başhâkimini kiralar ve bu infazı gerçekleştirmesi için bütün Güllen halkına rüşvet vermek zorunda kalır. Monte Cristo intikamındaki adaletin verdiği güvenle haz duyar ve muzaffer hissederken, Claire Güllen halkını para vaadiyle Alfred'i günah keçisi ilan etmeye ayarttığından, aldığı intikamın adaleti büsbütün altüst ettiğini fark eder. Dumas'ya göre, açgözlülük Danglars'da odaklanmıştır ve o işlediği bu günahtan ötürü adil şekilde iflasla cezalandırılır. Diğer taraftan, bu oyunu II. Dünya Savaşı'ndan sonra kaleme alan Dürrenmatt nazarında açgözlülük, bütün toplumu kuşatan ve giderek herkesi alçaltıcı tesiri altına alan bir geribildirim sistemidir. Claire'in de söylediği gibi, "Dünya beni fahişeye çevirdi. Ben de dünyayı bir geneleve çevireceğim" (67). İntikam Claire'i tatmin etmekten ziyade daha da sertleştirir ve insanlıktan çıkarır.

Modernistler intikamı muzaffer bir şekilde deneyimlemedikleri gibi, Tanrı'ya da dayandıramamışlardır. Onlar için intikam şeref ve adaleti eski haline getirme işlevini yitirmiş ve hasis içgüdüleri bünyesinde barındıran şüpheli bir duyguya dönüşmüştür; ahlaki mazereti yanlışların düzeltilmesinden ziyade düello ya da linçe yakın olan bu duygu kötü sonuçlara yol açmaktadır. Dürrenmatt'ın *Yemin* romanı genel olarak nasıl cinayet romanının sonuna işaret ediyorsa, *Der Besuch der alten Dame* oyunu da intikam temasının sahne uyarlamalarının cenaze töreni gibidir. Oyunda intikam arzusu bir ihanetle tetiklenir, bir adalet hatasıyla şiddetlenir, fuhuşla finanse edilir, namussuz memurlar tarafından tasdik edilir ve vadeli ödeme planıyla ölüm satın almaya ayartılan bir halk tarafından gerçekleştirilir. Daha genel bir ifadeyle belirtmek gerekirse, intikamın temelindeki duygunun daha fazla eleştiriye tabi tutulduğu modern dönemde, düellolar, linçler, savaşlar ve idam uygulamalarındaki intikam unsuru daha az savunulabilir hale gelmiştir.

Açgözlülük

Viktorya dönemi romancıları açgözlülüğü ahlaki açıdan ele alırken, bu duygunun davranışa yön verip vermediği konusu üstünde ciddiyetle durmamıştır. Bu nedenle, yarattıkları katillerin davranışlarına doğrudan yön veren, genellikle para ya da mal mülk arzusudur, ki söz konusu paranın ya da malın miktarı da çoğunlukla bellidir. Balzac'ın *Goriot Baba*'daki takıntılı karakteri Vautrin bir çiftlik satın almak için 200.000 franka ihtiyaç duyar. Vautrin'in Rastignac'la yaptığı bir konuşma şöyle aktarılmaktadır: "'Eylemleri, amaca götüren araçlar sayıyorum, gözüm amaçtan başka şey görmüyor. Bir insanın hayatı benim gözümde nedir? Bu değil elbet!' deyip başparmağının tırnağıyla dişine vurdu" (182). Vautrin ihtiyacı olan paraya erişmek için Rastignac'a âşık olan bir kadının ağabeyini öldürtmeyi planlar, böylelikle kadın serveti alarak Rastignac'la evlenebilecek ve paranın denetimini ele geçiren Rastignac, Vautrin'e ödeme yapabilecektir. Zola'nın *Toprak* (1887) adlı romanında, iki kız kardeşe yaşlanan babalarından toprak kalır. Fouan kardeşlerin açgözlülüğü öyle bir hal alır ki, Lise Fouan kız kardeşini ters dönmüş bir tırpanın üstüne iterek yaralar. *Hayvanlaşan İnsan*'daki

(1890) Misard ise, karısının ondan sakladığı bin franklık servete kafayı takmıştır. Çaresizlikten deliye dönen Misard, karısından kurtulup paraya ulaşmak için onu öldürmeye karar verir. Kadın, Misard'ın tuza zehir kattığından kuşkulanarak önlemini alır. Fakat Misard bu defa da onun tenkiye suyunu zehirler. Karısının ölümünden sonra Misard frankları bulma umuduyla evin altını üstüne getirir ve arazilerini kazar. *McTeague* romanına ismini veren baş karakter, karısı Trina'nın piyangodan kazandığı beş bin dolarlık ikramiyeye göz diker. Karısının ikramiyeyi aldıktan sonraki cimriliği McTeague'in açgözlülüğünü ateşleyince, ikisi kavgaya tutuşurlar. Sonunda McTeague parayı çalar ve karısını öldürür. Karısıyla giriştiği mücadele, McTeague'in aynı para için Ölüm Vadisi'nde bir başkasıyla dövüşmek zorunda kalmasıyla tekrarlanır.

Suç ve Ceza'da Raskolnikov'u cinayete sürükleyen en çok "istisnai insan" teorisidir, ama cinayetin nakit sıkıntısı merkezinde toplanan diğer nedenlerini de göz ardı etmemek gerekir. Yoksul bir öğrenci olan Raskolnikov ufacık bir odada yaşar ve öykünün başında iki gündür yemek yemediğinden, aç olduğu belirtilir. Daha da önemlisi, Raskolnikov kız kardeşinin, annesinin mektupta "sen üniversitede okurken sana yardım etmemizi sağlayacak" dediği zengin ve yaşlı bir adamla evleneceğini öğrendiğinde kendini aşağılanmış hissederek hüsrana uğrar (31). Raskolnikov Sonya'yla tanışıp, onun ayyaş babası tarafından çarçur edilmek üzere para kazanmak için fahişelik yaptığını öğrenince daha da çileden çıkar. Raskolnikov kilitli sandığının içindeki değerli eşyaları çalmak için tefeci kadını öldürür, böylece başkalarına para verebilecektir. Davasına bakan hâkim cinnet geçirdiğine dayanarak cezasını azaltır, çünkü çaldığı mücevherleri bozdurup harcamak şöyle dursun, onlara bakmış bile değildir. 1860'ların Rusyası'nda para için cinayet işleyip de çaldığı paraya bakmayan ya da onu harcamayan birinin en azından cinnet geçirmiş olması gerekir. Yine de bu cinayetin en doğrudan nedeni paradır ve Dostoyevski nedensel cinayet tablosuna Raskolnikov'un parasal kaygılarını eklemiştir.

Para ve mal mülk cinayetlerinin yanı sıra, Dickens'tan Doyle'a Viktorya cinayet öykülerinde işlenen yaygın temalardan biri de miras cinayetidir. Poe'nun "Zıtlık Şeytanı"nda "sırf kötü bir şey yapmış olmak" için cinayet işleyen "mantıksız" katilin bile en nihayet

bir mirasın peşinde olduğu meydana çıkmaktadır. Viktorya dönemi romancıları belirli bir faydaya yönelik arzuyu bulunmaz bir neden saymış ve yarattıkları katilleri genellikle bu yolla inandırıcı kılmıştır. Modernistler ise bu anlatı stratejisine çoğunlukla karşı durmuştur. Modernistlerin paraya ve diğer değerli eşyalara yönelik arzunun öncelikli önemini sorgulaması, görünüşte kazanç için işlenen, ama yüzeydeki açgözlülük eşelendiğinde ortaya katilin kendine verdiği değerle alakalı temel nedensel baskıların çıktığı cinayetleri konu alan modern romanların dramatik altmetnini oluşturmuştur.

Paranın romandaki yerine ilişkin yakın dönem araştırmalarından birinde, geç Viktorya dönemine kıyasla "yirminci yüzyılda, parayı konu alan daha az roman yazıldığı" öne sürülmektedir.[14] Para konulu romanlardaki bu azalma, kısmen, paranın kişinin kimliğini şekillendirmedeki rolüne ilişkin giderek derinleşen çözümlemelerin bir sonucudur. Modernistler açgözlülüğün ardında, başarısızlığa mahkûm olan bir özdeğer arayışı görür, çünkü gerçek özdeğer paranın, bilhassa da haksız kazanılmış paranın satın alamayacağı bir şeydir. Modern açgözlülük anlayışı, bu bakımdan giderek sorgulayıcı ve karmaşık bir hal almıştır. Zira modern romanlarda, para ya da değerli eşya peşine düşmenin işlenen cinayetlerin ancak yüzeysel bir nedeni olduğu, gerçekte ise cinayetlerin ardında daha derin sosyal-psikolojik güçlerin ve daha esaslı tarihsel süreçlerin bulunduğu ortaya çıkar. Frank Norris ve John Steinbeck'e göre şirketleşmiş kapitalizm çağında açgözlülük öyle yaygındır ki, bu duygunun yol açtığı ölümlerden hiç kimse mesul tutulamaz. Hermann Broch ve Bret Ellis insani değerlerin çöküşüyle mücadele eden ticari bir modern çağın kökeninde açgözlülüğü bulurlar. Buna karşılık William March ve Truman Capote küçük haksız kazançlar uğruna işlenen cinayetlerle açgözlülüğün anlamsızlığını göz önüne sererler.

Norris ve Steinbeck'in eserlerinde, açgözlülüğün hükmüne ölümcül şiddetle karşı koyma çabaları, yine açgözlülüğün karmaşık ve labirentvari kaynakları tarafından boşa çıkarılır. Norris'in *The Octopus* (Ahtapot, 1901) adlı romanında Pasifik ve Güneybatı Demiryolu tekeli, "mümkün olan en yüksek fiyatın" talep edilmesine ola-

14. John Vernon, *Money and Fiction: Literary Realism in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries* (Ithaca, New York, 1984), 194.

nak tanır ve San Joaquin Vadisi çiftçilerini yıkıma sürükler. Kâr güdüsü, bütün çiftçilerin kazancını silip süpürerek onları toprak kaybı ve ölüme sürükleyen, demiryolunun demir dokunaçlarıyla simgelenen ölümcül bir ağ yaratmıştır. Çiftçilerin arkadaşı olan şair Presley, demiryolu açgözlülüğünden mesul tutulan Shelgrim'le San Francisco'daki merkez bürosunda karşı karşıya geldiğinde, kendini birçok yaşamı içine alan bir ağın içinde bulur. Shelgrim ona şöyle der: "Demiryolları kendi kendini inşa eder. ... 'Sen, genç adam, buğdaydan ve demiryollarından bahsederken insanlarla değil güçlerle uğraşıyorsun'" (405). Şaşkına dönen Presley kafasındaki sorularla ofisten sendeleyerek çıkar: "O halde, sulama hendeğinin yol açtığı dehşet [bazı işçiler yetkililerle girdikleri bir çatışma sonucu ölmüştür] konusunda suçlanacak kimse yok muydu? Güçler, koşullar ve arz talep yasaları – düşman bunlar mıydı?" Demiryolu ahtapotunun şirketleşmiş açgözlülüğünün dolaylı olarak yol açtığı sayısız ölümün ele alındığı bu roman, nedensel anlayışta çizgiselden etkileşimli modellere geçişin özelliklerini yansıtmaktadır.

Steinbeck'in *Gazap Üzümleri*'nde de (1939) benzer biçimde, dev şirketler yaşam mücadelesi veren çiftçileri icra yoluyla ezmektedir ve olanlardan sorumlu belli bir kişi yoktur ortada. Çiftçilerden biri elindeki av tüfeğiyle, evini yıkmak üzere olan traktörün üç dolar gündelikle çalışan sürücüsünü tehdit ettiğinde, sürücü ona şöyle der: "Beni öldürecek olursan seni asarlar, ama sen asılmadan çok önce bu traktöre başka bir adam biner ve evini vurup devirir." Çiftçi sürücüye kimden emir aldığını sorduğunda ise sürücü kendisinin bir banka müdürü ve yöneticiler kurulundan aldığı emirlerin asıl kaynağının "Doğu"daki daha gayrişahsi kurumlar olduğunu söyler. Çiftçi çaresizce sorar: "Bu nerede bitecek? Kimi vuracağız?" Sürücünün cevabı ise şöyledir: "Belki de vuracak kimse yoktur. Hatta belki bu şey insan bile değildir. Belki bunu yapan, dediğin gibi, mülkiyetin kendisidir" (52). Modern dünyada ne suçlayacak ne de vuracak bir kimse vardır. Öldürme edimi ister gayrişahsi şirketlerce dolaylı olarak gerçekleştirilsin, ister güçsüz kurbanların ağzında doğrudan bir tehdide dönüşsün, kâr güdüsü ve onun etkileriyle gelen cinayetlerin konu alındığı bu romanlarda, çatışmanın iki tarafında da açgözlülük nedenselliği giderek çok kaynaklı, karmaşık ve belirsiz bir hal almıştır.

On dokuzuncu yüzyılda ekonomik ve toplumsal dönüşüme yol açan yeni demiryolu, telsiz ve bankacılık sanayilerinin ortaya çıkışıyla beraber, Birleşik Devletler'de öldürücü nitelikte yeni bir gayrişahsi ve şirketleşmiş açgözlülük biçimi doğmuştur. Bu karmaşık ulaşım, iletişim ve mali altyapı, en üst düzey yetkililerin dahi birbiriyle değiştirilebilir olduğu devasa bir yönetim hiyerarşisini gerektirmiştir. Örneğin, demiryolu şirketleri bir şirkete ait yük vagonlarını birkaç farklı demiryolu şirketine ait olan hatlardan geçirmeyi ve işlem akışını karmaşık şirketler arası faturalama ve konşimento yoluyla kolaylaştırmayı öğrenmiştir. Sermaye yatırımının gerektirdiği muazzam harcamaya bağlı olarak, demiryolları ilk modern sabit maliyet sanayisi haline gelmiştir. Söz konusu sanayi, her durumda muhafaza edilmesi gereken sabit ve güvenilir oran çizelgelerinin yanı sıra, yollarına kim çıkarsa çıksın şirketlerin kâr etmeye devam etmesi için trafik akışının belli bir düzeyde tutulmasını gerektirmektedir.[15] Demiryolları amansızdır. Yapım mürettebatı her türlü araziye demiryolu döşeyebildiği gibi, güçlü lokomotiflerin çığlığı her mahalden duyulabilmektedir. Bireylere ve hatta topluluklara şahsi bağlılığa hürmet etmek güçtür. Tek tek çiftçilerden rakip şirketlere kadar– herkesten ve her şeyden kaynaklanabilecek engeller bertaraf edilmek zorundadır. Norris'in *The Octopus*'ta kullandığı şişirilmiş retorik, eşi görülmedik bir ekonomik ve mekanik gücü rüzgârına katan demiryolu sanayisinin tarihsel önemine dikkat çeker niteliktedir. Demiryolu sanayisi, "nedamet, af, hoşgörü nedir bilmeyen; yoluna çıkan insan atomunu sükûnla ezip geçen muazzam irilikte korkunç bir güç, çelikten kalpli bir deniz canavarıdır" (406).

Amerika'da demiryolu sanayisinin bu gücünü denetim altına almaya yönelik ilk ulusal düzenleyici kanunlar (1887 tarihli Eyaletler Arası Ticaret Heyeti Kanunu ve 1890 tarihli Sherman Antitröst Kanunu) demiryolu tekellerini hedef almış, ancak ilkin beklenen etkiyi göstermemiştir, çünkü William McKinley, Theodore Roosevelt ve William Tarft gibi başkanlar Sherman Antitröst Kanununu yürürlüğe sokmayı reddetmiştir.[16] Görünmez el artık kamu yararı

15. Alfred D. Chandler, *Scale and Scope: The Dynamics of Industrial Capitalism* (Cambridge, Mass., 1994), 54-55.

16. Martin J. Sklar, "Capitalism and Socialism in the Emergence of Modern

için çalışmaktan ziyade, emsalsiz kazançlar sağlıyor ve gerektiğinde tetiğe basıyordur. Gelgelelim katilleri öldürerek ödeşmek mümkün değildir, zira Steinbeck'in çiftçisinin de 1930'ların bankacılık tekelleriyle ilgili olarak fark ettiği gibi, ortada vuracak kimse yoktur. Birbirinin yerine geçebilir sanıklar Kafkavari bir bürokrasinin içinde eriyip birbirine bile giderek yabancılaştıkça, dev şirketlerce gerçekleştirilen bu gayrişahsi ve dolaylı öldürmelerde açgözlülüğün nedensel rolü daha da karmaşık ve belirsiz bir hal almaktadır.

Diğer romancılar, açgözlülük ve tüketiciliğin modern kişiye daha derin zararlar verdiği ve bir kimlik hissi ihtiyacından dolayı cinayeti ortaya çıkardığı kanısındadır. Broch'un *Die Schlafwandler* (Uyurgezerler, 1931-32) adlı romanı, "Değerlerin Çöküşü" ile nitelenen 1888 ile 1918 arası yılların bir panoramasıdır. Bu yılları niteleyen "Değerlerin Çöküşü", romana serpiştirilmiş olan ve mekanik belirlenimcilik, ahlaki çoğulculuk, artan açgözlülük ve savaş dönemindeki anlamsız öldürmelerin saltanatından kaynaklanan manevi çöküşü inceleyen on bölümün de başlığıdır. İnsanlar Tanrı, ulus ve göreve dayalı yok olan değerler sistemi ile henüz oluşmamış olan, kimi zaman "iş iştir" ekonomik sloganıyla haklı çıkarılan yeni bir değerler sistemi arasında sıkışıp kalmıştır. İşte insanlar bu bakımdan manevi uykuyla uyanıklık arasında gidip gelen uyurgezerler gibidir.

Açgözlülük, 1918'de ordudan firar edip Kur-Trier'e giden ve orada tüfeğinin süngüsüyle arkadan süngülediği August Esch'in gazetesinin yönetimini ele geçiren Wilhelm Huguenau'yla kişileştirilmektedir. Değerlerin çöküşü konulu onuncu bölüm sorularla açılır: "O bir cinayet mi işlemişti? Yoksa devrimci bir eylemde mi bulunmuştu?" (625). Bu sorular en yüksek değerin para kazanma olduğu bir dünyada herhangi bir aşkın değere atfen yanıtlanamaz. Wilhelm işlediği cinayeti bir daha düşünmediği gibi, bu cinayetin değerinden şüpheye düşmez. Daha ziyade, Nietzsche'nin Tanrı'nın ölümünden sonra "üstünden geçtiği her şeyi donduran buzdan bir nefesle kaskatı kesilen, şeylerden anlamın çekildiği bir dünya" olarak

America: The Formative Era, 1890s-1916", *Reconstructing History: The Emergence of a New Historical Society*, haz. Elizabeth Fox-Genovese ve Elisabeth Lasch-Quinn (New York, 1999), 317.

betimlediği dünyaya benzer bir yerde yaşıyormuş gibi bir rahatsızlık hisseder (640).

Ellis'in 1990'lı yılların başında Wall Street'teki bir yatırım firmasında çalışan manen boş genç adamları konu aldığı *Amerikan Sapığı* (1991), ruhsal bütünlüğü koruma yolundaki başarısız bir mücadelede tüketicilikle cinayet arasındaki bağa ilişkin rahatsız edici bir itham niteliğindedir. Bu genç adamlar tasarım kıyafetler giyer, halka açık olmayan restoranlarda yemek yer, yalnız seksi "diri vücutlularla" flört eder ve kazanabildikleri kadar çok para kazanırlar. Aralarından biri ve romanın ilk ağızdan anlatıcısı olan Patrick Bateman, aynı zamanda, her türlü eşyaya olan takıntısıyla cinsel sapkınlığı ve acımasız öldürme dürtüsü birbirine geçmiş bir seri katildir. Patrick potansiyel bir kurbanına "cinayet ve ekseriyetle idam işleri gerçekleştirdiğini" söyleyince, kadın onun flört ettiği diğer erkeklerin böbürlendiği şirket alımları ve birleşmelerden bahsettiğini zanneder (206). Kadının bu ölümcül hatası, Bateman'ı cinayete sürükleyen yegâne güdünün açgözlülük ve cinayet güdüsü olduğunun altını çizmektedir. Bateman ve arkadaşlarının giydiği tasarım kıyafetlerin paragraflar dolusu listesine ek olarak, Bateman bir kadına vahşice cinsel işkence ederek bedenini parçalara ayırışını anlatırken üzerindeki gömleğin markasını belirtir. Kurbanının öldürülmesini kaydetmekte kullandığı film kamerasının ve çığlıklarının duyulmasını engellemek için kullandığı CD çaların markasını söylemeyi de ihmal etmez. Daha önce takımının tasarımcısını yanlış tahmin eden bir kadını cinsel olarak taciz ettikten ve işkence edip parçaladıktan sonra, paramparça ettiği yüze, "Bu takım *Armani! Giorgio* Armani. ... Ve sen onun *Henry Stuart* olduğunu sandın. Tanrım!" diye haykırır (247). Bateman'ın anlatımında, ruhunu tamtakır bırakan açgözlülük ve öldürme güdüsü birleşimine ilişkin içgörü parıltıları vardır: "İçimde açgözlülük ve belki külli bir tiksinti dışında açık, tanımlanabilir bir duygu yok. İnsanı insan yapan bütün özelliklere sahibim –et, kan, deri, saç– ama benlik kaybım öyle yoğun ve öyle derinde ki, sevecenlik duyma gücüm kökünden kurumuş" (282). 1990'lı yılların başında yaşayan tipik bir modern Amerikan sapığı olan Bateman, hayata yalnızca sahip olduğu eşyaların tasarımcılarının ünüyle tutunmaktadır: Allen-Edmonds ayakkabılar, Ralph Lauren markalı şortlar, Valentino Couture pantolon-

lar, Hermes kravatlar, Brooks Brothers takımlar, Rolex saat, Vibagent Saç Bakımı Ürünleri vs.

Klasik iktisat döneminde önde gelen teorisyenler malın değerini belirleyenin üretilmesi için harcanan emek, bu değeri yansıtanın ise malın kullanışlılığı olduğu kanısındaydı. Milli servetin kaynağı ve çok çalışma erdemine ilişkin iktisadi düşüncenin odağında, Locke'tan Marx'a kadar hep emek-değer teorisinin bir uyarlaması vardı. On dokuzuncu yüzyıl sonunda, değerin üretici emekle değil, tüketici talebiyle belirlendiğini savunan neoklasik iktisatçıların (marjinal faydacılar ya da marjinalistler olarak da bilinirler) ortaya çıkmasıyla, değere ilişkin alternatif bir açıklama da belirmiş oldu. Avusturyalı iktisatçı Carl Menger *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* (Siyasal İktisat Teorisinin Temelleri, 1871) adlı eserinde, değerin klasik iktisatçıların savladığı gibi malın kendinde bulunan bir nitelik olmaktan ziyade, mala yönelik talebin belirleniminde olduğunu savunur. Menger bir talebi karşılayan malları mukayese etmek amacıyla, mal arzındaki artışla beraber mala olan talebin düştüğünü gösteren bir marjinal faydalar tablosu tasarlamıştır.

Emek-değer teorisi güzel sanatların neden pahalı olduğunu, faydacılık ise suyun neden ucuz olduğunu açıklayamazken, değeri, bir birim ürüne olan taleple bir diğerine olan talep arasındaki marjdan hareketle belirleyen ve teorik boyutta kesin olarak ölçebilen marjinalizm her ikisini de izah edebilmektedir. İngiliz iktisatçı William Jevons aynı yıl yazdığı *Theory of Political Economy* (Siyasal İktisat Teorisi, 1871) adlı eserinde daha kesin matematiksel hesaplamalar kullanarak bir marjinal fayda teorisi ortaya atmıştır. Jevons'ın eserinin odağında –faydanın malın kendinde bulunan bir özellikle değil, değişim süreciyle arttığı yönünde– bir değişim teorisi vardır. Jevons, "değerin *nedeninin* emek olduğu"na ilişkin hâkim görüşün tersine, "tatminkâr bir değişim teorisine ulaşmak için, mülkiyetimizdeki malların niceliğine bağlı olarak fayda değişimine yön veren doğa yasalarını itinayla takip etmemiz gerektiğini" ortaya koyar.[17] Jevons ayrıca, bir malın, kullanılırlığına ters orantı-

17. W. S. Jevons, *The Theory of Political Economy* (1871), aktaran Robert Heilbroner, *The Worldly Philosophers: The Lives, Times, and Ideas of the Great Economic Thinkers* (New York, 1961), 210.

lı ve mala yönelik taleple doğru orantılı olan kesin marjinal faydasını ölçmek için matematiksel hesaplamalar ortaya atmıştır.

Değerin belirleniminde üretimin yahut tüketimin önceliği konusundaki savaş, Jean Baudrillard'ın "üretimin aynasını" kırmaya giriştiği yirminci yüzyıl sonunda da devam etmiştir.[18] Menger ve Jevons tarafından yapılan 1871 tarihli marjinalizm formülasyonunun kesin bir dönüm noktası mı, yoksa klasik iktisatta örtük biçimde yer alan ama bir şekilde 1870'lerde ve hatta sonraları yirminci yüzyılda kendini gösteren bir öğreti mi olduğu tartışması epey sürmüştür.[19] Yine de iktisatçılar, talep eden bireylerin nasıl davrandığından ve bu talebin nasıl ortaya çıkarıldığından hareketle piyasaların değeri yaratma biçimine odaklanan marjinalistlerle beraber, 1871'den sonra üretimin önceliğinin, yerini tüketimin önceliğine bıraktığı hususunda mutabıktır. Yakın dönem tarihçilerinden birinin belirttiği gibi, "On dokuzuncu yüzyılın son on yılında, değerin kaynağı olarak üretici emeğin yerini steril bir talep almıştır."[20]

Gıpta edilen nesnelerin son derece aldatıcı bir değere sahip olduğu modern romanlardaki kimi katilleri cinayete sürükleyen, açgözlülüktür. Örneğin, *An American Tragedy*'nin katili Clyde Griffiths, varlıklı yüksek sosyetenin yüzeysel gösterişiyle büyülendiği için cinayet işlemeye girişir. *Amerikan Sapığı*'ndaki Bateman, tasarım kıyafetler giyerken, çoğunlukla fahişe olan seksi kadınları öldürmeyi takıntı haline getirmiştir. Ellis, bir polisi öldürüp iki polisi peşine taktığı bir cümbüşten sonra Wall Street'e koşan ve mermiler havada uçuşurken tüketici talebine yenilen Bateman'ın zorlayıcı açgözlülüğünün temeldeki *faydasızlığına* dikkat çeker. Ellis, cinayeti ve tüketici talebini, kovalamacanın betiminden Bateman'ın kafasından geçen düşüncelere kayan anlatımıyla birleştirmektedir: "Bir dizi Porsche'nin yanından fırlayarak geçti, her birini açmaya çalıştı ve araba alarmlarını susturmak için bir tel ayarladı, çalmak istediği araba dört çekerli, yakıt yüklü V-8 motoru ve çerçeveli çe-

18. Jean Baudrillard, *The Mirror of Production* (1973; yeniden basım St. Louis, 1975).

19. Bu tartışmalarla ilgili olarak bkz. Mark Blaug, *Economic Theory in Retrospect* (Cambridge, 1985), 294-308.

20. Lawrence Birkin, *Consuming Desire: Sexual Science and the Emergence of a Culture of Abundance, 1871-1914* (Ithaca, New York, 1988), 28.

lik şasinin üstünde uçak sınıfı alüminyum kasası olan siyah bir Range Rover'dı, ama bulamadı" (350). Kendisine ateş açılırken çalmak istediği arabanın vites ve karbürleme sistemlerini hayal eden bir adamın bu çılgınca tüketiciliği düşünüldüğünde, klasik kullanım değeri hiçbir anlam ifade etmez. Bateman yattığı ve öldürdüğü kadınların sayısı arttıkça kendini daha yoksul hissetmekte ve daha çok şeye sahip olmak istemekte, bu da onun daha fazla cinsel ilişkiye girmesini, cinayet işlemesini ve satın almasını gerektirmektedir. Bateman işsizlik, aşırı üretim ve düşük tüketici talebine getirilen karanlık –çok karanlık– ve komik bir çözüm olan piyasa değerinin kullanım değeri karşısındaki dehşet verici vücut buluşudur.[21]

Viktorya döneminin açgözlü katilleri ahlaksız (Vautrin), çaresiz (Lise Fouan) yahut takıntılı (Misard ve McTeague) olarak betimlense de, kazanç arzuları, en azından kendileri nazarında, apaçıktır. Modern dönemde bu açıklığın kendisi gölgelenirken, buna dair malumat belirsizleşmiştir. Conrad'ın baş eseri *Karanlığın Yüreği*'nde (1899) çıktığı fildişi avının, düşmanlarını kafa avcılığı yoluyla sindirmek de dahil "sakat yöntemler" gerektirdiğini anlayan Kurtz'ün açgözlülüğü tatsız ve çapraşık bir hal alır. Kurtz'ün, yazılı son sözleri olan muammalı "Vahşileri imha edin" cümlesi ve sözlü son ifadesi olan "Dehşet! Dehşet!" ünlemiyle sona eren varlığı büsbütün boşluk ve kötülükle kaplanmıştır. Buradaki karanlık ve müphemlik, Vautrin'in bir çiftlik satın alacak 200.000 frankı elde etmek için cinayet planı yapmasından yahut Lise'in bir çiftliği ailenin elinde tutmak için kız kardeşini öldürmesinden hayli farklıdır. Balzac ve Zola böylesi amansız niyetleri ahlaki açıdan sorgularken, cinayetin açık nedeni ve cinayet planının temeli olmaları bakımından bunla-

21. Modern tüketicilik, borsa hareketliliği ve cinayet arasındaki ilişki için bkz. Don DeLillo, *Players* (1977); Türkçesi: *Oyuncular*, çev. Handan Balkara, İstanbul: Everest, 2006. Romanda teröristler borsayı havaya uçurma planları yapmaktadır. Aralarından biri şöyle der: "Yok etmek istediğimiz asıl şey onların bu sırrı, bu görünmez güç. Dünyanın dört bir yanındaki parayı parça-parça-parça-parça birleştiren bu elektronik cari akışın hepsi bu sistemde." "Bu sistemin çökertilmesi şart. ... Birbiriyle konuşan dalga ve akımlardan başka bir şey yok ortada. Hayaletler. Yani, sonu ne olursa olsun bu şeyin darbe alması gerek, hem de derhal" (107, 109). Caryl Churchill'in *Serious Money* (Londra, 1987) adlı romanı, Londra Borsası'nda Amerikalı bir tüccara yasadışı bilgi satarken yakalanan bir yurtiçi tüccarın öldürülmesi ya da intiharını konu alır.

rın nedensel rolü üstünde durmazlar.

Raskolnikov'u bir kenara koyarsak, incelediğimiz Viktorya dönemi katillerini cinayete iten belirli miktardaki para yahut toprak kıymetlidir ve bunları ele geçirmek amacıyla işlenen cinayetler, bunların hatırı sayılır değerde olmasına dayanır. Bunun aksine, kimi modern cinayetler, açgözlülüğün anlamsızlığını ortaya koyan ve kişinin kendine verdiği değer de dahil başka nedenlere işaret eden önemsiz şeyler için işlenmektedir. *The Bad Seed* romanında, Rhoda'yı iki cinayet işlemeye götüren nesneler sudan şeylerdir –yaşlı bir kadının ona vereceğine söz verdiği camdan bir top ile kazanması gerektiğini düşündüğü bir el yazısı madalyası. Böylesi değersiz arzu nesnelerinin dudak ısırtıcı iki cinayetin –Rhoda yaşlı kadını merdivenlerden iterek, erkek çocuğunu ise ayakkabıyla vurarak öldürür– işlenme nedeni olarak gösterildiği romanda, bu yolla açgözlülüğün yüzeyselliği vurgulanmak istenmiştir.

Capote'un *Soğukkanlılıkla* romanında Dick'i soygun ve cinayet planları yapmaya yönelten, Clutter ailesinin "paralı" olduğunu düşünmeleridir. Dick ve Perry bu planlarını gerçekleştirip para bulamadıklarında, planları gerçek yüzünü gösterir ve onları apar topar cinayet işlemeye iten gerginliği yaratan açgözlülüklerinin soysuzluğu gözlerinin önüne serilir. Perry, Clutterlar'ın kızının cüzdanını karıştırırken, cüzdanın içinden düşen gümüş bir dolar sandalyenin altına yuvarlanır. Perry emekler vaziyette parayı ararken, kendini birden alçalmış hisseder. Derken Dick kıza tecavüz edeceğini söylediğinde, Perry onu durdurur. Bu alçaltıcı deneyimlerin ardından, evin babasına yöneldikleri sırada, Perry Dick'e arkalarında şahit bırakıp yakalanacak olurlarsa ağır bir ceza alacaklarını söyler. Sonradan olacaklara yön veren, olayın ardından Perry'nin polise de söylediği gibi, yaşadıkları bu fiyaskoda gururlarını bir nebze olsun koruma istekleridir: "[Dick'in] elinde bıçak vardı. Bıçağı isteyince bana verdi, ben de ona dedim ki, 'Tamam Dick. Haydi bakalım.' Ama bunu kastetmemiştim. Onun blöfünü görmek istemiştim, benimle tartışmasını ve numaracı bir korkak olduğunu kabul etmesini istemiştim. Bak, bu benimle Dick arasında bir şeydi. Bay Clutter'ın yanında diz çöktüm, diz çökmenin verdiği o acı – tek düşündüğüm o kahrolası dolardı. Gümüş dolar. Utanç verici. İğrenç. ... O sesi duyana kadar ne yaptığımın farkında bile değildim. Sanki birisi boğu-

luyordu" (276). Clutter'ın boğazını kestikten sonra, Perry onu bir tabancayla öldürür ve ardından ailenin diğer fertlerini vurur. Parayı aramak için emeklediği an, onlara bu planı yaptıran başlangıçtaki açgözlülükleri Perry'ye bir anlığına öyle alçakça görünür ki, kendisini böyle alçaltıcı bir şekilde ifşa etmesine şahit olduklarından hepsini öldürüverir. Geriye dönüp baktığında, o anda kendisinin ve Dick'in numaracı korkaklar olduklarını ve onu emeklemek zorunda bırakan bir dolar yüzünden bütün aileye dehşet salacak denli küçüldüklerini fark eder.

Cinayetin değersiz ganimetleri üstüne yaşanan bu krizi, altın standardının düşmesiyle ortaya çıkan daha esaslı bir tarihsel buhranı arka plana alarak incelemek mümkündür. Parasal değere görünüşte güvenilir bir standart arz eden altın standardının düşmesiyle baş gösteren ekonomik buhran kabaca 1880 ile 1914 yılları arasına tekabül eder. On dokuzuncu yüzyılda altın asli değerde görülmektedir. Parayı fetişleştirilmiş bir şey sayan Marx bile, kapitalizm araştırmasını altının temsili işlevi merkezinde konumlandırmıştır. *Kapital* (1867) yapıtının para konulu bölümünde, altının "evrensel bir değer ölçütü" olduğu kabul edilmektedir.[22] Batı dünyası birkaç yıl içinde altın standardına geçmiştir. Bu da, paranın belli bir altın ağırlığına bağlanması, banknotların talep üstüne altına çevrilebilir olması ve altın paraların eritilmesine herhangi bir sınırlama getirilmemesi anlamına gelir. İngiltere bu gerekleri, Almanya ve ABD gibi, 1880'lerde yerine getirirken, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Japonya'nın altın standardına geçmesi 1890'larda gerçekleşmiştir. Altın standardı, bütün parasal temsilin aşkın bir iktisadi gösterilen olarak görülmesini sağlar. Yine de, para aktarımının yeni iletişim teknolojileri yoluyla uzak mesafeler arasında süratle gerçekleştirilebildiği uluslararası bankacılığın gereksinimleri, altını elverişsiz bir standart haline getirmiştir. Savaş iklimi kolay değiştirilebilirlik gerektirdiğinden, altın standardı sistemi 1914'te ortadan kalkmıştır.

Savaş sonrasında Avrupa ve ABD'de savaş öncesi istikrarın tekrar sağlanabilmesi amacıyla altın standardına geçilmeye çalışılmış, ancak bu çaba, daha ziyade ekonomileri istikrarsızlaştırmıştır. Sa-

22. Karl Marx, *Capital*, çev. Ben Fowkes (Londra, 1976), 1:188; Türkçesi: *Kapital 1*, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol, 1975.

vaş tazminatlarını altınla ödemek zorunda bırakılması, Almanya'da ülke ekonomisinin dibe vurmasına ve feci sonuçlar doğuran sürekli bir istikrarsızlığa yol açmıştır. Karl Polanyi'ye bakılırsa, "altın standardına duyulan inanç, çağın inancıdır" ve bu standardın 1930' lardaki çöküşü, kendi kendini düzenleyen piyasanın, güç dengesi diplomasisinin ve liberal devletin yok olmasına zemin hazırlamıştır.[23] Bu felaketler kavşağı, liberal devletin "büyük dönüşümünü" beraberinde getirmiştir.

Gide 1914'te savaşın patlak vermesinden hemen önceki aylarda tasarladığı *Kalpazanlar* (1925) adlı romanını savaş sonrasının savaş öncesi istikrar nostaljisi ikliminde kaleme almıştır. Fakat Gide, altın standardına hasret çekenlerden farklı olarak, bunun bir yapıntı olduğunu savunur. Romanında paranın temsili işleviyle dilinkini mukayese eder ve kalpazanlığı her türden gösterenin (sözgelimi madeni paranın) güvenilmez temsili işlevini ortaya koyan bir metafor olarak kullanır. Gide'e göre altın, kâğıt para, babalık, devlet, din, aşk, hatta yazdığı roman bile yapıntıdan öte değildir.[24] Romanda yer alan karakterler olduklarından daha değerliymiş gibi davranır. Nitekim, bir baba ve hâkim olan *Profitendieu* (Tanrı'dan sağlanan menfaat) isimli karakterin, sonunda babaya yakışır şekilde ve adil davranmadığı gibi, dindar da olmadığı ortaya çıkar. Gide ise kendi rolünü, okuduğumuz romanı yazmaya çalışan, ama romanın gerçek bir şeye atıfta bulunduğu ve hatta yazarın kendisi olduğu yönündeki kanılarımızı sürekli olarak bozuma uğratan Edouard isimli karaktere yansıtır.

Romanda dilsel, babalığa özgü ve ahlaki kalpazanlıklara ek olarak, eğlenmek için dolaşıma sahte para sokan bir grup gerçek kalpazana da yer verilir. Bunlar paraları geçirmeleri engellenince, sonradan gerçek bir cinayete dönen sahte bir intihar düzenlerler. Aralarına katılmak isteyen utangaç Boris'e, parolalarının "Güçlü adam hayatta hiçbir şeyi umursamaz" olduğunu söylerler (383). Gruba katılma törenine göre, üstünde isimlerinin yazdığı kâğıtlardan kura

23. Karl Polanyi, *The Great Transformation* (1944; yeniden basım, New York, 1957), 25, 3.

24. Bahsi geçen Gide yorumu için bkz. Jean-Joseph Goux, *The Coiners of Language* (1984; yeniden basım, Norman, Oklahoma, 1994).

çekecekler ve kaybeden dolu bir tabancayı kafasına dayayıp ateş edecektir. Cinayeti planlayan ve kendisine karşı çıkmaktan çekinen Boris'le beraber tabancaya gerçek mermiler koyan grup üyesi dışındaki herkes tabancanın dolu olmayacağını düşünmektedir.

Grup üyelerinden biri tarafından planlanan bu cinayetin doğrudan nedeni açgözlülük değildir. Bu cinayet, kalpazanların parayı dolaşıma sokmasının engellenmesinden sonra şahsi menfaat için işlenir. Kalpazanlar eğlence olsun diye sahte bir "güçlü adamlar" kulübü kurar (aslında hepsi zayıf kabadayılardır), hayatta hiçbir şeyi umursamadıklarına dair sahte bir parola uydurur (bir yandan da yanlış kâğıdı çekmemek için hile yaparlar) ve öldürücü sonuçlar doğuran sahte bir intihar düzenlerler.

March ve Capote yarattıkları katilleri entipüften ganimetler uğruna yıkıma sürükleyerek açgözlülük cinayetinin bayağılığını gözler önüne sererken, Gide intiharı/cinayeti romanının tamamen dışında tutmak niyetindedir, zira bunlar da entipüften saiklere dayanır. Edouard'ın günlüğünün sayfalarına yazdığı gibi, "yeterli bir nedenle izah edilemeyecek herhangi bir olguyu aktarmak istemem" (395). Herhalde Gide bundan daha ironik olamazdı. Gide bu romandan önceki eserlerinde, kendini belli bir saikleri olmaksızın hareket eden karakterler yaratmaya adamıştır. Bunlardan Lafcadio gibi kimileri cinayet bile işler. Gide/Edouard "Boris'in intiharı bana yakışıksız geliyor, çünkü bunu beklemiyordum," diyerek kendisi ile bu alçakça cinayet arasına daha fazla mesafe koyar (395). Gide'in romanları "kestirilemez" olaylarla doludur, zira hayatın kendisi keyfi ve apansızdır. *Kalpazanlar*'da para, saik, yazarlık ve cinayetin nedensel temeli sorgulanmaktadır.

Duyguların Fizyolojisi

Kıskançlık, intikam ve açgözlülük zaman içinde gelişen karmaşık duygulardır. Bu duygular romanlarda cinayet nedeni olarak uygun görülürken, çalışmalarında korku, öfke ve utanç gibi daha temel duygulara öncelik veren deneyci fizyologlar tarafından bilimsel araştırmaya konu edilmemiştir. Dolayısıyla, duygulara yönelik bilimsel araştırmalar tarihi, bu bölümde ele aldığım duygular için bir bakıma uzak bir kavramsal bağlam arz etmektedir. Buna rağmen,

söz konusu araştırma tarihi duyguların nedensel rolüne ilişkin düşünüşün temel kültürel bağlamının bir parçası olduğundan, bölümü bitirirken bu tarihin bir özetini vermekten yanayım.

On dokuzuncu yüzyıl sonunda, deneyci fizyologlar başka fenomenleri incelemek için tasarlanmış deneyleri zorlaştıran korku ve öfke gibi duyguları bulgulamış, böylece bu duygular üstünde inceleme yapma yöntemleri geliştirmiştir. Tarihçi Otniel Dror'un belirttiği gibi, "Duygu, laboratuvarın hayvan-makinesi idealinin; güvenilir denetim, tahmin edilebilirlik, yinelenebilirlik ve standardizasyon gibi ideallerin çöküşünü imler."[25] Deneyleri zorlaştıran bu duygular zaman içinde sindirim, kan basıncı, metabolizma hızı ve kandaki şeker seviyesi gibi fenomenleri etkileme biçimi bakımından yeni bir araştırma konusu haline gelmiştir. Bu yeni araştırma, fizyolojik fenomenleri ölçmek ve sonuçların açık kaydını tutmak üzere geliştirilmiş bir dizi yeni teknolojiyle mümkün olabilmiştir.

1847'de Carl Ludwig, isli kâğıtla kaplı dönen bir çembere kan basıncı değişimlerinin kaydedilmesi prensibiyle çalışan kimografı icat etmiştir. Bu icat modern fizyolojinin doğuşuna önayak olmuştur.[26] Müller daha öncesinde, kurbağalarda bir sinir uyaranı ile kas tepkisi arasındaki zamanın "son derece az ve ölçülemez" olduğu sonucuna varmış olsa da, icat edilen daha kesin ölçüm araçları ve geliştirilen deney yöntemleri, bu zamanın ölçülebilmesine olanak sağlamıştır. Hermann von Helmholtz 1850'de, Ludwig'in kimografından yola çıkarak, bir sinir uyaranının hızını daha önce görülme-

25. Otniel Dror, "The Affect of Experiment: The Turn to Emotions in Anglo-American Physiology, 1900-1940", *Isis* 90 (Haziran 1999): 237. Duygu fizyolojisi tarihine ilişkin tartışmamda yararlandığım kaynaklar: Otniel Yizhak Dror, "Modernity and the Scientific Study of Emotions, 1880-1950" (Doktora tezi, Princeton University, 1998) ve yukarıda belirttiğim kaynaktan aldığım makaleler: "Creating the Emotional Body: Confusion, Possibilities, and Knowledge", *An Emotional History of the United States*, haz. Peter N. Stearns ve Jan Lewis (New York, 1998), 173-94 ve "The Scientific Image of Emotion: Experience and Technologies of Inscription", *Configurations* 7 (1999): 355-401.

26. Carl Ludwig, "Beiträge zur Kenntnis des Einflusses der Respirationbewegungen auf den Blutlauf im Aortensysteme", *Archiv für Anatomie, Physiologie, und wissenschaftliche Medizin* (1847): 244. Söz edilen tarihsel rol için bkz. Merriley Borell, "Instrumentation and the Rise of Modern Physiology", *Science and Technology Studies* 5 (1987): 53-62.

dik bir kesinlikle ölçen ve kaydeden bir araç tasarlamıştır. Bu araçla yapılan ölçüm, duyguların fizyolojisine yönelik deneysel çalışmalar açısından büyük önem taşır.[27] Sonraki fizyologlar basit duygusal tepkileri ölçüp grafik ve çizelge biçiminde daha kesin ve kalıcı olarak kaydetmek amacıyla başka teknolojiler geliştirmiştir.

1860'ların başında, Fransız fizyolog Étienne-Jules Marey daha kesin bilimsel deneyler yapmanın dört temel koşulunu karşılayan birtakım grafik görüntüleme aygıtları geliştirmiştir.[28] Bu aygıtlar fizyolojik süreçlerle ortaya çıkan hareketleri, onlara müdahale etmeksizin yakalamayı, karmaşıklıklarını feda etmeksizin görünür kılmayı, bu hareketlerin zamansal ve uzamsal boyutlarını ve bunları ortaya çıkaran kuvvetleri göstermeyi, son olarak da bunların kalıcı ve açık bir görüntüsünü çıkarmayı başarmıştır. Böylelikle bu hareketler sonrasında birden fazla kişi tarafından incelenebilecek hale gelmiştir. Marey geliştirdiği bu teknolojiler vasıtasıyla fizikten fizyolojik araştırmaya kadar birçok alanda yapılan deneylere kesinlik kazandırmıştır. Marey'nin ilk buluşu olan nabız ölçer (1860), bir ucu kol bileğine, diğer ucu ise hareket eden bir isli kâğıda çizgi çizen ince uçlu bir yazım aletine bağlı bir manivela yoluyla kan basıncını ölçer. Nabız ölçer bilekteki nabız, dışarıdan hissedilebilen kalp atışı ve kalp kasılmalarının kesin sırasına yönelik çalışmaları kolaylaştırmıştır. Bedensel ısı değişimlerini ölçen termograf (1864), solunum ölçümü için solunum ölçer (1865) ve kas kasılmaları için kullanılan miyograf (1864-66) Marey'nin fizyolojik süreçleri incelemek için geliştirdiği diğer teknolojiler arasındadır.[29] Claude Bernard 1865'te Marey'nin nabız ölçerini kalbin çeşitli duygu girdilerine verdiği tepkinin kâğıt tabakalara aktarılmasını sağlayacak şekilde uyarlamıştır. 1873'te, kalple beyin arasındaki bağa ilişkin incelemeleri daha öteye taşıyan ve kişisel duyguların grafik kâğıtlarında kişiye has eğriler bıraktığını öne süren Elie de Cyon da Bernard'

27. Söz konusu alıntılar ve bu deneylerin önemi konusunda bkz. Frederic L. Holmes ve Kathryn M. Olensko, "The Images of Precision: Helmsholtz and the Graphical Method in Physiology", *The Values of Precision*, haz. M. Norton Wise (Princeton, 1995), 198-221.

28. Marey'nin buluşlarıyla ilgili olarak bkz. Marta Braun, *Picturing Time: The Work of Etienne-Jules Marey (1830-1904)* (Chicago, 1992), 8-27.

29. *A.g.y.*, 24.

ın çalışmalarını sürdürmüştür.[30] Marey ve Bernard'ın grafikleri ile Cyon'un eğrileri duyguların nedensel işleyişinin ilk çizgisel görüntülerini oluşturduğu gibi, bilimsel duygu incelemesi tarihinde yeni bir çığır açmıştır.

Darwin *The Expression of the Emotions in Man and Animals* (1872) adlı kitabında, insanın yüz ifadelerine yansıyan nefret ve öfke gibi çeşitli duyguların hayvani kökenlerini inceler. Darwin hayvani ifadelerin insana aktarıldığı savına kanıt toplamak için çocuklardaki yüz ifadelerini gözlemlemiştir. Ayrıca deliler üstünde de çalışmıştır, çünkü ona göre "deliler en kuvvetli tutkulara meyillidir ve bunları kontrolsüzce dışa vururlar" (13). Darwin yaşlı bir adamın fotoğrafını, adamın yüzünde hangi ifade olduğu konusunda görüşlerini almak istediği yirmiden fazla "eğitimli kişiye" gösterir. Ayrıca, duyguların resim ile heykeldeki tasviri ve hayvanlardaki ifadesi konusunda incelemeler yapar. Darwin son olarak dünyadaki değişik ırklarda görülen duygu ifadeleri hakkında bilgi toplamak amacıyla misyonerler arasında duyguları konu alan bir anket yapar. Darwin duyguların incelenmesine ciddi katkılarda bulunmuş ve bu konuya yönelik yoğun bir ilginin oluşmasını sağlamıştır. Ne var ki, araştırmaları deneyden ziyade, hayli öznel yorumlara dayanmaktadır.

Tek bir duyguya –korku– ayrılmış ilk uzun fizyolojik çalışma, İtalyan fizyolog Angelo Mosso tarafından 1884'te yayımlanmıştır.[31] Lombroso'nun öğrencisi olan Mosso, korkuyu ölçmek için, vücut ısısının ölçümünde kullanılan termometre ve uyarım esnasındaki kan düzeyi değişimlerini ölçerek grafik haline getiren stigmomanometre de dahil birtakım araçlardan faydalanmıştır. Mosso, aralarında Fransa'dan Charles Féré ve Alfred Binet'nin de bulunduğu bir bilimsel duygu araştırmacıları kuşağına önderlik etmiştir.[32]

Mosso, geliştirdiği pletismograf ile duyguları ölçmede kullanılan en meşhur teknolojiye –poligraf, yani yalan makinesi– öncülük

30. M. E. Cyon, "Le coeur et le cerveau", *Revue scientifique de la France et de l'étranger* 21 (1873): 481-89.

31. Angelo Mosso, *Fear* (1884; yeniden basım Londra, 1896).

32. Charles Féré, *Sensation et mouvement: études expérimentales de psychomécanique* (Paris, 1887), 108-22; Alfred Binet ve J. Courtier, "Influence de la vie émotionnelle sur le coeur, la respiration et la circulation capillaire", *Année Psychologieque* 3 (1896): 65-126, aktaran Dror, "Affect of Experiment", 213.

eden Alfred Lehmann'ı da etkilemiştir. Yalan makinesinin prototipi, Marey'nin kendi poligrafıdır – nabız, kalp atışı, solunum ve kas kasılmalarını ölçen bazı buluşlarının eşzamanlı olarak çalıştığı bir terkip (1865). Modern poligraf, yalan söylemeye eşlik eden duygu durumlarıyla ortaya çıkan fizyolojik fenomenleri saptar. Solunumda (solunum ölçer), derideki elektrik direncinde (galvanograf) ve kan basıncı ile nabız hızında (kardiyograf) gözle görülür değişimlere yol açan en temel korku ve öfke duygularını daha önce görülmedik bir kesinlikle saptayabilen poligraf, duyguların cinayetteki nedensel rolüne ilişkin anlayışta yeni bir çığır açmıştır.

Poligraf, tarihsel anlamı bakımından özgüllük-belirsizlik diyalektiğini yansıtmaktadır. Cinayet eyleminin hatırasıyla yeniden canlandırılan duyguların yol açtığı bedensel değişimleri kesin olarak ölçüp kaydeden bu cihaz, nedensel bilgideki kesinliği şüphesiz artırmıştır. Karartılmış kâğıdın üstündeki çizgiler, çizgisel nedenselliğin basit ve kesin şekillerini sunmuş, ama aynı zamanda bunları ortaya çıkaran karmaşık duygulara ilişkin yeni sorular gündeme getirmiş ve kuşkusuz belirli herhangi bir cinayeti izah etmekte yetersiz kalmıştır. Poligraftaki "poli" takısı, teknolojinin eşzamanlı olarak saptayıp kaydedebileceği imlerin çokluğuna bir gönderme olsa da, bu detektörler gerçek cinayet mahallinde işlenen cinayetlerin esas nedenlerini belirlemekten ziyade, nedenleri ancak görünenden yola çıkan bir kesinlikle, o da laboratuvar ortamında, saptayabilmektedir. Test sonuçlarının izahı, her tür suçlu üzerinde yapılan incelemeler sonucu çıkarılan istatiksel yalancılık profillerine dayandığından, nedensel bilgi olasılıkçı bir nitelik taşır. Bu istatistiksel nedensel bilgi kendi başına bir belirsizlik kaynağı arz eder, zira test sonuçları birçok denetlenemez koşul tarafından şekillendirilmiş olması muhtemel çok sayıda bağdaşık nedensel etmeni içine alır. Grafiklerin ölçülebilir kesinliği, test sonuçlarının izahına özgü kesinsizlik ve eksiklikle çarpıcı bir zıtlık içindedir. Test baştan aşağı güvenilir olsa bile –ki değildir– bir cinayetin işlenme nedenine ilişkin olarak arz ettiği bilgi, hiç atıfta bulunmadığı çok sayıda cevapsız soruya mukabil, minimal düzeyde olacaktır. Yalan detektörü, çoğu analistin de belirttiği gibi, gerçekten de içsel olanı dışsal, kişiye özel olanıysa aleni kılar. Fakat görünür ve aleni kılınan bu yeni bilgi, işin içine karışan sayısız içsel ve kişisel nedensel etme-

nin tam bir nedensel izahı konusunda olsa olsa bir ipucu verir.[33]

Duygulara dair en ünlü "keşif", 1897'de kedilerde sindirimi incelemek için röntgen ışınlarından faydalanarak, dövüşen bir dişi kediyi "rahatlatıcı biçimde" okşamanın kedinin mide işleyişini değiştirdiğini bulgulayan Amerikalı araştırmacı Walter B. Cannon'a aittir.[34] Daha sonraları Cannon kendi araştırması ile bölümlere ayrılmış başka araştırmaları, *Bodily Changes in Pain, Hunger, Fear, and Rage* (Acı, Açlık, Korku ve Öfke Durumlarında Ortaya Çıkan Bedensel Değişimler, 1915) adlı kapsamlı bir çalışmada detaylandırarak birleştirir. Cannon, önceki toplum düşünürlerince haz ilkesi ya da ahlak ilkeleri açısından ele alınan davranışı, insanla basit teşekküllü hayvanlarda ortak olan bedensel fonksiyonların bir uzantısı olarak değerlendirmiştir. Ayrıca belli organların duygulanım esnasındaki işlevi üstünde duran önceki fizyologlardan farklı olarak duygulara odaklanmış ve duyguların vücuttaki çeşitli organ ve sistemleri nasıl etkilediğine yönelik çalışmalar yapmıştır.

Yapılan yeni çalışmalardaki artan özgüllük devrim niteliğindedir. Dror'un da belirttiği gibi, yirminci yüzyılın ilk yarısında fizyologlar yeni araştırma yöntemlerine ek olarak, "duygu denilen fenomeni doğuran, açığa çıkaran, uyaran, artıran, azaltan, uzatan, saflaştıran, ölçen, nicelleştiren, zamansallaştıran, izleyen, tanımlayan ve düzenleyen – yani denetleyen ve yöneten" yeni araçlar geliştirmiştir.[35] Yeni araçların ve bunların kullanıldığı araştırmaların etkisiyle ortaya çıkan özgül nedensel anlayışla birlikte yepyeni sorular gündeme gelmiş, yanıtlanmış ve neticede duygulara ilişkin belirsizlik alanı daha da genişlemiştir.

33. "Bu dönemde suçlunun tıbbileştirilmesinin mükemmel bir simgesi" olarak poligrafa dair tarihsel bir yorum için bkz. Ronald R. Thomas, *Detective Fiction and the Rise of Forensic Science* (Cambridge, 1999), 25 vd.

34. W. B. Cannon, "The Movements of the Stomach Studied by Means of the Röntgen Rays", *American Journal of Physiology* 1 (1898): 359-82, aktaran Dror, "Affect of Experiment", 216.

35. Dror, "Creating the Emotional Body", 173.

Duygu Molekülleri

Son otuz yılda fizyologlar, duyguların nedensel rolünün incelenmesinde, peptitlerin ve peptit reseptörlerinin biyolojik duygu esaslarını vücuttaki karmaşık organ ve sistemler ağının her yanına ilettiği moleküler düzeye kadar ilerlemiştir. Peptitler, yaşamın temel yapıtaşları olan amino asit zincirleridir. İlk amino asitin tespit ve tahlili 1806'da gerçekleştirilmiştir. 1936 yılına gelindiğindeyse, çeşitli organizmalardan sayısız amino asit elde eden fizyologlar insan bedenindeki diğer on dokuz temel amino asiti de saptamıştır. Amino asit zincirlerine polipeptit adı verilirken, beyin ve sinir sistemindeki amino asitlere nöropeptit denmektedir. Proteinler belirli işlevler üstlenen peptitlerdir. Normal insan hücrelerinde, yakın zamanda tanımlanmaya başlanan bir dizi işlev üstlenen yaklaşık 10.000 kadar farklı protein bulunur. Reseptörler, hücre yüzeyinde bulunan protein molekülleridir. Bunlar ligand denen daha küçük moleküllerden bilgi alır. Bir kısmı ait olduğu reseptöre bağlanana dek kana yahut beyin-omurilik sıvısına yayılan ligandlar, vücudun her bölgesinde bulunur. Ligandların bir reseptör hücreye bağlanması, yeni proteinlerin üretimi ya da hücre bölünmesinin başlaması gibi değişimlere etki eder. Üç çeşit ligand vardır: sinirler arasındaki boşlukta bilgi taşıyan nörotransmitterler, cinsel arzuyu düzenleyen cinsiyet hormonlarını içeren steroitler ve ait olduğu reseptöre bağlanırken reseptörün taşıyıcı hücresinde sayısız değişime yol açarak vücuttaki haz, acı, ilgi ve duygu gibi fenomenlere etki eden peptitler. Bu nedenle peptit ve reseptörler "duygu molekülleri" olarak tarif edilirler, ki bu tabir Candace Pert'in peptitlerin doğası ve işleviyle ilgili bulgularına yer verdiği incelemesinin de başlığıdır.[36]

Peptitlerin doğası ve işleviyle ilgili keşfin genel tarihi, çok daha kesin bir nedensel belirlenim arz eder. Söz konusu tarih, fizyolojide elektriksel modelden, kimyasal bir bedensel ileti aktarımı modeline yapılan devrimci geçişin bir parçasıdır. On dokuzuncu yüzyıl fizyologlarının çoğu, beyinden topuğa vücudun her yanındaki ve

36. Candace B. Pert, *Molecules of Emotion* (New York, 1997). Peptit araştırmasının tarihi konusundaki yorumumda bu kaynaktan büyük ölçüde faydalandım.

sinir hücreleri arasındaki ileti aktarımının, elektriğin teller yoluyla aktarımına benzer biçimde bütünüyle elektriksel olduğunu savunmuştur. Bu elektriksel modeli sarsan ilk araştırmalardan biri, Claude Bernard'ın kürar zehrine ilişkin araştırmasıdır. Buna göre, zehir sinirlerle kaslar arasındaki bölgede teması engelleyerek felce yol açmaktadır. Bernard'ın nedensel işleyişe sahip bir kimyasala ilişkin bu teorisi, küranın nikotinin kas kasılmalarındaki uyarım etkisini engelleme özelliği üstüne deneyler yapan Cambridge fizyoloğu John Langley tarafından1906 yılında doğrulanmıştır. Langley "sinirsel dürtünün sinirden kasa elektrik akımıyla değil, sinir ucundaki özel bir maddenin salgılanmasıyla aktarıldığı" sonucuna varmıştır. Langley bu kimyasal transmitörün, kas hücrelerindeki "alıcı bir maddeye" bağlandığını varsaymıştır.[37] Langley'nin kimyasal aktarım teorisi, 1921'de, kurbağanın kalbine vagus sinirinden salgılanan sıvıyı emdirerek kalp atışlarını yavaşlatan Otto Loewi tarafından doğrulanır. Bu sıvıya *Vagusstoff* adını veren Loewi, birkaç yıl sonra sıvının bir nörotransmitter olan asetilkolin olduğunu kanıtlar. Sonraki deneylerde, tek başına incelenen asetilkolinin kimyasal özellikleri tahlil edilmiştir. Sorbonne'da çalışma yürüten bir nörofizyolog olan David Nachmansohn 1937'de bir elektrik balığından asetilkolin çekip yalıtırken, 1972'de asetilkolin reseptörünü ilk olarak yalıtan bilimci, Paris Pasteur Enstitüsü'nde çalışan Jean-Pierre Changeux'dür.

Peptit ve peptit reseptörlerinin yalıtım ve kimyasal tahlili, daha ileri boyutta bir teknolojik kesinlik ve deneysel mükemmeliyet gerektirmiştir. Johns Hopkins'te çalışan Pert 1970'lerin başında, duygulara doğrudan etki eden uyuşturucuları araştırmaya başlamıştır. Diğer araştırmacılar ensülin ve asetilkolin gibi vücutta üretilen kimyasalların reseptörlerini bulgulamış olsa da, aralarından hiçbiri morfin ve eroin gibi vücut dışında üretilen uyuşturucuların reseptörünü bulgulamamıştır. Söz konusu uyuşturucular büyük bir toplumsal sorun arz ettiğinden, bu araştırma ayrı bir önem taşımaktaydı. Masrafları, devlete ait araştırma enstitüleri ve eczacılık şirketleri tarafından karşılanan araştırmacılar, gayretle bu maddelerin bağımlılık

37. John Langley, "On Nerve Endings and on Special Excitable Substances in Cells", *Proceedings of the Royal Society of London*, ser. B 78 (1906), 183, 194.

yapmayan muadillerini bulmaya çalışmaktaydı. 1972'de Pert'in uyuşturucu reseptörünü bulmasının ardından, diğer araştırmacılar da reseptörün var olma nedeni olan vücuttaki doğal uyuşturucuyu bulmaya uğraşmıştır. Aberdeen Üniversitesi'nde görev yapan John Hughes ve Hans Kosterlitz 1975 yılında beynin kendi morfinini bulmuşlardır: uyuşturucu reseptörüne uyan ve duygular üzerinde morfin gibi harici uyuşturucularınkiyle aynı nedensel etkiye sahip olan dahili bir ligand. Hughes ve Kosterlitz bu morfine enkefalin demiş, daha sonraysa Amerikalı araştırmacılar bu morfinin kendi buldukları versiyonuna, dahili morfin anlamına gelen endorfin adını vermişlerdir. Endorfinin keşfi peptitlere ilişkin düşünüşte devrim yaratmıştır, çünkü bu keşifle beraber enkefalinin beyinde üretildiği ve burada vücudun diğer kısımlarındaki acıyı hafifletme işi gören bir reseptöre sahip olduğu görülmüştür. Bu bulgular ise görünüşte lokal kaynak ve etkilere sahip olan peptitlerin de beyinde üretiliyor, beyindeki reseptörlere bağlanıyor ve hem ruh hallerini hem de duygulardan türeyen daha karmaşık bedensel davranışları etkiliyor olabileceğini göstermiştir.

Daha girift bir modele denk düşen bu bakış, William James ile öğrencisi Walter Cannon arasında duyguların doğasına ilişkin daha eski bir tartışmayı akla getirmektedir. James "Duygu Nedir?" (1884) başlıklı ünlü bir yazısında, duyguların kaynağını bedenden ve iç organlardan aldığını, zihin tarafından kavramsallaştırılarak adlandırılmasının ise daha sonra gerçekleştiğini ileri sürer. Örneğin, bir olayı (hakaret) algılar, bedensel tepki verir (ağlar), tepkimizi algılar ve bellek ile imgeleme başvurduktan sonra tepkimizi bir duygu (üzüntü) olarak adlandırırız. James'in kısaca ortaya koyduğu gibi, doğru olan "üzüntülü, sinirli ya da korkmuş olduğumuz için ağladığımız, yumruk attığımız ya da titrediğimiz değil, ağladığımızdan dolayı üzüldüğümüz, yumruk attığımızdan dolayı sinirlendiğimiz, titrediğimizden dolayı korktuğumuz" savıdır.[38] Cannon ise bunun aksine, duyguların beyinden, özellikle hipotalamustan kaynaklandığı, sonrasında nöronal bağlar yoluyla vücuda ve hipofiz salgıları yoluyla da bedendeki duygu bölgelerine aktarıldığını savunur: göz-

38. William James, "What Is an Emotion?", *Mind* 9, no. 34 (Nisan 1884): 190.

bebekleri, tükürük bezleri, kalp, bronşlar, mide, bağırsaklar, mesane, cinsel organlar ve böbreküstü bezleri.[39]

1980'li yılların başında Pert, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nden Francis Schmitt ve başka araştırmacılar duyguların tamamıyla beyinde veya tamamıyla vücutta değil ikisinde birden üretildiğini ve beyin fonksiyonu, nörolojik aktarım ve "bilgi maddeleri"nin (peptitler dahil) eşzamanlı etkileşiminin bir tezahürü olduğunu varsaymaya başlamışlardır. Bu araştırmacılar, duyguların hücreler arası kimyasal iletişim yoluyla ortaya çıktığı yeni bir "bilgi alışverişi" modeli ortaya atmıştır (137). Yeni otomatik radyografi yöntemlerinden yararlanan Pert ve meslektaşları bu sayede nöropeptitlerin nerede üretildiğini ve reseptörlere bağlandığını saptamış, peptitlerin hormonlar gibi dolaşarak duyguları ortaya çıkardığı bu sistemin endokrin sistemiyle nasıl benzeştiğinin haritasını çıkarmışlardır.

Peptitler doğrudan cinayet nedeni olmasa da, duyguları etkilemektedir. Hatta özel bir peptit türü olan oksitosin (suni yolla vücut dışında sentezle birleştirilen ilk peptit) bir cinayet türünün –bebek katilliği– engellenmesine katkıda bulunabilmektedir. 1902 yılı başlarında araştırmacılar çiftlik hayvanlarından alınan hipofiz bezi parçalarında kadınlara doğumda kolaylık sağlayan bir maddenin bulunduğundan haberdardı. Seneler içinde araştırmacılar, nedensel etkinliğe sahip söz konusu maddenin, rahim kaslarının kasılmasını sağlama, orgazm esnasında rahim kasılmaları yaratma ve annelik davranışını uyarmanın yanı sıra, deney hayvanlarında ve muhtemelen insanda bebek katlini durduran oksiton peptit olduğunu bulgulamıştır.[40]

Peptitlerin nedensel rolüne ilişkin artan özgüllükteki bilgi, aynı hususta belirsizliği de artırmıştır. Peptitlerin yapısının basit olmasına karşın, "çıldırtıcı ölçüde karmaşık" olan etkileri nedeniyle hormonlar, nörotransmitterler, nöromodülatörler, büyüme etkenleri, sindirim peptitleri, interlökinler, sitokinler ve kemokinler gibi çeşitli şekillerde sınıflandırılırlar (71). Vücudun bir bölgesinde bu-

39. Walter Cannon, *The Wisdom of the Body* (1927), aktaran Pert, *Molecules of Emotion*, 136.

40. Pert, *Molecules of Emotion*, 68.

lunan peptitlerin, vücudun başka bölgelerinde de üretilip farklı fonksiyonlar üstlendiği görülmüştür. Aynı şekilde, peptit reseptörleri de farklı fonksiyonlar üstlendikleri çeşitli vücut bölgelerine dağılmaktadır. Böbrek reseptörlerine bağlı olup kan basıncını değiştirme işlevine sahip olan peptitler, aynı zamanda, akciğer reseptörlerinde solunuma ve beyin reseptöründe ruh haline etki edecek biçimde iş görebilmektedir (70). Daha yakından incelemeler, reseptörlerin de peptitlere benzer şekilde kararsız ve karmaşık olduğunu göstermiştir. Zamanla, ligandların sabit ve belirli reseptörlere, kilit ile anahtara benzer biçimde bağlandığı görüşünün fazlasıyla basit olduğu anlaşılmıştır. Aslında, reseptörler "henüz bilinmeyen bir melodik anahtar eşliğinde ritmik olarak titreşir ve sallanırken" şekil ve yapı değişikliğine uğrar (84). Peptitlerin nedensel rolüne ilişkin bilginin daha özgül bir hal almasıyla beraber, araştırmacılar bunların yol açtığı yaşamsal süreçlerdeki sıradışı karmaşıklığın ayırdına varmaya başlamıştır. Genler, hormonlar ve nörotransmitterler gibi, peptit hakkındaki bilginin tarihi de özgüllük-belirsizlik diyalektiğine uygun düşmektedir.

Peptitlere ilişkin bilgideki artan özgüllük romancıları pek etkilememiş olsa da, genel olarak nedensel bilginin artan belirsizliği fizyologları ve romancıları etkilemiştir. Fizyologlar, 10.000 değişik proteinin bedene nasıl etki ettiği, hakkında bilgi sahibi oldukları seksen civarındaki peptitin farklı bağlantı bölgelerinde ne işlev gördüğü ya da bulunacağını varsaydıkları yaklaşık iki yüz başka peptitin işlevinin ne olabileceği konusundaki bilgi eksiklikleri karşısında korkuyla karışık bir merak sergilemişlerdir. Benzer şekilde romancılar da, yüzeydeki duyguların altında kimliğe dair derin ve karmaşık duygusal güvensizliklerin bulunduğu, giderek bilinmeze evrilen bir dünyada kendi paylarına düşen belirsizlikle baş etmek durumunda kalmışlardır.

Peptitlerce tetiklenen basit duygusal değişimler ile romanlarda cinayete neden olan kıskançlık, intikam ve açgözlülük gibi karmaşık duygular arasında kavramsal açıdan epey uzun bir mesafe vardır. Söz konusu kavramsal ayrılık romanlarda su yüzüne çıkar, zira romanlarında cinayet nedeni olarak gen ve hormonlara atıfta bulunan az sayıda romancı varken, açıklamalarında peptitlerden yararlanan bir romancıya rastlanmaz. Modern romancılar kişiyi cinaye-

te sevk eden duyguların derinde yatan nedenlerini incelemişse de, söz konusu inceleme romancılar tarafından sunulan izahatı peptitlere değil özkimliğe yöneltmiştir. Modern dönemin roman karakterleri kıskançlık, intikam ve açgözlülük duyguları nedeniyle cinayet işler. Yani bu karakterler, son tahlilde, sadakatsiz bir âşığı cezalandırarak, bir rakipten kurtularak ya da daha çok para sahibi olarak teselli sağlamak için değil, insan olarak temelde eksik ve boş olmaları nedeniyle cinayet işlemeye sürüklenmektedir. Düşmanlarını öldürdükten sonra, Tanrı'nın intikamına aracı olduğundan kuşku duymayan Monte Cristo, kendini muzaffer ve tamamlanmış hisseder. Ona ihanet eden adamı cezalandırmak için Güllen halkına oyun oynayan Claire Zachanassian ise, aksine, kendini aşağılanmış ve boş hissetmektedir. Dürrenmatt intikamın bedelini ödeyenin en çok da kişinin kendisi olduğunu Dumas'dan daha iyi kavramıştır.

Modernist romancılar, kıskançlık ve açgözlülüğün temelindeki nedenlere ilişkin benzer tahlillerde bulunmuştur. Sartre, karakterlerine kıskançlıkla zafer kazanma ve kıskançlıktan hareketle kendinden emin eyleme olanağı sağlayan Viktorya dönemi romancılarının tersine, kıskançlığın varoluşsal tamlığını ve saplantılı odağını sorgulamıştır. Ona göre kıskançlığın ardında, insanın herhangi bir şey olarak var olmasının olanaklılığına dair bir belirsizlik kümesi vardır. Sartre'ın, kendine el yordamıyla bir varoluş nedeni yaratmaya didinen kıskanç suikastçısı Hugo'yu *Kirli Eller*'in son perdesine doğru işlediği cinayete sürükleyen, varoluşsal kuşkudan başka bir şey değildir. Oyunun sonunda Hugo, insanlar ona Hoederer'i öldürme nedeni olarak kıskançlıktan ziyade, siyasi açıdan saygı uyandıran bir amaç yakıştırsınlar diye parti piyonları tarafından öldürülmeye razı olur. Nabokov ve DeLillo, resmettikleri katil karakterler neticede kendi noksan benliklerinin parodilerini vurup öldürme noktasına gelirken, kıskançlığı katı bir çözümlemeye tabi tutmuşlardır.

Viktorya dönemi romancıları açgözlülüğü ahlaki açıdan sorgulamış, gelgelelim açgözlülüğün nedensel gücünü bir kenara bırakmıştır. Viktorya dönemi romanlarındaki katiller hücrelerine kadar açgözlüdür ve para, toprak ya da altına yönelik arzularının temelinde yatan nedenleri sorgulamazlar. Modernistler, eserlerinde maddi kazanç arayışının esasında kişinin kendine değer katma arzusu olduğunu gösterir. Broch ve Ellis açgözlü bir hırsla ve bağımlılık dü-

zeyinde bir tüketim arzusuyla hareket eden karakterler yaratmışlardır. İki yazarın karakterlerine yön veren bu tutkular, onların, Broch'un deyimiyle "değerlerin çöküşünden" dolayı yıkılmaya yüz tutan bir dünyada yaşayan insanlar olarak kimliklerine dair derin güvensizliklerini açığa vurur. Açgözlülüğün kaynağındaki varoluşsal beyhudeliğin en etkili anlatımı, açgözlülüğü yüzünden bir çocuğun cüzdanından düşen gümüş doları bulmak için emeklemek zorunda kaldığından bütün Clutter ailesini öldüren Perry gibi bir karakteri yaratan Capote'a aittir. Balzac'ın Vautrin'inin yahut Norris'in McTeague'inin bir dolar için böyle alçaltıcı bir duruma düşmesi tasavvur edilemezdir. Capote, Perry'yi böyle bir duruma sokarak, açgözlülüğünün ardında onun aslında kendine ne kadar az değer verdiğini gösterir.

Sonraki bölümlerde, nedensellik anlayışında, kişinin kendini bir benlik olarak tanımlayabilmek amacıyla işlediği cinayetlere yönelik artan ilgiye mukabil gerçekleşen esaslı dönüşümü kilit bir argüman olarak ele alacağım. Söz konusu dönüşüme ilişkin tahlillerde özgüllük-belirsizlik diyalektiğini takip edeceğim.

6

ZİHİN

KİŞİYİ CİNAYETE sevk eden çok sayıdaki nedensel etmenden hiçbiri zihinden daha karmaşık değildir. Bu kitapta ele alınan bütün etmenler kaynağını zihinden alır, çünkü bu etmenlerin devreye girmesi ancak zihnin işleyişiyle mümkündür. Kalıtımsal miras, çocukluk travmaları, dil, cinsel arzu ve duygular hep zihnin dolayımıyla varlık kazanır, tıpkı son iki bölümün konusu olan toplumsal baskı ve fikirler gibi. Deneyimin zihinsel yönlerinin her türden durum üstündeki etkinliği, zihnin işlevinin evrensel ve tarihin ötesinde bir nitelik taşıdığına delalet eder, fakat zihnin nedensel rolü hakkındaki fikirlerin tarihi dinamik bir karaktere sahiptir. Nörobilimciler zihnin organik merkezini belirlemek amacıyla beyin üstünde incelemeler yaparken, psikiyatrlar normal zihni kavramak için hastalıklı zihni tahlil ederken, hukuk uzmanları cezai mesuliyeti tayin etmek için akıl hastalığı ve "suç işleme kastının" tabiatı üstüne tartışmalar yürütürken ve romancılar eserlerinde zihnin cinayetin yanı sıra gündelik edimlerdeki işleyiş biçimlerine yer verirken tarihsel olarak ayrı yollar izlemişlerdir.

Bu bölümde, karşılaştırdığım iki döneme özgü kavramlar üstünde duracağım. Kraniyoloji (Gall, 1810), frenoloji (Spurzheim, 1819), saplantı (Esquirol, 1808), cinai saplantı (Georget, 1825), ahlaki delilik (Prichard, 1835), itkisel delilik (Maudsley, 1874), doğuştan suçlu (Lombroso, 1876), suçlu beyin (Benedikt, 1879) ve ahlaki epilepsi (Mann, 1883) gibi on dokuzuncu yüzyıla özgü kavramlar, modern dönemde dolaşımdan kalkmıştır.[1] Buna mukabil,

1. Henry Maudsley, *Responsibility in Mental Disease*, Londra, 1874, 413; Edward C. Mann, *A Manual of Psychological Medicine and Allied Nervous Disease* (Philadelphia, 1883), 120.

modern kavramlar önceki dönemlerde ya eksik biçimde ifade edilmiş ve tanınsa bile kabul edilmez bulunmuş, yahut meçhul kalmıştır. Azalan mesuliyet yanlış anlaşılıp, pek az yankı uyandırırken, karşı konulmaz güdünün varlığına dair ciddi kuşkular uyanmış, nörotransmitterler ise büsbütün meçhul kalmıştır. Bu yıllarda, cinayet davalarında hafifletici koşula yönelik talep giderek artmış, bunun sonucunda da mesuliyete dair yargılar, yerini kesinlikli açıklama sistemleri ve laboratuvar teknolojilerinden gün geçtikçe daha çok yararlanan eğitimli uzmanlar arasındaki tartışmalara bırakmıştır. Fikirler, zihinsel fonksiyonların beyindeki konumunun daha fazla kesinlikle tayin edilmesine ve "suç işleme kastı"nın daha belirgin biçimde tanımlanmasına doğru bir seyir izlemiştir. Neticede nörobilim, psikiyatri ve hukuk uzmanlarına yepyeni çalışma alanları doğmuş, cezai mesuliyete dair daha karmaşık ve olasılıkçı yargılar ve yeni epistemolojik belirsizlikler ortaya çıkmıştır.

Nörobilim

Zihinsel işlevlerin beyindeki yerlerini belirleme çabaları antikiteye dek uzanır. Modern dönemdeki çalışmalar ise, beyinde belli zihin yetilerinin merkezi olduğunu varsaydığı bölgeler tayin eden Avusturyalı doktor Franz Joseph Gall'le başlar. Gall, başka araştırmacıların yerini kalp ya da vücudun başka bir yeri olarak tayin ettiği zihinsel fonksiyonların (tutkular dahil) merkezinin beyin olduğunu ileri sürmüştür. Gall, 1807'de *kraniyoloji* (kafabilim) adını verdiği zihin teorisini geliştirmek üzere yeti psikolojisiyle harmanladığı lokal beyin anatomisine öncülük etmiştir. Buna göre insan zihni yirmi yedi yetiye ayrılır; bunların kendine has fonksiyonları, beyin korteksinin, her iki beyin lobunda da özel bir merkeze sahip olan belli "organlara" göre düzenlenişine bağlıdır. Her bir organın denetimindeki yetinin miktarı, doğrudan o organın büyüklüğüne göre değişmektedir. Bu ise kafatasının şekline yansır ve kafatasındaki tümseklerin Gall'in *kraniyoskopi* dediği bir yöntemle görüntülenmesi yoluyla kişideki yetilerin gücü ya da aczinin anlaşılmasını olanaklı kılar. Dolayısıyla, beyne bağlı organların grafikleri, zihnin grafiklerine denk düşmektedir.

Gall'in kraniyolojisi epey özgül olmasına karşın, beynin zihni yöneten organ olduğu görüşü dışında geçerliliğe sahip değildir. Gall'in çıkardığı zihinsel yetiler listesi "içgüdüler, istidatlar ve kabiliyetler" ile, "ahlaki ve anlıksal eğilimlerin" (amaca sadakat ve Tanrı'ya hürmet dahil) bir karışımıdır. Gall *Sur les fonctions du cerveau* (Beynin İşlevleri Üstüne, 1822-26) isimli dört ciltlik incelemesinin yetmiş sayfalık "Yıkıcılık-Etçil İçgüdü; Cinayet Eğilimi" başlıklı bölümünü, merkezini beyin korteksinin kulakların karşısına denk gelen yüzeyi olarak saptadığı yıkıcılık özelliğine ayırır.[2] Gall bu saptamasını temellendirmek için aralarında katillerin de bulunduğu yaklaşık beş yüz mahkûm ve akıl hastasının kafatası incelemelerinden elde ettiği bulgulara başvurur. Gall'in yıkıcılık yetisinin yerine ilişkin teorisi anekdot niteliğinde kanıtlara dayanır ve nedensellik ile bağıntı birbirine karıştırılır; zira Gall yıkıcılık merkezinin kafatasının içinde, kulakların tam karşısına denk düşen bölümde yer aldığı savını, bu bölgenin etçillerde otçullara nazaran daha büyük olmasına dayandırmıştır. Kafatasının bu bölümünün, infaz uygulamalarını seyretmekten haz duyan sadist bir tiranda, hayvanlara eziyet etmekten hoşlanan bir öğrencide, sonradan cellat olan bir eczacıda ve bebeğini öldüren bir kadında da büyük olduğunu gözlemlemiştir. Ayrıca, "zalim ve kana susamış bir karakterin açık emarelerini taşıyan" katillerin resimlerdeki imgelerini incelemiştir.[3] Gall beyindeki yıkıcılık organının, yeterli bir cinayet nedeninden ziyade cinayet işleme eğilimini güçlendiren bir etken olduğu çıkarımında bulunmuş olsa da, bu organın nedensel rolünün, tüm diğerlerinde de olduğu gibi, organın büyüklüğüne bağlı olduğunu savunmuştur. Gall "bu organı büyük olan bir kişinin, bedensel teşekkül itibariyle

2. Gall 1810'da iki ciltlik bir kitap olarak yayımladığı bulgularına, 1819'da Johann Spurzheim'le ortak yayımladığı iki cilt daha eklemiştir. F.J.Gall ve J. Spurzheim *Anatomie et physiologie du système nerveux en général et du cerveau en particulier* (Paris, 1810-19). Gall bu ciltleri yeniden gözden geçirmiş ve *Sur les fonctions du cerveau* (Paris, 1822-26) adıyla yayımlamıştır. Gall'in bu çalışmaları İngilizceye *On the Functions of Brain and Each of Its Parts: With Observations on the Possibility of Determining the Instincts, Propensities, and Talents, or the Moral and Intellectual Dispositions of Men and Animals, by the Configurations of the Brain and Head* (Boston, 1835) başlığıyla çevrilmiştir. 4. bölümdeki tartışma yıkıcılık üstünedir, s. 50-119.

3. *A.g.y.*, 118.

cinayete eğilimli olmayan bir kişiye kıyasla, daha kolay cinayet işleyebileceğini" beyan eder.[4]

Gall'in zihnin nedensel rolüne ilişkin kavrayışa esas katkısı, beyinsel yer tayini konusundaki çalışmalarıdır. Gall meduller yapıları, optik bölgeleri ve kafatası sinirlerinin çekirdeklerini teşhis edebilmek amacıyla beyin üstünde ustalıklı araştırmalar gerçekleştirmiştir. Gebeliğin farklı aşamalarındaki ceninler üstüne yaptığı incelemeler, gelişimsel nöro-anatomi alanına öncülük etmiştir. İlke olarak, lokal beyin anatomisini çağrışımsal psikolojiyle birleştirmenin önemini vurgulamış, ama uygulama itibariyle bunu başaramamış ve daha ziyade kraniyometrik spekülasyonlarını temellendirmek için yetersiz kanıtlara başvurmuştur. Gall "her bir organın alanını tam olarak saptayamadığını" teslim etmiştir, nitekim saptadığı organ bölgelerinin hiçbiri beyindeki büklümlerle uyuşmamaktadır.[5] Gall'in ısrarla savunduğu, beyin yapısıyla zihinsel yeti arasındaki birebir mütekabiliyet görüşü, beynin en basit bilişsel işlevlere dahi topyekûn dahil olduğunu göz önünde bulundurup, söz konusu bağın çok daha karmaşık olduğunu kavrayan ardıl nörobilimciler tarafından terk edilmiştir. Öte yandan modern nörobilimcilerin saldırganlık davranışını, Gall'in yıkıcılık organı olarak tayin ettiği beyin bölgesindeki amigdala ve hipokampusu tahrip ederek azaltmakla kaydettikleri ölçülü başarı düşünüldüğünde, Gall'in yıkıcılık özelliğinin yerini tayini talihli bir tahmin sayılır.

Gall'in bedensel yapının zihinsel işlev üstündeki etkilerine ilişkin kraniyolojik kuramsallaştırması, Johann Spurzheim'ın daha fazla yetiyle kapsamını genişlettiği bu disiplini *frenoloji* olarak yeniden adlandırmasıyla beraber fazlasıyla popülerlik kazanmıştır.[6] Frenoloji Büyük Britanya'daki popülerliğini, disiplinin, zihnin karmaşık iç

4. *A.g.y.*, 110.

5. Robert M. Young, *Mind, Brain and Adaptation in the Nineteenth Century: Celebral Localization and Its Biological Context from Gall to Ferrier* (Oxford, 1970), 28, 24.

6. İlk olarak 1805'te Benjamin Rush tarafından kullanılan *frenoloji* terimi, daha sonra 1815'te Gall ve Spurzheim'la ilgili olarak Thomas Forster tarafından kullanılmıştır. Spurzheim terimin kendisine ait olduğunu iddia ederken, Gall bu terimi kullanmayı reddeder. Edwin Clarke ve L. S. Jacyna, *Nineteenth-Century Origins of Neuroscientific Concepts* (Berkeley, 1987), 222-23.

sırlarını anlaşılması kolay görsel incelemelerle aydınlatmadaki başarısı üstünde duran İskoç düşünür George Combe'a borçludur. 1832 yılı itibariyle yirmi dokuz frenoloji çevresinin bulunduğu Büyük Britanya'da, Combe verdiği konferanslara binden fazla dinleyici çekmekteydi. Combe'un zamanının en çok satan kitapları arasında yer alan *Constitution of Man* (İnsanın Yapısı, 1827) eseri, İngilizce konuşulan evlerde popülerlik açısından İncil ve *Çarmıh Yolcusu*'yla yarışıyordu.[7] Eserin en parlak dönemi sayılan bu günlerde, frenoloji konulu binlerce yayın yapılmakta ve halka açık yüzlerce konferans verilmekteydi. Dahası, frenoloji pratisyenlerinin zihinsel işlev ve karakter özelliklerinin kesin merkezini bildiğini öne süren doktorların muayenehanelerini frenolojik kafatasları süslemekteydi. Neşelilik, ketumluk ve müziksellik gibi farklı özelliklerin beyindeki kesin merkezinin işaretlendiği, alçıdan yapılmış kafatası numuneleri, on dokuzuncu yüzyıl başı psikologlarının frenologların zihin hakkındaki malumatını gözlerinde nasıl büyüttüğünün canlı resmi gibidir.

1840'a gelindiğinde frenoloji bilim çevrelerindeki saygınlığını yitirmeye başlamıştır. Öte yandan, yüzden karakter tahlili yapılmasına dayanan benzer bir sistem olan fizyonomiyle beraber, yaygın düşünceyi etkilemeye ve karakterlerinin zihinsel yapısını, asgari eğitim almış ilk nesil okurlardan oluşan okur çevresinin gözünde kolay canlandırılabileceği betimlerle açıklamaya çalışan romancıların imdadına yetişmeye devam etmiştir. 1870'lerde ise, organ resimleriyle süslenmiş frenolojik zihinsel yeti tabloları dolaşıma girmiştir. Frenolojiyi halka sunma amacının ürünü olan bu tablolardan birinde, yıkıcılık özelliği, koyuna saldıran bir kaplanla resmedilmektedir. Roger Cooter'ın belirttiği gibi, "frenoloji on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında gündelik düşünce ve söylemde, pek çok bakımdan, hiç olmadığı kadar muhkem bir yer bulmuştur".[8] Son

7. Stanley Finger, *Minds behind the Brain: A History of the Pioneers and Their Discoveries* (Oxford, 2000), 131.

8. Roger Cooter, *The Cultural Meaning of Popular Science: Phrenology and the Organization of Consent in Nineteenth-Century Britain* (Cambridge, 1884), 258. Cooter 1878'den kalma benzer bir kafatası numunesinin kopyasını çıkarır ve frenolojiden etkilenen Viktorya dönemi düşünürlerini sıralar: Auguste Comte, Henri de Saint-Simon, John Stuart Mill, Alfred Russell Wallace, Herbert Spencer ve Paul Broca (268, 7).

derece melodramatik bir yapı sergileyen Viktorya dönemi duygusal romanlarında, ahlaklı ve kabiliyetli kişiler toplumun yüksek tabakalarında mevkilenirken, suçlular toplumun hep aşağı katmanlarında yer alır. Buna karşılık, zihinsel yaşamın karmaşıklığının tamamıyla ayırdında olan daha kültürlü Viktorya dönemi yazarları, böylesi basit bir indirgemecilikten kaçınmış ve söz konusu iki bilimi (frenoloji ve fizyonomi), açıklamadan ziyade süslemeye yönelik bir gayeyle kullanmıştır.

Balzac romanlarını yaygın bilimsel teorilerle güncelleştirmek için hem fizyonomiden hem de frenolojiden yararlanmış, fakat karakter izahı için yüze ya da kafatasına başvurmamıştır. *Goriot Baba*'da, bir tıp öğrencisi Goriot'nun kendini kadir bilmez kızlarına adama nedenini açıklarken, kafatasındaki "babalık tümseğiyle" ilgili şakalar yapar. Vautrin'in peruğu düştüğünde ise, frenolojik tümseklere dayanan karakter özelliklerinden hiç bahsedilmese de, "orada bulunan herkes, Vautrin'in ne menem bir adam olduğunu o anda anlayıvermişti," denir (219). Frenoloji Vigny, Poe, Melville, Baudelaire, Whitman, Emerson, Hawthorne, Peacock, Twain, Eliot ve Charlotte Bronte dahil pek çok yazarı etkilemiştir. Flaubert ise *Madam Bovary*'de frenolojiyle alay eder: Emma'nın beceriksiz kocası Charles doğum gününde alçı bir kafatası hediye alır, ki bu hediye Charles'ın bir doktor olarak (feci sonuçlar doğuran) başarısızlığının simgesidir.[9]

Viktorya dönemi romancıları, ölçülü bir safdillikle de olsa, fizyonomiden de faydalanmıştır. Elizabeth Gaskell'ın *Mary Barton* (1848) adlı romanında, mahkemeye "Ben fizyonomist değilim," beyanında bulunan savcı, sonrasında "düşük, çatık kaşları, yere bakan gözleri, basık beyaz dudakları" olan sanık Jem Wilson'ın yüzünde bir katil karakteri okur ve "Her gün çok sayıda katil görürüm, ama yüzünde böyle Kabil'e yakışır izler taşıyan bir katile kırk yılda bir rastlamışımdır," der. Fizyonominin etkisinde kalan düzinelerce Avrupalı romancıyı inceleyen edebiyat eleştirmeni Graeme Tytler, bu teorinin, romancılar tarafından karakterleri izah etmekten ziyade, popüler düşünce kipini yakalamak üzere ve çoğunlukla ironik biçimde kullanıldığını ileri sürmektedir.[10]

9. *A.g.y.*, 288, 7.
10. Graeme Tytler, *Physiognomy in the European Novel: Faces and Fortunes*

Melville *Moby Dick*'in fevkalade iki bölümünde (79 ve 80) balinanın karakterini saptama amacından çok, bu "yarı-bilimlere" ilişkin mevcut düşünce tarzını kabul ettiğinin bir göstergesi olarak, "o katil canavarın" yüzü ve kafatasına ilişkin frenolojik ve fizyonomik yorumlara yer verir (155). "Lavater [ilk fizyonomi teorisyeni] için Cebelitarık Kayası'nın büklümlerini incelemek ya da Gall için bir merdivenle Panteon'un kubbesine ulaşıp kubbeyi el yordamıyla muayene etmek ne kadar mümkünse, bu girişim de o kadar umut verici görünüyordu." Melville'in bu "yarı-bilimlere" başvurma biçimi, bunların güvenilmezliğini ortaya koymaya hizmet eder. Balinanın, içinde ufacık bir beyin taşıyan, katillere yakışır geniş alnı, ortasında deha emaresi olan hilal biçiminde bir çukur bulunduğundan ötürü, fizyonomik bakımdan aldatıcıdır. Balinanın kafatasının frenolojik tahlili, özsaygı eksikliğine işaret etse de, aslında o denizlerde korkusuzca dolaşmakta ve kendisini avlamaya çalışan denizcileri dehşete düşürmektedir. Diğer Viktorya dönemi romancıları da, Melville gibi, ekonomik ve toplumsal baskılar, ahlaki ve dinsel itikatlar, çevre ve ilahi takdir dahil, davranışı etkileyen muhtelif nedensel faktörlere delalet eden çok katmanlı anlatımlar ortaya koymuştur. Yine de, Viktorya dönemi romanlarındaki suçlular genellikle tuhaf biçimli kafataslarına, dar alınlara, çıkıntılı çenelere ve güven telkin etmeyen gözlere sahiptir ve bu frenolojik ve fizyonomik hususiyetler zihnin sınırları dahilindeki bir şeyin emaresi varsayılır.

Bu tarihsel iddia, "suçlu bir beyne" sahip "doğuştan suçlu" teorisiyle frenoloji ve fizyonomiyi eski itibarına kavuşturan ve yeni bir uzmanlık alanı olan adli psikiyatriye ilgi çeken Lombroso'nun etkisindeki edebiyattan gelen başka kanıtlarla da desteklenmiştir. Lombroso'nun teorisi, tarih kadar eski olan insan zihninin esrarlarına erme arzusuna hitap etmektedir. Lombroso, esinini Comte'un pozitivizminden alan, dolayısıyla da ampirik gözlem ve ölçüme bağlı olan bir İtalyan hekimidir. Lombroso ve kendini bilime adamış takipçilerinin çalışmaları, "pozitivist kriminoloji ekolü" olarak bilinmektedir. Lombroso, suçun "vahşi" atalardan kalma bir eğilim

(Princeton, 1982). Bu yazarlar arasında Charles Dickens, Eliot, Flaubert, Fontane, Hawthorne, Hugo, Maupassant, Meredith, Poe, Radcliffe, Scott, Stifter ve Tolstoy bulunmaktadır.

olduğu görüşünü türettiği evrim teorisinden de etkilenmiştir. Lombroso askeri hekimlik yaptığı 1860'lı yılların başında, İtalya'daki anatomik farklılıkları tespit edebilmek amacıyla 3.000 asker üstünde vücut ve kafatası ölçümü yapmıştır. Bu incelemeyle beraber Lombroso'nun ilgisi, önce askerlerin müstehcen dövmelerine –ki bunları suçla bağdaştırır– sonrasında ise adli psikiyatri alanındaki yenilikçi çalışmalarına veri sağlayacak akıl hastalarına yönelir.[11]

1866'da Lombroso idam edilen katil Viella'nın beyni üstünde çalışırken önemli bir keşifte bulunmuştur. Daha sonra o an için, "O kafatasını görünce, birdenbire ... kendimi suçlunun –ilkel insanlığın ve aşağı hayvanların şiddetli içgüdülerini kendi şahsiyetinde yeniden üreten atavik varlığın– doğası sorunuyla yüz yüze buldum," demiştir. Lombroso suçlu tipinin evrimsel kökenlerine ilişkin bu içgörüsünü, muazzam bir sıçramayla şu açıklamaya bağlar: "Böylece, [doğuştan suçlunun] büyük çenesi, yüksek elmacık kemikleri, kaşlarının üstündeki belirgin çıkıntılar ... aşırı tembelliği, sefahat merakı ve nedensiz, karşı konulmaz kötülük tutkusu, kurbanının canını almakla yetinmeyip, cesedini parçalama, etini koparma ve kanını içme arzusu, anatomik olarak açığa kavuşmuş olur." Viella'nın beyni, Lombroso'nun suçlu tipine özgü beyne genellediği iki anomali sergilemektedir –beynin bir bölgesinde Lombroso'nun *orta oksipital çukur* olarak adlandırdığı bir girinti ile kuşlardaki orta beyinciğe benzeyecek denli genişlemiş bir orta lop.[12] Lombroso, Viella'nın beyni konusundaki epifanisini mahkûmlar ve epilepsi hastaları üstüne yaptığı kapsamlı okuma ve araştırmalarla sürdürür. 1876'da bu araştırmalarını, yeni suçlu antropolojisi alanının temel metni sayılan *Criminal Man*'de (Suçlu Adam) yayımlar.

Lokal beyin anatomisi Gall'den itibaren, bilhassa Fransız klinik tedavi uzmanı Paul Broca'nın konuşma dili merkezini tayin ettiği 1861'den sonra, hatırı sayılır bir ilerleme kaydetmiştir.[13] Gall, ço-

11. Cesare Lombroso, *La medicina legale nelle alienaziani mentali studiata col metodo sperimentale* (Padova, 1865).

12. Cesare Lombroso, *Criminal Man according to the Classification of Cesare Lombroso*, giriş, Gina Lombroso-Ferrero (1911; yeniden basım, Montclair, N.J, 1972), xxiv-xxv.

13. "Bu durumda, dil kaybının nedeninin ön lop lezyonu olduğunu düşünmek için elimizde her türlü neden var." Aktaran Ian Hacking, *Rewriting the Soul:*

cukluğundan kalma bir sezgiyle, dilin merkezini göz çukurlarının arkası olarak saptamıştır. Broca ise ikna edici biçimde dil merkezinin üçüncü ön kıvrımda, Gall'in tayin ettiği yerin gerisinde, kafanın sol yanında olduğunu öne sürmüş ve bulgularını çocukluktan beri söz yitiminden mustarip bir adamın beyni üstündeki incelemelerine dayandırmıştır.[14] 1870'te Gustav Fritsch ve Eduard Hitzig isimli Alman araştırmacılar, beyindeki belirli bir motor korteksin yerini tayin etmiş ve yeni elektronörofizyoloji uzmanlık alanının bayraktarlığını yapmışlardır. Köpek beynindeki belli bölgelerin elektriksel uyarımıyla gerçekleştirdikleri deneylerden hareketle, motor aktivite gibi konuşma dışındaki fonksiyonların kortekste bulunduğunu, beyin korteksinin bir kısmının elektrikle uyarılabilir olduğunu ve beyinden doku almak suretiyle beyin yapılanışı ve işlevine dair kesin özelliklerin deneysel düzeyde yalıtılarak aydınlatılabileceğini öne sürmüşlerdir.[15] 1874'te ise, Carl Wernicke kortekste, zarar gördüğü takdirde, konuşmanın akıcı ama anlamsız olmasına yol açan bir alan saptamıştır. Söz konusu rahatsızlık daha sonra afazi (söz yitimi) ya da Wernicke afazisi olarak adlandırılmıştır.[16]

Lombroso da suçun aynı şekilde kesin anatomik kanıtı gibi görünen bir şey ortaya atmış ve bunun suçluların geniş çeneleri ve yüksek yanak kemiklerinin yanı sıra, öldürme dürtülerini de "anatomik olarak" açıkladığını varsaymıştır. Sayısız, ama eksikli araştırmalarca desteklenen söz konusu kavramsal sıçrama, Lombroso'nun atavik fiziksel damgalar ve beyinsel anomaliler taşıdığını savladığı doğuştan suçlu teorisine temel teşkil eder. Bu teori ilan edildiği sırada hayli fazla muhalif eleştiriyle karşılaşmış olsa da, kriminolog, psikiyatr ve romancıları yirminci yüzyıl başına kadar etkisi altına almıştır. 1880'li yıllar boyunca kriminologlar yeni *ber-*

Multiple Personality and the Sciences of Memory (Princeton, 1995), 203.

14. Paul Broca, "Remarques sur le siège de la faculté du language articulé; suivies d'une observation d'aphémie (perte de la parole)", *Bulletins de la Société Anatomique*, 6 (1861): 330-57, 398-407.

15. G. Fritsch ve E. Hitzig, "Ueber die elektrische Erregbarkeit des Grosshirns", *Archiv für Anatomie und Physiologie* (1870), 300-332.

16. Carl Wernicke, *Der aphasische Symptomenkomplex: Eine psychologische Studie auf anatomischer Basis* (Breaslau, 1874), aktaran Finger, *Minds behind the Brain*, 150.

tillonge yönteminden faydalanarak, beden tipi ile suç davranışı arasında benzer bağlar kurmaya devam etmiştir. İsmini mucidi Alphonse Bertillon'dan alan bu yöntem, fotoğraflarla desteklenen pek çok harici ölçüme dayanan sistematik bir suçlu saptama yöntemidir.

Suçlu beyin fikri daha eski çalışmalar sırasında ortaya atılmış ve sonrasında Lombroso'ya müteakip gerçekleştirilen sayısız araştırmayla "doğrulanmıştır".[17] 1879'da bir Fransız doktoru, giyotin cezasına çarptırılan otuz altı katilde benzer patolojik beyin lezyonlarına rastlandığını beyan etmiştir.[18] Avusturyalı doktor Moritz Benedikt, aynı yıl, kafası uçurulan suçluların bir beyin maddesi (girus) eksikliğine ve Sylvius fisürüyle birleşmesi muhtemel üç ana fisür (Rolando, üçüncü ön kıvrım ve çeper fisürü) kavşağına sahip olduğunu bildirmiştir. Benedikt'in belli beyin anatomilerinin son derece teferruatlı raporlarına ve çizimlerine dayandırdığı araştırmasından çıkan sonuç şudur: "Suçluların beyinleri normal beyinden sapmalar sergiler ve suçlular kendi türlerinin antropolojik bir çeşidi olarak değerlendirilmelidir."[19] Benedikt'in, bilinen adıyla "kesişen-fisür tipi"ne ilişkin görüşü sayısız başka Viktorya anatomisti tarafından da desteklenmiştir.[20]

Benedikt'in iddiasını destekleyenler dışındaki anatomistler ise ya bu iddiaya karşı çıkmış ya da muallakta kalmıştır. Charles Mills, 1882'de Rolando fisürünün Sylvius fisürüyle birleşme olasılığını sorgulamış, ancak suçluların beyninde aşırı fisür gelişimi ve yetersiz kıvrım bulguladığını raporlamıştır. Mills ayrıca, 1881'de Baş-

17. 1860'larda James Bruce Thompson, George Wilson ve David Nicholson isimli İngiliz araştırmacılar, suçluların ayırıcı zihinsel özellikleri ve beyinsel normal dışılıkları konusunda yazılar yayımlamışlardır. Bkz. C.H.S. Jaywardene, "The English Precursors of Lombroso", *British Journal of Criminology* 4 (1963): 164-70.

18. A. Bordier, "Étude anthropologique sur une série de cranes d'assassins", *Revue d'anthropologie* (1879), 264-300.

19. Moritz Benedikt, *Anatomical Studies upon Brains of Criminals: A Contribution to Anthropology, Medicine, Jurisprudence, and Psychology* (New York, 1881), 157.

20. E. P. Fowler, "Are Brains of Criminals Anatomical Perversions?", *The Medical-Chirurgical Quarterly* 1 (Ekim 1880): 1-32; William Osler, "On the Brains of Criminals", *Medical and Surgical Journal* 10 (1882): 385-98; James Weir, "Criminal Anthropology", *Medical Record* 45 (Ocak 1894): 42-45.

kan Garfield'a suikast düzenleyen Charles Guiteau'nun "kesişen-fisür tipinin" bir örneği olabileceği kestiriminde bulunmuştur.[21] Diğer anatomistler ise, katillerin beyninin herhangi bir anomali sergilemediğini destekleyen kanıtlar sunmuştur.[22] San Quentin Cezaevi papazı August Drähms, Amherst Üniversitesi'nden öğrencilerle beraber 1900 yılında, aralarında kırk dört katilin bulunduğu mahkûmlar üstünde yaptığı antropometrik incelemelerin bir özetini yayımlar. Drähms bir suçlu tipinin olup olmadığı konusunda müteredditir. "Kusurlu kafatası yapısı ve asimetrinin çoğunlukla ahlaki ve zihinsel yozlaşmayla ilişkili olduğu reddedilemez bir gerçektir; buna karşılık, bu türden organik yozluk ile suç eğilimi arasında olduğu varsayılan nedensel ilişki, yahut zihinsel yabancılaşma ve ahlak bozukluğunun mutlaka birleştiği görüşü, pek az kişinin kabul etmeye cüret edeceği savunulamaz bir iddiadır."[23]

Geç Viktorya dönemi suç romancıları Lombroso'yu, bütünüyle ikna edici olmasa da, merak uyandırıcı bulmuştur. Zola Rougon-Maquart ailesindeki suç eğilimlerinin kalıtımsal kökenlerine ilişkin teorisini, Lombroso'nun kafatası ve yüzde kendini ele veren atavik kalıntılar taşıyan doğuştan suçlu teorisiyle dayanaklandırır. *Hayvanlaşan İnsan*'da "orantılı hatları ve yuvarlak yüzüyle" son derece sempatik görünümlü bir katil olan uzun boylu, esmer Jacques, Severine'e duyduğu kara sevdayı körükleyen tutkuyu makul gösterecek denli yakışıklıdır, ama "yüzünü biraz bozan, fazlaca çıkık bir çenesi" vardır (50). Yozlaşma emareleri daha gaddar ve deli tiplerde özellikle belirgindir. Yassı kafası, dar alnı ve burnunun üstünde bitişen kaşlarıyla Roubaud, Lombroso'nun suçluluk lekelerinin ayaklı bir kataloğu gibidir (22). Pecqueux'nün düşük kaşları ve be-

21. Charles K. Mills, "The Brain of Criminals", *Medical Bulletin* 4 (Mart 1882): 57-60.

22. H. H. Donaldson, "The Criminal Brain; Illustrated by the Brain of a Murderer", *Journal of Nervous and Mental Disease* 19 (Ağustos 1892): 654; Edward Spitzka, "The Execution and Post Mortem Examination of Van Wormer Brothers at Dannemore", *Daily Medical Journal* 1 (8 Şubat 1904):1-2; Hugo Münsterberg, *On the Witness Stand: Essays on Psychology and Crime* (New York, 1908), 255. Ayrıca bkz. Arthur E. Fink, *Causes of Crime: Biological Theories in the United States, 1800-1915* (Philadelphia, 1938), 99-132.

23. August Drähms, *The Criminal: His Personnel and Environment* (New York, 1900), 106.

lirgin bir çenesi varken, hata sonucu cinayetle suçlanan Cabuche, yine de ahlaksızlık ve akli dengesizlik sergiler: "Kaba surat ve düşük kaşlar, bütünüyle anlık dürtülerin denetiminde olan sınırlı bir zekânın şiddetine delalet ediyor, ama iyi huylu bir köpeğinkini andıran koca ağzı ve köşeli burnu sevecen ve itaatkâr olma ihtiyacını açığa vuruyordu" (123-4).

Lombrosocu suçun romandaki ikonu *Dracula*'dır (1897). Mina Harker'ın Profesör Van Helsing'e söylediği gibi, Kont "bir suçlu tiplemesi. Nordau ve Lombroso da onu böyle sınıflandırırdı. Bir suçlu *olarak* Kont kusurlu bir zihin yapısına sahip." Yakın dönem suç felsefesi üstüne çalışan Van Helsing, Dracula'nın normal bir beyinden yoksun olduğunu beyan eder (439). Lombroso'nun suçlu tanımlamasında, avcı kuşlarınkini andıran sivri bir burun, burun üstünde birleşen kalın kaşlar ve sivri uçlu kulaklar yer almaktadır. Dracula bütün bu özelliklere sahiptir. Jonathan Harker'ın belirttiği gibi, Kont'un yüzü "çıkıntılı, kemikli burnu ve alışılmadık biçimde kemerli burun delikleriyle bir kartalınkini andırıyor"dur. Aynı zamanda "burnunun üstünde adeta bitişen yekpare" kaşlara ve "aşırı sivri uçlu" kulaklara da sahiptir. Ayalarının ortasındaki kıllar ise, onun insan öncesi kökenlerinin göstergesi gibidir (28). Kont'un suça yatkınlığına delalet eden davranış özellikleri, doğrudan Lombroso'nun Viella'nın beyni hususundaki epifanilerinden gelir; Lombroso bu özelliklerin katilin "cesedi parçalayıp ... kanını içme" yazgısını açığa vurduğunu varsaymıştır. Bu üstünkörü teorinin on dokuzuncu yüzyıldaki muazzam etkisi, Daniel Pick'in de ortaya koyduğu gibi, "belirgin bir çağdaş korkuyu", yani Batı dünyasının ahlaki yapısının ve manevi gücünün yozlaşmakta olduğu korkusunu "ifade etme, dışsallaştırma ve bertaraf etme" çabasının ürünüdür.[24] Stoker Lombroso'nun teorisini, tam da bu korkuyu, en sonunda kafası kesilip kalbinden hançerlenerek kontrol altına alınan kurgusal bir canavar biçiminde dışsallaştırmak ve başa çıkılabilir kılmak amacıyla romana uyarlamıştır.

Gizli Ajan'da (1907) Conrad suçlu karakterlerin görünüşünü süslemek ve onların davranışları için, biraz ikircimle, bir gerekçe gös-

24. Daniel Pcik, *Faces of Degeneration: A European Disorder, 1848-1918* (Cambridge, 1989), 167-75.

termek maksadıyla Lombroso'dan yararlanmıştır. Roman karakterlerinden biri, "kafatasının alt tarafında derin bir çukur" ve "bozuk" kulak memeleri olan –Lombroso'ya göre açık suç belirtileri– zekâ özürlü Stevie'dir. Fakat daha da önemlisi, bu romanın, Lombroso'nun İngiliz edebiyatındaki etkisinin azaldığını imlemesidir, çünkü romanın sonunda Conrad Lombroso'nun felsefesinin güvenilirliğine büyük bir darbe indirir. Anarşist Yoldaş Ossipon, etrafındakileri aldatmak için "sinirli, kesik kesik ifadelerle" Lombroso'dan alıntılar yapan bir sahte doktordur. Winnie Verloc'u baştan çıkarıp soyduktan sonra, Ossipon ona bakar ve "bir İtalyan köylüsünün kendini en sevdiği azize emanet etmesi gibi" Lombroso'ya başvurur. Onun "yanaklarına, burnuna, gözlerine, kulaklarına ... ve dişlerine" uzun uzun bakar. Artık "onun bir katil tipi olduğundan" hiç şüphesi kalmamıştır (259). Ossipon gibi demagoglar, kendi coşkunluklarını artırmak ve savunmasız takipçilerine inanç telkin etmek için dinsel bir büyü gibi Lombroso'ya başvurur. Romandaki başka bir anarşist karakter, Karl Yundt, Lombroso'nun "oyuk kafalı ahmakların dünyasında talihsiz zavallıların kulak ve dişlerine bakarak yolunu bulan bir maskara" olduğunu düşünür (77-8). Conrad, Lombroso'nun açıklama iddialarına karşılık, romanını (1920 basımına eklediği notta belirttiği gibi) Winnie Verloc'un "'hayatın bu kadar kurcalamaya gelmeyeceği' yolundaki trajik kuşkusu"ndan hareketle yorumlar (41). Winnie, kendi içindeki düşüncelerin dışarıdan yorumlanamayacağını savunması bakımından Lombroso'nun canlı bir yalanlamasıdır. Kocasına göre Winnie "anlaşılmaz bir sessizlik"tir (214). "Nüfuz edilemez maksatları olan maskeli ve esrarlı bir ziyaretçi gibi" siyah peçesiyle öylece oturur. Kocası bu peçeyi çekip aldığında karşısında "tedirgin hiddetinin, kayaya fırlatılmış camdan bir baloncuk gibi paramparça olduğu sessiz, anlaşılmaz bir yüz" bulur (230).[25] Winnie'nin kocasını göğsünden bıçaklamasıyla Conrad, Ossipon'un Winnie'yi bir suçlu tipi olarak yorumlamasının ge-

25. Bahsi geçen Conrad okuması için bkz. Mitchell R. Lewis, "Timely Materialisms: Modernism, Subjectivity, and Language" (Doktora tezi, Oklahoma Üniversitesi, 2001), 63-86. Ayrıca bkz. John E. Saveson, "Conrad, *Blackwoods*, and Lombroso", *Conradiana* 6, no. 1 (1974):57-62; Martin Ray, "Conrad, Nordau, and Other Degenerates: The Psychology of *The Secret Agent*", *Conradiana* 16, no. 2 (1984): 125-40.

çerliğine ilişkin son bir çözülmez düğüm atar.

Charles Goring'in *The English Convict: A Statistical Study* (İngiliz Mahkûmlar: İstatistiksel Bir Çalışma, 1913) adlı eseri, Lombroso'nun suç antropolojisinin kalbine indirilen bilimsel darbe sayılabilir.[26] 3.000 İngiliz mahkûm üstünde yürütülen, 1902'de başlayıp altı yıl süren bu dev çalışma, Karl Pearson'ın da bulunduğu bir araştırma takımının istatistiksel hesaplamalarına dayanmaktadır ve çalışmanın kitaplaştırılması beş sene almıştır. Goring daha giriş cümlesinde, Lombroso'nun teorisindeki kesinlik yoksunluğunu hedef alır: "Yakın dönemde antropoloji araştırmasında kesin ve standartlaşmış yöntemlerin uygulanması, bu bilimin geleneksel önyargılar ve temelsiz itikatlara ne denli yaslandığını ve bunlardan ötürü ne denli belirsiz bir karaktere büründüğünü açığa vurmaktadır." Lombroso'nun suç antropolojisi, ruhsal eğilimlerin görünür bedensel yapılarla açığa çıktığı fikrine dayanır. Bu hükümsüz *a priori* varsayım "frenoloji, el falcılığı ve fizyonomi gibi sözde 'bilim'lere" yabancı değildir. Goring'in eleştirdiği ilk sav, Lombroso'nun kafa büyüklüğünün ve alın şeklinin "güvenilir karakter ve anlıksal çap göstergeleri olduğu" düşüncesidir. Goring, bununla yetinmeyip, Lombroso'nun Viella epifanisine dayanan kapsayıcı genellemelerine, suç gibi kavramlar konusunda hukuki ve biyolojik terimleri birbirine karıştırarak yaptığı kararsız tanımlamalarına, denetleme yetersizliğine (suçluların, aynı ekonomik ve sosyal sınıftan, aynı zekâ düzeyine sahip genel kitleyle karşılaştırılmaması), izlenimci ve öznel anatomik-patolojik veri toplama yöntemine,[27] kurduğu nedensellik ilişkisinin düzensizliğine (örn. dövmelerle suç arasındaki ilişki) ve ilişkisiz olgulardan türettiği savlara ve analojilere dayalı haksız çıkarımlarına karşı çıkmaktadır. Goring ayrıca Lombroso'nun istatistiksel becerisine de saldırmaktadır. Kriminoloji tarihçisi Marvin Wolfgang, 1876'dan itibaren geliştirilen tekniklerin bir özetini vererek, "Lombroso'nun olası hata, ortalamalar arasındaki farklılığın

26. Charles Goring, *The English Convict: A Statistical Study* (1913; yeniden basım, Montclair, N.J., 1972).

27. Lombroso'nun anatomik-patolojik yöntemi, suçlu tipinin belirtisi saydığı fiziksel ve zihinsel anomalilerin öznel belirlenimlerine dayanır. Goring, bunun yerine, fiziksel özelliklerin kesin ölçümünü temin eden kendi antropometrik yönteminin daha güvenilir ve nesnel bilimsel veri sağladığını savunmuştur.

önemi, standart sapma, değişim katsayısı, bağıntı katsayısı, ki kare, ortalama kare olumsallığı katsayısından faydalanmadığı" sonucuna varır.[28]

Bu incelikli istatistiksel tekniklerin gelişimi, bilim tarihi açısından devrim niteliğindedir. Bu teknikler, hatanın sınırlarını belirleyerek ve sayıca artan olası değişkenler arasından geçerli nedensel değişkenlerin daha net biçimde ayırt edilmesini sağlayarak nedensel anlayışı inceltmiştir. Böylece hakiki nedenselliğin, kısmi veriye ve önceki düşünürlerin teorilerini tehlikeye sokan rasgele bağıntılara dayalı hayal ürünü mutlak nedensellikten istatistiksel bir olasılık olarak ayrılmasına katkıda bulunmuşlardır. Hakiki nedensel kuramsallaştırma, başka araştırmacılar tarafından da sınanabilmeli ve bir öndeyi dayanağı olarak kullanılabilmelidir, ki Lombroso'nun doğuştan suçlu teorisi bu iki önkoşulu karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Yeni istatistiksel tekniklerin, diğer sosyal bilimlerin yanı sıra kriminolojide uygulanması, genel olarak nedensel kavrayıştaki istatistiksel olasılığın giderek takdir edildiğinin göstergesidir, ki bu da özgüllük-belirsizlik diyalektiğinin beş temel veçhesinden birini yansıtır. Theodore Porter bu gibi bir dizi modern matematiksel istatistik tekniğinin gelişimini incelemiştir. Pearson'ın Galton'la temasa geçerek istatistik çalışmalarına giriştiği 1893 yılı, söz konusu gelişimin başlangıç tarihi sayılabilir. "Bağıntı katsayısı 1896'da, olumsallık analizi ile ki kare katsayısı testi 1900'de ve t-testi ile dağılımı W. S. Gosset (öğrenci) tarafından 1908'de matematiksel olarak tanımlanmıştır. Sapma analizi ise, Fisher'in 1918 tarihli bir incelemesinden alınmıştır."[29] Bu yeni teknikler modern araştırmacıların, doğa bilimlerinde ve sosyal bilimlerde artan sayıdaki etmenlerin her birinin göreli nedensel etkinliğine daha kesin bir büyüklük atfetmelerini sağlamış, böylece yaptıkları nedensel izahatı genel olarak daha incelikli kılmakla kalmayıp, sınırlamıştır. Araştırmacıların daha sınırlı hale gelen açıklamalarında, her türden nedensel bilgiye içkin olan hata olasılığının altı çizilmiştir, ki bu aynı zamanda, en azın-

28. Marvin E. Wolfgang, "Cesare Lombroso", *Pioneers in Criminology*, haz. Hermann Mannheim (Montclair, N. J., 1972), 270.

29. Gosset yazılarını "Öğrenci" adıyla, büyük ihtimalle Karl Pearson'ın öğrencisi sıfatıyla yayımlamıştır. Theodore M. Porter, *The Rise of Statistical Thinking 1820-1900* (Princeton, 1986), 315.

dan Gall ve Lombroso'daki mutlak nedensel belirlenimcilikle kıyaslandığında, daha fazla belirsizlik anlamına gelir.

Saldırganlık, Şiddet ve Cinayet Nörofizyolojisi

Goring Lombrosocu araştırmacıların klinik bulgularına saldırırken, diğer araştırmacılar nörobilimin yolunu açacak hücresel ve moleküler düzeyde çalışmalar yapıyordu. Bu çalışmalar gerek beyin anatomisi alanında, gerekse (saldırganlık ve şiddet dahil) cinayete yol açabilecek belli zihinsel işlevlerin beyindeki konumuna ilişkin anlayışta yeni bir çığır açmıştır.

1880'li yıllara kadar beyin ve zihin üstündeki çalışmalarda kullanılan ana teknikler, beyin lezyon ve ablasyonları, beyin hasarına sahip kimselerin klinik tahlili, deneyimlerin elektriksel uyarımı ve suçlular ile akıl hastalarının otopsileridir. Mikroskop yardımıyla doku incelemeleri yapan Viktorya dönemi dokubilimcileri, beyne ya da sinir sistemine ait sinir hücrelerini teşhis edememekteydi, zira doku numuneleri ortak bir sitoplazma havuzunda birbirine girmiş çok çekirdekli yığınlar gibi görünmekteydi. Dolayısıyla araştırmacılar, teorilerini sinir sinyallerinin bağlantılı bir şebekede yahut bütünleşik bir ağda ilerlediği kabulü üstüne inşa etmiştir.[30]

İspanyol dokubilimci Santiago Ramón y Cajal bu ağ anlayışına karşı çıkmıştır. Cajal gümüş nitrat kullanarak geliştirdiği bir yöntemle sinir hücrelerinin birbirinden ayrı olduğunu ve aralarında boşluk bulunduğunu keşfetmiştir.[31] 1889 tarihli bir konferansta Cajal sinir hücrelerinin birbirinden bağımsız kendilikler olduğunu savlamış ve bu savını yeni boya tekniğiyle yapılmış etkileyici diyapozitiflerle açıklamıştır. Cajal'ın diyapozitifleri, aksonların uçlarında yumrularla sonlanan kuyruğumsu uzantılar olduğunu eşi görülmedik bir açıklık ve detayla gözler önüne sermektedir. Cajal aynı

30. Joseph von Gerlach, "Ueber die Struktur der grauen Substanz des menschlichen Grosshirns", *Zentralblatt für die medizinischen Wissenschaften*, 10 (1872): 273-75, aktaran Finger, *Minds behind the Brain*, 203.

31. Ağsal anlayış Cajal'a kadar etkisini sürdürmüş olsa da, 1886'da Wilhelm His, August Forel'in 1887'de belirttiği gibi, bağımsız hücreler ve birleşmenin söz konusu olmadığı aktarım fikrini savunmuştur. Finger, *Minds behind the Brain*, 205.

zamanda, akson ve dendritlerin tek yönlü olarak bilgi naklettiğini; aksonlar bilgiyi diğer sinir ya da kas hücrelerine gönderirken, dendritlerin bilgiyi aldığını ispat etmiştir.[32] Wilhelm Waldeyer 1891'de bu sinir hücrelerine *nöron* adını vermiş ve Cajal'ın teorisi sonradan nöron teorisi olarak anılmaya başlanmıştır.[33] 1897'de Charles Sherrington, nöronlar arasındaki boşluğa atıfta bulunarak *sinapsis* (sonra "sinaps" olarak anılmıştır) terimini ortaya atmıştır. Cajal'ın nöron teorisi sinaps aralığının doğrudan gözlemine değil, sinir iletiminin tek yönlü işleyişine dair çıkarımlara ve gerek Sherrington'ın gerekse diğer araştırmacıların, sinir hücresi bozulması konusundaki deneylerinin ağ teorisini diskalifiye eden sonuçlarına dayanmaktadır.[34] Görsel kanıta ulaşmak, 1950'lerde sinaps aralığının elektron mikroskobuyla gözlemlenmesine değin mümkün olmamıştır.[35]

Nöronlar arasında bir boşluk olduğu kabulü, sinir sinyallerinin bu boşluğu nasıl aştığı sorusunu gündeme getirmiştir. Mevcut teoriler elektriksel ve kimyasal süreçler arasında bölünmüştür. Yirminci yüzyıl başında, fizyologlar, uyarıcı ve engelleyici etkileri olan kimyasal aktarım süreçleri tayin etmeye başlamıştır. Uyarım elektriksel bir mekanizmayla izah edilebilirken, engelleme ancak kimyasal olarak açıklanabilmiştir. Yoğun ilgi celbeden ilk kimyasal ise adrenalindir. Thomas Renton Eliot 1904'te "O halde, adrenalin sinir sinyalinin perifere varmasıyla açığa çıkan bir madde olabilir," kestiriminde bulunur. Henry Dale 1906 ile 1910 yılları arasında yaptığı deneylerden yola çıkarak, adrenalinin sinir iletimini hızlandırdı-

32. Wilhelm His ilk olarak 1890'da *dendrit* terimini, Albrecht von Kölliker ise 1896'da *akson* terimini kullanmıştır. 1897'de *sinaps* teriminin isim babası olan Charles Sherrington, Cajal'ın çalışmasını ve Harvey'nin 1628 tarihli kan dolaşımı teorisi ile 1822 tarihli Bell-Magendie yasasını fizyoloji tarihinin en büyük başarıları arasında sayar. L. W. Swanson, İngilizce çeviriye önsöz, S. Ramón y Cajal *Histology of the Nervous System of Man and Vertebrates* (New York, 1995), 1:xxv.

33. E. G. Jones, "The Neurone Doctrine, 1891", *Journal of the History of the Neurosciences* 3 (1994): 3-20.

34. C. S. Sherrington, "On Nerve-Tracts Degenerating Secondarily to Lesions of the Cortex Cerebri", *Journal of Physiology* 10 (1889): 429-32.

35. Cajal, teorisinin odağını ilk olarak *Textura del sistema nervioso del hombre y de los vertebrados* adlı kitabında açıklamıştır. Kitap biri 1899'da, diğeri 1904'te yayımlanan kalın iki ciltten oluşur. Cajal kitapta zahmetli mikroskopik gözlemlerinden hareketle yaptığı orijinal çizimlerine yer vermektedir.

ğını bildirmiştir.[36] Sinir iletiminin kimyasal yapısıyla ilgilenen bilim çevrelerini ikna eden asıl deney ise, 1921'de Otto Loewi tarafından gerçekleştirilmiştir. Loewi bir kurbağanın kalbine giden sinirlerdeki engelleyici kimyasalı almış, ikinci bir kurbağanın kalbine giden engelleyici sinirleri kesmiş, alınan kimyasalı tatbik etmiş ve kalp atışının yavaşladığını gözlemlemiştir. Bu deneyi, kurbağanın kalbine giden uyarıcı kimyasalla tekrarlamış ve bu kimyasalın başka bir kurbağanın kalp atışını hızlandırdığını gözlemlemiştir. Söz konusu deney, engelleyici ve uyarıcı sinir sinyallerinin kimyasal aktarımını doğrulayan ikna edici bulgular sunmuştur.[37]

Loewi'nin 1920'lerdeki deneylerini takiben doğru teşhis edilen ilk nörotransmitter, asetilkolindir. 1933'te Dale iki ana kimyasal aktarım işlevini tanımlayan iki terim ortaya atar: kolinerjik (engelleyici) ve adrenerjik (uyarıcı). 1940'lı yıllarda araştırmacılar, saldırganlık gibi bir dizi duyguda nedensel rol oynuyor görünen başka önemli nörotransmitterler teşhis etmiştir. Adrenalin nörotransmitteri, 1946'da İsveçli araştırmacı Ulf von Euler tarafından noradrenalin (veya norepinefrin) olarak teşhis edilmiştir. Diğer taraftan, serotonin 1940'larda, dopamin ise 1950'lerde teşhis edilmiştir. 1960'lara gelindiğinde dört ana nörotransmitter halihazırda tanımlanmışken, 1980'lerde elliye yakın nörotransmitter keşfedilmiş durumdadır.

Saldırganlıkta rol oynayan nörotransmitterlerden biri serotonindir. Kendi sınırlı nörobilim bilgilerimden yola çıkarak serotonin üretimi ve fonksiyonuna ilişkin olarak sunacağım özet, günümüzde nörobilimin ulaştığı etraflı bilgi birikiminin ancak ufak bir üleşkesidir. Öte yandan, nörobilimde ulaşılan bilgi birikiminin üstüne, giderek büyüyen belirsizlik evreninin ve uzakta beliren bilgisizliğin gölgesinin düştüğünü de unutmamak gerekir. Nörobilimcilerin serotoninin nedensel rolü konusundaki mevcut bilgi birikimine ilişkin bu özetimi, genler, hormonlar veya peptitlerin nedensel rolüne dair sunumumdan daha ayrıntılı tutacağım. Bunu yapmaktaki amacım, modern bilimin ne denli teferruatlı ve kesinlikli bir hal aldığı-

36. Finger, *Minds behind the Brain*, 262.

37. Otto Loewi, "Ueber humorale Euebertragbarkeit der Herznervenwirkung. I Mitteilung", *Phlüger's Archiv für die gesamte Physiologie* 189 (1921): 239-42; tartışıldığı yer, Finger, *Minds behind the Brain*, 269-70.

na dair bir fikir vermektir. Söz konusu özet, aynı zamanda, serotonini şiddet ve cinayetle ilişkilendiren araştırmaların tarihsel önemini kavramak açısından bir zemin sağlamaktadır.

Serotonin, insanların besinlerdeki proteinden aldığı amino asit triptofanın senteziyle oluşur. Triptofan beyinde gerçekleşen iki aşamalı bir reaksiyonla serotonine dönüştürülür; bu aşamaların her birinde farklı bir enzim tarafından katalize edilerek, nöronlardaki depo keseciklerine aktarılır.[38] Nöronlar, ürettikleri ve saldıkları nörotransmitterlerle tanımlanır. Bizatihi karmaşık bir süreç olan serotonin üretici bir nöronun uyarımı, sinaps keseciklerinin hücre zarıyla birleşmesine ve sinaps aralığına serotonin salmasına neden olur. Bu salıvermenin hızı, nörona boşluktaki serotonin miktarına dair geribildirimde bulunan otoreseptörler tarafından denetlenir. Salınan serotonin, post-sinaptik reseptörlere bağlanmak üzere boşluktan geçer. Bu reseptörler, her bir nörotransmittere özgü olan proteinlerdir ve beyindeki yaklaşık yüz milyar nöron arasında bir tek nöronun ya da 10.000 nöronun birden sinyallerini harekete geçirebilirler. Serotonin fonksiyonu üç ana iş gören başka kimyasallar tarafından da etkilenebilir: Bunlar ya serotonin kendi reseptörünü uyarmadan önce ona bağlanır, ya serotonin reseptörlerine uyumlanarak serotoninle yarışır ya da bir reseptörü uyarmak üzere serotoninle birlikte iş görür.

Uyarılmış bir reseptörden başlayıp, saldırganlık fiilleri gibi davranışlara doğru seyreden olaylar dizisi, nedensel resme belli bir özgüllüğün yanı sıra daha fazla karmaşıklık ve belirsizlik getirir.[39] Beyindeki nöronların yaklaşık binde biri serotoninle uyarılır. Serotoninle uyarılmış nöronlar, beynin alt kısmındaki dokuz hücre kümesinde yoğunlaşır. Bu hücre kümelerinden, bir tanesi beynin limbik bölgesine giren ve duygular üstünde pek anlaşılamayan etkiler yapan üç sinir yolu çıkar. Bir tehdit olarak algılanan davranıştan kaynaklanan sinyaller duyu sisteminden başlayıp son derece karmaşık nöronlar arası devreler labirentinden geçerek beyin sapının

38. Arthur Yuwiler, Garl L. Brammer ve K. C. Yuwiler, "The Basics of Serotonin Neurochemistry", *The Neurotransmitter Revolution: Serotonin, Social Behaviour, and the Law*, haz. Roger D. Masters ve Michael T. McGuire (Carbondale, III, 1994), 37-46.

39. Floyd E. Bloom ve Arlyne Lazerson, *Brain, Mind, and Behaviour* (New York, 1988).

üst kısmındaki ağsal oluşuma ulaşır. Beynin bu kısmı, çabuk tepki için gereken en önemli bilgiyi filtreden geçirerek, duygusal eylem için beynin limbik bölgesine, bilişsel eylem için kortekse, bir tehlike sinyali oluşturup noradrenalin salgılanmasını sağlayacak şekilde talamusa ve hipokampusa gönderir. Böbreküstü bezi, gözbebeğini daha fazla ışık alacak biçimde genişletmek, kalbi kaslara daha fazla kan pompalayacak şekilde hızlandırmak, akciğerleri solunumu artıracak şekilde genişletmek vb. suretiyle vücudu kavga yahut kaçış tepkilerine hazırlamak üzere noradrenalini harekete geçiren adrenalini salgılar –bu, ilk kez 1915'te Walter Cannon tarafından ortaya atılmış bir reaksiyondur.[40] Hipotalamusun saldırganlıktaki kilit rolü, 1950'li yıllarda yapılan deneyler sonucunda açığa çıkarılmıştır; bu deneylerde, köşeye sıkıştırılan bir kedinin ön hipotalamusunun elektriksel uyarımının, kedinin salya salgılayarak, tırnaklarını çıkararak ve kuyruğunu sallayarak saldırganlık sergilemesine yol açtığı görülmüştür. Bununla birlikte, kedinin hipotalamusu ya da diğer beyin bölgelerine yapılan uyarım, lezyon ve ablasyon gibi müdahalelerle gerçekleştirilen düzinelerce başka deney, bu türden tekil-uyarımların yol açtığı sonuçların değişkenliğini, dolayısıyla korku nedenli saldırganlığa ilişkin teorilerin kaçınılmaz olasılıkçı ve belirsiz niteliğini açığa çıkarmıştır.[41]

Serotoninin davranış üzerindeki etkisine ilişkin çalışmalar, üre, kan ve beyin-omurilik sıvısında serotonin düzeylerinin ölçümüne dayanır. Bu ölçümlerin her biri farklı okumalar sunar ve beyindeki serotonin düzeyinin ancak yaklaşık bir ölçümünü temin eder, ki zaten kendisi de bir ortalama olan bu ölçüm beynin çok önemli bölgelerindeki serotonin konsantrasyonlarına ilişkin kesin bilgi vermez. Fareler, sıçanlar ve maymunlar üstünde yapılan araştırmalar, hayvanlardaki yüksek saldırganlık düzeyinin, düşük serotonin düzeyiyle önemli ölçüde bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Yani serotonin saldırganlık üstünde frenleyici bir etki yapmaktadır. Yüksek serotonin düzeyi ile yüksek toplumsal statü ve üstünlük

40. Walter B. Cannon, *Bodily Changes in Pain, Hunger, Fear and Rage* (New York, 1915).

41. Bu deneyler belirtilen kaynakta özetlenmektedir: K. E. Moyer, *The Psychobiology of Agression* (New York, 1976), 256-70.

davranışı arasında da karşılıklı ilişki bulunmaktadır. Bir araştırmada, başat erkek maymunların kanındaki serotonin düzeyinin, tabi erkeklerdekinin iki katı olduğu belirtilmektedir. Dahası, "toplumsal yaşantı nörokimyada değişikliklere yol açtığından", yani toplumsal statüdeki yükselme ya da düşüş değişimleri, serotonin düzeyinde benzer değişimler açığa çıkardığından, nedensel ok iki yönlü işlemektedir. Araştırmacılar elde ettikleri bulguların getirdiği sayısız sınırlamanın ve bunların insana uygulanmasının getirdiği başka belirsizliklerin bilincinde olsa da, söz konusu araştırma "serotonin uyarımıyla gerçekleşen fonksiyonun yavaşlaması ile yıkıcı saldırganlık arasında güçlü bir bağ vardır" ifadesiyle sonlanmaktadır.[42]

Hayvanlar üstünde yapılan bu araştırmalarda elde edilen bulguların, başka biyolojik ve çevresel etmenlerin –hormon, peptit, protein, enzim ve diğer elementlerle birlikte elli nörotransmitterin kendi içinde etkileşimi de dahil– işin içine girdiği insandaki saldırganlığa genellenmesinin getireceği belirsizlikler göz ardı edilmiştir.[43] Bununla birlikte, insan saldırganlığı pek çok biçimde ortaya çıkabilmektedir. Önceki araştırmacılar saldırganlığın tekil bir duygusal tepki olduğunu varsayarken, yakın dönem araştırmacıları çeşitli saldırganlık biçimleri tanımlamaktadır: yıkıcı, rekabete bağlı, savunmacı, tahrik edici, bölgesel, annelik korumacılığına bağlı, kadına özgü toplumsal, cinsiyete bağlı ve araçsal. Bu listeyi oluşturan yazarların da 1988'de belirttiği gibi, "insan saldırganlığı büyük ölçüde bir muamma olarak kalmıştır."[44]

Serotoninin davranış üzerindeki etkisine ilişkin araştırmaları, serotoninin cinayetteki nedensel rolüne doğru geliştirmek güç olmuştur. 1979 tarihinde yirmi altı Birleşik Devletler ordusu askeri

42. Michael J. Raleigh ve Michael T McGuire, "Serotonin, Agression, and Violence in Vervet Monkeys", *Neurotransmitter Revolution*, haz. Masters ve McGuire, 129-45.

43. Söz konusu süreçlerin mutlak bilinmezliği, Cajal tarafından 1909'da öngörülmüştür. "Sinir sisteminin karmaşıklığı öylesine muazzam, bu sistemin ilişkili olduğu çeşitli sistemler ve hücre kümeleri öyle sayısız, karmaşık ve ilginçtir ki, bu sistemi anlamak, en hasredilmiş çabalarımızın bile ötesinde kalacaktır. Kaçınılmaz hüsranlara uğrayacağız; görünüşe göre karmaşıklık her şeyi maskeliyor ve anlaşılmaz kılıyor." Ramón y Cajal, *Histologie* (1909; yeniden basım, Oxford, 1995), 1: 39.

44. Bloom ve Lazerson, *Brain, Mind, and Behaviour*, 218, 236.

üstünde yapılan bir çalışmada, serotonin değerleriyle kişinin saldırganlık geçmişi arasında ters bir karşılıklı ilişki olduğu bulgulanmıştır.[45] 1983'te Finlandiya'da, otuz altı katil ve cinayet girişimcisi üstünde yapılan bir çalışmada ise, düşük serotonin düzeyinin "şiddetten çok düşüncesizce hareket etmenin bir göstergesi olduğu" sonucuna varılmıştır, çünkü düşük serotonin düzeyine, düşüncesizce ve aniden hareket eden kimselerde, cinayeti planlayan kişilere kıyasla daha sık rastlanmıştır.[46] Bu varsayım, serotoninin nedensel rolüne ilişkin –noradrenalinle ve dopaminle olan karmaşık etkileşimleri dahil– daha incelikli sorular gündeme getiren sonraki araştırmaları tetiklemiştir. 1987 tarihli bir araştırmada, kundakçıların ve dürtüsel cinai şiddet geçmişi olan kimselerin, karşılaştırma grubundaki normal kişilere nazaran düşük serotonin değerlerine sahip olduğu ortaya çıkmıştır.[47] 1998 yılında iki araştırmacı, birçok serotonin ve saldırganlık araştırmasının, serotoninin cinayetteki rolüne dair ancak dolaylı kanıtlar ortaya koyabildiğini ve bu araştırmaların pek azında serotoninin doğrudan şiddet suçuyla ilişkilendirildiğini belirtmiştir. Söz konusu araştırmacılar bu incelemelerini, araştırma sayısının azlığı ve serotoninin şiddet davranışı üzerindeki doğrudan etkisine ilişkin tutarsız bulgular göz önünde tutulduğunda, serotoninin böyle bir role sahip olduğunu doğrulayan kanıtlara "ihtiyatlı yaklaşmak gerektiği" uyarısıyla sonlandırmışlardır.[48]

İzini sürdüğüm araştırma tarihi, Gall'in genel beyin anatomisiyle davranış arasındaki ilişkilere dayanan eksik temelli kuramlaştırmasından, saniyenin bir kesitinde metrenin yirmi ila ellide biri genişliğindeki sinaptik boşluklarda iş gören moleküllere ilişkin kesinlikli araştırmalara kadar uzanmaktadır. İşte bu tarih, daha önce de

45. G. L. Brown ve diğ., "Aggression in Humans Correlates with Cerebrospinal Fluid Amine Metabolites", *Psychiatry Research* 1 (1979): 131-9.

46. M. Linnoila ve diğ., "Low Cerebrospinal Fluid 5-Hydroxyindoleacetic Acid Concentration Differentiates Impulsive from Nonimpulsive Violent Behaviour", *Life Sciences* 33 (1983): 2609-14. Ayrıca bkz. Brown ve diğ., "Agression in Humans", 131-9.

47. M. Virkkunen ve diğ., "Cerebrospinal Fluid Monoamine Metabolite Levels in Male Arsonists", *Archives of General Psychiatry* 44 (1987): 241-7.

48. Mitchell E. Berman ve Emil F. Coccaro, "Neurobiologic Correlates of Violence: Relevance to Criminal Responsibility", *Behaviorial Sciences and the Law* 16 (1998): 303, 309.

belirttiğim gibi, genler, hormonlar ve peptitler gibi nedensel role sahip diğer ufak kendiliklerin keşfinin tarihinde de kendini belli eden bir örüntü sergilemektedir. Söz ettiğimiz iki tarihin ortak özelliği, giderek küçülen nedensel kendiliklere ilişkin artan özgüllükteki bilgi ölçüsünde genişleyen muazzam belirsizlik alanları ve daha belirginleşen, hatta kimi zaman gerçekten görünür biçimde açığa çıkan bilgi eksikliğidir. Örneğin, elektron mikroskobunun karmaşık biyokimyasal ve çevresel etkileşimler sonucunda çok daha küçük boşluklardan geçerek hareket eden görülmedik küçüklükte yapılara dair yeni sorgulama alanları yaratmasıyla beraber bilgi eksikliği daha da belirginleşmiştir. Bütün bu karmaşık süreçlere ilişkin hesaplamalarda, her geçen gün daha da karmaşıklaşan istatistiksel matematikten yararlanılmıştır. Neticede ortaya çıkansa, muazzam bir bilinmezlik evrenine doğru ilerleyen nedensel bilginin son derece karmaşık ve geçici doğasına dair neden sonuç ilişkileriyle çizilmiş, olasılıkçı açıklamalardır.

Nörobilimciler beynin bilhassa nöronal düzeyde işleyişi hakkındaki –sözgelimi, eylem potansiyellerinin oluşumunda ve aksonlara dağıtımında hangi belirli iyon kanallarının devreye girdiği, yahut sinir sinyallerinin sinaps aralıklarından geçerek nasıl ilerlediği hakkındaki– kavrayışın özgüllüğünü artırmıştır. Yine de, tek bir nöronal etkinliğe ilişkin nedensel bilgi, davranışın bütününe dair nedensel bilgiden epey uzaktadır. Tek bir nöron, sinir sinyallerini binlerce başka postsinaptik nörona iletebilir ve aynı şekilde, binlerce başka postsinaptik nörondan sinyal alabilir. Dahası, beyinde milyarlarca nöron bulunmaktadır. Davranışın bütününü nöronal düzeyde açıklamanın karmaşıklığı tam da bu nedenle muazzamdır. Günümüz nörobilimcileri böyle hücresel ve moleküler etkinliklerin öğrenme, hatırlama, düşünme ve konuşma kabiliyetlerimizi nasıl mümkün kıldığı hakkında pek az bilgiye sahiptir. Duyguların temelinde yatan esaslar ise çok daha belirsizdir. Nörobilimciler, duyguları başkalaştırabilen uyuşturucular, duyguların yaratabileceği uyarımlar, duyguları tahrif edebilen ablasyonlar ve duyguları farklılaştırabilen genler hakkında kesin bilgiye sahip olmasına karşın, bu duyguların elektrokimyasal bağlamda ne ifade ettiğine dair hiçbir fikre sahip değildir. Zihnin bu fonksiyonları sinir hücrelerinin fonksiyonlarından farklı olarak iyon kanalları, iyon akımları ve ligand-

reseptör etkileşimleri gibi alt düzey yapılanmaları meydana getiren elementler temelinde öngörülemez mahiyettedir. Nörobilimsel bilginin mikroskobik düzeydeki özgüllüğünün artması, nedensel zincirin, insanın makroskobik zihinsel yaşantısının son derece karmaşık özelliklerini açıklamak için bulunması gereken kayıp halkalarına ilişkin engin bilgisizlik evreninin göz ardı edilmesine yol açmıştır.

Viktorya dönemi romanında, katillerin beyin ve sinir sistemi faaliyetlerinin mikroskobik nedenlerine yapılan az sayıdaki gönderme, belirsiz ve kesinliksiz bir özellik sergiler. *Thérèse Raquin*'in önsözünde Zola, nasıl olduğunu bilmese de, yarattığı katillerin "tamamıyla sinir ve kanlarının hükmünde olduğunu" belirtir. Dostoyevski, cinai düşüncelere kapılan Karamazov kardeşlerin zihninde işleyen mikroskobik nedensel etmenlerin varlığı fikrini alaya alır. Mitya, Alyoşa'ya, arkadaşı Rakitin'in Claude Bernard denen "alçağın" etkisinde kalarak bir makale yazmaya başlamasından yakınır, ki bu makalede, Mitya'nın işlediği sözde cinayet "kıpır kıpır oynayan ufak kuyrukları" olan "kafadaki sinirlerle" açıklanmaktadır. Mitya'nın Tanrı için üzüldüğünü söyleyip, "Şöyle biraz kenara çekil, yüce Tanrım – Kimya geliyor!" diye haykırmasının altında da bilime yönelik küçümseme yatmaktadır (738-9). Tolstoy 1890 tarihli bir denemesinde, Raskolnikov'un *Suç ve Ceza*'daki eyleminin "bilinç alanındaki belli belirsiz değişimlerden" kaynaklandığı iddiasında bulunur; ama bu değişimlerle, ufak biyolojik kendilikleri değil rastlantısal ruhsal olayları kastetmektedir.[49]

Modern romancılar nörobilime karşı ikircimli bir yaklaşım sergilemektedir. *Vatikan'ın Zindanları* romanında, nörobilimsel araştırmalar cinayetleri açıklamaktan ziyade "şeytani araçlarla" cinayete neden olmaktadır. Romanda Gide "bütün hayvani etkinlikleri, [araştırmacı Anthime tarafından] 'tropizm' diye tabir edilen şeye indirgeyen" deneyleri yerden yere vurur, çünkü bu deneyler, araştırmacının, deney hayvanlarını lezyon ve ablasyonlar yoluyla körleştirmesini, sağırlaştırmasını, kısırlaştırmasını ve onların derisini yüzüp kafasını parçalamasını gerektirmektedir (8). *Roger Acroyd Ci-*

49. Leo Tolstoy, "How Minute Changes of Consciousness Caused Raskolnikov to Commit Murder", *Crime and Punishment*, haz. George Gibian (New York, 1989), 487-88.

nayeti'nde, ünlü dedektifi Hercule Poirot'yu anlayışlı "küçük gri hücreleriyle" övünürken resmeden Agatha Christie, modern nörobilimsel bulgulara karşı daha saygılıdır (92).

Cinayet izahında nörotransmitterlere yer veren (benim bulabildiğim) tek roman, DeLillo'nun *Beyaz Gürültü*'südür.[50] Jack Gladney'nin, hapisteki bir seri katille mektuplaşarak satranç oynayan oğlu Heinrich, Jack'in yazın ne yapmak istediği yönündeki sorusuna şöyle cevap verir: "Ne yapmak istediğimi kim bilebilir ki? ... Bu, bütünüyle beyin kimyasıyla, sürekli gidip gelen sinyallerle ve korteksteki elektrik enerjisiyle ilgili bir mesele değil mi?" Güdüleme "beyindeki bir tür sinir sinyalinden ... omurilikte çakan tesadüfi bir şimşekten ibaret ... Tommy Roy'un onca insanı öldürmesinin nedeni de bu değil mi zaten?" (45-6). Jack'in karısı, söylediğine göre "beyindeki nörotransmitterlerle etkileşime geçen" ve beynin, "beyindeki ölüm korkusu bölgesinin" etkinliğini durduran engelleyiciler üretmesine yol açan Dylar diye bir ilaca bağımlı hale gelir (193, 200). Dylar hakkındaki konuşma Jack'in retorik sorusuyla sona erer: "Peki ya cinai öfke? Bir zamanlar katilin ürkütücü bir büyüklüğü vardı. İşlediği suç büyüktü. Tüm bunları sadece hücre ve moleküllere indirgersek ne olur?" (200). Aslında, Jack karısına Dylar temin eden adamı öldürmeye giriştiği esnada, bu soruya kısmen yanıt vermektedir: "Beynimde, nöronlarla ilerleyen hareket halinde moleküller hissettim" (306). Jack bu popüler nörobilim anlayışını ciddiye alırken, DeLillo'nun yaklaşımı şüphecidir. Zira, Tommy Roy ve bilhassa Jack üstünde etki eden bir dizi toplumsal ve kişiler arası koşul öne süren DeLillo, nörobilimsel bir indirgemeciliğe düşmekten kaçınır. Buna rağmen, DeLillo'nun bir cinayet teşebbüsünde rol oynayan nörotransmitterlere yer vermesi kayda değer bir tarihsel önem taşır.

Nörotransmitterlerin cinayeti açıklamaya yönelik bu kullanımı, özgüllük-belirsizlik diyalektiğinin her özelliğini yansıtmaktadır. Bilime dayanan bu açıklama biçiminde, kurgusallaştırılmış da olsa yakın dönemde keşfedilmiş küçük biyokimyasal maddelerin nedensel işleyişine başvurularak nedensel kavrayışın özgüllüğü artı-

50. Harris'in *Kızıl Ejder*'inde de, bir kurbanın vurulduktan ne zaman sonra öleceğini, ölmeden önceki serotonin değerleri belirlemektedir.

rılmaktadır. Dylar nörotransmitterler, hormonlar ve peptitler gibi nedensel işleyişe sahip yeni keşfedilmiş başka maddeler arasındaki bir etkileşimler ağında iş görmektedir. Bu maddelerin insan davranışının bütünü üstündeki nedensel etki ve etkileşimine ilişkin kavrayış, nedensel değişkenlerin yalıtılmasını ve giderek daha fazla matematiksel kesinlikle ölçülmesini olanaklı kılan güvenilir istatistiksel tekniklere karşın, büyük ölçüde olasılıkçıdır. Henüz keşfedilmiş olan çok sayıdaki bu nedensel kendilikleri ele almakta kullanılan yeni ve etkileyici teorik ve istatistiksel tekniklere rağmen, bunların bir arada işleyişine dair etraflı bir izah için gerekli olan olasılıkçı davranış kavrayışı her geçen gün daha karanlık ve bilinmez hal alan bir evrene açılmaktadır. DeLillo nörotransmitterlerin nedensel rolüne ilişkin izahını, neyi neden yaptığını bilmeyen bir katil tarafından anlatılan ve gülünç şekilde sonlanan bir cinayet girişimiyle sürdürerek, bu karanlığı hicvetmiştir.

Psikiyatri

Viktorya dönemi psikiyatrisinin en önemli atılımı, semptomları tanımlamak, onları hastalık grupları altına sokmak ve esasen Lockçu çağrışımsal psikoloji ya da Kantçı epistemolojiden devşirilen kavramsal tasarılar çerçevesinde sınıflandırmak olmuştur. Psikiyatri incelemeleri on dokuzuncu yüzyıl boyunca, giderek karmaşıklaşan terimlerle sınıflandırılmış geniş vaka dosyası derlemeleri haline gelmiştir. Bu incelemelerde hastalık betimlerine vurgu yapılırken, yer verilen nedensel açıklamalar doğrudan gözlem açısından yetersizdir. Nedensel açıklamalar çoğunlukla, aşırı beyin işleyişi, zevk verici alışkanlıklar, mastürbasyon, oburluk, "çocuklukta anlatılan korkunç masallar" ve "dolu bir kolon" gibi şüpheli öğeler içeren dört çeşit nedensel etmenin –zemin hazırlayıcı, uyarıcı, fiziksel ve ahlaki– bir derlemesi niteliğindedir.[51] 1838'de William Mosley, şimşek, kumar ve halk huzurunda idam manzarası dahil, otuz bir özgül ne-

51. "Korkunç masallar" ve "dolu kolon" etkenlerinin kaynağı, 1824 ve 1853'te yapılan İngiliz psikiyatri incelemelerine dayanır. Aktaran Vieda Skultans, *Madness and Morals: Ideas of Insanity in the Nineteenth Century* (Londra, 1975), 33, 55.

52. *A.g.y.*, 50.

den listelemiştir.[52] Psikolojik açıklamalar, hastalıklı bir omuriliğin, sinir düğümünün ve beynin nedensel rolüne ilişkin "beyinsel-zihinsel" varsayımları kapsamaktadır, fakat bu organik rahatsızlıkların belirli akıl hastalıklarına nasıl yol açtığı hiçbir şekilde açıklanamamıştır.[53] Diğer bazı nedensel açıklamalarsa döngüseldir, örneğin, ahlaki deliliğin ahlaki meleke bozulmasıyla izah edilmesi gibi. Nedenselliğe ilişkin kafa karışıklığı, doktorların uyguladığı (çoğunlukla etkisiz, hatta kimi zaman zararlı olan) akıl hastalığı tedavisi bolluğunda da kendini aşikâr etmektedir – uyuşturucular, kusturucular, müshiller, tenkiyeler, azarlama, kanatma, aç bırakma, soğuk duş, kafayı soğutma, döndürme (sallama), serin hava, hapsetme, dizginleme, tecrit, şaşırtma, elektroşok, yumurtalıklara baskı, klitoral koterizasyon (dağlama) ve yumurtalıkların alınması.[54]

Görülür, tuhaf ve kararsız semptomlarıyla psikiyatri tarihinde önemli yere sahip akıl hastalıklarından biri de histeridir. Çok eskilerde rahmin hareketlerine dayanan teorilerle, Rönesans'ta ise kişinin içine şeytan girmesiyle izah edilen bu hastalığa ilişkin nedensel açıklamalar hep hatalı olagelmiştir. Mark Micale'nin de öne sürdüğü gibi, on dokuzuncu yüzyıl başında, doktorlar bu hastalığın kadın cinsel organındaki ya da beyindeki "kesin anatomik merkezi konusunda ... uzun süren ve büyük ölçüde kısır bir tartışmaya" girmiştir. Neticede, iki bedensel bölgeden herhangi biriyle hastalık semptomları arasında kesin bir nedensel ilişki saptanamamıştır. Kimi doktorlar ise, yine döngüsel bir argümanla, hastalığın nedeninin "histerik yapı" ya da "histerik huy" olduğunu savunmuştur. Psikiyatrlar, histerinin bir sinirsel işlev bozukluğu –yani gözlemlenebilir bir lezyon ya da organik değişim olmaksızın herhangi bir işlevde ortaya çıkan bir bozukluk– olduğu konusunda çoğunlukla mutabık kalmış, ama işlevlerin kendilerine odaklanarak, hastalığın ne-

53. Roger Smith önemli bir İngiliz psikiyatrın zihin-beden ayrımındaki belirsizliği eleştirir: "Zihin ile beden dilindeki tıbbi etiyoloji dikkat çekici biçimde tutarsız. Örneğin, [James] Prichard deliliği zihinsel yetilere ilişkin bir hastalık olarak tanımlamış, yetileri beynin fonksiyonları olarak değerlendirmiş, sonra da beyni bütün bedenle ilişkilendirmiştir. Kurduğu bu ilişkilerle ne anlatmak istediğini belirtmemiştir." *Trial by Medicine: Insanity and Responsibility in Victorian Trials* (Edinburgh, 1981), 43.

54. Skultans, *Madness and Morals,* 98-132.

denlerini tayin etmekten kaçınmışlardır. Ünlü Fransız nörolog Martin Charcot 1878 ile 1893 yılları arasında yayımlanan histeriyle ilgili sayısız vaka dosyasından yola çıkarak, hastalığın, sinir sisteminde nörolojik işleyişi etkileyen bir lezyondan kaynaklandığını savunmuş, fakat bu lezyonu bir türlü bulgulayamamıştır.[55] Psikiyatrlar histeri açısından etiyolojik önem taşıyabilecek başka nedenler üzerinde de tahminde bulunmuştur: huy, hava, beslenme biçimi, kıskançlık nöbetleri, şiddetli üzüntü, karşılıksız aşk, roman okumak, mastürbasyon, cinsel engellenme, cinsel aşırılık ve "derin ruhsal sıkıntılar".[56]

Histeri etiyolojisine ilişkin psikiyatrik açıklamalar, 1880'li ve 90'lı yıllarda, hastalıkta mikrop teorisinin etkisiyle dönüşüme uğramıştır. K. Codell Carter'ın ortaya koyduğu gibi, aynı yüzyılın başında tıp yazarları "semptomların *nedenlerine* karşı olağanüstü bir kayıtsızlık içindedir."[57] Bu dönemde, hastalıklara ilişkin nedensel açıklamalar bulanık ve karışıktır, bu nedenle de büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Hastalıklar akciğer iltihaplanması ya da beynin yumuşaması gibi kesinlik taşımayan tanımlamalarla, yahut bu gibi bulanık spekülasyonlar bile ihtimal dışı göründüğünde "marazi durumlar" veya semptomlarla açıklanmaktadır. Cater'ın da belirttiği gibi, "1849 tarihli *Uygulamalı Tıp Ansiklopedisi*'nde hastalıkların sınıflandırılması için otuzu aşkın farklı sınıflandırma cetveli sıralanmaktadır [ama] bunlardan biri bile hastalıkların nedenine dayalı değildir" (260). Mikrop teorisi tıbbi düşünüş biçiminde bir çığır açmıştır; epidemiyoloji, semptomlar ve belli bir hastalığın seyrine ilişkin ilk olarak tutarlı ve bütünlüklü bir açıklama yapmayı olanaklı kılan bu teori, belli organizmaların belli semptomlara yol açtığını kesin olarak ortaya koymuştur. Adolf Strümpell 1884'te hastalıkta mikrop teorisi model alınarak geliştirilecek daha kesinlikli bir nedensel histeri teorisinin gereğini vurgulamıştır.[58] Bundan dört

55. Mark S. Micale, *Approaching Hysteria: Disease and Its Interpretations* (Princeton, 1995), 23-25.

56. Lawrence Rothfield, *Vital Signs: Medical Realism in Nineteenth-Century Fiction* (Princeton, 1992), 24-25.

57. Müteakip canlandırımda yararlanılan kaynak: K. Codell Carter, "Germ Theory, Hysteria, and Freud's Early Work in Psychopathology", *Medical History* 24 (1980): 259-74.

yıl sonra, Paul Möbius, histeri semptomlarının "düşüncelerden kaynaklandığını" öne sürerek böyle bir girişimde bulunmuş ve bu nedenleri saptama yollarının bulaşıcı hastalıkları soruşturma yöntemleri model alınarak geliştirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.

Freud 1890'larda yeni mikrop teorisini, histeriyi açıklama modeli olarak uyarlamış ve belli etiyolojik faktörlere hitap edecek bir terapi tasarlamıştır. Freud, Charcot'nun semptomatik teorisini etiyolojik bir teoriye dönüştürmüş, Möbius'un nedensel işleyişe sahip basit düşünceler fikrini ise, yine nedensel role sahip karmaşık bastırılmış hatıralar, istekler ve dürtüler olarak tasarlamıştır; bu bastırılmış hatıra, istek ve dürtüler çeşitli erotojen uyaranlar, travmatik deneyimler ve bilinçdışı zihinsel süreçlerin devreye girmesiyle beraber, psikoseksüel gelişimin belli aşamalarında dönüşüme uğramaktadır.[59] Freud'un *Histeri Üzerine Çalışmalar* (1983) adlı eserinin giriş cümlesinde, bu çalışmanın çoğu histeri vakasında "ivmelendirici nedenin" ruhsal bir travma olduğunu ortaya koyduğu belirtilmektedir. Freud mikrop teorisi imgeleminden yola çıkarak şöyle ekler: "Travma –daha açık deyişle, travma hatırası– bünyeye girişinden uzun zaman sonra hâlâ işlemeyi sürdüren bir etmen sayılması gereken *bir yabancı cisim gibi hareket eder*" (vurgu bana ait).[60] Freud, mikrop teorisi tarihinden hareketle, histeri "tıpkı akciğer tüberkülozu gibi, ampirik olarak keşfedilmiş bir klinik durumdur ve gözleme dayanır," açıklamasını yapmıştır.[61]

Freud 1895'te oluşturduğu histeri teorisiyle, tüberkülozun nedenleri ile akıl hastalıklarının nedenleri arasında kurduğu analojiye

58. Adolf Strümpell, "Ueber die Ursachen der Erkrankungen des Nervensystems", *Deutsches Archic für klinische Medizin* 35 (1884): 1-17, 2, aktaran Carter, "Germ Theory", 261.

59. P. J. Möbius, "Ueber den Begriff der Hysterie", *Zentrakblatt für Nervenheilkunde* 11 (1888): 66-71. Ayrıca bkz. Möbius, "Ueber die Einteilung der Krankheiten", *Zentrakblatt für Nervenheilkunde* 15 (1892): 289-301. Freud eserinde Möbius'a olan borcunu teslim eder: *Studies on Hysteria* [1893-95], Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud (Londra, 1953), 2:8, 186-91, 215, 243.

60. Joseph Breuer ve Sigmund Freud, "Studies on Hysteria", *Standard Edition*, 2:3, 6.

61. *A.g.y.*, 187. Tüberküloz modeliyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Freud, *Standard Edition*, 3: 129, 137, 209.

geri döner. Freud bu analojiyi, bazı hastalık nedeni türleri –hazırlayıcı, özgül ve yardımcı neden– arasındaki ilişkiyi şekillendiren "etiyolojik denkleme" dayandırır.[62] Tüberkülozun hazırlayıcı nedeni kalıtımsal miras, özgül nedeni *kochii* basiliyken, yardımcı nedeni, vücudun direncini düşüren soğuk algınlığı gibi herhangi bir şey olabilir. Histeriye gelince, hazırlayıcı neden yine kalıtımsalken, özgül nedenler cinsel etmenler, yardımcı nedenler ise, duygular, bitkinlik veya hastalıktır. Freud sonraki analizlerinde, histeriyi etiyolojik denklemi "çözmek" yoluyla tanılamaya kalkışmamış olmasına rağmen, bu formülasyonu onun nedensel anlayışının olasılıkçı yapısını aşikâr etmektedir, çünkü her çözüm nedensel etkenlerin büyüklüğünün saptanmasına, sonrasındaysa bu nedensel faktörlerin göreli etiyolojik etkilerinin birleşiminden kaynaklanan belli bir akıl hastalığının olasılığının tayin edilmesine dayanacaktır.

"Kalıtım ve Nevroz Etiyolojisi" (1896) başlıklı yazısında, "belli bir neden ile belli bir nevrotik etki arasında, her bir ana nevrozun özgül bir etiyolojiye atfedilebilmesini sağlayacak, değişmez bir etiyolojik ilişki kurmaya" yönelen Freud, her nevrozun "doğrudan nedeni, sinir sistemi işleyişindeki belli bir bozukluktur," diye ekler, ki bu bozukluğun kendisi, hastanın yakın dönem cinsel yaşamına ya da yaşamını etkilemiş geçmiş olaylara ilişkin bir karışıklıktan kaynaklanmaktadır.[63] Freud belli nevrozlar için evrensel ve özgül bir etiyoloji oluşturmada başarılı olamamıştır, ama yine de, akıl hastalığı etiyolojisinin görülmedik açıklıktaki izahına yer veren bu formülasyonla beraber, teorisini hastalıkta mikrop teorisinin çerçevesine taşımıştır. Sonraki nevroz teorilerinde, bilinçdışı düzeyde geçmiş olayları kapsar biçimde yeniden işlenen çocukluk dönemi cinsel ayartmalarına cinsel fantazileri de ekleyerek etiyolojik tabloyu daha da karmaşıklaştırır. Söz konusu travmatik nedensel tohumlar kimi zaman müteakip semptomlarla doğrudan ilintilidir; fakat bunlar genelde bastırma dürtüsü nedeniyle kişiyi aldatan semboller ve başka savunma mekanizmaları yoluyla kılık değiştirerek ortaya çı-

62. Sigmund Freud, "A Reply to Criticisms of My Paper on Anxiety Neurosis", *Standard Edition*, 5:3, 136.

63. Sigmund Freud, "Heredity and the Aetiology of Neuroses", *Standard Edition*, 3: 149.

kar. Neticede hasta aradaki bağı fark etmemekle kalmaz, terapi esnasında bu bağı kabul etmeye de direnç gösterir. Freud'un nedensel teorisi Viktorya dönemi açıklamalarından çok daha kesinlikli olduğu gibi, öncüllerin sormayı aklına getirmediği ve cevaplanması günden güne zorlaşan yeni sorular gündeme getirmiştir. Sonuç olarak, zihne ilişkin psikiyatrik anlayış Freud'un etkisiyle artan kesinlik, çeşitlilik, karmaşıklık, olasılık ve belirsizliğe doğru bir seyir izlemiştir.

Akıl Hastalığı ve Cinayet

Viktorya döneminde akıl hastalığının cinayetteki nedensel rolüne ilişkin düşüncelerin tarihiyle en ilintili bozukluklar, saplantı ve bölünmüş kişiliktir. Cinayete dair erken Viktorya dönemi açıklamaları, saplantı üstünde, özellikle de alt kategorisi olan cinayet saplantısı üstünde odaklanmıştır. Saplantı teriminin İngilizce karşılığı olan "*monomania*"daki *mono-* öneki, hastalığın nedenine değil, hastalığa neden olan sanrının tekil içeriğine göndermedir. Hastalık ilk olarak 1808'de Esquirol tarafından adlandırılmıştır. Bu hastalık 1830'lara gelindiğinde, Fransa'daki akıl hastanelerinde en sık rastlanan teşhislerden biriyken, 1870'lerde geçerliliğini yitirmiştir.[64] Hastalığın popülerliği fiziksel nedenlerin itibar gördüğü döneme rastlamıştır. Esquirol saplantının fiziksel nedenine "irade lezyonu" adını vermiş ve bunun tam yerini hiçbir anatomistin saptayamayacağını savlamıştır. Esquirol bu türden lezyonlu bir iradenin, saplantı nedeni olarak nasıl işlediğini ya da nasıl bir işlev bozukluğu arz ettiğini izah ederken, teorisindeki gediklerin altını çizer: "Hasta alışılmış durumundan çıkarak, ne aklın ne de duygunun belirleniminde olan, vicdanın reddettiği ve iradenin artık denetleme gücüne sahip olmadığı bir eylem durumuna sürüklenir."[65] Saplantının nedeni bir akıl,

64. Söz konusu tarih ve genel olarak saplantı teorisinin gelişimi için bkz. Jan Goldstein, *Console and Classify: The French Psychiatric Profession in the Nineteenth Century* (Cambridge, 1987), 153 vd.

65. J.-E.-D. Esquirol, *De la monomanie*, yeniden yayımlandığı yer *Des maladies mentales* (Paris, 1838), 2: 1, aktaran Raymond de Saussure, "The Influence of the Concept of Monomania on French Medico-Legal Psychiatry (1825-1840)", *Journal of the History of Medicine* (Temmuz 1946): 366.

duygu ve denetim eksikliği olarak saptanınca, bu hastalığa ilişkin çalışmalarda, hastalığın semptomları ve seyrine odaklanmak amacıyla, hastalığın ayırıcı özellikleri olan saplantılı fikirler ve duygusal çalkantı üstünde durulmuş, nedenleri ise es geçilmiştir.

1819'da Esquirol, saplantıyı, yöneldiği odağa göre teomani (din saplantısı), erotomani (cinsel saplantı) ve demonomani (şeytan saplantısı) gibi birkaç türe ayırmıştır.[66] Esquirol'un öğrencisi Etienne-Jean Georget, 1825 tarihli bir kitapçıkta, katilin görünür bir neden olmaksızın cinayet işlediği yakın döneme ait bir dizi sansasyonel adli vakayı açıklamak üzere bu hastalığın bir türü olan *cinai saplantı*yı teşhis etmiştir.[67] Cinai saplantı Esquirol'un saptadığı diğer saplantı türlerinden daha kapsamlıdır çünkü eylemi de içine almaktadır. Diğer saplantı türleri gibi bu da saplantılı fikre yol açan bir zihin lezyonundan (hezeyan) kaynaklanmaktadır; ne var ki, cinai saplantı aynı zamanda öldürme dürtüsüne karşı koymayı imkânsızlaştıran bir irade lezyonundan da kaynaklanır. Psikiyatrlar sonraki birkaç yıl boyunca cinai saplantının doğası ve işleyişi üstünde durmuş olsalar da, geliştirdikleri teorileri zihin ya da irade lezyonlarına neyin yol açtığını kesin olarak belirtmeyen vaka dosyalarına dayandırmışlardır.

Psikiyatrlar, katilin kurbanın tehlike arz ettiği ya da cinayet emrini bir sesin verdiği yönündeki sanrısına atıfta bulunmak dışında, saplantının cinayete nasıl sevk ettiğini de izah edememiştir. Bu türden spekülasyonların esas odağı ise, cinayetlerde rol oynayan cinai maksadın derecesidir. En nihayet adli psikiyatriye dönüşecek yeni uzmanlık alanına temel teşkil eden, tam da bu spekülasyonlardır. Georget 1825 tarihli kitapçığında, yeni *médecins des aliénés* (akıl hastalığı uzmanları) tarafından inşa edilmesi gerektiğini öne sürdüğü ve ileride cinayet davalarında önemli rol oynayacak olan bu yeni uzmanlık alanını savunmuştur. Ertesi yıl, bir doktor, komşusunun çocuğunu ansızın ve açıklanamaz şekilde öldüren Henriette Cornier'yi savunmak için *cinai saplantı* teşhisinden faydalanır. Doktorun

66. J.-E.-D. Esquirol, "Monomania", *Dicitonaire des sciences médicale* 34 (1819): 125.

67. Etienne-Jean Georget, *Examen médicale des procès criminels* (Paris, 1825).

sunduğu raporla beraber, söz konusu teşhis bir ceza davasında ilk olarak gündeme gelmiştir.[68] Sonraki yıllarda cinai saplantı tanısının lehinde ve aleyhinde önemli çalışmalar yapılır. Bu çalışmalar arasında, adli psikiyatri konulu temel bir inceleme de yer almaktadır.[69]

Cinai saplantı hayli kafa karıştırıcıdır. Belirgin bir nedene dayanmadığı gibi, çok sayıda semptom ile hastalık biçimine işaret eder ve olası pek çok sonuca yol açar. Ayrıca, bu hastalığa ilişkin izahat fizyolojiden devşirilmiş bir metafora (irade lezyonu) dayanmaktadır. Bu rahatsızlık için kullanılan terimlerin çokluğu da kafa karışıklığını artırmaktadır: öldürme saplantısı, cinai melankoli, öldürme dürtüsü, öldürücü cinnet, içgüdüsel saplantı, ahlaki epilepsi ve 1880'li yılların sonunda kullanılmaya başlanan paranoya.[70] Her şeye rağmen saplantı cinayet romancıları arasında yaygın olarak kullanılmıştır, zira bilimsel jargon kullanımı ele aldıkları konuya bir uzmanlık parıltısı vermiştir. Daha da önemlisi, saplantı anlatıma bazı etkili özellikler kazandırarak cinayetleri daha kolay kavranabilir kılmaktadır: bütünleşik bir kişilik içerimi, psikiyatrik bir vaka kaydının bütünleştiriciliği, tek bir açıklama olduğu görüntüsü ve basit bir sansasyonel etiket.[71]

Viktorya dönemi yazarları cinayeti açıklamak için rutin olarak saplantıya başvurmuştur. Balzac'ın başkalarının davranışını izah etmek için saplantıya başvuran katili Vautrin, aslında kendi kişiliğinin bir tahlilini yapmaktadır: "Bu insanlar kendilerini bir fikre kaptırdılar mı onları bu fikirden hayatta kurtaramazsın. Susuzluk çekerler, ama ancak tek bir pınarın suyuna karşı. ... O pınardan içmek için ruhlarını şeytana bile satarlar" (71). Poe'nun "Geveze Yürek"

68. Goldstein, *Console and Classify*, 166-67.

69. Bierre de Boismont, *Observations médico-légales sur la monomanie homicide* (Paris, 1827); Elias Regnault, *Du degré de compétence des médecins dans les questions judiciares relatives aux aliénations mentales et des théories physiologiques des monomanies* (Paris, 1828); J.-C. Hoffbauer, *Médicine légale relative aux eliénés et aux sourds-muets* (Paris, 1827).

70. Kraepelin ve Krafft-Ebing paranoya terimini 1880'lerde ortaya atmışlardır. Fink, *Causes of Crime*, 29-30, 54.

71. Saplantının Viktorya dönemi Amerikan cinayet romancıları için, bilhassa "bütünleşik bir kişiliğe duyulan makul itikat" yaratmadaki elverişliliği konusunda bkz. David Brion Davis, *Homicide in American Fiction, 1798-1860* (Ithaca, New York, 1957), 116 vd.

hikâyesinde, yaşlı bir adamın saydam gözüyle ilgili bir saplantı cinayete neden olur, ama saplantının nedeni, katilin de söylediği gibi, bir sır olarak kalır. "Bu fikrin aklıma ilk nasıl düştüğünü söylemek imkânsız; ama aklıma bir kez girdikten sonra beni gece gündüz esir aldı." Çağdaş psikiyatrlar gibi, Poe da bu saplantının daha temel nedeninin işleyişini örtük bırakmıştır. *Our Mutual Friend*'de Eugene Wrayburn, Bradley Headstone'u "tuhaf, saplantılı bir tip" diye niteleyerek kestirip atar (294). *Lady Audley's Secret*'ın kadın kahramanı Lady Audley, amansız takipçisine saplantı teşhisi koyarak kendi cinai saplantısını örtük biçimde itiraf eder. Audley'nin kocasına söylediğine göre, bu durumda "zihin sabitleşir, beyin durgunlaşır ... beyindeki düşünce gücü yeknesak bir hal alır ... ve bir konuda yoğunlaşan düşünce saplantıya dönüşür" (287). Lady Audley'nin saplantı hakkındaki yorumu, saplantılı fikrin kendisinde odaklanır ve kişiyi saplantılar karşısında savunmasızlaştıran daha temel karakterolojik yapılara ve gelişimsel deneyimlere dair bir açıklama sunmaz. Dostoyevski *Suç ve Ceza*'da Raskolnikov'u, romandaki Dr. Zosimov gibi, saplantılı biri olarak yaftalar; Zosimov'un teşhisi "pek çok ahlaki ve maddi etki, endişeler, vesveseler, kaygılar, belli fikirler ... ve başka şeyler"den oluşan tipik bir Viktorya dönemi kokteylidir ve Zosimov buna "saplantının emaresi olan sabit bir fikir" unsurunu da ekler (23, 175).

Saplantının klasik örneği Kaptan Ahab'dır. Melville roman boyunca Ahab'ın "tek yönlü saplantısı", "saplantılı intikamı", "saplantılı zihni" gibi ifadeler kullanarak onun saplantısına atıfta bulunur (161-2, 385). Ahab'ın saplantısı bütün dünyasına işlemiştir: Tayfası onun bu saplantısını paylaşır, hatta balina bile Ahab'ı yiyip bitiren şeyin "saplantılı bir vücut buluşu"dur. Ahab'ın "saplantılı zihni"nin nihai kaynağı, bacağını kaybetmesinden ziyade, "geçmişteki acı verici bir olaydır." Ne var ki, dönemin psikiyatrları gibi, Melville de bu acı verici olaya dair hiçbir ayrıntı vermez. Her şey bir yana, Melville'in yaşadığı dönem düşünüldüğünde, belirleyici bir çocukluk travmasının Ahab'ın trajik karakterinin derinliğini ve dinmek bilmez intikam duygusunu karşılamakta yetersiz kalacağı kuşkusuzdur. Melville için belirli bir etiyolojiden söz edilemez, çünkü anlatıcısı Ishmael'in ağzından aktardığı gibi, "büyük insani ıstırapların kökeninin izini sürmek, bizi en sonunda tanrıların herhangi bir

kaynağı olmayan ekber evlatlarına götürür" (386). *Kaynağı olmayan* ifadesi belirlenemez nedene atıftır; tanrılardan hareketle yapılacak açıklamalar ise, hafif tabirle, doğrulanamazdır. Viktorya dönemi saplantı anlayışında, saplantıyı doğrudan tetikleyen olay ve saplantının odağı son derece belirginken, saplantının derinde yatan, uzak geçmişe dayanan nedenlerine ve hastalığı izleyen anomalilere yol açan üretici süreçler gayet belirsizdir.

Akıl hastalığı ile cinayet arasındaki ilişkiye dair Viktorya dönemi açıklamaları, artan çeşitlilik ve karmaşıklık yönünde seyretmiş, önceleri saplantıya yapılan vurgu ise yerini bölünmüş kişilik vurgusuna bırakmıştır. Broca'nın 1861'de dil fonksiyonunun sol beyindeki merkezini saptaması, ruhsal düalizmi destekleyen hayret verici deneysel kanıtlar ortaya koymuştur. Diğer asimetrik beyin fonksiyonlarını açığa çıkaran müteakip merkez saptamaları, yüzyılın geri kalanında ilgiyi ikili beyne yöneltmiştir. Ann Harrington bu "doğrulanabilir spekülasyonlar karışımını" doğa bilimlerine ve sosyal bilimlere uyarlayacak şekilde yeniden yapılandırır: evrimin ileri ve geri safhalarındaki türlere ilişkin evrimsel teoriler, özgür irade ile belirlenimcilik arasında bölünmüş felsefi benlik tartışmaları, bilinçdışı ikinci bir benliğe ilişkin psikiyatri teorileri, başka benliklere erişim sağlayan doğaüstü spiritüalizm ve hipnotizma inanışı ve popüler anlayıştaki, "on dokuzuncu yüzyıl burjuva imgelemine ait kesin 'iyi adam-kötü adam' ayrımı." Harrington, eleştirmen Masao Miyoşi'den alıntı yaparak, Viktorya insanının bu karşıtlıkları "ya hep ya hiç, ya ak ya kara gibi kesin zıtlıklar olarak anladığını" belirtir.[72] Yirminci yüzyılın başında beynin bütününün fonksiyonuna duyulan ilginin yeniden canlanması, ikili beyin araştırmalarına yönelik ilginin azalmasına yol açmıştır. Psikiyatri çalışmalarında, kişiliğin büsbütün iki ayrı benlik arasında bölünmekten ziyade paramparça olduğu şizofrenideki zihinsel fragmanlaşmaya odaklanılmıştır. Modern psikiyatride *şizo-* önekiyle belirtilen bölünmede, farklı kişilikler arasındaki bir bölünme değil (zira bu, çoklu kişilik

72. Bkz. Ann Harrington, *Medicine, Mind, and the Double Brain: A Study in Nineteenth-Century Thought* (Princeton, 1987), 248, 100, 105 vd; Masao Miyoşi, *The Divided Self: A Perspective on the Literature of the Victorians* (New York, 1969), xv.

adı verilen farklı bir bozukluktur) parçalanmış bir kişiliğin ve tehdit edici ölçüde karmaşık ve kafa bulandırıcı bir dünyanın bileşenleri arasında bir bölünme söz konusudur.

On dokuzuncu yüzyıl romanında, Goethe'nin Faust'unun yüreğinde barınan iki ruh gibi, Alman romanına özgü *Doppelgänger* karakterlerden, Stevenson'ın Jekyll/Hyde'ı gibi "bilinçteki zıt ikizler"e kadar keskin bir insani ikiliğe rastlanır. Son örnekteki türden ikilik, yüz ve bedende de kendini gösterir; Jekyll'dan Hyde'a dönüşüm böylelikle belli olur ve bu dönüşüme şahit olmak öylesine korkunçtur ki, Jekyll'ın arkadaşı Dr. Lanyon'ı öldürür. Jekyll ve Hyde, tarihsel olarak bir geçiş dönemi öyküsüdür. Roman, ikiliğin geleneksel iyi-kötü kategorileri arasında konumlandırılması bakımından, Viktorya dönemi anlayışını yansıtır; Jekyll'ın ifadesiyle, "insanın ikili doğasını bölen ve birleştiren bu iyi-kötü alanları", onun durumunda normalden daha "derin bir uçurumla" ayrılmıştır (42). Roman bu zihinsel alanların geçmiş travmaların ya da gelişimsel şiddetin bir sonucu olarak değil, esrarlı bir ilacın alınmasıyla devreye girmesi bakımından da Viktorya dönemini yansıtmaktadır. Lanyon'ın şahitlik ettiği dönüşüm, doğrudan Viktorya dönemi melodramından devşirilmiş sansasyonel bir sahnedir, çünkü Jekyll ilacı aldıktan sonra bağırır, sersemler, yalpalar, sıkıca bir yerlere tutunur ve zorlukla nefes alır. Son olarak, Jekyll'ın Hyde'ın karakteri üzerine yorumunda, *Türlerin Kökeni*'nin son cümlesine benzer ahlakçı evrimsel ifadelere yer verilir; örneğin Jekyll, Hyde'a ilişkin olarak, "ruhumdaki alçak unsurların damgasını taşıyor" yorumunda bulunur.[73]

Jekyll ile Hyde öyküsünün bir ayağı da modern dönemdedir. Zira, cinayete ve genelde insan davranışına dair açıklamalar, tekil bir saplantıya ilişkin hâkim düşünce durumunun, hatta temel ikilik düşüncesinin ötesine geçerek, daha geniş çaplı bir zihinsel çeşitlilik ve karmaşıklığa yer veren sonraki kuramsal düşüncenin emarelerini barındırır. Örneğin Jekyll şöyle bir akıl yürütmede bulunur: "İki [bilinç unsuru] diyorum, çünkü kendi bilgi birikimim bunun ötesi-

73. Darwin *Türlerin Kökeni*'ni "bütün yüksek nitelikleriyle, en aşağı olana duyduğu sempatiyle, yalnız başka insanlara değil en basit canlı yaratığa kadar uzanan yardımseverliğiyle, tanrısal aklıyla ... bütün bu yüce güçlerle donanmış olan insan, her şeye rağmen bedensel teşekkülünde aşağı türlere dayanan kökeninin kazınamaz izini taşımaktadır," cümlesiyle bitirir.

ne geçmiyor. Ardımdan başkaları gelecek ... ve insanın türlü türlü, birbiriyle uyuşmayan, bağımsız mukimden oluştuğunu gösterecekler – riskli bir tahmin olsa da ben öyle sanıyorum" (43).

Modern cinayet romanları türlü türlü ve birbiriyle uyuşmayan sakinlerle doludur, ki bu betimin kendisi Joseph K., Lafcadio ve Clyde Griffiths gibi hiçbir yere ait olmayan yaban sakinleri anıştırır. Zeki Dr. Jekyll gibi bir limana demir atmamış olan bu karakterlerin zihinleri de iyi ile kötü arasında bölünmüş olmaktan ziyade, yabancılaşma ve çatışmanın baskısı altında parçalanmıştır. Onların zihinleri, değişen, kararsız değerler hengâmesi içinde bir kimlik bilinci muhafaza etme savaşına sahne olur.

Kafka'nın *Dava*'sında, Joseph K.'nın kendi suçunun ya da karşısında yer alanların suçunun *nedeni* bir akıl hastalığı değildir; suç, Joseph K.'nın, yanlış yapmış olabileceği şeyi bulmak, "masumiyetini" ispatlamak ve diğerlerinin ona ne yapmış olabileceğini yahut ne yapabileceğini öğrenme yolunda attığı her adımda parçalara ayrılan zihninin kendisidir. Joseph K.'nın yaşadığı ruhsal bölünme, iyi ile kötü zıt ikizleri arasında değil, kimliğini yeniden tesis etmek yönündeki her çabasında zihinsel olarak çözülüşüyle gerçekleşir. Joseph K., onu tutuklayan iki gardiyandan müfettişlere, avukatlara, mahkemelere ve cellatlara kadar kendisine zulmediyor görünen herkes tarafından kurulan komploları katmanlara ayırması bakımından, zihnen hiyerarşik bir kırılma da yaşar. K.'nın anlamaya dönük çabası, özgüllük-belirsizlik diyalektiğine örnek teşkil eder. Adli sistemin dolambaçlı labirentine ve hukukun anlamına yaptığı yolculuk, onu, işlemiş olabileceği suça ya da kendisine yapılanlara dair daha kesin bir kavrayışa yakınlaştırırken, aynı zamanda modern edebiyatın akıl sır ermez alanlarından biri olan mahkeme ve hukuk alanına sürükler, öyle ki bu alan yaptığı her keşifle beraber daha kavranmaz bir hal alır.

Gide, hem bir neden olmaksızın cinayet işleyen katil Lafcadio'yu hem de böyle bir cinayet hakkında yazma niyetinde olan romancı Julius'u yaratarak, saplantı kavramının yanı sıra, realist ve natüralist romandaki hâkim psikolojik belirlenimciliğe saldırır. Lafcadio, Julius'un son romanını eleştirirken, aslında Gide'e atıfta bulunur: "Önümde, senin karakterlerini beslediğin mantığa benzer bir kemik yığını olsaydı, açlıktan ölmeyi tercih ederdim." Lafcadio,

son romanının kahramanı "her zaman, her yerde yazarıyla ve kendisiyle tutarlı –görevlerine, ilkelerine ve yazarının teorilerine bağlı– olduğu" için Julius'u yerden yere vurur. Lafcadio "tutarsız bir adam" olmakla böbürlenince, Julius "Psikolojideki tutarsızlık fiziktekinden daha fazla değildir," diyerek ona karşı çıkar (82). Gide tutarsızlıktan hareketle eylemde bulunmanın iç çelişki arz ettiğini, dolayısıyla imkânsız olduğunu kabul etmiş olabilir. Fakat Gide bu mantıksızlığa rağmen, söz konusu konuşma aracılığıyla, saplantılı katillerin yanı sıra tek ve şaşmaz bir nedenle hareket eden diğer karakterlere yer veren önceki romanlara karşı tarihsel protestosunu yapar.

Gide'in, saplantı teorisinin ardında yatan belirlenimci psikolojiye karşı duruşu, günlüklerinde de kendini gösterir. 1918'de kaleme aldığı günlük yazılarında, La Rochefoucauld'un insan yüreğinin tüm itkilerini *izzetinefse* indirgemesinden başlayıp, iki yüzyıl hüküm süren psikolojik belirlenimciliğe ve genel olarak açıklayıcı teorilere saldırır. Gide şöyle ekler: "Dostoyevski'nin büyüklüğü, dünyayı hiçbir zaman bir teoriye indirgememesinde yatar. ... Balzac sürekli bir tutkular teorisi arayışındadır; bu teoriyi hiç bulamamış olması da, onun için büyük şanstır." Gide, 1921'de *Kalpazanlar*'ı yazmaya henüz başladığı sıralarda, "Gerçekçilikten daha da uzaklaşmayı başaramadıkça tatmin olmayacağım," demiştir.[74]

Dreiser'ın *An American Tragedy* adlı romanındaki cinayet planı, kişiliği çözülmekte olan birinin zihninden çıkar. Clyde'ın kişiliği iyi ile kötü benlikler arasında kesin olarak bölünmemiştir ve bu benlikleri bir ilaç içmek suretiyle kısa ve ayrı epizotlar olarak deneyimlemez; o, eşzamanlı olarak yakasına yapışan ve zayıf değerleri ile "hiç de iradeli olmayan zihninden" dolayı seneler geçtikçe artan çatışmalı dürtüleri yüzünden korkunç bir duygusal gerginlik içindedir (442). Dreiser, Clyde'ın Roberta'ya kürtaj yaptırma girişimiyle –ki bu, Clyde için bir cenini öldürmekle eş anlamlıdır– başlayarak, cinayet planının ağır ağır ortaya çıkışını ustalıkla işler. Bu ilk öldürme fikriyle beraber, Clyde'ın ıstırabı gün geçtikçe artar. Öyle ki, romanda, Clyde'ın Roberta'dan kurtulmaya yönelik cinayet planının kuvvetli direnç katmanlarına karşın belirmesiyle başlayan iç monoloğu yüz sayfadan çok tutar. "Böyle bir fikrin aklına girmesine izin

74. *The Journals of André Gide* (New York, 1948), 2:237-38, 271.

vermemeli, asla... ama yine de – ama yine de. ... Mükemmel bir yüzücüydü ... hem de Roberta hiç yüzemezken. Derken... Ölüm! Cinayet! ... ama bunları düşünmemeli! O doğmamış çocuğun ölümünü de!" (440-1). Clyde ıstırap içinde Sandra'dan uzaklaşır, ama Sandra kibrinden dolayı iştiyakla peşine düşer, böylece onun kendisine olan arzusunu ve Roberta'dan kurtulma isteğini artırır, "ama, hayır, hayır, hayır – öyle değildi. O bir katil değildi" (451). Yavaş yavaş Clyde kendine göz yumarak cinayet planının ayrıntılarını düşünmeye başlar. Bindikleri sandalı devirebileceğini, ama Roberta'nın ona tutunabileceğini düşünür. "Böyle bir şeyin olmasını engellemek için yapması gereken–gereken–ama hayır–o böyle değildi–o boğulurken ya da yaşam mücadelesi verirken–birine vurmak–bir kıza–Roberta'ya. Ah, hayır, hayır–böyle bir şey olmayacak! İmkânsız... ama yine de–yine de–bu düşünceler... Çözüm–tabii bir çözüm istiyorsa. Burada kalmanın yolu–gitmemenin–Sondra'yla evlenmenin–Roberta'dan kurtulmanın, bütün hepsi–hepsi–ufacık bir cesarete ya da gözüpekliğe bağlı. Ama olmaz!" (461). Derken Clyde fark eder ki, böyle şeyler düşünecekse "iyi düşünmeliydi. ... Ama öyle düşünmüyordu! Düşünemezdi! O, Clyde Griffiths, böyle bir şey konusunda ciddi olamazdı. ... Ama yine de" (462). Clyde'ı altüst eden ruhsal güçler, onun geçmiş ve şimdiki –dinsel, ahlaki, cinsel, sosyal, maddi, ailevi– yaşamından, Roberta'ya duyduğu sevecen hislerinden, doğmamış çocuğuyla ilgili düşüncelerinden ve gelecek planlarından zuhur eden bir çatışmalar yelpazesinden kaynaklanmaktadır. Cinayet planı, Roberta'nın bir sandal kazasında ölümüyle düğüm noktasına ulaşır. Her şey Clyde'ın planına göre gitmiştir, fakat Clyde tam o anda tereddüde kapılarak cesaretini yitirir. Roberta ortada yolunda gitmeyen bir şey sezinler, sandalın üstünde ayağa kalkar ve yalvararak Clyde'a yaklaşır. Derken Clyde, "kendisini ondan–dokunuşundan–yalvarmasından–sıcak şefkatinden kurtarmak için" onu iter. Bunun üstüne Roberta düşüp sandalın kenarına çarpınca, sandal sarsılır. Clyde "kısmen yardımına koşmak veya eline geçirmek, kısmen de istemeden saldırdığı için ondan af dilemek için" kendisiyle çatışarak Roberta'yı yakalar. Bu çatışma sandalın alabora olmasına yol açar. Roberta'yı suda görmesiyle iç çatışması daha da büyüyen Clyde ise adeta felce uğrar ve öylece onun boğulmasını izler.

Clyde'ın zihninde bir cinayet planının belirmesine ilişkin bu canlandırım, bazı bakımlardan tarihsel niteliktedir. Bir kere, önceki roman katillerinin zihinsel durumunun saplantı ya da bölünmüş kişiliğe ilişkin teorileri temel alan canlandırımlarıyla karşıtlık içindedir; ayrıca özgüllük-belirsizlik diyalektiğini de açığa vurmaktadır. Clyde'ın planı Viktorya dönemi roman katillerinin cinayet planlarından daha kademeli olarak ortaya çıktığı gibi, bu planın kökleri Clyde'ın ilk çocukluk yıllarına dek uzanır. Clyde, cinayet konusunda, yaşlı rehineci kadına karşı küçümsemeden başka bir şey hissetmeyen Raskolnikov ya da Esmeralda'ya karşı şehvetli bir hiddetten başka şey duymayan Frollo gibi önceki roman katillerinden daha kararsızdır. Roberta'dan kurtulma fikrini kafasına takmış olsa da –saplantısının belirli bir tetikleyici nedeni olmadığından, kişiliği parçalanmış, duyguları birbirine girmiş olduğundan ve can alıcı anda eylemde bulunamadığından ötürü– Ahab gibi saplantılı biri olduğu söylenemez. Bunun yanı sıra, Clyde, Jekyll ve Hyde gibi kesin bir bölünme de yaşamaz; o, daha ziyade, denetleyemediği içgüdüsel dürtülerin ve toplumsal baskıların güdümündeki zayıf kişiliğinin kurbanıdır. Dış nesnesi bakımından, iki kadın ve iki ayrı davranış şekliyle açık seçik ortaya konan Clyde'ın çatışması, bir çift kişilik durumu arz etmez. Clyde'ın kişiliği daha çok, onu ardı sıra değil, eşzamanlı olarak etkileyen iki davranış şekli arasında bölünmüştür; iç monoloğundaki "ama yine de"ler ve "ama hayır"lar hep bundan kaynaklıdır. Katillere ilişkin Viktorya dönemi yorumlarının ahlaki çerçevesi, ahlaki yargı melekesini yitirmekten ziyade, doğru ve yanlış meseleleriyle, planı uyarınca Roberta'yı suya itmesi gerektiğinde felce uğrayacak denli uğraşan Clyde için geçerli değildir. Dreiser, daha az müstereddit katiller yaratarak okurların ilgisini diri tutan Viktorya dönemi cinayet romancılarının aksine, Clyde'ın çatışmasını bütün ayrıntılarıyla aktarır. Clyde'ın kararsızlığı ve son tutukluğu, yaşadığı karmaşanın göstergesidir. Dreiser bu karmaşayı, Clyde'ın duruşmasına ayırdığı son bölümde uzun uzadıya inceler ve adli sistemin bir katilin suç işleme kastını konumlandırmada yaşadığı güçlüğü ortaya koyar.

Modern cinayet romancıları Viktorya döneminin sansasyonel saplantılarını bir kenara bırakmış, melodramın hain ve kahraman tiplemelerinin, özellikle de Stevenson'ın ünlü bölünmüş kişiliği

Jekyll ve Hyde'la cinayet sözlüğüne eklediği katı ikiliğin ötesine geçmiştir. Modernistlere göre öldürme dürtüsü, zihinde, şiddetli bir saplantı yahut kişilik bölünmesi olarak değil, kimi zaman parçalanmış bir zihinden, kimi zaman da travmatik bir geçmişten kaynaklanan daimi bir tehdit olarak gizlenir. Modern romancılar aynı zamanda, iyi-kötü ayrımına dayalı ahlakçı çerçeveden kaçınarak onun yerine daha betimleyici ve yorumlayıcı bir dil kullanmış, bu suretle yüzyılı geçkin zamandır doğru-yanlış yargısını temel alan cezai mesuliyet "test"ine saldırmışlardır.

Delilik, Suç İşleme Kastı ve Cezai Mesuliyet

Deliliğin cinayetteki nedensel rolüne ilişkin fikirlerin tarihi son derece karmaşıktır, çünkü bu hususla en çok ilgilenen iki disiplin olan hukuk bilimi ve psikiyatri, birbiriyle çatışan kavram, değer ve amaçlar barındırmaktadır. Delilik, sayısız akıl hastalığına yer veren psikiyatrik sınıflandırmalarda yer bulmayan tek hukuki kavramdır. Psikiyatrlar doktor olma sıfatıyla kendilerini hastaları tedavi etmeye vakfederken, hukukçular da devletin görevlileri olarak sanıkları yargılamayı görev edinmiştir. Psikiyatrlar deliliğin nedenleri ve tedavisi üzerinde dururken, hukukçular deliliğin sonuçları ve denetimi hususuna eğilmiştir. Psikiyatrlar deliliğin neden ve sonuçlarına yönelik anlayışı geliştirme ve deliliğe dayalı savunmanın kapsamını genişletme çabasındayken, savcılar habis katillerin "delilik gerekçesiyle" cezadan kurtulmasına engel olmak için bu kapsamın sınırlandırılmasına uğraşmıştır. Hukukta masum ve suçlu temelli ya hep ya hiç nevinden yargılara ulaşmak hedeflenirken, psikiyatride hedef, akıl sağlığına ilişkin incelikli ve tedrici yorumlara varmaktır. Birbiriyle çatışan bu kavram, değer ve hedefler, bir ölüm kalım meselesi olan cinayet davası alanında karşılaşmıştır. Bu farklılıkları uzlaştırmaya çalışan adli psikiyatrların yetkisine ise karşı çıkılmıştır; mahkemede uzman tanık olarak bulunan adli psikiyatrlar acımasız sorgulara maruz kalmıştır. Bu çekişmelerin kavramsal odağı, savcıların mahkûmiyeti kesinlemek için tasdik etmek durumunda olduğu *mens rea*'nın (manevi unsur), suç işleme kastının doğasıdır. Bu kavrama ilişkin düşüncelerin tarihi, özgüllük-belirsizlik diyalektiğinin dolambaçlı bir örneğini teşkil eder, çünkü hukukçular gi-

bi psikiyatrların da deliliğin nedensel rolünü daha kesin tanımlama çabası şiddetli bir dirençle karşılaşmış ve mahkemeler bu kavrama ilişkin tanımları daraltmada sürekli olarak geri adım atmıştır.

Anglo-Amerikan adli anlayışının, benim inceleme dönemimdeki esas hareket noktası, 1843 tarihli "MacNaughtan yasası"dır. Bu yasa, eylem anında ne yaptığını yahut en azından yaptığının yanlış olduğunu bilmiyor olmadıkça, kişinin cinayetten suçlu bulunacağını öngörür. Bu tanımın darlığı, adli deliliği tanımlama çabalarının tarihöncesine dair bir özetinden hareketle görülebilir.

Hukukçular antikiteden bu yana ağır bir akıl bozukluğunun cinayete yol açabileceğinin farkında olmuş ve bu türden fiilleri kasti cinayet sıfatıyla yargılayıp cezalandırma konusunda isteksiz davranmıştır. Aklamaya yönelik delilik, İngiltere hukukunda ilk olarak on üçüncü yüzyılda, savcı Henry Bracton tarafından tanınmıştır. Bracton "[bir] eylemi ruh hali anlamlandırır ve zarar verme niyeti devreye girmedikçe suç işlenmez" argümanını savunmuştur.[75] Buna göre, mahkemeler, suç işleme kastı için gerekli niyeti taşımadıkça bir katili beraat ettirebilir. Yüzyıllar boyu, beraat için tümden "delilik" ya da "akıl hastalığı" şart koşulmuştur. 1724'te görülen bir davada, mahkeme reisi Robert Tracy jüriye, öldürme anında "iyiyle kötü arasında ayrım yapamayacak durumdaysa yahut ne yaptığının bilincinde değilse" bir katilin suçlu bulunamayacağı talimatını vermiştir. Öte yandan, Tracy jüriye bir sanığın bu yolla beraat ettirilmesi için çok kuvvetli kanıtlar gerektiği uyarısında da bulunmuştur; buna göre, sanığın "kavrayış ve bellekten bütünüyle yoksun olması" ve "tıpkı bir çocuk, hayvan ya da vahşi hayvan gibi ne yaptığının ayırdında olmaması" gerekmektedir.[76] İngiliz mahkemeleri on dokuzuncu yüzyıl başında deliliğe dayalı savunmanın zeminini genişletmeye girişmiştir. James Hadfield'ın 1800'de görülen davasında, savunma avukatı Thomas Erskine savcıdan jürinin yalnız zır deliliği değil, ne yaptığının yahut yaptığının yanlış olduğunun bilincinde olsa dahi kişiyi cinayete sevk edebilecek sanrıları ya da akıl bozukluklarını göz önünde bulundurmasını rica etmiştir. Jüri-

75. Aktaran Jacques M. Quen, "Anglo-American Criminal Insanity: An Historical Perspective", *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 10 (1974): 314.

76. *A.g.y.*, 316.

ye, "Kişi cinayet eylemi sırasında karmaşık bir ruh halindeyse, eylemlerinden cezai olarak sorumlu değildir," talimatını veren Savcı Kenyon böylece yeni yasayı koymuş olur ve neticede Hadfield akıl hastalığı gerekçesiyle beraat ettirilir.

Deliliğe dayalı savunmayla ilgili görüş, psikiyatr ve hukukçuların deliliğin cinayetteki nedensel rolünü tanımlama ve suç işleme kastını daha kesinlikli biçimde tahlil etme çabalarına bağlı olarak 1800'den itibaren beraat ettirici başka koşulları da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Fransız psikiyatr Philippe Pinel 1802'de *mania sans délire* (sanrısız delilik) teşhisini ortaya koymuştur. Bu teşhisle beraber, delilik zekâ ya da akıl dışındaki zihinsel fonksiyonlara ilişkin bozuklukları da kapsar hale gelmiştir. İngiliz akıl hastalıkları uzmanı James Prichard ise 1835'te *ahlaki delilik* kavramını ortaya atar. Bu kavram, akli bir bozukluğun söz konusu olmadığı duygusal ve iradi bir bozukluğa, yani *karşı konulmaz anlık bir dürtüyle* cinayeti tetikleyebilen bir rahatsızlığa göndermede bulunur.

Prichard 1842'de, kurduğu bu bağlantıyı ayrıntılandırır. Ahlaki delilik durumunda, "irade bazen bir dürtünün tesiri altındadır, öyle ki kişiyi aniden cinayet işlemeye iter. ... Dürtü bilinç durumunda ortaya çıkar; ama bazı durumlarda karşı konulmazdır."[77] Dürtüsel fiilleri aklama nedeni saymak, karşı konulmaz dürtüyü (deliliğe dayalı savunmaya zemin arz eder) karşı konulmamış dürtüden (cinayet mahkûmiyetinde esastır) ayırma sorununu gündeme getirmiştir. Bu sorun 1843'te, karşı konulmaz dürtünün Daniel McNaughtan'ın beraatinde esas alınmasıyla su yüzüne çıkar. Gördüğü sanrılara bağlı olsa da, McNaughtan başbakan Robert Peel'in sekreterini öldürmüştür. McNaughtan'ın avukatı, "Modern bilim zihne ait bu düşünsel ve ruhsal fonksiyonlardan herhangi birinin münferit hastalıklara tabi olabileceğini ve o suretle insanın ... denetlenemez dürtülerin kölesi addedilebileceğini tartışmasız şekilde ortaya koymuştur," görüşünü savunarak, Isaac Ray'in adli psikiyatrinin klasik metni sayılan *A Treatise on the Medical Jurisprudence of Insanity* (Deliliğin Tıbbi Hukuku Üstüne Bir İnceleme, 1838) adlı eserine başvurmuş-

77. James Prichard, *On the Different Forms of Insanity in Relation to Jurisprudence* (1842), aktaran Daniel N. Robinson, *Wild Beasts and Idle Humours: The Insanity Defense from Antiquity to the Present* (Cambridge, Mass., 1996), 161.

tur.[78] Kraliçe ve Parlamento "Delilik gerekçesiyle suçlu bulunmadı" hükmü karşısında öfkelenmiş, bunun üzerine, Lordlar Kamarası'nın deliliğe dayalı savunmanın esaslarını netleştirmek üzere Kraliçe'nin Yargıçlar Kurulu'yla toplanması emredilmiştir. Yüz yılı aşkın zamandır deliliğe dayalı savunmaya esas alınan da, işte bu toplantıda alınarak, sonradan McNaughtan yasası olarak kısaltılan kararlardır. Söz konusu yasa, deliliğe dayalı savunmada "sanığın, suç anında eyleminin doğası ve niteliğinin bilincinde olmayacak şekilde, yahut bunun bilincinde olsa bile, yanlış bir şey yaptığının bilincinde olmayacak şekilde, delilikten kaynaklı bir akli bozuklukla hareket ettiğinin" kanıtlanması gerektiğini öngörmektedir. Duygusal ya da iradi bozukluklara müsamaha tanımaksızın salt sanığın bilişsel kapasitesini temel alan bu yasa, yüzyıllar boyu ancak ara sıra karşılaşılan ve kimi zaman karşı konulmaz dürtüyü içine alan deliliğe dayalı savunmalarının esnekliğini ortadan kaldırmıştır.

McNaughan yasası, ya da diğer adıyla "doğru-yanlış testi", sonraki yıllarda deliliğe ilişkin daha esnek teorilerin çıktığı ya hep ya hiççi bir ölçüt haline gelmiştir. Önemli İngiliz hukukçu James Fitzjames Stephen 1855'te, evvelki bir katı *McNaughtan* yorumundan vazgeçer. Stephen 1879 tarihli Ceza Yasası Tasarısı taslağında "denetim gücü yokluğu sanığın kendi ihmalinden kaynaklanmadıkça," *McNaughtan* yasasını karşı konulmaz dürtüyü kapsayacak şekilde genişletmenin gereğini vurgular. Aynı yıl toplanan bir saray heyeti ise, bunun aksine, beraat ettirici karşı konulmaz dürtüyü cezai dürtüden ayırmak için esas alınacak böyle bir testin jüriye tevdi edilmek için fazla müphem olduğunu savunmuş ve tasarı reddedilmiştir. Buna rağmen, 1880'lere gelindiğinde, suçlunun ruh haline ilişkin yenilikçi psikiyatrik kanıtları değerlendirmeye alan deliliğe dayalı savunmaların sayısında artış olmuştur.

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde, cezai mesuliyete ilişkin görüşlerde, sınırlı yorumlamadan, yargıyı etkileyecek yeni tıbbi ve psikiyatrik uzmanlığa giderek daha fazla yer veren kapsamlı yorumlamaya doğru bir geçiş olmuştur.[79] 1884 tarihli Cezai Delilik Ya-

78. *Queen v. M'Naghten* (1843) 887, aktaran Robinson, *Wild Beasts*, 168.

79. Martin J. Wiener, *Reconstructing the Criminal: Culture, Law, and Policy in England, 1830-1914* (Cambridge, 1990), 12.

sasında, akıl hastalarının idamının önüne geçmeye yönelik olarak, ölüm cezası mahkûmlarının incelenmesi öngörülmüştür. 1894' te yeni bir Tıbbi-Adli Kurum McNaughtan yasasının ıslahını mütalaa etmiştir. Bu kurum üyelerinden birinin de belirttiği gibi, "McNaughtan yasaları kendiliğinden yok oluyor ... ve büyük ihtimalle yapabileceğimiz en iyi şey de, yok olmalarına izin vermek." İçişleri bakanı William Harcourt 1882'de, ölüm cezası için kasıtlı fiilin ispatını zorunlu kılmayı teklif etmiş, fakat bu teklifi reddedilmiştir. "Yine de," der Martin J. Wiener, "iradi fiili esas alan ilkeler korunmuş ve zorunlu cinayet yasası reformu geri çevrilmiş olsa da, yarımesuliyet fikri uygulamada daha yerleşik hale geliyordu. 1870'li yılların sonundan bu yana, cezai adalet sürecinin bir merhalesinde akli gerekçelerle cezai ehliyetsiz bulunanların oranında artış olmuştur. ... Zira, peş peşe gelen suçlu kategorileriyle beraber, şahsi mesuliyet normuna getirilen koşullar giderek artmıştır."[80] McNaughtan yasası değişmeden kalmış olsa dahi, İngiliz hukukçular cinayet hususunda daha fazla beraat ettirici koşulu tanımış ve bunları daha çok sayıda delilik savunmasına tatbik etmiş, böylelikle adli sistemi artan çeşitlilikteki akli bozukluğa bağlı olarak genişleyen etiyolojik etmenler kapsamını tanımaya sevk etmiştir.

Bu tarihi gelişim 1867'den başlayarak İskoçya'da hız kazanmıştır; bu tarihte İskoç mahkemelerinde dar kapsamlı *McNaughtan* testine doğrudan zıt olan *azaltılan sorumluluk* kavramı yer bulmuştur. Bu tarihten sonra karşı konulmaz dürtü, İskoçya Hukukunda, cezai mesuliyeti azaltan farklı zihinsel deneyimlerden yalnızca biri olarak görülmeye başlanmıştır. Birleşik Devletler'de ise, 1871 yılı boyunca New Hampshire'da görülen bir dizi dava, New Hampshire yasası olarak kabul edilen yeni bir kanunun kabulüne vesile olmuştur; bu kanun uyarınca, cinayetin "sanıktaki akıl hastalığının bir neticesi olması durumunda" jürilerin beraat kararı vermesi öngörülmektedir.[81]

Başka ülkelerdeki hukukçular da, mesuliyet hükümlerini daha teferruatlı ve çoğuna göre daha karmaşık hale getiren beraat ettirici koşulların listesini genişletmek üzere, nöroloji, psikiyatri ve sosyo-

80. *A.g.y.*, 273-79.

81. *State v. Pike*, 49 N. H. 399 (1869), aktaran Thomas Maeder, *Crime and Madness: The Origins and Evolution of the Insanity Defense* (New York, 1985), 46.

loji alanlarından veri aktarımına başvurmuştur. Mesuliyetin belirlenmesinde geleneksel olarak kullanılan ve kabaca aklı başında ve deli ikiliğine dayanan kategoriler, yerini İngiltere'de kabul gören geçici delilik, kısmi delilik, karşı konulmaz dürtü ve azalan mesuliyet ile Fransa'da kabul gören *folie raisonnante* (idraki delilik) ve folie périodique (dönemsel delilik) gibi daha kesinlikli ya da en azından daha esnek tanısal kategorilere bırakmıştır.[82] Bu türden bireyleştirme, suçun nedenlerine ilişkin bilgideki artan kesinliğin göstergesidir.

Bu daha özgül tanısal kategoriler, aynı zamanda, şahsi mesuliyet nedenselliğine ilişkin önceki fikirlerdeki gedikleri daha da çok açığa çıkarmıştır. Wiener'in belirttiği gibi, erken Viktorya döneminde hukuk söylemine "sonuççuluk değişmeceleri" sinmişti. Çizgisel ve belirlenimci açıklayıcı teorilere dayalı katı şahsi sorumluluk yorumlarından uzak durulmaya başlanması ise, gayri-sonuççuluğun yaygınlık kazanmaya başladığının bir ispatıdır. Hukuki realistlerin hukukun esasını tek bir gelenekten türetilmiş ve pozitif kesinliğe sahip bir kumanda zincirinin uzantısı olan Tanrı vergisi tek ve biricik bir yasa fikrinden kurtarıp, değişen toplumsal ve tarihsel gelişmeler düzenince belirlenen, sürekli değişen bir yasalar dizisi olarak konumlandırmasıyla beraber, hukuk kavramının kendisi daha az belirlenimci bir nitelik kazanmıştır. Netice itibariyle, cezai mesuliyet atıfları, daha faydacı, göreli ve belirsiz bir hal almıştır. William James 1907'de nedensellikle kabahatin eşitlenmesine dayanan eski "sağduyu" ısrarı karşısındaki düş kırıklığını dile getirir: "Yine nedensel etki! Tufan öncesine ait bir kavram gibi görünüyor bu; çünkü ilkel insanın neredeyse her şeyin anlamlı olduğunu ve öyle ya da böyle bir etki yaptığını düşündüğünü görüyoruz. Daha kesin etkilere ulaşma arayışı, şu soruyla başlamış gibi görünüyor: (Her türden illet, yani felaket ya da aksi şey için) 'Kim ya da ne kabahatlidir?'"[83]

82. Robert A. Nye'ın belirttiğine göre, Fransa'da "1832'de kanunnameye, hâkim ve jüriye, sanığı daha hafif bir cezaya çarptırma izni veren genel bir 'hafifletici koşullar' yasa maddesi eklenmiştir. Sonrasında klasik kanunnameyi hâkime cezayı suçluya göre belirleme yetkisi veren bir araca dönüştüren bu yasa, modern suç yasasındaki, cezanın bireyselleştirilmesine dönük genel yönelimin ilk örneğidir." *Crime, Madness, and Politics in Modern France* (Princeton, 1984), 28.

83. William James, *Pragmatism* [1907], *Pragmatism and Four Essays from "The Meaning of Truth"* (Cleveland, 1964), 119.

1945 yılından sonra *McNaughtan*'a karşı bir taarruz başlamıştır. II. Dünya Savaşı döneminde, askeri hizmete uygun kişilerin seçiminde, bu kişilerin öldürme dahil çeşitli görevlere atanması ve bunlara yönelik olarak eğitilmesinde ve ateş altında iş görme kabiliyetlerinin ölçülmesinde psikolojik testlerden faydalanılmıştır. Savaş ayrıca, insanların öldürülmesini yakinen gördükleri ya da bunda rol aldıkları için duygusal yıkıma uğrayarak psikiyatrik teşhis ve tedaviye muhtaç olan binlerce akıl hastası gazi yaratmıştır. Bütün bunların neticesinde, psikiyatriye olan ihtiyaç ve saygı artmıştır. 1950'li yıllarda psikiyatrlar McNaughtan yasasının tasarlama, kasıt ve cezai kasıt kavramlarına ilişkin dar kapsamlı tanımlarını bir kenara bırakmış ve birinci dereceden cinayet suçlarını adam öldürmeye indirgemekte çoğunlukla başarılı olmuştur.[84] 1954'te Birleşik Devletler, yer verdiği "Hukuka aykırı fiil akıl hastalığının ya da bozukluğunun bir sonucu olduğu takdirde, sanık cezai mesuliyete sahip değildir," ifadesiyle New Hampshire yasasına benzeyen Durham yasasını kabul etmiştir.[85] Hukukçular Durham'a ilişkin olarak, New Hampshire yasasının ortaya çıkışında da olduğu gibi, gerek bütün nedensel olasılıklarıyla beraber *sonuç* kavramının anlamı, gerekse cezai tanıtlamayı yanlış ile doğruyu birbirinden ayırma yetisinden çok daha çeşitli zihinsel fonksiyonlara açan *akıl hastalığı* kavramı üzerinde bitmek bilmez bir tartışmaya girmiştir. 1957'de kabul edilen Adam Öldürme Kanunu, İngiltere'de *McNaughtan*'ın sonu olmuş ve akıl hastalığına bağlı azalan mesuliyet ilkesi böylelikle resmileşmiştir. Aynı ilke, Amerikan hukukuna 1959'da *People v. Gorshen* yasası olarak geçer.

Akıl hastalığının cinayetteki nedensel rolüne ilişkin psikiyatrik ve hukuki tahlillerin özgüllüğü zihin, kişilik, kimlik, özgür irade, ahlak ve sorumluluk hakkındaki fikirlere ilişkin daha teferruatlı analizlerle birlikte artmıştır. Viktorya dönemi düşünürleri, insanda nefis ya da ruhun beyinde ya da zihinde konumlandığını; uçak pilotuna benzer bir iş görüp, özerk bir fail olarak kişiye yaşam boyu rehberlik ettiğini varsaymıştır. Kişilik ise, yeri anatomik olarak

84. Bernard L. Diamond, "Criminal Responsibility of the Mentally Ill", *Stanford Law Review* (Aralık 1961): 75.

85. Aktaran Quen, "Anglo-American Criminal Insanity", 321.

saptanamasa da, bütün insanlarda çeşitli güç ve zaaflar şeklinde mevcut olan bir dizi hususi melekeden oluşmaktadır. Diğer taraftan, şahsiyetin istikrarı, deneyimlerin bilince geçirilmesi, belleğe kaydedilmesi ve kişiliğe nakşolmasıyla beraber zaman içinde artmaktadır. Kişiler, dış baskılara maruz kalsalar da, bütünüyle mesul oldukları davranış biçimlerini seçme gücüne sahip, içsel olarak tutarlı faillerdir; doğruyu yanlıştan ayırabilen özerk bireyler olarak ahlaki faillerdir. Önceden tasarlanmış bir kötülükle bir başkasını öldürdükleri ve öldürme anında bilişsel bakımdan yaptıklarının yanlış olduğunun ayırdında oldukları takdirde cinayet işlemiş sayılırlar ve zihinleri duygusal yönden ne kadar perişan olursa olsun, bu eylemden mesuldürler dolayısıyla cezalandırılmaları gerekir.

Tutarlı ve özerk benlik fikri, modern dönemde esaslı bir sorgulamaya konu olur. Modern düşünürler zihnin merkezinin beyin olduğu görüşünde mutabık kalmış olsalar da, gerek beyin, hormonlar, nöropeptitler ve nörotransmitterler arasındaki etkileşimlere, gerekse zihin, kişilik ve duyguları etkileyen diğer bedensel nörobiyolojik süreçlere giderek daha vâkıf hale gelmişlerdir. Dilsel gelenekler, bilinçdışı zihinsel süreçler, erken çocukluk travmaları ve cinsel dürtülerin yanı sıra, etkili toplumsal ve tarihsel güçler hakkında daha çok farkındalığa ulaşan modern düşünürler, bireysel özerkliğin değişmezliğini sorgulamaya başlamıştır. Modernlere göre şahsi kimlik, bir hatıralar toplamı olarak zaman içinde katlanarak değil, giderek daha parçalı ve belirsiz hale gelen bir benliğin özerkliğine tehdit arz eden travma ve krizler sonucunda psikodinamik biçimde gelişir. Bireyler iyi ile kötü arasında seçim yapma konusunda tamamen özgür olmaktan ziyade, dinsel bir çerçeveye sahip ahlak yasasının eski şüphe edilmez konumunu yitirmesiyle beraber, eylemleri için normatif temel bulma çabasına girdikleri bir özgürlük denizinde sürüklenmektedir. Bireyler iyi ile kötü arasında muallakta olmaktan çok, ahlakı aşan ve daha ziyade insan olmanın anlamını seçmeyi gerektiren meseleler üzerine yapılan bir varoluşsal seçimler silsilesi içinde şaşkına dönmüş durumdadır. Tanrı'nın şahadetiyle kötüye direnme ve iyiyi kucaklama savaşımı veren Viktorya dönemine özgü ahlaki fail imgesi, modernlere göre, modern insanın kurtarıcı şöyle dursun, herhangi bir ilahi şahit olmaksızın tamamen tek başına göğüslediği baş döndürücü seçimleri maskeleyen boş bir kendini aldatmadır.

Benlik fikrinde gerçekleşen bu gelişmeler, Musil'in *Niteliksiz Adam*'ındaki (1933) cinayette zihnin rolüne dair dramatik bir canlandırımla birleşir. Romanda, modern dönem insanının özelliklerini bünyesinde barındıran iki yabancı anlatılır. Zamansal geri planı I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesi olan öyküde, iki savaş arası dönemin tırmanan gerilimleri de kısmen yakalanmaktadır. Ulrich romanın niteliksiz adamı olarak, geleneksel özelliklerden yoksundur. Moosbrugger vahşi bir seks cinayeti işleyen ve sonrasında Ulrich'in aklından çıkmayan yalnız bir akıl hastasıdır. Musil'in bu iki adamın birbiriyle ilişkili yaşamlarını sunuş biçiminde, modern insanın karakterine ve bir katilin zihnine ilişkin modern düşünüşü yakalama isteği vardır.

Musil modern dünyada zihinsel yaşamı şekillendiren kuvvet ya da niteliklerin çeşitliliği, karmaşıklığı ve olasılıkçı doğasının yanı sıra, bunların etkileşimlerine ilişkin kavrayıştaki giderek artan belirsizliğin altını çizer. Ulrich şeylerin daha karmaşık bir hal aldığını, çünkü insanların maruz kaldığı nedensel güçlerin giderek çoğaldığını belirtir. "Tıpkı suda yüzdüğümüz gibi, aynı zamanda bir ateş denizinde, bir elektrik fırtınasında, bir manyetizma semasında, bir hararet batağında ve daha nelerin içinde yüzüyoruz." Bu güçler düzeninin mekanik belirlenimci bir izahını yapmak mümkün değildir ve "sonunda elimizde formüllerden başka şey kalmaz" (65). Musil, Ernst Mach üstüne yazdığı 1908 tarihli bir denemede, modern dünyada nedenselliğin belirlenimci olmaktan çıkıp, formüllerle ifade edilmesi gereken olasılıkçı bir işlevsel ilişkiye dönüştüğünü savunur.[86] Romanda Ulrich'in arkadaşı Walter, bu gibi formüllere vurulması gereken nedensel kuvvetlerin çeşitliliğinden bahseder. "Her şeyin yüzlerce özelliği, her özelliğin yüzlerce ilişkisi var ve bunların her birine farklı duygular ilişmiş halde. Neyse ki insan beyni şeyleri bölüyor; bugün hepimizin her şeyden çok ihtiyaç duyduğu şey sadelik" (65-6).

Musil bir fahişenin öldürülmesini katilin kendi zihninden geçtiği haliyle betimlemek amacıyla, bir öğrencisi olarak Edmund Hus-

86. Robert Musil, "The Polemic Against the Concept of Causality; Its Replacement by the Concept of Function", *On Mach's Theories* (1908; çeviri, Washington, D.C., 1982), 44-56.

serl'den öğrendiği fenomenolojinin dilini anlatımına uyarlar. Kurbanı kaçamayacağını anlayarak paniğe kapılan ve ben ile öteki arasındaki sınır konusunda bocalayan katil, kurbanının boğazını keser ve onu kendi benliğinden ayırmaya yönelik bir kendini tanımlama hareketiyle, karnını otuzdan fazla kez bıçaklar. Musil, kurbanın kaçmaya çabaladığı andan, sonunda vahşice bıçaklanmasına kadar süren bu olay silsilesini, katilin bilincinin ayrıntılı bir fenomenolojik betimiyle kurar.

Mahkemenin bu cinayetten anlam çıkarma çabalarına yer verilen bölümde, Musil'in içeriden yaptığı cinayet fenomenolojisi keskin biçimde çözülür. Savcının –"Ellerindeki kanı neden temizledin?" ve "Bıçağı neden attın?" gibi– sorularının amacı, mahkûmiyet kararına zemin oluşturacak bir doğru-yanlış bilgisine erişim sağlamaktır. Fakat savcı bahsi geçen fiilleri ve Moosbrugger'in işlediği suçu tutarlı bir bütün olarak görürken, Moosbrugger bunları "birbiriyle hiçbir ilintisi olmayan, her biri onun dışında olan farklı nedenlere sahip, apayrı bir olaylar dizisi" olarak görmektedir. Savcının nazarında Moosbrugger, mesul olduğu bu özerk davranışların kaynağıyken, "Moosbrugger'in gözünde, bunlar, herhangi bir yerden kanada kalkan kuşlar gibi üstüne konmuştu." "Kafasındaki tuhaf, belirsiz muhakemeleri" ifade edemeyen, meramını anlatmaktan yoksun ve kafası karışık olan Moosbrugger, suçlu bulunarak ölüm cezasına çarptırılır (75).

Sonraki haftalarda, bu olay Ulrich'in aklına hepten takılmaya başlar. Mossbrugger hakkındaki suç hükmü ve ölüm cezasının netliği ve katiyeti, Ulrich'in bütün yargıların ve değer ayrımlarının keyfi olduğu yönündeki anlayışına zıttır. Ulrich'e göre her şey dağınık ve bulanık görünmektedir. "İçinde neden, amaç ya da fiziksel arzunun etki ettiği hiçbir şey yoktu; her şey her daim yenilenen bir döngü içinde dalgalanıyordu" (131). Ulrich, Moosbrugger'in akıbeti üzerine tefekküre daldıkça ve aklında "kişinin, insanları inşa edilmiş anıtlar gibi bir çırpıda yok edebileceği" fikri belirdikçe, basmakalıp iyi-kötü, masum-suçlu ayrımları güvenilmez bir hal alır (136). Tanrı inancı olmaksızın, şeylerin oldukları gibi olması için hiçbir yeter neden yoktur. "Bu belirsizlik, Ulrich'in kişisel sorununu daha geniş bir bağlama sokuyordu. Daha eski zamanlarda insan, insan olmak konusunda bugünkünden daha rahat bir vicdana sahipti."

Günümüzde ise şahsi özerklik ve kişisel deneyimler, gayrişahsi güçlerin ve müşterek sembollerin batağındadır.

Ben ile ötekine, kişisel olan ile müşterek olana ilişkin bu genel kafa karışıklığı, kendisine ait ürkütücü seslerin ya da tasavvurların kendisinden mi yoksa dış dünyadan mı geldiğini gerçekten de ayırt edemeyen Moosbrugger'de doruk noktasına ulaşmıştır. Savcının, mahkemenin, basının ve yerel dedikoduların Moosbrugger'e ilişkin yargıları, onun iç dünyasındaki deneyimlerinden ayrı dünyalardır. Musil'in bu karşıtlığı kurmaktaki amacı, Avusturya adli sistemini ve şahsi özerklik, özgür irade, ahlak ve cezai mesuliyete ilişkin hâkim fikirleri tenkit etmektir. Bu tenkidin kaynağı ise, Ulrich'in kendini herhangi bir verili düzene adamaktan kaçınmak için benimsediği "kuramsal yaşama" felsefesidir, zira "hiçbir şey, hiçbir ben, hiçbir biçim, hiçbir ilke güvenilir değildir, her şey görünmez, ama durmak bilmez bir dönüşüm geçirmektedir" (269).

Sonraları Ulrich, bu felsefeyi, yaşamı pek çok yönden keşfederek deneysel yaşama anlamına gelen "denemecilik" olarak adlandırır. Faydacılık gibi bu felsefe de mutlak hakikatlerin, tek yönlü bakış açılarının reddine ve belirli durumlara uygulanabilir olan perspektife dayalı, kısmi hakikatlerin kabulüne dayanır. Bu felsefede nedensel kavrayış olasılıkçı ve belirsiz sayılır. Dünya tarihinin kanunu, kuralsız ve düzensiz bir gidişattan ibarettir. Bu nedenle, "tarihin seyri, bir kez vurulunca, belli bir yol izleyen bir bilardo topununkine değil, bulutların hareketine ya da kiminde karanlığa, kiminde kalabalığa saparak avare dolaşan bir adamın, nihayetinde hiç bilmediği veya gitmeye niyet etmediği bir yere varana kadar izlediği yola benzer, beklenmedik ve alışılmadık bir mimari yapıdır" (396). İnsan eylemleri, değişen koşullara uygun bir anlayışla, pek çok şekilde deneyimlenmelidir. "Ahlaki olayların hepsi, onlara anlam yükleyen bir enerji alanında vuku bulur. Bir atom, bünyesinde belli kimyasal bileşim olasılıklarını nasıl barındırırsa, bu olaylar da iyi ile kötüyü öyle barındırır" (270). Ahlak, tamamen Yahudi-Hıristiyan geleneğinin öngördüğü emirlere dayalı değildir; daha ziyade, deneysel ve üretici bir kuvvet, toplumsal ve tarihsel gelişmelerle beraber değişen geçici ve kararsız bir değerler sistemidir.

Hıristiyan geleneğinin iyi ve kötü bilgisine dayanan, bu ayrımın Cennet Bahçesi'ndeki ilksel keşfinden sonra şekillenen sabit bir ce-

zai adalet sistemi, en açık ve şiddetli cezai sapmalarıyla dahi, modern dünyada insan zihninin karmaşıklığını adil biçimde değerlendiremez. Deliliği sınamak için yapılan basit doğru-yanlış testleri, beraberinde adaletsizlikten başka bir şey getiremez. "Ulrich genel olarak anlaşıldığı şekliyle ahlakı, ahlaki gücünü yitirmeden önceki asli haliyle karıştırılamayacak güçsüz bir enerji sisteminden ibaret" sayar (271). Modern dünyada ahlak, mutlak dinsel inanca dayalı temelini yitirmiş ve kendine yeni bir temel kuramamış olması nedeniyle, ahlaki gücünü yitirmektedir.

Ulrich bu ahlaki krize çözüm getirileceği konusunda umutsuzdur; bu umutsuzluk, Moosbrugger'in yakasına yapışan Avusturya adli sisteminin manevi tükenişinde ve mantığa uygunsuzluğunda da kendini açık etmektedir. Ulrich, modern azalan mesuliyet kavramını "ahlaki bakımdan zayıf" kişiler için bir kaçış yolu sayarak reddeden hukuk profesörü babasının savunduğu bu sistemi sorgulamaktadır (342). Babası, son dönemlerde, aklı başında olup da cinayet anında sanrılar gördüğünü iddia eden sanıklar adına deliliğe dayalı savunma yapıldığından kuşkulanmaktadır. Ona göre, kişi edimlerinin yanlış olduğunun bilincindeyse, hukuk geçici bir sanrı ya da karşı konulmaz anlık bir dürtüden kaynaklı iradi noksanlık nedeniyle mesuliyetin azalıp azalmadığına bakmaksızın onu cinayetten mesul tutmalıdır.

Musil, deliliğe dair bu kuşkuyu, "Hukuki Zihniyete Göre Delilik ya Hep ya Hiç Türünden Bir Önermedir" başlıklı bölümde ele alır (583-8). Bölümde, ceza yasasını güncelleştirmek üzere Avusturya Adalet Bakanlığı tarafından toplanan bir komisyondaki delilik savunmasına dair çatışan fikirler konu edilir. Ulrich'in komisyon üyelerinden biri olan babası, kısmen deli bir kişinin ancak onu mesuliyetten muaf kılacak biçimde aldandığına, sözgelimi kurbanın onu öldürmeye çalıştığı sanrısına kapıldığına dair kanıt olması koşuluyla beraat ettirilmesi gerektiğini savunur. Profesör Schwung ise aksine, sanığın ancak cinayet anında kendini denetleyememiş olması durumunda beraatına karar verilmesi gerektiğini öne sürer. Bu alternatifler komisyonda giderek daha mantık dışı bir anlayış ve kasıtlı anlaşmazlık çerçevesinde tartışılır; en sonunda komisyon hepten kargaşaya düşüp dağılmak zorunda kalır. Derken komisyon başka görüşleri değerlendirmek üzere yeniden toplanır. Bir üçüncü

görüş, mesuliyet derecesinin, özdenetimi muhafaza etmek için gereken psikolojik çaba derecesi oranında değişmesi gerektiği yönündedir. Dördüncü bir görüş ise, sanık kısmen mesul olsa bile, hepten cezalandırılması gerektiği yönündedir; zira ceza için sanığın suçluluk payını ayrıca belirlemek olanaksızdır. Beşinci görüşe göre, cezalar "yarı deli" kişilere göre, suçları affedilmeksizin hafifletilmelidir. Bu görüş, komisyonda her biri kendi içinde alt gruplara ayrılan "zihnin sağlamlığı"nı ve "tam mesuliyet"i savunan iki hizip yaratır. Diğer bir görüş ise, sanığın kuramsal olarak iki kısma ayrılması gerektiği yönündedir: kalıtımsal ve sosyal etmenlerin bir ürünü olup, mahkemeyi alakadar etmeyen bir "zoolojik-psikolojik" kendilik ile yasal olarak bağımsız ve mesul olan tüzel bir kendilik. Sonrasında, Ulrich'in babası "toplumsal düşünce ekolünden" bir uzlaşma formülü ortaya atar; buna göre, sanık ahlaki olarak değil, ancak topluma verebileceği zarara göre yargılanmalıdır. Dolayısıyla, ne kadar tehlike saçarsa, yaptıklarından o ölçüde mesuldür. Bu suretle, en masum görünen ve ceza yoluyla ıslah edilmeleri en az muhtemel olan akıl hastaları, en sert cezalarla tehdit edilmelidir. Bu mantık dışı görüş pek az destek bulur, derken komite yine karmaşa ve başarısızlık içinde dağılır.

Musil hukuki muhakemeyle hicvetmeyi, roman boyunca ve diğer yazılarında da çeşitli şekillerde sürdürür. Musil'in çizdiği karikatür, yirminci yüzyılın sonuna doğru mahkeme kararlarında somutluk kazanmıştır. Bu dönemde deliliğe dayalı savunmalarda sınama için daha fazla bilirkişiye yer verilip daha fazla beraat ettirici koşul göz önünde tutulmaya başlanmıştır. Söz konusu gelişmeler akıl hastalığının, cinayet edimleri de dahil genel olarak davranışı açıklamadaki nedensel rolüne ilişkin kavrayışta giderek artan bir özgüllük getirmiştir. John Rickley'nin 1982'de görülen davasında ulaşılan sonuç (akıl hastalığı gerekçesiyle Rickley'nin Başkan Reagan'ı öldürmekten suçlu olmadığı, eyleminin şizofreniden kaynaklandığı sonucu) 1960'lı ve 70'li yıllarda Amerika'da ortaya çıkan daha ılımlı ceza kanunlarının yeniden incelenmesine yol açmıştır. Bir süredir bu gibi değişimler gerçekleşmekte olsa da, 1984 tarihli Deliliğe Dayalı Savunma Reform Kanunuyla beraber kanıtlama yükümlülüğü yer değiştirmiş, delilik iddiası savcı tarafından çürütülmesi gereken bir şeyden ziyade, sanığın açık ve ikna edici kanıtlarla ispatlamak zorunda

olduğu bir şey haline gelmiştir; bunun yanı sıra, hükmün ifadesi, "*yalnız* akıl hastalığı gerekçesiyle suçsuz" olarak değiştirilmiştir.

Delilik ile cezai mesuliyete ilişkin bu görünüşte çözümsüz tartışma, psikiyatr, hukukçu ve filozofları tüm zamanların en kafa karıştırıcı sorularından biri olan insan zihninin doğası sorusunun odağına götürmüştür. Deliliğin cinayetteki nedensel rolünün saptanmasına ve cinayet işleyen kişilere uygun bir yargılama ve cezalandırma biçiminin tayinine ilişkin tarihsel kayıt, tek bir adli ilke ya da psikiyatrik zihin teorisine göre belirgin bir ilerleme sergilememektedir. Hatta kimi zaman gerilediği bile söylenebilir. Yine de bu doğrultudaki çabalar zihinsel yaşamın (nörotransmitterler ve çocukluk travmalarından, toplumsal güçlere ve tarihsel gelişmelere kadar) oluşturucu nedensel öğelerine ilişkin genel olarak daha ayrıntılı hale gelen çözümlemelere işaret etmektedir; söz konusu çözümlemeler de, tanısal test ve beyin taramaları gibi analitik teknolojiler yardımıyla daha kesin değerlendirmelere tabi tutulmuştur.

Deborah Denno 1988'de, yirminci yüzyıl sonunda Amerikan mahkemelerinde kabul gören biyolojik ve tıbbi kanıtlara dayandırılan yenilikçi adli savunmalardan bazılarını incelemiştir. Lee Harvey Oswald'ı vuran Jack Ruby'ye geçici lop epilepsisi, Teksas kulesinden kırk bir kişiyi vuran Charles Whitman ile sekiz hemşireyi öldüren Richard Speck'e beyin hastalığı tanısı koyulurken, John Hinckley'nin şizofrenisinin kanıtlanması için CAT beyin taramalarına başvurulmuş, San Francisco valisini öldüren Dan White azalan mesuliyet gerekçesiyle ceza indiriminden yararlanmış, çocuklarını öldüren Ann White'ın davasında ise deliliğe dayalı savunmaya başvurulmuş ve doğum sonrası hastalık kararına varılmıştır.[87] Bu yeni adli tartışmalar ve kanıt kaynakları, giderek daha kesinlikli hale gelen şahsi psikiyatri dosyalarına dayandırılarak içtihat hukukunda halen devam etmekte olan bir evrim süreci başlatmıştır. Akıl hastalığının cinayet edimlerindeki nedensel rolüne dair bu bulguların, pek çok yeni soru gündeme getirmesi ve bu sorulardan bazılarını görünürde yanıtlanamaz kılması, söz konusu kültürel-tarihsel gelişmenin mantığının özgüllük-belirsizlik diyalektiğine uygun olduğunun kanıtıdır.

87. Deborah W. Denno, "Human Biology and Criminal Responsibility: Free-Will or Free Ride?", *University of Pennsylvannia Law Review* 137 (1988): 615-71.

7

TOPLUM

İNSAN DAVRANIŞINA dair en basit nedensel çözümlemelerde dahi kalıtım ile çevre arasında ayrım yapılır. Buraya kadar ele alınan bölümlerin çoğunda öyle ya da böyle rol oynayan çevreyi, bu bölümün ana konusu olarak, cinayet romanlarında *kuşatan çevre* ve *toplumsal baskı* şeklinde görünen veçheleriyle ele alacağım. Bu bölümdeki çevre tartışmasının izleğini, yirminci yüzyılın ilk yıllarındaki alan teorileri ve topluluklara ilişkin çalışmalarla baş gösteren yeni bir sosyal bilim olan sosyoloji oluşturacaktır. Söz konusu incelemelerin dayanağı, sonraları, toplumsal ve çevresel güçlerin etkileşimli nedensel role sahip olduğu sibernetik, dinamik sistemler teorisi ve karmaşıklık teorisiyle sağlamlaşmıştır. Bu teorilerin ortaya çıkışında, üç tarihsel gelişmenin nedensel etkisi söz konusudur: birbirinden uzak bölgeler arasındaki nedensel etkiyi artıran ve ivmelendiren yeni ulaşım ve iletişim teknolojileri; bu teknolojiler neticesinde insanların günden güne kentlerde toplanarak birbirine daha bağlı hale gelmesi; giderek daha karmaşık, hiyerarşik ve bölümleşmiş bir hal alan toplumsal yaşamın ayrılmaz parçası haline gelen düşünsel işbölümü. Düşünce alanındaki işbölümü on dokuzuncu yüzyıl sonunda tarih, antropoloji, iktisat ve siyaset biliminin yanı sıra, sosyolojide de yeni akademik uzmanlık alanlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır, ki söz konusu gelişme özgüllük-belirsizlik diyalektiği doğrultusunda, sayıları artan ve giderek daha kesin biçimde ifade edilen toplumsal etmenlerin göreli nedensel rolüne hitap etmektedir. Cinayet romanları saydığımız bütün gelişmelere açık şekilde yer vermese de, toplumsal nedenselliğin karmaşıklığına ve onu anlamanın güçlüğüne dair artan bir farkındalık sergilemektedir.

Kuşatan Çevre

Çevresel belirlenimcilik, on dokuzuncu yüzyıl pozitivizmi ve materyalizminin önemli bir parçası olduğu gibi, doğa bilimlerinin zaferinden fazlasıyla etkilenen yöntemler olan edebi gerçekçilik ve natüralizmin de ayrılmaz bir unsurudur. On dokuzuncu yüzyıl başında psikiyatri, çevrenin ruhsal durumu doğrudan etkileme biçimleri üzerinde yoğunlaşmış ve o dönemde yeni yeni beliren akıl hastanesi dalgasının ideolojik temelini oluşturmuştur. Bu dalga, hastaları mevcut çevrelerinden çıkarmanın onları iyileştireceği varsayımını temel almaktadır. 1838 yılında Fransız hükümeti bu varsayımdan hareketle akıl hastanelerine mesleki statü kazandıran kanunlar koymuştur. Çevresel belirlenimcilik, ortamın tarihteki nedensel rolünü vurgulayan Henry Thomas Buckle ve söylemlerinde benzer şekilde çevreye atıfta bulunan Hippolyte Taine gibi tarihçilerin de odağı durumundadır. Darwin'in teorisinde doğal ayıklanma sürecinin etkisi, çevresel baskılar sonucu ortaya çıkar. Rus eleştirmen Nikolay Çernişevski, popüler pozitivist romanı *Nasıl Yapmalı*'da (1863), insanın bütünüyle çevrenin belirleniminde olduğunu savunur. Çernişevski'nin bu görüşü, *Suç ve Ceza*'da, "Çevre her şeydir, insan ise hiçbir şey," görüşünü savunan bir karakterle temsil edilir (311). Dostoyevski bu teoriyi merhametsiz Lebezyatnikov'a atfederek alaya alıp, kendi bakışını ortaya koymak üzere kullansa dahi, bu etkili sunum teorinin bu dönemdeki ikna ediciliğinin bir göstergesidir.

Balzac *La Comédia humaine* (İnsanlık Komedyası) adlı romanını Geoffroy Saint-Hilaire'e hasretmiş ve önsözünde ünlü Fransız zoologun, her yaratığın biçim ve işlevlerini çevreden aldığı yönlü teorisini onaylamıştır. Balzac'ın romanlarında, örneğin saygın Doktor Bernassis'in çevresel belirlenimcilik teorisini geliştirdiği *Köy Hekimi*'nde (1833), çevresel ve toplumsal güçlerin insanlık durumunu nasıl oluşturduğu konu edilir.[1] *Goriot Baba*'da, Goriot'nun oturduğu Vauquer Pansiyonu'nun duvarları, sakinlerinin kişiliğini şekillendirir; Madam Vauquer "pansiyonu, pansiyon da onun kişili-

1. Lawrence Rothfield, *Vital Signs: Medical Realism in the Nineteenth-Century Fiction* (Princeton, 1992), 25-28, 57-63.

ğini anlatır." Erich Auerbach, klasikleşmiş bir edebi gerçekçilik incelemesinde şöyle der: "Balzac'ta her ortam ... insanların karakterini, çevrelerini, fikirlerini, eylemlerini ve kaderlerini şekillendiren ahlaki ve fiziksel atmosfere dönüşür; genel tarihsel durum ise, kendine has çeşitli ortamların tümünü kuşatan bütün bir atmosfer olarak ortaya çıkar."[2] Lee Clark Mitchell demiryolu tarifelerinin, telefon hatlarının ve sanayi üretiminin amansızlığına bağlı olarak, bilhassa on dokuzuncu yüzyıl sonu natüralist edebiyatçılarında açığa çıkan bir çevresel belirlenimcilik görür. Bu yazarların nazarında, insanlar özerk kişiler olmaktan ziyade, "kalıtım ve çevrenin mantığına teslim olmuş, mıknatıslarla hareket ettirilen demir parçacıkları" gibidir.[3] Zola "deneysel roman"larındaki karakterlerin, organizmaların biyolojik deney ortamınca belirlenmesine benzer şekilde, bulundukları fiziksel ve toplumsal iklimin belirleniminde olduğunu belirtir. Viktorya döneminin çevrenin nedensel rolüne dair saplantısı, kolera gibi hastalıkların kötü kokulu hava ya da miyasmadan kaynaklandığı yönündeki yaygın bilimsel teoride de kendini gösterir. Bu hatalı teori, yüzyıl sonuna doğru hastalıkta mikrop teorisinin inandırıcılık kazanıp, kötü kokulu havanın patojenik rolüne yönelik yaygın kanı en sonunda itibardan düşene değin bilim çevrelerindeki varlığını sürdürmüştür.

Viktorya döneminde, ruhsal özelliklerini (frenoloji ve fizyonominin öngördüğü gibi) kafatasından ve yüzünden belli eden karakterleri hemen benimseyen orta sınıf ve işçi sınıfına mensup birinci nesil okur ve tiyatro izler çevresi, kötü hainlerle erdemli kahramanların yer aldığı kolay anlaşılır melodramlarda bariz etkileri olan çevre faktörünü de aynı şekilde benimsemiştir. Viktorya döneminin cinayet konulu melodramlarındaki kötü niyetli çevre, gerçekleştirilecek hainceişleri haber vermekte ve hatta yaratmaktadır. Winifred

2. Erich Auerbach, *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature* (1946; yeniden basım, New York, 1953), 417.

3. Lee Clark Mitchell, "Naturalism and the Languages of Determinism", *Columbia Literary History of the United States*, haz. Emory Elliott ve diğ. (New York, 1988), 526. "Natüralist anlatımın (çevreye dair) formülü basittir; trafik tek yönlü akar: Betimleme eylemi belirler." Elrud Ibsch, "Historical Changes of the Function of Spatial Description in Literary Texts", *Poetics Today* 3, no. 4 (1982): 101-2.

Hughes'un *The Maniac in the Cellar*'da (Mahzendeki Manyak) belirttiği gibi, bu melodramların dekoru "oyuna yön veren ruh halini yarattığı yahut kontrol ettiği gibi, şiddete ve fırtınalı tutkuya da arka plan oluşturur."[4] 1860'lı yılların "sansasyonel romanları" çevresel olarak şekillenmiş bu iyi ve kötü kutupluğuna bazı ince ayrıntılar katarken, roman karakterlerine dair tanımlamalar güç sahibi kötü bir çevreye dayanmaya devam etmiştir. Viktorya döneminde, kuşatan çevrenin güçlendirdiği bu türden ikili karakter değerlendirmelerine sık rastlanmaktadır. Hatta melodramın on dokuzuncu yüzyıl düşüncesinin tanımlayıcı bir özelliği olduğunu savunan eleştirmenler dahi olmuştur.[5]

Viktorya dönemi romanında ve modern romanda yer alan cinayetlerde çevreye atfedilen farklı nedensel roller, şu altı unsurun karşılaştırılması ışığında görülebilir: zaman, hava, mekân, güç, yön ve değer. Viktorya dönemi romanında zaman, meşum bir kış gecesi gibi dramatik bir andır; hava tehdit edici yahut fırtınalıdır; mekân ya bir kenar mahalle ya da tekinsiz bir kırsal mahaldir; belirleyici güç hayli kuvvetlidir; yön, çevreden katile doğru çizgisel bir doğrultu izler; ahlaki değer ise kötüdür.

Melodramın etkisinde kalmış önemli yazarlardan biri olan Dickens, diziseldir. *Oliver Twist*'te, Bill Sikes Londra'nın en pis kenar mahallelerinden birindeki kasvetli bir odada yaşar. Onun ahlaksız ruhsal yaşamını yansıtan çevresi, masum sevgilisi Nancy'yi geceleyin odasında vahşice öldürmesine yol açan saplantılı cinnetten bir çıkış yolu barındırmaz. *Barnaby Rudge*'daki (1841) Reuben Haredale "şiddetli bir kasırganın koptuğu" bir gecede öldürülür. Dickens'ın da belirttiği gibi, "Unsurların tuhaf bir kargaşa içine girdiği kimi zamanlar vardır; bu zamanlarda cüret isteyen işler yapmayı ka-

4. Winifred Hughes, *The Maniac in the Cellar: Sensation Novels of the 1860s* (Princeton, 1980), 26-27.

5. Huges şöyle der: "Wylie Sypher, hayli ustalıklı bir şekilde, melodramın on dokuzuncu yüzyıl düşüncesi ve sanatının ayırt edici tek edebitürü olduğunu, Viktorya dönemi insanının, içinde bulunduğu durumu tam kutupluklar bağlamında kavrayıp abartılı ifade ve vurgulu örneklerle dile getirdiğini savunur." *A.g.y.*, 13. Bu cüretkâr genelleme, drama için daha geçerlidir. Michael Booth'un da belirttiği gibi, "On dokuzuncu yüzyılda kaleme alınmış önemli oyunların neredeyse hepsi şu ya da bu ölçüde melodramatiktir." *Hiss the Villain* (New York, 1964), 9.

fasına koyanlar ... doğadaki kargaşaya esrarengiz bir sempati duyup buna uygun olarak şiddete meylederler. Çoğu dehşetli iş, gök gürlemesi, şimşek ve fırtınanın ortasında gerçekleştirilir. ... Gazap ve keder zebanileri, kasırgayı yöneten ve hikâyeye yön verenlerle yarışa girişir; gürleyen rüzgâr ve kabaran sularla cinnete sürüklenen insan, o an için, tıpkı kargaşaya düşen unsurlar gibi vahşi ve amansız kesilir" (17). *Martin Chuzzlewit*'te, Jonas fırtınalı bir gece ormandan geçerken Montague'i öldürmeyi tasarlar ve bu planını, süregelen kargaşanın zihniyle bedenine işlediği yine böyle bir gecede gerçekleştirir. "Geceye doğru derinleşen akşamın kasveti çöktükçe, içinden yükselen başka bir karanlık gölge [Jonas'ın] yüzüne yayılmaya başladı ve onu usulca değiştirdi. Usul usul, giderek daha karanlık, daha ağırlığınca gelen bu gölge, içinde ve dışında gecenin karanlığından başka bir şey kalmayana dek azar azar çöktü üstüne" (795). Dickens, cinayetin ağaçların oradan oraya savrulup yıkıldığı ve rüzgârın katedraldeki saatin ibrelerini kopardığı bir gecede işlendiği *The Mystery of Edwin Drood* (Edwin Drood'un Esrarı, 1870) adlı romanında yine bir Grand Guignol sahnesi tasarlamıştır.

Diğer Viktorya dönemi yazarları da tehditkâr çevreye yer vermiştir. *Lady Audley's Secret* romanının kadın katili, arkadaşının yardımıyla kurbanını odasına kilitleyip, "üzerlerine çöken zifiri gecenin –etraflarında inleyip, göz alabildiğine yayılan saklı toprakları silip süpüren hiddetli rüzgârın–" eşliğinde odayı ateşe verir (324). Nedensel bakımdan amansız bir dış güç olarak iş gören tehditkâr kuşatıcı çevre, Sikes ve Chuzzlewit'in durumunda olduğu gibi burada da katilin ruhsal durumuna aksettirilmektedir. Zola'nın *Thérèse Raquin*'indeki kadın katil ve âşığı, Camille'i "titreyen gökyüzünden içe işleyen bir ürpertinin çökmeye başladığı" alacakaranlıkta, Sen Nehri'nin uzak bir köşesinde boğarlar. "Sıcak yaz günlerinde kupkuru kesilmiş kırlar, tükenen umudun gökyüzünde kederli şarkısını fısıldayan ilk soğuk rüzgârlarla yaklaşan ölümü hissediyor; gece, gölgeleri arasında taşıdığı kefenlerle birlikte çöküyor"dur (92). Zola cinayetin dinamik atmosferini, düzanlamlı bir olgu ve manidar bir metafor olarak işler –ağaçların yapraksız kaldığı ve kırlığın ölmeye yüz tuttuğu bir zaman, kederli soğuk rüzgârlar, karanlık gökyüzündeki ölüm perdesi ve her yana yayılan bir kötülük hissi. Yüzyılın ilerleyen zamanlarında, Doyle Londra'da

suça yataklık eden habis geceler yaratırken, *Baskerville'lerin Köpeği*'ndeki sisli bataklık, kırsal cinayet için örnek teşkil edecek bir sahne haline gelmiştir.

Kimi zaman cinayetten sonra bile bu kötü atmosferin etkisi katille uğraşmayı sürdüren tanıklar üzerinde kendini hissettirir. Sikes'ın Nancy'nin cinayetine şahit olan köpeği, cinayet mahallinden kaçan sahibini, ona suçlayıcı bakışlar atarak tarlalar boyunca izler. Köpeğin yargılayıcı gözleri Nancy'nin ürpertici gözlerinin hatırasıyla büyür; öyle ki Sikes, Nancy'nin gözlerinin kırlık boyunca kendini izlediği sanrısına kapılır. *Martin Faber*'ın, hamile metresini karanlık, eski bir evde boğan katili, bir süre sonra, metresinin her yeri sarmaya başlayan gözlerinin hayalinden kurtulamaz hale gelir: "Ağaçlarda, yapraklar gibi asılı gözler duruyordu. Hepsi, coşan suyun içinden bana bakıyordu [ve] gökyüzü, hep birden korkunç bir şekilde üstüme dikilmiş binlerce gözle dolu gibiydi. ... Gözleri yetmezmiş gibi, şimdi de dillenen ağaçlar 'Katil!' diyerek karşılık veriyordu" (34).

Melodramın bu özellikleri, modern dönemde popüler sansasyon romanları ve korku filmlerinde varlığını sürdürmüştür. Buna karşılık, önemli modern romancılar bu stratejileri ya alaya almış ya da açıktan açığa reddetmiş ve çevre nedenselliğinin altı unsurunu eskisinden tamamen farklı şekillerde sunmuştur. Modern romanda zamanlama daha az kritik ve daha şansa tabi iken, hava, eskiden olduğu denli açık ve doğrudan bir cinayet habercisi değildir. Mekân zararsız yahut samimi olabilirken, belirleyici güç daha zayıf, hatta belirleyicilikten basbayağı yoksundur. Yön tek doğrultu olmaktan ziyade daha etkileşimli, değer ise Hıristiyan ahlakı bakımından çok, estetik yahut varoluşsal bakımdan yorumlanmaya daha müsaittir.

Viktorya dönemi cinayetinde çevresel faktörün zamanlaması, amansız bir ardışık gelişimin doruk noktasını teşkil ederken, kimi modernler bunu bir şans ya da dikkatsizlik meselesi olarak görmüşlerdir. Gide özellikle, insan edimlerini ırk, ortam ve an ile açıklamaya çalışan Taine'in "son derece sıkıcı" çevresel belirlenimciliğini hedef almıştır. Gide, 1925 tarihli bir günlük yazısında çevresel belirlenimciliğe şöyle karşı çıkar: "Zihnimizin, tıpkı bedenimiz gibi, kaçması olanaksız görünen belirlenimcilik öyle inceliklidir, öyle çeşitli, çok ve küçük nedenlere bağıdır ki, bunları hesap etmeye

çalışmak çocukça olur. ... İnsan hiçbir zaman özgür değildir; ama yapılacak en basit ve dürüstçe şey, öyleymiş gibi davranmaktır."[6] Gide beklenmedik şekilde davranan katili Lafcadio ile tam da böyle bir karakter yaratmış olur; kurbanlarını keyfi biçimde demiryolu kompartımanlarından seçen Lafcadio, böylelikle özgürmüş gibi davranmaya çalışır. Lafcadio bir neden olmaksızın hareket etmeye kararlıdır, ama rasgele hareket etme yönündeki son "kararını" çevreye bırakır. "Kırlıkta bir ışık görmeden, acelesiz on ikiye kadar sayabilirsem, yaşlı avanak kurtulmuş demektir" (187). Bir ışık görünmediğinde ise, Lafcadio adamı ölüme göndermek ve cinayeti garantilemek için sayma hızını yavaşlatır. Sonunda Lafcadio ona kadar saydığında bir ışık görür ve adamı gecenin karanlığına iterek öldürür. Burada çevre, ancak Lafcadio'nun müdahalesi neticesinde bir cinayet habercisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Talihin modern romanda giderek daha fazla yer bulması, genel olarak nedensel anlayışın giderek olasılıkçı bir hal alan doğasını aşikâr eder. Leland Monk *Standard Deviation: Chance and the Modern British Novel* (Standart Sapma: Şans ve Modern İngiliz Romanı) adlı eserinde, şansın önem kazanan rolünü, yirminci yüzyıl başının yeni olasılıkçı bilimleriyle –genetik ve kuantum mekaniği– ilişkilendirir. Fakat Monk'un da ortaya koyduğu gibi, romancının, yazarın zihninin denetleyici belirlenimciliğinin hâkim olduğu bir esere hakiki bir şans unsuru sokması olanaksızdır. Şans daima, öyküsü üstünde, Lafcadio'nun yaşlı adamı öldürürken şansı idare ediş biçimine benzer biçimde tam bir hâkimiyete sahip olan yazar tarafından yönetilir. "Hiçbir romancı şansı anlatıda bilfiil temsil etmeyi başaramasa da", esas nokta "bu yönde süregelen girişimlerin bir geçmişi olduğudur."[7] Modern yazarların havanın nedensel rolünü sunuş biçiminde de aynı yönde bir çaba görülmektedir.

Viktorya dönemi melodramının cinayet tehdidi kokan havası, kendi yaratısı olan gök gürlemesi ve şimşek cinayet failini tahrik ederken, Tanrı'nın bu eyleme yönelik itirazını dile getirdiğine delalet etmektedir. Şansın yazgı yahut tanrısal meram kavramlarından

6. *The Journals of André Gide* (New York, 1948), 2:376-77.

7. Leland Monk, *Standard Deviations: Chance and the Modern British Novel* (Stanford, 1993), 9.

soyutlandığı modern romanda ise bu unsurlara nadiren rastlanır. Modernler rastlantı ve beklenmedik olayları genellikle perde arkasındaki bir ilahi varlığın eserinden ziyade, varoluşun özünde rastlantısal doğasının kanıtı saymaya meyillidirler.

Modern cinayet romanlarının tipik ortamı fırtınalı geceler değildir. Modern romanın en akılda kalan havası *Yabancı* romanının –Meursault'nun Arap'ı vurduğu Cezayir civarındaki plajda geçen– güneşli günüdür. Sıcağın ve ışığın nedensel rolü, ilkin, Viktorya dönemi melodramının fırtınaları denli etkili görünür. Camus güneş ışığı ve gökyüzüne, yakıcı sıcak ve buharlı sokaklara, Meursault' nun ağrıdan zonklayan şakakları ve acıyan gözlerine, ayrıca Meursault ateş etmeden hemen önce Arap'ın bıçağından yansıyıp göz kürelerine saplanan göz alıcı ışık mızraklarına yetmişten fazla gönderme yapar. Öte yandan, Meursault'nun uzun süren sorgulamaları boyunca Camus, çevrenin nedensel etkisini altüst eder. Sorgu yargıcı gergin bir diyalogdan sonra, Meursault'nun yerde öylece duran bir cesede neden tek defayla kalmayıp dört kez üst üste ateş ettiğini ısrarla sorar. "Neden? Bana anlatmalısınız. Neden?" (68). Meursault cevap veremez, zira sorunun cevabından kendisi de bihaberdir. Yargıç kararа geçmeden önce bir açıklama duymak konusunda diretir, derken Meursault cevabını şöyle aktarır: "Sözcüklerimi çok iyi seçememe ve kulağa ne kadar gülünç geldiğini bilmeme rağmen, güneş yüzünden olduğunu söyleyiverdim. İnsanlar gülüştü. Avukatım artık yenilgiyi kabul etti" (103). Bu, ne Meursault'nun çileden çıkmış avukatı için, ne geleneksel psikiyatri veya hukukun öne sürdüğü türden belirlenimci açıklamalar bekleyen mahkeme salonundaki kişiler için, ne de kötü insanların daima kötü havalarda kötü şeyler yapmasına alışkın olan melodram okurları için yeterince açıklayıcı güce sahip bir itiraftır. Camus mahkeme salonunda yapılan bu "gülünç" açıklamayla, nedensel kavrayışa içkin genel belirsizliğin altını çizer. Roman ne türden açıklamaların akla yatkın olduğunu yeni bir yolla sorarken, insan davranışına dair her tür açıklamanın belli bakımlardan gülünç olabileceğinin imasını da taşımaktadır. Bu romandaki yabancı, çevresine olduğu denli kendi eylemine de yabancılaşmıştır.

Viktorya dönemi cinayetleri, George Pitt'in klasik melodramı *The String of Pearls; or, The Fiend of Fleet Street*'te de (İnci Kordon, ya da Fleet Sokağı Canavarı, 1847) olduğu gibi, çoğunlukla

tekinsiz kırsal mahaller ya da tehlikeli, kirli kenar mahalleler gibi netameli yerlerde vuku bulur. Gerçek hayata bakacak olursak, Karındeşen Jack'in cinayetleri, işlendiği mahalden ötürü "Whitechapel cinayetleri" olarak anılmıştır. Modern cinayetler ise bunun tersine müferrih yerlerde gerçekleşir: (*Native Son*'daki gibi) varlıklı bir kadının yatak odasında, (*An American Tragedy*'deki gibi) dingin bir gölde, (*The Minus Man*'deki gibi) bir pikapta. *Malice Aforethought: The Story of a Commonplace Crime* romanındaki cinayet, bir tenis partisi sırasında tasarlanır ve romanın altbaşlığından da belli olduğu gibi, sıradan bir orta sınıf evinde gerçekleştirilir. Modern romancılar netameli bir mahallin zorlayıcı tesirine müracaat etmeksizin, daha incelikli, beklenmedik ve muhtelif mekânlar yaratabilmiştir. Viktorya dönemi romanı mekânları o mekândaki insanlık durumunu yansıtırken, modern romanlar mekâna bağlı insanlık durumu fikrine meydan okumuş ve bu fikri reddetmiştir. Modern insan, Tanrı'nın onun yapıp etmeleri için yarattığı doğal bir dünyadan çok, kendi imgelemiyle, roman metinleriyle ve yazma edimiyle bizzat yarattığı yapay bir dünyada yaşadığını düşünme eğilimindedir.

Viktorya dönemi melodramının güçlü çevresel belirlenimciliği, her türden belirlenimciliği bile isteye yıkan kimi modern romancılar tarafından açıkça reddedilmiştir. Robbe-Grillet temelde yatan belirleyici güçleri incelemekten ziyade, çevredeki nesnelerin görünüşünü, doğrudan deneyime girdikleri haliyle tasvir eder. Bu nesneler çevrededir ama davranışı belirlemez. Modern sinemada kamera bakışının kaçınılmaz yüzeyselliğinden etkilenen Robbe-Grillet, 1956'da düşüncesini şöyle ifade etmiştir: "Dünya ne anlamlı ne de saçmadır. Bizim animistik veya koruyucu sıfatlarımıza karşı koyan dünya öylece etrafımızdadır işte. ... Bu (psikolojik, sosyal, işlevsel) 'anlam' evrenindense, daha somut ve dolayımsız bir dünya inşa etmeliyiz. Her şeyden önce, nesne ve jestlerin, kendilerini yine kendi *mevcudiyetleriyle* kabul ettirmelerine izin verelim. Bırakalım da bu mevcudiyet, onları duygusal, sosyolojik, Freudcu ya da metafizik bir göndergeler sistemine sıkıştırmaya çalışabilecek her türden açıklamacı teoriye olan üstünlüğünü sürdürsün."[8]

8. Alain Robbe-Grillet, "A Future for the Novel", *For a New Novel* (1958; yeniden basım Evanston, III., 1965), 19, 21.

"İnsaniyetsizliğinden" dolayı yoğun eleştirilere maruz kalan Robbe-Grillet, bundan iki yıl sonra, insanı dünyadan kopuk görmekteki maksadını açıklamıştır. Tanrı'yı ilk neden ve bütün yaradılışın yaslandığı mutlak gerekçe olarak konumlandıran geleneksel hümanizm, dünyanın insan varoluşunun gerçekleştirilmesi için yaratıldığını öngörmesi bakımından Tanrı'nın suretinde yaratılmış bir insanlık fikrini merkez alır. Robbe-Grillet, kendisine yakıştırılan insaniyetsizliği "dünyada insan olmayan, hiçbir şekilde insana işaret etmeyen, onunla ortak hiçbir tarafı olmayan bir şeyin var olduğu savı" olarak tanımlar.[9] Ona göre, alışılmışın dışına çıkan böyle bir yaklaşım yaratıcı sanatçının gerçekliğe daha açık olmasını ve daha bütün bir özgürlük kazanmasını sağlamaktadır: "Sözde 'doğamızı' ve onun mitini sürdüren söz dağarcığını reddetmek, nesneyi bütünüyle dışsal ve yüzeysel olarak tasarlamak, iddia edildiği gibi insanı reddetmek anlamına değil, geleneksel hümanizmde ve olasılıkla her türden hümanizmde yer bulan 'panantropik' anlayışı reddetmek anlamına gelir. Bu, son tahlilde, gayet makul bir biçimde, kendi özgürlüğümü sahiplenmekten başka bir şey değildir." Robbe-Grillet romanları, insanla dünya arasındaki boşluğu kapatmaktan ziyade vurgulama amacına hizmet eder. Onun romanlarında "her şey parçalanmış, yarılmış, bölünmüş ve yerinden edilmiştir."

Robbe-Grillet önemli bir roman saydığı, ama insanla dünya arasında ancak kısmi bir kopuş gerçekleştirdiğini düşündüğü *Yabancı* romanının yorumunda da aynı anlayışı güder. En büyük anlamsızlık insanla dünya arasında "*yabancılıktan* gayrı bir ilişki" kurmanın olanaksızlığıdır.[10] Bununla beraber Meursault, merhametsiz güneş, yakan kum, kör eden ışık gibi insanlaştırıcı metaforlarla can katılmış bir çevrenin kısmen de olsa etkisinde kalır. Robbe-Grillet kendi cinayet romanı *Silgiler*'de, insanla dünyayı, böyle güçlü, insanlaştırıcı metaforlardan ve bunların içerimlediği çevresel belirlenimcilikten yararlanmaksızın ilişkilendirir. Romanda sıradan bir silgi, cinayetin işlendiği ortamın bir parçası olarak sunulsa da cinayeti doğrudan belirlemez. Yine de, silginin şeyleri silme biçimi ve silerken kendini aşındırması üzerine düşünüldüğünde, insanlık du-

9. Alain Robbe-Grillet, "Nature, Humanism, Tragedy", *For a New Novel*, 52.
10. *A.g.y.*, 57, 62, 63.

rumuna, hatta cinayet edimine ilişkin pek çok şey açığa çıkar. Burada silgi, yazma (silmeyi de kapsar), cezai soruşturma (şüphelilerin elenmesi), dedektiflere özgü varsayımsal muhakeme (varsayımların karşıolgusal tahlillerle çürütülmesi), gerçeklik (asılsız görünümlerle olumsuzlanır), Wallas'ın masumiyeti (metin tarafından silinir) ve Dupont'u kazara öldürmesi (silmesi) için kullanılan işlevsel bir analojidir. Silginin kullanım yoluyla kendini yok etmesi, marka adı olan Oedipus'un da kısmen silinmesine sebep olur; silgi, adını, yanlış anladığı bir dünyada eyleyen ve babasını öldürerek dünyaya gelişinde rol oynayan nedensel faillerden birini ortadan kaldıran bir karakterden almaktadır.

Robbe-Grillet cinayeti açıklamaktan ziyade, onu, dikkatle bakıldığında anlamla dolup taşan bir gerçekliğin katman ve dokularını inceleme vesilesi olarak kullanır. Bu yaklaşım, Edmund Husserl'in felsefesinin fenomenolojik indirgeme yönteminin edebiyattaki bir eşidir. Fenomenolojik yöntemde, "doğal yaklaşımın askıya yahut paranteze alınması" söz konusudur, ki burada bahsi geçen doğal yaklaşım, fenomenlerin bilinçte nasıl terkip edildiğini daha eksiksiz biçimde anlamak için onların nedenlerine inme eğilimidir. Husserl nedenselliğin dünyadaki gerçekliğini yadsımasa da, nedensel bilgiye yönelmenin, bizi doğrudan deneyimlediğimiz dünyayı bilmenin daha kesin yollarından alıkoyduğu kanısındadır. Nitekim, bir silginin nedenlerine –kim tarafından, nasıl ya da hangi nedenle yapıldığına– yönelmek, onun rengi, şekli ve izlenimine yönelik daha ihtimamlı araştırmanın yolunu kapatacaktır. Robbe-Grillet de romanında benzer bir tutum benimser. Nedenselliği "paranteze alarak", şeyleri alışılmışın dışında bakışlarla görme olanağına kavuşur; bu görüş tam da insan dünyadan soyutlandığı ölçüde keskinleşir. Robbe-Grillet'nin romanı, sunmayı reddettiği bir nedensel açıklama talep eden bir eylemi --cinayeti– konu alır. Robbe-Grillet böyle bir açıklama sunmayarak, silgi gibi sıradan nesnelerin anlamla yüklü olduğu etrafımızı saran dünyayı deneyimleme biçimlerimizi keşfetmenin alışıldık yollarından kurtulur. Robbe-Grillet'nin nedenselliği yaratıcı biçimde tersyüz etmesi, yirminci yüzyıl suç ve polisiye romanlarına has bir durumun hatırlatmasıdır; zira bu romanlar, her daim eksikli ve çoğunlukla hatalı olan cezai yargılarca varlıkları budanan cinayet zanlılarıyla dolup taşmaktadır. Nedensel tahlil

Husserl'e göre fenomenolojik değerlendirmelerin gücünü azaltır ve köreltirken, Robbe-Grillet'ye göre de romancının gören gözünü ve etrafını saran dünyaya duyarlığını dağıtır ve başka yönlere saptırır.

Viktorya dönemi nedenselliği, çevreden katile doğru tek yönlü bir işleyiş gösterir. Bunun aksine, bazı modern romancılar bizatihi çizgisel neden-sonucu hedef almış ve bunun yerine çizgisel olmayan etkileşimli sistemlere başvurmuştur. Tom LeClair, yirminci yüzyıl gestalt psikolojisi, kuantum teorisi ve sibernetiğin yanı sıra, Whitehead felsefesi, Saussurecü dilbilim ve Lévi-Strauss antropolojisinde, bu "sistem romancılarının" düşünsel kökenlerinin izini sürer. LeClair, Ludwig von Bertalanffy'nin 1968 tarihli *General System Theory* (Genel Sistem Teorisi) adlı eserini, bireylerden ekosistemlere dek her türden karmaşık sistemin canlı yapılarına yönelik incelemeler için temel metin saymaktadır.[11] Bu sistemler parçalara bölünemez olduğundan, birer bütün olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca bu sistemlerin nedensel işleyişi çizgisel değil, çevrelerindeki diğer sistemlerle etkileşim halindedir; bu etkileşim ise enerji aktarımıyla değil, bilgi dolaşımı yoluyla gerçekleşir. Bunlar, ereğe-yönelik, kendi kendini örgütleyen ve kendi kendini düzelten sistemlerdir. Nitekim, sistemlerin bu özellikleri William Gaddis, Thomas Pynchon, Robert Coover ve Don DeLillo'nun romanlarında da görülmektedir. Bu romanlarda, çevre karakterler üzerinde çizgisel biçimde doğrudan değil, dolaylı olarak –kişileri giderek genişleyen ve küreselleşen bilgi, mal ve para mübadelesine iten dolaşım, etkileşimli yeni teknoloji sistemleri ve kurumlar yoluyla– etki eder.

Modern romanlarda bu gibi etkileşimli nedensel ağlara, en çok da yeni iletişim teknolojileriyle dolayımlanmış bir çevreden beslenen seri katil ve teröristlerde rastlanır. Bunlardan kimileri bu araçlar yoluyla öğrendiklerinden, kimileri de işledikleri cinayete yönelik tepkilerden etkilenerek eyleme geçer. Adını modern toplumun her yanına sinmiş ses ve enformasyon geribildirim sisteminden alan *Beyaz Gürültü* romanında, bir seri katilin cinayetlerine televizyondan duyduğu sesler esin vermektedir; bu sesler daha sonra yerini kendi işlediği cinayetlerin haberlerine bırakır. DeLillo *Under-*

11. Tom LeClair, *In the Loop: Don DeLillo and the Systems Novel* (Urbana, III., 1987), 1-31.

world'de (Yeraltı Dünyası) şöyle der: "Bir olayı banda alıp oynatmak için gereken araçların ... giderek daha yaygın kullanım kazanmasıyla beraber, seri cinayetler daha olanaklı hale gelmiştir. Banda alma ve oynatma, olayın, yoğunluğunun artırılarak özetlenmesini sağlar ve bunu tekrarlama gereksinimini artırır" (159). Eoin McNamee'nin *Resurrection Man* (Dirilişin Adamı, 1994) adlı romanındaki İrlandalı teröriste göre, "Araba bombalama olayları, haberlerin hazırlanma zamanıyla eşsüremli olacak şekilde gerçekleştiriliyor" dur ve terör eylemleri, akşam haberlerinde ne kadar çarpıcı bir biçimde sunulduklarına göre değerlendirilmektedir; en büyük zafer ise, eylemlerin baş haber olarak verilmesidir (58). Bu haber bildirilerinin zamanla karşıterörist faaliyetlere ilham kaynağı olmasıyla daha fazla terörizm tetiklenmiş olur.

Değineceğim son değişim, çevre nedenselliğinin cinayetlerdeki ahlaki değeriyle ilintilidir, ki bu ahlaki değer çoğu Viktorya dönemi romanında kötü olarak konumlandırılmıştır. Modern romancılar eserlerinde kötü çevre hissini koruma eğilimi göstermiş olsa da, burada Hıristiyanlıktan yalıtılmış ve ahlaki değer içermeyen bir kötülük söz konusudur. Tekil eylemlerin betimlenmesinde metafor düzeyinde kötülüğe başvurulmuştur, fakat kötü bir ortam, gerek adli psikiyatr ve hukukçular, gerek romancılar için cinayeti haber vermek ya da ona yol açmak şöyle dursun, onu açıklamak için bile daha az elverişli hale gelmiştir. Batı dünyasının bilim ve sanatta, estetik ve varoluşsal ayrımlar uğruna, Yahudi-Hıristiyan kültürüne özgü temel iyi-kötü ayrımını nasıl geride bıraktığını ele aldığım son bölümde, Batı kültüründeki bu önemli değişime ilişkin daha kapsamlı bir tartışmaya yer vereceğim.

Toplumsal Baskı

Viktorya dönemi insanı, yüzyıllardır statü ve sınıfa gösterilen hürmetle meşrulaşmış katı toplumsal normların şekillendirdiği bir toplumsal sınıf düzeninde yaşamaktaydı. Dönem insanına göre koşulların gücü, kişisel özerklik adına protestolara teşvik etse de, bugün için olduğundan daha kuvvetliydi.[12] Koşulların gücü, dönemin baş-

12. Buna benzer bir protesto da, insanların "Koşulların, Zorunluluğun esiri

ta gelen düşünürleri tarafından da yüzyıl boyunca vurgulanmıştır. Örneğin Martin Wiener 1890'larda şöyle der: "Bilim dünyası gözünü eylemlerden bağlama çevirmiştir. ... Suçlu artık hain bir birey olmaktan çıkıp çevresinin ve kalıtımın bir ürünü addedilir olmuştur."[13]

Viktorya dönemi insanı, suçun kenar mahallelerde yaşayan açık seçik saptanabilir alt sınıflara yakıştırıldığı bir dünyada yaşamaktaydı. Modern insan ise, şehrin daha çeşitli toplumsal olanaklara ve davranış normlarına açık muhtelif bölgelerinde yaşamaktadır. Modern insan toplumun nedensel rolünü belirlemenin, bütün sınıfların ve her bölgenin suçla dolup taştığı, günden güne anlaşılmaz bir hal alan bir toplumda cinayet işleyen katillere ilişkin romanlarda daha sorunlu olduğu görüşündedir. Bu farklılıklar en çok da korku ve nefretin toplumsal kökenlerini konu alan romanlarda açığa çıkar.

Korku

Viktorya dönemi insanı, toplumun bağışlayıcı olmayan yargısal bakışına maruz kalma tehdidi altında yaşamaktadır; dönem romancıları ise, sakıncalı sırlarını ortaya dökme tehdidi arz eden kimselerin korkusuyla cinayet işleyen katiller yaratmıştır. *Kırmızı ve Siyah* romanında, Madam de Renal, Julien'in düğün arifesinde, müstakbel kayınbabası Marki de la Mole'a Julien'in çapkınlıklarla dolu geçmişini faş eden bir mektup yollar. Marki, Julien'e askeri bir mevki, unvan ve miras –toplumsal başarı anahtarları– sunmaktadır. Mektubu alan Marki evliliği engeller ve bütün vaatlerini geri çekerek Julien'in yıkıma sürüklenmesini garantiler. Toplumsal olarak gözden düşme tehdidiyle karşı karşıya kalan Julien, Madam de Renal'i öldürmeye kalkışır. Diğer bazı Viktorya dönemi karakterlerini cinayete ya da daha hafif suçlara sevk edense, kişiyi baskı altında bırakan başka toplumsal koşullar altında kişisel itibarı koruma çabasıdır. *Kasvetli Ev*'deki (1852-53) avukat Tulkinghorn, Leydi Ded-

değil, bunların muzaffer alt edicisi" olduğunu savunan Thomas Carlyle'dan gelmiştir. Aktaran Walter E: Houghton, *The Victorian Frame of Mind, 1830-1879* (New Haven, 1957), 337.

13. Martin Wiener, *Reconstructing the Criminal: Culture, Law, and Policy in England, 1830-1914* (Cambridge, 1990), 162, 226.

lock'ı, gayrimeşru bir çocuğu olduğunu kocasına anlatmakla tehdit eder, bunun üzerine Leydi Dedlock'ın Tulkinghorn'a şantaj mektubu göndermeye kalkışan hizmetçisi Hortense, kendisini hapse atmakla tehdit eden avukatı öldürür. Jonas Chuzzlewit'i cinayete sürükleyen esas neden açgözlülük olsa da, Montague'in Jonas'ı babasını öldürme girişimini açıklamakla tehdit etmesi, cinayetin tetikleyicisidir. Leydi Audley'nin cinayete girişip kundakçılık yapmasının altındaki neden ise, deli annesi ve alkolik babası hakkındaki toplumsal tehdit arz eden sırların üstünü örtmektir.

İfşa tehditleri, cinayete neden olmadan da karışıklığa yol açabilir. *Kızıl Damga*'da (1850) Hester Prynne'in geçmiş aşk hayatına ilişkin yine böyle bir tehdit, Roger Chillingworth'e o ve Arthur Dimmesdale üzerinde tahripkâr biçimde tahakküm kurma fırsatı verir. Trollope'un *The Way We Live Now* (Şimdiki Yaşam Biçimimiz, 1875) romanında da Winifred Hurtle'ın Paul Montegue'in yaşamına hükmetmesine olanak sağlayan, benzer bir bilgidir. George Eliot "şantaj" sözcüğünü kullanmasa da, romanları şantaj mektuplarından geçilmez: *Silas Marner*'da Dunstan Gass, erkek kardeşi Godfrey'ye; *Middlemarch*'taki Raffles, Nicholas Bulstrode'a; *Daniel Deronda*'daki Grandcourt da Gwendolyn'e şantaj mektubu yollar. Eliot, sadist Grandcourt suya battığı sırada Gwendolyn'in hareketsizliğini pek çok etkenle açıklasa da, Grandcourt'u boğulmaktan kurtarma girişiminde bulunmaması Gwendolyn açısından edilgen bir öldürme eylemidir. Alexander Welsh *George Eliot and Blackmail* (George Eliot ve Şantaj) adlı incelemesinde, şantaj konusunu Eliot'ın eserlerinde sıkça başvurduğu bir tema ve genel olarak Viktorya dönemi edebiyatının bir alametifarikası olarak değerlendirir.[14] Wiener ise, şantajın, "orta ve geç Viktorya dönemi insanı için hukuk ve edebiyat alanında hiç görülmedik denli büyük bir takıntı haline geldiğini" ekler.[15] Yüzyılın sonraki kısmına gelindiğinde, Sherlock Holmes hikâyelerinde skandal ve şantaj temaları sıkça yer bulmuş-

14. Oxford sözlüğü "şantaj" kelimesinin ilk olarak 1940'ta Macaulay tarafından kullanıldığını söyler (gerçi Macaulay bunu "gözdağı ya da baskı yoluyla zorlama" anlamında kullanmıştır). İngiliz medeni hukukunda, tehdit, 1895'e kadar cezai olmayan kötü davranış sayılarak cezalandırılmamıştır. Alexander Welsch, *George Eliot and Blackmail* (Cambridge, Mass., 1985), 5, 6.

15. Wiener, *Reconstructing the Criminal*, 247.

tur. Skandal tehdidiyle gözü korkan kurbanlar, korunması bir hayat memat meselesi olan itibarları kurtarması için hep Holmes'e başvurur. Bahsettiğimiz eserlerin hepsinde de, skandal ve şantaj mektubu kurbanları, dar bir sosyal çevrede yaşayan, dolayısıyla toplumsal bakımdan gözden düşme korkusuna kapılan kişilerdir.

Welsh, şantajın söz konusu tarihsel koşullarda neden daha yaygın hale geldiğini açıklamıştır. Toplumsal ya da coğrafi faaliyetlerin az, dış dünyayla iletişimi sağlayan araçların ilkel olduğu küçük kır kasabalarında, şantaja hemen hiç rastlanmaz, çünkü böyle bir toplumda herkes herkesi öyle ya da böyle tanır. Fakat yeni ulaşım ve iletişim teknolojileri ile kentlerdeki büyüme, Viktorya dönemi insanına geçmişteki günahlardan kaçmaya olanak sağlayan toplumsal ve coğrafi hareket serbestisi kazandırmakla kalmayıp, potansiyel şantajcılara da kurbanları hakkında bilgiye ulaşmak ve onları her şeyi açıklamakla tehdit etmek için yeni yollar sağlamıştır.[16] Aynı eğilimler modern dünyada da varlığını sürdürmüştür, fakat kişinin toplumsal açıdan yıkıma uğrama korkusunu tetikleyen şantaj, cinayet romanında daha az rastlanan bir neden haline gelmiş, toplumsal baskının kaynağı ise, yerel söylentiler ve belli şantajcılardan, giderek karmaşıklaşan ve yabancılaşan bir topluma kaymıştır.

Clyde Griffiths, Roberta'nın, kendisinden hamile kaldığını ifşa ederek onu varlıklı Sondra'yla yakaladığı şanstan ve Sondra'nın kendisine sunduğu fırsatlardan mahrum bırakmasından korkar: "Bu onun için tam bir yıkım olurdu; Sondra'ya, mesleğine, toplumsal beklentilerine veda etmesi demekti" (413). Halbuki Clyde'ın Roberta'yı öldürme nedeni açıkça moderndir. Roberta düzenbaz bir şantajcıdan çok, kendisini hem Clyde tarafından terk edilmenin hem de gayrimeşru bir çocuğa sahip olma utancının çifte tehdidiyle kapana kısılmış hissetmesine yol açan toplumsal koşulların ağına yakalanmış trajik bir figürdür. Bu *Amerikan* trajedisinin korku salan suçlusu, hırslı bir şantajcı değil, manen iflas etmiş bir Amerikan toplumudur. Clyde'ın Roberta'yı öldürme konusundaki çatışmasının altında yatan da, korku kaynağının Roberta'dan Amerikan toplumuna kaymasıdır, zira Roberta'yı öldürmesi Clyde'ın toplumsal aczini ortadan kaldırmayacaktır. Clyde'ın Roberta'nın kazara bo-

16. *A.g.y.*, 33-38, 76.

ğulması sırasında donup kalmasının nedeni de yine bu çatışmadır. Modernlere göre, toplumsal gerçekliğin dağılmışlığı ve karmaşıklığında, toplum korkusu bir cinayet nedeni olarak geçerliğini yitirir.

Düşmanlık

Viktorya dönemi sınıf düşmanlığı, karmaşıklıktan uzak ve doğrudandır. Edward Bulwer-Lytton'ın *Eugene Aram* (1832) romanına ismini veren kahramanı, yoksulluğundan dolayı kendisine hakaret eden ve işçi sınıfından bir kadını baştan çıkararak en sonunda intihar etmesine sebep olan üst sınıf mensubu bir serseriyi öldürür. Gaskell'ın *Mary Barton* romanının varlıklı kurbanı Harry Carson ise ölümü daha da çok hak etmiştir. Carson kasabadaki bütün işçileri sömürüp sefalete sürüklemekle kalmamış, işçilerden birinin kızı olan Mary Barton'ı da iğfal etmeye teşebbüs etmiştir. En nihayet işçiler onu öldürmeye karar verir ve öldürme işi Mary'nin babasına düşer. *Germinal* romanının yaşlı madencisi Bonnemort, maden sahibi bir ailenin kızını katıksız bir sınıf düşmanlığıyla düşünmeden boğazlar; bu nefret, Zola'nın tarzına yakışır biçimde, "babadan oğla geçen yüzyıllık bir didinme ve açlıkla harap olmuş, yıkıma uğramış bu hayvanda" baş vermiştir (466). *Our Mutual Friend*'deki üst sınıf mensubu Eugene Wrayburn, bir kadın üstüne münakaşa ettiği alt tabakadan öğretmen Bradley Headstone'a karşı tepeden bakan bir tavır sergiler. Headstone sonunda Wrayburn'ü öldürmeye teşebbüs ettiğinde, kıskançlık ondaki çılgınca sınıf düşmanlığını öyle bir dereceye getirir ki, işi eline yüzüne bulaştırır ve Wrayburn'ün halen hayatta olduğundan habersiz olay mahallini terk eder.

Alt sınıfın, şiddeti kimi zaman yoksulluk ve açlıkla artan üst tabakaya yönelik hiddetli düşmanlığı, Viktorya dönemi edebiyatında her daim kararlı cinayet eylemlerini harekete geçirmiştir. Genet'nin *Hizmetçiler* (1947) oyunu, üst sınıfa yönelen daha kararsız alt sınıf düşmanlığının modern bir anlatımıdır. Oyun, hizmetçisi Claire'i paylayan şık bir hanımefendinin yatak odasında başlar. Aralarındaki anlaşmazlığın şiddetlenmesiyle, Claire hanımına hafifçe vurur. Derken bir saat alarmı çalar ve ikisinin rol yaptığı ortaya çıkar. Claire kendi hanımının rolünü üstlenirken, kız kardeşi Solange de Claire'i canlandırmaktadır. Hanımefendinin kıyafetlerini giyip, onu canlan-

dırmalarından da anlaşıldığı üzere, her ikisi de ona imreniyor ve gıpta ediyordur. Buna karşılık, canlandırdıkları yalandan anlaşmazlık ve kavga oyunu ise, hanımefendiye besledikleri düşmanlığın göstergesidir. Çalan alarm onlara hanımefendinin çok geçmeden döneceğini, dolayısıyla gerçek hayattaki hizmetçiliğe dönmeleri gerektiğini hatırlatır. Oyunun ilerleyen kısmında, bu iki hizmetçinin polise verdikleri isimsiz bir mektupla hanımefendinin sevgilisinin tutuklanmasına yol açtıkları anlaşılır. Hizmetçiler, gelen bir telefonla hanımefendinin sevgilisinin kefaletle tahliye edildiği haberini aldıklarında ise, yaptıkları hilenin ortaya çıkacağını anlarlar. Eve dönen hanımefendiyi zehirli çayla öldürmeyi planlarlar, ancak hanımefendi aldığı telefonla çarçabuk dışarı çıkması gerektiğinden, çayı içemez. Hizmetçiler baş başa kaldıkları zamanlarda oyunlarına devam ettikçe hanımefendiye besledikleri duyguları keşfederler. Claire daha önceki bir cinayet girişiminde hanımefendiyi boğma cesaretini gösteremediği için Solange'ı azarlar ve zehirli çayı bizzat içerek böylece kız kardeşinin daha önce başaramadığını "başarmaya" karar verir. Claire'in ölmesinin ardından Solange yaptıklarını şöyle yorumlar: "Hanımefendi ölür. İki hizmetçisi hayattadır: Hanımefendinin buz gibi bedeninden kurtulup özgürce yükselirler" (100). Baştan aşağı yanlış olan bu konuşma, Solange'ın ikircimini ve kendini aldatışını açığa vurur, çünkü gerçekte Hanımefendi hayattadır; hizmetçilerinden biri ölmüş, diğeri de üzüntüden yarı ölü hale gelmiştir; hizmetçiler yükselmekten ziyade perişan halde dibe batmışlardır ve özgür de değillerdir. Sahte cinayet aslında sadece, Solange'ın hayalinin buzdan katılığında kilitli olan bir özgürleşme düşünü serbest bırakan bir intihardır. Kız kardeşlerin sınıf düşmanlığını harekete geçiren şey, kaynağı derinlere varan sınıf merkezli bir imrenmedir, Claire'in kendini olumlaması aslen bir kendini aldatma edimidir ve hanımına yönelik saldırısı ise gerçekte hanımını kurtaran bir eylemdir.

Genel Toplumsal Nedensellik

Viktorya dönemi toplumunun yapısı, sınıf hatlarıyla kesin olarak belirlenmişti. Dolayısıyla Viktorya dönemi insanı, suçluların toplumsal bakımdan farklı, uzamsal olarak ayrı ve ahlaken aşağı olan "alt sınıflarda" yetiştiğine inanma eğilimindeydi. Arthur Morrison, yetiştirdiği suçlularla ün salmış bir bölgeye –Londra'nın Doğu yakasındaki bir getto olan Jago– odaklandığı *A Child of Jago* (Bir Jago Çocuğu, 1896) adlı eserinde suçluların akıbetini konu alır. Jack London ise *Uçurum İnsanları* (1903) romanında yine bu gettoyu konu etmektedir. Maksim Gorki *Dipte* (1902) adlı oyununda Rusya'daki benzer bir bölgeyi ele alırken, buna benzer kenar mahallelerin yetiştirdiği insanlar, Fransızcada *les misérables* (sefiller) sözcüğüyle anılır. Hugo aynı adı taşıyan romanında, toplumsal baskıların en aşağı kademedeki tehlikeli sınıfları nasıl şekillendirdiğine değgin düşünüşü ele alır. Eugène Sue'nun popüler cinayet romanı *Les Mystères de Paris* (Paris'in Sırları, 1842), suçlu sınıfların toplumsal ve coğrafi yalıtımına ilişkin olarak, bu sınıflar "[James Fennimore] Cooper'ın tariflediği ilkel toplumlar kadar uygarlığımızın dışındalar,"[17] gibi bir ifadeyle açılır. Louis Chevalier bu anlayışı şöyle özetler: "Sue ve Hugo tarafından sıklıkla kullanılan 'barbarlar', 'ilkeller', 'serseriler' gibi –hepsi de uygar insanlardan ayrı yaşayan ilkel bir ırk tanımlamasını akla getiren– terimler, Paris nüfusunun büyük bir oranını belirtmektedir ve bu insanlar Sue'nun 'meşum yoksulluk ve cehalet bölgeleri' olarak nitelendirdiği yerlerin yanı sıra, aşağılardaki engin derinliklerin ve 'Şeytanın büyük mağarası'nın sakinleridir."[18]

Modernler kenar mahallelerle suç arasındaki bağı kabul etmelerine karşılık, suçu çoğunlukla bütün toplumsal katman ve mahallerden kaynaklanan bir olgu saymış ve suçun bu yeni patikalarının izini sürmeye daha fazla ilgi göstermişlerdir. Kimi modern romancılar

17. Eugène Sue, *Les* Mystères *de Paris* (Paris, 1851), 1.

18. Louis Chevalier, *Laboring Classes and Dangerous Classes in Paris during the First Half of the Nineteenth Century* (1958; yeniden basım, New York, 1973), 40.

kişiyi suça götüren kuvvetlerin toplumsal akışkanlığı üstünde dururken ("katı" cinayet romanı), kimileri bu kuvvetlerin aldatıcı doğasına dikkat çekmiş (Kafka ve Musil), kimileri de giderek karmaşıklaşan toplumsal baskıya mukabil yapılan sosyolojik açıklamaları alaya almış ya da açıktan açığa reddetmiştir (Döblin ve McCoy). Fakat modernler toplumsal nedenselliğin karmaşık işleyişini ister dramatize etmiş ister sorgulamış olsunlar, verdikleri eserler bu işleyişin modern yaşamın belirleyici bir özelliği olduğunun ispatıdır.

Modern kentlerin giderek karmaşıklaşan yapısı, bilginin ve insanların hareketliliğini, muhtelif toplumsal etkileşim biçimleri ortaya çıkaracak şekilde artırmıştır. 20'li ve 30'lu yılların "katı" (*hard-boiled*) cinayet romanı türüne konu olan farklı mekân ve birbirini etkileyen toplumsal sınıflarda, ortaya çıkan bu farklılıklar göze çarpar. "Katı" cinayet romanı dedektifleri, yer aldıkları saygıdeğer toplumsal tabakaların itibarına halel getiren suçluları ele geçiren Sherlock Holmes gibi Viktorya dönemi dedektiflerinden farklı olarak, kaynağında genellikle rüşvet yiyici bir polis memuru ya da siyasetçinin bulunduğu, toplumun bütününe sinmiş yapış yapış bir suç batağına saplanır. Klasik cinayet romanları, suçun basit rasyonel çözümüyle, kötüye karşı iyinin zaferiyle ve toplumsal düzenin yeniden kurulmasıyla sonlanırken, "katı" cinayet romanlarında toplum şehrin her yanıyla tepeden tırnağa yozlaşmış, polis teşkilatı, hatta dedektifin kendisi dahil bütün karakterler bu yozluğa bulaşmış ve olan bitenin karmaşıklığını anlamak daha da güçleşmiştir. Dashiel Hammett'ın *Kızıl Hasat*'ında (1929), yerlilerince namına yakışır şekilde *Poisonville* (zehirli şehir) diye anılan "dört yüz bin nüfuslu çirkin şehir" *Personville*'in idaresi bir suç örgütü ile nüfuzlu bir işadamının eline geçmiştir. Şehirdeki bir cinayet soruşturmasını üstlenen dedektif, "Bu kahrolası şehir beni yutuyor. Buradan bir an önce kurtulmazsam ben de buranın yerlileri gibi kansızlaşacağım. Geldim de ne oldu? Gelişimden bu yana on sekiz cinayet işlendi. ... Benim zamanımda hepsi hepsi bir-iki cinayete bakardım, o da lüzum olursa. Ama burada hayatımda ilk defa telaşa kapılıyorum," diye dert yanar (154). Yine Hammett'ın *Sırça Anahtar*'ında (1931), "saygıdeğer" Senatör Henry bir rakibini ayartmak için kızını kullanır, sonra galeyana gelip kendi oğlunu öldürür. Jon Thompson şu sonucu çıkarmaktadır: "'Katı' cinayet romanlarının çoğu gi-

bi bu romanda da, toplumun kendisi temelde bilinmezdir. Hiçbir şey göründüğü gibi değildir ... [ve] herkes, her şey bir yanıyla pisliğe bulaşmıştır."[19] İkinci Dünya Savaşı sonrasında, kara film, türün alametifarikası olan karanlıkta dedektiflerin kaybolup katillerin sırra kadem bastığı bir kentsel alan sunmuştur. Cinayet karanlıklarda gezinen güvenilmez ve bilinmez kişiler arasındaki bitmek bilmez tesadüfi karşılaşmalar deveranından doğar.

Kafka romanlarında da herkes ve her şey pisliğe bulaşmıştır ve yazar olayların nedenlerine erişimi ziyadesiyle zorlaştırır. *Dava*'da tehditkâr bir toplumsal çevrenin Josef K.'yı suç teşkil eden bir eyleme sevk etmiş olması mümkündür, ama asıl nedeninin kendi sorunlu zihninin işleyişlerinden ibaret olması da mümkündür. Bundan asla emin olamayız. Kafka toplumsal nedenselliği, K.'nın arkadaşları, ailesi, sevgilileri, uzmanlar, sanatçılar ve olsa olsa Kafkavari yakıştırması yapılabilecek tehditkâr toplumsal iklimde iş gören görevlileri kapsar şekilde toplumsal yelpazenin her katmanına nakşeder. Romanın ünlü açılış cümlesi, işbaşındaki bu türden belirsiz dış güçleri işaret eder: "Birileri Josef K. hakkında yalanlar söylüyor olmalıydı, çünkü yanlış bir şey yapmamış olduğu halde, güzel bir sabah vakti tutuklanmıştı." Ne var ki, bahsi geçen bu "birileri", Josef K.'nın havada uçuşan suçlamalara tanık olduğu toplumsal çevrelerin gerçek ya da hayal ürünü olmasına bağlı olarak, herkese yahut olasılıkla hiç kimseye dönüşür.

Musil her ne kadar toplumsal çevrelerin nedensel işlevini ve bizim onlara vâkıf olma kabiliyetimizi sorgulamışsa da, toplumsal çevreler onun nazarında daha elle tutulurdur. *Niteliksiz Adam* Viyana'daki modern toplumsal baskıların bir envanteriyle açılır. "Bütün büyük kentler gibi, Viyana da düzensizlik, değişim, ileriye yönelik hamleler, adım uydurma muvaffakiyetsizliği, şeyler ile yönelimler arasındaki çatışmalar ve aralara serpiştirilen akıl sır ermez sessizliklerden; patikalardan ve ayak basılmamış yollardan, muazzam yek bir ritmik vuruştan, bütün ritimlerinin birbiriyle süreğen uyumsuzluğu ve yer değiştirmelerinden mürekkepti" (4). Niteliksiz adam, Ulrich, tarihin yarattığı ve toplumun dayattığı "niteliklere" (*Eigensc-*

19. Jon Thompson, *Fiction, Crime, and Empire: Clues to Modernity and Postmodernism* (Urbana, 1993), 147.

haften) ayak direyen biridir. Bireysel benliğin, toplumsal belirleyiciliğe sahip bu niteliklerce nasıl devre dışı bırakıldığı üstüne kafa yorar. Evvel zamanlarda "insanlar bir tarladaki mısır sapları gibiydi, Tanrı, fırtına, yangın, kıran ve savaşlar tarafından bugün olduğundan muhtemelen daha ölesiye savrulup durmuş olsalar da, bütününe bakıldığında ... bunların hepsi kesin olarak tanımlı ve yanıtlanabilirdi. Ama bugün sorumluluğun ağırlık merkezi insanlarda değil, koşullarda. ... Bugün kim, öfkesinin gerçekten kendine ait olduğunu söyleyebilir, hem de bu kadar insan [psikologlar ve sosyologlar] onun öfkesi hakkında konuşup, ona kendisinden daha vâkıf olduğunu öne sürerken? İnsandan yoksun bir nitelikler dünyası, deneyimleyen kişiden yoksun bir deneyimler dünyası zuhur etti ve ideal ölçüde kişisel deneyim, şimdi adeta geçmişe ait bir şey gibi görünüyor" (158-59). Ulrich'in toplumsal baskının yıkıcı gücüyle mücadelesi, onu, içeriyi dışarıdan ayırt edemediği için cinayete sürüklenen ve kendini tanımlamak adına yapışkan bir fahişeye ölümcül bir bıçak saplayan uyumsuz Moosbrugger'le ortaklaştırmaktadır. Moosbrugger, romanın ilk bölümünün de yankıladığı gibi, "Sözde-Gerçekliğin Hüküm Sürdüğü" bir dünyada yaşamaktadır.

Musil I. Dünya Savaşı öncesi Viyana toplumunu ezici bir sözde-gerçeklik telakki ederken, Alfred Döblin savaş sonrası Berlin'i ezici bir hipergerçeklik olarak tasavvur eder. *Berlin-Aleksander Meydanı: Franz Biberkopf'un Hikâyesi*'nde (1929), kent ve Franz romanın başlığında birbirine bağlanmış ve metnin farklı bölümlerinde –filmlerde peş peşe gösterilen kısa sahnelere benzer şekilde– uç uca tutturulmuşlardır. Aleksander Meydanı sadece bir metro istasyonu olmasına karşın, Döblin'in görünüşe bakılırsa sayısız kentsel kaynaktan kelimesi kelimesine aktardığı Berlin'in bir temsilidir: tramvay ve otobüs hatları, afiş standları, hava ve hisse senedi raporları, polis ve hastane kayıtları, ölüm istatistikleri, radyo yayınları, siyasi demeçler, bina bina mimari betimler, kat kat kiracı hikâyeleri, sokak sokak konuşma parçaları, modern kent yaşamının karmaşıklığını ve süreksizliğini somutlaştıran parçalı görünüşleriyle gazete yazıları ve ilanları.[20] Gerçekçilikte şehrin insanlar üzerin-

20. Peter Fritzsche, *Reading Berlin 1900* (Cambridge, 1996) adlı kitabında, 1900 yılı civarında Berlinlilerin yaşadıkları şehir hakkında bilgi edinmek için ga-

deki etkileri Tanrı-anlatıcı tarafından aktarılır; Döblin'in romanındaysa şehrin muhtelif ve öngörülemez toplumsal dinamiklerini canlandırma gayesiyle birbirinden bağımsız bu metinlerden yapılan alıntılarla Franz'ın hikâyesini yaratan, Berlin'in kendisidir.

Döblin'in romanındaki katil, Musil'inkinde olduğu gibi, kentsel çevreye yabancılaşmıştır. Fakat Moosbrugger'in yabancılaşması akli bozukluğundan kaynaklanırken, Franz'ın yabancılaşmasında çevreye karşı umursamazlık söz konusudur. Başı bozukluk Berlin'in her köşesine nüfuz etmiştir, lakin Franz'ın tesadüfi cinayeti kentten dolayı değil, kente rağmen işlenir. Franz'ın nişanlısı Ida'yı öldürmesi bir vodvil sahnesini anıştırır. Franz olağan bir tartışma esnasında bir krema çırpacağıyla Ida'nın karnına vurur. Döblin'in bilimsel görünümlü açıklamaları şaka yolludur: "Bu zayıf kızın diyaframı krema çırpacağıyla temasa uygun yapıda değildi." Döblin'in bir başka açıklaması, on dokuzuncu yüzyıl belirlenimciliğinin parodisini yapmaktadır, ki söz konusu anlayış Newton'un devinim yasalarının, kuvvet ve ivmenin matematiksel formülleriyle geliştirilmiş bir özetiyle ayrıntılandırılan "statik, elastikiyet, şok ve direnç yasalarını" ihtiva etmektedir (98-9). Ida beş hafta sonra "ampiyem, plörezi (zatülcenp) ve zatürreeye" bağlı komplikasyonlar sonucu ölür (101). Döblin'in sunduğu fiziksel açıklama ve tıbbi teşhisin ayrıntıları, Franz'ın kazara işlediği cinayetin tertipsiz bağlamı yanında düpedüz saçma görünmektedir. Yazarın etraflı nedensel açıklama parodisi, açıklamacı bir çıkmaz olarak su yüzüne çıkar.

Modernler cinayeti açıklamak ve cezai mesuliyeti hafifletmek için kullanılan toplumsal güçleri tayin etmeye devam etmiştir. Bir modern roman katili, suçu açıklama eğiliminin aleyhinde konuşur.

zete okuduğunu ve gazetelerin şehrin yapısının belirlenmesinde rol sahibi olduğunu öne sürer. Gazeteler aynı zamanda, birbirinden tamamen farklı sayısız öğenin yan yana getirilmesi yoluyla şehrin süreksizliğini kopya ederek şehri okunabilir kılmıştır. Tanrı-anlatıcıya yer verilen, tutarlı bir olay örgüsü çerçevesinde anlatılan ve bir bütün olarak şehre odaklanan on dokuzuncu yüzyılın şehir konulu romanlarının aksine, modern romanlar, bilhassa Döblin'in romanları, "olay örgüsüne ve anlatıma has düzenlemeleri sürekli altüst eden" şehrin "süreksizliğini, çözülmesini ve öngörülemezliğini uzlaştırma çabasındadır" (37). Ayrıca bkz. Klaus R. Scherpe, "The City as Narrator: The Modern Text in Alfred Döblin's *Berlin Alexanderplatz*", *Modernity and the Text: Revisions of German Modernism*, haz. Andreas Huyssen ve David Bathrick (New York, 1989), 162-79.

Kiss Tomorrow Goodbye (1948) romanının katili Paul Murphy, ince sanatsal beğeniye ve müzik yeteneğine sahip bir üniversite mezunudur. Paul, vahşice cinayetlerini saymazsak, duygusal bakımdan kırılgan, ahlaken vicdan sahibi bir kimsedir. İşlediği cinayetlerin kişisel mesuliyetini üstlenmesi ve toplumsal açıklamaları reddi, şüphesiz moderndir. "Kenar mahallelerde, ayyaş bir baba ve fahişe bir anne tarafından yetiştirilmedim. ... Bildiğim –vahşice suçlar işlemiş– diğer bütün suçlular, durumları konusunda topluma suç atan beş paralık korkaklar. Cansız bedenimi en sonunda dünyanın karşısına çıkarıp, insanlara gelmelerini ve kendi elleriyle yaptıklarını görmelerini haykıracak bir müdafi ya da mücadeleciye ihtiyacım yok benim. Bunu kendi elleriyle yapan benim, yalnız ben" (235). Paul'ün sosyolojik af dileme konusundaki tahammülsüzlüğü, zamanının hâkim varoluşçu filozofu Sartre'ın tutumunu yankılamaktadır.

"Katı" cinayet romanlarında, suçun sınıf yapısının ve modern kentsel iklimin genelindeki işleyiş biçimi konu alınır. Kafka ve Musil bu tehditkâr iklimle aklın içsel işleyişleri arasındaki ayrım çizgisini bulanıklaştırmışlardır. Döblin bir yandan çevre koşullarının sonsuz çeşitliliğini ve nedensel gücünü canlandırırken, bir yandan da ona rağmen vuku bulan bir cinayeti kendine konu seçmiştir. McCoy toplumsal açıklamalara sövüp sayan kaçak bir katil yaratarak bu türden açıklamaların popülerliğine işaret etmiştir. Böylece modernistler yeni baş gösteren toplumsal baskıların gerçekliği ve gücüne ilişkin mevcut inanışları olduğu kadar, onları, ne kadar eksikli olursa olsun, kavrama olanağını da eserlerine farklı minvallerde yansıtmışlardır.

Diğer bazı yazarlar söz konusu inanışları çok daha radikal tekniklerle altüst etmiştir. Postmodernistlere göre, toplumsal alan artık homojen bir saha olmaktan çıkmış, her biri trenler, otomobiller, uçaklar ve uzay gemilerinden; yüz yüze konuşmalar, mektuplar ve gazetelerden; röntgenler, radyolar, televizyonlar ve internetten; dağlar, limanlar, nehirler ve kanallardan; hava, ticaret, reklam ve göçten mürekkep ayırt edici evrenler ihtiva eden bir yapı karışımı haline gelmiştir. Brian McHale'in de kaydettiği gibi, postmodern romancılar, uzak yerleri peş peşe sıralayarak, aşina olunan yerler arasına hayal ürünü olanları katarak, iki aşina yeri üst üste bindirerek yahut bir bölgenin özelliklerini yanlış biçimde diğerine atfederek,

hayal mahsulü kentlerde bu uzamsal minvallerin parçalı kompozisyonlarını yaratmıştır. İtalo Calvino'nun *Görünmez Kentler* (1972) romanında, üç farklı şehrin her biri, birbiriyle çelişen şekillerde Yüce Han İmparatorluğu'nun aynı engin alanını oluşturur: Pentesilea imparatorluk boyunca uzanan banliyölerden oluşmuş bir kentken, Cecilia imparatorluğun tüm bölgelerini yutmuştur, Trude ise imparatorluğun bütün diğer şehirleriyle özdeştir: "Başsız, sonsuz bir şehir. Tek değişen havaalanının adı."[21]

Postmodern cinayet romancıları, hayal ürünü, hatta kendiyle çelişen kentsel alanlar tahayyül etmiştir. Robbe-Grillet'nin *Topology of a Phantom City* (1976) romanında, cinayet mekânı yıkım tasviriyle dolu –bakımsız döküntüler, yıkılmaya yüz tutmuş duvarlar ve yarı yıkık binalar– bir hayalet şehirdir. Burası tekrar tekrar son bulup, birbiri içinde yeniden zuhur eden sayısız tarihsel dönemden oluşturulmuş edebi bir yapıdır; böylelikle okurun öykünün bir seri cinayeti mi, hayali bir cinayeti mi yoksa hiç olmayan bir cinayeti mi konu aldığını merak etmesi sağlanır. Robbe-Grillet alışılmış nedensellik anlayışlarını tersyüz etme çabasındadır. Cinayet(ler), anlatıcının tanıklığı öncesinde ve sonrasında farklı yerlerde vuku bulur ve neticede anlatıcının kendisinin –okurla birlikte– esas şüpheli olduğu su yüzüne çıkar. Robbe-Grillet gerek tarihsel dönem ve saikleri, gerekse katilin kimliğini iyice karıştırır ve cinayete hazır olmasına rağmen cinayetle hiçbir ilgisi olmayan kentsel bir mekân kurgular. Pynchon'ın *Gravity's Rainbow*'undaki cinayet mekânı ise, V-2 füzelerinin binlerce ölüme yol açtığı savaş dönemi Londrası'nın, ismi olup cismi olmayan füzenin romanın başında fırlatıldığı savaş sonrası Almanyası'nın ve romanın sonunda roketin düşmesinin beklendiği takriben 1972 yılının Los Angelesi'nın tarih-aşırı bir kurgusudur. Karabasanı andıran bu transatlantik mekân tarih, edebiyat, sinema, mizah dergileri, rüyalar ve sanrıların zamansal ve uzamsal olarak çeşitli unsurlarının bir arada bulunduğu bir dünyadır.[22]

Cinayet romanları, toplumun nedensel rolü konusunda özgüllük-belirsizlik diyalektiğini her yönüyle açığa vurmaktadır. Mu-

21. Brian McHale, *Postmodernist Fiction* (Londra, 1987), 45-49, 43 (Calvino alıntısı).

22. *A.g.y.*, 45-49.

sil'in "düzensizlik, değişim, ileriye yönelik hamleler, adım uydurma muvaffakiyetsizliği, şeyler ile yönelimler arasındaki çatışmalar"ın şehri olarak Viyana betimlemesinde de olduğu gibi, bu romanlar modern kentin beklenmedik olaylarında ve tesadüfi karşılaşmalarında varoluşun olasılıkçı doğasını daha çok takdir eder. Modern romanlar kuşatan çevrenin ve toplumsal baskının günbegün artan çeşitliliği ve çetrefilliğine değgin, Viktorya dönemi romanlarına, bilhassa melodramlara kıyasla daha fazla teferruat sunmaktadır. Söz konusu faktörlerin anlaşılmasındaki belirsizlik, gerek Kafka ve Musil gibi modernistlerin gerekse Robbe-Grillet ve Pynchon gibi postmodernistlerin eserlerine konu olmuştur.

Roman yazarları bahsi geçen çevresel ve toplumsal faktörlerin süreçlerini ve etkilerini konu ederken, sosyologlar bunların nedensel izahına yönelmiştir.

Modern Sosyoloji

Bu bölümde eksen alınacak sosyal bilim sosyolojidir. Bu bilim dalı on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başında, kaynağını kapitalizm (iktisat), emperyalizm (antropoloji) ve devletten (siyaset bilimi) alan meselelerin ele alınmasına yönelik bir gayeyle üniversitelerde kurulmaya başlanan birkaç anabilim dalından biridir.[23] Zaman içinde sosyoloji, toplulukların, kent yaşamının ve intihar, suç gibi sapkın davranışların çözümlenmesi doğrultusunda bilimsel yayınlar yapan, üniversite statüsüne sahip resmi bir disiplin haline gelmiştir. Sosyoloji bütün sosyal bilimler arasında toplumun nedensel rolüne değgin anlayışı kendine en çok konu edinen ve bunu özgüllük-belirsizlik diyalektiğine uygun düşer şekilde yapan bilim dalıdır; yani, sosyoloji karmaşık toplumsal ağları oluşturan, sayıları giderek artan, birbiriyle ilişkili nedensel faktörler tayin etmiştir. Sosyolojinin üstlendiği çözümlemelerden bazıları, birbiriy-

23. Immanuel Wallerstein ve diğ., *Sosyal Bilimleri Açın*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul: Metis, 1996, I. Bölüm; Fritz K. Ringer, *The Decline of the German Mandarins: The German Academic Community, 1899-1933* (Cambridge, Mass., 1969); Ivan Strenski, "Durkheim, Disciplinarity, and the '*Sciences Religieuses*'", *Disciplinarity at the Fin de Siècle*, haz. A. Anderson ve J. Valente (Princeton, 2002), 153-73.

le ilişkili nedensel faktörlere, karmaşıklığı giderek artan istatistiksel teknikler aracılığıyla bağımlı değişken olarak niceliksel değer atfedilmesini içermektedir.

Sosyolojinin doğuşu kentlerdeki insan birikimi, artan işbölümü, piyasa güçlerindeki yoğunlaşma, artan karşılıklı bağımlılık ve yeni ulaşım ve iletişim teknolojilerinin bir getirisidir. Thomas Haskell'ın Amerikan sosyal bilimin ortaya çıkışı konulu çalışmasının odağını da bu gelişmeler arasındaki tarihsel ilişki oluşturmaktadır. Ticari ve akademik alanlardaki artan işbölümü kentlerdeki nüfus yoğunlaşmasının ve modern sanayi toplumunun gerektirdiği uzmanlık gelişiminin bir sonucudur. Kentliler giderek karmaşıklaşan bir toplumda yer edinmek amacıyla uzmanlaştıkça, hayatlarını idame ettirmek için gereken işlevlerin tümünü yerine getiremez olmuş, dolayısıyla başka uzmanlara daha bağımlı hale gelmişlerdir. Haskell bu artan karşılıklı bağımlılığı, "eylemin doğrudan veya dolaylı sonuçlar şeklinde toplumun bir bölgesinden diğerine, giderek artan bir hız, kapsam ve kesiflikle aktarıldığı toplumsal entegrasyon ve konsolidasyon eğilimi" olarak tanımlar.[24] Modern kentliler, sınırlı sayıda kişisel ilişkilerle yüz yüze görüşme temelinde iş gören ve kendi ihtiyaçlarını karşılayabilen köylülerin tersine, hiç görüşmedikleri artan sayıda insana giderek daha bağımlı hale gelmiştir. Daha geniş çaplı ve karmaşıklaşmış kapitalist girişimlerin, işçiler, alıcılar ve rakipleri daha uzak mesafeler boyunca ve uzayan zaman aralıklarıyla etkileme –ve onlar tarafından etkilenme– gücü, üretimsel ve ticari vasıflarda olduğu denli bilimsel ve akademik bilgide de artan bir uzmanlığa yol açmıştır. Karşılıklı bağımlılık ve işbölümü, bizatihi bilimsel bilgideki artan uzmanlığın birer sonucu olan telefon, telgraf, otomobil, gazete ve sinemanın gelişiyle daha da ivme kazanmıştır.

Artan karşılıklı bağımlılık, bunların yanında, toplumsal fenomenlerin açıkça ve dolaysız izahını sağlayan bağımsız değişkenlerin sayısında da azalmaya yol açmıştır. Modern sosyal bilimciler toplumsal fenomenleri on dokuzuncu yüzyıldaki seleflerinin yaptı-

24. Thomas L. Haskell, *The Emergence of Professional Social Science: The American Social Science Association and the Nineteenth-Century Crisis of Authority* (1977; yeniden basım, Baltimore, 2000), 28-29.

ğı gibi bireylerin özerk eylemlerinin neticesi saymaya daha az meyil gösterirken, bunları giderek karmaşıklaşan toplumsal ağların sonucu addetme yönelimi sergilemişlerdir. Bu türden nedensel devrelerin izini sürmek, yeni kurulan Amerikan bilimsel kurumlarının başlıca gayelerindendir: Amerikan Tarih Kurumu (1884), Amerikan İktisat Kurumu (1885), Amerikan Siyaset Bilimi Akademisi (1890) ve Amerikan Sosyoloji Derneği (1905). Bu kurumlar yeni bir metodolojik sağlamlık anlayışı getirdiği gibi, yeni önemli araştırma konuları da tayin etmiştir. Amerikan sosyolojisinin kurucularından biri sayılan Albion W. Small'un 1924 tarihli bir yorumuna göre, "Sosyoloji hareketinin baş gösterdiği kuşaktan bu yana, insani olayların asal bağının çizgisel nedensellik olduğu yollu varsayım, yerini girdap nedenselliği diyebileceğimiz varsayıma bırakmıştır". Comte ve Spencer gibi önceki toplum teorisyenleri, kronolojik olarak izi sürülen tek bir ilkenin, "insan deneyiminin kilit noktası" olacağı fikrini gütmüştür. Bunun aksine, modern sosyologlar toplumsal yaşamın "erimin her bir noktasından gelip aynı merkez üstünde seyreden nedensel faktörlerin bir sonucu olduğu" itikatındadır. Neticede, sosyologlar "tek-yönlü nedensellik" fikrine giderek daha şüpheci yaklaşır hale gelmiştir. Onlara göre nedensellik, "bir elektrik akımını dünyanın başlangıcından bu yana şaşmaz bir çizgisellikle nakleden bir kablodan çok, kimyasal bir tepkimeye" benzemektedir.[25]

Yeni ulaşım ve iletişim teknolojileri aynı zamanda insanların gerçek hayatta nedenselliği deneyimleme biçimini de dönüşüme uğratmıştır. Haskell bu fenomene "nedensel gerileme" der, çünkü nedensel eylemin kaynağı, menşe noktası uzamsal olduğu denli zamansal olarak da gittikçe uzaklaşan olaylar, kurumlar ve insanlardır. Bunun tersine, nedensel etki alanı da uzak mesafelere ve geleceğe doğru genişlemiştir. Bunun başlıca sonuçlarından biri, mevcut ortamdaki hayatiyet kaybıdır, zira bir zamanlar yüz yüze karşılaşan özerk bireylerin doğrudan eylemine atfedilebilen nedenler, hem uzamsal hem de zamansal açıdan daha uzak noktalarda başlayıp sonlanan, kişisellikten daha uzak toplumsal ağların refleksleri olarak düşünülmeye başlamıştır. Alman sosyolog Georg Simmel "Met-

25. Albion W. Small, *Origins of Sociology* (New York, 1924), 332-33, aktaran Haskell, *The Emergence of Professional Social Science*, 253.

ropol ve Zihinsel Yaşam" (1903) başlıklı yazısında, kent yaşamına ait benzer bir özelliği, "hızla değişen ve şiddetle bastırılan çatışkılı sinir uyarımlarından kaynaklanan bıkkın hal" olarak saptar.[26] Simmel ayrıca, modern toplumda, gayrişahsileştirilmiş ama evrensel olarak tanınmış değer aracının –paranın– hızlanan dolaşımından kaynaklanan artan karşılıklı bağımlılık duygusunu tahlil eder.[27] Woodrow Wilson ise, 1913'te şöyle yazmıştır: "Geçmişte, ve tarihin başlangıcından bu yana, insanlar birbirleriyle bireyler olarak ilişkileniyordu... Bugünse, insanların gündelik ilişkileri bireysel olarak değil, büyük ölçüde gayrişahsi işler, organizasyonlarla şekilleniyor."[28] Graham Wallas 1920'de söz konusu fenomenin teknolojik temellerini tahlil eder. "Uygar yaşamın dışsal koşulları, geçen yüzyıl boyunca, mekanik güç yaratımında, insan ve malların taşınmasında, yazılı ve sözlü kelimelerin iletiminde söz konusu olan eski sınırları ortadan kaldıran bir dizi buluş sonucu dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşümün sonuçlarından biri de, toplumsal skaladaki genel değişimdir. İnsanlar kendilerini, hem dünya çapındaki kapsamı hem de insan varoluşunun bütün yönleriyle olan yakın bağı bakımından dünya tarihinde benzeri görülmedik bir çevreyle ilişkili olarak çalışıyor, düşünüyor ve hissediyor bulmuştur."[29] John Dewey 1927'de, insan ilişkilerini dönüşüme uğratan uzak ve görünmez organizasyonların yerel toplulukları şekillendirmeye başlamasıyla beraber, yeni teknolojilerin bir çeşit toplumsal devrim yarattığını ekler. "İnsan davranışının yeni, görece gayrişahsi ve mekanik kiplerinin insan topluluğunu istila etmesi, modern yaşamın göze çarpan gerçeğidir."[30] Bu

26. Georg Simmel, "The Metropolis and Mental Life", *The Sociology of Georg Simmel*, haz. Kurt H. Wolff (New York, 1950), 413-14; Türkçesi: "Metropol ve Zihinsel Yaşam", çev. Celal A. Kanat, İstanbul: Defter 16, Nisan/Temmuz 1991.

27. Georg Simmel, *Philosophie des Geldes* (1907). Alman eleştirmen Hermann Bahr şöyle bir gözlemde bulunur: "Modern dönemi geçmişten ayırıp, ona kendine has özelliğini veren bir şey vardır ... bütün şeylerin aralıksız bir kaçışla yok olması ve bütün şeylerin bağlantılılığına, varolanlar zincirinde her şeyin diğer şeylere bağımlılığına yönelik bir içgörü." Aktaran David Frisby, *Fragments of Modernity: Theories of Modernity in the Work of Simmel, Kracauer and Benjamin* (Cambridge, Mass., 1986), 11.

28. Graham Wallas, *The Great Society* (New York. 1920), 3. 29. *A.g.y.*

30. John Dewey, *The Public and Its Problems* (1927), aktaran Haskell, *The Emergence of Professional Social Science*, 253-4.

gayrişahsi dünyada, toplumun kendisi ise daha güçlü bir nedensel faaliyet kaynağı olarak su yüzüne çıkmaktadır.

Haskell'ın on dokuzuncu yüzyıl sonu toplum teorisinde kaydedilen gelişmelere ilişkin özeti, özgüllük-belirsizlik diyalektiğinin asal unsurlarının bir taslağı gibidir: "Bir zamanlar neden addedilen şeylerin, daha derindeki bir nedenin semptomatik refleksleri olduğu ortaya koyulmuş; eskiden münferit bir araştırma alanı olarak görülenin nedensel bakımdan başka alanlarla iç içe geçmiş olduğu, bu nedenle de araştırma alanının genişletilmesi gerektiği meydana çıkarılmış; eskiden yeterli bir açıklama kabul edilenin ise sonradan sathi, sırf biçimsel olduğu görülmüştür" (241). Bir zamanlar toplum, "aşina olunan iki nedensel atıf alanı arasında" konumlandırılmış kuvvetli bir nedensellik evreniydi: "Günümüzde nedensel etki bakımından giderek suyunu çeken şahsi ortamın 'arkasında', ama bugüne değin uzak nedensel etkinin makul tek mevzisi olan Doğa ve Tanrı'nın 'önünde' (onlardan daha yakın bir yerde) durmaktaydı" (43). Dolaylı toplumsal nedenselliğe değgin modern sosyolojik açıklamalar, şahsi ilişkilerin doğrudan etkisi yahut her şeyi bilen tek bir Tanrı bağlamında yapılan önceki açıklamalara nazaran daha karmaşık ve daha az kesinlikli bir hal almıştır.

Durkheim ve Weber

Avrupa sosyolojisinin Durkheim ve Weber'in eserleriyle ortaya çıkışı, saydığımız bu tarihsel gelişmelerin çoğunu barındırmaktadır. 1890'lı yıllarda Durkheim modern Fransız sosyolojisinin bayraktarlığını yapmıştır. Durkheim 1896'da Fransa'daki ilk sosyal bilimler profesörlüğüne atanmış ve 1898'de büyük Fransız sosyoloji dergisi *L'année sociologique*'i kurmuştur. Ünlü sosyolog, 1893 ila 1897 yılları arasında, sunduğu pozitif ve metodolojik araştırmalarla sosyolojik çözümlemenin kesinliğini artıran üç çığır açıcı kitap yayımlamıştır.

Durkheim'ın yaşadığı dönemde söz konusu olan en can alıcı toplumsal gelişmeler, sosyoloğun ilk büyük eseri *Toplumsal İşbölümü*'nün (1893) konusunu teşkil eden nüfus artışı ile kentlerdeki nüfus yoğunlaşmasıdır. Durkheim bu kitapta, bahsi geçen iki geliş-

menin, son kertede varoluş mücadelesini, işlevde uzmanlaşmayı, dolayısıyla işbölümünü yoğunlaştıran toplumsal etkileşimin "dinamik yoğunluğunu" artırdığını öne sürer. Bu gelişmeler de toplumsal etkileşimi ve bireysel özerkliği artırmıştır. Freud'un bilinçdışı ruhsal süreçler ve psikoseksüel gelişime değgin daha kesinlikli bir teori kurmasına benzer şekilde, Durkheim da toplumun yapısı ve işlevine ilişkin daha kesinlikli bir teori geliştirmiştir. Durkheim toplumsal dayanışma türlerini (mekanik ve organik), bunların kendine has kolektif bilinç unsurlarını (hacim, yoğunluk, katılık ve içerik) ve ahlak düzenini muhafaza etme biçimlerini (zorlayıcı ve onarıcı yasal müeyyideler) tahlil eder. Hacim bireyler arasındaki davranış benzerliğiyken, yoğunluk bu itikatların bireyler üstündeki hükmü, katılık bu itikatların esneklik derecesi, içerik ise bunların ihtiva ettiği faaliyet alanıdır. Zorlayıcı müeyyideler ceza hukukunun ahlaki ihlalleri suçluya acı çektirmek yoluyla cezalandırılması yönündeki katı dayatmasına dayanırken, onarıcı müeyyideler medeni ve ticari hukuka dayanmakta, toplumsal ve ahlaki düzenin telafisi gayesi gütmektedir. Geleneksel toplumlar mekanik bir dayanışma sergiler. Bu toplumların kolektif bilinci hacim, yoğunluk ve katılık bakımından yüksekken, içeriği, temelde dindar olması ve yaşamın çoğu yönüne nüfuz etmesine bağlı olarak kapsamlıdır. Bu türden toplumlarda bireyleşme düşük orandadır, zira her birey bütünün bir mikrokozmosudur ve ceza hukukunun katı dayatması ahlakı muhafaza etmektedir. Modern toplumlarsa, bunun tersine, organik olarak dayanışmaktadır. Bu toplumların kolektif bilinci hacim, yoğunluk ve katılık açısından düşükken, içerik bakımından, bireyleşmeye daha fazla imkân tanır şekilde sınırlıdır. Modern toplumlar işbölümü, inanış ve toplumsal rollerde uzmanlaşma ve karşılıklı bağımlılığın birer ürünüdür. Bu toplumlarda din, daha fazla inanç özgürlüğünü olanaklı kılacak –ve tabii yeni bir ahlak dayanağı gerektirecek– biçimde, daha ufak bir role sahiptir. Ahlakın onarıcı yasal müeyyideler yoluyla muhafaza edilmesi beklenirken, bu müeyyideler gereğince iş görmemiştir. Bir zamanlar tekbiçimli ve katı bir ahlak yasası temin eden mekanik toplumsal dayanışma artık düzensizliğe düşmüş, ama yerini de yeni bir yapıya bırakmamıştır. Artan oranda intihar ve suçla açığa çıkan modern ahlaki bunalımın gerisinde yatan da budur.

Durkheim *Sosyolojik Metodun Kuralları* (1895) adlı yapıtında, sosyolojiyi daha bilimsel kılmanın bir yöntemini geliştirir. Bu eserde böyle bir bilimin, toplumsal fenomenlerin açıklanmasında, önceki çoğu toplum düşünürünün yaptığı gibi kalıtım, ırk ya da deliliği kullanamayacağı savunulur. Kişisel güdüler her birey için nedensellik teşkil etse de, sosyolojik açıklamalar kolektif bireysel neden ve güdülerin bir özeti olamaz. Sosyoloji, açıklamalarını nesnel şeyler sayılan "toplumsal olgulara" dayandırmalıdır; bu olgular "bireyin dışında kalan eyleme, düşünme ve duyumsama biçimleridir ve bireyin üstünde denetim kurmalarını sağlayan zorlayıcı bir güçle donatılmışlardır".[31] Söz konusu zorlamayı açıklamak için bağımlı değişkenler yönteminden faydalanmak gerekmektedir; yani, "değişkenlerin koşulların farklı birleşimlerini barındıran durumlarda sergilediği varyasyonların, birinin diğerine bağımlı olduğunu kanıtlayıp kanıtlamadığının anlaşılmasına yönelik bir gayeyle, her [iki değişkenin] eşzamanlı olarak mevcut ya da namevcut olduğu durumların karşılaştırılması" gerekir (147). Deneye dayalı bilimlerde, biri dışındaki bütün değişkenlerin denetlenmesi yoluyla bu türden karşılaştırmalar yapmak mümkündür, ne ki sosyologların araştırma konusu deney yoluyla yalıtılamayan çoklu nedenlerden oluşan ağlardır. Çok sayıda neden arasından tek birinin göreli nedensel etkisini yaklaşık olarak hesaplamak, "bağımlı değişkenler yöntemini" gerektirmektedir (151). Bu yöntemle, bir dizi değişken arasından bir tekinin nedensel işlevini takriben hesaplamak olanaklıdır. Örneğin, istatistikler intiharın eğitime bağlı olarak doğrudan değişiklik gösterdiğini ortaya koymaktadır, ama Durkheim bağımlı değişkenler yöntemini kullanarak, her iki değişkenin de derinde yatan bir başka nedenini yalıtabilmiştir –"dinsel gelenekçiliğin, aynı zamanda hem bilgi isteğini hem de intihar eğilimini güçlendiren, zayıflaması" (152-3).

Bağımlı değişkenler yönteminin toplumun işlevsel ve tarihsel bir tahliliyle birleştirilmesi, Durkheim'ın *İntihar* (1897) adlı eserinde ayrıntısıyla anlattığı sosyolojisinin esaslarından biridir. Bu eser-

31. Emile Durkheim, *The Rules of Sociological Method* (1895; yeniden basım, New York, 1982), 3. Diğer göndermeler için de aynı basım geçerlidir; Türkçesi: *Sosyolojik Metodun Kuralları*, çev. Enver Aytekin, İstanbul: Sosyal, 1986.

de, belirgin toplumsal nedenlerine göre intihar türleri teşhis edilmektedir. İntiharın bu etiyolojik sınıflaması, onun toplumdaki işlevine değgin bir tanıma temel teşkil edecektir; Durkheim bu tanımı intiharın tarihsel kökenlerinin bir çözümlemesiyle geliştirir. İntiharın odak alınması, Durkheim'ın yönteminin de bir sınamasıdır, çünkü söz konusu araştırma özünde kişisel addedilen ve Durkheim'ın sosyolojide kesin olarak karşı çıktığı bir yaklaşım olan şahsi psikolojik açıklamalara daha uygun olan bir edimin sosyolojik izahını gerektirmektedir. Durkheim'ın da öne sürdüğü gibi, intihar oranı bir bütün olarak alındığında, "bağımsız birimlerin bir toplamından ibaret olmaktan ziyade ... kendi bütünlüğü, tekilliği, dolayısıyla kendi doğası –dahası, baskın biçimde toplumsal bir doğası– olan kendine has, yeni bir olgudur."[32] Bu toplumsal doğa, üç intihar türünü ortaya çıkaran belirgin toplumsal çekim (kohezyon) güçleri tarafından belirlenir: bencil intihar, fedakârlık intiharı, anomik intihar. *Bencil intihar* toplumsal çekim güçlerinin zayıf olması (modern sanayi toplumundaki gibi) ve bireyin toplumsal bağlardan çıkan bütünleyici anlamdan yoksun olması durumunda gerçekleşir. *Fedakârlık intiharı* toplumsal dayanışmanın mütehakkim olması ve topluluk baskısı güdümündeki bireyin topluma sıkıntı vermemeye yönelik bir gayeyle intihar etmesiyle vuku bulur (örn. dullar, yaşlı erkekler, savaşta yenik düşen askerler). *Anomik intihar* ise, ahlaki toplumun çökmesi durumunda ortaya çıkar (örn. ani iniş çıkışlar gösteren ekonomik değişime mukabil olarak yahut bilhassa boşanmada bozulan ailevi ilişkiler).

Durkheim kendi yaklaşımını, daha derinde yatan toplumsal nedenler olarak ikincil nedenleri benimseyenlerin yaklaşımıyla mukayese etmiştir. Sözgelimi, iklimin nedensel rolüne vurgu yapanların aksine, Durkheim intiharın daha temel bir toplumsal nedenin yansıması olduğu fikrinde diretmiştir. "İhtiyari ölümler ocaktan temmuza kadar artış gösteriyorsa, bunun nedeni hava sıcaklığının organizmayı hasta etmesi değil, [bu dönemde] toplumsal yaşamın daha çetin olmasıdır" (122). Durkheim, Gabriel Tarde'ın intihara taklidin

32. Emile Durkheim, *Suicide: A Study in Sociology* (1897; yeniden basım, New York, 1951), 46 (diğer göndermeler için de aynı basım geçerlidir); Türkçesi: *İntihar*, çev. Özer Ozankaya, Ankara: İmge, 1992.

neden olduğu yollu iddiasına cevaben, taklidin kendisinin toplumsal ruhun bir kuruluşu olduğunu söyler. Tartışmalarında dini eksen alanlar da yine ikincil nedenselliği birincil sayma hatasına düşmüştür. Durkheim'a göre, dinin elden çıkmasıyla intihar arasındaki ilişki, dinlerin intiharı yasaklamasından yahut insanların cehennem korkusundan değil, dinin yaşamı olumlayan kolektif ruh halleri yaratmasındandır. "Bu kolektif ruh halleri ne kadar çok sayıda ve kuvvetli olursa, dinsel toplumun bütünleşmesi o denli sağlam, toplumun koruyucu değeri de o denli büyük olur" (170). Din, ideolojik içeriği değil, toplumsal işlevi dolayısıyla yaşamı korumaktadır.

Steven Lukes'un da kaydettiği gibi, Durkheim kitap boyunca intiharın farklı toplumsal nedenlerini tahlil eder. Bunlar arasında, "'çeşitli toplumsal ortamların durumu', 'her ulusal mizacın en temel kurucu öğesi', ... 'toplumun ahlaki durumu, mizacı ya da yapısı', 'fikirler ve duygular', 'ortak fikirler', 'ortak fikir, inanç, gelenek ve temayüller', 'geleneksel inançların aşınmaya uğraması ve ... ahlaki bireycilik durumu', 'dinsel toplumda ... dayanışmanın yok oluşu', 'aşırı bireyleşme', 'belli bir yoğunluk oranını aşan [haliyle] gelenekçilik', [ve] 'bunalımlar, yani, kolektif düzendeki bozulmalar'" yer almaktadır. Bu nedenlerin her biri çok sayıda alt kategoriye sahiptir. Lukes çözümlemesini, Durkheim'ın toplumun nedensel rolüne dair kavrayışa katkısının ayrıntılı bir değerlendirmesiyle sonlandırır. "Durkheim'ın önceki araştırmacılara kıyasla kat ettiği en önemli yöntemsel gelişim, intihar oranlarında etkili olan muhtelif faktörleri, tek tek değil, ortaklaşa işleyen ve karşılıklı ilişkiye sahip faktörler olarak ele almasıdır. ... Durkheim çok değişkenli çözümlemeyi ilk kullananlar arasındadır."[33]

Durkheim'ın sosyolojisi özgüllük-belirsizlik diyalektiğinin ilk üç unsuruna uygun düşmektedir. Durkheim sosyolojisi daha karmaşık karşılıklı ilişkiye sahip nedenlerin daha kesinlikli sosyolojik açıklamalarını öngörür, bu nedenleri öncellerine kıyasla daha açıklıkla tanımlar ve daha verimli analitik kullanıma tabi tutar. Önceki araştırmacılarca listelenen nedensel faktörlerin çokluğu, Codell Carter'a göre erken Viktorya dönemi tıbbı ve psikiyatrisinin sorunu

33. Steven Lukes, *Emile Durkheim, His Life and Work: A Historical and Critical Study* (Hammondsworth, İngiltere, 1973), 214-5, 205.

olan analitik karmaşa ile açıklama başarısızlığını kapatan bir perde işlevi görmüştür.[34] Örneğin, 1864'te Fransız istatistikçi André-Michel Guerry, 21.322 katil zanlısı üzerinde bir Fransız ve İngiliz "ahlak istatistiği" çalışması yapmıştır. Guerry elde ettiği istatistiklerden hareketle, daha sonra doksan yedi çeşit esas güdü olarak gruplandığı 4.478 bireysel güdü teşhis etmiştir.[35] Gelgelelim Guerry bu güdülerin tekerrür etmesine yol açan tarihsel ve toplumsal koşulların hangileri olduğuna, yahut bunların hangi nedenle zaman içinde değişime uğrayabildiğine dair açıklama sunamamıştır. Anthony Oberschall'ın da belirttiği gibi, "Yüzyıl sonunda ahlak istatistikleri, istatistiksel verinin, içeriğinden yüzeyselin ötesinde bir anlam çıkarmaya yönelik herhangi bir çaba olmaksızın hacimli derlemelere dökülmesi anlamına gelir. İşte, Durkheim bir kez daha ahlak istatistiklerini sosyoloji teorisiyle birleştirmeye girişmeden önceki durum budur."[36] Durkheim'ın katkısı istatistiksel analizden elde edilen bir nedensel faktörler çokluğunu, sağlam yöntemsel yasalar uyarınca işlevsel ve evrimsel bir çerçeveye sokmasıdır.

Durkheim'ın olasılıkçı nedenselliğe katkısını değerlendirmek için, Viktorya dönemi istatistiksel anlayışının tarihöncesini gözden geçirmemiz gerekir. 1830 yılı civarında, Avrupalı araştırmacılar gelişen kentlerdeki artan toplumsal sorunlar üzerine hacimli istatistiksel veriler toplamaya girişmiş ve bu doğrultuda evlilik, intihar, suç gibi toplumsal ve "ahlaki" fenomenlerdeki istatistiksel düzenlilikleri gözlemlemiştir. İtibarlı Belçikalı astronom Adolphe Quetelet fizik bilimini model alan istatistiksel bir sosyal bilimin temellerini atmaya çalışmıştır. Quetelet "ahlak istatistikleri" temelinde, yerçekimi gibi fiziksel kuvvetlere benzer işleyiş gösterdiğini düşündüğü toplumsal güçler veya "eğilimler" teşhis etmiştir. 1829'da ise, suçlularının sayısının ve işledikleri suç türlerinin yıldan yıla sabit olan

34. K. Codell Carter, *The Rise of Causal Concepts of Disease: Case Histories* (Hants, İngiltere, 2003), 10 vd.

35. André-Michel Guerry, *Statistique morale de l'Angleterre comparée avec la statistique morale de la France* (Paris, 1864), aktaran Ian Hacking, *The Taming of Chance* (Cambridge, 1990), 79-80.

36. Anthony Oberschall, "The Two Empirical Roots of Social Theory and the Probability Revolution", *The Probabilistic Revolution*, haz. Lorenz Krüger ve diğ. (Cambridge, Mass., 1990), 2:115.

bir "suç eğilimi"nce yönlendirildiği sonucuna ulaşmıştır: "Kaç kişinin ellerini başkalarının kanıyla kirleteceğini, kaçının kalpazanlık yapacağını, kaçının kurbanlarını zehirle öldüreceğini, neredeyse gerçekleşecek doğum ve ölümlerin sayısının kestirilmesinde olduğu gibi önceden bilmekteyiz."[37] Bu hayret verici iddia, Quetelet'i takiben, istatistiksel ortalamalarını giderek suç eğilimi gibi fiili kuvvetlerde somutlaştıran istatistiksel "ahlaki" sorun analizlerinde bir patlama yaratmıştır. Bu fiili kuvvetlerin toplumsal olayları, klasik fizikte yerçekimi kuvvetinin düşen cisimleri açıklamasına benzer şekilde izah edebileceği düşünülmüştür. Quetelet'in biyografi yazarı, onun, yaşamı boyunca "bütün evrenin yasalara tabi olduğu, hiçbir şeyin şansa bağlı olmadığı fikrine bağlı kaldığı" sonucuna varmaktadır.[38]

Erken on dokuzuncu yüzyıl olasılık istatistiği, toplumsal dünyaya dair, Ian Hacking'in "istatistiksel yazgıcılık" dediği ve *Quetelismus* adıyla bilinegelen bir fenomen olan belirlenimci bir anlayış gütmüştür.[39] Dickens *Zor Zamanlar*'da (1854) bu anlayışı hicveder. Tom Gradgrind babasına kendi oğlunun bir hırsız olmasına şaşırmamasını söyler: "Şu kadar insandan ... şu kadarı sahtekâr olacaktır. Yüzlerce kez bunun bir kanun olduğundan bahsederken duydum seni. *Ben* nasıl kuralların önüne geçerim ki? Başkalarını böyle sözlerle teskin ediyordun, Baba. Şimdi de kendini teskin et" (3:7). 1857'de, İngiliz tarihçi Henry Thomas Buckle intiharı açıklamak için bir çeşit istatistiksel yazgıcılığa müracaat eder: "Verili bir toplumsal durumda, belli sayıda insan kendi yaşamına son verecektir. Genel kural budur; kimin suç işleyeceği yolundaki özel soru ise, pek tabii özel kurallara bağlıdır; ancak fertler, eylemlerinde, bütünüyle tabi oldukları genel toplumsal kaideye uymak durumundadır. Genel kaidenin gücü öylesine karşı konulmazdır ki, ne yaşam sevgisi ne de öte dünya korkusu, onun işleyişinin denetim altına alınmasına yönelik bir fayda sağlamaz."[40] Tom'un "*Ben* nasıl kuralların

37. Aktaran Ian Hacking, *The Taming of Chance*, 105.

38. Joseph Lottin, *Quetelet, staticien et sociologue* (Louvain, 1912), 276, aktaran Oberschall, "Two Empirical Roots", *The Probabilistic Revolution*, 2: 117.

39. Hacking, *The Taming of Chance*, 116, 127.

40. Henry Thomas Buckle, *History of Civilization in England* (Londra, 1857), 1:20.

önüne geçerim ki?" müdafaasının rahatsız edici belirlenimci retoriği ve Buckle'ın fertlerin genel kaideye "uymak" zorunda oldukları-na ilişkin savı, fiili nedensel kuvvetlerin kafa karıştırıcı istatistiksel düzenliliğinden kaynaklanmaktadır. İstatistiksel düzenlilikler bir bütün olarak toplum için "karşı konulmaz" olabilir, ama bu, bireyler için böyle değildir. On dokuzuncu yüzyıl boyunca istatistikçiler, istatistiksel düzenlilikler doğrultusunda, bireylerin yerçekimi denli amansız olan, toplumsal davranış kuralları olarak formüle edilebilecek toplumsal kuvvetlerin idaresinde olduğunu varsayma eğilimi göstermiştir. İlk zamanlarında istatistik, ironik bir biçimde, olasılığı değil belirlenimi doğrulamıştır.

Durkheim toplumsal kuvvetlerin her şeye rağmen gerçek olduğunda diretmiş olsa da, istatistiksel düzenliliklerin fiili toplumsal kuvvetler olarak maddeleştirilmesine karşı durmuştur. Quetelet'in aksine, Durkheim'a göre toplumsal kuvvetler birey üstünde doğrudan etki etmekten ziyade toplumu bir bütün olarak etkiler ve bireyleri intihar veya suç nevinden davranışları seçmekte özgür bırakır. Durkheim din konulu sonraki çalışmalarında istatistiğe daha az bağlı kalmış, diğer taraftan istatistikleri azami oranda kullandığında dahi hiçbir şekilde olasılıkçı bir nedensellik anlayışı benimsememiştir. Durkheim sosyolojisi her daim belirlenimciliğin asal ilkeleriyle –mekanizm, orantılılık, tekanlamlılık– uyum içinde olmuştur. Mekanizm ilkesi, Durkheim'ın toplumsal olgular tanımında göze çarpmaktadır. "Toplumsal olgular ... tepki verdiğimiz psikokimyasal kuvvetler gibi ... bireye dışarıdan etki eden ... gerçek kuvvetlerdir" (*İntihar*, 309). Bunlar, ancak diğer toplumsal olgularca toplumsal faaliyete geçirilebilen ölçülebilir kuvvetlerdir. Orantılılık ilkesi, Durkheim'ın, "Nedenler arasındaki kanıtlanmış her bilimsel farklılık, sonuçlar arasındaki benzer bir farklılığı içerir," savıyla ortaya koyduğu bir fikir olup, sonuçtaki değişimin nedendeki değişimle orantılı olmasına denk düşer (*Sosyolojik Metodun Kuralları*, 144, 146). Tekanlamlılık ise, her nedenin tek ve biricik bir sonucu olduğu yönlü ilkedir. Durkheim toplumsal olayların pek çok nedenin sonucu olarak ortaya çıktığını teslim etse bile, her tekil sonuçlar sınıfı için tek bir nedenler sınıfının söz konusu olduğunu ve sosyolojinin ödevinin bunları bağımlı değişkenler yöntemiyle tek tek birbirine bağlamak olduğunu savunarak bir tür tekanlamlılık ilkesi-

ne bağlı kalmıştır. "Verili bir sonuç her zaman mütekabil tek bir nedene sahiptir", ayrıca "intihar birden fazla nedene bağlıysa, bunun nedeni aslında birkaç çeşit intiharın olmasıdır. Suç için de aynısı geçerlidir" (*Sosyolojik Metodun Kuralları*, 129).

Durkheim'ın nedensellik fikri, bütün bu saydıklarımızdan ötürü, açıkça belirlenimci kalmıştır.[41] Temelde olasılıkçı bir toplumsal fenomen anlayışı doğrultusunda cesur bir adım, Durkheim'ın çağdaşlarından biri olan Francis Galton tarafından atılmıştır. Galton'ın katkısı, öğrencisi Karl Pearson tarafından şöyle değerlendirilir:

> Kafasında iki farklı meseleyi döndürüp dolaştıran Galton, en sonunda bağıntı fikrine ulaşmıştır: *A*, *B*'nin tek nedeni değildir, ama *B*'nin ortaya çıkmasına katkıda bulunur; kimine vâkıf olmadığımız ve hiçbir zaman olmayacağımız çok ya da az sayıda başka nedenlerin de devrede olması muhtemeldir. ... Bu kısmi nedensellik anlayışı, genel kategorinin –çoğumuzun zihnindeki eski nedensellik kategorisinin yerini alıp evrene bakışımızı derinden etkileyecek olan bağıntı kategorisinin– nüvesiydi. Fizikçilere sonsuz fayda sağlayan nedensellik fikri dağılmaya başlamıştı. *B* hiçbir koşulda büsbütün ve tamamıyla *A*'nın bir sonucu olmadığı gibi, *C*, *D* ya da *F*'nin de bir sonucu değildi! Devreye giren nedenlerin sayısını, evrenin bütün faktörlerini kapsayana dek artırmaya devam etmek gerçekten de mümkündü. ... Bundan böyle evrene dair felsefi bakış, mükemmel bağıntıya, yani mutlak nedenselliğe yaklaşan ama hiçbir şekilde ulaşmayan bağıntılı bir değişkenler sistemi anlayışı olacaktı.[42]

Sosyolojik açıklamalar, 1930'larda kuantum teorisinin toplumsal düşünüşe damgasını vurmasına ve 1940'lı ve 50'li yıllarda geribildirim kavramının etki kazanmasına dek, bütünüyle stokastik (temelde yatan belirleyici herhangi bir kuvvete indirgenemez) bir nitelik kazanmayacaktır.[43] Gelgelelim Durkheim'ın istatistik kullanı-

41. "Durkheim'ın yazılarında, onun, bireysel düzeyde bir şans işleyişinin makro düzeyde yasalar oluşturabileceği yolunda bir düşünce güttüğüne dair hiçbir ipucu yoktur." Oberschall, "Two Empirical Roots", 117. Hacking'e göre, Galton "istatistiksel yasanın özerkliğini", bu yasayı belirlenimci fenomenlere düpedüz indirgenemez kılmaksızın sağlamıştır. "İstatistiksel yasalar, yalnız fenomenlere dair öndeyilerde bulunmak için değil, fenomenlerin açıklanması için kullanılabildiği takdirde özerkleşir." Hacking bu başarıyı Galton'a mal eder. *The Taming of Chance*, 182.

42. Karl Pearson, *The Life, Letters and Labours of Francis Galton* (Cambridge, 1914-30), 3A:1f, aktaran Hacking, *The Taming of Chance*, 188.

mını ilerletmesi, on dokuzuncu yüzyıl sonu kültüründe istatistik, olasılık ve nedensellik arasındaki bağa dair geniş çaplı bir tartışmanın parçasıydı.

Nedenselliği indirgenemez belirlenimci açıklamalardan ziyade toplumsal fenomenlerin yararına kullanmanın bir diğer yolu da, mevcut toplumsal sorunlara atıfta bulunarak modern sosyolojiye öncülük eden Max Weber tarafından geliştirilmiştir. Durkheim modernleşmenin artan işbölümü, heterojenlik ve toplumsal bağlılıkta bencilliğe ve bunalıma yol açan bir bozulma yaratması üstünde dururken, Weber modernleşmenin bireylikle yaratıcılığı zapteden ezici bir toplumsal bağımlılık ortaya çıkaran artan bürokratikleşme ve homojenlik anlamına gelmesine odaklanmıştır. Yine de Weber'in modern sosyolojiye katkısı da Durkheim'ınki gibi özgüllük-belirsizlik diyalektiğine uygun düşmektedir. Weber'in toplumun nedensel rolüne ilişkin özgül düşünüş biçimi, tekil nedensel çözümleme, karşılaştırmalı olgusal uslamlama, yorumlama ve ideal tipler yöntemlerinde ifade bulur.

Tekil nedensel çözümleme, belirlenimci mekanist bir modele tabi olmasa yahut doğa bilimlerine özgü bir matematiksel sağlamlık ve indirgemeci bütünlük öngörmese dahi, kendi açıklamacı amaçları açısından geçerli niceliksel bir yorumlama sunar. Weber insan davranışına ilişkin yasa kabilinden herhangi bir nedensel açıklamanın asla ilgi çekici olamayacağını, çünkü insan davranışının esas itibariyle amaçlı ve anlamlı olup, en önemli yönlerinin evrensel yasalara uymadığını savunur. Weber'in de belirttiği gibi, "somut bir fenomene dair tam anlamıyla *etraflı* bir nedensel inceleme, pratik açıdan mümkün olmamanın yanı sıra büsbütün anlamsızdır. ... Yasalar ne denli 'genel', yani soyut olursa, *tekil* fenomenlerin nedensel açıklamasına o kadar az katkıda bulunur."[44] Tekil nedensel çözümlemeler, bu genel yasalara ters düşmez, onları model alır. Bu anlayışıyla Weber sosyal bilimlere özgü belirgin bir nedensel kavrayış alanı açmıştır.

43. Geribildirim üstüne bkz. George P. Richardson, *Feedback Thought in Social Science and Systems Theory* (Philadelphia, 1991), ix vd.

44. Max Weber, "Objectivity in Social Science and Social Policy" [1904], *The Methodology of the Social Sciences* (New York, 1949), 78-79.

Toplumsal etkinliğin ortaya çıkmasında, envanteri olanaksız çoklu faktörler devreye girer ve bu faktörlerin hiçbiri deneye dayalı bilimlerde olduğu gibi yalıtılabilir değildir. Toplumsal bir etkinliğin tekil nedensel çözümlemesi, oluşumunda devreye giren koşulların yalıtılmasını gerektirir. Bu koşulların devreye girmesi de, istatistiğe dayalı olmaktan ziyade, onlar olmaksızın gerçekleşmeyecek bir sonuca yol açan farklı bir dizi koşulun hayal edilmesine dayalı bir olasılık yargısıdır. Neyin olup olamayacağına dair bu türden tahminler, doğa bilimlerindeki yasa kabilinden fenomenlere ilişkin öngörüsel bilgiye kıyasla daha az kesinlik taşır, fakat yine de alternatif nedensel senaryoların bilgisine dayalı karşı-olgusal uslamlama yoluyla yüksek bir "nesnel olasılık" derecesine ulaşmaları mümkündür.[45] Örneğin bir araba kazasındaki nedensel mesuliyet, kaza istatistiklerine dayalı alternatif bir senaryoya, sözgelimi şoförün hız yapmamış olması durumunda ne olabileceğine dair karşı-olgusal muhakemeye dayalı olabilir. Karşı-olgusal uslamlamanın, bir sonucun fiilen bir dizi öncel koşulu takip etmesinde olduğu gibi, yüksek bir nesnel olasılığa götürmesi durumunda, *yeter* neden söz konusu olur. Öncel koşulların, yeter neden olmaksızın bir sonuca katkıda bulunması durumunda ise, bu koşullar *rastlantısal* neden addedilir.

Nesnel olasılık ve yeterli nedensellik kavramları, Weber'in olasılıkçı toplumsal nedensellik teorisinin esasını oluşturur. Weber, nedensel bilginin doğa bilimlerinin yetki alanında olup, fenomenlerin ancak ilksel koşulların kesin bilgisine dayalı açıklamalarını ve evrensel yasalar uyarınca işleyiş gösteren bütün güçlerin bir çözümlemesini ihtiva ettiğini öne süren geleneksel anlayışa karşı çıkmıştır. Örneğin klasik fizik bir nesnenin düşüş zamanını, yerçekimi yasasının bir işlevi olarak, matematiksel kesinlikle açıklamakta, böylelikle düşen bir nesnenin ne zaman yere çarpacağına dair olası değil, kesin öngörüye ulaşmaktadır. Düşme devinimine dair böylesi bir nedensel açıklamanın açıklayıcı gücü, salt "yeterli" olmaktan

45. Fritz Ringer, *Max Weber's Methodology: The Unification of the Cultural and Social Sciences* (Cambridge, Mass., 1997), özellikle 3. bölüm, "Singular Causal Analysis". Ayrıca bkz. Stephen P. Turner ve Regis A. Factor, "Objective Possibility and Adequate Causation in Weber's Methodological Writings", 29, no.1 *Sociological Review* (1981): 5-29.

öte, mutlaktır. Weber'in tekil nedensel çözümleme teorisi, yüksek olasılık derecesine sahip olmasına rağmen belirlenimci doğa bilimleri modelinden yoksun toplumsal fenomenlere dair belirgin bir nedensel bilgi türü tanımlar.

Tekil nedensel çözümlemeler salt tekil deneyimlere uygulanabilir değildir. Weber bunların, mükemmellikten uzak ampirik genellemeler olan "deneyim kuralları"nı temin ettiği görüşündedir. Bu kurallar yineleyen durumlara uygulanabilir olan yasa kabilinden bilgi arz eder, gelgelelim bunlar zamansal açıdan ileriye dönükten ziyade, geriye dönük açıklama gücüne sahip olduğundan, pek az öngörüsel değer taşır. Söz konusu kurallar, en sonunda, Weber'in 1904 tarihli bir yazısında tanımladığı ideal tiplere evrilmektedir: "Bir ideal tip bir ya da daha fazla bakış açısının tek yönlü *vurgulanışı* ve muazzam sayıda dağınık, ayrık, iyi kötü mevcut ve kimi zaman namevcut *somut tekil* fenomen tarafından oluşturulur; bu fenomenler tek yönlü vurgulanan bu bakış açılarına uygun biçimde birleşik bir *analitik* kurgu olarak düzenlenir."[46] Söz konusu fenomenlerin vurgulanışı, sentezi ve düzenlenişi yorumlarca gerçekleştirilir. Weber en bilinen ideal tipleri –Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu– aynı adı taşıyan kitabında ele alarak bunlar arasındaki nedensel bağa açıklık getirmeyi amaçlamıştır. Weber söz konusu ideal tipler arasında iki yönlü nedensel bağlar kurmuş olmasına rağmen, nedenselliğin ideolojiden ekonomiye doğru daha önemli bir seyir izlediğinin altını çizmiştir: "Dinsel değer biçme ... burada kapitalizmin ruhu olarak adlandırdığımız dünya görüşünün yayılmasında *düşünülebilecek en güçlü manivela işini görmüş olmalıdır*."[47] İdeal tipler kavramlaştırmasıyla yapılan bu tekil nedensel çözümleme, Weber'in olasılıkçı nedensellikle uzlaştırdığı, "düşünülebilecek en güçlü manivela işini görmüş olmalıdır" ifadesinde açığa çıkan yeni otoriteyi açıklamaktadır.

Weber'in toplumsal etkinlik ve toplumsal tahakküm biçimlerine ilişkin yapısal dökümü, karmaşık toplumsal fenomenlere değgin

46. Weber, "Objectivity", 90.

47. Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (1904-5; çev. New York, 1958), 172; Türkçesi: *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Gurata, Ankara: Ayraç, 1997.

çözümlemelerinin kesinliğini artırmıştır. Weber'in karşı-olgusal uslamlaması ve ideal tipler teorisi davranış örüntülerine değgin tümevarımsal genellemeler olarak sağlam biçimde istatistiksel olmasa da olasılıkçıdır. Onun da belirttiği gibi, "Nedensel açıklama, nadir ideal durumda sayısal olarak saptanabilen ve her zaman bir biçimde hesaplanabilir olan bir olasılığın, verili gözlemlenebilir bir olayı (belirtik ya da örtük) takiben veya onunla eşzamanlı olarak başka bir olayın gerçekleşmesi olasılığının mevcut olduğunu belirleyebilme kabiliyetine bağlıdır."[48]

Sosyal Bilimlerde Geribildirim ve Döngüsel Nedensellik

Yirminci yüzyıl başında filozoflar arasındaki hâkim nedensellik teorisi, hiçbir şeyin kendinin nedeni olamayacağı yönündeki Aristotelesçi görüş ve nedenselliğin dış kuvvetlerin hareketsiz cisim üzerindeki itme-çekme etkisinin bir işlevi olduğu yönündeki Newtoncu görüşle sınırlıydı. Filozoflar bu sınırlar doğrultusunda, zaman ve bağlam dışı, evrensel geçerliğe sahip yasalardan çıkarsadıkları bir nedensel bilgi teorisi geliştirmiştir. Yirminci yüzyılda kapsayıcı yasa modeli olarak bilinen bu teoriye göre, her sistemin kesin başlangıç koşulunun ve sistemin unsurlarını yöneten devinim yasalarının bilgisi, sistemin gelecekteki durumunun öngörüsel bilgisine ve geçmişteki durumunun geriye yönelik bilgisine erişimi teoride olanaklı kılar. Bu türden nedensel bilgi, önemli öngörü ölçütünü karşılayarak muazzam bir başarı sağlasa da, bu başarı ancak güneş sistemi ve çarpışan bilyeler gibi kapalı ve yalıtık sistemlere yönelik sınırlı uygulamalar için geçerlidir. Diğer taraftan böylesi nedensel bilgi insan davranışına uygulanabilir değildir, zira insan davranışının kesin başlangıç koşulları saptanamaz ve ona dair hiçbir kapsayıcı yasa evrensel geçerliğe sahip değildir. Dahası insan eylemi, Aristotelesçi ve Newtoncu sınırlamalara karşı koyar şekilde, kendi kendinin nedeni olmanın yanı sıra, zamansal olarak tarihe, bağlamsal olarak ise topluma gömülüdür.[49]

48. Max Weber, *Economy and Society* (1925; çev. New York, 1968), 11-12.

49. Alicia Juarrero, *Dynamics in Action: International Behavior as a Complex System* (Cambridge, Mass. 1999), 2-5, vd.

On dokuzuncu yüzyılda, evrim teorisi nedensel çözümlemeye bir nebze zamansal ve bağlamsal faktör kazandırmıştır, ama çevreyi, organizmayla gerçek anlamda etkileşimli saymaktan ziyade ona tamamen dışsal addetmiştir. Klasik modele karşı en önemli saldırı, 1930'lu yıllarda çeşitli disiplinlerden araştırmacıların nedensellik ve açıklamaya üç yüzyıldır sınır koyan anlayışlara karşı çıkmasıyla gerçekleşmiştir. Matematikçiler, biyologlar, mühendisler, mantıkçılar, filozoflar ve sosyal bilimciler, geribildirim yahut eylem ile bilginin etkileşimli nedensel döngüleri kavramını dolaşıma sokarak toplumun nedensel rolüne dair kavrayışı dönüşüme uğratırken, zaman (tarih) ile uzamı (bağlam) birleştirmişlerdir. Bu araştırmacılar pek çok döngüsel nedensellik türü ortaya koymuştur: dengeleşim, kısırdöngü, yorumbilgisel döngü, kendi kendini gerçekleştiren kehanetler, *bandwagon* etkisi (sürü psikolojisi), servomekanizmalar (kendi denetimini kendisi yapan mekanizmalar), sibernetik, kendi kendini düzenleyen sistemler ve karmaşık uyarlamalı sistemler. Döngüsel nedensellik biçimleri, bu yorumlayıcı ve açıklayıcı çerçevelerde, evrim, salgın ve ekoloji gibi biyolojik fenomenlerin yanında, ekonomik döngüler, banka iflasları, kalabalık paniği, ırksal ilişkiler, kültürel etkileşimler, kentsel dinamikler, silahlanma yarışı ve savaş oyunları gibi toplumsal fenomenlerde de uygulanmıştır.

Nedensel döngüsellik ilk olarak, bir mühendislik terimi olan geribildirimin biyoloji bilimlerinde kullanılan matematiksel modellerle birleştirilmesiyle sistem analizine uygulanabilir hale gelmiştir. 1931'de İtalyan matematikçi Vito Volterra, avcı hayvanlarla avlarını kapsayan bir sisteme ilişkin analizinde böyle bir döngüsel nedensellik modeli geliştirmiştir. Bu modelde avcı hayvanlar ile avlarının doğum, ölüm ve temas sıklıklarına ilişkin parametreler, bu iki sınıf arasındaki ilişkilere dair çeşitli varsayımları –sözgelimi avcıların yokluğunda avın sınırlamasız yetişeceği ve avın olmadığı durumda avcıların tükeneceği varsayımlarını– ifade eden bir dizi denklem dahilinde sunulmaktadır.[50] Söz konusu varsayımlara denk

50. Vito Volterra, "Lecons sır la théorie mathématique de la lutte pour la vie", aktaran Richardson, *Feedback Thought*, 36. Geribildirim ve dinamik sistemler tartışmamda Richardson'dan ve Juarrero'nun *Dynamics in Action* eserinden yararlandım.

düşen bu çizgisel olmayan birleşik diferansiyel denklemler sistemi döngüsel bir yapıya sahiptir ve tek yönlü neden-sonucun, yerini döngüsel nedensel etkinliğe bıraktığı biyolojik ve toplumsal sistemlere uygulanan döngüsel nedenselliğin matematiksel temelinin eski bir modelini sunar. Sosyal bilimciler, çizgisel analizdeki bir bağımlı değişkenle bağımsız değişken arasında doğrudan bir nedensel bağ kurmaya çalışmaktansa, çizgisel olmayan bir analizdeki bağımsız değişkenler arasında, sözgelimi avcı-av-çevre yahut katil-kurban-adli sistem arasında etkileşimli bağlantılar olduğunu kabul etmiştir. Daha sonraları bu eski model temel alınarak cinayetin "toplumsal yapılanışları" fikri geliştirilmiştir.[51]

Dengeleşim, bir organizma ya da hayvanın bedensel durum ve işlevlerini iç ve dış koşullara ilişkin bilgilendirici geribildirime dayalı olarak muhafaza etmesini sağlayan süreçtir. Terim ilk olarak *The Wisdom of the Body* (Bedenin Bilgeliği, 1926) adlı eserinde Walter Cannon tarafından açlık, susuzluk, adrenalin salgılama gibi kendini dengelemeye yönelik bir dizi bedensel mekanizmaya atfen kullanılmıştır. Cannon eserinin "toplumsal dengeleşim" başlıklı son bölümünde, bu kavramı toplumla ilişkilendirir.[52] İsveçli sosyolog Gunner Myrdal'ın ırkçılığı açıklamada kısır döngüye başvurması da, döngüsel nedenselliğin toplumsal fenomenlere uygulanışının önemli bir örneği sayılır. Myrdal *An American Dilemma* (Bir Amerikan İkilemi, 1944) adlı eserinde, yeni bir dinamik nedenselliğin tanımını yapar. "Burada işleyen mekanizma, 'kısır döngü' de denilen 'birikim ilkesi'dir. Bu ilke toplumsal ilişkilerde daha geniş bir uygulama alanı bulur." Myrdal şöyle devam eder: "Bu inceleme kapsamında, Zenci sorununun bütün faktörleri arasında genel bir karşılıklı bağımlılık olduğunu varsayacağız. Beyazların önyargı ve ayrımcılığı, Zencilerin yaşam, sağlık, eğitim, davranış ve ahlak standartları bakımından geri kalmasına yol açmıştır. Bu durum da, zaman içinde Beyaz önyargısını beslemiştir. Sonuç olarak Beyaz önyargısı ve Zenci standartları karşılıklı olarak birbirine 'neden' olmuştur."[53] Myrdal daha sonraki çalışmalarında sistem dinamiği ala-

51. Toplumsal yapının tarih öncesi ve cinayetteki mevcut nedensel rolü için bkz. Philip Jenkins, *Using Murder: The Social Construction of Serial Homicide* (New York, 1994).

52. Richardson, *Feedback Thought*, 48-52. 53. *A.g.y.*, 80.

nında geliştirilecek olan kavramlara fikir babalığı etmiştir. Onun da belirttiği gibi, başat bir faktör aramak faydasızdır çünkü "her şey, birbirine kenetli döngüsel bir biçimde başka her şeyin nedenini teşkil eder."[54] 1936'da Amerikalı sosyolog Robert Merton, "toplumu oluşturan karmaşık etkileşimle birlikte, eylemin nasıl kollara ayrıldığını ve eylemin sonuçlarının nasıl olup da başlangıçta odaklandığı belirli alanla sınırlı kalmayıp, eylem anında açıkça görmezden gelinen bağdaşık alanlarda vuku bulduğunu" ele aldığı bir yazısında, kendi kendini gerçekleştiren kehanet ve toplumsal etkinliğin kastedilmemiş sonuçları kavramlarını kullanarak başka türden bir döngüsel nedensellik ortaya atmıştır.[55]

1943 yılında Arturo Rosenblueth, Norbert Wiener ve Julian Bigelow tarafından ortaklaşa kaleme alınan "Davranış, Erek ve Teleoloji" başlıklı yazıda, bir mühendislik terimi olan geribildirim, amaca ilişkin sinyallerin eylemi (bir taşın hareketli bir hedefe atılmasında olduğu gibi) belirlediği toplumsal davranışla ilişkilendirilmektedir.[56] 1946'da New York'ta düzenlenen ilk Macy Konferansı, araştırma konusunu "Biyolojik ve Toplumsal Sistemlerde Geribildirim Mekanizmaları ve Döngüsel Nedensel Sistemler"in oluşturduğu yeni sibernetik alanının açılış töreni niteliğindedir. Konferansta sunulan bildirilerde, ereklerin davranış üstünde süreğen bir kısıtlayıcı denetim kurduğu negatif geribildirim mekanizmaları odak alınmıştır. Sonraki yedi yıl boyunca düzenlenen Macy Konferanslarında, araştırmacılar geribildirim mekanizmalarını çeşitli toplumsal fenomenlere tatbik etmiştir. Katılımcılardan birinin de belirttiği gibi, "Norbert Wiener ve matematik, iletişim mühendisliği, fizyoloji alanlarında çalışan arkadaşları, ters geribildirim fikrinin buhar makinesinden insan topluluklarına kadar her türlü denetim, dengeleşim ve amaçlı etkinlik meselesine uygulanabilirliğini ortaya koymuştur."[57] Söz konusu araştırmacılar, yeme ritüelleri, akrabalık âdetleri, piyasa dalgalanmaları ve kamuoyu yoklamaları gibi toplumsal

54. Gunner Myrdal, *Rich Lands and Poor* (New York, 1957), 31.

55. Robert Merton, "The Unanticipated Consequences of Purposive Social Action", *American Sociological Review* (1936): 894-904.

56. Arthur Rosenblueth, Norbert Wiener ve Julian Bigelow, "Behavior, Purpose, and Teleology", *Philosophy of Science* 10 (1943), 18-24.

57. Warren S. McCulloch, aktaran Richardson, *Feedback Thought*, 98.

davranışlarda geribildirim fenomenleri bulgulamıştır. Alan teorisinin öncülerinden biri olan Kurt Lewin, 1947'de geribildirim mühendisliğini "toplumsal öz-yönlendirim"e uygulamıştır. Lewin'in de kaydettiği gibi, "Toplumsal yaşamın çok sayıdaki oluğu basit bir şekilde bir başa ve bir sona sahip olmaktan ziyade, döngüsel niteliktedir. ... Bu döngüsel süreçlerin bazıları, fizik mühendislerinin geribildirim sistemleri dediği, bir çeşit özdenetim sergileyen sistemlere tekabül eder."[58] Karl Deutsch "Sibernetik Bir İnsan ve Toplum Modeline Doğru" başlıklı yazısında (1948), psikoloji, nörofizyoloji ve antropoloji alanlarında "kendi kendini değiştiren ağlar"ı inceler.

Norbert Wiener *Cybernetics and Society* (Sibernetik ve Toplum) altbaşlıklı *The Human Use of Human Beings* (İnsanların İnsani Kullanımı, 1950) adlı kitabında sibernetiği topluma uygulamıştır. Sibernetik, on dokuzuncu yüzyıl fizikçileri Ludwig Boltzman ve Willard Gibbs'in olasılık teorisi konulu öncü çalışmaları rehberliğinde, insanın toplumsal deneyiminin olasılıkçı doğasını temel almıştır. Bu iki araştırmacı, en kesinlikli ölçmelerin dahi eksikli olmasından dolayı, "fiziğin artık mutlaka gerçekleşecek şeyleri konu edinme iddiasından vazgeçip, daha ziyade kuvvetli bir olasılıkla gerçekleşecek olanlara yöneldiği"ni savunmuşlardır.[59] Bunun yanı sıra, Boltzman ve Gibbs evren yaşlandıkça dünyanın olasılıkçı doğasının, düzensizlik ve rastlantısallık ölçüsü olan entropiyle beraber artış eğilimi gösterdiğini varsaymışlardır. Wiener'a göre, entropinin artmasıyla beraber kapalı sistemler "doğal olarak bozulma ve belirginliklerini kaybetme eğilimi gösterip, en düşük olasılık seviyesinden en yükseğe doğru, ayırt edici özelliklerin ve biçimlerin var olduğu bir düzen ve ayrışma durumundan bir kaos ve aynılık durumuna doğru bir seyir izler". Buna rağmen, evrenin bütününde enerji yoğunlaşmaları azalır, karmaşık yapılar çözülmeye uğrarken, evrendeki kapanımlı bölgeler –örneğin tekil insanlar– etraflarını kuşatan entropik kuvvetlere karşı koymak için geribildirim me-

58. Kurt Lewin, "Feedback Problems of Social Diagnosis and Action", *Human Relations* 1 (1947): 147-53, aktaran Richardson, *Feedback Thought*, 99.

59. Norbert Wiener, *The Human Use of Human Beings: Cybernetics and Society* (1950; yeniden basım, New York, 1967), 18.

kanizmalarına başvurarak rastlantısallık ve düzensizlikten nizam ve düzen üretmektedir. Yeni sibernetik bilimi, olasılıkçı bir dünyada işte bu döngüsel nedensellik mekanizmalarını tahlil eder. Wiener bu yeni bilimi, makineler ve tekil fertlerin yanı sıra, Eskimo, feodalite ve modern iş toplumlarındaki topluluk fenomenlerini inceleme doğrultusunda uyarlamıştır.

Mühendislikteki geribildirimin biyolojik ve toplumsal sistemlerin çetrefilliğini izah etmekte fazlasıyla sınırlı kaldığını öne süren araştırmacılar olmuştur. 1951'de Bertalanffy geribildirimin kapalı sistemlere has mekanik bir kavram olduğu, bu yüzden de organik ve toplumsal fenomenler gibi açık sistemlere uygun olmadığı eleştirisinde bulunmuştur.[60] Bertalanffy bileşenleri yalıtık olduğunda görülmeyen özelliklere sahip sistemler olarak iş gören canlı sistemler ile toplumsal sistemlerin evrimleşen döngüsel nedensel dinamiklerini hesaba katmak amacıyla yeni bir genel sistem teorisi geliştirmiştir. 1963'te Magoroh Maruyama, "ilk sibernetik"in esasen denetim amaçlı kullanılan negatif geribildirime veya sapma-azaltıcı işlemlere dayalı olduğunu öne sürmüştür, tıpkı Wiener'in, uçaksavar silahlarını hedefe yönlendirme ve ateşlemede insani hataları etkisizleştiren makinelerinde olduğu gibi. Maruyama, bunun yerine, bir ekonomideki ya da kentteki büyüme gibi toplumsal fenomenlerde devreye giren pozitif geribildirime veya sapma-artırıcı işlemlere dayalı bir "ikinci sibernetik" önermiştir. Maruyama'ya göre pozitif geribildirim, biyolojik ve toplumsal sistemlerin artan organizasyon seviyelerini ve karmaşıklığını açıklamaya daha uygundur. Maruyama bu karmaşık sistemlerin karmaşıklığını daha kesinlikli olarak izah etmek amacıyla pozitif ve negatif geribildirimlerin "işaretli nedensel döngü diyagramları"nı geliştirmiştir; bu diyagramlarda etkileşimli iki süreç arasında işleyen oklar pozitif ve negatif olarak işaretlenir.[61] Ele aldığımız bu yeni geribildirim sistemi analizleri, aynı şekilde, özgüllük-belirsizlik diyalektiğine örnek

60. Ludwig von Bertalanffy, "General System Theory: A New Approach to Unity of Science", *Human Biology* 23, 1 (1951): 353-54, aktaran Richardson, *Feedback Thought*, 121.

61. Magoroh Maruyama, "The Second Cybernetics: Deviation-Amplifying Mutual Causal Processes", *American Scientist* 51 (1963): 164-79.

teşkil etmektedir, zira burada da artan kesinlik zaman içinde daha fazla belirsizlik yaratır ve bu da kesinlik gereksinimini artırır.

Aradan geçen yirmi beş yıl içinde, karmaşık uyarlamalı sistemlere değgin teorilerde, çevreyle cisim, enerji ve malumat mübadelesi içindeki pozitif geribildirim süreçlerinden oluşan açık sistemlerde kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkinliğe ilişkin etkileşimli teoriler üzerinde durulmuştur. Ilya Prigogine'in 1977 Nobel Kimya Ödüllü dağılıcı yapılar buluşundan başlayarak, fizikçiler ve sosyal bilimciler döngüsel nedensellikle işleyen geribildirim mekanizmalarına dayalı dinamik sistem teorileri geliştirmişlerdir. Dağılıcı yapılar, Newtoncu dünyanın değişmez yapılarından farklılık gösterir. Bunlar, çevreleriyle olan etkileşimlerin bir sonucu olarak, dengesizlik yahut kaostan zuhur eden düzenli kimyasal yapılardır.[62] Prigogine, küçük girdilerin küçük sonuçlar doğurduğu çizgisel ilişkilerce yönetilen kapalı mekanik sistemlerin değişmezlik, düzenlilik ve dengeliliğini açıklayan Newtoncu modelin yerine, küçük girdilerin muazzam sonuçları harekete geçirdiği çizgisel olmayan ilişkilerin yönetimindeki açık kimyasal ve biyolojik sistemlerin değişkenlik, düzensizlik ve zamansal gelişimini irdelemiştir. Kendi kendini örgütleyen bu sistemler pozitif geribildirimden doğup, kendiliğinden yüksek örgütleme seviyelerine sıçrar, idame etmek için daha fazla enerji gerektiren değişken dağılıcı yapılar ortaya çıkarırlar. Bu nedensel sistemler öncelikle doğa ve biyoloji bilimleri alanında incelenmiş olsa da, neticede ekonomik döngüler ve siyasi devrimler gibi toplumsal süreçlerde de uygulanmıştır.

Tarihçiler 1990 yılı civarında çizgisel olmayan nedensel modelleri sosyal bilimlere ve tarihe tatbik etmeye girişmiştir. Alan Beyerchen, okyanus akıntıları ve nüfuz ekolojisi tahlilinde etkili olduğu görülen çizgisel olmayan analizin, (küçük nedenlerden küçük sonuçlar doğduğunu öngören) orantılılık ilkesinin geçerli olmadığı tarih analizine de uygun olduğunu belirtmektedir. Beyerchen bir yazısında şöyle der: "Tarihçiler için, küçük girdilerin orantısız bi-

62. Yapılar ve tarihsel önemi hakkında bkz. Ilya Prigogine ve Isabella Stengers, *Order Out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature* (New York, 1984), 12 vd; Türkçesi: *Kaostan Düzene: İnsanın Tabiatla Yeni Diyaloğu*, çev. Senai Demirci, İstanbul: İz, 1996.

çimde büyük sonuçlar doğurabileceği, büyük girdilerin ise küçük sonuçlar ortaya çıkarabileceği gerçeğinin hesabını verme zorunluluğu ortadan kalkmıştır; orantılılık ilkesinin ihlali, her türden etkileşimli, çizgisel olmayan sisteme içsel olan doğal düzenin bir parçasıdır aslında."[63] Çizgisel olmama durumu öncelikle fizik, kimya ve biyoloji alanlarında ortaya çıkmışsa da, bireysel seçimlerle rastlantıların muazzam sonuçlar doğurduğu, zaman ve bağlama bağlı bir olaylar sistemi olan tarihin yorumlanışında da yankı bulmuştur. Sonraları Beyerchen, Carl von Clausewitz'in, sonuçların başlangıç koşullarına son derece duyarlı olduğu bir fenomen olan savaşa değgin teorisini çizgisel olmayan bir analize tabi tutmuştur.[64] Randoph Roth ise Beyerchen'ın yolundan giderek, orantılılık, (karmaşık yapıdaki fenomenlerin basit fenomenler yoluyla çözümlenebilir olduğunu öngören) toplanırlık yahut (her nedenin ancak bir sonucu olabileceğini öngören) tekanlamlılık ilkeleriyle sınırlanmamış bir sosyal bilimde çizgisel olmayan analizi irdelemiştir. Roth, fizik ve biyoloji bilimlerini dönüşüme uğratmanın yanı sıra, sosyal bilimi "çizgisel eğretilemelere ve düşünümsel olmayan ampirik modellere" tabiyetinden kurtaran çizgisel olmayan matematik devrimini dört gözle beklemiştir.[65]

Saydığımız hareket sistemlerine değgin nedensel teoriler, nedensel bilginin artan kesinlik, karmaşıklık ve belirsizliğine dair bir değerlendirme sunmaktadır. Bunlar karmaşık bağdaşır sistemlerin çoklu nedensel etkileşimlerini daha kesinlikli şekilde izah ederken, bir yandan da klasik fiziğin talep ettiği bir kesinlik derecesiyle açıklanamayan yeni örüntüler, kendi kendini etkinleştirme ve çok düzeyli nedensellik örüntüleri açığa çıkarmıştır. İnsanlar, kendi kendilerini etkinleştiren ve yenilik yaratmak için çevreleriyle etkileşimde bulunan karmaşık, dinamik sistemlerdir. İnsan davranışı Newtoncu kesinlikle açıklanamaz olup, daha ziyade, kaçınılmaz olarak

63. Alan Beyerchen, "Nonlinear Science and the Unfolding of a New Intellectual Vision", *Papers in Comparative Studies* 6 (1989): 45.

64. Alan Beyerchen, "Clausewitz, Nonlinearity, and the Unpredictability of War", *International Security* 17, 3 (Kış 1992/93): 59-90.

65. Randolph Roth, "Is History a Process? Nonlinearity, Revitalization Theory, and the Central Metaphor of Social Science History", *Social Science History* 16, sayı 2 (Yaz 1992): 203 vd.

belirsiz nitelikli yorumsal izahlar gerektirir. Alicia Juarrero'nun da belirttiği gibi, "Dinamik bir evrende yaşıyorsak, böylesi karmaşık sistemlerin sergilediği yenilik ve yaratıcılık, gerçekten de ebedi, değişmez ve evrensel kesinliğin sonunu işaret etmektedir".[66] Walter J. Freeman 1995'te çizgisel olmayan analizi, en basit nörolojik işlevlerde dahi beynin bütününden aldığı pozitif geribildirim sonucunda işleyen, kendi kendini örgütleyen, karmaşık bir bağdaşır sistem olan insan beyni modeline uygulamıştır. Freeman söz konusu beyin teorisini, Foucault'nun, sosyal bilimler alanında son otuz yılın belki de en etkili yöntemsel söylemi olan toplumda bilgi ve iktidar teorisine benzetmiştir.[67]

Foucault'nun bir iktidar ilişkileri alanı olarak toplumda döngüsel nedensellik tahlili, yine özgüllük-belirsizlik diyalektiğini izhar etmektedir. Foucault'nun iktidar teorisi, mekanik ile yerçekimi kuvveti yasalarının siyaset alanındaki uygulamasının bir eleştirisi olarak okunabilir. "İktidarla kastettiğim, ... bir grubun diğeri üstünde kurduğu genel bir tahakküm sistemi, etkileri müteakip türetmelerle yapının bütününe yayılan bir sistem değil." Foucault'ya göre iktidar, egemen gücün tek bir meşru yönetici ya da sınıftan kaynağını aldığı siyasette olduğu gibi, tek bir kaynaktan çıkma yalınkat bir güç değildir. İktidar "işleyiş gösterdiği alana içkin bir güç ilişkileri çokluğu"dur. En üst kademesinden en alt kademesine (ve en alt kademesinden en üstüne), merkezinden kıyısına (ve kıyısından merkezine) kadar toplumun genelinde dolaşıma giren birbirine bağlı güçlerden örülü karmaşık bir ağdır. İktidar otorite mevkilerinden değil, akademik disiplinlerden meyhane laklaklarına kadar toplumun her yanında üretilen sonsuzca değişken ve çok yönlü söylemlerden gelen beyanlar yoluyla ifa edilir. "İktidar, her şeyi kuşattığı için değil, her yerden geldiği için her yerdedir." İktidar çizgisel bir minvalde aktarılmaktan çok, negatif ve pozitif geribildirimle deveran eder. Negatif bakımdan, normlar dikte edip, ödül ve cezayı meşrulaştırmak yoluyla insan davranışına sınır koyar; pozitif bakımdansa ufak nedenleri büyük ve öngörülemez sonuçlara çevirir.

66. Juarrero, *Dynamics in Action,* 223.

67. Walter J.Freeman, *Societies of Brains: A Study in the Neuroscience of Love and Hate* (Hillsdale, N.J., 1995), 51-3.

İktidar, aynı zamanda, pozitif ve negatif güçlerin diyalektik bir etkileşimi, "eşitlikçi olmayan, değişken ilişkilerin bir etkileşimi" dir.[68] İktidarın söylemi uygulamada pek çok şekilde ifade bulur: terimler ve bilimsel teorilerin temel tanımlamalarında olduğu kadar, hastalık ile sağlığa, doğruluk ile yanlışlığa, iyi ile kötüye, meşruiyet ile suça ilişkin resmi fikirlerde. İktidar ilişkilerinin stratejik alanı, iktidarı ifa edenler denli ona tepki gösterenleri de içine alır. Toplum cinsel sapığı ve suçluları yabancılar olarak iktidar söylemleriyle tanımlar, diğer yandan toplumun kendisi kendi normallik ve sapkınlık nosyonlarını tayin etmek için bu yabancılara ihtiyaç duyar.

Foucault'nun söylemlerin çokluğu, karmaşık etkileşimi ile toplumdaki anlam ve işlevinin değişken doğasına ilişkin tahlili, on dokuzuncu yüzyıl sosyal bilimlerinin pozitivist görüşleriyle, hatta modern sosyolojinin kurucuları Durkheim ve Weber'in rasyonalist varsayımlarıyla tam bir zıtlık içindedir. Foucault'nun otoritesi son yıllarda 1980'lerdeki yüksek mevkiinden düşmüşse de, felsefesi postmodern sosyal bilimlerin odağındaki konumunu korumaktadır. Foucault felsefesinin tek bir iktidar veya meşruiyet kaynağının otoritesine karşı çıkışı, yirminci yüzyıl sonu toplum teorisinin, toplumun nedensel rolüne dair bilgimizin son derece olasılıkçı ve belirsiz doğasının altını çizmektedir. Yazarın ölümü (Tanrı'nın ölümüne ek olarak); nesnellik, ilerleme ve büyük tarihsel anlatılar konusunda şüphecilik; gerçek ile sahte arasındaki sınırın kalkması; sömürgecilik sonrası, çokkültürlülük ve küreselleşme; yapıbozum, dağılma ve belirlenemezcilik; kesinliğin sonu, kanonik anlayışa saldırı ve metinlerin artarak bilgi ve iktidar söylemlerine dönüşmesi. Bütün bunlar, otorite, egemenlik, ahlak ve nedenselliğe değgin Viktorya dönemi fikirlerini altüst eden modernist ve postmodernist dünyanın tarihsel olarak ayırt edici unsurlarıdır. Bu dönüşümün kalbinde ise, son bölümümün konusunu oluşturan fikirlerin nedensel rolüne değgin yeni bir kavrayış bulunmaktadır.

68. Michel Foucault, *The History of Sexuality* I.cilt, *An Introduction* [1976]; (çev. New York, 1978), 92-94; Türkçesi: *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı, 1996. Ayrıca bkz. Foucault, "Lecture Two: 14 Ocak 1976", *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*, haz. Colin Gordon (New York 1980), 92-108.

8

FİKİRLER

ROMANCILAR, cinayetleri anlaşılır kılmak amacıyla fikirleri kimi zaman eylemin esas nedeni olarak sunar. Bu bölümün konusunu da işte bu fikirlerin tarihi oluşturmaktadır.

İnceleme kapsamına aldığım dönemin başından sonuna dek, cinayet eylemi gerek edebiyat klasiklerinde gerekse ticari kaygılarla yazılmış kitaplarda mütemadiyen kötü addedilmiştir. Değişen tek şey, bu eylemleri harekete geçiren Yahudi-Hıristiyan ideallerine dayalı ahlaki ve dinsel kavramların açıklayıcı rolüdür. Önceki bölümde de belirttiğim gibi, psikiyatrlar açıklamalarında ahlaki ve dinsel yargıların yerine giderek tıbbi ve psikiyatrik yargıları koyarken, hukukçular adli ve toplumsal analizlere yönelmeye başlamıştır. Bu bölümde ise, ahlaki ve dinsel yargılardan kopan filozoflarla edebiyatçıların, bunların yerine estetik ve varoluşçu yorumlara yönelmesi üstünde durulacaktır. Bu yeni yönelim doğrultusunda, cinayetler de kötülük ve günah bağlamında ele alınmaktan çıkarak, daha çok yaratıcılık ve kendini tanımlama bağlamında değerlendirilmeye başlanmıştır. Söz konusu dönüşüm özgüllük-belirsizlik diyalektiğine uygunluk sergilemektedir; zira ahlaki ve dinsel fikirlerin nedensel rolüne dair eleştirel tahlillerde bu fikirlerin kendilerine has tarihsel ve psikolojik kökenlerine ilişkin kavrayış giderek daha detaylı bir hal alırken, romanlardaki cinayetin neden ve gerekçelerini anlamaya yönelik estetik ve varoluşçu fikirlere ilişkin yorumlar yerleşik değerlere aykırı, olasılıkçı ve belirsiz bir nitelik kazanmıştır.

Nietzsche

Sanatçı ve aydınlar, on dokuzuncu yüzyıl boyunca dinsel inanç hususunda şiddeti giderek artan bir buhran yaşamışlardır. Bu manevi kargaşanın alevini bilhassa yükselten ise, Nietzsche'nin Tanrı'nın ölümünü ilan eden duyurusu, iyi-kötü ahlaki ayrımına saldırısı, Batı ahlakına yönelik eleştirel soykütük çalışması, ahlak değerlerinin yerine estetik, en nihayet varoluşçu değerleri olumlaması ve olumlayıcı benlik felsefesidir. Nietzsche'nin kaleme aldığı düşünceler, dinsel ve ahlaki fikirlerin nedensel rolünden estetik ve varoluşçu fikirlerinkine doğru bir seyir izleyen modernist geçişin merkezinde konumlanmakta, bundan dolayı da bu bölümün düşünsel eksenini oluşturmaktadır.

Nietzsche'nin dine yönelik saldırısının derinlerinde, kaynağını dindar bir Protestan Alman ailesinden alan kişisel tecrübesi yatar. Babasıyla büyükbabaları Lutherci papazlar olan Nietzsche, dört yaşında babasının ölümünden sonra, görkemli bir baş kilisenin idaresinde olan Naumburg'da, sofu annesiyle teyzelerinin elinde yetişir. Böylece Nietzsche küçük yaşlardan itibaren, tutkuyla karşı çıktığı kuvvetli Hıristiyan inancı üstüne derin düşüncelere dalma imkânı bulmuştur. Özfarkındalığı derinleştiren disiplinlerinden ve içgörülerinden dolayı Yahudi ve Hıristiyan ruhani liderlerine saygı duyarken, onların öte dünyacılığı, çileciliği ve günah anlayışından hiç hazzetmemiştir. İsa'nın ahlaki yürekliliğine hayranlık duyarken, ötekileri kurtarabileceği yönündeki inanışı ve çarmıha gerilme simgeciliğini reddetmiştir, zira Nietzsche'ye göre bunlar, insanın böylesi dehşet verici bir kefaret gerektiren devasa suçluluk yükünü ifade etmektedir.

Böyle Buyurdu Zerdüşt'te Nietzsche, adını eski Pers filozofu Zoroaster'den alan sözcüsü Zerdüşt'ün ağzından Tanrı'nın ölümünü ilan eder. Nietzsche'nin sonradan açıkladığı gibi, Zerdüşt "şeylerin işleyiş mekanizmasını döndürenin iyiyle kötü arasındaki savaş olduğunu gören ilk kişi"dir. Zerdüşt, ahlakı "kendi başına bir kuvvet, neden ve amaç olarak metafizik alana" aktarır, böylelikle "ahlak denen bu en belalı hatayı" yapmış olur.[1] Kadim filozof Zoroaster bıkıp usanmadan bu ahlakın temelini sorgulamış olmasına rağmen, ardın-

dan gelenler onun eleştirel yaklaşımını yitirerek, iyi-kötü ayrımını resmi bir dinin ve yerleşik ahlak yasasının temeline oturtmuştur. Nietzsche modern bir Zerdüşt'ün sözcülüğünde konuşarak, kadim filozofun, Tanrı'nın ölümü ilanıyla Zerdüşt'e kulak verenleri afallatan eleştirel ruhunu geri çağırır. Bu olağandışı iddia, Batı din ve ahlakının temeline yönelik felsefi soruşturmadaki bir dönüm noktasını imler. Söz konusu iddia, modern dünyada geleneksel inancın pozitivizm, materyalizm, rasyonalizm ve bilimde kaydedilen gelişmelerce ölümcül şekilde zayıflatıldığını ifade etmektedir. Buna mukabil, kimi gelenekçi inananlar bütün değerleri terk edip, kendilerini nihilizmin kollarına bırakma yoluna girmiştir. Bu, tam da Nietzsche'nin yaşadığı dönemin en büyük manevi tehdidi addettiği eğilimdir. Söz konusu tehdit *Karamazov Kardeşler*'de katil Smerdyakov tarafından ölümcül bir uca taşınmıştır. Smerdyakov işlediği cinayeti, Ivan Karamazov'un durmadan tekrar ettiği bir iddiayla aklileştirir: Tanrı yoksa "her şey mubah"tır.

Nietzsche Hıristiyan ahlakının, ironik biçimde, insan mükemmeliyetine yönelik en büyük tehdit olabileceği kanısındadır.[2] İnsanı "fiilen olası *en yüksek kudret ve ihtişam*"a ulaşmaktan alıkoyduğu için, ahlakın kendisini suçlamak gerekmektedir.[3] Nietzsche daha anlamlı bir yaşama giden yolun, "iyinin ve kötünün ötesi"ne geçerek Hıristiyan ahlakı dahil bütün değerleri yeniden değerlendirmekten geçtiğini ileri sürer. Aynı adı taşıyan kitabında Nietzsche, okurlarını özgürlük, onur ve özgüveni baltalayan, kişiyi kendisiyle alay etmeye ve kendine zarar vermeye teşvik eden cesaret kırıcı Hıristiyanlığın üstesinden gelmek için "ahlaküstü" bir alana geçerek daha derinlikli ve özfarkındalık sahibi olmaya çağırır.[4] Hıristiyan-

1. Friedrich Nietzsche, *Ecce Homo* [1888], çev. Walter Kaufmann (New York, 1967), 328; Türkçesi: *Ecce Homo*, çev. Can Alkor, İstanbul: YKY, 2000.

2. Nietzsche'nin ahlak felsefesiyle ilgili olarak bkz. Brian Leiter, *Nietzsche on Morality* (Londra, 2002); Simon Way, *Nietzsche's Ethics and War on "Morality"* (Oxford, 1999).

3. Friedrich Nietzsche, *On the Genealogy of Morals* [1887], çev. Walter Kaufmann (New York, 1967), 20 (göndermelerin hepsi aynı basıma yapılmaktadır); Türkçesi: *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*, çev. A. İnam, İstanbul: Yorum Sanat, 2001.

4. Friedrich Nietzsche, *Beyond Good and Evil* [1886], çev. Walter Kaufmann (New York, 1966), 60 (göndermelerin hepsi aynı basıma yapılmaktadır); Türkçesi: *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, çev. A. İnam, İstanbul: Say, 2003.

lık, iddialılık ve mükemmeliyet pahasına itaatkârlık ve sıradanlığı besleyen bir sürü ahlakını telkin eder. Bunun yanı sıra Nietzsche, hazzı en yüksek dereceye çıkarmaya yönelik faydacı amacı da hedef almıştır; zira bu amaç alelade fiziksel hazları ve sıradan sanatsal duyarlıkları beslemektedir. Nietzsche bunun yerine yeni bir ahlakı savunmaktadır; sıradan hazlarla estetikten yoksun beğenileri değil, mükemmeliyeti kendine amaç edinen yeni bir insan tipini, "üstinsan"ı istemektedir. "En yalnız, gözlerden en uzak, en ayrıksı olabilen, iyinin ve kötünün ötesine geçip kendi erdemlerini yaratan, çelikten bir istence sahip insandır en güçlü olan" (139).

Nietzsche'nin alışılmış ahlak yasasını yeniden değerlendirmeye yönelik felsefesi, bilhassa cinayet gibi ahlaksız eylemleri haklı çıkarma arayışı içinde olanlar arasında yanlış anlamaya davetiye çıkarmıştır. Halbuki Nietzsche kendini bir "ahlak karşıtı" olarak tanımlasa bile, ahlak yasalarını doğrudan çiğnemeyi savunmaz. Bilakis cesareti, dürüstlüğü, cömertliği, hatta nezaketi yüceltir. İyinin ve kötünün ötesine geçme çağrısında bulunan Nietzsche, bu yola okurlarını kötülüğe değil, iyi-kötü ayrımının temelini yeniden gözden geçirerek, bu ayrımın, Hıristiyanlıkta yaşamı olumsuzlayan değerini görmeye teşvik etme gayesi güder. Nietzsche'ye göre Hıristiyanlık, gücünü ebedi cehennem azabı korkusundan alan yasaklayıcı bir "yapacaksın", "yapmayacaksın"lar listesi sayesinde ayakta durmaktadır. Hıristiyan ahlakı insan varoluşu üstünde fren işlevi görür, buna karşılık Nietzsche varoluşu idare edecek yeni bir ruh arayışındadır. İyi-kötü ayrımının ötesine geçmek, bu ayrımın sınırlarını görmeyi, bakışı onun ötesine çevirmeyi, yaşamı olumlayan başka değerlere kucak açmayı ve kendini geliştirmeyi gerektirir.

Nietzsche *Ahlakın Soykütüğü Üstüne* (1887) adlı yapıtında, Yahudi-Hıristiyan ahlakının tarihsel, psikolojik ve fizyolojik kökenlerinin izini sürer. Nietzsche'nin tarihsel çözümlemesi "ahlakta köle başkaldırısı"na kadar gider, ki bu başkaldırı Mısır'daki kölelikleri sırasında Yahudilerce başlatılmıştır. Köle Yahudilerin efendilerinin ahlakı, efendilerin iktidarını (servetleri, güçleri, sağlıkları ve istençlerini) koruma işlevi gören olumlu değerlerden türetilen iyi-kötü ayrımına dayanmaktadır. Bu ayrım doğrultusunda, efendiler "iyi"yi hakir köleleriyle özdeşleşen "kötü" değerlere (yoksulluk, zayıflık, hastalık, edilgenlik) karşıt olarak konumlandırmıştır. Köle

başkaldırısına öncülük eden, hınçla dolu olan ve intikam için can atan Yahudilerdir. Köleler yeni ahlaklarını efendilerinin zulmünü idame ettirerek haklı gösteren değerler temeline oturturken, bunu söz konusu ayrımın bir tersine çevrilmesiyle gerçekleştirmişlerdir; efendilerin zulmünü olumlayan değerlere "kötü" yaftası yapıştırmış, kendi aşağı konumlarını yücelten değerlerde temellenen yeni "iyi" anlayışını ise buna karşıt biçimde tanımlamışlardır. Dolayısıyla ahlakta kölelerin başkaldırısıyla beraber, tutku, şeref, güç ve kendi değerlerini savunma kötü olarak konumlandırılırken, iffetli, gösterişsiz, zayıf ve kendini-yadsıyıcı olma iyi olarak tanımlanmıştır. Nietzsche bu ahlak devriminin başlangıcını, Hıristiyanlığın uysal, gösterişsiz, mazlum, açıkgözlü, iffetli ve sıradan olmayı baş tacı eden türetilmiş, insanı kendini olumsuzlamaya sevk eden mesajından mesul tuttuğu Yahudilere dayandırmaktadır.

Nietzsche psikolojik çözümlemesinde, kaynağını en sıradan ve küçük düşürücü psikolojik süreçler olan hınç, suçluluk ve kendini yadsımadan aldığını düşündüğü Hıristiyan ahlakının sözde ilahi kökenini bu yolla altüst eder. Fizyolojik çözümlemesinde ise Hıristiyanlığın duyumculuğa saldırısını inceler. Hıristiyanlık kendisini yaşamı olumlayan bir umut dini olarak sunsa da, inananlar üstündeki güçlü hükmü, yaşamı olumsuzlayan bir çilecilik ve günahkârlık mesajının getirisidir. Hıristiyanlık bıkkınlığa karşı güç ve azmi telkin ediyor görünse de, çarmıhtaki İsa imgesiyle dile gelen zayıflık ve aczi yüceltmektedir aslında. Görünüşte mutluluk umudu ile ilahi adalet vaat ediyor olsa da, gerçekte ıstırapla adaletsizliği yüceltmekte, bunu da, Tanrı'nın özünde masum olan oğlunu kökeni ilk günaha –iyi ile kötünün bilgisini taşıyan bilgi ağacının meyvesini bilerek yiyip Tanrı kadar bilge olmaya kalkışarak Tanrı'nın emrine karşı gelmeye– dayanan aşağı insan günahları için kurban etmesini acı verici şekilde hatırlatmak yoluyla yapmaktadır. Hıristiyan ahlakının değişmez tarihsel, psikolojik ve fizyolojik kökenlerini oluşturduğu gibi, onun Hıristiyan inananlar üstündeki güçlü hükmünü açıklayan, işte bu ilk günah (itaatsizlik ve bilgiye erişme cesareti) ile onun müteakip her cinsel birleşme ediminde biyolojik olarak tekrarlanışıdır.

Nietzsche yolundan gelenlere iyi ile kötünün ötesine geçme çağrısında bulunarak, ahlaki olmayı içeren, ama esasen ahlak tarafından belirlenmeyen yeni bir varoluş şekli salık vermektedir. Nie-

tzsche'nin çağrısındaki "öte", insan varoluşunun yeni bir aşamasına, onun için yeni bir değerlendirme temeline –yani estetiğe– bunun da ötesinde, varoluşsal tabir edilen bir değerlendirmeye tekabül eder. Nietzsche'nin felsefe tarihindeki çığır açıcı etkisini açıklamak amacıyla varsayımsal bir örneğe başvuracağım. Bir on dokuzuncu yüzyıl filozofundan bir kişinin varoluşunu değerlendirmesi istenseydi, metafizik, epistemoloji, etikten hareketle, yaşadığı dönemin tanımlayıcı felsefi ayrım ve kategorileri bağlamında bir açıklama yapmak zorunda kalırdı. Yani, kişinin ne tür bir kendilik olduğunu, özgür mü yoksa belirlenmiş mi olduğunu (metafizik), sahip olduğu bilginin kaynağı ile geçerliliğini (epistemoloji), ötekilere karşı nasıl davrandığını ve bu davranışının iyi mi kötü mü sayılacağını (etik) izah ederdi. Nietzsche ise, varoluşun *değerini* değerlendirmenin yeni bir yolunu sunmaktadır: güzellik-çirkinlik ayrımını öngören, buna karşılık sanatçının istenç ve ruhuna mahsus bir değerlendirme. Bu bağlamda, sanatçıyla kastedilen, kendi benliğini ve değerlerini özgürce şekillendiren kişidir. Nietzsche'nin kendisi de sözcüklerle çalışan bir sanatçı olduğu denli, sanatsal terminolojiyi nasıl yaşanması gerektiğine atfen mecazi yolla kullanan bir yaratıcıdır. Bunun yanında, estetik ayrıma paralel, ama daha temel bir başka ayrım ortaya atar; bu ayrım, varoluşun gücüne karşı güçsüzlüğü bağlamında tanımlanmaktadır. Nietzsche Hıristiyan aziz modeli yerine, büyük sanatçı modelini ileri sürer; sonrasında onun yerini alacak olansa, daha anlamlı bir hayat yaşayan "üstinsan"dır.[5] Nietzsche'nin üstinsan felsefesi, varoluşun anlamına yönelen, modern varoluşçuluk olarak tanımlanan yeni bir felsefi soruşturma alanına odak oluşturur.[6]

5. Nietzsche'nin estetik vurgusu için bkz. Alexander Nehamas, *Nietzsche: Life as Literature* (Cambridge, Mass., 1985); Türkçesi: *Edebiyat olarak Hayat*, çev. Cem Soydemir, İstanbul: Ayrıntı, 1999. Alan Megill, "Friedrich Nietzsche as an Aestheticist", *Prophets of Extremity: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida* (Berkeley, 1985), 29-102; Türkçesi: *Aşırılığın Peygamberleri*, çev. Tuncay Birkan, Ankara: Bilim ve Sanat, 1999.

6. Filozoflar antikiteden bu yana varoluşun değerini sorgularken, bu soruşturma, varoluş felsefesinin modern varoluşçuluğun kalbinde durmasında olduğu gibi geleneksel felsefeye odak oluşturmamış, yüzyıllar boyunca felsefi soruşturmanın geleneksel alt alanları arasında kollara bölünmüştür.

Nietzsche estetik ayrımı, Sokrates'in aşırı derecede usa dayalı felsefesi karşısında Yunan tiyatrosunu yaşamda bir anlam kaynağı olarak göklere çıkardığı *Tragedyanın Doğuşu*'nda (1872) ortaya koyar. Kitaba yazdığı 1886 tarihli yeni önsözde, Nietzsche bu ayrımın tarihsel önemini ayrıntılı olarak açıklar. "Richard Wagner'e atfedilen [ilk] önsözde, ahlak *değil* sanatın insanın gerçek *metafizik* etkinliği olduğu zaten belirtilmiştir." Metafizik tabiriyle Nietzsche sanatın asli doğasını teşkil eden temeli kastetmektedir. "Kitabın kendisindeyse," der Nietzsche, "dünyanın varoluşunun ancak estetik bir fenomen olarak haklı çıkarılabileceği iddiası farklı şekillerde tekrarlanmaktadır."[7] Nietzsche varoluşun sanatsal değerlendirmelerle yahut güzel veya çirkin dış görünüşlerle değil, yaşamdaki en büyük karşı çıkışları ortaya koyup en büyük tatminleri arz eden sanatsal başarılara benzer yaşama biçimleriyle haklı çıkarılabileceğini savunmuştur. Kutsal kitabın bir yorumu olarak Hıristiyan sanatı, gerçek sanat değildir. Gerçek sanatçılar putkırıcılardır. Onlar "ayartıcı, cezbedici, zorlayıcı, yıkıcı olan her şeye tekinsiz bir erişime sahiptir". Onlar "mantığın ve düz çizgilerin doğuştan düşmanlarıdır; her daim aşina olmayanın, yabancı, muazzam, çarpık ve kendi içinde çelişkili olanın peşindedir".[8] Sanatçı manen Deccal'dir; Nietzsche de kendisini böyle tanımlar. İsa'ya saygı duysa bile, onun sözde Mesih, yani Kurtarıcı rolünü reddeder, zira insanları kendilerinden başka hiç kimse kurtaramaz. Nietzsche, İsa Mesih'in gerçekleştireceği ilahi kurtuluşun olanaksızlığını savunması anlamında bir Deccal' dir. Sanatçı, insan yaratıcılığının olanaklarını gözler önüne sermek yoluyla insana kendi kurtuluşunu gerçekleştirme sorumluluğunu almasını hatırlatması bakımından Deccal'dir. İlahi kurtuluş olanaksızdır, zira Tanrı yoktur, ayrıca yaşamın ebediyen boş tuvaliyle yüz yüze kalan bizler her daim müteredditd ve tehdit altındayızdır.

Şen Bilim'de Nietzsche mükemmeliyete erişmiş "yüksek insanlara" mahsus bir özellik olan estetik ve varoluşsal niteliklerin birle-

7. Friedrich Nietzsche, *The Birth of Tragedy* [1872], çev. Walter Kaufmann (New York, 1967), 22; Türkçesi: *Tragedyanın Doğuşu*, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İthaki, 2005. Kitaptaki pasajlardan birinde şöyle deniyor: "Varoluş ve dünya ancak *estetik bir fenomen* olarak ebediyen *haklı çıkarılabilir*" (52).

8. *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, 197.

şimini izah eder: "İnsanın kişiliğini 'şekillendirmesi' –ne muazzam ve az bulunur bir sanat! Bu sanat, kendi doğalarının bütün güç ve zaaflarını tahkik edip, sonra da bunların hepsini, her biri sanat ve sağduyu gibi görünecek, zaaflar bile göze hoş gelecek şekilde, sanatsal bir plana oturtanlarca icra edilir."[9] Bu pasaj, Nietzsche'nin yaşamın itici gücü olarak ileri sürdüğü güç istenci kavramıyla akla gelen kaba güç vurgusunu hafifletmektedir. Güç istenci başkaları üzerinde ifa edilmekten ziyade, benlik tarafından dış koşullar karşısında ve daha da önemlisi, yapmaya yahut yaratmaya yönelik olarak benlik üzerinde icra edilir; zaten Almanca güç kelimesinde de *–machen* (yapmak) fiilinden türetilen *Macht–* bu anlam ön plana çıkar. Nietzsche'nin varoluşçu benlik felsefesinde sanatsal başarının önemini ortaya koyan örnekler, filozof tarafından sıklıkla "yüksek insanlar" olarak bahsedilen usta sanatçılardır: Homeros, Sofokles, Shakespeare, Goethe, Beethoven ve ilk dönem Wagner.

Böyle Buyurdu Zerdüşt'te Nietzsche'nin benlik felsefesinin merkezinde üstinsan figürü yer almaktadır. Nietzsche'nin karşı karşıya kaldığı başlıca iletişim sorunu, Zerdüşt'ün, benimsedikleri ahlak yasasının ve dinsel inancın anlamını ciddiyetle sorgulamaya karşı çıkan dinleyicilerle karşılaştığında yaşadığına benzer. Nietzsche, söz konusu sorgulamanın tabiatındaki zor varoluşsal seçimi iki karşıt tiple tasvir eder: mutluluk arzusuyla hareket edip toplumsal törelere boyun eğen, düşünme meyli olmayan "son insan" tipi ile mevcut tüm değerleri yaratıcılıkla sorgulamak yoluyla varlığının anlamını cesurca araştırıp biteviye daha yaratıcı ve anlamlı değerler koyma peşine düşen "üstinsan". Üstinsana giden yolu göstermek amacıyla bu tiplere başvuran Nietzsche, bu yolla daha iyi insan olmaya yönelik bir projeden ziyade, kişiye, olduğundan daha eksiksiz ve derinlikli bir varoluşu seçmenin yolu olarak kendi varoluşunun anlamını eleştirel bir gözle sorgulamasına yönelik yeni bir yaklaşım sunmaktadır. Nietzsche sonraki eserlerinde, *Ecce Homo*'da *Zerdüşt*'e atıfta bulunduğu pasajları saymazsak, "üstinsan" terimini kullanmaktan vazgeçmiştir.

9. Friedrich Nietzsche, *The Gay Science* [1882-87], çev. Walter Kaufmann (New York, 1974), 290; Türkçesi: *Şen Bilim*, çev. Ahmet. İnam, İstanbul: Say, 2002.

Nietzsche'nin negatif amacı, insanı öte dünyacılıkla kendini yadsımaya teşvik ettiğini ve mükemmeliyetle örtüşmediğini düşündüğü Hıristiyan dini ile ahlakının insan varoluşundaki etkili nedensel rolünü eleştirel bir çözümlemeden geçirip engellemektir. Nietzsche bunun yerine, mükemmeliyete varma gayesi doğrultusunda güç istencini etkinleştiren, yaşamı olumlayan bir varoluş biçimi önermektedir. Nietzsche'nin gerek negatif gerekse pozitif felsefesi, özgüllük-belirsizlik diyalektiğinin esaslarını ihtiva eder. Nietzsche Yahudi-Hıristiyan ahlakının bütünleşik ve ilahi esinle oluşturulmuş kutsal bir öğreti olduğu inancına karşı çıkarak, belirli seküler kökenlere –tarihsel, edebi, filolojik, psikolojik, fizyolojik– sahip çok yönlü ideolojik bir teşekkül olarak gördüğü bu ahlakı eleştirel çözümlemeye tabi tutar. Nietzsche klasik felsefeye, antik tarihe, hatta iktisat teorisine başvurarak iyi-kötü için kullanılan sözcüklerin izini borçlu-alacaklı ilişkisine kadar sürmüştür. Eski ruhani liderlerdeki hınç ile suçluluk hissini araştırmak için psikolojiden; Hıristiyanlıktaki çilecilik ile baskıcı ahlak yasasını aydınlatmak için filolojiden yararlanmıştır. Teologlar rastlantıların her şeye vâkıf bir Tanrı'nın takdiri olup, yaşamdaki nihai tasarımın kanıtı olduğunu kabul ederken, Nietzsche böyle bir tasarımı reddederek varoluşun esas itibariyle olasılıkçı olduğunda diretmiştir. Bunun yanı sıra, Nietzsche gerek eylemlerin apaçık tasarlanmış amaçları gerçekleştirmeye yönelik akılcı istencin sonucu olduğu fikrini, gerekse tarihi yöneten Hegelci bir mutlak akıl anlayışını reddedip, varoluşa dair kavrayışın muzipçe akılsızlıklara da yer vermesi gerektiğinde ısrar etmiştir. Zerdüşt "bütün şeylerin üstünde Rastlantı seması, Masumiyet seması, Şans seması yükselir," der.[10] Nietzsche kendisini izleyenlere, onları "amaç himayesindeki kölelik"ten kurtarıp, kadim şans değerini geri getireceğini söyler. Üstinsana giden yol, sanatsal yaratıma giden yol gibi umulmadık şeyler ve tehlikelerle doludur. Yine de, Nietzsche'nin rastlantıları olumlaması, gelişigüzel tiplere değil, risk alma istencini gösterenlere bir övgüdür. İroniktir ki, "en zorunlu/gerekli ruh", müziğe mizah katan bir müzisyen gibi, olum-

10. Friedrich Nietzsche, *Thus Spoke Zarathustra* [1883-85], çev. Walter Kaufmann (New York, 1978), 166; Türkçesi: *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, çev. Turan Oflazoğlu, İstanbul: Cem, 1999.

sallığı isteyendir. Büyük sanatçılar bir seçim fukaralığı değil, ustalıklı bir şans orkestrasyonu icra eder. Nietzsche'nin Hıristiyan ahlakı eleştirisi ile üstinsan olumlaması da belirsizliğe kucak açmaktadır. "Tanrı öldü", insan deneyiminin belirli bir zemininin, mutlak bir ilk ya da son nedenin, güvenilir bir ahlak standardının ve mutlak bir hakikatin olmadığı anlamına gelir. Nietzsche'nin *Zerdüşt*'te ortaya koyduğu gibi, bir teki bile mutlak bir felsefi temele dayanmayan ya da mutlak biçimde doğru olmayan bin bir değer vardır. Nietzsche'nin üstinsan felsefesi, kişiyi, ilerledikçe daha esrarengizleşen bir patikada yolunu bulmaya teşvik eder.

Spengler, Freud, Buber, Heidegger, Sartre, Camus, Jaspers, Foucault, Derrida gibi önemli düşünürlerin yanı sıra, Wedekind, Kafka, Hesse, Mann, d'Annunzio, Gide, Malraux, Bataille, Shaw, Lawrence, Joyce ve Dreiser gibi yazarlar üstünde de büyük bir kültürel etkiye sahiptir Nietzsche. Aynı zamanda, feministler (Hedwig Dohm, Helene Stöcker), dansçılar (Isadora Duncan, Vaslav Nijinsky), bestekârlar (Richard Strauss, Gustav Mahler) ve sosyologlar (Ferdinand Tönnies, Georg Simmel) üstünde de etki yapmıştır. Alman dışavurumcuları, İtalyan fütüristleri ve Fransız gerçeküstücülerin yanı sıra sosyalist, anarşist ve emperyalistlere de esin kaynağı olmuştur. Irkçılık, faşizm ve Nazizm yanlılarının büyük filozofun yanlış bir üne kavuşmasına yol açmasıyla, Walter Kaufmann'dan bu yana pek çok araştırmacı bu konuya el atmak durumunda kalmıştır.[11]

Nietzsche felsefesi, dinsel ve ahlaki cinayet açıklamalarının modernist romanlardan çekilişinin de başlıca nedenlerinden biridir.

11. Walter Kaufmann, *Nietzsche: Philosopher, Psychologist, Antichrist* (Princeton, 1950); David S. Thatcher, *Nietzsche in England 1890-1914: The Growth of a Reputation* (Toronto, 1970); Patrick Bridgewater, *Nietzsche in Anglosaxony*, Leicester, 1972; Pierre Boudot, *Nietzsche et l'au-delà de la liberté: Nietzsche et les écrivains français de 1930 à 1960* (Paris, 1970); H.G. Kuttner, *Nietzsche-Rezeption in Frankreich* (Essen, 1984); Edith W. Clowes, *The Revolution of Moral Consciousness: Nietzsche in Russian Literature, 1890-1914* (Dekalb, III. 1988); Ernst Nolte, *Nietzsche und der Nietzscheanismus* (Frankfurt, 1990); Steven E. Aschheim, *The Nietzsche Legacy in Germany, 1890-1990* (Berkeley, 1992); Alan D. Schrift, *Nietzsche's French Legacy: A Genealogy of Poststructuralism* (Londra, 1995); Douglas Smith, *Transvaluations: Nietzsche in France 1872-1972* (Oxford, 1996).

Gide'in Lafcadio'su Nietzsche ismini doğrudan zikretmese de, putkırıcılığı açısından Nietzschecidir.[12] Francis Iles'in Dr. Bickleigh karakteri, işlediği "sıradan" cinayeti doğrudan mükemmeliyet filozofundan alıntı yaparak yüceltmeye uğraşır. Meyer Levin'in genç katilleri Judd Steiner ile Artie Strauss birbirlerine, avukatlarına ve mahkemeye Nietzscheci "üstinsan" felsefesinin bayağı bir versiyonunu vaaz ederler. Eylemlerini haklı çıkarmak için Nietzsche'ye başvuran katiller daima gaflete düşmüş kimseler olarak tariflense de, gerek böyle karakterler yaratan yazarların gerekse Nietzsche'ye atıfta bulunmayan diğerlerinin çoğu Nietzsche'yi ciddiye almış ve ondan cinayete yönelik kendi açıklamalarını üretmek için faydalanmışlardır. Bu yazarlar ahlaki yozlaşma ve dini öğretiden sapma gibi açıklamaların ötesine geçip, bir sanat olarak estetik cinayet fikrine, hatta bir kendini-tanımlama edimi olarak varoluşsal cinayet anlayışına yönelmişlerdir.

On Dokuzuncu Yüzyıl Ahlakçılığı

İnsan doğasına değgin düşünüşe normatif değerlerin egemen olduğu on dokuzuncu yüzyıl, buna bağlı olarak son derece ahlakçı bir niteliğe sahiptir. Hekimler hastalık etiyolojilerinde ahlaki bir tona sahip uzun nedensel faktör listelerine yer vermektedir: "sarhoşluk, ölçüsüzlük, oburluk, aşırı bolluk, düşkünlük, uçarılık, savurganlık, kötü alışkanlıklar, ahlak bozukluğu, cinsel düşkünlük, şehvet aşırılıkları, tembellik, miskinlik."[13] Viktorya dönemi sosyal bilimleri temelde ahlaki öğretiyi aşılama amaçlıdır. Craig Haney'nin kaydettiği gibi, "[On dokuzuncu] yüzyılın ilk yarısında, Amerikalı üniversite öğrencileri çoğunluk üniversite rektörlerince verilen ve her daim koyu bir dinsel vurgu taşıyan ahlak felsefesi derslerinde insan doğasının 'gerçekler'ini öğrenmekteydi."[14]

12. Nietzsche'nin Gide'deki, bilhassa ilk romanı *Ahlaksız*'daki (1902) etkisi için bkz. John Burt Foster, Jr., *Heirs to Dionysus: A Nietzschean Current in Literary Modernism* (Princeton, 1981), 145-79.

13. Bkz. K. Codell Carter, *The Rise of Causal Concepts of Disease* (Londra, 2003); asıl kaynak: Robley Dunglison (haz.), *Cyclopedia of Practical Medicine*, Amerika basımı, 4 cilt (Philadelphia, 1845).

Ahlakçılığın Viktorya dönemi düşüncesine nüfuz edişi, bilhassa ahlak melekesi ile ondaki bozulmaların doğası, nedenleri ve sonuçlarına değgin psikolojik teoriler silsilesinde açığa çıkar. İlk İngiliz ve Amerikalı psikiyatrlar arasında, "ahlaki" aşağı yukarı günümüzde "psikolojik"le kastedilene karşılık gelmektedir, ama bunun yanında normatif yan anlamlara da sahiptir. 1786'da Benjamin Rush'ın "ahlak melekesi"ni "insan zihninin iyi ile kötüyü, başka bir ifadeyle, iyi ahlak ile ahlaksızlığı birbirinden ayırma ve bunlar arasında seçim yapma yeteneği" olarak tanımlamasıyla beraber, ahlakın psikolojik işlevi normatif davranışla birleştirilmiştir.[15] Bu melekenin değişik biçimleri "ahlaki sezgi" ya da "ahlaki duygu" olarak adlandırılmıştır. 1835'te James Prichard duygu ve irade kusurları ile akli kusurlar arasında bir ayrıma gitmek maksadıyla ahlak melekesindeki bozukluğu, "ahlaki delilik" olarak tanımlar.[16] Bu ahlakileştirilmiş kavram, Fransa'da Esquirol ile Georget, Almanya'da ise Johann Heinroth tarafından kabul edilmiştir; bu araştırmacılar ahlaki deliliğin nedeninin günah olduğunu savunarak kavramın kapsamını dinsel bir yan anlam içerecek şekilde genişletmiştir.[17] Avrupa ve Amerika popüler kültüründe, ahlaki delilik yaşayanların şeytan tarafından ele geçirildiğine inanılmıştır, dolayısıyla ahlaki deliliğe yönelik dehşet, kavramın dinsel kusurlarla bir arada düşünülmesi sonucunda abartılmıştır. Hukukçular açgözlülük veya intikam gibi açık cinayet nedenleri sunmayan katillerin ahlaki delilik-

14. Craig Haney, "Criminal Justice and the Nineteenth-Century Paradigm: The Triumph of Psychological Individualism in the 'Formative Era'", *Law and Human Behavior* 6 (1982): 202.

15. Benjamin Rush, *An Oration Delivered before the American Philosophical Society ... Containing an Enquiry into the Influence of Physical Causes upon the Moral Faculty* (Philadelphia, 1786), 2.

16. Graham Richards, Prichard'ın ahlaki delilik tanımını, "1790 ile on dokuzuncu yüzyıl ortaları arasında 'ahlak' teriminin betimleyici olmaktan çıkıp, normatif bir terime dönüşmesinde" bir geçiş noktası olarak değerlendirir. *Mental Machinery: The Origins and Consequences of Psychological Ideas, 1600-1850* (Baltimore, 1992), 354.

17. Henri Ellenberger, *The Discovery of the Unconscious* (New York, 1970), 212. Robert A. Nye tıp ve ahlak kavramlarının on dokuzuncu yüzyıl Fransız tıbbı ve psikiyatrisindeki harmanlanmasını belgelere dökmüştür. *Crime, Madness and Politics in Modern France: The Medical Concept of National Decline* (Princeton, 1984), 42, 63, 229.

ten mustarip olduğuna karar vermiş ve bu tabir kimi ünlü katillere "ahlaki embesillik" yahut "ahlaki gaddarlık" olarak uyarlanmıştır.[18]

Dönemin psikiyatrları ise irade kaybına neyin yol açtığı hususunda en ufak fikre sahip değildir. Belirli bir etiyolojiden ziyade, hastalığın belirtilerine dair tahminler sunmaktadırlar. Fransız psikiyatr J.-P. Falret 1854'te "deliliğin fiziksel nedenlerden çok ahlaki nedenlerden kaynaklandığını" öne sürmüştür, gelgelelim sunduğu ahlaki nedenler hiçbir şekilde gerçek nedenler olmayıp, toplumsal bakımdan olağandışı davranışın görünürdeki belirtilerinden ibarettir.[19] Bu çok nedenli hastalığın sayısız olası sonuçlarına her türden antisosyal davranış dahil edilmiştir. Böylece, bocalayan uzmanlar "ahlaken yabancılaşan" kimselerin neden kasten kötülük yapmayı seçtiğini döngüsel olarak açıklama imkânı veren geniş kapsamlı bir tanısal gerece kavuşmuştur. Ahlaki deliliğin suçtaki nedensel rolüne dair değerlendirmelere de aynı şekilde belirsizlik hâkimdir. David Brion Davis'in de hükmettiği gibi, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, ortalama bir Amerikan yargıcı "yasal suçu, büyük olasılıkla, kanuna aykırı bir edim ile yürek, irade yahut ahlaki sezgi gibi çeşitli şekillerde tabir edilebilen içsel, akli olmayan bir melekenin habis eğilimi arasındaki nedensel bağ olarak tanımlardı."[20] Kötü niyetli eylemleri irade yahut ahlaki sezgideki habis eğilimlerin bir sonucu olarak açıklamanın döngüselliği, özgül nedensel belirlemenin önünü kapatmıştır.

1870 yılı civarında, araştırmacıların daha sağlam yöntemlere başvurmasıyla beraber, geniş tanımlı ve duygusal açıdan yüklü ah-

18. Bu son kategori çifti James Garfield'a suikast düzenleyen bir adamın 1881 tarihli davasında ortaya atılmıştır. Adamın deliliğine dayalı savunmasını üstlenen psikiyatri uzmanlarından biri şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "Kimi yazarlar buna ahlaki delilik diyor, bense ahlaki embesillik veya ahlaki gaddarlık tabirini kullanıyorum." Edward D. Spitzka, "Review of the Trial of Charles J. Guiteau", *American Journal of Insanity* 32 (Ocak 1881): 303-448, aktaran Arthur E. Fink, *Causes of Crime: Biological Theories in the United States, 1800-1915* (Londra, 1938), 56.

19. Aktaran Robert Castel, "Moral Temperament: Mental Therapy and Social Control in the Nineteenth Century", *Social Control and the State: Historical and Comparative Essays*, haz. Stanley Cohen ve Andrew Skull (Oxford, 1983), 265n. 12.

20. David Brion Davis, *Homicide in American Fiction, 1798-1860* (Ithaca, N.Y., 1957), 114.

lak melekesi kavramı açıklayıcı gücünü yitirmeye yüz tutmuştur. Psikiyatri ve hukuk uzmanlarının bu kavramı açıklama ve teşhislerden tasfiye etmesiyle, on dokuzuncu yüzyıl sonunda suç araştırmalarında ahlakçılıktan bir kopuş başlamıştır. İngiltere'de ahlaki yargılar yerini, Martin Wiener'in "suçun ahlakdışılaştırılması" kavramına uygun düşer şekilde, neden-sonuç bağlamında yapılan doğalcı açıklamalara bırakmıştır. Davranışın "iyi yahut kötü" olarak yorumlanmasının yerini, "ancak derece açısından farklılık gösteren huy ve eğilim analizleri" almıştır. "Nedenselciliğin" dereceli süreminin "ahlakçılığın" ya o - ya bu ayrık önermesinin yerini almasıyla beraber, bu yeni söylem suç ile normallik arasındaki kesin ayrımı bulandırmıştır.[21] Söz konusu nedenselcilik, Christie Davies'in de öne sürdüğü gibi, "övgü ve kınamadan ziyade, neden-sonuç ile sorumluluk ve mesuliyet meselelerine" yönelen, giderek karmaşıklaşan bürokratik topluma hizmet etmektedir.[22] Amerika'da Charles Guiteau davası esnasında ahlaki deliliğe karşı çarpıcı bir itiraz yaşanmıştır; 1881 tarihli Başkan James Garfield suikastı davasında Guiteau savunmasında ahlaki delilik gerekçesine başvurmuş ve bu yasal savunmanın raporları adli uzmanlar tarafından olduğu gibi halk tarafından da öfkeyle karşılanmıştır.[23] Yirminci yüzyıla geçişle beraber, psikiyatrlar önceki analizlere özgü genel ve ahlakçı toplumsal yargıları bir kenara bırakıp, Freud'un psikanalizde öncülük ettiği cinsten ayrıntılı ve tekilleşmiş etiyolojik analizlere yönelmeye başlamıştır.

Daha yakın zamanda ise Michel Foucault, Viktorya dönemi psikiyatrisinin apaçık ahlakileştirme yaklaşımının modern psikiyatride ahlaken yargısal bir altmetin olarak varlığını sürdürdüğünü savunarak modern psikiyatrideki başarının tamamlanmışlığı fikrine meydan okur. Son yirmi yıldır yapılan pek çok psikiyatri tarihi çalışmasında da aynı meydan okuma odak alınmıştır. Yine de, on do-

21. Martin J. Wiener, "The De-moralizing of Criminality", *Reconstructing the Criminal: Culture, Law, and Policy in England, 1830-1914* (Cambridge, 1990), 215-56, 253. Ahlakçılıktan nedenselciliğe geçiş için bkz. Christie Davies, "Crime, Bureaucracy, and Equality", *Policy Review* 23 (Kış 1983): 98-101.

22. Davies, "Crime, Bureaucracy, and Equality", 98-99.

23. Charles E. Rosenberg, *The Trial of the Assassin Guiteau: Psychiatry and Law in the Gilded Age* (Chicago, 1968), 71 vd.

kuzuncu yüzyılın ahlakileştirme yaklaşımıyla yirminci yüzyıl teşhisi arasındaki benzerlikleri kaydeden bu çalışmalar, bir yanıyla da aradaki farklılıkları ortaya koymakta ve psikiyatri tarihinin genel anlamda zihinsel yaşama dair giderek ayrıntılı ve kesinlikli bir hal alan nedensel analizlere doğru seyrettiğini ortaya koymaktadır.

Cinayet Romanlarında Ahlakçılığın Ötesine Geçiş

Sosyal bilimlerde ahlakçılık yerini nedenselciğe bırakırken, cinayet romanı türünde ahlaki ve dinsel açıklamaların yerini estetik ve varoluşsal açıklamalar almıştır. Bu değişimin ilk adımlarına, on dokuzuncu yüzyıl ortalarında melodramın klasik haininin gözden kaybolması ile 1890'larda "sanat için sanat" akımının ortaya çıkmasında rastlanır. Beth Kalikoff'un da ortaya koyduğu gibi, Viktorya dönemi popüler edebiyatında cinayet "ahlaki çöküş"le ilişkilendirilerek, tipik katil tepeden tırnağa kötü olarak resmedilmiştir.[24] William Simms *Martin Faber*'a (1833) yazdığı bir önsözde, "bu eserin maksadının tümüyle ahlakçı olduğu" beyanında bulunur. Eserde "vicdana dayalı bir ahlakın esasından her sapmanın doğrudan yol açacağı zararlı sonuçlar"ı ortaya koyma gayesi güdülmektedir (4). Simms'in katili varlığının her hassasıyla ahlaksızdır, o kadar ki, onu yasak aşkını nişanlısına anlatıp, yapacağı kârlı evliliği engellemekle tehdit eden sevgilisini karnındaki bebekle beraber öldürür. "Alçaklığımın ifrazatı," der, "ahlaki varoluşumu büsbütün sardı" (21). Romanda katilin varoluşu bütünüyle ahlaki terimlerle tanımlanmaktadır. Kendisi de, "Ahlaksızlık etmek, kendim olmakla eşdeğer," der (25). Dickens'ın ilk hainleri de aşağı yukarı bu denli kötü, katilleri ise ahlaksız ve şeytanidir. Bir eleştirmenin de hükmettiği gibi, Dickens "hiçbir zaman döneminin ahlaki kategorilerinden kaçmamıştır."[25]

Geç Viktorya döneminde, iyi ile kötüye dayalı basit ahlaki ikilikler, yerini yavaş yavaş daha karmaşık ve belirsiz estetik ve varo-

24. Beth Kalikoff, *Murder and Moral Decay in Victorian Popular Literature* (Ann Arbor, 1986).

25. Philip Collins, *Dickens and Crime* (Bloomington, Ind., 1962), 318.

luşsal açıklamalara bırakırken, 1886'da iyi-kötü ikiliğine dayalı bir ahlak melekesine yine belirleyici bir nedensel rol atfedilmektedir. *Dr. Jekyll ve Mr. Hyde*'da bir iksir, Jekyll'ın karakterinin "kötü yanı"nı "katıksız kötü" olan Mr Hyde sıfatıyla cinayet işlemesine yol açacak şekilde açığa çıkarır (45). İyi-kötü güçleri arasındaki bu mücadelede, kötü, iksir aracılığıyla açığa çıktığında daha "asli" ve kuvvetlidir. Jekyll insanı tanımlayan ikiliğin haddizatında ahlaki olduğuna hükmeder.

İyi-kötü ikiliği, aradan geçen dört yılın ardından *Dorian Gray' in Portresi*'nde daha az keskin biçimde ortaya çıkar. Wilde'ın bu eseri, on dokuzuncu yüzyıl boyunca ivme kazanan "sanat için sanat" akımının ekseninde yer alır. "Sanat için sanat" tabiri, Kant'ın "amaçsız amaçlılık" olarak sanat tanımından türetilmiştir. Bu tabir ilkin 1804'te sanatta aldırışsızlığı tanımlar şekilde kullanılmış, 1820'li yılların sonunda ise ahlaken ve toplumsal açıdan faydalı fikirlere genel bir karşı duruşu imler hale gelmiştir.[26] Théophile Gautier *Mademoiselle de Maupin*'in önsözünde faydacı amaçlar güden ahlakçı sanata saldırır: "Muhtemel hiçbir faydası olmayan şeyler dışında güzel olan bir şey yoktur. Faydalı olan her şey çirkindir, zira bir ihtiyacın ifadesidir ve insanın ihtiyaçları, tıpkı zavallı menfur doğası gibi aşağı ve iğrençtir." Charles Baudelaire'in yüzyıl ortası şiiri de ilhamını *l'art pour l'art*'tan (sanat için sanat) alır. Bu anlayış, Walter Pater'ın *Rönesans* (1873) adlı yapıtının, sanatçılara canlanmış, artmış bir farkındalığa götüren büyük tutkunun peşine düşmeyi salık veren ünlü son cümlesinde karşımıza çıkar: "Böylesi bir tutkunun doruğu, şiirsel tutku, güzellik tutkusu, yalnız ve yalnız sanat uğruna sanat sevgisidir, çünkü sanat akıp geçen anlarınıza, sadece bu anların kendisi için, olabilecek en yüksek niteliği vaat ederek samimiyetle çıkar karşınıza." Pater'ın estetizmi kimilerince ahlakın sanattan tasfiyesinin bir savunusu olarak okunmuş olsa da, Pater aslında sanat yoluyla ahlaki gelişim gayesi gütmüştür. O dönemde sanatçılar gerçekçiliğin faydacı amaçlara bağlılığıyla titiz betimlemelerinden usanmaya başlamış ve bunun yerine, ahlaksız olmasa da ahlakdışı simgeciliğe, sonrasında ise biçemsel *dekadansa* yönel-

26. Karl Beckson, *Aesthetes and Decadents of 1890's* (New York, 1966), önsöz, xix n. 4.

miştir. Joris-Karl Huysmans'ın bağımsız dekadan romanı *Tersine* (1884), cinsel gücünün kaybolmasını kutlayan, yapay olanı doğala yeğ tutan ve bir yeniyetmeyi sonunda yeni cinsel gereksinimlerini karşılayabilmek için cinayet işler ümidiyle kasten pahalı fahişelerle ayartan bir asal karakterin ısrarlı estetizmi ve ahlaksızlığıyla okurları sarsıntıya uğratmıştır.

Cinayete dair ahlakileştirmeden "cinayet estetizmi"ne geçişi konu alan incelemeler, evvela Thomas De Quincey'nin ünlü yazısı "Güzel Sanatların Bir Dalı Olarak Cinayet"le (1827; 1839 ve 1854' te eklemeler yapılmıştır) başlar. John G. Cawelti'ye bakılırsa, De Quincey "suça yönelik yeni bir tutumun", "suça değgin temelde dinsel ve ahlaki görüşten, en uygun şekilde estetik bir yaklaşım tabir edilebilecek görüşe geçiş"i teşkil eden bir tutumun göstergesidir.[27] Joel Black'e göre ise, De Quincey "İngiliz dilinde ... *estetik olarak* belirtecini ... cinayet fiillerini değerlendirmeye dönük abes bir amaçla kullanan ilk kişidir."[28] Bu tarihsel yorumlar, cinayet anlatılarını estetik açıdan sanatsal veya yaratıcı olarak yorumlamaya yönelik yeni bir tarz üstünedir ve yine bu anlatıların, cinayetleri, dışarıdan bakan gözlemciler olarak izleyen okurları tarafından yapılmaktadır. Gelgelelim bu yorumlarda daha önemli bir husus gözden kaçmaktadır: yazarların bizzat katile estetik ve akabinde varoluşsal güdüler atfetmeye yönelik yeni tutumları. Kısacası bu yorumlarda cinayet öyküsü okurlarının metinlerdeki cinayet edimini yorumlama tarzındaki değişim kaydedilirken, aynı metinlerde yaratıcı bir güç olarak eyleyen katilin kendi asli güdü ve amaçlarında gerçekleşen değişim atlanmaktadır. İşte cinayete dair düşüncede meydana gelen bu değişim Nietzsche sonrasıdır.

Bu can alıcı ayrımın felsefi temeli, on dokuzuncu yüzyıl estetizmi ile "sanat için sanat" akımının kaynağını aldığı Kant'ı eleştiren Nietzsche tarafından saptanmıştır. Nietzsche şöyle der: "Bütün filozoflar gibi Kant da estetik meselesini sanatçının (yaratıcının) bakış açısından hareketle ele almaktansa, sanat ile güzeli yalnız 'sey-

27. John G. Cawelti, *Adventure, Mystery, and Romance: Formula Stories as Art and Popular Culture* (Chicago, 1976), 54.

28. Joel Black, *The Aesthetics of Murder: A Study in Romantic Literature and Contemporary Culture* (Baltimore, 1991), 2.

reden'in bakışına indirgeyerek, bilinçsizce 'seyreden'i 'güzel' kavramına dahil etmiştir. 'Hiçbir çıkar olmaksızın haz veren, güzeldir,' der Kant. Hiçbir çıkar olmaksızın!"[29] Nietzsche'nin Kant'ın çıkar gözetmeyen estetik yargılarına yönelik saldırısı, Hıristiyanlığın duyumculuktan yüz çeviren kötürüm edici estetizmine saldırısıyla koşutluk içindedir. Nietzsche'ye göre estetik deneyim dışarıdan bir seyircinin tutkusuz tefekkürü değil, içerden yapılan tutkulu bir yaratma eylemidir. Gerçekten estetik kaygılardan kaynaklanan bir cinayet, sanatsal yaratımı harekete geçirenlere yakın güç ve duyarlıklar tarafından içerden husule getirilmek durumundadır. Böylesi edimler genel ahlaka aykırı olup, hele de Nietzsche'nin hiçbir şekilde göz yummayacağı türden eylemlerdir; öte yandan bunlar, genel bir ahlak yasasının ihlaliyle harekete geçen güçlerdense, sanatsal yaratıma benzerlik gösteren enerjilerdeki sapmalar olarak anlaşılabilir. Bu türden edimler kendini tanımlama çabasına benzerlik gösterdiği ölçüde, varoluşsal değere de sahiptir.

Oscar Wilde'ın *Dorian Gray'in Portresi* (1890) sanatsal kaygıların nedensel olarak önemli rol oynadığı cinayet türüne ilişkin bir geçiş dönemi belgesidir. Wilde romanın önsözündeki kışkırtıcı genellemelerinde iyinin ve kötünün ötesine geçmeye girişir: "Ahlaki yahut ahlaksız kitap diye bir şey yoktur. İyi ya da kötü yazılmış kitap vardır. Hepsi bu." Aynı doğrultuda, "Sanatçıdaki ahlaki bir eğilim, affı kabil olmayan bir biçem bağlılığıdır." Öte yandan, Wilde'ın estetizminde ahlaki temaları konu alma olanağına yer vardır; "iyi ahlak ve ahlaksızlık sanatçı için sanatının malzemeleridir." Wilde romanında ahlaksız, ama bir yanıyla sanatsal ve varoluşsal gayelerin tarihsel olarak yenilikçi bir etkileşimiyle cinayete sürüklenen bir katili ele alır.

Roman katili, estetizmi çekiciliğinden ve onu istismar etme hazzından ibaret olan yakışıklı ayartıcı Dorian Gray'dir. Dorian'ı ahlaksızlığı konusunda yüreklendiren, Wilde'ın en radikal estetizm ifadesini dillendiren eşcinsel estetikçi Henry Wotton'dır: "Güzellik mucizelerin mucizesidir" (27). Wotton aynı zamanda varoluşsal kaygılara da sahiptir. Dorian'a yaşamın gayesinin kişinin kendi tabiatını tanıması olduğunu söyler. "Bugünlerde insanlar kendilerinden kor-

29. *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*, 104.

kar olmuş. En büyük ödevlerini –insanın kendine olan ödevini– unutmuşlar." Wotton, Nietzsche'nin coşku uyandırıcı bir estetizm vurgusu kattığı din ve ahlak eleştirisini yankılar şekilde, kötürüm edici iki korkuyu kendine hedef seçer: "ahlakın temeli olan toplum korkusu, dinin sırrı olan Tanrı Korkusu." Wotton aynı zamanda, Nietzsche'nin üstinsan felsefesiyle benzeşen bir yaşam felsefesi önerir: "Oysa tek bir insan hayatını tam anlamıyla ve eksiksiz yaşayıp, her duyguya biçim verecek, her düşü gerçekleştirecek olsa ... Ortaçağ'dan kalma bütün marazları unutur, Helenik Çağın ülküsüne dönerdik – belki ondan da yüce, daha zengin bir ülküye" (23). Wotton'ın bahsettiği bu ideal, kuşkusuz, eşcinselliğin ne ahlaksız ne de suç sayıldığı bir toplumdur. Wilde'ın geleneksel ahlaki kaygılara yönelik putkırıcılığı, çağdaşı Gide'inki gibi, gücünü o dönemde halkın genelince ahlaksız, günahkâr ve kanunsuz addedilen eşcinselliğinden almaktadır. Wilde eşcinsellere ilişkin genel yargılara küçümsemeyle bakmış, diğer taraftan Dorian'ın ressam Basil Hallward'ı öldürmesini bu yargılara dayanarak tanımlamıştır. Bunun yanı sıra Wilde söz konusu cinayete ilişkin izahına tarihsel öneme sahip kimi estetik ve varoluşsal kaygıları da nakşeder; bu kaygılar yaşamda yaptığı kötülüklerin izini mucizevi bir şekilde Dorian'ın kendi yüzüne değil de, portresine kaydeden güçlerce karmaşıklaştırılır.

Romandaki cinayetin varoluşsal nedeni, Dorian'ın kendisini bir benlik olarak tanımlama çabasıdır. Dorian ta başından beri basite indirgeyici benlik anlayışlarından kendini uzak tutmuştur. "İnsandaki Ben'i yalın, değişmez, güvenilir ve temelli bir şey olarak kavrayanların yalınkat ruh mefhumu karşısında hayrete düşüyordu. Ona göre insan bin bir çeşit yaşayışı, bin bir çeşit duygusu olan, çeşit çeşit biçime bürünen karmaşık bir mahluktu; içinde atalardan kalma tuhaf tuhaf düşünce ve tutkuları, teninde ölmüşlerin korkunç hastalıklarının kalıntılarını taşıyordu" (157). Dorian'ın bu varoluşsal kibri, gerçekleştirdiği gaddarca eylemlerin resimdeki görüntüsünde tezahür etmesi ve onu yaratan sanatçı tarafından sözlü olarak çözülmesiyle yerini paniğe bırakır. Dorian, günahlarının affolunması için Basil'le beraber Tanrı'ya yakarmaya razı olmayınca, ressam şöyle der: "Böyle deme. Hayatın boyunca yeterince kötülük yaptın zaten" (173). Tuvale kendi benini katan ressamdan gelen bu dokunaklı ahlaki yargı, bene dair ahlaki yargıları serinkanlılıkla

reddeden bu adamın yüreğine işler, derken resmin kendisi mucizevi bir şekilde onu cinayet işlemeye kışkırtır. "Dorian resme şöyle bir baktı, ansızın içinde Basil Hallward'a karşı zapt edilmez bir öfke uyandı; bu duyguyu ona resimdeki yüzü aşılamış, sırıtan dudaklarıyla adeta kulağına fısıldamıştı" (174). Basil'e karşı tiksintiyle dolan Dorian eline bir bıçak geçirerek, kendi kırılgan benini, onu sanata aksettiren adamın yargılayıcı bakışında dağılmaktan esirgemek için ressamı öldürür. Basil vaktiyle Dorian'ı kendi güzelliğinden faydalanmaya yüreklendirmiştir, ama bunun ne kadar pahalıya mal olduğunu görünce onu, her ikisinin de küstahça reddettiği ahlak ve dinin diliyle habis bir günahkâr olmakla itham eder.

Basil ölmüş olsa bile, yargısı Dorian'ın içine çoktan işlemiştir. Eski neşeli aldırmazlığını yeniden yakalayamayan Dorian'ın kendine bakışı giderek basmakalıp iyi-kötü yargılarının hükmü altına girer. Sanatsal esine konu olan güzel imgesini muhafaza etmek için umutsuzca giriştiği son bir kendini tanımlama edimiyle, Basil'i öldürmekte kullandığı bıçakla bu defa da resme saldırır. "Bu bıçak, ressamın eserini de tıpkı ressamı öldürdüğü gibi öldürecekti." Dorian, Basil'in kendine yönelik silinmez yargısını, ressamın elinden çıkmış kendi temsilini yok ederek öldürmeye teşebbüs eder ama her nasılsa bunu yaparken kendisini öldürür. Hizmetçilerin, kalbine bıçak saplanmış, resmin önünde yerde yatar halde buldukları Dorian'ın "benzi solmuş, buruşmuş, menfur bir yüzü" vardır artık (245-6).

Dorian'ın öldürücü edimlerinin nedeni, ahlaki, estetik ve varoluşsaldır. Ona âşık olan kadını ve başka bir arkadaşını intihara sürükler, derken kendisini kötü olmakla yargılayan bir ressamı öldürür. Dorian'ı bunları yapmaya iten estetik neden –Wotton'dan öğrendiği estetizme uygun olarak fiziksel güzelliğini koruma dürtüsü– yüzeyseldir. Dorian'ın sanatın yaratıcı gücünü, onu yok etmek yoluyla kendine mal etme çabası başarısız kalır, çünkü sanatsal dürtüleri dışarıdan zorla ele geçirmek mümkün değildir; bunlar ancak sabırlı, içten bir kavrayışla edinilir. En nihayet yıkıcı niyetlerinden ötürü, sanatın Dorian'dan gerçek anlamda öç aldığı söylenebilir, zira Wilde bıçağı Dorian'ın kalbine hangi gücün sapladığını ifşa etmez. Görünen o ki, ya Dorian kendini bıçaklamıştır –ki bu pek olası değildir– ya da resmin kendisi şiirsel adaleti emsalsiz biçimde yerine getirerek Dorian'ı bıçaklamıştır her nasılsa. Dorian'ı

cinayete iten varoluşsal neden ise, kendi benini Basil'in yok edici yargısından korumaktır. Bütün bu ahlaki, estetik ve varoluşsal dürtüleri harmanlayan Wilde, fikirlerin nedensel rolünü betimlemenin yeni yollarını keşfe çıkmıştır.

Modern dönemde romancılar eserlerini ahlaki bir çerçeveye oturtmayı açıktan açığa reddetmiştir. Sözgelimi Lawrence, katı bir "ahlak tasarısı" çerçevesinde yazdığını düşündüğü önceki romancılardan (Dostoyevski dahil) bir kopuş sergiler. I. Dünya Savaşı'nın 1914'te patlak vermesinden bir ay önce yazdığı bir mektupta Lawrence, yazarlığında "bir karakteri belli bir ahlaki çerçeve dahilinde tasarlayıp tutarlı kılmaya dönük eski moda edebi dürtü"ye yer olmadığını ifade eder. "Benim karşı çıktığım, kati ahlak tasarısıdır. Turgenyev'de, Tolstoy'da ve Dostoyevski'de bütün karakterlerin oturtulduğu ahlak tasarısı –hepsinde de neredeyse aynıdır– karakterlerin kendi içindeki sıradışılığı ne türden olursa olsun, yavan, modası geçmiş ve geçersizdir."[30] Aynı yıl Joyce, ahlaki ve dinsel çerçeveden estetik bir çerçeveye geçişi, *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi* adlı yapıtının kahramanıyla ete kemiğe bürümüştür (1914-15). Romanın kahramanı Stephen Dedalus'un anlamlı bir hayat yaşamaya yönelik çabaları ilkin dinseldir, sonunda Dedalus "evvelde kendisini sunağın hizmetine çağıran gayriinsani ses"i geri çevirip, bunun yerine "adını taşıdığı büyük sanatçı"ya dönmeyi tasarlar; zira hayatta "atölyesinde uyuşuk topraktan yeni, dokunulmaz, yok olmaz bir varlık yaratmaya uğraşmak" gibi daha önemli bir rol üstlenmeyi ümit eder.[31] Bu dönemde, varoluşun ahlaki ve dinsel temellendirmesindense, benzer şekilde estetik bir temellendirmesini tasvip eden başka kült romancılar da vardır.[32]

Aynı doğrultuda, cinayet romancıları da cinayete dair estetik açıklamaları, ahlaki ve dinsel açıklamalara yeğ tutmuştur. *Vatikan'*

30. Edward Garnett'e mektup, 5 Haziran 1914, *The Collected Letters of D. H. Lawrence*, haz. Harry T. Moore (Londra, 1962), 281-2.

31. James Joyce, *A Portrait of the Artist as a Young Man*, New York, 1944, 169-70; Türkçesi: Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi, çev. Murat Belge, İstanbul: İletişim, 1994.

32. Bunlar arasında Marcel Proust, Virginia Woolf, Henry James, Wydham Lewis ve Aldous Huxley bulunmaktadır. Randal Stevenson, *Modernist Fiction: An Introduction* (New York, 1992), 155-65.

ın Zindanları'ndaki "sebepsiz" cinayetin etkin nedeninin tarihsel önemini açıklama gayesi güden Gide, bu açıklamayı karakterlerinden biri olan romancı Julius'un ağzından yapar. Julius, Lafcadio'nun son kurbanı Amédée'ye şöyle der: "La Rouchefoucauld'nun zamanından bu yana hepimiz kör ahmaklar gibi onun izinden gidiyoruz; bana gelince, kişisel çıkarın insanın temel ilkesi olmadığını savunuyorum ... [ayrıca] *çıkarsızlıktan kastım*, nedensizlik. Kötü eylemler de –yaygın tabirle– en az iyiler kadar nedensiz olabilir." Amédée o halde neden kötülük etmek gereksin diye sorunca, Julius şöyle der: "Katıksız kötü niyetten –ya da sırf eğlence düşkünlüğünden" (171). Gide kişisel çıkarı reddetmekle hazcı-faydacı itkileri de reddetmiş; iyi-kötü sınırını aşmakla ise, ahlaki ayrımı eylemin belirlenmesindeki ayrıcalıklı rolünden etmiş olur. Kötü olmaya eğlence düşkünlüğünü gerekçe gösteren Julius, yasak bir şey yapmaktan duyduğu ürpermeyle ahlakça kirlenmiş sayılsa da, neticede ahlakın kendisini yaratıcı etkinliğin geniş kapsamlı özgürlüğünde temellendirmiş olur.

Lafcadio gün olup yaşlı bir kadına torbasını taşımakta yardım ederse neler olabileceğini düşünerek, insani olanaklılığın baş döndüren özgürlüğü fikrine yavaş yavaş ısınır: "Onu oracıkta boğazlayabilirim de. İnsan her zaman *şöyle olsaydı nasıl olurdu* diye tasavvur eder, gelgelelim her zaman beklenmedik olanın içeri süzülüverdiği küçük bir aralık vardır. ... Beni eyleme geçiren de bu zaten. ... 'Bırakalım olabilecek her şey olsun!' İşte Yaradılışa dair açıklamam. ... Olabilme ihtimali olana tutkunluk" (178-9). Burada Lafcadio dinsel yaradılışın yerine sanatsal yaratmayı koymayı tercih eder. Derken bir tren kompartımanındaki yine böyle "yaratıcı" bir anında Amédée'yi öldürür. Cinayet sonrasında Julius, Lafcadio'ya suç edimlerindeki çıkarsızlık, özgürlük ve yaratıcılık arasındaki bağdan dem vurur: "Hatalı bir ahlak sistemi kişideki yaratıcı güçlerin özgürce gelişmesini köstekleyebilir." Julius eskiden yazdığı kitaplarda ahlaka uygun hareket eden, tutarlı karakterler yaratmıştır, ama yeni romanında yaratıcılıkla özgürlüğü yakalamak adına bu kısıtları aşacağına söz verir. "Romanımın kahramanı, bir suçlu olarak göstermeyi istediğim, ama diğer taraftan da işleyeceği suça bir sebep göstermek istemediğim genç bir adam olacak – tek istediğim suçlunun bir izahı. Evet! Onu sebepsiz yere suç işlemeye --ortada

hiçbir neden olmaksızın suç işlemeyi istemeye– sevk etmek niyetindeyim" (196-97). Bu tam da Lafcadio'nun biraz önce yaptığı şeydir, ama bir farkla ki, onun bir nedeni vardır – bir sebep olmaksızın öldürmek. Hazzı doruğa çıkarmak gibi kişisel bir çıkardan yahut kötülük yaparak ahlak yasalarına karşı gelme arzusundan değil, neredeyse herkesi kısıtlayan köklenmiş ahlak kurallarınca yasak sayılan bir şey yapıp yapamayacağını sınamak için öldürmektedir. Bu yolla Lafcadio geleneğin damarından kopup, cüretkâr yaratıcılığı, yani sanatı kopya etme gayesi güder.

Diğer yazarlar da cinayet ile sanatı farklı şekillerde bağdaştırmaktadır. Ibsen'in Hedda Gabler'ı Eilert Lovborg'a intihar etmesini ve "bunu güzel bir şekilde" yapmasını söyler. *Malice Aforethought*'taki Francis Iles, Dr. Bickleigh'ın mantığını De Quincey'nin *Güzel Sanatların Bir Dalı Olarak Cinayet* adlı eseriyle ilişkilendirir ve "onun cinayette yalnız bir sanatçı değil, üstün insan vasfına da kavuştuğundan şüphe duymaz" (178). Jean Genet'nin romanlarıyla oyunları, bir suçlu olarak yazarın ve sanatçı olarak suçlunun ortak bir portresidir.[33] Nabokov'un *Cinnet* romanının (1936) katili ise işlediği cinayeti, asal nedeni olan paranın yanı sıra estetiğin diline dayanarak gerekçelendirir. Hermann Karlovich kendisine tıpatıp benzeyen bir serseri olan Felix'le rastlaşır. Hermann bu tesadüfi karşılaşmayı kendisinin sözde kurban, Felix'in ise gerçek kurban olacağı bir cinayet planına çevirir, böylelikle karısını habersizce suç ortağı ederek hayat sigortasını alabilecektir. Hermann bu plan doğrultusunda, Felix'i öldürmesini estetik bir esinle özdeşleştirir: "Bu iş doğru şekilde planlanıp uygulandığı takdirde, yaratıcı sanatın gücü öylesine büyük olur ki, sanatın yaratımı yaşamın gerçekliğinden daha fazla hakikat taşır ve suçlu cinayetin hemen ertesi sabahı bizzat teslim olsa dahi kimse ona inanmaz" (122). Hermann'ın planına göre, cinai başyapıtı öyle ihtişamlı olacaktır ki, insanlar onu yakalamakla ilgilenmeyecektir. Gelgelelim plan başarısız olur ve Hermann yakalanır, ancak Hermann son bir sanatsal atılımla cinayet planının anlatısını uygun biçimde sonlandırır, bu sayede ken-

33. Genet ile diğer modernistlere ilişkin bahsi geçen yorumlar için bkz. Theodore Ziolkowski, "A Portrait of the Artist as a Criminal", *Dimensions of the Modern Novel: German Texts and European Contexts* (Princeton, 1969), 289-331.

disini ele geçirenler planını okuyabilecektir. Bu doğrultuda Hermann üçüncü şahıs anlatıdan ilk ağızdan anlatıya döner ve akıllıca düşünülmüş hikâyesini yine böyle bir deneyime çevirerek anlatısını açık uçlu bir cümleyle sonlandırır: "Şimdi dışarı çıkıyorum."

Hermann işlediği akıllıca düşünülmüş cinayetle okurlarının takdirini kazanmaya uğraşırken, Patricia Highsmith, okurlarını "yetenekli" Tom Ripley ile memnun etmeyi başarmıştır. Ripley o kadar canayakındır ki, Highsmith onu, iyi-kötü ahlak kategorilerinin modası geçmiş göründüğü dört romanına daha konu etmiştir. Bunlardan ilki olan *Yetenekli Bay Ripley*'de (1955) Tom da tıpkı Hermann gibi benzeşi olan birine –Dickie Greenleaf– rast gelir. Dickie'nin Amerikalı anne babası serseri oğullarını Avrupa'dan getirmesi için Tom'u görevlendirir. Tom hemen İtalya'da kendisini Dickie'nin hayatına oturtur ve kendini onunla özdeşleştirmeye başlar. Tom nazik ve uygardır, gelgelelim iyi tanımlanmış bir kişilikten yoksun oluşundan kaynaklanan asıl yeteneği, başkalarının özelliklerine bürünmektir. Gitmesi istendiğinde, Tom mali yıkım, daha da önemlisi kimlik kaybı tehdidiyle karşı karşıya kalır. Dickie'yi öldürüp yeni bir kimliğe kavuşmayı planlamasının nedeni de budur. "Tom'un bütün mazisiyle beraber tamamen yok olup bütünüyle başka biri olarak yeniden doğuşuydu bu" (127). Tom yaratıcı yeteneklerini Dickie'nin konuşmasını, yazmasını ve tavırlarını taklit etmeye hasreder, böylelikle onu bizzat tanımayanları aldatabilecektir. Tom o kadar külli bir dönüşüme uğrar ki, gerektiğinde her zamanki Tom Ripley olarak "kendisine dönemeyişine" içerler (192). Nihayet Dickie'nin mirasında hak sahibi olmasıyla, sanatsal becerisi mükâfatlandırılmış olur. Highsmith romanı böyle sonlandırarak, alışıldık cinayet romanlarının ahlaki bağlamını yok saymış, suçun mükâfatsız olduğu efsanesini yıkmıştır. Tom'un Dickie'yi öldürmesinin getirisi yüksektir, ama daha da önemlisi Tom'un yeni bir kişilikle ödüllendirilmesidir. Tom cinayet romanlarındaki öncüllerinden farklı olarak, ahlak yasasını çiğnemekten dolayı sıkıntı çekmez. Gelgelelim bu romanı dikkat çekici şekilde modern yapan, Highsmith'in okurlarına ahlak yasasını neredeyse unutturmasıdır. Yazar suça karşı bağışlayıcı bir tutum benimsemekten ziyade, ahlaki bir çerçevenin insan varoluşunu değerlendirmek açısından uygunluğuna dair bazı modernist fikirler ortaya atar.

Ahlaki yorumların gerçeküstücü sanatçılar tarafından estetik yorumlarla ikame edilmesi, olasılık ile belirsizliği ön plana çıkarmıştır. Gerçeküstücüler davranışın rasyonel nedenlerini mercek altına almıştır. Bu doğrultuda, hipergerçekçi teknikle "irrasyonel" kompozisyonlar yaratırken Freud'un rüya yorumu ve serbest çağrışım yöntemlerini uyarlayarak kullanmışlardır. Sözgelimi, René Magritte'in *Tehdit Altındaki Katil* (1927) adlı tablosuna müphemlik hâkimdir. Penceredeki üç cinayet tanığı suç mahallini uzaktan seyretmektedir. Duvarın ardında katili yakalamak için bekleyen iki polis gibi, üç tanık ve ressam Magritte'in kendisi de katile benzer. Yanında duran şapkası, bavulu ve paltosuyla, katil bir cinayet işlemek için değil, bir iş seyahatine çıkmak için giyinmiş gibidir. Kurban boğazı kesilmiş ve kafası yana düşmüş halde öylece yatmaktadır. Katilse, daha biraz evvel gerçekleştirdiği vahşice boğaz kesme eylemine duygusal yönden kayıtsızdır. Katilin hali telaşlı olmaktan ziyade düşünceli; ahlaki yahut kabahatli olmaktan ziyade estetiktir. Daldığı derin düşüncenin odağında bir ceset yahut kanlı bir silah değil, sanatın mekanik yeniden üretimiyle özdeşleşen bir araç, yani gramofon vardır. Onu tehdit eden bir şey varsa, bu olsa olsa gramofonun kendisidir –gramofon, Magritte'in zamanında bazı sanatçı ve yazarların ölümü anlamına gelen yeni bir teknolojidir, zira canlı sesin ölümünün (kurbanın boğazı kesilmiştir) yahut geçmişten, mezarın ötesinden gelen sesleri muhafaza etmesi bakımından ölümden sonra yaşamın simgesidir. Sebastian Knowles'a göre, "Gramofon Eliot, Woolf, Joyce, Lawrence gibi yazarların yanı sıra ... Beckett, Huxley ve Greene gibi sonraki dönem yazarlar için de ölüm getiren bir alettir, uğruna yazdıkları şeyin karşıtını simgeleyen bir alet. Onlar bu yeni teknolojiden korkmuş, onun bedensel bir kaynağı olmayan sesine ve ölümsüzlük iddiasına şüpheyle yaklaşmışlardır."[34] Magritte'in resmindeki katili tehdit edenin, bu yeni buluştan kurbanının sesinin gelmesi ihtimali olması muhtemeldir; zi-

34. Sebastian D. G. Knowles, "Death by Gramaphone", *Journal of Modern Literature*. Mary Mathews Gedo tablonun Magritte'in kendi annesinin intiharını bir cinayet olarak yeniden şekillendirdiği, asıl katil olarak resmettiği babasına düşmanlığını bu yolla ifade ettiği yorumunda bulunur. "Meditation on Madness: The Art of René Magritte", *In the Mind's Eye, Dada and Surrealism*, haz. Terry Ann R. Neff (Chicago, 1985), 78 vd.

ra mezarın ötesinden gelen sesleri muhafaza eden bu alet ona sonsuza dek azap çektirebilir ve hatta çektirmeye başlamış da olabilir. Magritte'in *Tehdit Altındaki Katil* dahil yetmiş yedi resminde tasvir edilen bu yorum, sonraları Robbe-Grillet'nin *Güzel Tutsak* (1975) adlı filminde de ileri sürülür. Robbe-Grillet, Magritte'in tasvirine atıfta bulunarak, odadaki "katil olması muhtemel" adamın kurbanın haykırışını dinlemekte olduğunu öne sürer (21-2).

On Dokuzuncu Yüzyılda Din

Viktorya dönemi ahlak felsefesi, çeşitli psikoloji ilkeleri ile düşünce sistemlerine dayanmaktadır. Faydacılar kendi felsefelerini Lock'un duyumcu psikolojisi ile haz ilkesinde temellendirirken, deontologlar Kantçı kategorik buyruklar ile görev ve yasaya saygı anlayışını esas almıştır. Bu seküler öncüllerin yanında, Hıristiyan inancının ahlaki temeli de yer almaktadır. Hıristiyan inancı on dokuzuncu yüzyıl başlarında, İsa Mesih'in mutlak hakikati ile Yahudi-Hıristiyan ahlak yasasının ilahi hâkimiyetine inanmayı giderek olanaksızlaştıran bir dizi tarihsel gelişme sonucunda sarsıntıya uğramıştır. Viktorya dönemi insanları derin inanç bunalımları yaşayıp, kurumsal dine çeşitli şekillerde karşı çıkmış, buna karşın, çoğunluk Hıristiyanlık esaslarına, yani Tanrı inancına, tanrısal takdirin denetimindeki tarih fikrine ve ölmüşlerle yeniden buluşulan bir tür öte dünya vaadine bağlı kalmıştır. Viktorya döneminde alınyazısı ve ebedi azap öğretilerinden giderek daha fazla kopuş yaşanırken, ilahi adalet fikrine duyulan inanç varlığını sürdürmüştür.

Viktorya dönemi kültürüne dair kayıtlar, inanç ile inançsızlık arasındaki süregelen mücadelenin kanıtlarıyla doludur. Viktorya döneminde astronomi, jeoloji, paleontoloji ve evrimsel biyolojinin bulguları sıcak karşılanmış olsa da, bu alanların öncüleri dahi, nedensel işlevi Baba, Yaratıcı ve İlk Devindirici sıfatlarında aşikâr olan bir Tanrı'ya inanmayı sürdürmüştür. Tanrı, her şeyin ona doğru ilerlediği, tarihin ancak onun varlığıyla nihai bir anlama kavuştuğu erek olarak yaradılışın ilk, tarihinse sonul nedenidir, ayrıca gündelik hayatı denetlemesi ve mutat nedensel yasaları kimi zaman askıya alma gücü bakımından mukadder bir nedendir.

Bilimlerin hepsinde dindarlık temelinin kanıtlarına rastlamak mümkündür. Başlangıçta William Paley'nin *Natural Theology, or Evidence of the Existence and Attributes of the Deity Collected from the Appearances of Nature* (Doğal Teoloji, ya da Doğanın Görünümlerinden Tanrı'nın Varlığı ile Vasıflarına İlişkin Kanıtlar, 1802) adlı eseri, tasarım argümanına klasik bir ifade kazandırmıştır. Paley'ye göre, güçlü bir Tanrı bir mahluklar evreni yaratmıştır ve adaptasyon bunların değişen çevresel koşullara mukabil gelişimini gözlemlemektedir. İlahi inayet ile adaptasyon bir araya gelince, canlı formların insanlarla en yüksek noktasına ulaşan gelişimi açıklığa kavuşmaktadır. Böyle bir Tanrı'ya duyulan inanç, onun "doğanın görünümleri"ndeki düzenleyici faaliyetinin kanıtıyla da desteklenmiştir. 1837'de jeolog William Buckland "makul hiçbir insanın algılanabilir dünyadaki fenomenlerin, kaynağını Tanrı'dan aldığından şüphe edemeyeceği"nde ısrar etmiştir.[35] Edward S. Reed, on dokuzuncu yüzyıl psikolojisine ilişkin tarihsel çalışmasında, "En 'gelişmiş' ve en 'radikal' bilimcilerden bazıları evrenin düzenleyicisi olarak Tanrı fikrini desteklemek için bilimden yararlanır," diye yazar.[36] Viktorya dönemi bilim filozofu William Whewell, algılanabilir dünyadaki daha hususi bütün nedenlerin ardındaki "Hâkim Neden" olan Tanrı'ya başvurmuş ve Newton'un bir sözüne gönderme yaparak, "Bu güzel sistem akıllı ve kudretli bir Varlığın; dünyanın ruhu olarak değil evrenin Efendisi olarak bütün şeyleri yöneten, Tanrı olmanın yanı sıra Efendi ve Düzenleyici olan bir Varlığın niyeti ve yetkisinden başka hiçbir şekilde ortaya çıkarılmış olamaz," der.[37] Peter Bowler, Darwin'in zamanında dahi "dinsel tartışmaların o dönemde bütün bilimcilere bir hareket çerçevesi teşkil ettiğini" öne sürer.[38] Bowler'ın yorumu, Ernst Mayr'ın şu yorumunda yankı-

35. William Buckland, *Geology and Mineralogy Considered with Reference to Natural Theology* (Philadelphia, 1837), 19.

36. Edward S. Reed, *From Soul to Mind: The Emergence of Psychology from Erasmus Darwin to William James* (New Haven, 1997), 2.

37. William Whewell, *The Philosophy of the Inductive Sciences* (1847; yeniden basım New York, 1966), 2: 439.

38. Peter J. Bowler, *Evolution: The History of an Idea* (Berkeley, 1983), 22. Dinle bilim arasındaki çatışmaya dair daha gölgede kalmış bir yorum için bkz. David A. Hollinger, "Justification by Verification: The Scientific Challenge to the

lanmaktadır: "Dönemin doğabilimci, jeolog ve filozoflarının bütün yazılarında, Tanrı başat bir role sahiptir. Onlar aksi halde kafa karıştırıcı olacak fenomenleri, bunlara Tanrı'nın neden olduğu savıyla açıklamakta hiçbir tuhaflık görmemiştir. Aynı tutum türlerin kökeni sorusu için de geçerlidir."[39] Dönemin önde gelen bilimcileri Tanrı'nın her türü, ilahi tasavvur edilen bir amaç doğrultusunda, zamanın ayrı bir anında bizzat yaratıp, doğal tarihin sayısız teferruatını gözlemlemeye devam ettiğine inanmayı sürdürmüştür. A. N. Wilson, "Viktorya dönemi bilim insanları arasında, Hıristiyanlığa bağlılığın bir istisna değil, kural olduğuna" hükmetmekle kalmayıp, savını bu kategorideki önde gelen yirmi beş bilim insanının bir listesiyle destekler. Bu listede Michael Faraday, James Clerk Maxwell, William Thomson (Lord Kelvin) ve Sir Charles Lyell da bulunmaktadır.[40]

Walter Houghton, Viktorya İngilteresi'ne dair bir kültürel tarih çalışmasında, Viktorya dönemi insanlarının din konusunda ciddi şüpheleri olmasına rağmen, Hıristiyan inancının kimi ilkelerinin güvenilirliğini korumuş olduğunu ileri sürer: "Hayatta karşılaşılan olaylarda içgüdüsel olarak Tanrı'nın elini arıyor, dahası, ölümü tam anlamıyla kaybedilmiş sevdikleriyle yeniden birleşme telakki ediyorlardı."[41] Diane Bjorklund ise şöyle der: "On dokuzuncu yüzyıl otobiyografi yazarlarının (seküler olanlar dahil), hayatlarındaki önemli (ama dünyevi olmayan) olayları açıklamak için çoğunlukla ilahi takdire –yani Tanrı'nın insan yazgısı üstündeki hükmüne– başvurmuştur."[42] İlahi takdir, tahmin edilebileceği gibi, en çok da talihsizlik ve felaketlerin açıklanmasında kullanılmıştır. Viktorya dönemi insanlarının çoğu, hayatlarının, ne kadar manasız ve düzensiz

Moral Authority of Christianity in Modern America", *Religion and Twentieth-Century American Intellectual Life*, haz. Michael J. Lacey (Cambridge, 1989), 116-35. Yazıda bu iki disiplin arasındaki ilişkide düşmanlık ve farklılaşma kadar birbirleriyle meşguliyet ve anlaşmazlığın da söz konusu olduğu öne sürülmektedir.

39. Ernst Mayr, *One Long Argument: Charles Darwin and the Genesis of Modern Evolutionary Thought* (Cambridge, Mass., 1991), 12-3.

40. A.N. Wilson, *God's Funeral* (New York, 1999), 189-90.

41. Walter E. Houghton, *The Victorian Frame of Mind, 1830-1870* (New Haven, 1957), 21.

42. Diane Bjorklund, *Interpreting the Self: Two Hundred Years of American Autobiography* (Chicago, 1998), 60-1.

görünürse görünsün, Tanrı için anlam ifade ettiği ve önemli bir biçimde onun tarafından şekillendirildiği fikriyle teselli bulmaktadır. On dokuzuncu yüzyıl İngilteresi'nde Tanrı'ya saygısızlık suçundan ötürü açılan iki yüz ceza davası da, bu inancın yasal bağlamının bir göstergesidir.[43] Benjamin Peirce (Charles Sanders Peirce'in babası), Amerikan Sosyal Bilimler Birliği için yaptığı 1880 tarihli bir konuşmada şöyle der: "Bırakalım kule Tanrı'nın yasalarına itaatle inşa edilsin ve cennete kadar uzansın ... bilim ve din birbirine denk düşsün; yegâne evrensel konuşma Tanrı'nın yıldızlar, ay ve güneşlerin üstünde ... ve İncil'de yazılı kelamı olsun."[44]

Yüzyıl boyunca, özellikle de 1840'lı yılların ardından, özgür düşünce, şüphecilik, sekülarizm, bilimcilik, materyalizm, rasyonalizm, pozitivizm, bilinemezcilik ve ateizm biçiminde bir inanç bunalımı su yüzüne çıkmıştır.[45] Dine yönelik bu meydan okumalar, Aydınlanma'yla beraber ivme kazanan bir dizi tarihsel gelişmenin ürünleridir. Siyasi devrimler, egemenlikleri önünde sonunda Tanrı' dan gelen, kralların ilahi hakları öğretisine dayanan hükümdarların salahiyetini tehlikeye sokmuştur. Toplumsal devrimler, ayrıcalıkları esasen tanrısal hak hükümdarlarınca onanan babadan oğula geçme bir aristokrasinin yetkisini aşındırmıştır. Bilimsel devrimler Tanrı'nın evrendeki, Darwin'den sonra ise yaradılıştaki nedensel rolünü tehlikeye atmıştır. Yaradılışı şaşmaz bir hakikatin tecellisine dayandıran teoloji otoriteleri, yaradılışı hata payı olan bilimsel hakikatler temelinde açıklayan bilim otoritelerinin itirazıyla karşılaşmıştır. Kilise ile devletin Batı dünyasının genelinde birbirinden giderek kopmasına, devlet okullarının ilk sınıflarında dindarlığı yıpratan yaşamsal ve düşünsel bir sekülerleşme eşlik etmiştir. Teolojinin ya

43. Joss Marsh, *Work Crimes: Blasphemy, Culture, and Literature in Nineteenth-Century England* (Chicago, 1998), 15.

44. Benjamin Peirce, "The National Importance of Social Science in the United States", [1880], aktaran Thomas Haskell, *The Emergence of Professional Social Science* (Urbana, 1977), 147.

45. J. Hills Miller, *The Disappearance of God: Five Nineteenth-Century Writers* (Cambridge, Mass., 1963); Owen Chadwick, *The Secularization of the European Mind in the Nineteenth Century* (Cambridge, 1975); James Turner, *Without God, Without Creed: The Origins of Unbelief in America* (Baltimore, 1985); Bernard Lightman, *The Origins of Agnosticism: Victorian Unbelief and the Limits of Knowledge* (Baltimore, 1987).

teoloji bölümüne indirgendiği ya da topyekûn kaldırıldığı modern üniversitelerin ortaya çıkışı, dogma ve vahye karşılık ampirizm ve rasyonalizmin gerçeklik değerinin altını çizerken, diğer taraftan yeni sanayiler seküler bilim ile teknolojiyi dayanak noktası almıştır.

Dönemin önde gelen düşünürlerinin gözünde, Hıristiyan dogması gerek evreni açıklamak gerekse yaşama değer ve yön katmakta daha kısıtlı bir role sahipken, kilise yetkilileri Hıristiyan dogmasının kurumsal dinlerdeki istismarı nedeniyle itibar kaybetmiştir. Yüzyıl başında Romantikler, dindarlığı derin ve kişisel bir mesele haline gelen, kurulu kiliselerle kurumsal ayinden bağımsız bireyi göklere çıkarmıştır. Felsefe ile psikoloji, bağımsız üniversite bölümleri olarak teolojiden ayrılıp, soruşturma alanlarına ilişkin olarak giderek daha seküler açıklamalar sunar hale gelmiştir. On dokuzuncu yüzyıl felsefesi ve sosyal bilimlerin başlıca sistemlerindeki teolojik bağlamlar, yerini tarihsel olanlara bırakmıştır. 1830' larda Comte, teolojik açıklamaları bilginin en ilkel aşamasına indirgemiştir. Bir sonraki nesilde ise, Darwinizm türlerin evriminde rastlantının rolüne dikkat çekerek, ilahi bir yaratan tarafından düzenlenen bir dünyaya ve insanın yaradılıştaki eşsiz konumuna yönelik Hıristiyan inançlarını sarsıntıya uğratmıştır.[46] Alman biyografi yazarı David Friedrich Strauss *Das Leben Jesu* (İsa'nın Yaşamı, 1835-36) adlı eserinde, İsa'nın mucizelerle dolu, olağandışı yaşamını sorgularken, Fransız biyografi yazarı Ernest Renan bundan otuz yıl sonra yazdığı *La vie de Jésus* (İsa'nın Yaşamı, 1863) adlı eserinde İsa'nın tanrısallığını, ara sıra zuhur eden bir esin, hatta yarım günlük bir iş olarak tanımlamıştır. Renan'a göre, "Tanrısallık fasılalı olarak kesintiye uğrar; hiç kimse hayatı boyunca aralıksız şekilde Tanrı'nın Oğlu olamaz".[47] Ludwig Feuerbach *Hıristiyanlığın Özü*'nde (1841) Tanrı'nın insani özelliklerin kutsal bir nesneye insanbiçimci bir yansıtılışı olduğunu öne sürer. İnsanlar tanrıları kendi suretinde yaratıp onlara tapınırken, kendi özelliklerinin mutlak mükemmeliyet durumuna yansıtılışını kutlamaktadır. Marx dini, işçi sınıfını devrimci sınıf bilincine ulaşmaktan alıkoyan zihin uyuşturucu bir ideoloji sayarak reddeder. Hardy'nin geç dönem şiiri "Tan-

46. Mayr, *One Long Argument*, 38.
47. Aktaran Wilson, *God's Funeral*, 137.

rı'nın Cenazesi"nde (1908-10), her güne "güven veren bir dua"yla başlayıp, yatağa "onun orada olduğuna dair kutlu bir inanç"la girmenin ne hoş bir şey olduğu anımsanır. Ne ki, böylesi bir inanç bu manevi buhran döneminde savunulması imkânsız hale gelmiştir, zira "Kaba, eğilmez gerçeklik / ezip geçti teşekkülümüzün Hükümdarını, / Hükümdar battı titreyerek / sonunda yitip gidene dek." Söz konusu tarihsel gelişmelerle nedensellik düşüncesi arasındaki bağlantı, Thomas Haskell tarafından şöyle değerlendirilir: "Batıda dünyevi olayların ilahi takdirin birer neticesi olarak yorumlanmasına ilişkin eski âdetin bozulması, nedensel hamletme oyununda tarihin kaydettiği en dikkat çekici değişimdir."[48]

Viktorya Dönemi Cinayet Romanlarında Dinin Nedensel Rolü

Viktorya dönemi romanlarında dinsel inanç ya da inanç yokluğu, cinayetin anlaşılmasıyla –modern döneme kıyasla– daha ilintilidir. Bu bölümde, roman yazarlarının dindarlığını veya dinsizliğini değil, bu yazarların yarattığı katilleri cinayete sürükleyen nedenleri eksen alacağım. Kimileyin yazarlar karakterlerinin dindarlığını yahut dinsizliğini paylaşırken, kimileyin paylaşmamışlardır. Bu değerlendirmelerden ayrı olarak, Viktorya dönemi romancılarının, cinayete dair açıklamaları (1) aşırı dinsel coşkuyla ortaya çıkan bir patlamaya, (2) şeytana inanç yahut onun tarafından kışkırtılmaya, (3) dini inancın öldürme dürtülerini önlemedeki başarısızlığına, (4) ilahi adalete, yahut (5) ilahi takdire dayandırmaya, modernlerden daha fazla meyil gösterdiğini öne süreceğim.

Hugo'nun *Notre-Dame'ın Kamburu* romanının "özdenetimli, vakur ve haşin papazı" Claude Frollo'nun yanı sıra, Dickens'ın *Our Mutual Friend*'inin benzer katılıktaki karakteri Bradley Headstone'un işlediği cinayetlerde, din nedensel bir role sahiptir. Her iki kahraman da dinsel sınırlamaları öylesine içselleştirmiştir ki, arzuladıkları kadınlar başka birine âşık olduğunda kıskançlık olarak pat-

48. Aktaran Thomas L. Haskell, "Persons as Uncaused Causes: John Stuart Mill, the Spirit of Capitalism, and the 'Invention' of Formalism", *Objectivity Is Not Neutrality: Explanatory Schemes in History* (Baltimore, 1998), 331.

lak veren öfkeyi denetleyemezler. Bu iki adamı öldürmeye iten belirli bir dini talimat değildir; onların fiillerinin belli başlı nedeni dindarlıktır.

Dinsel düşüncenin nedensel rolü, şeytanın hizmetindeki biri tarafından işlenen cinayetlerin konu alındığı romanlarda daha doğrudan biçimde ortaya çıkar. David Brion Davis'in Amerikan romanında cinayet konulu çalışmasına göre, on dokuzuncu yüzyıl başında çoğu teolog, şeytani edimleri Şeytan'ın kışkırttığı yönündeki anlayışı reddetmiştir; buna karşılık popüler kültür ile roman, ayaklı gerçek şeytanlarla olmasa da, şeytanca amaçlar güden karakterlerle doludur.[49] Şeytan Romantik dönemle beraber yeniden popülerlik kazanmıştır. Goethe'nin *Faust*'unda (1808, 1832) Şeytan karşımıza bir adam, bir fino köpeği ve yaşlı bir kadın kılığında çıkar. On dokuzuncu yüzyıl romanında, Faust efsanesinin doksandan fazla ele alınış biçimi mevcuttur.[50]

James Hogg'un *The Private Memoirs and Confessions of a Justified Sinner*'ında (1824) katı bir Kalvenci rahip, oğlu Robert Wringham'a tövbe edilmemiş her günahın her solukta yeni bir günah ürettiğini vaaz eder. Bu hesaba bakılırsa, Robert'ın halihazırda 150,000 günahı vardır. Cehennem cezasının yaklaşmakta olduğuna kani olan Robert, kurtuluşa ulaşmak için her şeyi yapmaya hazırdır. Nietzsche'nin sonraları Hıristiyanlığın merkezinde konumlandırdığı kendine dönük nefret ile çaresizliğin canlı bir karikatürü olan Robert, zamanla "akıbetinin tamamen inayetin cömertliğine kaldığına, insanın bütün doğruluğunun kirli paçavralardan ibaret olduğuna ve inananın ne kadar günahla dolu olursa, inayet tahtına o denli buyur edileceğine yönelik mühim ve olağanüstü gerçeğe" inanır hale gelir (89). Robert bu haliyle, onu seçilmiş biri olarak kaderinin kötü insanları öldürmek olduğuna ikna eden Şeytan'ın eline düşer. Sonradan, bu kötü insanların arasında saygıdeğer bir papaz ile Robert'ın erkek kardeşi George'un da olduğu anlaşılacaktır. "Tanrı'nın düşmanlarının yolunu kesmesi" için onun adına dua eden babasının ve yol göstericisi Şeytan'ın teşvikiyle Robert dindarca esinli "mukad-

49. Davis, *Homicide in American Fiction*, 28.

50. Bkz. James Hogg, *The Private Memoirs and Confessions of a Justified Siner* (Londra, 1994), J.A. Cuddon'ın giriş yazısı, xxv.

der" cinayetlerini işler. Övünçle, "Günah hizmetçileri arasında her şeyi yutarak ilerleyen bir ateş olacağım!" der (96).

Şeytan tarafından ele geçirilme inancı, Viktorya dönemi kültüründe de yankı bulmayı sürdürmüştür. Yüzyılın ortasında, İngiltere'nin başlıca psikiyatri elkitabı, "En iyi insanların kalbinde gizli bir şeytan vardır; dinsel duygu, ihtiyat ve özsaygı dizginlerinin akıl hastalığı nedeniyle zayıflaması yahut ortadan kalkması durumunda, şeytan ipinden boşanır," sözleriyle bu inancı doğrulamaktadır.[51] *Oliver Twist*'te Fagin, Sikes'ı Nancy'yi öldürmeye kışkırtır ve her ikisi de şeytanla ilişkilendirilir: Sikes durmadan "şeytanca" sıfatıyla tasvir edilirken, Fagin kızıl sakallı "yaşlı beyefendi" olarak belirir.[52] Stevenson'ın klasik eserinde Dr. Jekyll, "Şeytanım uzun zamandır kafesteydi, şimdi kükreyerek dışarı çıkıyor," der (49). *Dorian Gray'in Portresi*'nde ise, Dorian düşünmeden Basil'e senelerdir sır olarak sakladığı mucizevi portreyi gösterdiğinde, Basil "onda şeytanın gözleri var" nidasıyla, korkudan geri çekilir (172). Şeytanın bedensel mevcudiyeti ile sonsuz cehennem azabının çifte korkusu, yüzyıl sonuna kadar Hıristiyan ahlakına güç katmayı sürdürmüş, suçun nedenlerini açıklamak içinse bu korkunun yok oluşu gösterilmiştir. 1880'lere gelindiğinde, gazeteciler kötülükle suçun bir dizgini olarak "şeytanın ölümü"ne hayıflanmıştır.

Cinayetin nedeninin inanç noksanlığı olması durumunda, yine din söz konusu olur. Stevenson *Dr. Jekyll ve Mr. Hyde*'ı "Tanrı'nın raptetmeyi buyurduğunun bağlarını çözmek uğursuzdur," özdeyişiyle açar. *Suç ve Ceza*'da, Raskolnikov'daki inanç yitimi, cinayet güdülerinin dince tasvip edilen bir ahlakın denetimi olmaksızın işlemesine fırsat verir. Romanın başında annesinden aldığı bir mektupta şöyle denmektedir: "Hâlâ eskisi gibi Tanrı'ya dua ediyor ve Yaratanımızın, Kurtarıcımızın merhametine güveniyor musun Rodya?" (33). Ne var ki Raskolnikov Tanrı'ya ne dua ediyor, ne de onun merhametine inanıyordur; cinayet edimini mantığa vurmasını sağlayan "istisnai insan" felsefesine açık olmasının nedeni de budur.

51. J.C. Bucknill ve D.H. Tuke, *A Manual of Psychiatric Medicine* (Philadelphia, 1858), 273, aktaran Wiener, *Reconstructing the Criminal*, 27.

52. Lauriat Lane, Jr., "The Devil in *Oliver Twist*", *Dickensian 52* (1956): 132-6.

Raskolnikov'un dindarlığı cinayet öncesinde yitik durumdadır; tutuklanmaktan kurtulmaya çalışırken azap verici bir şüpheciliğe saplanır; suçunu itiraf etmeye hazırlanırken inancını kabul eder ve en nihayet romanın sonunda Hıristiyanlığa kucak açmaya hazırdır. Raskolnikov bir atı öldürdüğü rüyasından uyanıp da yaşlı kadını öldürmek üzere olduğunu fark ettiğinde Tanrı'nın yardımına sığınır: "Tanrım!" diye dua eder, "bana yol göster ki bu melun fantaziden kurtulayım!" (33). Raskolnikov her geçen gün cinayete daha da yaklaşırken, Marmaledov'un kızı Polenka'dan kendisi için dua etmesini ister. İşlenen cinayetler için sorguya çekildiği sırada, sorgu yargıcına Tanrı'ya inandığını, dindar fahişe Sonya'ya duyduğu aşkın onu en sonunda inanmaya sevk ettiğini söyler. Raskolnikov, Sonya'nın, "Tanrı'dan uzaklaştın, Tanrı da seni felakete uğratarak şeytanın eline terk etti!" ifadesine cevaben, "Beni sürükleyenin Şeytan olduğunu biliyorum," der (353). Raskolnikov en sonunda Tanrı inancıyla manen yeniden doğma ve yaptıklarının mesuliyetini üstlenme uğraşı verir; bu da onu cezasını kabul ederek kefaretini ödemeye hazırlar. Dostoyevski bu bitirişle, romanda Raskolnikov'un cinayet işleme nedeninin, kısmen de olsa, Tanrı'dan ayrılması olduğunu zımnen belirtir.

Din, katillerin ilahi adalet dağıttıkları romanlarda da nedensel role sahiptir. Monte Cristo Kontu, müşfik Morrel ile oğlu Maximilien'i iflastan kurtarmasının ardından, intikama döner. "İyiyi ödüllendirme konusunda İlahi Takdir'in yerini aldım; şimdi intikamcı Tanrı günahkârları cezalandırmam için bana destur versin!" (260). Monte Cristo'nun çevirdiği dolaplar, öncelikle, intikamcı bir Tanrı'nın eline düştüğünü varsayan eski düşmanı Villefort'un başına bela kesilir. Villefort herkesin önünde küçük düştükten sonra, Abbé Busoni kılığındaki Monte Cristo ortaya çıkar, kendini tanıtır ve Tanrı'nın ilahi adalet sağlasın diye kendisini servetle donattığını beyan eder. Monte Cristo, kıskanç komplocu Morcerf'e kaptırdığı eski aşkı Mercedes'le son karşılaşmasında, "Arkamda Tanrı vardı, beni kendine elçi seçen görünmez, bilinmedik, kıskanç bir Tanrı," der. "Kendimi ovalardaki kentleri yok etmek üzere gökyüzünde savrulan ateşten bir top gibi hissediyordum" (1032-4). Din, Monte Cristo'nun ilahi adalet biçiminde doğrudan intikam alma güdüsü ve olan biteni perde arkasından yöneten dolaylı bir ilahi takdir olarak

ikili nedensel role sahiptir. Dinin bu rolü, kahramanının eylemlerinin adilliğinden ne denli eminse ilahi müdahaleden de o denli emin olan bir anlatıcı tarafından ifade edilmektedir.

Dinin en sık rastlanan nedensel rolü de, ilahi takdirin, yani Tanrı'nın insan işlerine karışmasının işleyişinde ortaya çıkar. İlahi takdirin erken Viktorya dönemindeki yaygınlığı, Thomas Vargish'in, "George Eliot'tan önceki en önemli İngiliz romancılar, evreni yöneten ilahi bir düzen olduğunu varsayarak, evrende işleyen ilahi bir merama dair kanıtlar bulmuşlardır," savını öne sürdüğü çalışmasına da konu oluşturur.[53] Böylesi bir düzende, Tanrı bütün olan biteni öngörmekte, yarattıklarına ihtimam göstermekte ve onların hayatını nihai bir amaç doğrultusunda yönetmektedir. Hiçbir şey salt rastlantının ürünü değildir. Rastlantılar, insanların, yalnız Tanrı'nın eksiksiz gördüğü bütün bir belirlenimci düzenlemeye dair kısmi yorumlarıdır. Bu düzenlemede, iyinin kötü karşısındaki mutlak zaferi ile bunlara mütekabil adaletli mükâfat ve cezalar söz konusudur.

Vargish, Dickens romanlarının çoğunda, "ilkin belli nihilist hainler tarafından ... bizatihi ilahi takdirin varlığına açıktan açığa meydan okunduğu"nu, ancak bu hainlerin ilahi takdiri hepten altüst edemediğini öne sürer.[54] Sikes'ın Nancy'yi öldürmesi ilahi düzenlemenin içinde yer alır, bu nedenle Tanrı'nın adaletinden kaçamaz; *Oliver Twist*'teki anlatıcının da kaydettiği gibi, "İnsanların adaletten kaçan katillerden bahsederek, İlahi Takdir'in o anda uyuyor olduğunu ima etmelerine göz yummayalım" (428). *Martin Chuzzlewit*'te Dickens Jonas'ın Montague'i öldürmesinden önce ve sonra hem katilde hem de kurbanda zuhur eden ilahi tasarım fikrine başvurmuştur. Mekânın betimi, bütün evrenin Jonas'ın habis planından "haberdar" olduğu, ilahi takdir güçlerinin bu plana gazapla karşılık vereceği ve cinayetin bir şekilde kadim bir emsalince belirlenmiş olduğu imasını taşır: "Omuzlarının üstünden arkasına bakması, hızlı adımlarının ... Kabil'in çıplak ayaklarını kirleten aynı kırmızı bal-

53. Thomas Vargish, *The Providential Aesthetic in Victorian Fiction*, Charlottsville, 1985, 1. Eliot'ın eserlerinin genelindeki ilahi takdir hissi için bkz. Carol Christ, "Aggression and Providential Death in George Eliot's Fiction", *Novel* 9 (Kış 1976): 130-40.

54. Vargish, *Providential Aesthetic*, 93.

çığa çoktan bulanıp bulanmadığı görmek için miydi?" Etrafını saran dünya bütünüyle şahittir: balıklar, hayvanlar, ağaçlar, ay, yıldızlar, rüzgâr, kırlık. Hatta kurban Montague bile "yaklaşan fecaate dair belli belirsiz bir önseziye sahipti[r]" (797-800).

İlahi Takdir, *Moby Dick*'teki Ahab'ı balinanın peşinden sürükleyen cinai hiddetin ardında da iş görmektedir. Starbuck, Ahab'ı bu saplantısından kurtulup ailesini aklına getirmeye teşvik edince, o gittikten sonra Ahab hayretle düşünür: "Bu ne isimsiz, esrarengiz ve doğaüstü bir şey; hangi aldatıcı efendi ve sahip, hangi zalim, vicdansız imparator bu beni yöneten; ki bütün tabii sevgi ve özlemlere rağmen şansımı zorlamayı sürdürüyorum? Ahab Ahab mı? Bu kolu kaldıran ben miyim, Tanrı mı, o da değilse kim?" Koca güneş görünmez bir güç tarafından hareket ettiriliyorsa, diye düşünür, o zaman küçük yüreği nasıl çarpabilir, küçük beyni nasıl düşünebilir, "bu yüreği çarptıran, bu düşünceleri düşündüren, bu hayatı yaşatan ben değil de Tanrı olmadığı sürece?" (444). I. Bölüm'de ele aldığım soya dayalı nedenlerin ardındaki nesiller boyu uzanan nedensel bağları ortaya çıkaran da yine ilahi takdirdir. *Tess* romanında, Hardy'nin yazgıcı anlayışı apaçık dinsel olmasa da, Viktorya kültürüne has yazgı-din eşitliği bir bağlantı olduğunu akla getirmektedir. Tess "önceden belirlenmiş geleneklere bulanmış" bir kültürde yaşamaktadır. Ağabeyi Tess'e "talihsiz bir yıldız"ın ışığında ilerlediğini söyler. Kaderi kehanetlerle önceden yazılmış, tecavüze uğrayacağı önceden söylenmiş ve evliliği "kör talihe kurban gitmiş"tir. Anlatıcı, Tess'in tecavüze uğradığı geceyi düşünerek merakla sorar: "Onun sade kaderine düşen ilahi takdir nerelerdeydi? (119). Tess düğün faytonunun ona garip şekilde aşina geldiğini sezince, Angel ona d'Urberville faytonu efsanesini anlatır; yüzyıllar önce faytonun içinde "korkunç bir suç" işlenmiştir. İlahi takdirin gücü, Tess'in Alec'i öldürmesinde de kuşkusuz iş başındadır; ilahi takdirin varlığı, Angel' ın Tess ile esrarengiz bir tutkudan ötürü cinayet işlemiş olan atalarından birinin portresi arasında bir benzerlik bulduğu düğün gecesinde ima edilmiştir. Daha sonra Alec bu esrarı bir parça aydınlatır: "Aileden birinin güzel bir kadını faytonla kaçırdığı söyleniyor, sözümona kadın faytondan kaçmaya çalıştığı sırada adam onu öldürmüş, ya da o diğerini öldürmüş, hangisi olduğunu hatırlamıyorum" (437).

Viktorya dönemi, kültüründeki bu çeşitli dinsellik biçimleriyle, modern dönemin daha seküler düşünce ve edebiyatından ayrılmaktadır. Viktorya dönemindeki inanç bunalımları, cinayet ediminin dinsel inanç, inanç yokluğu yahut ilahi takdirin perde arkası işleyişleri gibi çeşitli nedenlerden kaynaklandığı dönem romanlarına manevi bağlam temin etmiştir. Modern romanlarda ise karakterlerin kaygıları daha ziyade estetik ve en nihayet varoluşsal fikirlerle güdülere yönelmiştir; bu karakterler eylemlerini açıklayabilecek olsa, bunu pekâla, "Öldürüyorum, o halde varım" düsturuyla yapabilirlerdi. Estetik ve varoluşçu fikirlerin nedensel rolüne dair bu belirgin biçimde modernist yorumlara geçmeden önce, dinin hâlâ nedensel bir rol üstlenip, öte yandan Viktorya dönemi romanlarına kıyasla daha az güce, inanılırlığa, nüfuza ve saygınlığa sahip olduğu modernist romanları ele almakta fayda var.

Dinin Modern Cinayet Romanlarındaki Nedensel Rolü

Modern romanların ayırt edici yönlerinden biri de, modernlerin Viktorya dönemi cinayet romanları için belgelediğim beş temayı sunuş biçimlerinde de görüleceği gibi, dinin azalan rolüdür.

Dinin belirgin nedensel rolünün Viktorya dönemindeki ilk sunuluş biçimi, cinai dürtüleri, tabii cinsel arzularını günah utancıyla damgalayan erken dini eğitimden kaynaklanan Frollo ve Headstone örnekleridir. Ne var ki, onların bu kusurları, Hıristiyanlığın esas ruhu olarak değil, alışılmadık denli ezici bir dinsel eğitimin sonucu olarak tarif edilmiştir. Hugo ve Dickens bizatihi dini değil, aldıkları dini eğitimden tabii cinsel arzularını bastırarak ruhen sakatlanmış çıkan tekil karakterleri hedef almıştır.

Erken yaşta dini disiplinin kurbanı olan karakterleri konu alan modern romanlarda, bizatihi dinin esasını ve kurumlarını hedef alma eğilimi daha fazladır. *An American Tragedy*'deki Clyde Griffiths'in çocukluğunu şekillendiren Protestanlık, yalnız Clyde'ın ebeveynlerinin bakış açısıyla biçimlendirilmiştir; gelgelelim Dreiser yine de bunun Amerikan Protestanlığının tanımlayıcı bir özelliği olduğunu ima eder – en sonunda Clyde'ı ahlaki kaygılar olmaksızın düşünmeden hareket etmeye sevk eden, aniden zuhur eden duygu-

lar açısından güçlü, tevazu ve yardımseverlik açısından zayıf, istikrarsız bir dindarlık. Dreiser'ın da dediği gibi, "Clyde'ı on beş yaşına kadar, hatta yetişkinliğinden geriye dönüp baktığında daha da uzun süre sıkıntıya düşüren başlıca şey, ebeveyninin mesleğinin sefil bir uğraş olduğunu düşünenlerin haklı olduğu hissiydi" (14). Clyde, Roberta'yı öldürme suçundan infazını beklerken, "içinde hâlâ dine ve onun meyvelerine –annesiyle babasının fasılasız ama kısır dua ve vaazlarına– duyduğu o eski horgörü vardı" (782). Clyde'ın dinle son uzlaşması ise edepsizce pragmatiktir. Clyde itirafını yapmak için, temyiz mahkemesinden çıkacak cinayet mahkûmiyeti kararını bekler, zira "Tanrı hakikati biliyorken, neden davamı tehlikeye atayım ki?" diye aklından geçirir (788). Clyde ancak annesinin ve cezaevi papazının (ki bu papaz Clyde'ın hazırladığı son taslakta birkaç değişiklik yapar) yalvarmaları sonucunda bir itirafın altına imza atar. Clyde ölüm korkusuna kapılana dek, din ne evreni açıklamış ne de ahlaki bir yön çizmiştir. Bu koşullar altında, Clyde'ın itirafı bir uydurmadan, dindarlığının özü ise bir hiçten ibarettir.

Clyde'ın "kıytırık" dini, onu adam öldürmekten alıkoymazken, *Ağustos Işığı*'nın Joe Christmas'ının çocuk yaşta aldığı Protestanlık eğitimi, onu doğrudan Joanna Burden'ı öldürmeye sevk eder. Joe çocukken yetimhaneden alınıp, Tanrı'dan korkan tutucu dindar McEachern'in yanına gönderilir. McEachern, onu presbiteryen ilmihalini ezberlemesi için kırbaçlar. Joe'nun McEachern'ın dinini inatla reddetmesi, sonradan işlediği cinayetin esas nedeni olarak su yüzüne çıkar. Joe seneler sonra Joanna ile cinselliğe dayalı bir ilişki içine girer ve Joanna'nın ondan ısrarla kendisiyle beraber dua etmesini istemesiyle aralarındaki çetrefilli ilişki bir dönüm noktasına gelir. Bir gece Joanna eline silah alıp, Joe'yu kendisiyle beraber dua etmek üzere diz çökmediği için öldürmekle tehdit edince, Joe onun boğazını keser. Daha sonra Joe onu cinayet işleme noktasına getirenin ne olduğunu fark eder: "Çünkü tepemde benim için dua etmeye başlamıştı" (116). Dinin kişiyi cinayete sürüklemedeki yıkıcı rolünün, aynı zamanda, kapsamlı tarihsel yönleri de vardır. Bir eleştirmenin de kaydettiği gibi, Faulkner'ın Joe'nun etrafını dinsel saplantıları olan beş tiple kuşatması (Doc Hines, McEachern, Joanna Burden, Gail Hightower ve Percy Grimm), "ona, çeşitli çarpık ve kötücül dini varsayımların Güney'in durumu üstünde nasıl güçlü

bir etkiye sahip olduğunu öne sürme imkânı vermiştir".[55] Kalvenciliğin bu karakterler üzerinde etkili olan bazı özellikleri, Güney'i yıkıma sürüklemiştir. Bu özellikler Joanna'nın öldürülmesinde ima edilir: insanların, cinsel arzu olarak sonsuzca ortaya çıkacak olan ilk günahla beraber hilkaten yoz olduğu inancı, ayartmanın kaynağı olarak kadınlara duyulan korku ve alınyazısı inancı. Joanna'nın boğazına bıçakla saldırırken Joe, dua etmesine yönelik mükerrer ısrarı susturup Joanna'nın dua aracını yok eder ve bunları esinleyen dindarlığı simgesel olarak öldürür.

Capote'un *Soğukkanlılıkla* romanındaki katili cinayete sürükleyen de yine ezici dini terbiyedir. Perry, altını ıslattığı için onu kırbaçlayan rahibeler tarafından Kaliforniya'da bir yetimhanede yetiştirilir. Bir keresinde acımasızca dövüldükten sonra bir papağanın hayalini kurmuştur; bu, "gagasıyla rahibeleri kör edecek, gözlerini yiyecek, onlar 'merhamet dilendikçe' kırıp geçirecek, sonra da Perry' yi usulca kaldırıp kanatlarıyla sararak, 'cennet'e uçuracak savaşçı bir melek"tir (110). Frollo ve Headstone'u cinai hiddete sürükleyen dinsel bağnazlık açıkça erken yaşta alınan dini terbiyeden kaynaklanmaktadır; gelgelelim ne Hugo ne de Dickens karakterlerinin çocukluğuna dair hiçbir şey aktarmadığı gibi, ikisi de din bağnazlarının çocuk yetiştirme usullerine yahut dinin ezici cinsel ahlakına dil uzatmazlar. Öte yandan modern romancılar, dinsel telkinle geçen bu travmatik çocukluklar sırasında neler olup bittiğine dair daha kesinlikli açıklamalar sunarken, çocukluktan yetişkinlikteki cinayete uzanan doğrudan bir nedensel çizginin izini sürmüştür.

Doğrudan doğruya dinsel esinle cinayet işleyen modern karakterlerin en iyi örneği, Eco'nun *Gülün Adı*'ndaki kütüphaneci rahibi Jorge'dir; Jorge Aristoteles'in yeni keşfedilmiş, güldürü konulu kitabını İncil'in hakikatini sorgulamak için kullanabilecek herkesi öldürerek Tanrı'nın işini üstlendiğini zannetmektedir. Jorge'nin çocukluğu hakkında ancak tahmin yürütülebilir, fakat çocukluğunun bir yerinde kilisede yaygın görülen istismarların patolojik bir şekilde abartılmasıyla psikolojik hasara uğramış olma ihtimali yüksektir. Bu sapmalar Jorge'yi ele geçirmiştir, ama daha önemlisi, bunlar

55. Lawrence Thompson, *William Faulkner: An Introduction and Interpretation* (New York, 1967), 68.

Eco'ya göre ortaçağ dininin karakteristik özelliklerindendir. Eco kilise liderlerini maddiyatçı, yoz, hoşgörüsüz ve gerek gördüğünde masumları cezalandırmak uğruna yalan itiraflar ayarlamak için işkenceye başvurmaya hazır kişiler olarak sunduğu bir dizi dinsel tartışmada bu özellikleri ayrıntılı olarak ele alır.

Rudolph Binion "Hıristiyanlık Sonrası Kültürde Hıristiyanlık Kalıntıları" başlıklı zengin içerikli çalışmasında, Hıristiyanlık güvenilirliğini yitirirken, temel öğretilerinin "Hıristiyanlık sonrası" kisvesiyle modern dönemde de varlığını sürdürdüğünü öne sürmektedir. "Bir kenara itilen bu kadar köklü, bu kadar yoğun ve bu kadar ateşli bir inançlar dizisi kolay kolay yok olmaz. Bilincin alt katmanlarında yaşamaya devam eder."[56] Binion Hıristiyan dininin modern dönem boyunca tekrar tekrar yorumlanan üç bahsinin –öte dünya, ilk günah ve mutlak hakikat öğretisinin– Hıristiyanlık özü çıkarılmış uyarlamalarına odaklanmaktadır. Ben de Hıristiyanlık özünden arındırılmış bu konulara, Viktorya dönemi yazarlarının kimi zaman bir raddeye kadar etten kemikten bir varlığa bürüdüğü şeytan inancını eklemek istiyorum. Modern dönemle beraber, yazarlar, şeytanı William Golding'in *Sineklerin Tanrısı*'ndaki (1954) gibi eğretileme olarak eserlerine işlemiştir. Romanın başlığı şeytanın bir unvanıdır, gelgelelim şeytan bizzat karşımıza çıkmaz. Bir uçak kazasından sonra adanın birinde mahsur kalan bir grup İngiliz erkek öğrencinin konu alındığı romanda, çocuklardan biri olan Jack vahşice cinayetler işler, buna karşılık şeytanın habis kişiliği, ancak çocuklar arasında paylaştırılmış özellikler yoluyla aşikâr olur. Çocuklar düşen uçağın çürüyen gövdesini görüp onun şeytan, "canavar" olduğunu düşünür, ama en nihayet canavarın hepsinin içinde olduğunu anlarlar. Romanda şeytan, herkeste görülen içgüdüsel saldırganlık olarak Hıristiyanlık sonrası bir bağlamda hikâyeleştirilmiştir; Golding'in II. Dünya Savaşı'ndaki görevi sırasında yabanileşmesine şahit olduğu insan davranışının bir temsilidir bu.

Dinin romanlara konu alınan üçüncü nedensel rolü, cinai dürtüleri önlemedeki muvaffakiyetsizliğidir. Raskolnikov sapmış bir inanç durumunda cinayet işler, ama inançsız olduğu söylenemez.

56. Rudolph Binion, *After Christianity: Christian Survivals in Post-Christian Culture* (Durango, Colo., 1986), 11.

Kiliseye döndüğünde ise, bu inanç ile onun arkasındaki kurum Raskolnikov'un saygısını yeniden kazanır ve hâlâ en yüksek bağlılığa layıktır. Modern yazarlar söz konusu olduğundaysa, bizatihi dini inanç ile onun gerisindeki kurumlar itibarını yitirmiştir. Graham Greene'in *Brighton Rock* adlı romanında, genç katil Pinkie Brown imanlı bir Katoliktir, gelgelelim inancı fırsatçı ve yüzeyseldir, zaten kilisenin kendisi de ticarileşmiş ve kutsallığını yitirmiştir. Bir atış poligonunda ödül kazanan Pinkie, "Meryem Ana" bebeği seçerek, onu saçlarından tutup saygısızca sallar durur (22). Dostoyevski'nin Raskolnikov'u ise dinden sapmış olsa da, ona karşı asla saygısızlık etmez. Daha sonra Pinkie "dinle hiç alakam yoktur," diyerek böbürlenir, gelgelelim Greene'in de aktardığı gibi, "birisiyle konuşurken yahut herhangi bir şey söylerken bile dua ediyor"dur (91). Pinkie' nin son cinayet planı, önemli bir Hıristiyan töreninin suiistimalini içerir; zira sırf aleyhinde şahitlik yapmasını engellemek için Rose'la evlenir. Derken, buna rağmen Rose'un şahitlik yapacağından korkarak, onu intihara sürüklemeye uğraşır. Pinkie'nin Katolikliği, onun zalimliğine, kadın düşmanlığına ve adam öldürmesine hizmet eden harap bir dindarlıktır. Hatta kötülüğü, o öldükten sonra bile günah çıkarma ile bağışlamaya leke sürer. Bir rahip Rose'a Tanrı katında bağışlanacağını söyleyemez, ama Pinkie'nin onu sevdiğini söyleyerek teselli vermeye çalışır. Rose günah çıkarma hücresinden, Pinkie'nin onun dürtmesiyle yaptığı bir gramofon kaydının onu kendine getireceği ümidiyle ayrılır. Romanın son satırında, Pinkie'nin "duyduğu en dehşetli şeyi" dinlemek üzere koşar adımlarla eve gittiği belirtilir. Okur Pinkie'nin yaptığı kaydı önceden öğrenmiştir: "Lanet olsun sana, küçük fahişe, neden sonsuza dek evine dönüp, beni rahat bırakmıyorsun?" (177). Pinkie'nin dinsizliği, ölümünden sonra olsa da, Rose'un ruhunu öldürür ve ölüm döşeğinde son isteklerin ifade edilmesine ilişkin kutsal geleneği yeni bir iletişim teknolojisiyle alaya alırken, her türden sevgi hatırasını yok eder.

Monte Cristo, salt yeniden tasvip etmek üzere sorguladığı bir ilahi adalete hizmet ederek cinayet işleyip, insanları intihara zorlar. Dinin nedensel rolünün bu dördüncü işlevi, yani ilahi adalete hizmet amaçlı cinayet Jim Thompson'ın *Pop. 1280* (1964) romanında alaya alınmaktadır. Texas'ın küçük bir kasabasında geçen bu ro-

manda, şerif Nick Corey, iki kadın satıcısını, sevgilisinin kocasını ve bu son cinayete tanık olan masum bir zenciyi öldürerek, şiddetli bir ilahi adalet yürürlüğe koyar. Monte Cristo'nun Tanrı onaylı intikamı şık ve onurluyken, Nick'inki vahşice ve korkakçadır. Tom'u öldürmeden önce, Nick ona bir süredir yaptığı gibi karısıyla yatacağını söyler. Ardından şöyle der: "Yapacağım bir sonraki şey de bu tüfeğin iki namlusunu birden şu pis kokulu bağırsaklarına boşaltmak olacak." Nick dediğini yaparak Tom'u vurur, ne ki onu hemen öldürmez: "Hızla ölüyordu, ama onu tam olarak öldürmemiştim. Birkaç saniye daha hayatta kalıp, ona atacağım üç-dört sıkı tekmenin tadına bakmasını istiyordum" (70). Nick, işlenen cinayetleri soruşturan bir dedektife şöyle der: "Ben kurtarıcının ta kendisiyimdir belki. Çarmıhtaki İsa buraya, Potts kasabasına geldi, çünkü Tanrı biliyor ya burada bana ihtiyaç vardı. Onun için iyilik saçarak dolaşıyorum etrafta – insanlar ortada korkacak bir şey olmadığını anlasın diye" (179). Onun adaleti, babalarının tacizine uğrayan genç kızlar, ayyaş kocalarından dayak yiyen kadınlar, yoksullar, açlar ve yardıma muhtaçlar hesabınadır. Kendisinin de söylediği gibi, "Dünyada böyle düpedüz iğrenç şeyler yaratan Yaratıcımızın ne kadar fevkalade olduğunu düşünerek ürperdim; onun sayesinde cinayet kabilinden bir şey diğerlerine kıyasla hiç de kötü görünmüyordu" (200). Burada, Tanrı'nın lütfu öyle çok sefalet yaratmıştır ki, cinayet bile iyi görünmektedir. Nick zengin ve güçlülere karşı Tanrı'nın adaletini yerine getirmesi gerektiğinin bilincindedir, ama şu itirafta bulunur: "Onlara dokunmama izin yok, bu yüzden beyaz ayaktakımıyla zencilere karşı iki misli sert olarak bunu telafi etmek zorundayım. ... Evet efendim, Tanrı'nın bağında çalışıyorum ve yükseğe uzanamayacak olursam, alçaktaki asmalar üstünde daha fazla çalışmam gerekir" (207). Nick'in ilahi adaleti, Monte Cristo'nunki gibi soylu ve kudretli olanları değil, ayaktakımını ve güçsüzleri hedef alır. Nitekim Nick şöyle demektedir: "Gerçekten yapılması gerekmeyen hiçbir şeyi, işimi tehlikeye atacak hiçbir şeyi yapmam gerekmiyor. Tek yapabileceğim, Tanrı'nın parmağının işaretini izlemek – hiç kimsenin bi tarafına takmadığı biçare günahkârları ezen parmağını" (210). Bu romanda ilahi adalet ekseriyetle adaletsizdir.

Dinin beşinci nedensel rolü, modern yazarların ya atladığı ya da açıkça reddettiği ilahi takdirin işleyişidir. Nabokov'un *Cinnet* ro-

manının katili, "bütün bu ilahi işleyişin ... koca bir oyun olduğu" ithamında bulunur (101). Dindarların riyakâr, inananların oyuna gelmiş, dini simgelerle kişiliklerin sahte olduğu, din dolandırıcılığının alıp yürüdüğü bir dünyada geçen *Vatikan'ın Zindanları*'nda ise, ilahi takdire kesinlikle rastlanmaz. Zaten romanın adı da Vatikan'ın altında papaların gömülü olduğu zindanlara olduğu gibi, kiliseyi ayakta tutan dalavere düğümüne de bir göndermedir. Anthime Armand-Dubois romanın başında romatizmadan mustarip ateşli bir ateisttir. Öfkeli bir anında koltuk değneğini sallayarak, Roma alçısı denen imitasyon mermerden yapılmış Meryem Ana biblosunun kolunu kırar. O gece Anthime rüyasında Meryem'in kırık bir kolla belirip, boş gömlek koluyla ona vurduğunu görür. Kalktığında romatizması iyileşmiş, kendisi de hemen Katolikliğe dönmüştür. Romanın üçkâğıtçı karakteri Protos Roma'daki sahte papayla ilgili bir hikâye uydurarak, "gerçek" papayı geri getirmek için bir komplo düzenleme mazeretiyle para toplar. Protos, olanlardan habersiz Amédée'nin Roma'ya para ulaştırıp komploya destek çıkmasını sağlamak için papaz ve kardinal kılığına girer. Amédée Roma'dan dönerken Lafcadio tarafından öldürülür. Bunun üzerine Anthime düş kırıklığına uğrar ve yazar Julius'a, Amédée cennete gittiğinde "her şeye kadir olan Efendisinin *gerçek* Tanrı olmadığını görebilir," diyerek kilisenin tenkitçisi rolüne yeniden döner (230). Romanda etkili bir rüya aceleci bir din değiştirmeye esin olur ve din ikiyüzlü inananlar, imitasyon mermer, sahte simgeler, sahte ruhbanlar, asılsız bir papayla ilgili asılsız bir komplo ve yine asılsız olması muhtemel bir tanrıdan mürekkep bir dünya olarak karşımıza çıkar. Gide, inancını yitirmenin eşiğindeki Hıristiyan Raskolnikov'la inatçı ateist Lafcadio arasındaki zıtlığa ilişkin şahsi görüşünü 1923 tarihli bir yorumunda belirtir: "Dostoyevski'nin kahramanları, Tanrı Katına ancak akıl ve iradelerini bir kenara bırakıp,benliklerinden vazgeçerek erişir."[57]

İlahi takdir, gökten gelen bir sesin akıl hastası Albert'e küçük kızları öldürmesini söylediği Dürrenmatt'ın *Yemin* romanında sanrılar yoluyla işler. Albert şöyle der: "Gökten gelen ses ... kızla oynamamı emretti, sonra Gökten gelen ses ona çikolata vermemi söy-

57. André Gide, *Dostoyevsky* (1923; yeniden basım New York, 1961), 90; Türkçesi: *Dostoyevski*, çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel, 1998.

ledi, ondan sonra da kızı öldürmek zorunda kaldım, hepsini Gökten gelen ses söyledi" (137). Thomas Harris, Hannibal Lecter'ın sarsıntıya uğramış zihni yoluyla ilahi takdiri hicveder; Lecter küçük bir çocukken II. Dünya Savaşı sırasında aç Alman firarilerince götürülen kız kardeşi Mischa'yı tekrar canlı görme dualarının karşılıksız kalıp, sonrasında firarilerin onu yediklerini fark etmesinin ardından Tanrı inancından yüz çevirmiştir. *Hannibal*'da, "kendi mütevazı avlarının, ironide üstüne olmayan ve sebepsiz kötülükte sınır tanımayan Tanrı'nınkilerin yanında sönük kaldığını" söyler (256). Hannibal'a bakılırsa, ilahi mucizelerin yerini ilahi kötülük almıştır ve çökerek yüzlerce inananı öldüren kiliseler de bunun muhteşem bir emaresidir. Üçlemede ilahi müdahale başka türlü mucize gerçekleştirmez; herhangi bir müdahale sezilse bile, Hıristiyan diniyle ibadetinin alaya alındığı *Kuzuların Sessizliği*'nde olduğu gibi, kötü sonuçlar doğuran bir müdahaledir bu. Hannibal, inananlara nasıl Hıristiyanca hayat sürebileceklerini değil, FBI ajanı Clarice'e bir seri katilin nasıl yakalanacağını öğreten bir öğretmen, bir insan sarrafıdır. Clarice kuzuları ağıla sürmek yerine, katledilmekten kurtararak iyi çoban meselini baş aşağı eder. Kuzuların kurban edilişiyle ilgili rüyası, Vahiy Kitabının bir parodisidir; zira Clarice kutsal kuzuların kanıyla yıkanmaktan ziyade, diğer kadın kurbanlarla beraber kurbanlık koyun olmuştur. Diğer taraftan küçük bir kuzuya benzeyen beyaz bir kanişi olan seri katil, kurbanlarının ağzına kutsal ekmek yerine güve vererek bir tür kara ayin yürütür. Onu ele veren başlıca ipucu, kurbanlarına, Tevrat'taki "Komşunun karısına tamah etmeyesin" emrini anıştırır şekilde tamah etmesidir.[58] İster sekülerleştirilmiş, ister Hıristiyanlık sonrasına uyarlanmış, isterse alaya alınmış olsun, inancın rolü, yirminci yüzyılda romancıların daha ziyade estetik ve varoluşsal nedenleri ön plana çıkarmasıyla beraber önemini yitirmiştir.

58. Romandaki dinsel imgelem için bkz. Bill MacCarron, "*The Silence of the Lambs* as Secular Eucharist", *Notes on Contemporary Literature* 25, no. 1 (1995): 5-6.

Dinin nedensel rolünün birbirine zıt düşen bu beş kipi aracılığıyla belgelenen tarih, çalışmamın kapsadığı yıllar içinde gerçekleşen, özgüllük-belirsizlik diyalektiğine uygun aşamalı bir değişimdir. Hıristiyanlık karmaşık, çok yönlü bir inanç olmakla birlikte, yine de bir inançtır; ilahi biçimde tasarlanmış, tutarlı bir sistem olarak Tanrı'dan gelen bütünsel bir dogmadır. Hıristiyanlığın, kozmolojisi, tarihi, ahlakı yahut akidelerinden ayrı tutulmaksızın bir bütün olarak inanç bağlamında değerlendirilmesi gerekir. İncil tefsirleri antikiteye dek uzanırken, İncil'e dayalı bir tefsir yahut yorumsama "bilimi" on dokuzuncu yüzyıl başında, Friedrich Ast, Friedrich August Wolf ve Friedrich Schleiermacher'in çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır. Bu düşünürler dindar olmalarına rağmen, çözümlemeleri, dinsel otoritenin, geç Viktorya dönemi ile modern dönemde de geliştirilmeye devam edilen yorumbilgisi ve kutsal kitap tefsirleri sayesinde giderek zayıflayıp dağılmasının habercisidir. Dinsel otorite, Marx'ın dini kitlelerin afyonu olarak tanımlamasının yanı sıra, Freud'un dini çocukluktaki bağımlılığın biyolojik babadan gökteki babaya doğru zamansal ve uzamsal olarak genişletilip yansıtılmasından doğan bir yanılsamaya benzetmesiyle de gücünü yitirmeye devam etmiştir. Hatta Gabriel Marcel, Martin Buber ve Paul Tillich gibi dindar varoluşçular, bireyselleşmiş, dolayısıyla çoğullaşmış bir dinsellik uğruna, ilahi yaradılışın ve mucizelerin kesin hakikati üstündeki vurguyu kaldırmıştır. İnancın bütünlüğünü yitirmesi, dini çoğulcuların yaptığı bilimsel çalışmalarla beraber ivme kazanmıştır: William James, *The Varieties of Religious Experience* (Dinsel Yaşantının Çeşitleri, 1902) ve Emile Durkheim, *The Elementary Forms of the Religious Life* (Dinsel Yaşamın İlkel Biçimleri, 1912). Eco'nun katil kütüphanecisini cinayete iten, kutsal kitap metinlerine dair bütünlüğü bozucu bir yorum beklentisidir. Jorge'nin nazarında, Hıristiyanlık kesinkes, şaşmaz biçimde ve külliyen doğru olmadığı müddetçe, yapı bütünüyle çökecektir. Jorge'nin bağnazlığının toprağı on dördüncü yüzyıl olsa da, bu bağnazlığın eleştirel ele alınışı yirminci yüzyıl ruhban sınıfı karşıtlığının örneğidir.

Modern dünyada kutsal metinlerin bütünleşik ideolojik yapısı, Nietzsche'nin "Tanrı'nın Ölümü" olarak adlandırdığı geniş çaplı kül-

türel-tarihsel gelişimi içinde türlü müdahalelere açık durmuştur. Sözü geçen müdahaleler arasında, "tarihsel İsa"yı sorgulayan, bu suretle Hıristiyanlık anlatısının kutsallığını bozup ilahi otoritesine karşı duran tarih araştırmaları da bulunmaktadır. Bu ilahi otopsi, Hıristiyanlığın antikiteden beri koruduğu nedensel zeminin aşınmasına yol açmıştır. Hıristiyanlığın sağladığı bu nedensel zeminin yerini ise, kiminde metafor ve parodi, kiminde de alaya alma yahut dosdoğru ret biçimini alan Hıristiyanlık sonrası edebi eserler almıştır. Söz konusu eserlerde, karakterler esasen olasılık ve belirsizlikle yönetilen tanrısız bir evrende yaşamaya giderek daha çok rıza gösterir olmuştur; ki bu durum eylemlerin nedenlerinin ve onlara dair yorumların eski ahlaki-dinsel çerçeveden, sanatsal yaratıcılığa ve kendini tanımlamaya dayalı yapılara kaymasından açıkça anlaşılmaktadır. Zerdüşt yaratıcı risk alma ve rastlantıdan mürekkep bir dünyada, daha kusursuz bir varoluş tahayyül eder. Filozoflarla romancılar vahyin hakikatine duyulan inançtan vazgeçip, Hıristiyan ahlakıyla inancının nedensel esasını soruşturdukça, Ortodoks inancın nedensel yetersizliğini de açığa vurmuşlardır. Darwin'in mesajının travmatik özü, evrenin ilahi yaradılışını ve Tanrı'nın evren üstündeki süreğen gözeticiliğini eksen alan Hıristiyan nedenselliğini kalbinden vurmuştur.

Viktorya dönemi yaşayışı ile yazınındaki ahlaki-dinsel otorite eşleşmesi, insan davranışına dair değerlendirmelere, bilhassa da cinayetle ilgili yargılara yönelik çetin bir yorumsal çerçeve sunmuştur. Geç Viktorya dönemi boyunca etkili olan genel yapıya yönelik eleştiriler, yirminci yüzyılda, özellikle I. Dünya Savaşı'nın ve hemen ardından Nazizm, Auschwitz ve Hiroshima'nın duygusuzlaştırıcı sonuçlarından sonra daha da ivme kazanmıştır. Bu gelişmeler, dünya tarihinin ahlaken üstün, ilahi esinle donatılmış bir Batı Medeniyeti ile nihai ereğine ulaşacağı yönündeki görüşü darmadağın etmiştir. Evvelce sorgulanmayan normatif otorite ve tarihsel erekliliğin yitimiyle beraber, ahlak ve dinin açıklayıcı otoritesi de sarsılmıştır. Cinayet edimleri ahlaksız ve dini kurallara aykırı olarak değerlendirilmeye devam etmişse de, bu değerlendirmelerin dayandığı eşleşik ahlaki-dinsel yorumsal çerçeveler, zamanla insanın neden cinayet işlediğini izah edemeyecek denli sınırlı görülmeye başlanmıştır. "Ahlak melekesi" ve "ahlaki delilik" gibi, ateizm, Tanrı'

ya hakaret ve Şeytan'a hizmet terimleri de ciddi etiyolojik çözümlemelerden çıkmıştır.

Dinsel çerçevenin sınırları, Camus'nün *Yabancı* romanında da ele alınır. Sorgu yargıcı, Meursault'yu Tanrı'nın varlığı konusunda ikna edip, tövbe etmesini ve Tanrı'nın affına sığınmasını sağlamaya çalışırken, kendi dinsel inancını masaya koymaktadır. Meursault yargıcın bu önerisini geri çevirmekle kalmayıp, anlaşılmaz, sinir bozucu ve yavan bulur. Yargıcın muhakemesini takip edemiyordur, "çünkü" der "sıcaktan bunalmıştım ve odamda koca koca sinekler vardı" (68). Böylesi bir açıklama, bir inananın gözünde mantıksızdır; ayrıca Marx ile Feuerbach'ın Hıristiyanlık dinine yönelik makul eleştirileriyle, *Karamazov Kardeşler*'in "Büyük Engizisyoncu" bölümündeki İsa Mesih'e ilişkin son derece ciddi tartışmayla ve hatta Nietzsche'nin Hıristiyanlıktaki "hiçlik istenci"ne yönelik hararetli öfkesiyle döşenmiş inançsızlık yolundan da hayli uzaktadır. Meursault bir kadına acı çektirmesi için pezevengin birine yardım etmiş, derken sıcaktan bunalıp güneş gözünü aldığı için başka bir adamı öldürmüştür. O, hayat karşısında yalnız ve mağlup biridir; diğer taraftan yargıçla aralarındaki söz alışverişi, yargıcın sorgulamaksızın benimsediği dini inancın açık bir reddi olduğu gibi, Camus'nun davranışı Tanrı'yla ilişki temelinde açıklayanlara tahammülsüzlüğünün etkili bir ifadesidir.

Daha sonraları, Meursault hücresine davetsiz giren ve hoş karşılanmayan cezaevi papazıyla karşılaşmasında da dini inancın nedensel esasını reddeder. Meursault Tanrı'ya inanmadığını, dinin onun nazarında "ehemmiyetsiz" olduğunu, dinle hiçbir şekilde ilgilenmediğini ve kalan az zamanını da Tanrı'yla "harcamak" istemediğini anlatır (120). Papaz Meursault'dan kendisine "bayım" yerine "peder" diye hitap etmesini isteyince, Meursault ona öfkeyle pederi olmadığını haykırır. Meursault için en çileden çıkartıcı olansa, papazın takındığı mutlak kuşkusuzluktur. Meursault en sonunda onun yakasına yapışıp, ona ölü bir adam gibi yaşadığını söyler ve "emin olduğu şeylerden birinin bile bir kadının tek saç teline değmeyeceğini" ekler (120). Yine yalnız kaldığında ise, varoluşsal seçimiyle ahlak ve dinin alakasızlığını yineler: "Hayatımı bir şekilde yaşadım, ama başka türlü de yaşayabilirdim." Meursault "güneş gözünü aldığı için" adam öldürmüş, annesinin cenazesinde ağlama-

dığı için suçlu bulunmuştur. *Yabancı*'daki bu nedensel anlayış, ilahi takdirle yönetilen bir tecelliye dair Viktorya dönemi görüşleriyle büsbütün bağdaşmazdır.

Tanrı'ya inanmama yahut öldürme kararı gibi büyük olayların büyük nedenleri olmasını bekleriz. Camus işte bu beklentiyi yıkmış, yerineyse yepyeni bir nedensellik yaklaşımı önermiştir. Büyük olayların büyük nedenlere dayandığı yollu görüş, her olayın muazzam varoluşsal anlama; her tecrübeninse, ne kadar önemsiz görünürse görünsün, çok büyük nedensel etkiye sahip olabileceği abes bir dünyada hiçbir anlam ifade etmez. İncelediğim modern romanlarda, Lafcadio'nun yaşlı kadına yardım etmekle onu boğazlamak arasında karara varmadan hemen önce yaşadığı kopuş; Perry'nin Clutter'ların kızının cüzdanından düşen bozuk parayı ararken kendisini emekler vaziyette bulduğu anki utancı; ya da Joe Christmas'ın, Joanna'nın kendisinden diz çöküp onunla beraber dua etmesini istediği anki öfkesi gibi küçük olaylara eşi görülmedik nedensel önem yüklenmekte, bu yolla yüksek ve şaşmaz ahlaki ve dinsel fikirlere nedensel güç atfetmeye yönelik Viktorya dönemi anlayışı reddedilmektedir. Tanrı'nın gözetiminde olmayıp, önünde sonunda saçma olan bir dünyada, her şey normatif ve nedensel olabilir; bu fikrin açığa çıkması ise, varoluşçuluğun alametifarikalarından olan baş döndürücü bir özgürlük hissi ortaya çıkarmıştır. Bu özgürlüğe duydukları inançla, modernler güç seçimler merkezinde toplanan insan varoluşunun rasgele doğasını ve anlam arayışı çerçevesinde yaratıcılıkla şekillendirilmiş yaşamların belirsizliğini Viktorya dönemi insanına kıyasla daha istekle kabul etmiştir.

Modernizm ile Postmodernizmde Benlik

Sokrates'le başlayıp Augustinus, Pascal, Descartes, Rousseau ve Kierkegaard'la devam eden Batı düşünce tarihi boyunca önde gelen düşünürler benliğin doğasını kendilerine konu almıştır. On sekizinci yüzyılda Hume özneyle ilgili bir sorunu gündeme getirmiştir. "*Kendim* dediğim şeyin en derinlerine indiğimde," der Hume, "daima sıcak veya soğuk, ışık veya karanlık, sevgi veya nefret, acı veya haz gibi bir algıyla karşılaşıyorum. Algı olmaksızın *kendimi* bir

an olsun yakalayamıyor, algıdan başka hiçbir şey gözlemleyemiyorum."[59] Modern dönemde, düşünürlerin insan varoluşunun özünde bütünleşik bir benlik olup olmadığını soruşturmaya başlamasıyla, varoluşsal şüphecilik yerini varoluşsal bunalıma bırakmıştır. Bu bunalım, "Tanrı'nın ölümü" fikrinin ortaya atılmasının ardından, varoluşsal sorumluluk ile nedensel eylemliliğin giderek bireyin üstüne düşmesiyle beraber şiddetlenmiştir. Modern düşünürler, düşünce ve edimlerin kendisinde birleştiği bir özne fikrine sadık kalmış olsalar da, benliğin çoklu, karmaşık ve bulanık yönlerini keşfetmişlerdir. Postmodernistler benliğin "temel" bir kendilik addedildiği geleneksel benlik metafiziği ile benliği bedendeki zihin olarak alan geleneksel epistemolojiyi reddetmiştir. Postmodernist yazarlar benlikle ilgili bunalımın tarihsel önemini çeşitli yönlerden yorumlayarak, bu bunalımı bölünmüş kişilik (Laing), sorunlu kişilik (Tennenbaum), yok olan özne (Ryan), merkezsizleşmiş özne (Dean), sahte benlik (Baudrillard), yapıbozuma uğratılan benlik (Derrida), insanın ölümü (Foucault) ve yazarın ölümü (Barthes) terimleri çerçevesinde ele almışlardır.[60]

Bütün bu görüşler, Viktorya döneminin yaşamlarına, otobiyografilerine ve romanlarına zemin sağlayan sorgulanmamış benlik önkabulünü hedef almaktadır. Viktorya dönemi düşünürleri yaşamlarının anlamı üstüne derinlemesine düşünürken, yaşamın odağın-

59. David Hume, *A Treatise of Human Nature* (1739; yeniden basım Oxford, 1978), 252; Türkçesi: *İnsan Doğası Üzerine bir İnceleme*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea, 1999.

60. R. D. Laing, *The Divided Self* (Londra, 1959) (Türkçesi: *Bölünmüş Benlik*, çev. Selçuk Çelik, İstanbul: Kabalcı, 1993); Elizabeth Brody Tennenbaum, *The Problematic Self: Approaches to Identity in Stendhal, D. H. Lawrence, and Malraux* (Cambridge, Mass., 1977); Judith Ryan, *The Vanishing Subject: Early Psychology and Literary Modernism* (Chicago, 1991); Carolyn J. Dean, *The Self and Its Pleasures: Bataille, Lacan, and the History of the Decentred Subject* (Ithaca, N.Y., 1992); Jean Baudrillard, *Simulacra and Simulation* (1981; yeniden basım AnnArbor, 1994) (Türkçesi: *Simülakrlar ve Simülasyon*, çev. Oğuz Adanır, İzmir: Dokuz Eylül, 1998); Michel Foucault, *The Order of Things: An Archeology of the Human Sciences* (1966; yeniden basım New York, 1970), 328-35, 386-87 (Türkçesi: *Kelimeler ve Şeyler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge, 1994); Roland Barthes, "The Death of the Author", *Music-Image-Text* (New York, 1977), 142-8 (Türkçesi: *Yazarın Ölümü*, çev. H. Çetinkaya, Edebiyat-Eleştiri Yazarlık Kurumu Özel Sayısı, Güz, Sayı: 4, 1993).

daki bir benliğin mevcudiyeti sorununa hiç eğilmemiştir. Onlar bir yandan zihnin ayrı melekelerden oluştuğunu varsayarken, diğer yandan zihni meydana getiren bu unsurların birleştirici bir özne vasıtasıyla tutarlı bir bütün haline geldiğinden şüphe etmemişlerdir. Ayrıca zihnin hastalıkla beraber bölünmeye konu olma olasılığını teslim ederken, öte taraftan da benlik yahut ruhun kendisinin birleşik birer bütün olduğunu varsaymışlardır. Viktorya dönemi insanları sarsıcı değişimler yaşamışsa da, zamanın akışı içinde kendilerine zemin yaratan temel bir benlik fikrini benimsemişlerdir. Dönemin ekonomik modeli, bireysel kapitalist girişimcidir. Amerikalılar katı bireyselliğe, öncü kişiye ve hem başkalarıyla ilişki kurup hem de "kendine yeten" (Emerson'ın 1841 tarihli ünlü makalesinde övdüğü bir niteliktir bu), kendini yetiştirmiş insana inanç duymuştur. Emerson okurlarını "kendine güven"meye sevk ederken, bazılarının bunu yapamama olasılığının bilincindedir, gelgelelim güvenilecek bir benliğin bulunmama ihtimalini söz konusu bile etmez. Samuel Smile'ın İngiltere'de yayımlanan *Self-Help* (Kendine Yetmek, 1859) kitabında da, benzer biçimde, kişinin nasıl kendi sorumluluğundan kaçıp başkalarına bel bağladığı ele alınmakta, öte taraftan bir benlikten hepten yoksun olması nevinden bir şeyden söz edilmemektedir. On dokuzuncu yüzyılda ahlak alanında kat edilen en önemli ilerlemelerden biri, Rusya'da serflerin, Amerika'da kölelerin şahsiyetinin, Batı dünyasının genelinde ise yeni yurttaşlık ve seçmen haklarının varlığının tanınmasıdır. Viktorya döneminde sağlam iradeye ve güçlü karaktere sahip bireyler göklere çıkarılırken, bazı kimselerin bu niteliklerden yoksun olduğu kabul edilse bile, güç açısından farklılık gösteren bireylerde bir benliğin varolup olmadığı sorgusuna girişilmemiştir. Viktorya dönemi adli sistemi hemen hemen bütün on dokuzuncu yüzyıl boyunca fazlasıyla iradeci bir niteliğe sahip olmuş, hukukçular arasında suç mesuliyetini bireyin benliğinde konumlandırma eğilimi ağır basmıştır.[61] Viktorya döneminin sonuna gelindiğinde kişilik giderek toplumsal faktörlerden hareketle izah edilmeye başlanmış, fakat buna rağmen kişiliğin özünde bütünleşik ve sorumluluk sahibi bir benlik anlayışı muhafaza edilmiştir.

61. Haney, "Criminal Justice", 192 vd.

Modern düşünürler geleneksel benlik anlayışlarına çeşitli şekillerde karşı çıkmıştır. Nietzsche geleneksel benliğin dilbilgisinin gerektirdiği bir kurmaca olduğunu savlar.[62] "Ben düşünüyorum" gibi cümlelerin bir öznesi olması gerekir, gelgelelim *Ben* gerçek bir varlığa sahip değildir. *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'te Nietzsche bir benliğin mevcudiyetini hesaba katar, fakat buradaki iddiasıyla asıl vurgulamak istediği, kendini aşmadır; sanatçının kendini düzeltme sürecine koşut sonsuz bir kendini olumsuzlama sürecidir. Yaşamın sırrı, "Ben kendi kendini aşmak zorunda olanım," ifadesinin gerçekleşmesidir (115). Yüksek insan en eksiksiz biçimde gerçekleşmiş benliktir; sonsuz, yaratıcı kendini yenilemelerin bir ürünüdür. Alman fizikçi ve fizyolog Ernst Mach da *Die Analyse der Empfindungen* (Duyumların Tahlili, 1885) adlı eserinde benliği bir kurmaca ya da olsa olsa konuşma zemini için gereken "kullanışlı bir birlik" olarak değerlendirir. "Ben belirli, değiştirilemez, sınırları kesin olarak çizilmiş bir kendilik değildir", bu yüzden de "vazgeçilmesi" gereklidir. Mach benliğin yerine deneyim alanının her yanına yayılan bir deneyim destesi arz eder.[63] William James ise, sonrasında kimi önemli modern yazarlar tarafından devralınacak bir fikir ortaya atarak, benliğin "bir düşünce, bilinç akışı" olduğunu öne sürmüştür.[64] Freud benlik kavramını hiçbir zaman terk etmemiştir; nitekim psikanaliz benliğin azimli bir yeniden eğitilmesidir. Gelgelelim Freud Viktorya döneminin benliği bir merkez üsten her şeyi idare eden bütünüyle kusursuz bir zihinsel fail olarak konumlandıran anlayışına meydan okuyarak, benliği daha ziyade kendini aldatmaya yatkın parçalı bir ben olarak tasarlar. Freud bunun yanı sıra, "benin kendi evinin dahi efendisi olmadığı"nı ortaya koyarak, beni zihindeki hâkimiyetinden etmiştir.[65] Bu belirlemeyle Freud zihnin, üstünde bi-

62. Nietzsche'nin bilhassa *Güç İstenci* yapıtındaki benlik yapıbozumuna dair kapsamlı bir tahlil için bkz. J. Hillis Miller, "The disarticulation of the Self in Nietzsche", *Monist* 64 (1981): 247-61. Bir Miller eleştirisi için bkz. David Booth, "Nietzsche on 'The Subject as Multiplicity'", *Man and World* 18 (1985): 121-46.

63. Ernst Mach, *The Analysis of Sensations* (1885; yeniden basım New York, 1959), 22-29.

64. William James, *The Principles of Psychology* (New York, 1890), 1:239.

65. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Londra, 1963), 16: 285.

linçli denetim kuramadığı bilinçdışı zihinsel süreçlerin idaresinde olup, esasen normal psikolojik yollarla, yani psikanaliz olmaksızın erişim sağlayamadığı bastırılmış çocukluk yaşantılarının çok çeşitli tertiplerinden oluştuğunu ortaya koymak ister.

Modernist düşünürlerin yanı sıra, roman yazarları da geleneksel benlik anlayışını masaya yatırmıştır. Sözgelimi Strindberg'in karakterleri, mantıksal bütünlükten yoksun ve parçalıdır. Strindberg *Matmazel Julie*'nin (1888) önsözünde bunu şöyle ifade eder: "Kişilerim (karakterlerim) uygarlığın geçmişiyle şimdisinin, kitap ve gazete parçalarının, insanlık kırıntılarının, şık kumaş kırpıntılarının kabaca bir araya getirilmiş birikintileridir, tıpkı insan ruhu gibi." D. H. Lawrence "modası geçmiş değişmez ben"den kurtulma doğrultusundaki maksadını ana hatlarıyla belirlemiştir. Lawrence öncellerininkinden daha kavrayışlı bir benlik bilinci ortaya koyma gayesiyle, türlü "allotropik durumlardan" geçen insan kişiliğinin geçişli ve çoklu doğasını layıkıyla açığa vuran "bir başka ben" yaratmayı önermiştir.[66] Joyce ise *Ulysses*'te (1922) benliği, aynı anda hem Dublin'in bina ve sokaklarıyla, hem de ister hayali ister gerçek olsun öteki insanlarla etkileşimde olan duyumlar, hatıralar, düşler ve hülyalardan bina eder. Virginia Woolf'a gelince, kişi hiçbir zaman salt bir şeyden ibaret değildir. Woolf'un kadın kahramanı Mrs. Dalloway, "kendisinden ben böyleyim, ben şöyleyim diye bahsetmeyecekti[r]".[67] Woolf romanlarında kişiler, tekil bir kimlik söz konusu olmaksızın, bilincin akışkanlığının odağına bir girip bir çıkarlar. Mrs. Dalloway benliğini kendi bilincinin akışı biçiminde deneyimler; partisine katılan kimini tanımadığı insanlarla bir arada bulunduğu odada, bir kendisinin gördüğü savaş viranı bir yabancı gibidir. *Dalgalar*'daki (1931) altı karakterin iç seslerini ise birbirinden açık biçimde ayırmak kabil değildir. Aralarından biri aklından şöyle geçirir: "Ben onların hepsi miyim? Yoksa ayrı mıyım onlardan? Bilmiyorum."[68]

66. Edward Garnett'e mektup, 282.

67. Virginia Woolf, *Mrs. Dalloway* (New York, 1925), 11; Türkçesi: *Mrs. Dalloway*, çev. Tomris Uyar, İstanbul: Birikim, 1977.

68. Virginia Woolf, *The Waves* (New York, 1931), 288; Türkçesi: *Dalgalar*, çev. Oya Dalgıç, İstanbul: Ayrıntı, 1995.

Modernist şairler de istikrarlı bir bene tutunma mücadelesi vermiştir. Yeats merkezin çekim gücünü yitireceğinden endişe eder. T. S. Eliot *Çorak Ülke* şiirinin sonunda benliğini "varlığımın yıkıntılarına yasladığım sayısız parçacık" olarak tasvir eder. Rilke'nin romanlaştırdığı güncesi *Malte Laurids Brigge'nin Notları* (1910), bellek ve fantazi vasıtasıyla kendisini bütünleme çabasındaki bir sanatçıyı konu alır. Malte'nin nazarında kendisiyle dış gerçeklik arasında kesin bir sınır yoktur; o gördükleri ve duyduklarıdır, öyle ki yağmur bedenine işleyip, tramvaylar üstünden geçer. Judith Ryan "erken psikoloji ve edebiyatta modernizm" konulu bir incelemesinde, Rilke'nin yanı sıra, Hermann Bahr, Franz Kafka, Hugo von Hoffmanstal, Alfred Döblin ve Hermann Broch'u modern psikolog ve aydınların "yok olan özne" ile mücadelesinin merkezindeki şahsiyetler olarak değerlendirir.[69]

Modernistler benliği parçalanmaktan veya yok olmaktan kurtarma uğraşı verirken, postmodernistler bu dağılmayı hoş karşılamış, bununla birlikte benliğin karmaşık kiplerine tercüman olup onu canlandırmanın yollarını keşfetmişlerdir. Postmodernistler insan varoluşunun kalbindeki bir kendilik, zorunlu bir öznellik, hakikatle anlamın mutlak kaynağı telakki edilen yorumsal bir yönelim olarak benlik mefhumuna karşı çıkmıştır. Derrida'nın deyimiyle bu sözmerkezci eğilim insan varlığının tarihselliği, toplumsal yerleşikliği ve dilsel husule gelişi hususunda bir körlüğe yol açmaktadır. Postmodernistler Avrupamerkezciliğe, sömürgeciliğe, ırkçılığa, ataerkine, cinsiyetçiliğe ve sorgulanmayan öznellik ile bütünlük mitinin kibrinin diğer tezahürlerine (yani benliğin, bütünüyle aldatıcı olmasa da, kararsız ve parçalı olan doğasına dair daha kesinlikli kavrayışı engelleyen amillere) karşı çıkarken benliğe ilişkin geleneksel fikirlere de karşı çıkmışlardır.[70]

Postmodernistler benliğin bütünlüğünü, istikrarını ve bizatihi varlığını sorgularken, onun doğasına dair daha derinlemesine bir incelemeyi olanaklı kılmıştır. Yorumsal düzeydeki bu diyalektik,

69. Judith Ryan, *The Vanishing Subject: Early Psychology and Literary Modernism* (Chicago, 1991), 51-62.

70. Richard K. Ashley, "Living on Border Lines: Man, Poststructuralism, and War", *International/Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics* (Mass., 1989), 259-321.

düşünürlerin benliği artan bir detaylılıkla soruşturmasıyla beraber, benliğin daha belirsiz ve kesinliksiz bir hal aldığı düşünüldüğünde, özgüllük-belirsizlik diyalektiği savımla örtüşmektedir. Mahut "yazarın ölümü" fenomeninde de buna paralel bir diyalektik söz konusudur, zira yazarlığın postmodernist yıkımı, yazarların anlatıya girmeleri sonucunu doğurmuştur. Brian McHale'e göre, "Yazarlar metinde kendilerini ne denli silmeye uğraşırsa, mevcudiyetlerini paradoksal biçimde o denli aşikâr etmektedir. Kendini geri planda tutma stratejileri, görünüşte yazarın yüzeydeki izlerini silerken, gerçekte dikkati *strateji uzmanı* kimliğiyle yazara çekmektedir."[71] Foucault da buna benzer biçimde, yazarın, evvelce olduğu gibi tekil bir kendilik olarak değil de bir işlevler çokluğu olarak sapasağlam ayakta olduğunu öne sürer. Foucault'nun yaklaşımı "temel oluşturan özneyi tekrar bina etmekten ziyade, öznenin dahil olma noktalarını, faaliyet kiplerini ve bağımlılık sistemlerini kavrama" gayesi güder.[72]

Benlik Uğruna İşlenen Cinayet

Modernistler, hatta postmodernistler, bütün şüpheciliklerine rağmen, ne kadar olumsuzlanmış, bastırılmış, yabancılaşmış, parçalanmış, yüzer gezer, süreksiz, hayali yahut yapıbozuma uğramış olsa da, insan varoluşunun merkezinde öyle ya da böyle bir benliğin olduğunu kabul etmişlerdir. Bu modern benlik bedende, uçaktaki pilot gibi duran bir zihin değil, toplumsal olarak tertip edilmiş, tarihsel olarak çerçevelenmiş ve dil tarafından dolayımlanmış bir eylem merkezidir. Bu eylemler arasında cinayet, benliğin nedensel rolünün modernist kiplerini dört biçimde arz etmektedir: başkalarından ayrılma vasıtasıyla savunma amaçlı kendini tanımlama, aşağılık duygusunun üstesinden gelme, benliğin potansiyelini hayata geçirme ve cinayetin sonrasında özkimliği gerçekleştirme.

Kimi karakterler ötekilerle olan tehdit edici ilişkiyle şekillendirilmiş bir benlik bilincini gerçekleştirmek yahut korumak üzere, sa-

71. Brian McHale, *Postmodernist Fiction* (Londra, 1987), 199.

72. Michel Foucault, "What is an Author?" *Textual Strategies: Perspectives in Post-Structuralist Criticism*, haz. Josue Harari (Ithaca, N.Y., 1979), 144.

vunma maksadıyla cinayet işler. *Gizli Ajan*'da Winnie'nin, kocası Verloc'u göğsünden bıçaklaması bir kendini olumlama edimidir, zira Verloc anarşist bir eylemde attığı bombayla Winnie'nin kardeşi Stevie'yi kazara öldürmüştür ve Winnie'nin Stevie'ye dönük koruma içgüdülerini feshetme çabası içindedir. Kazayı öğrenen Winnie'nin yavaş yavaş tırmanan öfkesi, metinde otuz sayfadan fazla yer kaplar. Winnie sessiz kaldıkça, Verloc da o denli acemice gerekçeler öne sürüp, başkalarını suçlar. Verloc'un "Şayet beni o çocuğu öldürmüş sayacaksan, o zaman sen de onu benim kadar öldürmüş sayılırsın," diyerek meydan okumasıyla, Winnie'nin cinayet içgüdüleri devreye girer (234). Verloc kendisini ayartmaya kalkışınca da Winnie onu göğsünden bıçaklar. Winnie'nin işlediği cinayet, kendisini ilkin suçlu olduğuna dair bir imayla, ardından susturma amaçlı bir cinsellik girişimiyle tehdit eden bir adama karşı girişilmiş bir kendini savunma ve tanımlama edimidir.

Niteliksiz Adam'da Moosbrugger'in savunmasız benliğine tehdit arz edercesine sokaklarda kendisini izleyen bir fahişeye bıçakla saldırmasında da benzer bir savunucu kendini tanımlama edimi söz konusudur. Kadın kendisini takip etmekte diretince, Moosbrugger ondan asla kurtulamayacağı hissine kapılır, zira vehimlerle dolu zihninde "onu peşinden sürükleyen kendisinden başkası değildi[r]". Yürümeye devam ettikçe, "peşi sıra gelen o mahluk da yine ta kendisi"dir. Kadın kendisini izlemekte ısrar edince, Moosbrugger onu, "kendisinden tamamen ayırana kadar" bıçaklar (1: 73-4). Moosbrugger'in öteki beni Ulrich de, nitelikleri, onlara dayanak sağlayacak bir benlik olmaksızın yaratan bir dünyada kimliğini koruma mücadelesi vermektedir. "Bunca zamandır insanı evrenin merkezine koyan, ama diğer taraftan yüzyıllardır giderek zayıflayan insanmerkezci bakış açısının uğradığı çözülme, en sonunda 'Ben'in kendisine gelip dayandı" (1:159). Niteliksiz bir adam olarak Ulrich, benliğin insansızlaşmış bir nitelikler bileşimine çözülüşüne karşı koyma savaşımı verir. Ulrich'in duyguları bile kendine ait değildir; hatta şöyle düşünür: "Bugün kim, öfkesinin gerçekten kendine ait olduğunu söyleyebilir, hem de bu kadar insan onun öfkesi hakkında konuşup, ona kendisinden daha vâkıf olduğunu öne sürerken?" (1:158). Moosbrugger'in işlediği cinayet, "şeylerin verili düzeninin göründüğü kadar katı olmadığından; hiçbir şeyin, hiçbir benliğin,

hiçbir biçimin, hiçbir ilkenin güvenilir olmadığından, her şeyin görünmez ama fasılasız bir dönüşüme uğradığından" kuşkulanan Ulrich'in tehdit altındaki benliğine karşılık gelir (1: 269). Ulrich'in, benliğinin dış güçler tarafından gark edilmesine karşı koyuş mücadelesi, Moosbrugger'in, her ne kadar yoldan sapmış bir durumda da olsa, ümitsiz bir kendini koruma eylemiyle öldürdüğü fahişeyle karşılaşmasıyla koşutluk gösterir.

Savunma amaçlı bir kendini tanımlama edimi çerçevesinde işlenmiş bir cinayet de Toni Morrison'ın *Sevilen* (1987) romanında yer alır. Romanın esas hikâyesi 1873-74 yıllarında geçmekte ve on sekiz yıl öncesinde beyaz adamlar tarafından götürülmesin diye bebeğinin boğazını kesen eski köle Sethe etrafında dönmektedir. Bu savaş öncesi dünyada kölelerin benliği her daim beyazların elinde olagelmiştir. Sethe'nin tanıdığı "kaçmamış yahut asılmamış" erkekler mutlaka "başkalarına kiralanmış, ödünç verilmiş, satın alınmış, iade edilmiş, ardiyeye konmuş, rehnedilmiş, kazanılmış, çalınmış ya da zapt edilmiştir" (23). Kadınların benliği ise aynı ölçüde şüphelidir. Sözgelimi Sethe'nin annesi, Sethe'nin bakılmak üzere başka bir kadına verilmesinden önce, onu ancak iki hafta emzirebilmiştir. Sethe'nin ilk çocuğunun doğumunun ardından, birtakım adamlar Sethe'yi ahıra kapatıp, olanları tavan arasından korkuyla izleyen kocasının gözü önünde onun sütünü emmişlerdir. Bunun üstüne, kocası aklını oynatırken, Sethe haysiyetiyle birlikte yaşama gücünü de kaybetmiştir. Sonraları Sethe ölü çocuğunun hayaleti olduğuna inandığı esrarlı bir karakter olan Sevilen'e şöyle demeyi tasarlar: "[Bebeğimi] öldürmemiş olsaydım, bu sefer de [bir benlik olarak] ölecekti; işte bunun başına gelmesine dayanamazdım" (200). Sethe'nin hayatı şu cümlelerle özetlediği korku üzerine kuruludur: "Herhangi bir beyaz akla gelebilecek her şey için bütün benliğine el koyabilirdi. Hem sade çalıştırmak, öldürmek ya da sakatlamak için değil, kirletmek için. Öyle kötü bir kirletme ki bu, artık kendini sevmezsin. Öyle kötü ki, kim olduğunu unutup, bir daha düşünemezsin bile" (251). Sethe beyaz adamların, çocuğunun benliği ile birlikte kendi benliğini de alıp götürmesini engellemek için, köleliğin özündeki kendini yadsıyıcı suçları tahammülü imkânsız bir şekilde yeniden sahneleyerek bebeğini öldürür. Roman Viktorya döneminde geçse de, benliği ötekiler tarafından yok edilmekten koru-

ma gayesiyle işlenmiş bir cinayeti konu almasıyla belirgin şekilde modernist bir anlatım arz eder.

Benlik ayrıca, aşağılık duygusunun üstesinden gelme yahut özsaygı kazanmaya yönelik cinayetlere yer veren romanlarda da nedensel bir role sahiptir. *Malice Aforethought*'taki Dr. Bickleigh'nin aşağılık duygusunun temelinde, kısa boyu yatmaktadır. Anlatıcının da kaydettiği gibi, 1930'lu yılların başında "uzman olmayan herkes kompleks, bastırma ve saplantılara kolayca atıfta bulunuyordu[r]" ve Bickleigh de kendi "aşağılık kompleksi"ni teşhis edebilmiştir. Bickleigh'ye kendisini "miniminnacık" hissettirme konusunda usta olan karısı, ona "pısırıklığını" hatırlatmaktadır (27-30). Bickleigh karısını boyuyla tanımlanan benliğini kurtarmak için öldürürken, *Absalom, Absalom*! romanındaki Henry Sutpen'in üvey kardeşini öldürmesinin nedeni, toplumsal statüsüyle tanımlanan ve kız kardeşinin Charles Bon'la yapacağı evlilikle tehdit altına giren benliğini kurtarma gayesidir. Ailesi ensestle (ayrıca iki eşlilik ve ırk karışımı tehdidi de söz konusudur, çünkü Charles zaten evli olduğu gibi, kısmen zencidir) kirlenecek olursa, Henry'nin imajı sarsılacaktır. Henry, Charles'ı aile malikânesinin girişinde öldürür.

Henry'nin kurtarmaya çalıştığı, geleneğe ve insanların fikirlerine bağlı özsaygı teması, Faulkner'ın bütün eserlerinde karşımıza çıkar. Bizzat Faulkner da benliğin ayrı, belirli ve istikrarlı olduğu yolundaki Viktorya tarzı eski Güney inancı ile çoklu, parçalı ve değişken olduğu yönündeki modernist anlayış arasında bir kimlik yaratma çabası vermiştir.[73] Faulkner, çözümü hem başka karakterlerin hem de kendi zihinlerinin çoklu bakış açılarından tasvir edilen, değişken nitelik ve güdülere sahip karakterler yaratmakta bulmuştur. *Ses ve Öfke*'de (1929) anlatıcılardan birinin özkimlik mücadelesi intiharla sonuçlanır. Quentin Compson, intihar etmeden hemen önce, benlik arayışındaki bir iç monoloğunu şöyle sonlandırır: "değişmez olan her şeyin belli belirsiz paradoksa döndüğü külrengi yarı aydınlık bir uzun dehlizden aşağı yarı uyur yarı uyanık uzanmış bakarken düşünüyordum ... vardım yoktum kim yoktu kim değildim" (170).

73. Daniel J. Singal, Faulkner'ın yazarlığının ekseni addettiği bu çabayı, yaşadığı döneme özgü kültürel ve tarihsel gelişmelerin bir yansısı olarak değerlendirir. *William Faulkner: The Making of a Modernist* (Chapel Hill, 1997), 114 vd.

Ağustos Işığı'nda Joe'nun Joanna'yı öldürmesi de yine savunma amaçlı bir kendini koruma edimidir, zira cinayet Joanna'nın Joe'yu olmadığı birine çevirme çabasının neticesidir. Joe da Joanna da karşıtların birer karışımı olan kendi kişiliklerini bütünlüklü hale getirmenin bir yolunu bulma çabasındadır; Joe'nun kişiliğindeki karşıtlar siyah ile beyazken, Joanna'nınkiler cinsel bastırma ile cinsel özgürlüktür. Menopoza girmesiyle ilgi odağı cinsellikten dindarlığa kayan Joanna, adeta, Joe'yu yetiştirip cinselliğine büyük hasar veren gaddar ve baskıcı yobaz McEachern'in ruhuna bürünür. Joanna, Joe'yla olan ilişkisinde de cinsel ilham perisinden özel öğretmene dönüşerek, Joe'yu hukuk okuyup kimliğini siyah bir sevgiliden siyah bir avukata çevirmeye teşvik eder. Joanna'nın Joe'nun dinselliği ile ırksal kimliğini güdümlemesi bilhassa tehdit edicidir, çünkü Joe'nun kendi imgesi ırk karışımı dolayısıyla çatlak almıştır. Joanna onun dinselliğini idaresine almaya uğraşınca, Joe kadının boğazını ve başını keserek –Joanna'nın onun zayıf benliği üstündeki otoritesini ortadan kaldıran simgesel bir hadım etme yoluyla– talepkâr sesini susturur. Faulkner bir konferansta Joe'nun kişiliğini benliğe dayanarak özetler: "Bana göre bu onun trajedisi – kim olduğunu bilmiyor ve bu yüzden de bir hiç. Kendini kasten insan ırkından çıkarıyor, zira kendisinin ne olduğunu bilmiyor." Ardından, "bir insanın kendini bulup bulabileceği en trajik durum," diye ekler Faulkner, "ne olduğunu bilmeyip, bunu hiçbir zaman öğrenemeyeceğini bilmektir."[74]

George Simenon'un *L'Homme qui regardait passer les trains* (Geçip Giden Trenleri Seyreden Adam, 1942) romanının güvensiz katili, geçip giden trenleri seyrettiği zaman kendini bilhassa değersiz hisseder, çünkü bu trenler bir yerlere yol alan insanlarla doluyken, kendisi hiçbir yere gitmemektedir. Hollanda'nın sıradan bir kasabasında, kendisini sevmeyen karısıyla yaşayan bu adam, satıcılık gibi alelade bir mesleğe sahiptir. Durmadan aynada poz verip kendine bakan ve başkalarının ne düşündüğüyle meşgul olan uygitsincidir. Birlikte olma teklifine alayla karşılık verdiği için patronu-

74. Frederick L. Gwyn ve Joseph L. Blotner (haz.), *Faulkner in the University: Class Conferences at the University of Virginia, 1957-1958* (New York, 1959), 72.

nun metresini öldürmeye karar verir. Onu öldürmesinin ardından ise çok daha dışa yönelimli biri haline gelerek, kendisi hakkında yazılan gazete haberlerini, editörler, dedektifler ve psikiyatrların tahlillerine paranoyakça tepkiler vererek takip etmeye başlar. Kaçak vaziyetteyken, tanıştığı bir gece kulübü dansçısını yine cinsellik girişimleriyle dalga geçtiği için öldürür. Aklını hepten yitirmeden önce, işlediği cinayetlerin ardındaki varoluşsal güdüye dair anlık bir içgörüye ulaşır: "Kırkına geldiğinde, gelenekleri ya da kanunları kafaya takmadan, uygun gördüğü gibi yaşamaya karar vermiş bir adamım sadece; zira hayatımın sonbaharında olsa da, şimdiye kadar hep görünüşlere aldandığımı fark ettim" (116).

Sartre bireylerin ötekilerin varoluşsal tehdit arz eden sürekli bakışı karşısında kendilerini nasıl korumaya çalıştığını soruşturur. *Huis clos*'da (Çıkış Yok) hiçbir aynanın olmadığı bir cehenneme hapsedilen kadın kahraman Estelle, oranın diğer sakini lezbiyen Inez'in gözlerini kendini sabit, tayin edilmiş bir benlik olarak görebileceği bir ayna gibi kullanmaya girişir ve başarısız olur. Sorun Inez'in gözlerinin onun bakışlarına karşılık vermesi ve bu nedenle Estelle'in, Inez'in şehvet dolu mütecaviz bakışı olmaksızın kendini görmesinin imkânsızlaşmasıdır. Estelle cehennemin erkek sakini Garcin'in sevgi dolu kollarında kendinden geçemez, çünkü kıskanç Inez onunla sevişmeye çalışırken Estelle'i izlemektedir. Garcin'in acı dolu "Cehennem öteki insanların ta kendisi" haykırışı, ötekinin bilincinin daimi gözetimine ve tanımlamasına mahkûm olan, varoluşsal bakımdan savunmasız bir benliğin vaziyetini ifade etmektedir. Genet'nin *Sıkıgözetim* oyunundaki Lefranc, Yeşil Göz'ünkü gibi bir katil kimliğine sahip olmak için cinayet işlemekte, ama tam da bu nedenle kendi cinayet ediminin sahihliğini bozmaktadır. Sartre sahicilikle ilgili bir tartışmasında, bir şey yahut bir kimse *olma* maksadının, kişinin kendini varoluşun o kipinde kaybedip, onu bütünüyle deneyimlemesini imkânsızlaştırdığını ileri sürer, zira özbilinçli olarak belli bir şekilde hareket etmeyi tasarlamak, eylemin kendisine yönelik daha sahih sorumluluğa mâni olur. Yeşil Göz daha sahih bir katildir, çünkü biri olma çabasında değildir. Cinayet işlediğinde, Lefranc'a kızı boğazladığının farkına bile varmadığını, basbayağı kapılıverdiğini söyler. Yeşil Göz, Lefranc'ın "Senin gibi olmak istedim" mazeretine cevaben, küçümseyen bir tavırla, yazgısını ken-

disinin seçmediğini söyler: "Kaderim omuzlarıma düşerek, bana sık sıkı tutundu. Onu sırtımdan atıp kurtulmak uğruna yapmadığım şey kalmadı." Yeşil Göz yazgısının yükünden kurtulamayacağını anlayınca, talihsizlikte sükûnet ve mutluluk bulur, fakat Lefranc'a "Sen oraya sahtekârlıkla ulaşmaya çalışıyorsun," diyerek karşı çıkar.

Bernhard'ın *Das Kalkwerk*'inde Konrad, onu küçümseyen ve kitabını tamamlamasına engel olan karısını öldürür. Buna rağmen cinayet iki yönden ironiktir, zira romanın sonunda Konrad'ın kitabı bitirmek yerine karısını öldürmüş olabileceğini ve tutuklanarak cezalandırılmasının kitabını asla bitiremeyeceği anlamına geldiğini öğreniriz. Bernhard cinayet nedenlerinin delil arz eden kaynaklarına dair açıklamasında, modernist nedensellik anlayışına özgü olasılık ve belirsizliğin altını çizer. Romana kaynaklık eden metin, bir cinayet soruşturmasına ilişkin eksik bir sözlü rapor nüshasıdır; tahminen isimsiz bir sigorta satış mümessili tarafından bir dikte makinesiyle kaydedilmiş bu rapor, yanlış bilgilendirilmiş, peşin hükümlü yahut hayal dünyasında yaşayan tanıkların duyum, dedikodu ve kulak misafirliğine dayanmaktadır. Tanıklardan kimisi görme bozukluğundan, kimisi de duyma güçlüğünden mustariptir. Dört ayrı yerdeki dört insan, Konrad'ın karısını dört farklı zamanda dört farklı yerde öldürdüğüne tanık olmuştur. Bernhard çoğu kişinin gerçekçi olmayan bir basitliğe ulaşmaya çabaladığı yerde karmaşık bir durum bulmuştur: "İnsanlar birçok karmaşık durumun gerisinde her daim basit bir temel neden ararlar" (150). Karısının Konrad'ın özsaygısını kırmasının nedensel rolüne dair veri de eşit ölçüde şüphelidir. Sözgelimi, Wieser isimli tanık Konrad'ın karısıyla ilgili şöyle bir "tahminde" bulunur: "O feci gün kocasına ahmak demiş olabilir ... daha önce de sıkça yaptığı gibi. ... Konrad karısını belki de kendisine sıkça ahmak yahut deli diye hitap etmesinden ötürü öldürmüştür" (18). Bernhard edilgen çatılı cümlelerle dolu, rivayete dayalı bir raporla, karakterlerinin açıklamalarını daha da bozar: "Konrad'ın Fro'ya [tanıklardan biri] ... asıl nedenin asla bulunamayacağını; tam üstüne basıldığı düşünülen nedenlerin hepsinin sahte olduğunun anlaşılacağını ifade ettiği sanılıyor" (150-2).

Patrick Süskind'in *Koku* (1985) romanında, Jean-Baptiste Grenouille'in aşağılık duygusu, kendine has bedensel bir koku yoksunluğundan kaynaklanır. Pis kokulu bir çöp yığını içinde doğan Gre-

nouille, kuvvetli bir koku alma duyusuna sahipken, kendine has bir kokudan mahrumdur. Bu eksikliği, Grenouille'i güzelliğin sırrı ve yaşamın anlamı olan mutlak kokunun peşine düşmeye sevk eder; bu koku onun cezbedici bedensel kokusu olacak ve ona başka insanlar üstünde karşı konulmaz bir güç kazandıracaktır. Aradığı kokunun izine bir genç kızda rastlar ve "bu ilahi kokuyu kirli, karışık ruhuna katmak" için yanıp tutuşur (49). Kızı öldürüp kokusuyla kendine ziyafet çektikten sonra, "sahiden kim olduğunu nihayet biliyormuş gibi hisseder" (51). Grenouille üstün bir insan kokusu yaratmayı tasarlar ve bunu da yirmi dört kızı öldürüp kokularını çıkararak yapar. Sonunda tutuklanır, buna rağmen idam gününde, yarattığı bu koku sihrini göstererek herkesin ona tapınmasını sağlar. Ne ki onun arayışı beyhudedir, çünkü kendi kokusunu alamamaktadır. "Bu parfüm, bütün dünyaya karşı onu adeta bir tanrı yapmış olsa bile –kendisi onun kokusunu alamayıp, bu nedenle kim olduğunu asla bilemeyecekse, canı cehenneme!" (306). Cinayetler insanların ona tapmasını sağlayarak aşağılık duygusunun dışsal kaynağının üstesinden gelmesine vesile olsa dahi, o hâlâ mahrumiyet içindedir. Grenouille içindeki zayıf benlik duygusunu gidermek için öteki insanları öldürmüş, gelgelelim sonunda ötekilerin ona tapınmasıyla tahammülü imkânsız bir noktaya ulaşan varoluşsal çaresizlikle kendi canına kıymıştır.

Varoluşsal kifayetsizlik nedeniyle işlenen cinayete dair son örnek, *Kızıl Ejder*'in yarık damaklı doğmuş, annesi tarafından terk edilmiş, çocukluğunda cinsel travma yaşamış ve üvey kardeşi tarafından alay konusu edilmiş katili Dolarhyde'dır. O da, işlediği seri cinayetlerde can alıcı rol oynayan aynalarla kendini varoluşsal olarak tedavi etmeyi ummaktadır. Dolarhyde kurbanlarının kendisini güçlü, kudretli ve eksiksiz cinsel güce sahip olarak "görmeleri" için ağız, vajina ve gözlerine ayna parçaları yerleştirir. Cinayet manzaralarını, onu daha da ilhamla dolduran Blake'in *Kızıl Ejder* tablosunun bir röprodüksiyonunun bulunduğu odasında izlemek için kameraya alır. Dolarhyde'ın Kızıl Ejder'le kurduğu özdeşim, güçlü öteki benine kavuşmak için cinayet işlemesiyle şiddetlenirken, kör Reba McClane'i kendine sevgili seçmesiyle tehdit altına girer. Reba'ya beslediği duyguların yoğunlaşmasıyla beraber, göğsünde dövmesini taşıdığı Kızıl Ejder'le Reba için mücadele ettiğini sanrı-

lamaya başlar. Dolarhyde ejderin kendi kimliğinin bir parçası olduğu hissini duyduğu zamanlarda, bir an için sanrısal bir varoluşsal tamlık yaşar. Ancak Reba'nın varlığı ikisini birbirinden ayırmaktadır, zira kişiliğinin ejder tarafı onu öldürmeyi arzularken, diğer tarafı onu kurtarma isteğindedir. Dolarhyde işte bu iç çatışmayı bir çözüme ulaştırmak üzere Brooklyn Müzesi'ndeki orijinal *Kızıl Ejder* kopyasını yer. Tahammülü kabil olmayan bir yetersizlik duygusuyla sürüklenen Dolarhyde, kendi benliği, işlediği her cinayetle beraber Kızıl Ejder'le kurduğu hayali özdeşime daha tabi hale geliyor olsa da, varoluşsal tamlık hissine ulaşma maksadıyla cinayet işlemektedir.

Ele alacağımız üçüncü kurgusal katil grubu ise, birer şahıs olarak kendilerini gerçekleştirmek için cinayet işleyenlerden oluşmaktadır. Gide'in Lafcadio'su yabancı adamı bir kendini gerçekleştirme edimi doğrultusunda öldürmeyi tasarlar. Kafasından türlü düşünceler geçer. "Kendim hakkında duyduğum denli merak duymuyorum olaylara. Her şeyin üstesinden gelebileceğini düşünüp, iş yapmaya gelince geri adım atan sürüyle adam var. ... Tahayyülle eylem arasındaki uçurum nasıl da büyük!" (186). Lafcadio alışıldık kişisel çıkarlarla ilintisiz nedenlerle, benliği uğruna cinayet işlemektedir. Gerçekleştirdiği edimin varoluşsal anlamı, romancı Julius tarafından açıklanmaktadır. Julius basmakalıp nedenlerden, ahlaki mülahazalardan azade olan ve önceki roman karakterlerinin yaşamlarına egemen olup, onların yaratıcı yeteneklerini köstekleyen "mantık ve tutarlılık" niteliklerinden uzak hareket eden yeni bir karakter tipini konu alan bir roman yazmak niyetindedir (195).

Sartre'ın katillerinin eylemlerine ise, sahih katiller olarak var olduklarını ispat etme gayesi yön verir. Sartre'ın felsefesinde, insan varoluşunun odağındaki özgürlük ve olasılık nüvesi, tam anlamıyla herhangi tipten bir insan, hatta bir katil olmayı olanaksızlaştırmaktadır. Sartre bu meseleyi, komünist olduğunu ispatlamak için başka bir parti üyesini öldürme emrini yerine getirmek zorunda bırakılan siyasi eylemci Hugo etrafında dönen *Kirli Eller* oyununda ele alır. Hugo'ya verilen bu emir, insanın kendini bir benlik olarak var etmeye yönelik umumi sorumluluğunun tersine dönmüş bir çeşitlemesini simgelemektedir. Hugo'nun karısı meseleyi açık seçik ortaya koymaktadır: "Beni katil olacağına ikna etmek istiyorsan,

önce kendini iknaya başlaman gerek" (181). Cinayeti işlediğindeyse, kıskançlık hissi amacını karmaşıklaştırmıştır. Cinayet sonrasında, davranışının gerçekten bir cinayet olup olmadığı sorusu başına musallat olur: "Bu cinayeti işledim mi ki? ... Suçum nerde, hani? Öyle bir şey var mı?" (242). Sartre'ın karakterleri, kim olduklarını keşfetme yolunda, varoluşsal kaygı cehennemlerinde azap çekerler; varoluşu ister ötekinin gözlerinde, isterse bir suikast eyleminde arasınlar, ne kadar ararlarsa, o da onlardan o kadar uzaklaşır.

Sanders'ın *The First Deadly Sin* romanı, benliğin ayrılmaz parçası olan kibir günahına gönderme yapan adıyla, varoluşsal temasını belli etmektedir. Varoluşsal anlamda soyadından farksız şekilde boş olan Daniel Blank, her yanı aynayla kaplı bir apartman dairesinde yaşamaktadır. Cinayetlerinin varoluşsal işlevi, evvela kurban seçimiyle kendini gösterir. Kurbanlarından birini seçerken, şöyle der: "Dünyadaki Tanrı gibiydim ... hiç o anki denli kendim olduğumu duyumsamamıştım. Bilir misin? Bir *teklik*, bir *ben* hissidir bu" (183). Cinayet Blank'in kibrini büyütüp benliğini güçlendirir. "Her şeyden çok, kendi içimdeki bütün katmanları bir bir aşarak gidebildiğim en derinlerine gitmeye ihtiyacım var" (321). O, cinayeti, katilin kurbanın varlığına dahil olduğu eşsiz bir samimiyet addeder. Boş Daniel Blank kendini, sanki kurbanlarından kendi yoksul benini besleyecek yaşam gücünü alabilecekmiş gibi varoluşsal olarak doldurur. Öldürme sırasında ötekiyle eşsiz bir kaynaşma yaşar, bu da kendisinin derinlerine nüfuz etmesini sağlar. "Aradığım, işte bu nihai esrar. ... Kendimin derinlerine inmeyi, benliğime nüfuz etmeyi arzuluyorum olabildiğince." Daniel Blank için cinayet, bir dans figürü gibi koreografisini yaptığı bir sanat türüdür: "Güzel sanatların bir dalı olarak cinayet: bütün bir duyumsal kinetik. Şimdi ağırlık sağ ayakta. Sağ kol kalkıyor. Çok değerli ikili dansında hissediyor, biraz duraklayıp ardından kendi figürlerini sunuyor âşık. Ve derken. Ah! Ayak uçlarında yükseliyor. Vücudu bu şiddetli esintiyle kabarıyor" (332).

DeLillo'nun *Libra*'sının epigrafı, Oswald'ın kendi benlik arayışını toplumsal bir bağlama oturttuğu bir mektubudur: "Mutluluk, insanın kendi dünyasıyla dış dünya arasındaki sınır kalktığı noktada mücadeleye katılmaktır." İki dünya arasındaki bu sınır Oswald için belli belirsizdir, zira Oswald kimliğini dünya tarihi sahnesinde

oluşturmaya çalışırken, onu tarihsel gerçeklikten koparan hayallere teslim olur, ama aynı zamanda bu tarihsel gerçeklikte kötü şöhretli bir oyuncu haline gelir. Oswald'ın beni, başta mütehakkim annesi olmak üzere bir grup insan tarafından şekillendirilen postmodern bir terkiptir. "İki varoluşu vardır; biri kendisininki, diğeri annesinin ona dayattığı" (47). Oswald'ın dengesiz beni, Domuz Körfezi fiyaskosunda yer almış olan ve arkasında Castro hesabına çalışan örgütlerin çıkacağı sahte bir JFK suikastı düzenleyerek Amerikan halkını tekrar Castro'nun aleyhine döndürmeyi planlayan bir grup eski CIA casusu tarafından güdülmeye hazırdır. Planın genelini Win Everest yapmıştır. "Birini yaratacak, inanç ve itiyattan mürekkep bir yapı, bir kimlik inşa edecek" ve ardından da yaratısını başkanı öldürme fantazisine teşvik edecekti (78). Everest'in ortak suikastçıları Oswald'ı aralarına alıp, sahte belgelerden uydurma bir şahıs yaratırlar: müphem isimlerin olduğu bir adres rehberi, düzmece yolculuk biletleri, tahrif edilmiş fotoğraflar, sahte imzalar.

Oswald'ın kendisi de bir kimlik yaratmaya çabalar. Kendisiyle ilgili etkileyici bir şeyler yapmayı takıntı haline getirmiştir, gelgelelim bu çabaları onu güvenli bir benlik hissinden daha da uzaklaştırır. Yaptığı başvurularda adresi, aldığı eğitim, mesleği ve askeri sicili hakkında yanlış bilgiler verir. Filmlerdeki katillerden büyülenmekte (*Ansızın*'daki Frank Sinatra ile *Birbirimize Yabancıydık*'taki John Garfield) ve onları izlerken sanki kendi oynadığı filmin ortasındaymış gibi hissetmektedir (369). Televizyonda gördükten sonra, kendisini JFK ile özdeşleştirerek başkanın eşi olarak hayal eder. Oswald başkanın James Bond romanlarıyla Mao Zedung ve Che Guevara kitaplarından hoşlandığını duyunca, vakit kaybetmeden aynılarını okumaya başlar. Başkanın da kendisi gibi imla ve el yazısı konusunda zayıf olduğunu öğrenince yüreklenir. İkisi de askerliğini Pasifik'te yapmıştır, ikisinin de Robert isminde kardeşi vardır, karıları aynı dönemde hamile kalmıştır ve ikisi de tarihin sayfalarına üç isimle geçmiştir. Suikastçılar Oswald'ın bu benzerliklerle ilgili takıntısını, onu başkanı öldürmeye yazgılandığına iknada kullanılırlar.

Cinayetin, edebiyat eserlerinde dördüncü bir nedensel rolü daha vardır. Cinayet, *Libra*'da da görüldüğü gibi, sonrasında katilin kendisini bir benlik olarak tanımlamasını sağlar. Oswald hücresinde

otururken, bir suikastçı olarak benliğini inşaya başlar. DeLillo'nun da aktardığı gibi, "kendini tanıyarak gelişmek ve yaptığının anlamını keşfetmek için zamanı" olacaktır. Oswald'ın hayatı, ilk kez, yaptığı işin benzersizliğiyle dikkat çekecektir. Suikastçıların kulis arkasında çevirdiği işler de dahil sayısız güçten habersiz olan Oswald suikasta kadarki hayatını bir yazgı, kimliğiyle tarihsel rolünü şekillendirerek ilerleyen bir yazgı olarak baştan aşağı yeniden inşa edecektir. Onun gözünde "yaşamında artık Lee Harvey Oswald adında tek bir özne vardır" ve "şimdi herkes onun kim olduğundan haberdardır" (435).

Native Son'da Bigger Thomas işlediği iki cinayetin öncesinde rasgele biridir. Sonrasında ise, kendisi üzerinde düşünmesi ve izini süren dedektiflerin, davasını haber yapan gazetecilerin, onu yargılayan mahkemenin gözünde hayatının bir katilinkine indirgenmesi ile ortaya çıkan açık seçik bir kimliğe kavuşur. Cinayet tasarlamak, "korkuyla geçen hayatında ilk kez kendisiyle korktuğu dünya arasına bir set çekmişti. Cinayet işlemekle, kendisi için yeni bir hayat yaratmıştı. Bu tamamen kendine ait bir şeydi ve hayatında ilk defa başkalarının elinden alamayacağı bir şeye sahipti" (118-9). Wright'ın da belirttiği gibi, "onun bütün hayatı üstün ve anlamlı bir edime adanmıştı" (131). Bigger Thomas kazara Mary Dalton'ı öldürür ve sonrasında bu olanı hayatının belirleyici olayı kabul eder. Wright, Thomas'ın geçirdiği bu dönüşümü modern varoluşçu çerçevede aktarır. "Bu, başına gelen en anlamlı, heyecanlı ve kışkırtıcı şeydi. Bu olayı benimsedi, çünkü bu olay onu özgür kılmış, ona seçim, eylem olanağı sunmuş, eylemlerinin önemli olduğunu hissederek eyleme fırsatı vermişti" (461).

Davranışları "Öldürdüm, öyleyse varım" formülüne denk düşen son karakter, Heimito von Doderer'in *Ein Mord, den jeder begeht* (Her İnsan Katildir, 1938) romanındaki Conrad Castiletz'dir. Romanın başlığında, katillerin ayrı tohumdan olduğu, öldürmek için doğmuş yahut ezici toplumsal, doğal ve tarihsel güçler tarafından bu kadere mahkûm edilmiş olduğu yollu Viktorya dönemi inanışına mukabil, herkesin cinayet işleyebileceği öne sürülmektedir. Conrad'ın cinayet edimi bir kazadır ve Conrad bu olaydaki mesuliyetini romanın esas hikâyesini oluşturan uzun bir arayışın sonunda keşfeder. Conrad'ın kendini keşfi ilkin kısmidir; o bunun önemini an-

cak seneler geçtikten sonra anlayacaktır. Günün birinde aynada kendine bakarken (aynada kendini keşfe yönelik bir diğer modernist çaba), yavaş yavaş kendini göz yuvalarının içi boşalmış halde görür; cinayet silahına delalet eden bir imgedir bu: kurukafa. 1921'de, on altı yaşındayken, birkaç arkadaşı ve yanında kurukafa olan bir tıp öğrencisiyle bir tren yolculuğu yapmıştır. Conrad'ın arkadaşları kurukafaya bir sarık takıp, değneğe tutturmayı önerir, böylece aralarından biri onu yan kompartımanın camına uzatacak ve oradaki herkesi korkutmayı başaracaktır. Conrad bu işe gönüllü olur. Yan kompartımandan bir çığlık gelir, ama ne olup bittiğini öğrenmeye giden arkadaşları Conrad'a gördüklerinden bahsetmez.

Conrad bu olaydan yedi yıl sonra Marianne Veik'le evlenir, gelgelelim Conrad gönlünü, onun yedi yıl önceki ölümü sır olarak kalan ablası Luison'un bir resmine kaptırır. Viktorya dönemi okurları bu bilginin üstüne, olasılıkla, Conrad'ın resimdeki kadına ilgisinde ilahi bir yazgının yahut doğaüstü bir gücün işin içine karıştığı beklentisine girerdi. Buna karşılık Freud sonrası bir dünyada Doderer, Conrad'ın Luison'a beslediği duyguların onun kendi yansıtmaları olup, kadına ilişkin merakının da aslında bir kendini arayış olduğunu öne sürer. Conrad'ın kendi kimliğiyle ilk karşılaşması, bir gece tren düdüğü çalarken uyuyan karısının yüzüne baktığı sırada gerçekleşir; bu, arkadaşlarıyla eşek şakası yaptıkları sırada ölü kadınla ilk "karşılaşma"larının bir hatırlatmasıdır. Conrad gün geçtikçe karısından koparak, yavaş yavaş şimdiki beniyle ilintisiz olduğu ortaya çıkan mazisiyle bağ kurmaya başlar. Sevgisiyle enerjisi, karısından Loison'un hayaline koyar; bu hayal onun kimliğinin anahtarı haline gelmiştir. Conrad'ın Loison'un öldürülüşüyle ilgili araştırması onu bir okul arkadaşına götürür. Arkadaşı yedi yıl önce olanları ona bütün gerçeğiyle anlatır: Kurukafayı gören Louisone, çığlığı basarak telaşla pencereye doğru sendelemiş ve kafasını hızla ilerleyen trenin dışındaki bir şeye vurarak ölmüştür. Bunu keşfetmesi, Conrad'a Bigger ve Oswald'ın cinayet sonrası tepkilerine benzer bir tamlık ve bağımsızlık hissi verir. "Kendisini yakalamış, kavramış, en ince ayrıntısına kadar görmüştü sanki, bu yüzden de kendisinden kurtulmuştu ve doya doya özgürlüğünün tadını çıkarıyordu" (357). Trendeki tıp öğrencisi hayatının mahvolduğundan yakınırken, Conrad "bu olayın hayatı olduğu (hayatında başka ne

vardı ki?)" iddiasındadır. Geri kalan her şey, "gerçek hayatının üstünü kapatan süprüntüler"den ibarettir. Son olarak, bir arkadaşı Conrad'a ilerlediği yolun anlamını izah eder. "Yolun kendinle bitmesi, değişmez kuraldır –hayatımız boyunca kurtulmak için çok büyük çaba harcadığımız bir kural." Yolun sonuna geldiğindeyse Conrad pek az insana nasip olan bir şey bulmuştur: "gerçekten kim olduğunun bilgisini" (361).

Bu bölümdeki argümana, gerçekleşmesi imkânsız bir olay –Tanrı'nın ölümü– odak oluşturmaktadır. Tanrı varsa, tanım gereği ölmesi olanaksızdır. Diğer taraftan, Tanrı yoksa, o halde ölmesi zaten imkânsızdır. Nietzsche'nin 1880'lerin başında büyük yankı uyandıran bu ifadesi, kuşkusuz, tam bir hakikat olarak düşünülmekten ziyade, Hıristiyanlığın sunduğu manevi, ahlaki ve nedensel zeminin yok oluşunun bir metaforu yerine geçmektedir. Nietzsche'nin Tanrı'nın ölümünü ilan edişine ilişkin yorumumu desteklemek üzere, dinsel inanç bunalımının 1880'lerden en az bir yüzyıl öncesinde baş göstermesine ve geleneksel dini metinlerin modern döneme çoğunlukla parodiler, Hıristiyanlık sonrası kalıntılar ve hatta sekülarizmle ateizmin karşı duruşundaki belli belirsiz dinsellik izleri şeklinde intikal ettiğine dair deliller sundum. Bununla beraber, modern dönemde yaşam ile fikirlerin ideolojik odağı gerçekten de dönüşüme uğramıştır. Bu doğrultuda modernistler cinayet izahatında ahlaki ve dinsel yargılardan yüz çevirerek, gittikçe estetik ve varoluşsal yorumlara yönelmeye başlamıştır. Modernistler cinayetin yanlış olduğunu, dinsel hükümlerin ihlali anlamına geldiğini varsaymayı sürdürmüş, buna karşılık bu türden faktörleri cinayetin işlenme nedenini izah edecek denli zorlayıcı bulmamıştır. İşte bu nedenle modernistler, alçakça, hatta Moosbrugger'in durumunda olduğu gibi sanrısal yaratım veya kendini olumlama kiplerinde cinayet işleyen katillerin davranışlarının izahında giderek estetik ve varoluşsal güdülere başvurur olmuştur. Söz konusu dönüşüm, her bakımdan, özgüllük-belirsizlik diyalektiğine dair geniş çaplı savıma uygun düşmektedir.

Estetik ve varoluşsal fikirlerin nedensel rolünün edebiyattaki uygulamaları, ahlaki ve dinsel fikirlere dayalı olanlara kıyasla daha kesinlikli, en azından daha belirli bir anlamda çeşitlidir, zira bu uy-

gulamalarda olası senaryolarla belirleyici nedensel faktörler daha eksiksiz bir şekilde incelenmektedir. Tekdüze davranış kalıplarını kırmaya odaklanan Viktorya dönemi katilleri hem güdülenim hem de açıklama bakımından daha birörnek bir görünüm sergiler. İyi-kötü bağlamında verilen adli hükümler, McNaughtan yasasının aşırı basitleştirilmiş "doğru-yanlış testi"nden ileri gelen kısıtlarını giderme mücadelesinin de açıkça gösterdiği gibi, yorumsal olanakları basite indirgeyerek, belirli nedensel faktörlerin eşsizliği hususundaki ayrımları bulandırmaktadır. Viktorya dönemi melodramında, kötülüğün nedensel işlevi güdülerle ilgili ayrıntıların çeşitliliğine yer bırakmayacak denli basmakalıptır. Bir karakter gaddarlaştıkça, daha az nüansa sahip ve daha az farklılaşmış olma eğilimi gösterir. Davranışa özgü tekdüzelik ile önceden kestirilebilirlik, bir bakıma dini ortodoksluk için de geçerlidir. *Dini* sözcüğü açık sorguya ve ideolojik alternatiflere kapalı olan saf bir dogmaya yönelik vicdani bağlılığı akla getirir. Estetik yahut varoluşsal kaygılarla hareket eden modern katiller, cinayet işleme nedenleri bakımından daha büyük çeşitlilik sergilemekle birlikte, bu çeşitlilik modern roman yazarları tarafından daha da ayrıntı katılarak sunulmaktadır. Edebi külliyat dini ya reddeden (Clyde Griffiths, Joe Christmas, Perry Smith, Hermann Karlovich, Hannibal Lecter), ya alaya alan (Burgos'lu Jorge, Pinkie Brown, Nick Corey), ya da onun ötesine geçen (Lafcadio, Moosbrugger, Dr. Bickleigh, Meursault, Hugo Marine) modern roman katilleriyle doludur.

Estetik ve bilhassa varoluşsal teşebbüsler, ayrıca, ahlaki ve dinsel olanlara kıyasla daha çok yönlü ve karmaşıktır, zira bunlar ortodoksluğa dayanmaz. Ahlak doğru-yanlış ayrımına dayanırken, dine temel teşkil eden, kutsal hükümlerdir. On dokuzuncu yüzyılda baş gösteren çok sayıdaki yeni tarikat büyük bir şevkle kendi ortodoks uygulamalarını takip ederken, modern sanatçılar ise bilakis yaşamın çok çeşitli anlamlarının ve davranışın çok çeşitli nedenlerinin peşine düşmüştür. Ahlaki ve dinsel etkinlikte ideolojik kaideler temel alınırken, estetik ve varoluşsal etkinliğin temelinde fikre dayalı deneyim yatar. Estetik mülahazaların giderek artan çeşitliliği, belirli bir ahlak yasasına veya dinsel inanca tabi olma gereğinin söz konusu olmadığı modern romanlarla figüratif resimlerdeki sonsuz konu çeşitliliğinde göze çarpmaktadır. Varoluşçular yaşamın sınır-

sızlığını olumlayarak, ışıltısını pek çok doğrultuda izleme amacı gütmüştür. Varoluşçular Nietzsche'nin değerleri topyekûn yeniden değerlendirme ve iyi ile kötünün ötesine geçme çağrısına kulak vermiştir. Söz konusu görüşler kimi zaman ahlaki gevşekliğe, hatta cinayete bir davet olarak yorumlanmışsa da, Nietzsche ve onu doğru okuyanlar, Nietzsche'nin farklı ve yaratıcı yaşama kucak açan büyük sanatçı ve düşünürleri örnek alarak tasarladığı üstinsanın hayatında ahlaki gevşekliğe ya da cinayete asla yer olmadığı inancını benimserler. Sanatın önemli gayelerinden biri, hayatın karmaşıklığını estetik bütünlükler ile yakalamaktır. Varoluşçuluğun başlıca gayelerinden biri ise, yaşamın sınırsızlığını, belirli bir ahlak yasası ya da dini öğretinin rehberliği olmaksızın, mümkün olan en eksiksiz şekilde deneyimlemektir.

Viktorya döneminin düşünsel çerçevesini belirlenimcilik ile kestirilebilirlik oluştururken, modernist yönelim, daha estetik ve varoluşsal anlayıştaki modernistlerin kucak açtığı nedensel düşünce veçheleri olan olasılık ile belirsizliğe yer açmaktadır. Virginia Woolf'un, hiçbir şeyin tek bir şey olduğunu söyleyemeyeceğimiz yönündeki görüşü, modernistlerin şiarı olarak okunabilir. Modern dönemde belirsizlik, Woolf'un deniz feneri ve kişisel kimlik anlatımından tutun da, Niels Bohr'un atomaltı bilinemezlik ve dalga-parçacık ikiliği açıklamasına kadar geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Sartre'ın varoluşçu katili Hugo, işlediği Hoederer cinayetiyle ilgili sorgulamalarında, aynı belirsizlik hissini yakalar: "Bu cinayeti işledim mi ki? ... Suçum nerde, hani? Öyle bir şey var mı?" Viktorya döneminde suçların suç olup olmadığı yahut cinayetlerin varlığı böyle bir yaklaşımla sorgulanmamıştır. Viktorya dönemi hukukçuları, suçun karmaşık ve hafifletici yönlerini incelemeye daha fazla ağırlık vermekle beraber, nedensel tahlillerinin odağını suçtan suçluya doğru kaydırmışlardır; gelgelelim bu gelişme ancak yüzyıl sonunda kaydedilmiş olduğundan, yaptığım kaba dönemselleştirme geçerli görünmektedir. Bir davranışı, değişmez bir ahlak yasasına dayalı değişmez bir kurala aykırı olmakla yargılamak, failin o davranıştaki mesuliyet payını değerlendirmekten daha kolaydır. Adli analizde gerçekleşen bu değişim, fikirlerin nedensel rolüne ilişkin anlayıştaki artan olasılık ve belirsizlik doğrultulu genel dönüşümü daha açık seçik göstermektedir.

Sonuç bölümünde, dinin otoritesine ve dinin meşrulaştırdığı değişmez ahlaka ters düşen, estetik ve varoluşsal olanaklarıysa besleyen birkaç teknolojik ve toplumsal gelişmeyi gözden geçireceğim.

Yeni ulaşım ve bilhassa iletişim teknolojileri din ile ahlakta devrim yaratmıştır. Yeni medya teknolojileri, bireylerin, dini pratikleri ve ahlak yasalarını geleneksel yoldan nakledip ayakta tutan yüz yüze etkileşimlerin zorlaması olmaksızın sayısız uzak yerden ahlaki ve manevi fikirler edinmesini olanaklı kılmıştır. Tek bir kutsal metnin yahut ahlak yasasının birincil otoritesi, evvelce sahip olduğu birleşik otoriteyi elinde tutamamıştır. Dindışı olmasa da farklı pratiklerin sayısız çeşitliliğinden oluşan bir dünyada, kutsal nosyonu dokunulmazlık statüsünü kaybetmiştir. Modern ahlaki ve manevi etkenlerin baş döndürücü değişkenliği kaçınılmaz olarak Tanrı'nın ölümünü gündeme getirmiştir. Kutsal kitabın eşsiz metni, sayısı giderek artan her tür yayından, filmlerden, televizyon ve internetten kaynağını alan kültürel baskılarla rekabet etmek durumunda kalmıştır. Televanjelistler bilhassa Amerika'da mümin sayısını artırmış, buna karşılık bu dindarlık türü yüksek kültür üstünde önemli bir etki yapmamıştır. Modern dünyada din, ciddi bilimcilerin nedensel anlayışını, Viktorya döneminde yaptığı gibi şekillendirmeye kadir değildir. Bireyler kendi ahlaki ve manevi kimliklerini yaratmak durumunda kalmıştır ve bu girişimler, değerlerin giderek göreli, olasılıkçı ve belirsiz bir hal almasıyla, estetik ve varoluşsal alana dahil olmaya başlamıştır.

Yeni ulaşım ve iletişim araçları, kutsal ile kutsal olmayan alanlar arasındaki mutat ayrımları aşınmaya uğratan daha akışkan uzamsal bölmeler yaratarak küresellik hissini artırmış, sonuç olarak yerel uygulamalara dayalı dini geleneklerle ahlaki değerlerin devre dışı kalmasına yol açmıştır. Her şeyi önüne katıp götüren bu süreçte, sunakla tahtın birleşimi olarak geleneksel anlamda meşrulaştırılan ve kutsanan yerel otoriteler de güç kaybına uğramıştır. Söz konusu dönüşümün bireyler üstündeki etkisini, Anthony Giddens'ın *yerinden etme* dediği bir süreçle, yani toplumsal ilişkilerin yerel bağlam ve etkileşimlerden "çıkarılarak", belirsiz zaman-uzam ara-

lıklarında yeniden yapılanmasıyla tanımlamak mümkündür.[75] Bireylerin ideolojik bakımdan yerel bağlamlardan uzaklaşması, dinle ahlakı kadim ataların toprağında yeşerten geleneğe dayalı fikirleri uzamsal zemininden etmiştir. Geleneksel fikirlerin kökünden sökülmesiyle beraber, modern bireylerin değer ve kurumları yeniden biçimlendirme tasarıları giderek sanatsal ve varoluşsal tasarılara dönüşmüştür.

Yeni teknolojiler ile kentlerdeki nüfus birikiminden toplumsal örgütler de payını almıştır. Söz konusu değişimler, artan işbölümüyle beraber, toplumsal yaşamı uzman eğitimi almış isimsiz yabancılara daha da bağımlı kılmıştır. Marx bu durumu, gayet açık bir şekilde, modern kapitalist toplumlarda kişiler arasındaki geleneksel ve ahlaki bağların, yerini bütün insan ilişkilerine sinen parasal bağa bırakması olarak izah etmektedir. 1900 yılında Georg Simmel de bu gelişmeye dair benzer bir saptamada bulunarak, paranın nitelikle ferdiyeti "kaç para?" sorusuna indirgediğini öne sürer. Bu koşullar göz önünde tutulduğunda, ahlaki ve dinsel kaidelerin otoritesi, yerini estetik yahut varoluşsal tasarılara değil, ticari taleplere bırakmaktadır. Buna karşılık kentsel çevre, yaratıcı güçlere ve özgüvene zemin oluşturan katı bir bireyliği ve çok yönlü bir toplumsallığı teşvik etmektedir. Modern toplumsal örgüt, Daniel Bell'in öne sürdüğü gibi, benliğin zeminini gelenek ile toplumdan, yalıtılmış ve bağımsız bene kaydırmıştır.[76] Bell bu gelişmenin benlik yitimi ile yabancılaşmaya yol açmasını üzüntüyle karşılarken, öteki düşünürler bu değişimlerin gerektirdiği yaratıcı kendini tanımlama mücadelesini takdir ederek daha olumlu yorumlar getirmiştir. Söz konusu dönüşümün olumlu getirisi, bireylerin geleneksel anlatılarla değer sistemlerine dayanmaktan kurtularak, kendilerine bizzat temel oluşturmak durumunda kalmalarıdır. Bütün bu koşullar altında, fikirlerin nedensel rolü de esas itibariyle dinsel ve ahlaki zeminden estetik ve varoluşsal zemine kaymıştır.

75. Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity* (Stanford, 1990), 21.

76. Daniel Bell, *The Cultural Contradictions of Capitalism* (1976; yeniden basım New York, 1996), 89 vd.

SONUÇ

BU TASARIYA, kuantum teorisiyle birlikte nedenselliğe ilişkin düşünüşte ortaya çıkan çığır açıcı fikirleri merkez alan çalışmaları okumakla başladım.[1] Söz konusu kuramsal gelişmenin muazzamlığı, argümanımın beş temel esasını belirlememe vesile oldu. Kuantum fizikçilerinin atomu her zamankinden daha kesin şekilde incelemesiyle beraber, bir yandan ferdi olarak kestirilemez hal ve hareketler sergileyen atomaltı parçacıkların karmaşık dünyasının keşfedildiği, diğer yandan da bu parçacık hareketlerinin nedenlerine dair nedensel bilginin, tarihsel olarak gittikçe daha belirsiz bir hal almaya başladığı yolundaki bulgularım, tartışmamın bu beş temel esasıyla bilhassa ilintiliydi. Çalışmama yorumsal bir odak kazandırmak amacıyla bu beş esası özgüllük-belirsizlik diyalektiği kavramı altında topladım. Kuantum fiziği bu formülasyonu özellikle etkili bir şekilde desteklemiştir, zira araştırmacılar atomaltı olaylara ilişkin neden ve süreçler hakkında daha fazla bilgi sahibi oldukça, önlerinde daha keşfedecek ne denli çok şey olduğunu, daha da önemlisi, hiçbir zaman vâkıf olamayacakları şeyler bulunduğunu daha iyi idrak etmişlerdir. Olanaklı bilginin sınırının bu şekilde belirlenmesi, bilim tarihinde benzeri görülmemiş bir durumdur. 1934'te maddenin derinliklerine nüfuz etmesinin başlıca sonucunu "Evren, ona nüfuz ettiğimiz oranda huzursuz, şüpheli ve bulanık bir hal alıyor," diye-

1. Friedrich Waismann, "The Decline and Fall of Causality", *Turning Points in Physics*, haz. A. C. Crombie (New York, 1959); Paul Forman, "Weimar Culture, Causality, and Quantum Theory, 1918-1927: Adaptation by German Physicists and Mathematicians to a Hostile Intellectual Environment", *Historical Studies in the Physical Sciences* 3 (1971), 1-115; Mario Bunge, *Causality and Modern Science*, (New York, 1979). Kuantum teorisiyle ilgili argümanımı Harold Brown ile Arkady Plotnitsky'yle yaptığım kişisel görüşmelere borçluyum.

rek ifade eden Max Born, kuantum devrimini, özgüllüğü giderek artan araştırmalarla ortaya çıkan belirsizlikten hareketle değerlendirmiştir.[2]

Kuantum teorisi, araştırmacıları, Galileo ile bilhassa Newton'dan hareketle geliştirilen klasik fiziğe dayanan ve atomların mikrokozmik dünyasından, sıradan şeylerin makrokozmik dünyasına dek her alanda evrensel geçerliği olduğu düşünülen son derece başarılı klasik modelin uygulanabilirliğine sınırlama getirmek zorunda bırakmıştır. Klasik model, algılanabilir dünyada nedensellik anlayışına on dokuzuncu yüzyıl sonlarına kadar hâkim olmuş, fakat yüzyıl sonunda fizikçiler klasik modelle açıklanamayacak fenomenlerle karşılaşmaya başlamıştır: Ayrık uyarılmış atomlar tayfı Johann Balmer tarafından 1885'te, kara cisim ışınımı 1890'larda, fotoelektrik etki ise Einstein tarafından 1905'te gözlemlenmiştir. Klasik fizik, 1911'de Ernest Rutherford'un elektronların güneşin etrafında dönen gezegenlere benzer şekilde bir çekirdeğin yörüngesinde döndüğü minyatür bir güneş sistemi modeliyle ortaya koyduğu, atomun durağanlığı hipotezine de açıklama getirememiştir.[3] Klasik elektrodinamiğe bakılırsa, yörüngede bu şekilde dönen elektronların muntazam olarak elektromanyetik dalgalar yayması, enerji kaybetmesi ve saniyenin bir kesrinde çekirdeğin üstüne düşmesi gerekir. Bu nedenle atomlar klasik elektrodinamiğe göre istikrarlı kendilikler olarak var olamaz. Oysa elektronlar çekirdeğin üstüne düşmediği gibi, atomlar da vardır ve istikrarlıdır. İşte bu gibi fenomenleri açıklama çabası, kuantum teorisinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur; kuantum teorisi atomaltı olaylara açıklama getirmekle, iki yüzyılı aşkın zamandır belirlenimcilik, kestirilebilirlik, süreklilik, nesnellik ve tahayyül edilebilirlik koşullarını karşılamış olan bir nedensel teoriye dayanan klasik modelin evrensel uygulanabilirliğini sınırlandırmıştır. Bilimde geçerliliğin koşulu addedilen bu özellikler kuantum teorisiyle beraber tedavülden kalkmıştır.

Klasik fiziğin belirlenimci özelliğine göre, olaylar *c* nedeninin ardından mutlaka *e* sonucunun geleceğini söyleyen formül doğrul-

2. Max Born, *The Restless Universe* (New York, 1951), 277.

3. Klasik modelle ilgili bu ve diğer meseleler için bkz. Morton Tavel, *Contemporary Physics and the Limits of Knowledge* (New Brunswick, N.J., 2002), 167.

tusunda belirlenmektedir. Buna karşılık, kuantum teorisine göre atomaltı olaylar belirlenemezdir, zira *c* nedeninin ardından daima *e* sonucu gelmez, ya da daha açık söylenirse, verili bir olayın nedeni hiçbir şekilde kanıtlanamaz. Klasik model en yaygın ve en kolay tahayyül edilebilen uygulamasını, Newton'un devinim ve yerçekimi yasalarına uyan kuvvetler doğrultusunda hareket eden bilardo topları ve mermi gibi cisimlerin mekanist belirleniminde bulmuştur. Bu teoriye göre bir cismin bir andaki konum ve hızı, onun bir sonraki andaki, daha doğrusu, yörünge düzlemindeki diğer tüm anlarındaki konumuyla hızını belirlemektedir. Klasik mekanik bu türden hareketleri (makul sınırlar içerisinde) haritalayabilmekte, böylece cismin hareketine değgin tahminlerde bulunabilmektedir. Bunun aksine kuantum teorisinde, Werner Heisenberg tarafından geliştirilen belirsizlik ilkesi ile bu ilkenin içerimlediği belirsizlik ilişkileri göz önünde tutulduğunda, mikroskobik kuantum cisimlerine ilişkin olarak bu türden kestirimlerin yeterli doğrulukla yapılamayacağı ileri sürülür.

Belirsizlik ilişkilerine göre, bir elektronun konum ve hız ölçümlerindeki hatanın sayısal sonucu Planck sabitinin altına düşemez. Bu sabit, mermi gibi çıplak gözle görülebilen cisimlerin ölçümünü önemli ölçüde etkilemeyen son derece küçük bir miktar olmasına mukabil, elektronlar gibi cisimlerin ölçümünü önemli oranda değiştirmektedir. Atomaltı cisimlerin tam başlangıç konumu ile hızını eşzamanlı olarak belirleyebilmenin olanaksızlığı, bu cisimlerin hareketine dair belirlenimci klasik modelin öngördüğü güvenilir nedensel bilgiye ulaşmak için gerekli olan kestirilebilirliği sınırlandırır.

Kuantum belirlenemezciliği, kesin ölçümler yapıp bunlara dayalı kestirimlerde bulunmanın olanaksızlığına işaret etmekle kalmaz. Niels Bohr'a göre, bu belirlenemezlik bizatihi şeylerin doğasını, ya da en azından şeylerin doğasının onlarla olan etkileşimimizi olanaklı yahut olanaksız kılma biçimini de içine alacak kadar kapsamlıdır, bu bakımdan kuantum belirlenemezciliği epistemolojik olduğu denli ontolojiktir de. Radyoaktif parçalanma, söz konusu ontolojik belirlenemezciliğe örnek oluşturmaktadır. Fizikçiler bir radyum atomu kütlesinin radyoaktivitesinin kaybolma süresini, kütledeki tüm atomların ortalama radyoaktif parçalanma oranından hareketle tam olarak belirleyebilse de, belli bir atomun elektron

yayma ya da parçalanma zamanını tam olarak kestirememekte ve bu olayların nedenine açıklama getirememektedir. Bohr kuantum teorisinin, ilkece, elektronlar gibi atomaltı kendiliklerin fiziksel hareketine dair belirlenimci bir nedensel açıklama ortaya koyamayacağı, sadece, bazı deneysel koşulların sağlanmasıyla tayin edilen öndeyiler sunabileceği fikrindedir. Buradan hareketle, Bohr radyoaktif parçalanma gibi olayların esas itibariyle belirlenemez olduğu çıkarımında bulunur.

Klasik modele gelen bir diğer sınırlama da, belirlenimci bir nedenselliğin olasılıkçı bir nedensellikle yer değiştirmesidir. Klasik fizikte, sıkışmış bir gazdaki moleküller gibi parçacık öbeklerinin olasılıksal bir şekilde hareket ettiği, öte yandan aynı gazdaki tekil moleküllerin belirlenim ilkelerine göre hareket ettiği savunulur. Kuantum teorisinde ise, bu bulgular gözle görülebilir olaylar için geçerli bulunurken, *tekil* atomaltı parçacıkların esas itibariyle, yukarıda belirtildiği gibi, ontolojik olarak olasılıkçı olduğu kabul edilir.[4] Bazı fizikçiler böylesi indirgenemez bir olasılıkçılığı kabul etmemiştir. Einstein doğanın esas yapısı itibariyle nedensel olduğuna ve bir gün fizikçilerin kuantum fenomenlerine klasik fiziğe benzer bir yoldan açıklama getirecek bir teori geliştireceğine olan inancını yitirmemiştir. Einstein indirgenemez olasılık hususundaki şüpheciliğini, Max Born'a yazdığı 1926 tarihli mektubundaki "Tanrı zar atmaz" sözüyle dile getirir.[5] Gelgelelim, mecazi şekilde ifade edersek, Born ve Heisenberg'e göre Tanrı zar atmakta, hem de kaç geleceğini bilmemektedir.

Kuantum teorisi, belirlenimcilikle kestirilebilirlik ilkeleri yanında klasik fizikteki nedenselliğin başka özelliklerini de –süreklilik, nesnellik ve tahayyül edilebilirlik– saf dışı bırakmıştır. Kuantum süreksizliğinin bir örneği, çekirdek yörüngesindeki elektronların hareketidir. Klasik modelde, cisimler sürekli olarak konum değiştirip, yörüngeleri düzlemindeki bütün konumlarda bulunmakta-

4. Arkady Plotnitsky, *The Knowledge and the Unknowable: Modern Science, Nonclassical Thought, and the "Two Cultures"* (Ann Arbor, 2002), 34. Plotnitsky, Bohr'un görüşlerini güncel felsefi tartışmalar bağlamında kapsamlı biçimde ele alır.

5. Max Born'a Mektup, 4 Aralık, 1926, *The Born-Einstein Letters*, haz. Max Born (New York, 1971).

dır. Halbuki kuantum fiziği, çekirdek yörüngesinde dönen elektronlar gibi atomaltı cisimlerin devinimini tarif ederken, cismin izlediği sürekli rotaların yerine, cismin uzanın herhangi bir yerinde bulunma olasılığını koymuştur. Bohr 1913 tarihli atom modelinde, klasik neden-sonuç anlayışını sona erdiren enerji düzeyleri arası kuantum "sıçramaları" fikrini ortaya atmıştır.[6] Bohr yörüngedeki elektronların, olası bir enerji düzeyinden diğerine sıçrarken, ayrı miktarlarda enerji emerek yahut yayarak çekirdek etrafında ancak sürek*siz* olarak konum değiştirebileceğini öne sürer. Elektronlar olası enerji düzeyleri arasında sıçrarken, belli renkler halinde görülebilir olan belirli ışık frekansları yayabilir. Enerji düzeyleri arasındaki sıçramalarda yayılan ışığın frekansları Planck sabitinin tamsayı katları olup, kesinlikle bu katların kesri değildir. Bu nedenle Planck sabiti atomaltı evrenin temelde taneli ve nicemlenmiş doğasını ortaya koyar. Planck sabiti aynı zamanda, farklı atomların süreksiz ışık tayfına da açıklama getirerek, böylece klasik fizikteki nedenselliğin başka bir veçhesine –süreklilik– daha ters düşer. Neticede Bohr sürekli yörüngeleri reddederek, bunun yerine, elektronların çekirdekten belli uzaklıklarda enerji düzeylerinde bulunduğunu benimsemek zorunda kalmıştır. 1925'te Planck'ın da belirttiği gibi, "Eylem Kuantumu ya kurmaca bir niceliktir ya da fizikte asli bir role sahiptir ve bu yepyeni, bugüne dek işitilmemiş fenomen bizi, Leibniz ve Newton'un sonsuz küçükler hesabının ortaya çıkışından bu yana bütün nedensel ilişkilerin sürekliliği varsayımı üstüne bina edilen fiziksel fikirlerimizi yeniden düzenlemek mecburiyetinde bırakacaktır".[7] Gelgelelim Planck yaşamı boyunca belirlenimcilik, süreklilik ve nedensellikle ilgili fiziksel fikirlerini baştan aşağı yeniden düzenlemek konusunda isteksiz davranmıştır. Einstein da ku-

6. Arthur I. Miller, "Visualization Lost and Regained: The Genesis of the Quantum Theory in the Period 1913-1927", *On Aesthetics in Science*, haz. Judith Wechsler (Cambridge, Mass., 1978), 74-7. Kuşkusuz elektronlar zıplamadığı gibi, yörüngeler üzerinde de hareket etmez. Bohr mekanik ve tahayyül edilebilir modellerden faydalanarak mecazi dile başvurmanın gerekliliğinin kesinlikle farkındadır. Zaten "dilde asılı olduğumuz" yollu kanısı da buradan kaynaklanmaktadır. Bu konu için bkz. 3. Bölüm.

7. Max Planck, *A Survey of Physical Theory* (New York, 1960), 108-9'undaki, aktaran Alan J. Friedman ve Carol C. Donley, *Einstein as Myth and Muse* (Cambridge, 1985), 114.

antum teorisinin bu yönüyle ilgili sorunlarla karşılaşmıştır, zira elektronun sıçramasına neyin neden olduğuna, sıçramanın ne vakit gerçekleşeceğine yahut yayılan enerjinin yönüne açıklama getirilmemektedir.[8]

Klasik fizik, ayrıca, fiziksel harekete değgin sunduğu nedensel bilginin nesnel olduğu iddiasındadır. Klasik fiziğin deneylerinin özneyle nesne arasında kesin bir ayrım yapıp, deneylerle değiştirilmemiş nedensel etkinliklere dair nesnel bir gerçeklik ortaya koyduğu düşünülmüştür. Ancak, belirsizlik ilkesi göz önüne alındığında, bazı kuantum deneyleri, kuantum nesnelerine değgin bu türden bir nesnel bilgiyi büsbütün olanaksız değilse de, güç kılmaktadır. Örneğin, atomaltı parçacıkların doğası ile davranışını saptamak için yapılan deneyler, (klasik fizikte parçacık sayılan) elektronlar veya (klasik fizikte dalga kabul edilen) protonlar gibi her türden kuantum nesnesinin, parçacık-benzeri ile dalga-benzeri olmak üzere iki davranış biçimini de, bunları saptamak için kurulmuş deneysel tertibe bağlı olarak sergilediğini göstermiştir. Heisenberg'in de belirttiği gibi, "gözlemlediğimiz haddizatında doğa değil, bizim soruşturma yöntemimize maruz kalan doğadır."[9] Işığın tabiatını tayin etme amaçlı deneylerde, araştırmacılar görmüştür ki, deney ışığın dalga benzeri özelliklerini sınama doğrultusunda düzenlendiğinde, ışık dalga gibi; parçacık benzeri özelliklerini deneme amaçlı kurulduğundaysa, parçacık gibi hareket etmektedir. Kuantum fiziği belli türden deneylerde özne ile nesne ayrımını bulandırmış, dolayısıyla klasik modele esas teşkil eden nesnel nedensel bilginin erişilebilirliğini sınırlandırmıştır.

Klasik fizikte, mekanik nedensel etkinlik, birbirine çarpıp hareket eden bilardo toplarında olduğu gibi, kolaylıkla tahayyül edilebilir niteliktedir. Klasik fizikteki tahayyül edilebilirlik koşulu, William Thompson tarafından altı çizilerek belirtilir. Thompson, klasik elektromanyetik alanının mekanik modellerden kopmaya başlamış

8. Heinz R. Pagels, *The Cosmic Code: Quantum Physics and the Language of Nature* (New York, 1983), 54; Türkçesi: *Kozmik Kod*, çev. Nezihe Bahar, Ankara: Doruk, 2003.

9. Werner Heisenberg, *Physics and Philosophy: The Revolution in Modern Science* (New York, 1958), 58; Türkçesi: *Fizik ve Felsefe*, çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge, 2000.

olduğu 1884'te şöyle der: "İncelediğim nesnenin mekanik bir modelini oluşturana dek katiyen tatmin olmam. Şayet böyle bir model oluşturmayı becerirsem, konuyu anlarım; aksi takdirde anlayamam. İşte bu nedenden, elektromanyetik ışık teorisini kavrayamadım."[10] Kuantum teorisyenleri, belli fenomenleri mekanik model ile tahayyül edilebilirlik olmaksızın kavramayı öğrenmek zorunda kalmıştır. 1923 yılında Bohr minyatür bir güneş sistemini andıran tahayyül edilebilir atom modelinden, tek elektronlu hidrojenden çok daha karmaşık yapıda olan atomlara dair niceliksel bir açıklama sunamadığını fark ederek vazgeçmiştir. Ardından Heisenberg bayrağı devralıp, ilintili deneylerden çıkan sonuçlara değgin doğru istatistiksel kestirimler elde etmek amacıyla da kullanabilecek, tahayyül edilebilirlikten uzak bir atom tasarımı ortaya atmıştır. Erwin Schrödinger'in atomik varlıkları atom çekirdeğinin etrafını titreşen elektrik yüklü teller gibi elektronların sardığı dalga paketleri olarak tanımlayan teorisiyle beraber, 1926'da kısmen tahayyül edilebilir bir model daha geliştirilmiş olur.[11]

Belli atomaltı olayları görsel olarak tahayyül etmenin yahut kavramsallaştırmanın olanaksızlığı, ışığın doğasını tayin etmeye yönelik çift yarık deneyinde ortaya konur. Bir ışık huzmesi saydam olmayan bir yüzeydeki iki yarıktan geçirilince, yarıkların diğer tarafından, dalga benzeri özellikleri kaydetmek için tasarlanmış bir saptama ekranıyla kaydedilen girişim deseninin gösterdiği gibi, yarıklardan geçen ışık dalga benzeri davranış sergiler. Yarıklardan biri kapatıldığında ise, aynı ışık huzmesi bu defa bir parçacık seli gibi davranır; ışığın bu davranışı, parçacık benzeri özellikleri kaydetmek için tasarlanan başka bir ekran üstündeki ayrık foton vuruşları deseninden görülür. Fotonlar birer kere iki yarıktan da yavaşça ge-

10. Aktaran Waismann, "Decline and Fall", 146-7. Waismann'ın böyle önemli bir alıntı için kaynak göstermemesi şaşırtıcıdır. Diğer taraftan, Kelvin de 1884 tarihli 11. konferansında benzer bir beyanda bulunmuştur: "'Fizikteki belirli bir konuyu anlıyor muyuz yoksa anlamıyor muyuz' sorusu, 'Fizikten mekanik bir model çıkarabiliyor muyuz' sorusuna denktir", *Kelvin's Baltimore Lectures and Modern Theoretical Physics*, haz. Robert Kargon ve Peter Achinstein (Cambridge, Mass., 1987), 111.

11. Bu tarihsel özette temel alınan kaynak: Miller, "Visualization", 74-76. Ayrıca bkz. Arthur I. Miller, *Insight of Genius: Imagery and Creativity in Science and Art* (New York, 1996), 56.

çirilecek olsa dahi, tek yarık açıldığında bir parçacık görünümü, iki yarık da açıldığında ise bir dalga görünümü oluştururlar. Bu sonuncu deneyin sonuçlarını tahayyül etmek ya da kavramsallaştırmak imkânsızdır, zira bu sonuçlar tasavvur edilemez bir tasıma –ayrı fotonların diğer yarığın açık olduğunu "bilerek", davranış ve özelliklerini buna göre değiştirmesi tasımına– dayanmaktadır.[12] Richard Feynman kuantum fizikçilerini hayli karışık bir metaforla uyarır: "Mümkün mertebe kendinize 'Bu nasıl böyle olabilir?' diye sormamaya çalışın, çünkü çabanız beyhudedir; kendinizi hiç kimsenin kaçıp kurtulamadığı bir çıkmaz sokağa sürüklenip gitmiş bulursunuz. Onun nasıl olup da öyle olduğunu kimse bilmez."[13] Işığın dalga-parçacık ikiliğine ilaveten, diğer kuantum fenomenlerinde de görselliğe dayalı tahayyül ve kavramsallaştırma olanaksız değilse bile güçtür: belirlenimci bir neden olmaksızın kendiliğinden çekirdekten sıçrayan bir alfa parçacığı, eşzamanlı olarak saat yönünde ve saatin tersi yönde dönen bir atom ya da klasik bir yörünge izlemeksizin uzamda yayılan bir kuantum nesnesi.

Kimi fizikçiler, iflas etmiş bütün bu klasik fizik yasalarıyla karşılaşmaları üzerine, bunlara ilaveten nedensellik kavramının da tümüyle terk edilebileceğini ileri sürmüştür. Friedrick Waismann (Heisenberg'in kuantum teorisini ilan ettiği yıl olan) 1927'yi "bilim insanlarının, ... atomik düzeydeki oluşlara tutarlı bir nedensel izah getirebilmenin olanaksızlığını adeta istekleri hilafına kabul etme noktasına gelmeleriyle, nedensellik kavramının terkini gören yıl" olarak nitelendirir.[14] Bohr'un kendisi de kuantum fizikçilerinin "tekil atomların zaman ile uzamdaki davranışına dair nedensel bir açıklamadan peyderpey vazgeçmek durumunda kaldığı"nı öne sürmüştür.[15] Halbuki Bohr, klasik düzeyde hem nedensellik hem de

12. Görsel tahayyül edibelibilirlik için bkz. Miller "Visualization Lost and Regained" ve Arthur I. Miller, *Imagery in Scientific Thought Creating Twentieth Century Physics* (Cambridge, Mass, 1986).

13. Richard Feynman, *The Character of Physical Law* (Cambridge, Mass., 1967), 129; Türkçesi: *Fizik Yasaları Üzerine*, çev. Nermin Arık, Ankara: Tübitak, 2005.

14. Waismann, "Decline and Fall", 84-154. Ayrıca bkz. Forman, "Weimar Culture."

15. Niels Bohr, "Introductory Survey" [1929], *Atomic Theory and the Description of Nature* (Woodbridge, Conn., 1987), 4.

belirlenimcilik fikrini benimsemeyi sürdürürken, nedensel anlayışı yalnız atomik düzeyde reddetmiştir.

Kuantum teorisi koşulsuz olarak nedensiz değildir. Teori, nedensel meselelere mümkün olduğunca çözüm getirmeye çalışmakta, neden-sonuç mantığına uygun şekilde işlemekte ve en azından deneysel düzeyde, belirlenimci bir nedenselliğe dayanmaktadır; söz konusu deneylerde ışık nesnelerden aygıtların üstüne ya da içine yolculuk ederek deneyleri yorumlayan gözlemci için gözle görülür ve tahmin edilir sonuçlar yaratır. Bazı deneylerde hem klasik nedenselliğe hem de kuantum nedenselliğine rastlanmaktadır. Örneğin çift yarık deneyinde, fotonlarla detektör arasındaki enerji alışverişi belirliyken, fotonların detektöre çarpma noktası belirsizdir. Kuantum fiziği sağlam öndeyilerde bulunur, gelgelelim bunlar klasik fiziğin –hiç olmazsa teorik düzeyde– ortaya koyma iddiasında olduğu kesinlikli öndeyilerden ziyade olasılıkçı öndeyilerdir.

Kuantum teorisi mikrokozmostan makrokozmosa kadar her türden olaya, birkaç basit devinim yasasından hareketle sınırsız bir kesinlikle izah edilebilen belirlenimci güçler uyarınca devinen yalın kendiliklerin etkinliği olarak nedensel bir açıklama getirme amacını feshetmiştir. Böylesi belirlenimci bir indirgemeciliğin gerek fiziksel ve doğal dünyada gerekse insan davranışında hüküm sürdüğüne pek az fizikçi ciddi ciddi inanırken, bu klasik model en yüksek düzeyde nedensel bilgiye ilişkin bir standart sunmaya devam etmiştir. Kuantum teorisi ise yeni bir standart arz etmiştir. Kuantum teorisinin süreksizliği, olasılıkçı nedenselliği ve belirsizliği, atomaltı fenomenlerle sınırlı olsa bile, insan davranışına yönelen kimi düşünür ve yaratıcı yazar üstünde dikkate şayan bir etki uyandırmıştır. Bu düşünür ve yazarlara göre, en temel kendiliklerle olaylar indirgenemez biçimde süreksiz, bunlara dair bilgi de olasılıkçı ve belirsiz ise, bu kendilik ve olayların (insan davranışı gibi) daha karmaşık birleşimlerine dair nedensel bilgi bu özelliklerin çok daha belirgin tezahürlerini yansıtıyor olabilir.

Kuantum teorisinin nedensellik üstündeki etkisine dair kavrayışım argümanımın beş esasının ortaya çıkışına temel sağlamış olsa da, incelememin geri kalanı kuantum teorisinin kendisinin genel anlamda cinayetleri yahut başka bir insan davranışını açıklamaya yönelik olarak tasarlanmadığını ortaya koymaktadır. Son tahlilde,

kitabım elektronlar ve protonların değil, esasen insanların davranışının nedenlerine ilişkin değişen fikirlerin izini sürüyor. Modern romancılar gibi, modern tarihçiler de mutlak nesnelliği reddetmiş ve belli çapta bir belirsizlik, olasılık, hatta süreksizliğin üstesinden gelebilmiştir; gelgelelim belirsiz ve tahayyül edilemez bir evrende insan davranışını yorumlamaları ya da açıklamaları ve etkili biçimde dramatize etmeleri imkânsız olurdu. Bu nedenlerle kuantum teorisi, sunduğum diğer tarihsel ve edebi kayıtlarda kimi zaman hayli anlamlı bir role sahip olsa da, bu rolü yaygınlık kazanamayıp marjinal kalmıştır.

Bununla beraber, kimi modern yazarlar, insan deneyimine dair kavrayışın anahtarını elinde tutması muhtemel olan kuantum teorisinin fizik alanının sınırlarını aşan içerimlerinden etkilenmiştir. Bu yazarların kuantum teorisinde bulduğu en ilintili kavramlar, olasılık (rastlantısallık), süreksizlik ve bilhassa belirsizlik ilkesi olup, bu sonuncusu sıklıkla yanlış anlaşılmıştır. Heisenberg gözlemcinin doğru ve nesnel ölçümlere erişimi olanaksızlaştıracak şekilde gözleme her daim müdahale ettiğini ileri sürmez. Hatta bunun tam tersini iddia eder, zira sözgelimi nesnel deneyler, bir elektronun konumunu veya hızını mutlak bir doğrulukla ölçebilmektedir. Böyle tam bir doğrulukla ölçülemeyecek olansa, eşzamanlı olarak konum ve hızdır. Kültür tarihinin geneli açısından düşünüldüğünde, belirsizlik ilkesinin en önemli sonucu, belli türden bilgilere, ışık hızı denli mutlak ve dokunulmaz bir evrensel sabitle ifade edilen, kaçınılmaz ve indirgenemez bir hatayı (yani belirsizliği) dahil etmiş olmasıdır. Klasik fizik etraflı öndeyisel bilginin (en azından Pierre Laplace'ın uçdeğer öndeyisel bilgi modelinde)[16] olanaklılığını savunurken, kuantum teorisi ölçümde kimi hataların kaçınılmaz olduğunu, dolayısıyla atomaltı olaylara değgin kesin öndeyisel bilginin olanaksız olduğunu ortaya koymuştur.

Kuantum teorisi ister doğrudan ister dolaylı olsun, Kafka, Woolf, Joyce, Faulkner, Durrell, Robbe-Grillet, Pynchon, Beckett, Gaddis, Coover, Barth, Nabokov ve Vonnegut gibi bazı romancıları etkilemiştir. Bu romancılar, algılanabilir dünyadaki çoğu fenomeni layıkıyla açıklayan karmaşık bir teori fikrinden etkilenmiş, bununla be-

16. Laplace alıntısı için bkz. not 21, Giriş Bölümü.

raber yaşamın ve düşüncenin kavramsal temellerini esaslı biçimde sorgulamıştır.[17] Bu sonuç bölümünde, kuantum teorisinden etkilendiğini açıkça teslim edip, teoriyi insan davranışına dair kavrayışına (bir cinayet romanında canlandırıldığı biçimiyle) doğrudan aksettiren bir romancıyı ele alacağım.

Don DeLillo'nun cinayetin neden ve güdülerini anlatıma yansıtışı, Viktorya döneminde tasavvur edilemez olan modern dönem nosyonlarına dayanır; bu bakımdan DeLillo, modern dönemin tipik bir örneğini teşkil etmekten çok ancak modern dönemde görülebilecek bir yazardır. DeLillo *Libra*'daki Kennedy suikastına dair kurgusal yorumunun kültürel bağlamı konusunu ele aldığı 1983 tarihli bir yazısında şöyle der: "Elektronlarla kuantum cisminin diğer formları arasındaki mikrosistemde bilimcilerin karşısına çıkan bütün paradoks ve yanılsamalar –tuhaf etkileşimler, belirsizlik hissi, neden-sonucun olmayışı– bugün gündelik hayatımızı her yönüyle tayin eder hale geldi."[18] Romanda, dünyamız, Kennedy suikastının ardından bütünüyle çözülür. "O andan itibaren bir rastlantısallık ve müphemlik dünyasına, yüzyılın en 'boş' edebiyatına, yaşamlarımızın belirsiz ve muallak unsurlarını inceleyen çalışmalar bütününe aksetme biçimiyle baştan aşağı modern bir dünyaya girmiş görünüyoruz." Suikast "eksik noktalar, çıkmazlar, küçük zaman ve mekân esrarları"ndan mürekkep bir tutarsızlıklar ağıdır. Suikast aynı zamanda süreksizliğe de delalet eder: "atlamalar, boşluklar, bilginin bir enerji düzeyinden diğerine sıçradığı bir an." Mermi parçaları ile yörüngelerinin tahlilleri, bir bulut çemberinden akan atomaltı parçacıkların çarpışması üzerine yapılan kuantum deneylerini akla getirir. Zapruder filmine ilişkin çözümlemeler, filme çekilse dahi olayları görselleştirmenin güçlüğünü gösterir niteliktedir. Adım

17. Bahsi geçen edebi etkiler için bkz. Plotnitsky, "Knowable and Unknowable", 26; Susan Strehle, *Fiction in the Quantum Universe* (Chapel Hill, 1992); Robert Nadeau, *Readings from the Book of Nature: Physics and Metaphysics in the Modern Novel* (Amherst, 1981); Carol Donley, "Modern Literature and Physics: A Study of Relationships" (Doktora tezi, Kent State University, 1975); Friedman ve Donley, *Einstein as Myth and Muse;* Philip F. Herring, *Joyce's Uncertainty Principle* (Princeton, 1987). Şiir için bkz. Daniel Albright, *Quantum Poetics: Yeats, Pound, Eliot, and the Science of Modernism* (Cambridge, 1997).

18. Don DeLillo, "American Blood", *Rolling Stone* (Aralık, 1983): 21-8, 74.

adım incelenen bu on sekiz saniyelik kayıt, uzaklık, konum ve hızların tayini amacıyla büyütme ve netlik analizlerine tabi tutulmuş, buna karşın "belirsizlik ile kaosun önemli bir simgesi" haline gelerek, cevapladığından daha çok soru gündeme getirmiştir. DeLillo sonunda, suikastın "dünya hakkındaki belirsiz kavrayışımızla ilgili bir öykü olduğu"na hükmeder.[19]

DeLillo açıktan bir gönderme yapmaksızın, Bohr'un, fenomenlere dair en eksiksiz izahın dahi mutlaka dalga-parçacık ikiliği türünden görünüşte çelişik yorumlar içereceğini öne süren tamamlayıcılık ilkesinden de (1927) serbestçe faydalanmıştır. DeLillo'nun romanı, kendisinin de belirttiği gibi, tamamlayıcı yorumların bir örgüsüdür –"sağ kanat teması, sol kanat teması, Sovyet ve Küba teması, iki taraflı çalışan ajan teması, hain CIA ajanları teması ve organize suç teması."[20] Tamamlayıcılık DeLillo'nun metni için olduğu kadar, Lee Harvey Oswald'ın özellikleri ve eylemleri için de geçerlidir. Birbiriyle çelişen raporlara bakılırsa, Oswald güçlü ve zayıf, dışadönük ve utangaç olmanın yanı sıra, acımasız bir katil ve bebek yüzlü bir kahramandır. *Libra*'da suikasta dair açıklayıcı bir kavrayışa, çelişkili kaynaklardan hareketle ulaşılır: Oswald'ın şeylerin oluş nedenlerine dair sınırlı idrakı, Oswald'ın görünüşüyle saiklerini biçimlendiren eski CIA casuslarının planı, DeLillo'nun üçüncü şahıs ağızdan anlatımı ve on beş yılını suikastın gizli tarihini araştırmaya vakfetmiş emekli CIA analisti Nicholas Branch.

Edebiyatta modern dönem için simgesel değer taşıyan tek bir nedensel kavrayış örneği vermem gerekseydi, bu, araştırma deneyimi özgüllük-belirsizlik diyalektiğinin bir açılımını sunan, araştırma sonuçları ise kuantum teorisinin belli veçhelerini yansıtan Branch'ın kavrayışı olurdu. Branch çözümlemesinin belirsizliğine, ele aldığım başarılı bilimcilerden katbekat fazla gömülmüştür, ama çabaları yeni karmaşıklık ve belirsizlikler ile her zamankinden kesin analitik kanıtların modern birleşimini akla getirir.

Branch'ın yaklaşımı ile Poe'nun "Morgue Sokağı Cinayeti" (1841) hikâyesinin dedektifi C. Auguste Dupin'inki arasında yapılacak bir mukayese, tarihsel bir açıklama sunmamıza yardımcı olacaktır. Bu karakterlerden ikisi de bir cinayeti, katile ve cinayet nedenine ulaşa-

19. *A.g.y.*, 22-8. 20. *A.g.y.*, 23.

rak çözme peşindedir, halbuki kullandıkları yöntem ve vardıkları sonuçlar birbirinden çok ayrıdır. Dupin'in elindeki kanıtlar, bir iki gazete haberi ve cinayet mahalline düzenlediği bir ziyaretten ibarettir. "Aklı hakikat arayışındaki zincir halkalarının izini el yordamıyla" sürerken, Dupin "meşru çıkarımlar" yapmaktadır. Vardığı sonuçlar arasında cinayet nedeni bulunmaz, çünkü cinayetlerdeki anlık güdünün, kaçak bir orangutanın korkarak verdiği tepki olduğu ortaya çıkar. Diğer taraftan cinayetler bütünüyle çözüme ulaşmış, belirsizlikler bertaraf edilmiş, suçlanan masum bir adam serbest bırakılmış, böylece –Viktorya dönemine has derli toplu bir bitirişle– adalet üstün gelmiştir.

Branch'ın soruşturmasının ilerlemesiyle çoğalan belirsizliklerin ağı ise bundan bir hayli farklıdır. Branch'ın peşinde koştuğu cinayet asla çözülmemiş, belirsizlik alıp yürümüştür, ayrıca hiç kimse tamamıyla masum değildir ve adalet hayal meyal bir idealdir. Dupin'in mütevazı dairesi ile süratli ve başarılı bir sezgisellikle incelediği birkaç gazete yazısına karşılık, Branch üç duvarı kitap rafıyla kaplı, belge yığınları, kayıt kasetleri ve on beş yıllık meşakkatli araştırması boyunca topladığı dosyalarla dolu odasında "sinirli, tutuk, kendini gözler şekilde bir bağlantı arar" (181). Emrinde teknolojik imkânlar ve soruşturmayla ilintili kesinlikli analizleri –mermi parçaları için spektografik analizler, silah atışı seslerinin akustik analizleri– temin edecek iyi eğitimli uzmanlar vardır. "Merminin izlediği yoldan geriye, gölgelerin sahiplerine doğru" yapılan bu araştırma, kuantum fizikçilerinin radyoaktif cisimlerce yayılan elektronların yörüngesini açıklayacak gizli değişkenleri bulma arayışına eştir (15). Branch aynı zamanda sayısız uzmanın –dilbilimciler, fotoğraf analistleri, parmak izi ve el yazısı uzmanları, saç ve doku uzmanları– bulgularından da faydalanmaktadır, fakat bu bulgular Branch'ın incelemesi gereken soruşturma alanlarını genişletmekten başka işe yaramaz. Dupin nerede olduğunun ve ne yaptığının her daim farkındadır, buna karşılık Branch rutin olarak "aniden uyanıp kendine nerede olduğunu sorar" (15).

Tarihteki hiçbir cinayet soruşturması, böylesi muazzam bir belgeler yığını ile karmaşık çözümsel sorunlar yaratmamıştır. Cinayet raporları, otopsi resimleri, yalan makinesi raporları, bina planları, biyografiler ve mektupların yanında, bir de incelemelerin derlendi-

ği dev bir yapıt bulunmaktadır –"vaftiz kayıtları, karneler, kartpostallar, boşanma dilekçeleri, iptal edilmiş çekler, günlük zaman çizelgeleri, vergi beyannameleri, mal mülk listesi, ameliyat sonrası röntgen filmleri, şeritle bağlanmış fotoğraflar, yüzlerce sayfalık tanıklık beyanı ... [ve] Oswald'ın cinsel organından alınan üç tel kılın mikrofotoğrafı"nın olduğu yirmi altı ciltlik Warren Raporu (181). Branch raporda yer alan binlerce fotoğrafı özellikle rahatsız edici bulmaktadır: "o ya da bu dönemin kendine has ruhunun dışında asılı duran, hiçbir şey kanıtlamayan, hiçbir şeyi aydınlatmayan donuk, solgun, zamanla yıkanmış, kasvetli" fotoğraflar (183).

Branch'ın hedefine ulaşamayan soruşturması, belirsizlik ilkesinin diliyle aktarılır: "O her şeyi sorguluyor: dünyamıza, ışığın ve gölgelerin dünyasına ilişkin en temel varsayımlarımızı; somut cisimler ve aşina sesleri; bunları ölçüp ağırlık, kütle ve yön belirleme kudretimizi; şeyleri olduğu gibi görme kabiliyetimizi (300). Branch elindeki verileri inceledikçe, veriler ona, kendi incelemeleri sanki cisimlerin konumu ve hızıyla uyuşmuyormuş gibi bulanık görünür. Şansın işleyişi, Branch'ın belirlenimciliğe inancını daha da sarsar. Dupin de "olasılıklar teorisi"ne başvurmuştur, ama indirgenemez bir olasılıkçı fenomeni doğrulamak için değil, ihtimal dahilinde olmayan şüphelileri eleyebilmek için. Branch içinse gerçekliğin tözü olasılıkçı bir hal almıştır; ona göre başkana karşı düzenlenen suikast, "büyük ölçüde şansa bağlı olarak kısa vadede başarıya ulaşan arapsaçı bir işti. Neler yoktu ki işin içinde: usta adamlarla ahmaklar, kararsızlık ile sarsılmaz irade, havanın o anki durumu" (441).

Oswald'ın güdüleri de ele geçen her kanıtla beraber daha belirsiz bir hal alır. Branch'ın araştırması belgelerde sahtecilikle, kendini aldatma ve yalanlarla, entrika içinde entrikalarla, ajan ve karşı ajanlarla sarsılır. Tanıklar güvenilmezdir, çünkü duyuları zayıf, hatırladıkları hatalı ya da maksatları kötüdür. CIA'deki "herkes mutlaka ya casus, piyon, düşman ajanı ya da dublör, kurye, aracı veya kaçak"tır. Bu kişilerin "hepsi, süratli ve ritmik bir rastlantı zinciriyle, söylenti, kuşku ve gizli emellerden örülü bir ağla" bağlıdır birbirine (57).

Roman nedensel kavrayışa dair yeni bir karmaşıklık ve belirsizlik anlayışı yakalaması bakımından son derece tarihseldir. DeLillo modern toplumun nedensel kavrayışını dönüşüme uğratan yeni ula-

şım, iletişim ve araştırma teknolojilerinin önemi karşısında bilhassa duyarlık sahibidir. Gelişmiş araştırma teknolojileri, yeni açığa çıkarılan her bağlantıyla beraber, "kusursuz bir şekilde aynı anda pek çok ayrı tarafa yönelen bir olay örgüsü"ne çıkan yeni bir nedensel zincir düğümüyle karşılaşan Branch için yüksek düzeyde belirsizlik yaratır (58). Branch'ın inatçı ama beyhude araştırması, modern nedensel soruşturmanın Sisifosvari tabiatını tam anlamıyla yansıtmaktadır; bir farkla ki, Branch'ın tırmanacağı dağ, kayanın her aşağı yuvarlanışıyla beraber daha da büyümektedir. Branch bilgi sahibi oldukça, bilmesi gereken daha ne çok şey olduğunu ve bildiğini sandığı şeyleri aslında ne kadar az idrak ettiğini görmektedir. Yine de Branch'ın bitmek bilmez çabalarının kesin bir getirisi vardır; DeLillo onun bu çabaları üstünden insan bilgisinin sınırlarına dair gerçekçi bir değerlendirme ortaya koyar.

Branch'la kuantum fizikçileri arasında, bu benzerliklerin yanında göze çarpan farklılıklar da bulunmaktadır. DeLillo Oswald'ın davranışlarının gerisindeki sayısız aldanışın izini sürerek, bunları kaderin ördüğü ağları da kapsayan karmaşık bir örüntüye dönüştürüp, araştırma süreciyle devreye giren belirsizliğin altını koyultarak çizer; ama karşılaşılan bu güçlükler yine de kuantum teorisinin atomaltı evrendeki etkinliğini ortaya koyduğu asal belirsizlik, olasılıksallık ve belirsizlik düzeyine varmaz. DeLillo'nun romanında bir mermi, yalnızca kesin bir çizgisel yol izleyen bir mermidir, dalga fonksiyonu ya da olasılık dağılımı değil. Dahası, çoklu nedenlerin ve işin içine karışan entrikacıların devreye girmesiyle hayli karmaşık bir hale sokulan suikastın itici gücü, yine de, gayet belirlenimcidir. DeLillo birbirine zıt güdülerinden dolayı anlaşmazlığa düşen farklı insanların eylemlerinin yanı sıra, oradan oraya sürüklenen iç çatışmalı kararsız kişilerin de izini sürmektedir. Buna karşın, DeLillo çatışkılı özellikler sergileyip, aynı zamanda çelişik davranışlarda bulunan tek bir kişiyi ele alarak, Bohr usulü bir tamamlayıcılığı romanına aksettirme çabasında değildir.

Kuantum teorisiyle DeLillo'nun romanı arasındaki farklılıklar, daha büyük bir kanıtsal soruna işaret etmektedir –tartışmamı besleyen üç ana kaynağın göreli ispat değeri ile bunların temel argümanımın beş veçhesini desteklemedeki kendilerine has rolü. İzini sürdüğüm gelişmeler arasında tarihsel açıdan en etkili ve önemli ola-

nı, nedensel bilgideki (özellikle bilim tarihinde göze çarpan) artan özgüllüktür. Artan özgüllük beraberinde dört gelişme daha getirmiştir. Özgüllüğü artan nedensel incelemelerle beraber, nedensel etmenlerin çeşitliliğinde de artış gerçekleşmiş, bu da bütün olarak düşünüldüğünde nedensel karmaşıklık ortaya çıkarmıştır. Birbirine bağlı sayısız nedensel etmeni tahlil etme çabası, istatistiksel tekniklerin daha da geliştirilmesini gerektirirken, yirminci yüzyıl başı civarında gerçekleşen olasılıkçı devrimi körüklemiştir. Sonuç olarak, nedensel etmenlerin daha fazla özgüllük kazanması –DNA'nın keşfinde ve sonrasında insan genomunun haritalanmasında olduğu gibi– muazzam belirsizlik evrenleri yaratmış, bununla beraber pek çok yeni ve cevapsız soru gündeme gelmiştir.

Artan özgüllük yönündeki kanıtlar fazlasıyla ikna edicidir. Genetik, endokrinoloji, fizyoloji ve nörobilim gibi modern bilim dallarındaki araştırmacılar, Viktorya dönemi araştırmacılarına kıyasla, uzmanlık alanları özgülleşmiş üniversite bölümleri, araştırma enstitüleri ve meslek dallarında daha kusursuz teknoloji ve laboratuvar teknikleriyle çalışma imkânına sahiptir. Düşünce sistemlerinde ise –psikanaliz, dilbilim, dil felsefesi, seksoloji, iktisat, sosyoloji, psikiyatri, sibernetik, sistem teorisi ve varoluşçuluk– artan özgüllük savı daha az ikna edicidir, ama yine de bu sistemler de insan deneyiminin çeşitli yönlerine dair daha net bir nedensel kavrayış sunmuşlardır. Örneğin psikanaliz, yetişkin zihinsel yaşamının çocukluğa dayanan kökenlerini (ilk olarak 1880'de yeni bir alan olarak tanımlanan) eski çocuk psikolojisinden daha kesin olarak belirlemiştir.

Öte yandan, en çok bilimler için geçerli olup, düşünce sistemlerinde bir dereceye kadar geçerli olan artan özgüllük savını, romanları kapsayacak şekilde genişletmek mümkün değildir ve aynı şey nedensel kavrayıştaki gelişim için de geçerlidir. Giriş bölümünde ele aldığım altı "mülahaza", nedensel kavrayıştaki gelişim savını destekler şekilde, romanları bilimle ve düşünce sistemleriyle birlikte ele almayı meşrulaştırmakta, fakat bu sav doğrudan romanlara uygulanmamaktadır. Bilim ile edebiyat kusursuz bir bütünleşmeden ziyade, sıkıntılı bir karışım arz etmektedir. Romancılar karakterlerinin davranışlarını, genler, hormonlar, peptitler ya da nörotransmitterler şöyle dursun, bilimsel teorilerle, hele hele atomaltı

parçacıklarla açıklamaz. Bilimsel teorilere başvurdukları zamansa, yaptıkları göndermeler karakteri ete kemiğe bürüyen daha genel anlatının yanında küçük ve önemsiz kalır. DeLillo kuantum teorisinden esinlenmiş ve romanın düşünsel çerçevesini doldurup onu tarihsel gerçeklere yaklaştırmak amacıyla, yorumsal dilini kuantum teorisine dair popüler yorumlardan yana çevirmiştir; gelgelelim teorinin, yazarın Oswald'ın soluk alıp vermesini sağlamasına ancak marjinal düzeyde bir katkısı vardır. Aynı şey Zola'nın kalıtımsal kusurları, Huxley'nin hormonları, Dreiser'ın tropizmleri, Levin'in çocukluktaki cinsel travmaları, DeLillo'nun nörotransmitterleri ve Dürrenmatt'ın "tahrif edilmiş metabolizmayı ya da birkaç bozuk hücreyi" kullanması için de geçerlidir. Bilimsel keşiflerin kullanımı romanlara bir nevi güncellik katarken, davranışın izahı açısından nadiren elverişli bulunmuştur. Bilimsel açıklamalarda girift davranışı basit ve ideal olarak tek nedene indirgeme amacı güdülürken, edebi anlatımda amaç, yaşamın karmaşıklığını tüm "eksik noktaları, çıkmazları [ve] küçük zaman-mekân esrarları"yla inceden inceye yansıtmaktır. Saydığımız bu özellikler bilim söz konusu olduğunda kusur sayılırken, edebiyatın özünü oluşturur.

Esas aldığım üç ana kaynak arasında, en kuvvetli ve ikna edici kanıtı romanlar arz etmektedir. Bilimlerin tarihi, ilerleme mantığına değilse bile, gelişmenin genel mantığına uymaktadır, zira bu alanda her zaman eski teorilerin açıktan açığa reddedilmesi ve yeni teoriler oluşturma arayışı söz konusudur. Romanlar ise, tersine, tarihin belli bir aralığında yaşamanın ne anlama geldiğine dair daha derin bir anlayış sağlar. Ayrıca romanların ortak tarihi, bir ilerleme kaydı sunmak şöyle dursun, herhangi türden bir genellik sergilemez. Bilimsel keşiflerin kavrayışa doğrudan kaynak alındığı romanlarda bile, bilime yapılan tek tük göndermeler, karakterlerin amaçlarıyla eylemlerini anlaşılabilir, inanılır, kimi zaman da unutulmaz kılan muazzam diyalog ve betimleme örgüleri kadar açıklayıcı değer taşımaz. DeLillo anlatısını kavramsal bir zemine oturtmak için kuantum teorisine başvurur, ama gözüyle kulağıyla imgelem ve diyaloğa öyle bir dikkat kesilir ki, modern dünyanın manzaralarıyla seslerini içten kavrar. DeLillo'nun tarihsel rolü, Viktorya dönemi romancılarınkine kıyasla, sunduğu daha üstün bilimsel açıklamalarından değil, üslubunun eşsiz cevherinden ileri gelmektedir. Ele aldığım

diğer bilimlerle düşünce sistemlerinin yanı sıra, kuantum teorisi insan deneyimine dair kavrayışa özgüllük-belirsizlik diyalektiği doğrultusunda genişlik ve derinlik katmıştır. Buna karşılık, doğrudan bu damarlardan beslenen edebiyat eserleri, modern insan deneyimini daha ayrıntılı, kapsamlı ve etkili şekilde aksettirmiştir.

Bilimcilerle romancılar, tartışmamın beş esasına farklı katkılarda bulunmuş olsalar da, iki grup da ana hatlarıyla özgüllük-belirsizlik diyalektiğine uygunluk göstermektedir. Bilimciler nedensel olarak davranan kendilikleri saptayarak, nedensel kavrayışı daha kesinlikli kılmaya çabalarken, romancılar nedenselliği yaşamın dokusuna işleyip, nedensel kavrayışın açığa çıkışını sanatsal açıdan daha dinamik kılmaya çalışmıştır. Bilimciler tek tek düşünüldüklerinde nedensel anlayışı, nedensel olarak davranan belirli kendiliklere dair birkaç örnekle özetlenebilecek basit etmenlere indirgeme gayesi gütmüşlerse de, topluca ele alındıklarında çok sayıda nedensel etmen bulgulamışlardır. Romancılar da zaman zaman nedensel olarak davranan bu türden kendilikler tayin etmiş, fakat eyleme kaynaklık eden nedenleri basite indirgeyici biçimde ele almak konusunda isteksizlik göstermişlerdir. Davranışları tek bir özellikle izah edilebilen karakterler, karikatürdür. Viktorya dönemi melodramı, kimi zaman saplantı nedeniyle cinayet işleyen bu türden karakterlerle doludur. Bunun aksine, modernist edebiyatta gerek melodram, gerekse natüralistlerin biyolojik, psikolojik ve toplumsal belirlenimciliği reddedilmiştir. Geribildirim sistemleri ve en nihayet kaos teorisiyle beraber, karmaşıklık, modern dönemde bilimsel açıklamanın daha zorunlu bir parçası haline gelmiştir. Romanlara gelindiğinde, Dostoyevski, Flaubert ve Eliot gibi on dokuzuncu yüzyıl romancıları anlayış derinliği, anlatım inceliği ve karakter karmaşıklığı yönünden en iyiler olarak kalmışsa da, nedensel etmenler ağı, romancıların, çocukluk travmalarıyla onların sonuçlarından başlayıp, duygusal gereksinimler, toplumsal baskılar ve varoluşsal kaygılarla sürüp giden sayısız ruhsal katmanın nedensel rolünü bir arada sunma çabasıyla beraber giderek daha karmaşık bir hal almıştır. Viktorya dönemi katilleri, kendini iyiden iyiye yaptığı şeye adayan kişiler olarak genellikle değişmez bir nitelik sergilerken, bir benlik bilincine ulaşmak amacıyla cinayet işleyen modern katiller dört bir yandan kimlik bunalımlarıyla kuşatılmıştır.

Araştırmama dahil ettiğim tarihsel dilimin ortalarına tekabül eden olasılıkçı devrim, araştırmacıların da istatistiksel teknikleri giderek geliştirip, olasılıkçı anlayışı daha karmaşık nedensel meselelere uygulamaya girişmesiyle beraber, doğa bilimleri ve sosyal bilimlerde nedensel kavrayışı dönüşüme uğratmıştır. Argümanımın bu unsuru konusunda bilimciler ve romancılar benzer bir tarihsel değişim yaratmışlardır, zira her iki grup da şansın fenomenlerdeki asal rolünü teslim etmiştir. Fizikçiler olasılığı atomaltı kendiliklere (ve bunların asli doğasına) dair bilginin belirleyici bir özelliği olarak konumlandırırken, sosyologlar türlü etkileşimli nedensel etmenlerin etkinliğini daha kesin olarak tayin edebilmek amacıyla olasılığa başvurmuş, romancılar da olasılığı insan düşüncesi ve ediminin belirleyici bir özelliği saymıştır. Viktorya dönemi insanı, şansı yazgının gereği yahut Tanrı'nın takdiri addederken, modern insan için yazgı ya da ilahi takdir fikirleri açıklayıcı gücünden çok şey kaybetmiştir. Daha okur işin içine girmeden evvel kelimesi kelimesine belirlenmiş bir roman için gerçek anlamda bir olasılıktan bahsetmek olanaksızsa da, modernist yazarlar, bu tabii engele rağmen, yaşamın asal rastlantısallığını giderek daha yaratıcı biçimlerde ortaya koyma uğraşı vermiştir. Yaşamla sanatın esasen olasılıkçı tabiatının edebiyattaki kabulündeki dönüm noktalarından biri de, Mallarmé'nin 1897'de kaleme aldığı *Bir Zar Atımı* şiirinin ünlü dizesidir: "Zarla asla feshedilmeyecek şans." Araştırmacılar ne kadar zar atıp sonuçlarını kaydetse de, gelecek kaçınılmaz olarak olasılıklı ve belirsiz kalacaktır.

Belirsizliğin edebiyattaki izdüşümüne dair son bir örnek vermek üzere, cinayete odaklanmama vesile olup, yaşamı ve sanatıyla nedenselliğe dair geleneksel fikirleri son derece kapsamlı ve kasti bir şekilde altüst eden romancıya dönüyorum. André Gide'in tarihsel konumu, natüralistlerin yarattığı karakterlerdeki tutarlılığa ve kestirilebilirliğe meydan okumasıyla imlenir. O, bu karakterlerin tersine, nedensiz öldürmekten başka amaç gütmeksizin tanımadığı bir adamı tren vagonundan gecenin karanlığına atarak belirlenimci nedenselliğin eski kiplerini yıkan Lafcadio'yu yaratır.

Cinayetten sonra Lafcadio, Julius'a hiçbir neden olmaksızın cinayet işlemek istediği için öldürdüğünü açıklar; ama esas neden, geleneksel değerlerle alışkanlıkların kısıtlayıcı baskıları ortasında

kendi özgür istencini olumlama arzusudur. Lafcadio işte bu özgürlüğe doğru bir adım atıp, gerçekleştireceği eylemi –belli sınırlarla– şansın ellerine bırakır; pencereden bir ışık görünmeden on ikiye kadar sayabilirse, yabancı kurtulacaktır. Viktorya dönemi romanında onun on ikiye kadar saymasından önce ışığın görünüp görünmemesi, Tanrı'nın istencine yahut yazgının gücüne bağlıyken, Gide'in tanrısız dünyasında olup biteni dışarıdan denetleyen bir faile yer yoktur. Lafcadio hâlâ bir ölçüde şansa bel bağlasa da, sayı saymasını yavaşlatarak, bir anlamda zar tutarak şansın idaresini eline alır. Nihayet bir ışık görününce, Lafcadio kurbanını iterek ölüme yollar. Şansın işine karışan Lafcadio, böylece kendini, öncellerinin çoğunun yaşamına yön veren aşkın bir kılavuz inancından koparak, yalnızca kendisinin sorumlu olduğu bir cinayete girişir. Şans hâlâ bir role sahiptir, ama Lafcadio şansın bu rolünü sınırlandırarak etki alanını kısmen belirler.

İlk bakışta anlamsız görünen bu cinayet, katilin belirsiz nedenselliği ve negatif gerekçelendirmesi ile yeni, müphem bir özgürlük anlayışı ortaya koyması bakımından büyük tarihsel öneme sahiptir. Lafcadio'nun gelip geçici bir hevesle cinayet işlemeye karar vermesi onun ahlak duygusu hakkında kuşku yaratır, buna karşılık tek başına gerçekleştirdiği bu cesurca eylem, Gide'in özgür istenç ürünü bir eylemi romana uyarlama arzusunu canlı bir şekilde yansıtmaktadır. Bu cinayetin önemi, Lafcadio'yu buna iten nedenlerde değil, itmeyenlerde yatmaktadır. Bu cinayetle Gide, çoğu alışıldık on dokuzuncu yüzyıl romanındaki güçlü belirlenimciliği yerle yeksan eden yeni bir "nedensiz cinayet" türü yaratmıştır. Romandaki negatif güdü ile "tutarsızlık" felsefesi, önceki romancıların belirlenimci sonuçlar ve birbirini yankılayan sonlarla sunduğu türden pozitif açıklamaların altını oymaktadır. Gide bu romandan birkaç yıl sonra yayımladığı *Le Journal des Faux-Monnayeurs*'de (Kalpazanlar Günlüğü) sonun "derli toplu bir şekilde tamamlanmaktansa çözülüp gittiği" yeni bir tür roman yaratmanın gerekliliğini vurgulayarak, kendini bu gelenekten daha da koparmıştır (449).

Romanda açık uçluluk ve belirsizliğe dair bir imge de Lafcadio'nun içinde bulunduğu treni çevreleyen karanlık ve Lafcadio'nun şansa müdahale edişidir. Gide kahramanının bu davranışı ile, edebiyatı, eylemlerinin kestirilebilir sonuçları olan tutarlı karakterlerle

gelen yavanlaştırıcı belirlenimcilikten kurtarmaya yönelik tarihsel rolünü yansıtmak istemiştir. Gide bu niyetini, Lafcadio'ya "nedensizce", yani "bir güdü olmaksızın" cinayet işleyen karakterler yaratmak istediğini söyleyen romancı Julius'un ağzından ifade etmiştir. Ne ki daha sonraları, bilhassa da eleştirmenlerin Lafcadio'nun cinayetini Gide'in ünlü *nedensiz edim* fikrinin bir örneği olarak açıklamaya girişmesinin ardından, bir sebep olmaksızın öldürme gayesi güden bir karakter yaratmanın açık olanaksızlığından dem vurmuştur. İnsan varoluşu nedensiz olmaktan uzaktır, hele de romanın gidişatını kasten değiştirme arayışında olan bir romancı için. Gide nedensiz edimlerle kastettiğinin, "alışılmış psikolojik açıklamalarla" izah edilemeyen, dolayısıyla çoğunluktan daha "amaçsız" görünen eylemler olduğunu belirtmiştir.[21] Lafcadio'nun eylemi sıradan güdülere dayanmadığı gibi, geleneksel güdü ve kestirilebilir davranışı aşmaya yönelik bir çaba olarak sunulmaktadır. Kurbanın isimsizliği, gecenin karanlığı ve geceleyin dışarıdan gelen ışığın hileli olasılığı, Gide'in insan kaprislerini ve özgürlüğünü ifade etmede kullandığı işaretlerdir.

Lafcadio'nun eylemi, belirlenimcilik ile özgürlük arasındaki alanın, modern romancıların yakalamaya çalıştığı o müphem alanın anlatımıdır. Bu eylem belirlenimciliğin özgür yanı ile şansın belirlenimci yanı arasında gidip gelir. Ayrıca, "çıkarsız" bir edim olması itibariyle geleneksel kaygılara dayalı geleneksel belirlenimci açıklamalardan uzaktır. Yine de Lafcadio böyle "nedensiz" bir eylem gerçekleştirmek konusunda fazlaca heveslidir ve bunu gayet odaklanmış bir ruh hali içerisinde yapar; öyle ki, saymayı yavaşlatarak bir anlamda zar tutar. Cinayet açgözlülük yahut intikam gibi basmakalıp nedenlerle belirlenmemiştir, ama Lafcadio'nun nedensiz cinayet işleme kararlılığıyla belirlenmiştir. Bu cinayet yalnız şansın belirleniminde olmaktan da uzaktır (bu fikir zaten kendi içinde çelişki barındırır). Lafcadio şansın idaresini eline almaya çalışır, ama kendini yine de şansın heyecan verici işleyişine kaptırarak, son "karar"ı ışığın gecenin içinden görünme "olasılığı"na bırakır. Buradaki belirlenimcilik-özgürlük diyalektiği, karşımıza özgüllük-

21. Bkz. André Gide "Faits-divers", *La nouvelle revue française* 30 (1 Haziran 1928): 841.

belirsizlik diyalektiğinin son bir çarpıcı imgesini çıkarmaktadır. Okur olarak Lafcadio'nun cinayetinin nedenlerini kavramaya çalıştıkça, aslında ne kadar az şey anlamış olduğumuzun ve öğrenecek daha ne kadar çok şey olduğunun ayırdına varırız. Nitekim okur olarak ilgimizi diri tutan şey tam da budur. İnsan nedenselliğine dair sınırlı bilgimiz, tıpkı Lafcadio'nun treninin karanlığa dalışı gibi, kendi sorgulamalarımızı kuşatan belirsizliğe dalar.

—

KAYNAKÇA

Ballard, J. G., *Crash*, New York: Farrar, Straus and Giroux; Türkçesi: *Çarpışma*, çev. Nurgül Deveci, İstanbul: Ayrıntı, 1999.

Balzac, Honoré de, *Old Goriot*, 1834; çev. Marion Ayton Crawford, yeniden basım Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1951; Türkçesi: *Goriot Baba*, çev. Tahsin Yücel, İstanbul: Can, 2000.

Bardin, John F., *Devil Take the Blue-Tail Fly*, 1948, yeniden basım, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1988.

Bear, G., *Blood Music*, New York: Arbor House, 1985.

Beckett, S., *Molly*, 1955, yeniden basım, New York: Grove, 1989; Türkçesi: *Üçleme* (*Molloy, Malone Ölüyor, Adlandırılamayan*), çev. Uğur Ün, İstanbul: Ayrıntı, 1997.

Bentley, E. C., *Trent's Last Case*, 1913, yeniden basım, Oxford: Oxford University Press, 1995.

Bernhard, T., *Lime Works*, 1970, çev. Sophie Wilkins, yeniden basım, Chicago: University of Chicago Pres, 1973.

Bloch, R., *The Scarf*, Greenwich, Conn.: Facade, 1947.

—— *Psycho.* New York: Tom Diehard Associates, 1959; Türkçesi: *Sapık*, çev. Elif Kolcuoğlu, İstanbul: Merkez, 2007.

Borges, Jorge L., "The Garden of Forking Paths", *Ficciones*, çev. Helen Temple ve Ruthven Todd, 89-101, New York: Grove, 1962; Türkçesi: "Yolları Çatallanan Bahçe", çev. Fatih Özgüven, İstanbul: İletişim, 1995.

Bourget, P., *The Disciple,* 1889, yeniden basım, Londra: F. Tennyson Neely, 1898; Türkçesi: *Çömez*, çev. Nebil Otman, Ankara: Milli Eğitim Vekâleti, 1953.

Braddon, Mary E., *Lady Audley's Secret*, 1862, yeniden basım, Oxford: Oxford University Press, 1987.

Broch, H., *The Sleepwalkers*, 1931-32, çev. Willa ve Edwin Muir, San Francisco: North Point Press, 1985.

Bulwar-Lytton, E., *Paul Clifford*, 1830, yeniden basım, Rahway, N. J.: Mershon, tarihsiz.

Burgess, A., *A Clockwork Orange*, 1962, yeniden basım, New York: Ballantine, 1982; Türkçesi: *Otomatik Portakal*, çev. Aziz Üstel, İstanbul:

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003.
Camus, A., *The Stranger*, 1942, çev. Matthew Ward, New York: Vintage, 1988; Türkçesi: *Yabancı*, çev. Vedat Günyol, İstanbul: Can, 1999.
Capote, T., *In Cold Blood*, New York: Signet, 1965; Türkçesi: *Soğukkanlılıkla*, çev. Ayşe Ece, İstanbul: Sel, 2004.
Carr, C., *The Alienist*, New York: Bantam, 1994; Türkçesi: *Ruh Avcısı*, çev. Evrim Solpan, İstanbul: Artemis, 2007.
Christie, A., *The Murder of Roger Ackroyd*, 1926, yeniden basım New York: Harper, 1991; Türkçesi: *Roger Ackroyd Cinayeti*, çev. Gönül Suveren, İstanbul: Altın Kitaplar, 2002.
Conrad, J., *Heart of Darkness*, 1899, yeniden basım, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1973; Türkçesi: *Karanlığın Yüreği*, çev. Kahraman Türel, İstanbul: Seyhan, 2006.
—— *The Secret Agent*, 1907, yeniden basım, New York: Penguin, 1996; Türkçesi: *Gizli Ajan*, çev. Süha Serabiboğlu, Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
Cortazar, J., "Continuity of Parks", *Blow-up and Other Stories*, çev. Paul Blackburn, 63-65, New York: Random House, 1963; Türkçesi: "Uçuca Parklar", *Mırıldandığım Öyküler*, çev. Tomris Uyar, İstanbul: Can, 1997.
de Beauvoir, S. *She Came to Stay*, 1943, çev. Yvonne Moyse ve Roger Senhouse, Glasgow: Fontana, 1975; Türkçesi: *Konuk Kız*, çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel, 1971.
DeLillo, D., *Libra*, 1988, yeniden basım, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1991; Türkçesi: *Libra*, çev. Handan Balkara, Ankara: Dost Kitabevi, 2002.
—— *Mao II*, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1991; Türkçesi: *Mao II*, çev. Gülden Şen, İstanbul: Simavi, 1992.
—— *The Names*, 1982, yeniden basım, New York: Vintage, 1989.
—— *Players*, 1977, yeniden basım, New York: Vintage, 1989; Türkçesi: *Oyuncular*, çev. Handan Balkara, İstanbul: Everest, 2006.
—— *Underworld*, New York: Scribner, 1997.
—— *White Noise*, 1985, yeniden basım, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1986; Türkçesi: *Beyaz Gürültü*, çev. Handan Balkara, Ankara: Dost Kitabevi, 2002.
Dexter, P., *Paris Trout*, 1988, yeniden basım, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1989.
Dickens, C., *Barnaby Rudge*, 1841, yeniden basım, Oxford: Oxford University Press, 1954.
—— *Bleak House*, 1853, yeniden basım, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1971; Türkçesi: *Kasvetli Ev*, çev. Aslı Biçen, İstanbul: Yapı Kredi, 2001.
—— *Martin Chuzzlewit*, 1844, yeniden basım, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1995; Türkçesi: *Martin Chuzzlewit*, çev. Murat Belge, İstan-

bul: Adam, 1982.
—— *The Mystery of Edwin Drood*, 1870, yeniden basım, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1974.
—— *Oliver Twist*, 1838, yeniden basım, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1995; Türkçesi: *Oliver Twist*, çev. Celal Öner, İstanbul: Oda, 2001.
—— *Our Mutual Friend*, 1864-66, Oxford: Oxford University Press, 1998.
Döblin, A., *Berlin Alexanderplatz: The Story of Franz Biberkopf*, 1929, çev. Eugene Jolas, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1978; Türkçesi: *Berlin-Aleksander Meydanı*, çev. Ahmet Arpad, İstanbul: Sel, 2004.
Doderer, Heimito von, *Every Man a Murderer*, 1938, çev. Richard ve Clara Winston. New York: Knopf, 1964.
Dorrestein, R., *A Heart of Stone*, 1998, çev. Hester Velmans, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 2000.
Dostoyevsky, F., *Crime and Punishment*, 1866, çev. Jessie Coulson, New York: Norton, 1989; Türkçesi: *Suç ve Ceza*, çev. Ali Şan, İstanbul: Cem, 2003.
—— *The Karamazov Brothers*, 1880, çev. Ignat Avsey, Oxford: Oxford University Press, 1994; Türkçesi: *Karamazov Kardeşler*, çev. Ergin Altay, İstanbul: Can, 1991.
Doyle, Arthur C., *The Adventures of Sherlock Holmes*, New York: Heritage Press, tarihsiz.
—— *The Hound of the Baskervilles*, 1901, yeniden basım, Oxford: Oxford University Press, 1993; Türkçesi: *Baskeville'lerin Köpeği*, çev. Ender Gürol, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür, 2006.
—— *A Study in Scarlet*, 1887, yeniden basım, New York: Heritage Press, n.d.
Dreiser, T., *An American Tragedy*, 1925, yeniden basım, New York: Signet, 1981.
Dumas A., *The Count of Monte Cristo*, 1844-45, çev. Robin Buss, Harmondsworth, İngiltere: Penguib, 1966; Türkçesi: *Monte Kristo Kontu*, çev. Aysen Altınel, İstanbul: İthaki, 2003.
Dürrenmatt, F., *The Pledge*, 1958, çev. Richard ve Clara Winston, New York: Knopf, 1959; Türkçesi: *Yemin*, çev. Hale Kuntay, İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2003.
—— *Traps*, 1956, çev. Richard ve Clara Winston, New York: Knopf, 1960.
—— *The Visit*, 1956, çev. Patrick Bowles, New York: Grove, 1962.
Eco, U., *The Name of the Rose*, 1980; ekleme 1983, çev. William Weaver, New York: Harcourt, 1984; Türkçesi: *Gülün Adı*, çev. Şadan Karadeniz, İstanbul: Can, 1999.
Eliot, G., *Adam Bede*, yeniden basım, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1985; Türkçesi: *Aşkın Bedeli - "Adam Bede"*, çev. Adil Demir, İstanbul: Kastaş, 2003.
—— *Daniel Deronda*, 1986, yeniden basım, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1986.

Ellis, Bret E., *American Psycho*, New York: Vintage, 1991; Türkçesi: *Amerikan Sapığı*, çev. Fatih Özgüven, İstanbul: Om, 2000.

Faulkner, W., *Absalom, Absalom!*, 1936, yeniden basım, New York: Vintage, 1990; Türkçesi: *Abşalom, Abşalom!*, çev. Aslı Biçen, İstanbul: Yapı Kredi, 2000.

—— *Light in August*, 1932, yeniden basım, New York: Vintage, 1987; Türkçesi: *Ağustos Işığı*, çev. Murat Belge, İstanbul: İletişim, 2003.

—— *Sanctuary*, 1931, yeniden basım, New York: Vintage, 1987; Türkçesi: *Kutsal Sığınak*, çev. Ender Gürol, İstanbul: Cem, 2000.

Fitzgerald, F. S., *The Great Gatsby*, New York: Scribner, 1925; Türkçesi: *Muhteşem Gatsby*, çev. Mehmet Neşeli, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2004.

Fontane, T., *Effi Briest*, 1894, çev. Douglas Parmée, New York: Penguin, 1967.

Gadda, Carlo E., *That Awful Mess on Via Merulana*, 1957, çev. William Weaver, New York: George Braziller, 1984.

Gaskell, E., *Mary Barton: A Tale of Manchester Life*, 1848, yeniden basım, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1985.

Genet, J., *Deathwatch*, 1949, *Maids and Deathwatch: Two Plays by Jean Genet*, çev. Bernard Fechtman, New York: Grove, 1962; Türkçesi: *Sıkıgözetim*, çev. Yıldırım Türker, İstanbul: Ayrıntı, 2007.

—— *The Maids*, 1947, *Maids and Deathwatch: Two Plays by Jean Genet*, çev. Bernard Fechtman, New York: Grove, 1962; Türkçesi: *Hizmetçiler*, çev. Salah Birsel, İstanbul: M.E.B, 1963.

Gide, A., *The Counterfeiters*, 1925, çev. Dorothy Bussy, New York: Vintage, 1973; Türkçesi: *Kalpazanlar*, çev. Tahsin Yücel, İstanbul: Can, 1989.

—— *The Journals of André Gide*, 2 cilt, çev. Justin O'Brien, New York: Knopf, 1947, 1948.

—— *Lafcadio's Adventures*, 1914, çev. Dorothy Bussy, New York: Vintage, 1953; Türkçesi: *Vatikan'ın Zindanları*, çev. Tahsin Yücel, İstanbul: Can, 1989.

Golding, W., *The Lord of the Flies*, New York: Perigee, 1954; Türkçesi: *Sineklerin Tanrısı*, çev. Mina Urgan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür, 2001.

Grene, G., *Brighton Rock*, 1938, yeniden basım, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1970.

—— *This Gun For Hire*, New York: Pocket Boks, 1971.

Hammett, D., *The Glass Key*, 1931, yeniden basım, New York: Vintage, 1989; Türkçesi: *Sırça Anahtar*, çev. Sinan Fişek, İstanbul: Can, 2000.

—— *Red Harvest*, 1929, yeniden basım, New York: Vintage, 1992; Türkçesi: *Kızıl Hasat*, çev. Sinan Fişek, İstanbul: Metis, 1993.

Hardy, T., *Far From the Madding Crowd*, 1874, yeniden basım, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1986; Türkçesi: *Çılgın Kalabalıktan Uzak*, çev. Nihal Yeğinobalı, İstanbul: Can, 1984.

—— *Tess of the D'Urbervilles*, 1891, yeniden basım, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1985; Türkçesi: *Tess*, çev. Suna Güler, İstanbul: İnkılap, 2006.

Harris, T., *Hannibal*, New York: Delacorte, 1999; Türkçesi: *Hannibal*, çev. Murat Sağlam, İstanbul: İnkılap, 2000.

—— *Red Dragon*, New York: Dell, 1981; Türkçesi: *Kızıl Ejder*, çev. Belkıs Çorakçı, İstanbul: Altın, 2002.

—— *The Silence of the Lambs*, 1988, New York: St. Martin's, 1989; Türkçesi: *Kuzuların Sessizliği*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Altın Kitaplar, 1991.

Hawthorne, N., *The House of Seven Gables*, 1851, yeniden basım, New York: Washington Square, 1961.

—— *The Marble Faun*, 1860, yeniden basım, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1990.

Highsmith, P., *The Talented Mr. Ripley*, 1955, yeniden basım, New York: Vintage, 1992; Türkçesi: *Yetenekli Bay Ripley*, çev. Armağan İlkin, İstanbul: Can, 2001.

Hoffman, E.T.A., "Mademoiselle de Scudéri", 1861, *Tales of E.T.A. Hoffman,* çev. ve haz. Leonard J. Kent ve Elizabeth C. Knight, 173-233, Chicago: University of Chicago Press, 1969; Türkçesi: *Matmazel Scuderi*, çev. Esat Mermi Erendor, İstanbul: Say, 2004.

Hogg, J., *The Private Memoirs and Confessions of a Justified Sinner*, 1824, yeniden basım, Londra: Everyman, 1994.

Hugo, V., *Les Misérables*, 1862, çev. Norman Denny, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1976; Türkçesi: *Sefiller*, çev. Leyla Gürsel, İstanbul: Can, 2003.

—— *Notre-Dame of Paris*, 1831, çev. John Sturrock, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1978; Türkçesi: *Notre-Dame'ın Kamburu*, çev. Samih Tiryakioğlu, Ankara: Bilgi, 1997.

Huxley, A., *Brave New World*, 1932, yeniden basım, New York: Harper, 1969; Türkçesi: *Cesur Yeni Dünya*, çev. Ümit Tosun, İstanbul: İthaki, 1999.

Huysmans, Joris K., *Against Nature*, 1884, çev. Robert Baldick, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1966; Türkçesi: *Tersine*, çev. Tahsin Yücel, İstanbul: Yapı Kredi, 2003.

Iles, F., *Malice Aforethought: The Story of a Commonplace Crime*, 1931, yeniden basım, Montreal: Pocket Boks, 1947.

Kafka, F., "In the Penal Colony", 1919, *The Penal Colony: Short Stories and Short Pieces*, çev. Willa ve Edwin Muir, 191-227, New York: Shocken, 1964; Türkçesi: *Ceza Sömürgesi*, çev. A. Turan Oflazoğlu, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm, 1994.

—— *The Trial*, 1925, çev. Willa ve Edwin Muir, New York: Shocken, 1984; Türkçesi: *Dava*, çev. Funda Reşit, İstanbul: Varlık, 2004.

Kerr, P., *A Philosophical Investigation*, Toronto: Doubleday, 1992.

Koestler, A., *Darkness at Noon*, 1941, çev. Daphne Hardy, New York: Bantam, 1968; Türkçesi: *Gün Ortasında Karanlık*, çev. Pınar Kür, İstanbul: İletişim, 1999.

Levin, M., *Compulsion*, 1956, yeniden basım New York: Carroll & Graff, 1996.

March, W., *The Bad Seed*, 1954, yeniden basım, Hopewell, N.J.: Ecco, 1997.

McCoy, H., *Kiss Tomorrow Goodbye*, 1948, yeniden basım, New York: Serpent's Tale, 1996.

McCreary, L., *The Minus Man*, New York: Grove, 1991.

McNamee, E., *Resurrection Man*, 1994, yeniden basım, Londra: Picador, 1995.

Melville, H., *Moby Dick*, 1851, yeniden basım, New York: Norton, 1967; Türkçesi: *Moby Dick*, çev. Sabahattin Eyuboğlu-Mina Urgan, İstanbul: Yapı Kredi, 2006.

Morrison, T., *Beloved*, 1987, yeniden basım, New York: Plume, 1988; Türkçesi: *Sevilen*, çev. Püren Özgören, İstanbul: Can, 2000.

Musil, R., *The Man Without Qualities*, 2 cilt, 1952, 1978, çev. Sophie Wilkins, New York: Knopf, 1995; Türkçesi: *Niteliksiz Adam*, çev. Ahmet Cemal, İstanbul: Yapı Kredi, 2006.

Nabokov, V., *Despair*, 1936, 1965, yeniden basım, New York: Putnam, 1966; Türkçesi: *Cinnet*, çev. Nazım Dikbaş, İstanbul: İletişim, 2003.

—— *Lolita*, 1955, yeniden basım, New York: Vintage, 1989; Türkçesi: *Lolita*, çev. Nedime Volkan, İstanbul: Om, 2000.

Norris, F., *MacTeague: A Story of San Francisco*, 1899, yeniden basım, New York: Norton, 1977.

—— *The Octopus: A Story of California*, 1901, yeniden basım, New York: Signet, 1964.

Puzo, M., *The Godfather*, 1969, yeniden basım, New York: Signet, 1978; Türkçesi: *Baba*, çev. Özoy Süsoy, İstanbul: E, 2006.

Pynchon, T., *Gravity's Rainbow*, 1973, yeniden basım, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1995.

Rendell, R., *A Demon in My View*, 1976, yeniden basım, New York: Bantam, 1981.

Robbe-Grillet, A., *La belle captive*, 1975, çev. Ben Stoltzfuse, Berkeley: University of California Press, 1995.

—— *The Erasers*, 1953, çev. Richard Howard, New York: Grove, 1964; Türkçesi: *Silgiler*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: Yapı Kredi, 2005.

—— *Topology of a Phantom City*, 1976, çev. J.A. Underwood, New York: Grove, 1977.

Royce, K., *The XYY Man*. Londra: Pan, 1970.

Sanders, L., *The First Deadly Sin*, 1972, yeniden basım, New York: Berkley, 1980.

—— *The Third Deadly Sin*, 1981, yeniden basım, New York: Berkley, 1982.

Sartre, Jean-Paul, *Dirty Hands*, 1948, *No Exit and Three Other Plays*, 3-47, çev. Stuart Gilbert, New York: Vintage, 1949; Türkçesi: *Kirli Eller*, çev. Samih Tiryakioğlu, İstanbul: Varlık 1152, Tiyatro Serisi 16, 1965.

—— *No Exit*, 1945, *No Exit and Three Other Plays*, 3-47, çev. Stuart Gilbert, New York: Vintage, 1949.

Schlink, B., *The Reader*, 1995, çev. Carol Brown Janeway, New York: Vintage, 1997; Türkçesi: *Okuyucu*, çev. Cemal Ener, İstanbul: İletişim, 1997.

Simenon, G., *The Man Who Watched Trains Go By*, 1942, çev. Stuart Gilbert, New York: Berkley, 1958.

Simms, William G., *Guy Rivers: A Tale of Georgia*, 1834, yeniden basım, New York: AMS, 1970.

—— *Martin Faber: The Story of a Criminal*, 1833, yeniden basım, Albany, N. Y.: New College and University Press. 1990.

Steinbeck, J., *The Grapes of Wrath*, 1939, yeniden basım, New York: Modern Library, 1952; Türkçesi: *Gazap Üzümleri*, çev. Gülen Aktaş, İstanbul: Oda, 1994.

Stevens, S., *By Reason of Insanity*, 1979, yeniden basım, New York: Dell, 1980.

Stevenson, Robert L., *The Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde*, 1886, yeniden basım, New York: Dover, 1991; Türkçesi: *Dr. Jekyll ve Mr. Hyde*, çev. Ebru Kılıç, İstanbul: İthaki, 2002.

Stoker, B., *Dracula*, 1897, yeniden basım, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1993; Türkçesi: *Dracula*, çev. Niran Elçi, İstanbul: İthaki, 2003.

Strindberg, A., *The Father*, 1887, *Six Plays of Strindberg*, Elizabeth Sprigge, New York: Doubleday, 1955; Türkçesi: *Baba*, çev. Turan Oflazoğlu, İstanbul: İz, 2004.

Süskind, P., *Perfume*, 1985, çev. John E. Woods, New York: Washington Square, 1991; Türkçesi: *Koku*, çev. Tevfik Turan, İstanbul: Can, 1999.

Thompson, J., *The Killer Inside Me*, 1952, yeniden basım, New York: Vintage, 1991.

—— *Pop, 1280*, 1964, yeniden basım, New York: Vintage, 1990.

Tolstoy, L., "The Kreutzer Sonata", 1889, *The Kreutzer Sonata and Other Stories* içinde, çev. David McDuff, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1985; Türkçesi: *Kroyçer Sonat*, çev. Ergin Altay, İstanbul: İletişim, 2005.

Van Arman, D., *Just Killing Time*, 1992, yeniden basım, New York: Onyx, 1993.

Van Dine, S.S., *The Benson Murder Case*, 1926, yeniden basım, New York: Pocket, 1946.

Wilde, O., *The Picture of Dorian Gray*, 1890, yeniden basım, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1985; Türkçesi: *Dorian Gray'in Portresi*, çev. İbrahim Şener, İstanbul: Cem, 1997.

Wright, R., *Native Son*, 1940, yeniden basım, New York: Harper, 1993.

Zola, É., *La Bête humaine*, 1890, çev. Leonerd Tancock, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1977; Türkçesi: *Hayvanlaşan İnsan*, çev. Alev Özgüner, İstanbul: İthaki, 2004.

—— *Doctor Pascal*, 1893, çev. Mary J. Serrano, New York: Macmillan, 1898.

—— *The Earth*, 1887, çev. Douglas Parmée, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1980; Türkçesi: *Toprak*, çev. Ayda Düz, İstanbul: Oda, 1999.

—— *Germinal*, 1885, çev. L. W. Tancock, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1971; Türkçesi: *Germinal*, çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel, 1980.

—— *Nana*, 1880, çev. George Holden, Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1972; Türkçesi: *Nana*, çev. Samih Tiryakioğlu, İstanbul: Can, 1984.

—— *Thèrése Raquin*, 1867, çev. Leonard Tancock. Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1962; Türkçesi: *Therese Raquin*, çev. Samih Tiryakioğlu, İstanbul: Varlık, 1998.

DİZİN

11 Eylül terörist saldırıları (2001), 47
A Demon in My View (Rendell), 249
A Philosophical Investigation (Kerr), 41, 47, 192-5
Absalom, Absalom! (Faulkner), 94-5, 144-5, 478
Acker Sokağı'nda Seks Cinayeti (Grosz), 260
açgözlülük, 291-304, 315-6
Adams, Henry, 23-4
Adler, Alfred, 122
adli bilim, 21, 323-4, 349
Agassiz, Louis, 51, 74
Ağustos Işığı (Faulkner), 459, 479
ahlak eğitimi, 132, 163-4, 169-72
ahlakçılık, 432-6, 466-7
aile içi çatışmalar, 113-4
akademik disiplinlerde uzmanlaşma *bkz.* işbölümü
akıl hastalığı, 12-3, 107, 347-70
Alacaklılar (Strindberg), 77
American Tragedy, An (Dreiser), 40-1, 140, 232-3, 299, 354-6, 458-60
Amerikan Sapığı (Ellis), 297, 299
Âşık Kadınlar (Lawrence), 214
ayartma teorisi, 107, 115-20, 139, 142-3, 155

Baba (Strindberg), 77
Bad Seed, The (March), 93, 301
Bahtin, Mikhail, 187
Ballard, J. G., 244-6
Balzac, Honoré de, 19, 196, 227, 291, 322, 349, 372-3
Barnaby Rudge (Dickens), 374
Barthes, Roland, 470
Baskerville'lerin Köpeği (Doyle), 68, 376
Baudelaire, Charles-Pierre, 64, 322, 437
Baudrillard, Jean, 299, 470
Beckett, Samuel, 169, 187, 446, 502
belirlenimcilik, 16-21, 196-7, 263, 372-80, 512
belirsizlik ilkesi, 29, 495, 498, 502, 506
benlik, 315-6, 365, 423, 427, 469-88
Berlin-Aleksander Meydanı (Döblin), 41, 235, 392
Bernard, Claude, 306-7, 311
Bernhard, Thomas, 18, 29, 169, 481
Bertalanffy, Ludwig von, 38, 382, 417
Beyaz Gürültü (DeLillo), 41, 280-3, 341, 382
Beyerchen, Alan, 24, 418-9
bilimkurgu edebiyatı, 211-2
bilişim, 208-9
Binet, Alfred, 216, 307
Binion, Rudoph, 124-31, 461
Blake, William, 137, 249, 482
Bloch, Robert, 149-50
Bohr, Niels, 190, 195-6, 490, 495-500
Borges, Jorge Luis, 26
Born, Max, 494, 496
"Boş Ev" (Doyle), 68,
Bourget, Paul, 20, 59, 64, 216
bölünmüş kişilik, 149, 347, 351, 353, 356, 470
Braddon, Mary Elizabeth, 41, 66, 284
Brighton Rock (Greene), 248, 462
Broca, Paul, 324-5, 351

Broch, Hermann, 293, 296, 315-6, 474
Brontë, Charlotte, 322
Buber, Martin, 431, 466
Buckle, Henry Thomas, 372, 406-7
Bulwer-Lytton, Edward, 164, 387
Burkhardt, Richard W., Jr., 87
Butler, Samuel, 56, 113
Büyülü Dağ (Mann), 273
By Reason of Insanity (Stevens), 135, 150

Calvino, Italo, 395
Cameron, Deborah, 266
Cameron, James, 212
Camus, Albert, 96-7, 99, 151, 288, 378, 468-9
Cannon, Walter B., 309, 312, 336, 414
Capote, Truman, 40, 46, 144, 146, 155, 172, 293, 301, 304, 316, 460
Carr, Caleb, 142-3, 150, 155
Carter, K. Codell, 43, 84-5, 344, 404
Cesur Yeni Dünya (Huxley), 235
"Ceza Sömürgesi" (Kafka), 170, 206
Cézanne, Paul, 261
Charcot, Jean-Martin, 106, 344-5
Chevalier, Louis, 389
Child of the Jago, A (Morrison), 389
Christie, Agatha, 341
Cinnet (Nabokov), 444, 463
cinsellik, 42-3, 106-15, 131-9, 148-55, 212-68
Compulsion (Levin), 40, 134, 142, 151, 248
Comte, August, 19, 37, 49, 323, 398, 451
Conrad, Joseph, 17, 25, 68-9, 300, 328-9

Çarpışma (Ballard), 244-6
Çehov, Anton, 113
Çernişevski, Nikolay, 372
çevre nedenselliği, 62-3, 89, 372-83
Çılgın Kalabalıktan Uzak (Hardy), 274
çizgisel nedensellik, 17, 25, 69, 90, 209, 254, 271, 283, 294, 308, 362, 382, 398, 418-9
çocukluk dönemi cinsel travması, 14, 30, 40, 102, 106-7, 108-9, 114, 148-161
çocukluk nedenselliği, 101-160
çoğul kişilik bozuklukları, 156-8
Çorak Ülke (Eliot), 474
Çömez (Bourget), 20, 59

Daniel Deronda (G. Eliot), 385
Darwin, Charles, 20, 27, 37, 53-7, 74, 80, 104-5, 215, 271, 307, 372, 450-1, 467
Das Kalkwerk (Bernhard), 18, 169, 481
Dava (Kafka), 42, 165-6, 353, 391
De Quincey, Thomas, 438, 444
delilik, 357-70
DeLillo, Don, 34, 41, 42, 167, 173, 208, 280, 282-3, 315, 341-2, 381-2, 484, 486, 503-4, 506-7, 509,
Denizden Gelen Kadın (Ibsen), 77
Der Besuch der alten Dame (Dürrenmatt), 288-91, 315
Derrida, Jacques, 190, 200-207, 474
Dewey, John, 399
Dickens, Charles, 17, 58, 132, 164, 252, 275, 278, 374-5, 406, 436, 452, 456, 460
Die beiden Freundinnen und ihr Giftmord (Döblin), 252
dil, 161-213
dilbilim ve dilsel dönüşüm, 174-90
Dilthey, Wilhelm, 121
din, 447-69
Dipte (Gorki), 389
Dix, Otto, 261
doğal ayıklanma teorisi, 37, 54-6, 74, 180, 221, 372
Dorian Gray'in Portresi (Wilde), 40, 67, 132, 437, 439, 454
Dostoyevski, Fyodor, 17, 114, 292, 340, 350, 354, 372, 372, 442, 455, 462, 464, 510
Doyle, Arthur Conan, 34, 375
Döblin, Alfred, 41, 235, 252-4, 390, 392-4, 474
döngüsel nedensellik, 412-22

dövülen çocuk sendromu, 156-7
Dr. Jekyll ve Mr. Hyde (Stevenson), 70, 352-3, 356-7, 437, 454
Dracula (Stoker), 59-60, 328
Dreiser, Theodore, 34-5, 41, 140, 232-4, 354, 356, 431, 458-9, 509
Dror, Otniel, 305, 309
Du Bois-Reymond, Emil, 19, 179
Dumas, Alexander, 288, 290, 315
Durham yasası, 363
Durkheim, Emile, 38, 90, 400-9, 421, 466
Durrell, Lawrence, 502
duygular, 269-316
düello, 272-3, 285, 291
Dürrenmatt, Friedrich, 18, 93, 99, 151, 288-291, 315, 464, 509

Eco, Umberto, 190, 203, 460-1, 466
Een hart van steen (Dorrestein), 238
Effi Briest (Fontane), 273
Ein Mord, den jeder begeht (Doderer), 486
Einstein, Albert, 33, 494, 496-7
Eliot, George, 19, 139, 214, 322, 385, 446, 456, 510
Eliot, T. S., 474
Ellenberger, Henri, 12
Ellis, Bret, 293, 297, 299, 315
Ellis, Havelock, 220-3, 247, 267
Elsie Venner (Holmes), 73
emek-değer teorisi, 298
Emile (Rousseau), 103
endokrinoloji, 42-3, 83, 155, 213-4, 228, 262, 508
Erikson, Erik H., 122-3
Esquirol, J.-E.-D., 17, 241, 317, 347-8, 433
estetik, 422-3, 427-8, 432-447, 458
eşcinsellik, 216, 221, 224-5, 253, 267-8
Eugene Aram (Bulwer-Lytton), 40, 387
evrim teorisi, 27, 37, 51, 105, 179, 180, 271, 324, 413

fahişeler, 214-9
Fareler ve İnsanlar (Steinbeck), 167
Faulkner, William, 94-5, 99, 144-5, 248, 459, 478-9, 502
Faust (Goethe), 352, 453
faydacılık, 28, 298, 367, 447
feminist teori, 266-8
fenomenoloji, 22, 366
Féré, Charles, 63, 307
Feuerbach, Ludwig, 451, 468
Feynman, Richard, 500
filoloji, 174, 179, 430
First Deadly Sin, The (Sanders), 151-2, 208, 250, 484
fizik, 28, 179, 493-502
fizyoloji, 43, 75, 222, 235, 304-16
fizyonomi, 321-3
Flaubert, Gustave, 139, 162, 322, 510
Fontane, Theodor, 273
Foucault, Michel, 224, 420-1, 435, 470, 475
Frankenstein (Shelley), 137
frenoloji, 27, 265, 317, 320-3, 373
Freud, Sigmund, 106-31, 152-6, 223-6

Gaddis, William, 382, 502
Gall, Franz Joseph, 318-20, 324, 332
Galton, Francis, 90-1, 408
Gaskell, Elizabeth, 322, 387
Gautier, Théophile, 437
Gazap Üzümleri (Steinbeck), 294
gebe kalma ânı, 69-71, 87
gebelik, 71-9
Genet, Jean, 170-2, 185, 206, 387, 444, 480
genler ve genetik, 22-3, 32-3, 43, 79-86, 157, 339
Georget, Etienne-Jean, 348, 433
geribildirim sistemleri, 209, 230, 271, 283, 371, 408, 412-21
Germinal (Zola), 39-40, 59, 285-6, 387
"Geveze Yürek" (Poe), 349-50
Giddens, Anthony, 491
Gide, André, 13-6, 93-4, 303-4, 353-4, 376-7, 442-3, 512-3
Gizli Ajan (Conrad), 42, 151, 238, 484
Goethe, Johann Wolfgang von, 352, 453
Golding, William, 461

Goriot Baba (Balzac), 40, 227, 291, 322, 372
Gorki, Maksim, 389
Görünmez Kentler (Calvino), 395
görünürlük, teknolojik değişimde, 26, 80-1, 99, 304-9
göstergebilim, 185
Gravity's Rainbow (Pynchon), 41, 244, 254-7, 395
Greene, Graham, 151, 248, 462
Guiteau, Charles J., 327, 435
Guy Rivers (Simms), 132, 140, 144
Gülün Adı (Eco), 203, 460
Güzel Tutsak (Robbe-Grillet), 447

Hacking, Ian, 157, 406
Hannibal (Harris), 101, 138, 160, 465
Hardy, Thomas, 50, 60-1, 78-9, 214, 274, 451-2, 457
Haskell, Thomas, 397-400
Hawthorne, Nathaniel, 58-9, 243, 322
Hayles, N. Katherine, 26, 209
Hayvanlaşan İnsan (Zola), 17, 54, 244, 275, 291, 327
Hedda Gabler (Ibsen), 444
Hegel, G.W.F., 37, 49
Heidegger, Martin, 270, 431
Heisenberg, Werner, 29, 33, 495, 496, 498, 499, 502
Helmholtz, Hermann von, 20, 179, 305
Hıristiyanlık, 103, 106, 267, 367, 423-7
histeri, 343-6
Hitler, Adolf, 124-31
Hizmetçiler (Genet), 387-8
Hoffmann, E.T.A., 72
Hogg, James, 170, 453
Hopi dili, 187-8
hormonlar, 213-4, 227-41, 313
Hortlaklar (Ibsen), 77
House of Seven Gables, The (Hawthorne), 58
Hughes, Winifred, 284, 373-4
Hugo, Victor, 54, 132, 164, 242, 389, 452, 457, 460
Huis clos (Sartre), 480
Hume, David, 162, 469-70
Husserl, Edmund, 381-2
Huxley, Aldous, 235-6, 446
Huysmans, Joris Karl, 64, 66, 438

Ibsen, Henrik, 77, 113, 444
Iles, Francis, 247, 432, 444
In Memoriam (Tennyson), 54
Irving, Washington, 131, 148

iktidarsızlık, 246-57
iletişim *bkz.* teknolojik değişim
intihar, 27, 63, 216, 265, 396, 401-8
intikam, 284-92, 314-5
istatistiksel analiz *bkz.* olasılıkçı nedensellik
işbölümü, 22, 45, 48, 99, 155, 207, 257, 262, 268, 371, 397, 400-1, 409, 492

James, Henry, 214
James, William, 312, 362, 466, 472
Jenkins, Philip, 159
Joyce, James, 13, 26, 187, 214, 431, 442, 446, 473, 502
Jung, Carl, 38, 89, 122
Just Killing Time (Van Arman), 251

Kafka, Franz, 165, 170, 173, 206, 353, 391
kalıtımsal aktarım *bkz.* soy nedenselliği
Kalpazanlar (Gide), 16, 42, 303-4, 354
Kant, Immanuel, 161, 437-9
kaos teorisi, 24, 124, 510
kara film, 391
Karamazov Kardeşler (Dostoyevski), 114, 119, 340, 424, 468
Karanlığın Yüreği (Conrad), 17, 300
Karındeşen Jack, 218-9, 241-2, 247, 258, 379
Kasvetli Ev (Dickens), 384
Kaufmann, Walter, 431
kelebek etkisi, 124
kenar mahalleler *bkz.* kentleşme
Kendine Ait bir Oda (Woolf), 172
kentler, *bkz.* kentleşme
kentleşme, 49, 66, 257-62, 389-96, 491-2

Kerr, Philip, 41, 47, 190-3
Kierkegaard, Søren, 37, 469
Kırmızı ve Siyah (Stendhal), 40, 384
kıskançlık, 271-84, 314-5
Kızıl Damga (Hawthorne), 385
Kızıl Ejder (Blake), 137, 249, 482
Kızıl Ejder (Harris), 47, 101, 136, 150, 208, 249-50, 482-3
Kızıl Hasat (Hammett), 390
Kızıl İpucu (Doyle), 34, 292, 375
kimlik, *bkz.* benlik
Kinsey, Alfred, 220, 263
Kirli Eller (Sartre), 17, 277, 315, 483
Killer Inside Me, The (Thompson), 145
Kiss Tomorrow Goodbye (McCoy), 133, 140, 149, 394
Koku (Süskind), 481-2
korku, 384-7
Krafft-Ebing, Richard von, 23, 217-8, 223, 246, 267
kraniyoloji, 317-20
"Kroyçer Sonat" (Tolstoy), 40, 42, 274
kuantum teorisi, 30, 32, 195, 382, 408, 493-503
Kutsal Sığınak (Faulkner), 248
Kuzuların Sessizliği (Harris), 40, 101, 137, 251, 465

L'Homme qui regardait passer les trains (Simenon), 479-80
La Comédia humaine (Balzac), 372
Lacan, Jacques, 122, 210
Lady Audley's Secret (Braddon), 41, 66, 350, 375
Lamarck, Jean-Baptiste, 45, 55-7, 58
Laplace, Pierre, 21, 502
Lawrence, D.H., 89, 214, 431, 442, 446, 473
Le Journal des Faux-Monnayeurs (Gide), 512
LeClair, Tom, 283, 382
Levin, Meyer, 40, 134-5, 142, 155, 432, 509
Lévi-Strauss, Claude, 185, 382
Libra (DeLillo), 47, 150, 167, 484-5, 503-4
Locke, John, 131, 298
Loeb, Jacques, 232-3
Lolita (Nabokov), 278-80
Lombroso, Cesare, 58, 69, 89-90, 186, 216, 218, 263, 287, 307, 317, 323-32
London, Jack, 216, 389
Lyotard, Jean-François, 211

Mach, Ernst, 365, 472
Madam Bovary (Flaubert), 162, 322
Mademoiselle de Maupin (Gautier), 437
Magritte, René, 446-7
Malice Aforethought (Iles), 247, 379, 444, 478
Malte Laurids Brigge'nin Notları (Rilke), 474
Marble Faun, The (Hawthorne), 243
March, William, 99, 293, 304
Marey, Étienne-Jules, 306-8
Martin Chuzzlewit (Dickens), 58, 132-3, 140, 144, 148, 164, 172, 375, 385, 456
Martin Faber (Simms), 164, 172, 376, 436
Marx, Karl, 37, 298, 302, 451, 466, 468, 492
Mary Barton (Gaskell), 322, 387
Matmazel Julie (Strindberg), 473
"Matmazel Scudéri" (Hoffmann), 72
Maudsley, Henry, 20, 57, 66, 315
Mayr, Ernst, 86, 448-9
McCoy, Horace, 133, 141, 144, 155, 390, 394
McNaughtan yasası, 360-1, 363, 489
McTeague (Norris), 59, 144, 292, 300, 316
medya, 47, 218-9, 265, 491
melodram, 284-5, 322, 352, 356, 373-9, 396, 436, 489, 510
Melville, Herman, 17, 286, 323, 350
Mendel, Gregor, 27, 33, 45, 79, 80, 83, 89
mesleklerde uzmanlaşma, *bkz.* işbölümü
Middlemarch, 385
mikrop teorisi, 23, 34, 62, 84-5, 157,

345-6
Mill, John Stuart, 154
Miller, Henry, 215
Minus Man, The (McCreary), 250, 379
Moby Dick (Melville), 17, 286, 323, 457
Molloy (Beckett), 169
Monte Cristo Kontu (Dumas), 40, 288-90, 315, 455, 462-3
Morel, B.A., 63, 66, 67
"Morgue Sokağı Cinayeti" (Poe), 504
Morrison, Toni, 477
Morton, Lord, 73-4, 77
Mrs. Dalloway (Woolf), 473
Musil, Robert, 17, 94, 151, 166-7, 365-9, 391-3
Mystères de Paris, Les (Sue), 389
Mystery of Edwin Drood, The (Dickens), 375

Nabokov, Viladimir, 26, 278-9, 282, 283, 315, 444, 463-4, 502
Names, The (DeLillo), 173, 206
Nana (Zola), 59
Nasıl Yapmalı? (Çernişevski), 372
Native Son (Wright), 40, 46, 379, 486
negatif soy arıtımı, 64, 89, 91-2
nevroz, 63, 106-7, 115-21, 346
Newton, Isaac, 393, 418-9, 494-5
Nietzsche, Friedrich, 174-9, 423-32, 177-9, 472
nihilizm, 177, 424
Niteliksiz Adam (Musil), 17, 40, 94, 151, 166, 365, 391, 476
Norris, Frank, 59, 293, 295, 316
Notre Dame'ın Kamburu (Hugo), 132, 164, 242, 452
nörobilim, 21, 43, 48, 318-32
nörofizyoloji, 332-42
nörotransmitterler, 33, 86, 337-42, 364, 370

Octopus, The (Norris), 292-3, 295
Oidipus kompleksi, 107, 114, 119, 129, 134
Okuyucu (Schlink), 168
Olasılıkçı nedensellik, 27-9, 263-6, 330-2, 406-9, 410-1, 511
Oliver Twist (Dickens), 17, 42, 105, 374, 454, 456
organik bellek teorisi, 55-6, 98
Otomatik Portakal (Burgess), 173,
Otomatik Portakal (Kubrick), 47
Our Mutual Friend (Dickens), 164, 274, 350, 387, 452

(önceki yaşam formlarına) geri dönüş teorisi, 62, 66, 68
özgüllük-belirsizlik diyalektiği, 21-38, 34-9, 98-100, 152-4, 213-7, 308, 331, 356-8, 394, 404, 430, 466, 493, 510

pangenesis teorisi, 57
paranoya, 12, 349
Paul Clifford (Bulwer-Lytton), 164, 172
Pearson, Karl, 29, 98-9, 330-1, 408
peptitler, 39, 86, 310-5, 337, 339, 342, 508
Pick, Daniel, 63, 328
Planck, Max, 30, 495, 497
"Platon'un Eczanesi" (Derrida), 202, 204
Poe, Edgar Alan, 292, 322, 349-50, 504
Pop. 1280 (Thompson), 462
postmodernizm, 43, 135, 211, 257, 394-6, 421, 469-75, 485
pozitivizm, 20-1, 323, 372, 424, 450
Prelude, The (Wordsworth), 104
Prichard, James, 317, 359, 433
Prigogine, Ilya, 418
Private Memoirs and Confessions of a Justified Sinner, The (Hogg), 170, 453
profil çıkarma, 23, 159, 262-5
Proust, Marcel, 13, 26, 141
psikanaliz, 23, 43, 101-2, 115-21, 152-3
psikiyatri, 43, 57, 63-5, 342-7
psiko-tarih, 43, 109, 121-31, 153, 155
Pynchon, Thomas, 26, 41, 254-7, 395

Quer pasticciaccio brutto de via Merulana (Gadda), 18

Quetelismus, 406

Ramón y Cajal, Santiago, 332-3
Ribot, Théodule, 271
Rilke, Rainer Marie, 474
Robbe-Grillet, Alain, 35, 190, 195-200, 379-82, 395-6
Roger Acroyd Cinayeti (Christie), 341
Romanes, George J., 81, 105
Romantizm, 103-6, 161-2, 240, 271, 451, 453
Rousseau, Jean Jacques, 103, 469
Ruh Avcısı, (Carr), 142-3, 150
Russell, Bertrand, 29, 162, 191
Rutherford, Ernest, 494
Ryan, Judith, 470, 474

Saint Genet (Sartre), 171-2, 185-6, 206
saldırganlık, 247, 337
sanat için sanat akımı, 437-9
Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi (Joyce), 442
sanayileşme, 46, 49, 295-300, 397
Sanders, Lawrence, 42, 151, 238, 484
Sapık (Bloch), 149
Sapir-Whorf hipotezi, 189
saplantı, 17, 241-2, 317, 347-52, 353-7
Sartre, Jean-Paul, 17, 96-9, 170-2, 185, 192, 206, 270, 277-8, 282-3, 315, 480, 483-4, 490
Saussure, Ferdinand de, 38, 181-6, 207
Savaş Oyunları (Badham), 212
Scarf, The (Bloch), 150
Schlafwandler, Die (Broch), 296
Sefiller (Hugo), 54, 389
Seks Cinayeti (Dix), 261
Seks Katili (Dix), 261-2
seksoloji, 43, 413, 215-6, 231, 262, 267, 508
sekülarizm/sekülerleşme 100, 450
Seltzer, Mark, 159
seri cinayet, 41, 138, 156, 159, 258, 383
serotonin, 28, 334-7
Ses ve Öfke (Faulkner), 478
Sevilen (Morrison), 477
Shaw, George Bernard, 113, 431
Shelley, Mary, 137
Sherlock Holmes, *bkz.* Doyle, Arthur Conan
sibernetik, 24, 208-9, 212, 283, 371, 413, 416-7
Sierra Madre Hazineleri (sinema filmi), 47
Sıkıgözetim (Genet), 480
Silas Marner (Eliot), 385
Silgiler (Robbe-Grillet), 196-7, 380
Simenon, George, 479-80
Simmel, Georg, 398-9, 431, 492
Simms, William Gilmore, 132, 144, 164, 285, 436
Sineklerin Tanrısı (Golding), 461
Sırça Anahtar (Hammett), 390
sistem teorisi, 283, 382, 417, 508
Soğukkanlılıkla (Capote), 40, 46, 146, 172, 301, 460
sosyoloji, 27, 90, 283, 371, 396-412
soy nedenselliği, 23, 26-7, 30-3, 49-100
Spencer, Herbert, 37, 45, 49, 398
Stearns, Peter N., 271-3, 275
Steinbeck, John, 167, 293-6
Steiner, George, 162-3
Stendhal, 40
Stevens, Shane, 135
Stevenson, Robert Louis, 70, 219, 352, 356, 454
Stoker, Bram, 59-60, 216, 328
Strindberg, August, 76-7, 113, 473
suç antropolojisi, 55-6, 89-91, 264-5, 326-31
Suç ve Ceza (Dostoyevski), 17, 40, 148, 292, 340, 350, 372, 454
süreksizlik, 502
sürrealizm, 215
Süskind, Patrick, 481

şans, *bkz.* olasılıkçı nedensellik
şantaj, 385-6

Taine, Hippolyte, 20, 62, 372, 376
Taksi Şoförü (sinema filmi), 47
tamamlayıcılık ilkesi, 195-6, 504
Tanrı'nın ölümü, 178-9, 260, 423, 430,

451-2, 466-4, 467, 491
Tehdit Altındaki Katil (Magritte), 446-7
telegoni, 73-9, 87, 98
Tennyson, Alfred Lord, 54
Terminatör (Cameron), 212
Tersine (Huysmans), 438
Tess (Hardy), 60-1, 78-9, 97, 214, 457
"The Speckled Band" (Doyle), 67
"The Story of the Young Italian" (Irving), 131
Thérèse Raquin (Zola), 40, 64, 132-3, 140, 144, 164, 216, 240, 340, 375
Third Deadly Sin, The (Sanders), 41, 238
This Gun for Hire (Greene), 151
Thompson, Jim, 144-5, 462-3
Thomson, William, 57, 62, 449
Tillich, Paul, 466
To Damascus (Strindberg), 77
Tolstoy, Leo, 274, 276, 340, 442
toplum, 371-421
toplumsal baskılar, 42, 44, 62, 183, 323, 371, 383-8, 389-96, 510
toplumsal nedensellik, 389-96
Topologie d'une cité fantôme (Robbe-Grillet), 197
Toprak (Zola), 291
tropizmler, 232-3, 340
Turgenyev, Ivan Sergeyeviç, 442
tüketicilik, 296-300
Twain, Mark, 322

"Uçuca Parklar" (Cortazar), 173
Uçurum İnsanları (London), 389
Ulysses (Joyce), 214, 473
Underworld (DeLillo), 382-3
uzmanlaşma. *Bkz.* işbölümü

üreme teorileri, 57, 69-79
üstbelirlenim, 154

Vargish, Thomas, 29, 456
varoluşçuluk, 98, 276, 422-32, 469, 490, 508
Vatikan'ın Zindanları (Gide), 13, 40, 42, 93-4, 340, 442, 464
von Neumann, John, 208

Waismann, Friedrich, 500
Walkowitz, Judith R., 219, 258
Way We Live Now, The (Trollope), 385
Weber, Max, 38, 400-12, 421
Weismann, August, 45, 61, 65, 73, 78, 81, 93
Wells, H.G., 35
Whorf, Benjamin Lee, 187-9, 207
Wiener, Norbert, 38, 208-9, 415-6
Wittgenstein, Ludwig, 41, 162, 190-3, 207
Woolf, Virginia, 13, 25, 35, 172, 446, 473, 490
Wordsworth, William, 104
Wright, Richard, 42, 46, 486

XYY erkeği, 89, 91-2

Yabancı (Camus), 96-7, 151, 288, 378, 380, 468-9
Yahudi Soykırımı, 91, 124-31, 467
yalan makinesi, 307-8
Yemin (Dürrenmatt), 18, 93, 151, 248, 291, 464
Yengeç Dönencesi (Miller), 215
Yetenekli Bay Ripley (Highsmith), 445
yinelemeli oluş teorisi, 51-2, 56
yozlaşma teorisi, 61-9, 111, 223, 246

zihin, 317-70
"Zıtlık Şeytanı" (Poe), 292
Zola, Emile, 34-5, 54-5, 59, 74-5, 132, 240, 244, 273, 285, 291-2, 340, 373
Zor Zamanlar (Dickens), 406

Stephen Kern
Nedenselliğin Kültürel Tarihi

"Neden?" – Bir şeyleri anlama, bir şeyleri birbirine bağlama ihtiyacıyla adeta istemsizce sorduğumuz, sormaktan kendimizi alamadığımız bu soruyu insan deneyiminin en temel sorusu addediyor Stephen Kern. O kadar temel bir soru ki, "neden?" ile "çünkü" arasında kurulan bağ bir bireyin, bir toplumun, bir çağın yapısını ve zihniyetini neredeyse birebir yansıtıyor.

Bu gözlemden yola çıkan Kern, Nedenselliğin Kültürel Tarihi'nde, başta cinayet romanları olmak üzere pek çok klasik ve modern edebiyat eseri aracılığıyla Viktorya dönemindeki ve modern dönemdeki nedensellik anlayışının izini sürüyor. Bunu yaparken, bir yandan söz konusu dönemlerde bilim, teknoloji, sanat, psikoloji, tıp, sosyal bilimler, felsefe gibi çeşitli alanlarda yaşanan değişimi ele alıyor, bir yandan da bu değişimin edebiyattaki yansımalarına işaret ediyor.

Kitap boyunca tekrar tekrar karşımıza çıkan temel tema, özgüllük-belirsizlik ilkesi. Kern'e göre, olguların nedenlerine ilişkin bilgimiz ne kadar artar ve özgülleşirse, karşı karşıya kaldığımız belirsizlik de o denli artıyor. Bildiklerimiz arttıkça bilmediklerimizin ne çok olduğunu fark ediyoruz, ki bu da nedensellik konusunu çok daha çetrefilli ve çekici kılıyor.

Nedenselliğin Kültürel Tarihi titiz bir araştırmanın ürünü olan bilgi içeriği, akıcı anlatımı ve geniş edebiyat yelpazesiyle, cinayet romanlarının sürükleyiciliğine sahip doyurucu bir çalışma.

Neden? Çünkü "neden?" sorusundan kaçmak mümkün değil...

Metis Tarih Toplum Felsefe
ISBN-13: 978-975-342-677-0

Metis Yayınları
www.metiskitap.com